

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

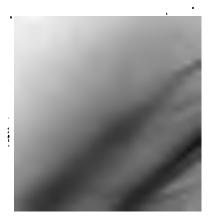
We also ask that you:

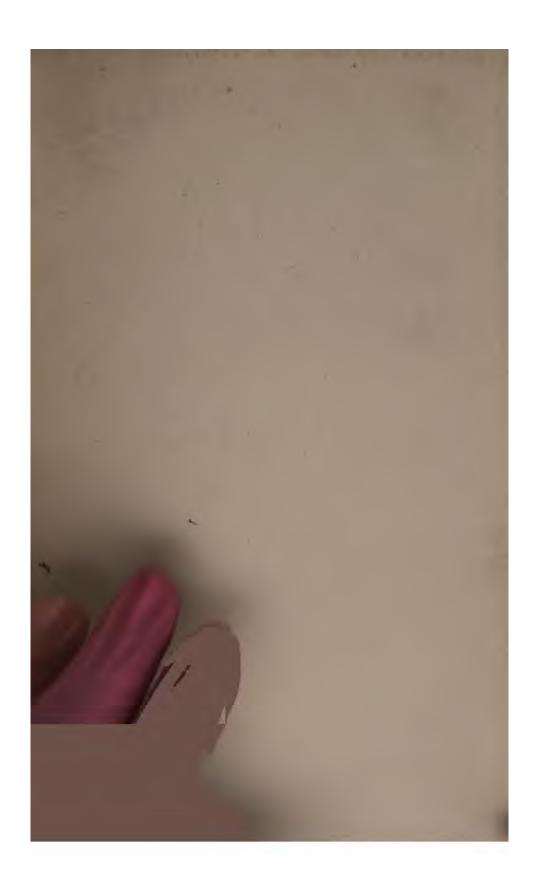
- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + Refrain from automated querying Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

ı • . .

,

. -•

PHILIPPI MELANCHTHONIS

EPISTOLAE, IUDICIA, CONSILIA, TESTIMONIA ALIORUMQUE AD EUM EPISTOLAE

QUAE

IN CORPORE REFORMATORUM

DESIDERANTUR.

UNDIQUE EX MANUSCRIPTIS ET LIBRIS EDITIS COLLEGIT
ET SECUNDUM SERIEM ANNORUM DIERUMQUE

DISPOSUIT

HENRICUS ERNESTUS BINDSEIL

PHILOS. DR. PROFESSOR
BIBLIOTHECAE REGIAE ACADEMICAE
PRAEFECTUS SECUNDARIUS.

HALIS SAXONUM
TYPIS SUMTIBUSQUE GUSTAVI SCHWETSCHKE
MDCCCLXXIV.

VIRO SUMME VENERANDO

RUDOLPHO ROEDENBECK

THEOLOGIAE DOCTORI
CURATORI ACADEMIAE FRIDERICIANAE HALENSIS
CUM VITEBERGENSI CONSOCIATAE
SUPREMI REGIMINIS CONSILIARIO INTIMO
AQUILAE RUBRAE IV. CL. EQUITI

HUNC LIBRUM

D. D. D.

OBSERVANTISSIMUS EDITOR.

.

•

 $\Phi = \frac{1}{2} \left(\mathbf{r} - \mathbf{r} \right) = \mathbf{r}^{(1)} \left(\mathbf{r} - \mathbf{r} \right) = \mathbf{r}^{(2)} \left(\mathbf{r} - \mathbf{r} \right)$

. ,

PRAEFATIO.

In hoc opere offero ad Corpus Reformatorum supplementa, quae fere per quindecim annos collegi, at non omnia, quae in promptu habeo, sed ea tantum, quae ad priores novem tomos et principium decimi pertinent, ne plagularum numerus maior reddatur. Exhibentur enim aeque ac in illis Corporis voluminibus epistolae, iudicia, consilia, testimonia et alia varia, quae illic omissa sunt.

Libenter fateor, me tantam copiam, quanta in hoc opere offertur (585 nrr.), non colligere potuisse, nisi a multis viris clarissimis venerandisque benevole adiutus essem, qui aut Codices, in quibus epistolae ineditae inveniuntur, aut apographa ineditarum epistolarum aliorumque scriptorum ad me miserunt, aut libros indicarunt, in quibus literae exstant, quae Virum summe venerandum Bretschneiderum, editorem illorum Corporis tomorum, fugerant. Quapropter non possum quin publice maximas agam gratias his adiutoribus.

Oro denique, ut hic liber operosus a viris doctis benevole excipiatur. Utinam mihi septuagenario reliqua etiam supplementa a me collecta edere contingat!

Halis Saxonum, mense Novembri 1873.

BINDSEIL.

A Commence of the Commence of the Commence of

 $AB = \{1, 2, \dots, 2n\}$

 $\theta = \{x_1, x_2, x_3, x_4, x_5, \dots, x_n\}$

and the second of the second of the second

The second of th

PROLEGOMENA.

Ratio, qua in his supplementis usus sum, eadem est ac in ipso Corpore Ref. e. c. in supplementis Tomo IV. annexis invenitur, ubi numero epistolae (vel consilii etc.) supplementorum adscriptus est numerus epistolae Corporis, quam epistola supplementorum tempore proxime sequitur, addita litera b., et volumen Corporis eiusque pagina, ubi illa legitur.

Maxima huius tomi pars occupatur epistolis, multo minor iudiciis, consiliis, testimoniis aliisque scriptis, cuiusmodi permulta etiam in Corpore epistolis interposita sunt. Epistolae in tria genera dispertiendae sunt:

- A. Epistolae, quas Melanchthon ad alios scripsit. Harum tres classes sunt distinguendae:
  - 1. Epistolae, quas solus suoque nomine scripsit;
  - 2. Epistolae, quas ipse Electoris nomine scripsit;
  - 3. Epistolae, quas coniunctim cum aliis vel ipse scripsit, vel tantum subscripsit.
- B. Epistolae, quas alii ad Melanchthonem vel solum vel etiam ad alios coniunctim scripserunt.

Ex his elucet, harum quoque duas classes distinguendas esse:

- 1. Epistolas, quae ab aliis ad solum Melanchthonem scriptae sunt;
- Epistolas, quae ab aliis non ad solum Melanchthonem, sed eliam ad alterum pluresve cum co coniunctos scriptae sunt.
- C. Epistolae nonnullae, quas alii non ad Melanchthonem, sed ad alios scripserunt.

Epistolarum huius generis multae etiam in Corpore leguntur, quippe quae aut Melanchthonis vitam aut historiam illius temporis illustrant.

Permultae, quae ad A, 1/2/2 pertinent, eae nempe, quae ad Lutherum aut a Luthero vel scriptae vel subscriptae sunt, non ipsae exhibentur, sed lectores delegantur ad collectiones epistolarum Lutheri, quas de Wettius, Seidemannus et Burkhardtus ediderunt. Hae enim in multorum manibus aut facile acquirendae sunt. Quae vero in his collectionibus desunt, integrae afferuntur.

Fere 145 epistolae aliave scripta in hoc tomo primum eduntur, eamque ob causam in Indice asterisco signantur.

John Horger Gogling att Section

A second of the control of a factor of the probability of the many fitting and the many fitting and the control of the control

. The figure was a superficient of the constant of the superficient of the superficie

The first of the state of the stage manner of the first form of the stage of the st

the first the consequence of the

[1] Andrew M. Grand, J. M. Grand, A. Sterner, Annual Stephenson, Phys. Lett. B 58, 100 (1997).

ANNO 1518.

1. No. 23 b. (Vol. I. p. 49.)

11. Oct.

Martinus Lutherus ad Phil. Melanchthonem.

Hanc epistolam Augustae scriptam legas in Lutheri epistolis a de Wettio editis (Berlin 1825 — 1828. 5 Bbe. 8°) Tom. I. p. 145 sq. No. 82.

2. No. 25 b. (Vol. I. p. 51.)

23. Oct.

Christophorus Scheurlius ad Phil. Melanchthonem.

Haec epistola ex autographo primum divulgata est in libro: Christoph Scheut's Briefbuch, ein Beitrag jur Geschichte der Reformation und ihrer Zeit, herausgegeben von Franz von Soben und J. K. F. Anaake (Potsdam, 2 Bbe. 8°. I. 1867. II. 1872). Tom. II. p. 54 sq. Nr. 173.

Undecunque erudito ac celebri domino Philippo Melanchthoni, professori Wittenbergensi, amico honorando.

S. Redeuntem me Aschaffenburgo, Philippe undecunque erudite, tantum me oblectarunt litterae tuae suavissimae¹) quantum haud facile exprimere possum; certe omnis laboris immemor summa perfusus sum in his pellegendis voluptate. Quis enim non gauderet tam doctum, tam humanum amicum, qui ultro sua sponte nullis meis meritis de se bene merendi occasionem attulit? Professus sum accepto doctrinae gradu apud Wittenb. quinquennio: quantulus sum apud Wittenbergenses factus sum, his omnia accepta ferenda. Nullum hi in me officii genus praetermisere: tantum Wittenbergae debeo quantum patriae, tantum Wittenbergenses amo quantum ex meo sanguine natos. Nunquam aliud

¹⁾ Hae Melanchthonis litterae d. 24. Sept. 1518 ad Chrph. Scheurlium scriptae leguntur in Corporis Reformatorum Vol. 1. p. 48. No. 22.

Supplem. Melanchth.

mihi persuadere potui nisi deum sibi, matri, Sanctis et Musis omnibus delegisse ab aeterno Wittenbergam peculiarem sedem. Res ipsa hoc monstrat: ut quisquis inter academicos addo etiam cives pollet, ita illo familiariter utor; longum esset amicorum catalogum recensere. Quod tu quoque quae tua est modestia, etsi ego sperare non audebam, meam amicitiam non aspernaris, ago habeoque immortales gratias. Hoc unum superest, ut me utaris amico: si tibi possum gerere morem, cui dare beneficium accipere est, qui Irenico, Hutteno et reliquis eruditis non vulgariter celebraris, qui tua virtute Wittenbergam immo Saxoniam illustras, tam faciam lubens quam qui maxime desiderat. Interea mittit Koberger unicum quod habet exemplum bibliae Graecae Lipsiensi institori suo, quod aestimat aureis octo; forsan cum meo nomine aliquid remittet. Fratrem Otthonem¹), D. Carlstadt et reliquos amicos cupio valere. De re Martiniana perscribo Otthoni, quicum seria et omnia communia habeo. Imprimis autem commendo tibi filium meum Io. Tucher gaudeoque tua eruditione rediturum qualem maxime expecto. Sed iam me totum tibi dedo. Vale, mi optime Philippe, et me mutuo ama. Datum Nurnbergae ad X. kalendas Novembris anno 1518.

C. S. d.

3. No. 27 b. (Vol. I. p. 54.)

(18. Novembr.?)

Martinus Lutherus ad Phil. Melanchthonem.

Hacc epistola Wittebergae scripta legatur in de Wettii collectione epistolarum Lutheri Tom I. p. 171 sq. No. 93.

4. No. 28 b. (Vol. I. p. 55.)

22. Decembr.

Christophorus Scheurlius ad Phil. Melanchthonem.

Hacc epistola in libro supra ad No. 2. recensito Tom. 11. p. 75. Nr. 185. primum edita est.

Philippo Melanchtoni.

Legi suavissimas litteras tuas (quae mihi tribuis, non agnosco praeter animum et quod video de me quoque Wittenburgenses velle mereri bene) qui Wittenburgensium deliciae praedicaris, qui fidelissime doces, omnibus aeque charus, acceptus supra

¹⁾ Ottonem Beckmannum, Inrisconsultum et Canonicum Wittebergensem.

modum amaberis. Ego tua amicitia plurimum gaudeo daboque operam, ut illa non indignum me praestem: quare me utere ut tuo amicissimo, modo non utamur titulis, diligamus nos mutuo sinceriter, ex animo, probe. Orationem tuam dudum legeram et uno spiritu: grata virtus, gratum quod nostro Ottoni dedicata est; eam Franciscus Calvus Cumensis in Italiam attulit, homo et ipse de litteris bene meritus qui te celebrat et tui nominis studiosissimus existit. Commendo tibi meum patronum duumvirum d. J. Ebner et illius nepotem Conradum Volchamer agoque gratias, quod filium Tucherum tam familiariter complecteris, qua re gratissimum mihi facis: confido eum tua eruditione evasurum in virum bonum qui tibi quoque redditurus sit olim beneficium aut certe animum gratissimum. Vale et tibi omnia de me persuade, mi suavissime Philippe. 22. Decembris 18.

C. S. d.

ANNO 1519.

5. No. 39 b. (Vol. I. p. 76.)

10. April.

Christophorus Scheurlius ad Phil. Melanchthonem.

Hac quoque litterae primum typis descriptae sunt in eodem libro Tom. II. p. 84. Nr. 193.

Philippo Melanchtoni.

Se totum. Litteras tuas 1) dedimus Franckfordium deferendas, quo audio convenire tuos Tubingos, et diligenter commendavi quatenus reddantur. Ex Otthone intelliges confoederatos Stuckardiam obsedisse. — — D. Martinum, D. Wolffgangum, Jeronimum, Petrum Burchardum nomine meo iubes salvere plurimum. Vale. Nurnbergae X. Aprilis anno 1519.

C. S. d.

6. No. 41 b. (Vol. I. p. 79.)

11. Maii.

Christophorus Scheurlius ad Phil. Melanchthonem.

Haec epistola primum edita est in eodem libro Tom. II. p. 91-93. Nr. 202. — Ibidem p. 88 sq. Nr. 200. exhibetur Scheurlii epistola ad

¹⁾ Hace verba spectant ad Melanchthonis litteras, quarum mentio fit in epistola a Melanchthone ad Scheurlium 28. Febr. (anno non adscripto) data, quae in Corp. Reform. Vol. I. p. 147. No. 63. falso ad annum 1520. a Foerstemanno relata, potius ad annum 1519. referenda est, conf. quae infra p. 6. ad epistolam 7. secando loco annotabo.

N. N. d. 1. Maii 1519. data, quam ad Melanchthonem scriptam esse editores illi suspicantur, id quod mihi valde dubium videtur, eamque ob causam hanc epistolam h. l. praetermisi.

Ad Philippum Melanchton.

Video et gaudeo dei opt. max. beneficio pleraque mihi tecum esse communia, mi amicissime Melanchton. Scio pateris infima mediocribus commendari. Tu Wittenbergam veniens quorundam mores non prorsus probasti, potus ad stomachum parum faciebat, multa molesta voluisses constitutum annum paucis mensibus diffiniri, quin cum Martino abire decretum ne dicam stipulatum erat: post mutato consilio in multis aliter sensisti. Ego quoque anno abhinc XII. a condito gymnasio V. hebdomade paschali sub primum aspectum ingemui, indolui Wittenbergensium vitam, qui hanc patriam sortitus, inter optimates educatus, Bononiae supra VIII annos adoleveram, interea Mediolanum, Venecias, Romam, iterum Neapolim et totam ferme Italiam peragraveram, unde recens Cerevisiam horrui teste Ambrosio, Magdalenae patre, qui post nedum cyatho sed integro cantharo neque apud te amicissimum diffiteor uno haustu me invitavit. Ouibusdam artistis parum probabar, donec delegi Ottonem meum, Eisnacensem 1), Udalricum de Dinsthet, delicias academiae vestrae cuique si quid contuleris officii, benevolentiae, humanitatis duplum in me contulisti. Exacto triennio repetenda erat Italia. Eo trimestri itinere perlustratae supra xl civitates et Nurenberga quoque aliquibus diebus habitata: peream, si quaepiam me oblectavit, placuit, iucunda fuit. Retro Kembrig visa Wittenberga exilui, bene habui, omnis laboris immemor: eum diem signavi fuitque vigilia Pente-Tu diligentissime legis, doces, instruis Latina, Graeca, Hebraica tam amabiliter, fideliter, sinceriter, ut velis uno dié omnis evadere doctrina tui similes, unde singuli celebres reddi possint. Ego pro mea parvitate iura professus praesens ne ullum unquam diem intermisi, quo non vellem argumentum dedisse ad altiora penetrandi. Tu quae tua est ingenua bonitas bonorum amicitias avidissime amplecteris: prout quisque praestat ita eum diligis, quos ne facile quidem agnoscis eos salutas reverenter, omneis ad te amandum allicis, trahis miris illecebris, miro ingenio, thesaurum tuum in amicis reponis. Te stipatum amicis quod est iudices potentem, felicem, locupletem, neque falleris: si me unum demes, vere beatus es, cui academici ad unum omneis,

¹⁾ Ottonem Beckmannum et Trutvetterum (haec adnotavit Kuaake l. l.).

cui boni omnes favent, bene cupiunt, optant, desideram, omnia Quod ad me attinet, certe mihi conscius sum salva precantur. nulli mortalium tam inimico vel minimum malum cupere, delector autem supra modum in Philippica amicitia. Hoc scio vos omneis ex animo diligo, parum habeo tam charum quod non velim vobis esse commune. Saepe cogito, qui fieri possit, ut communes mei omnes apud vos militent: hinc mitto Gregorium Schlusselfelder. quem tuae eruditioni cupio esse commendatissimum quidem. Senatoribus meis cognatus et affinis super omnia me delectat illorum familiaris amicitia, cum paucissimis in tota Germania non convenit, ambio autem convenire cum omnibus, inprimis cum nostro Capnione quem desideranter lego, cuius tempora 1) desiderantius expecto, quamquam hoc supra vires, nisi forsan aliquando tua intercesserit authoritas. Si ergo similitudo conciliatrix est amicitiae, merito te amo, diligo, honoro, veneror, observo, non iniuria tibi omnia debeo, obligor, stipulor, vitam omnem, bona omnia, Christofferum ipsum quantulus est, neque movet quod in aliquibus non prorsus convenit, quando tu inter doctos apud litteras sine intermissione versaris, ego inter aromata quae pluris veneunt quam papyrus, ut me pudeat impolitum, incultum ad te scribere omnium politissimum, humanissimum. Sed quando ista tuam humanitatem nihil movent et meas ineptiolas hucusque non fastidienter pellegis et in amicorum mentionem incidimus et quorundam suspicio me agit, purgabo me apud te, abutar tua facilitate et de Eckio brevibus sic accipe. Anno abhinc ferme quarto aut etiam quinto pro senatu frequenter concedendum erat Neuburgum ad Danubium. Commotus hominis fama declinavi Ingolstadium, adii Eckium plane ignotum. Ipse de me pluris suspicatus quam erat in officio respondit, familiarissime tractavit, ad hospitium etiam prosecutus. Super coenam et procedente tempore amicitia et litteris crebris et officiis mutuis corroborata: placuit hominis dexteritas, gnavia, eruditio, ingenium, humanitas, fides, amicitia, quam arcto vinculo constituimus, iniimus, auximus²). Nihil prius habui quam illius virtutem nobis insinuare et Wittenburgensibus quoque conciliare. Rectum institutum minus

¹⁾ tempora] sic Cod., fortasse scribere voluit: opera (permulta eiusmodi errata in Scheurlii autographis obvia ab editoribus illis memorantur ab iisque emendata sunt).

²⁾ De hac cum Eckio amicitia et de Scheurlii moribus legantur, quae Lochnerus Norimbergensis nuper scripsit in Ephemeridibus Augustanis Augesburger Augemeine Zeitung 1872. Nr. 11 (11. Jan.) Beilage p. 155 sq.

7

feliciter processit: uterque nititur suis fundamentis. Meum non iudicare; si alterum audias, difficile iudicium: quantum in me est volo utrumque servare amicum, utrique fidem, constantiam, integritatem: puto referre novum amicum adipisci et veterem retinere; factus amicus do operam ut permaneam, et si deserere volo non rescindo sed dissuo. Iurisconsultus nihil putat tam certum, quod per infitiationem non dubium habeat. Profuere haec Eckio amplectendi Christianam theologiam: forte gratia dei aliquando vobis quoque reconciliabitur. Iniuria ex affectu metitur, non voluit publice laedere: iam putat se priorem lacessitum, et magna ingenia magnis quoque vitiis contaminata. Sed tu vale et omnia boni consule. Nurnbergae 11. Maii 1519.

C. S. d.

ANNO 1520.

7. No. 67 b. (Vol. I. p. 152.)

1. April.

Christophorus Scheurlius ad Phil. Melanchthonem.

Haec epistola primum exhibetur in eodem libro Tom. II. p. 112 sq.
Nr. 214.

Ad Phil. Melancht.

S. Adeon' fecunda fuit Maurica epistola'), ut apud te sibi unica senas pepererit litteras? Alios ad scribendum provocas, disputationis rationem reddis, taciturnitatem accusas. Ego in te officiose amando neque Mauro neque Hesso concivi secundum me arbitror, attamen iam amplius VI menses nihil a te accipio litterarum²), non quod eam desiderem fecunditatem qui longe gravioribus distineris, sed quod nollem nostram amicitiam tam diuturno silentio interrumpi, et interdum bona nomina, si nunquam interpelles, mala fiunt. Tu in officina litteraria quottidianus es, sine intermissione scribis, legis, doces, disputas, abusus scholarum explodis, recta studia postliminio reducis, aetatem nostram rhetorice, Latine, Graece, sincere instituis: mea me res publica et familiaris etiam longe alio avocat. Non ideo tibi convenit pri-

¹⁾ i. e. Epistola a Melanchthone ad Bernardum Maurum m. Jan. 1519. scripta, quae legitur in Corp. Reform, Vol. I. p. 62-66. No. 32.

²⁾ Ex his verbis consequitur, epistolam illam a Melanchthone ad Scheurlium 28. Febr. (anno non adscripto) datam non cum Bretschneidero vel potius Foerstemanno (Corp. Ref. Vol. I. p. 147. No. 63.) ad annum 1520. esse referendam, sed ad annum 1519. Conferatur annotatio mea p. 3. ad epistolam 3. praecedentem.

orem amicitiam disrumpere, quod tu prior illam qui tuus est candor provocasti: mihi in animo est eam velis nolis neque rescindere neque dissuere, puto me in omni vita cum nemine proho, litterato ne ullam quidem exercuisse simultatem, tantum abest ut ab amicitia semel contracta discesserim unquain. Spero in mea civitate omnibus me ordinibus iuxta charum, nemo perfidiae insimulat praeter unum vere scelestum 1), ut sua ipsius descriptione utar, quippe conscientia mille testes 2). Sed per Hiesum, ut interim reliquas nenias omittamus, quae vestra potui secreta prodere vel quid oportuit Eckium apud nos explorare? Si tantam mihi movet invidiam Eckiana praesentia, paucis accipe. ante exorsam istam telam pro iure fraterni amoris placuit Eckio nostris olim adesse hymenaeis: forte fortuna accidit, ut pridie nonas Sextiles a Lipsica disputatione rediens sponsalibus quoque adesse potuisset. Ni suspicio imminentis legationis nuptias maturasset, profecto Wittenburgenses gratissimos hospites gratissime expectassem, quos interea retulit suavissimus Udalricus de Dinsthet. Neuter ducum meo accessu locupletatur, neuter mea tirocinia ambit, sed nec cupit quidem. Erasmus se integrum servat, odit ista sectionum nomina sicut vere odienda, quod omnes Christi sumus. Nostri optimates et ferme plebei quoque cives, item etiam docti omnes favent domino Martino. Religiosi ordine movent, aliqui libellos quosdam transmittunt parum merentes, cum nihil minus sit suum officium, scindimur, oriuntur intestinae factiones. Quam ego optarim reducem istam Christi sinceram theologiam! Homo omnium sum quie-Adferte quoque mutuam charitatem. tissimus: dissidia, iurgia, maledicta, iniurias, scurrilia video plerisque displicere. D. Martinum semper ex animo dilexi, Eckium et veterem et bene meritum amicum nulla causa non repudio. Audio varia capita varias sententias et in nullius saltim cum alterius iniuria verba iuro. Velim omnes nos unum esse in Christo et de quocunque) fratre mereri pulcherrime: hinc in suspicionem venio quibusdam, fabula fio et tragoediis miris traducor. Certe nisi hucusque prohibuisset me religio Christiana, non fuisset prorsus difficile scelestum scelestis et invidis suis coloribus ad unguem pingere et omnia haec mendacia depellere: confido tamen in d.

¹⁾ Haec verba sine dubio spectant ad Wilibaldum Pirkheimerum Norimbergensem, conf. ea quae Lochnerus in Ephemeridibus Augustanis loco supra p. 5. nota 2. signato de l'irkheimero et Scheurlio scripsit.

²⁾ mille testes.] sic l. l. legitur, corum loco legendum esse videtur: mihi testis.

³⁾ quocunque] sic scripsi; l. l. legitur: quicunque.

Martini et tuam virtutem vobis haec famosa non usquequaque placere, sic et senatui nostro supra modum incipiunt displicere. Forsan aliquando integritas mea omnibus erit perspecta, quippe ne ullius quidem sinistri conscius sum. Si quid amplius in me desideres, optime Melanchton, certior factus eum me praestabo qualem maxime expectas. D. Martino et Carolostadio cupio commendari non vulgariter. Vale. Nornbergae ex aedibus nostris calendis Aprilis 1520.

C. S. d.

8. No. 82 b. (Vol. I. p. 207.)

26. Julii.

Ambrosio Blaurero.

Ex autographo in Collectione Simleriana uberrima epistolarum inprimis Melanchthonis, quae in Bibliotheca Tigurina asservatur, cura Cl. V. Prof. S. Voegelini mihi descripta est. Melanchthonis epistola inscripta est: Venerando Patri M. Ambrosio Blarer Albarsbachii Dn. S. (Albarsbach, vicus et tum temporis monasterium Ord. S. Benedicti in Wirtembergia situm.). Primum edita est, omissa tamen inscriptione et dic, quo scripta est, a Dr. Theodoro Pressel in eius libro: Ambrosius Blauter's des schwähischen Resormators Leben und Schristen. (Stuttgart 1861. 8°.) p. 545. nr. 1.

Melanchton venerando Patri M. Ambrosio Blaurero in Alberspach.

Salve Vir egregie, frater amantissime. Facile quantum Te amem, vel e prioris vitae meae consuetudine vel ex illis novis quae scribuntur modo literis agnoveris. Age hodie ut primum accepi nuntium tuum, τοῦ ἀσπαζομένου ita sum exhilaratus uti de amici veteris nomine debui. Et testarer copiosius id animi gaudium, ni Philippum Tu scires, quibus') velit amicis probari, iisque bonis, id est Tui similibus. Quare Te quaeso, qualecunque officium nostrum habe gratum, et de isthac Epistola2) primum et amare me intelligas εὐθυ σχοποῦ et deinde amari Te sinas. Fiet fides rei, si responderis interdum vel brevissimis. Interim inter Musas in illo deorum concilio in sacris Tuis versare. Accedent milites Hebraici, graeci et latini. Vide qui sis, metire ingenium tuum γνώθι σαυτόν. Puto 3) Te natum esse bonis literis et honestati. Ipsa sibi fructus virtus est. Comites laudes habet. Scis quod senex ille lyricus 1): υμνος των αγαθων έργμάτων βασιλευσιν Ισοδαίμονα τεύχει φῶτα. Quibus curis et succenturiatos nos

¹⁾ quibus] sic apographon meum; Pressel: quantus.

²⁾ qualecunque - Epistola] haec apud Pressel: desunt.

³⁾ Putol Pressel: puta. 4) Pindar. Nem. 4, 83 sqq. ed. Schneidewin.

habebis bonarum literarum professores. Utere libris nostris et ingenio. lam Herculem Lucianicum, puto Rhetoricam praefatiunculam praeter grammatica, iam Homerica, Hesiodia leguntur, et Magica Theocriti auspicabimur proxime, quibus praefabimur ὅτι ἐχ τῆς ἐφόδου.

Vive, vale et rescribe. ἔπεσι γὰο σοῖσιν ἀχούων τέρπομαι. Ex Tubinga altera post Jacobi σὺν τῷ σχεδιάσματι. (1520.) Philippus Tuus.

9. No. 97 °. (Vol. I. p. 275.)

(hoc anno.)

Ambrosio Blaurero.

Ex Mss. S. Gall. in Collectione Simleriana Bibliothecae Tigurinae cura Cl. V. Voegelini apographon accepi. Inscripta est hacc epistola: Ambrosio Blarer apud Albarosbacchum suo. Primum cdita est, omissa inscriptione, a Dr. Theodoro Pressel in eodem libro p. 545 sq. nr. 2.

Ph. Mclanchthon ad Ambr. Blaurerum apud Alberspachum.

Oui est in Te, Ambrosi iucundissime, amor noster facit, ut habeam gratissima tua omnia; sed quam accepi hodie Epistolam tuam, ea suo egit nitore, sua elegantia, atque adeo genuinam quandam autoris Venerem spirans, ut nihil omnino gratius offerri, etiam hoc rerum turbine, potuerit Philippo. Latina est. Erasmica est. Laudarem pluribus, ni agere Tecum simpliciter xai si 30 σχοποῦ mallem. Est ergo quod de illa iudicem, quando laudes Tu') ferre non potes de modestia tua. Magna quondam de Philippo magnis quibusdam Viris spes fuit venturi nominis, qua ego nonnihil fretus bene ominari studiis meis coepi, extra aleam conandi²). Turbavit omen, si licet hoc tam audacter de amico, unica Epistola tua, qua ita omnis instituti studii ratio intercepta periit, ut qui prius esse aliquid vel Corydon amusis poteram, abs Te Apolline superatus, ne quidem 3) ipse mihi Babys videar, atque reserpam intra penita mentis nostrae despecturus exiguam supellectilem. Non hoc dico, καὶ άλλο ταῖς φρεσὶ, quod vel vinci doleam, vel tales tuas literas non plurimas velim scribi, sed ut extorqueam potius abs Τε τὰ τοιαῦτα πολλά, quibus iacentem in hoc medio literati studii rursum excites et quasi ab illis Τριακάσιν emortuum revoces. Vicisti atque ita ut plus gloriae nobis reliqueris vincendo, quam ipsi nos volebamus victuri. Oro itaque communibus studiosorum votis, et gloriae tuae finibus ne desis, et quaecunque nos manet eam tueare, 4) promoveas. Id ego factum pu-

¹⁾ Tu] Pressel: ni. 2) conandi.] Pressel: consedi.

³⁾ ne quidem] apud Pressel, desunt. 4) tueare,] Pressel: tua arte

tabo mecum, si plurima ac, ut soles, pulcherrima saepissime ad Philippum scripseris.

Vale et extemporariae Epistolae quaeso ignoscas, mi amantissime frater. Ex Tubinga. (1520.)

Philippus taus.

10. No. 97 d. (Vol. I. p. 275.)

(eodem anno?)

Ambrosio Blaurero.

Apographum ex eadem Collectione Simleriana curavit Cl. V. Voegelin.

Ambrosio Blaver, Albarosbachio.

Quod agitur ab me paucioribus Tecum, Ambrosi diserte, quum et amicitiae communis ratio, et desyderium ferat meum, in causa partim peregrini labores sunt, quibus mirum ut moleste exerceor, partim ti axaigor Tabellariorum. Tamen ita soleo, vel occupatissimus nonnihil scribere utcunque, non quo blandiar amico, sed quo putet is officio ab me factum satis, quanquam nisi recte fiat, non video cur appellem satisfactum. Fit autem recte, cum amico gratum fit. Id si tu non falsus intelligis, vides in te retrusam tragulam gratum esse non poterit quidvis, ni ipse tute adiicias animum. Et mercenaria forsitan ratio Tibi videbitur altera, Scribo enim quo pulcherrimas tuas eliciam Literas cur scribam. aut certe illam αμβροσίην αὐδήν. Rem tenes. Scaphisterio vel Scapisterio dubitatur nuper et ego dubito, nisi quod ad rem facit quod apud Bellucem Iulium 1) legitur et apud Suidam quibus probari mihi neutrum posse videtur. En Tibi vel Scepasterium volo legas, quod ἐν τοῖς ὅπλων ὀνόμασιν Bellux 1) recenset tectoriolum a σχεπάζω verbo, et σχέπας inter alia significata volubilem Macedonibus Peltum sonat, vel σκαφεῖον σκαπάνηνve quorum utrunique cymbam vocamus, σχεπαστάρι vero rudens ille Varvulus, quo, quae in cymbas congesta sunt, vertuntur exer-Interim si quid videro melius, scribam, et Tu rescribe, num probabiliora legeris. Vale, Tuus sum

Philippus.

11. No. 97°. (Vol. I. p. 275.)

(eodem anno?)

Principi Electori Saxoniae.

Ex van de Velde Professoris Lovaniensis Apparatu Melanchthoniano, quem Prof. Dr. Aug. Scheler edidit in Cl. V. Dr. Roberti Naumanni

¹⁾ i. e. Iulium Pollucem, auctorem Onomastici.

Serapeo anni 1867. Nr. 4—9. Autographum huius epistolae a Joh. Franc. van de Velde Vinariae d. 11. Julii 1802. descriptae in Tabulario Vinariensi asservatur. Van de Velde suspicatur, eam spectare ad donum nuptiale Melanchthoni datum, eamque ob causam ad annum 1520. esse referendam. Conf. Serap. l. l. Nr. 5. p. 70 sq.

Durchlauchtefter hochgeborner fürft, gnedigfter Berr.

E. C. G. Schänkung hab ich zu unterthenigem Dank angenommen, welche wie wol sie an ir selbst auß groft, also auch auß angenemst ist, aber bennoch vil angenemer darumb das E. C. G. dadurch, gleich als durch ein verzeugnis irer gnedigen mehnung gegen mir, das furnemen meines lebens geacht wird gnediglich zu soben. Dan dis ist mein ehniger Wunsch, das E. Cf. G. der ich alle meine studien und ....*) so ich der etlich hab untertheniglich untergebe. Alle ...*) meines wesens und lebens zu ...*) gefallen reichen mögen. Derhalben, wiewol ich hievor und aus dapfern und surtresslichen vorbilden E. C. G. gnedig milde und gutlichkeit zu mermalen erfaren habe, so ist es doch dieselben dieser Zeit zu ersaren und vormerden mir usse allerangenemst und dandwerst gewest. Der allmechtig guter Gott gebe das diser stand meines lebens E. C. G. hochradlichsten und allerablichsten universitet zu frommen und zutem diene, welches ich so herhlich wunsch als sorgseldiglich begere mit ichter (?) die dankbarkeit meines gemuts E. C. G. untertheniglich anzuzeigen. E. G. G. gehaben sich in dem hern Christo seliglich und wol.

E. C. G. unterthenigster biener

Philippus Melanchthon.

ANNO 1521.

12. No. 99 b. (Vol. I. p. 279.)

1. Jan.

Ambrosio Blaurero.

Apographum ex Collectione Simleriana Tigurina (S. Msc. 4.) curavit Cl. V. Voegelin.

Suo carissimo Patri Ambrosio Blarero, vere ἀμβροσίφ Priori Alberspachensi Ph. Melanchton.

Salve Ambrosi iucundissime. Ecce vero tot epistolis tuis elegantissimis quod putida charta respondeo. Sed ea quaecunque culpa est, fratris tui est, in cuius aedibus temere accidit, ut ista scriberemus, cum deessent chartae. (sed extra iocum. Valet frater.) Ego uxorem duxi, aliorum consilium magis, quam voluntatem meam secutus. Nunc non dico, quid patiar: sed oloréov tà 3603ev. In studiis Theologicis, quantum per necessarias occupationes licet,

^{*)} Charta vetus late erat erosa.

sumus. Tecum optarim vel triduum esse, collaturus i) de studiis communibus nostris, quae scio, te vehementer desiderare. Divas Pontificias hic hactenus contempsimus; sed utinam digni simus pro nomine χριστοῦ contumeliam pati. A Francisco longo iam tempore ne literam quidem ullam video. Matthias Stör me per amicum quendam salutavit. Utrumque saluto, Teque iubeo, ut audacter ab eis literas exigas. A Te accepi, nisi duas Epistolas. Rescribere non potui hactenus. Has autem frater curabit transmitti. Vale. Wittēbergae Cal. Januarii 1521.

Philippus tuus.

13. No. 111 b. (Vol. I. p. 388.)

12. Maii.

Martinus Lutherus ad Phil. Melanchthonem.

Haec epistola in regione avium i. e. Wartburgi a Luthero scripta legatur in eius epistolis a de Wettio collectis Tom. II. p. 1 sq. No. 316.

14. No. 111°. (Vol. I. p. 388.)

(m. Maio.)

Idem ad eundem.

Fragmentum huius epistolae vide in eadem de Wettii collectione Tom. II. p. 7 sq. No. 320.

15. No. 111 d. (Vol. I. p. 388.)

26. Maii.

Idem ad cundem.

Hanc epistolam legas in eadem collectione Tom. II. p. 8-12. No. 321.

16. No. 118 b. (Vol. I. p. 417.)

13. Jul.

Idem ad eundem.

Hae litterae in eadem arce scriptae legantur in illa collectione Tom. II. p. 21-26. No. 326.

17. No. 124 b. (Vol. I. p. 445.)

1. Aug.

Idem ad eundem.

Huius epistolae fragmentum exhibetur in eadem collectione Tom. II. p. 34-37. No. 332, ubi legatur.

18. No. 125 b. (Vol. I. p. 446.)

(fere 6. Aug.)

Idem ad eundem.

Hanc epistolam legas in illa collectione Tom II. p. 37-40. No. 333.

¹⁾ collaturus] sic apographon pro: collocuturus:

19. No. 130 b. (Vol. I. p. 450.)

Sept.

Idem ad eundem.

Has litteras invenies in illa collectione Tom. II. p. 44-49. No. 336.

20. No. 154b. (Vol. I. p. 487.)

(fere m. Nov.)

Idem ad eundem.

Haec epistola legatur in eadem collectione Tom. II. p. 92 sq. No. 345.

ANNO 1522.

21. No. 184 b. (Vol. I. p. 538.)

13. Jan.

Martinus Lutherus ad Phil. Melanchthonem.

Hae litterae exhibentur in de Wettii collectione epistolarum Lutheri Tom. II, p. 124—128. No. 358., ubi legantur.

22. No. 217b. (Vol. I. p. 576.)

29. Jul.

Idem ad eundem.

Hanc epistolam legas in eadem collectione Tom. II. p. 238-240. No. 424.

23. No. 217^b. (Vol. I. p. 576.)

6. Aug.

Ambrosius Blaurer Constantiae ad Phil. Melanchthonem.

Ex autographo hanc epistolam primum edidit Car. Theod. Keim in suo libro: Schwäbische Reformationsgeschichte bis zum Augsburger Reichstag. (Tübingen 1855. 8°) p. 285 sq. nr. I.

Summo viro, Philippo Melanchthoni, apud Wittenbergum christiunice docenti, domino et amico suo omnibus modis maxime.

Si unquam alias, eruditissime Philippe, nunc certe maxime ad te mihi scribendum erat; quando graves casus et iniquissima rerum conditio me sane quam crudeliter excarnificant. Coenobium certe non adeo pridem egressus male nunc audio, quod scandalorum causas non satis abstulerim, unde etiam regrediendum mihi arbitrantur nonnulli 1). At ego mori citius velim, quam in ista

¹⁾ Editor ille huie loco annotavit haecce: Am 8. Juli tam er von Alpires bach in seine Baterstadt zurud. Die Rudtehr in's Kloster wurde ihm bald sogar von seiner Familie, besonders der Schwester Margaretha im Blid auf die fromme wegen des ausgetretenen Sobnes öffentlich beschimpfte Mutter angesonnen.

impietatis nassa diutius detineri, quandoquidem nullo monachorum bono et maximo meo malo id facerem. Porro carissimus meus frater de rebus meis omnibus deque hac praecipue causa te faciet certiorem. Te vero per Deum optimum maximum et per quidquid flecti potes obtestor, ut tuam mihi sententiam indices, quid mihi potissimum faciendum existimes, ad me diligenter perscribas. Erit mihi consilium tuum oraculi loco, quippe qui sciam, te spiritum Christi habere, nec quidquam posse consulere, quod ab illius placitis dissideat. Vale, ornatissime Philippe. Plura non possum scribere, sed nec tu legere publicis commodis destinatus. apud nos agatur et quid promoveamus in evangelico negotio, Thomas noster explicabit. Summo patri nostro Luthero, qui rursum nos parturit, donec Christum in nobis formet, abs te votis omnibus commendari cupio. Nolui importunus videri interpellator, alioqui scripturus eram viro modis omnibus occupatissimo. Constantia VIII. Id. Aug. 1522.

Ambr. Blaurer, tuissimus ab animo.

24. No. 217 c. (Vol. I. p. 576.)

14. Sept.

Ambrosio Blaurero.

Hanc quoque epistolam Cl. V. Keimius primum edidit cum tribus annotatt. l. l. p. 286 sq. nr. II.

Mclanthon A. Blaurero, Constantionsi civi.

Incredibile est, quam avide desideraverimus integro paene anno cum frater tum ego literas tuas, mi Ambrosi, quo factum est, ut aliquanto gratiores fuerint, quas nuper accepimus, quanquam no-lim posthac eadem arte gratiam literis empturire. Scribis te ψευδαδέλφους deseruisse, quod quia piis rationibus adductum opinor, improbare non debeo '). Nunc reliquum est, ut et constantiam in eo confirmes, quod ante probasti, libet enim paulino verbo uti: et perdura in sententia nec permoveri te patiare, ut ad pullatos istos redeas. Cave putes, relaturum te pedem citra probrum et publicam evangelii blasphemiam. Interpretabuntur enim hostes Christi, coactum conscientia damnato libertatis evangelio poenitere facti. Interim te rogo, nisi quid aliud rationes tuae postulent, vestem ne mutes, ut hac parte stultitiae vulgi aliquantisper

¹⁾ Ganz anders schrieb Ulr. Zasius aus Freiburg 20. September: conditionis tuae mutatio satis contristat. — Haec si tu secisses, in monasterio, quod unum tibi, quocunque tendas, secura et tranquilla statio est, remansisses.

inservias, dum aliud suadebit tempus 1). Hic enim iudico, debere optimum quemque parcissime suo iure uti velle, concedere aliis, cavere scandalum, quoad omnino fieri potest. Videnus id Christum, item apostolos sedulo praestitisse. Et *Martinus* quidvis mallet, quam vestem Augustinianam mutare aut ulla in ceremoniola quanquam vili, modo per evangelium lieeat, fratrem offendere. Sunt apud vos phanatici quidam spiritus, qui Christum edendis tantum carnibus et nescio qua gentilitate profitentur?). li se partim Lutheranos partim Evangelicos vocant, qui scis quanta invidia nomen evangelii onerent, ut optandum etiam mihi videatur, ut pergant tandem Papistae in professores evangelii saevire, quo absterreatur haec castrorum nostrorum faex, arrogare sibi falso sanctissimum nomen. Tu memineris, te profiteri Christum adeoque ferendam crucem, durissima tibi omnia patienda esse, postquam illos ventres reliquisti. Non puto te rerum christianarum adeo esse imperitum, ut me monitore opus habeas aut nescias, qualibus se formis cognoscendum nobis exhibeat Christus, nempe vili illa et a mundo damnata imagine crucis. Cetera frater. Vale. Wittebergae die exaltatae crucis.

Philippus tuus.

25. No. 226 b. (Vol. I. p. 594.)

(eodem anno.)

Melanchthonis iudicium de missa et de utraque specie.

Ex apographo, quod in Bibliotheca Magniducali Vinariensi asservatur. Verosimiliter hoc iudicium a Melanchthone ad Spalatinum scriptum est; hic enim schedulae adscripsit: Ph. Mel. 1522.

De Missa et de utraque specie.

Novum testamentum nibil est nisi iustitia spiritus. Ro. 15. Matth. 24. Hier. 31.

Ergo tollendum est quidquid adversatur iustitiae spiritus. Caetera libera sunt.

Missarum opinio, quod sacrificium sint, adversatur institine spiritus. Ceremoniae nihil adversantur.

Ergo ferri poterunt.

Lex est uti utraque specie.

Lex erat ne quis nisi consecratus vesceretur panibus propositis.

¹⁾ Burbe treu gehalten bie 1526. Theolog. Jahrb. 1855. S. 394.

²⁾ Refanchthon meint die auch gegenüber dem Ravensburger humelberg ges rugte Fastenübertretung in Burich, C. R. I, 577.

Sicut David de ea lege dispensavit in casu necess.

Ita nos de lege de utraque specie dispensare possumus in eas necessitates, ut scandali.

Ph. Mel.

26. No. 226°. (Vol. I. p. 594.)

(eod. anno.)

Melanchthonis iudicium de statuis.

Ex apographo eiusdem Bibliothecae. Initio adscripta sunt verba: Me lanchthon Mea manu.

De statuis.

Et ego iudico statuas idola esse.

At idolum iuxta Paulum nihil est.

Ergo etiam in Idolio convenire possit ecclesia.

ludeis in Idolio non licuit convenire, quia iustitia legis erat alligata locis et temporibus.

Iustitia spiritus non item.

Haec scribo non quod velim esse simulachra, quae damno, sed quod vellem modestius agi. Iam casus scandali cogit, ut aboleantur eo quod a vulgo colantur, ut scis. Idem sit in utraque specie, quia vulgus ignorat vim Christianae libertatis. Ideo rectius revocata lex est.

ANNO 1524.

27. No. 278 b. (Vol. I. p. 659.)

20. Junii (huius anni?)

Ioanni Oecolampadio.

Apographum huius epistolae, quae in Collectione Simleriana Tigurina (S. Msc. 11.) est, a Cl. V. Voegelino accepi. Simlerus in fine haec annotavit: Scriptae videntur a. 1524. nam in literis (vid. infra No. 29.), in quibus Neseni mortem nunciat, se per Sigismundum scripsisse significat.

Ioanni Oecolampadio suo carissimo Patri.

S. Joachimus 1) amplissimis verbis praedicavit mihi humanitatem tuam. Ego, quanquam non dubitabam, quin esses eum excepturus, quemadmodum meretur adulescentis eruditio et probitas, comiter, et prosecuturus omni genere officiorum, tamen gaudeo, illius animo etiam satisfactum esse. Saepe illi te depinxi, verum

¹⁾ Nota Simleri: Joachimus Camerarius, ut puto.

et opinionem eius et mea έγχώμια longe res vicit. Statim, ubi audieram, te domi fuisse, quanquam tecum colloqui cupiebam, cum arbitrarer, te nondum domo abesse, mihi molestum erat, Joachimo tui copiam non fieri, malebamque illum tuo congressu frui, quam me ipsum, qui tui cupidissimus esse soleo. dubito, quin tibi etiam voluptas sit, talem adolescentem, quem ego facile amo, literariae rei principibus adnumero, innotuisse vobis. Commodum ubi Wittebergam redivimus, Sigemundus salutat, vixdum posito pegaso. Ex hoc intelligo, institutum esse ad te iter. Ego frustra retinere eum diu conatus sum. Est enim cum homine uon hospitium tantum mihi, sed familiaritas etiam. Porro cum omnino Basileam proficisci constituisset, non potui facere, quin literas ad te darem, non quibus hominem tibi nobilissimum commendarem, sed ut scires, nobis communem amicum Proinde si quid in eum contuleris, de me puta, te bene mereri. Evangelio scio patrocinari te religiose, quare nihil est, quod adhorter. Utinam e tuo se exemplo compararent alii apud vos, qui Evangelii praetextu τυραννίδα gerunt. Vale, et me Christo precibus tuis commenda. Wittebergae τη πρό της τροπης Θερινής.

Philippus.

Sisgardum, et bonos viros alios apud te Evangelii vere studiosos, saluta nostro nomine reverenter.

(hoc anno.)

Thomae Blaurero.

Apographum huius epistolae, quae in Collectione Simleriana Tigurina (S. Msc. 11) asservatur, at per mures maximam partem est corrosa, debeo Cl. V. S. Voegelino.

Fragmentum epistolae Melanchthonis ad Thomam Blaurerum.

Leniri hic Tui desiderium non potuit, nisi ubi allatum est domi tuae, nescio quid — [ga]udebam te rediisse ad tuos, et si quid p[eccatum hac p]arte sit, mi Thoma, quando id Evangelii dignius poscit, corrigas. Fratrem autem publice postulasse a Senatu, ut defendatur, meo iudicio nihil hoc oportuit. Moisi inquit ille: Ego tecum ero. Utinam, Thoma, demus operam, ne per nos scandalizetur Evangelium. Quidam invitantur nunc ad ducendum, plausu multitudinis alii, tametsi bene coeperunt, non perseverant in eodem studio, sed excoecati plausu ab Evangelio desiliunt, quemadmodum in proverbio est, ad asinos, hoc est, ad

impia, aut ad nugas, quae ad publicam pacem turbandam tantum faciant. Id alterum et hic accidit. Et vereor, ne idem Zwinglio accidat, qui totus iam — caussa esse dicitur — — et ûxçoβνστίων. — faciunt. Atque inprimis nos — materiam tumultus praebeamus. Sed nec cauti, nec Evangelica ea Christi vox est. Illa multitudo legibus increpanda erat. Quod si facerent nostri doctorati passim nae ab ipso Vulgo discerperentur citius, quam a sacerdotibus Baal. Simpliciter haec ad te scripsi, non quod de tua fide dubitem, sed quod scio, ut transversum nonnunquam aestus et res incautos rapiant. Id hic mihi accidit. Libere enim confiteor. Mihi crede, non temere dixit ille: qui stat videat ne cadat. Vale. Fratrem saluta. Quid autem noster Simon? Nihil scripsit. Hanc mitte ad eum Epistolam. (1524.)

Philippus tuus.

Quid quod nihil scripsisti hactenus? Avide expecto tuas. Quare vide ... ut ne diutius sileas.

29. No. 307°. (Vol. I. p. 698.)

(eodem anno.)

Ioanni Oecolampadio.

Ex eadem Collectione Simleriana (S. Msc. 11.) apographum mihi benigne curavit Cl. V. Voegelinus.

(Ad Ivannem Oecolampadium.)

Substitit hic aliquot dies hic iuvenis, ut Lutherum tum au-Mecum quoque semel atque iterum condiret, tum salutaret. gressus, visus est mihi et perquam studiosus literarum, et amicus pietatis. Porro discessurus, rogabat, ut literas sibi ad te darem. Id ego non illius tantum caussa perlibenter feci, sed officii etiam mei ratus sum esse, neque hunc dimitterem sine meis ad te literis. Tametsi tu mihi nonnihil cessare videris in hoc genere officii. Scripsi ad te per Sigemundum. Interea nihil a vobis accepimus, cum utriusque ita desiderentur literae, ut nullius amicorum praeterea. Ego autem cum alia in amicitia mutua omnia officia esse debere statuo, tum maxime scribendi, quando non licet aliter colloqui. Gravissime adflixit me hic Neseni 1) optimi viri interitus, et haud scio, an in vita quidquam acerbius acciderit. Erat enim ille cum propter singularem probitatem dignus meliore fortuna, tum mihi nemo hic fuit conjunctior. Luthero res erit cum Carolostadio περὶ εὐγαριστίας. Et universum negotium Evangeli-

¹⁾ Nota Simleri: Nesenus aqua periit 1524.

cum video eo in statu et esse et futurum esse, ut agnoscere possimus, vasa nos esse tantum huius thesauri δοτράκινα, nec posse nostro consilio aut diligentia rem tantum regi ac gubernari. Tu Christum rogato, ut fortunet cursum ac studia piorum. De mea valetudine, deque statu rerum omnium nostrarum certiorem hic tabellarius [te faciet]. Vale et rescribe. Idem officii et a Sigemundo requiro. Saluta reverenter meo nomine Iureconsultum¹) vestrum.

Philippus.

30. No. 307 d. (Vol. I. p. 698.)

(eodem anno.)

Ioanni Oecolampadio.

Apographum ex eadem Collectione Simleriana (S. Msc. 11.) ab eodem Viro Cl. accepi.

Ad Ioannem Oecolumpadium.

S. Vix credas, quam molestum mihi sit silentium tuum, mi Oecolampadi, praesertim in his motibus vestrae regionis. enim vehementer solicitus, quid in tantis turbis consilii habeas an te quain gubernatorem tam periculosis tempestatibus clavo adhibeant. O Germaniam infelicem, quae Verbo Dei ab omni parte abutitur. Antilutherani ubique vim parant, illi contra nihilo mo-Quare te per Christum adhortor, optime Oecolampadi, quando in statione Deus te posuit, advigiles, quantum potes, ne laedatur gloria Xoiovov. Nunc pene debellato Pontifice, res Luthero coepit esse cum novis quibusdam mareriois, plane Sanguinariis. Et Papisticum bellum renovat Erasmus, quem optarim pacis potius, quam novorum motuum autorem esse. Scriptum eius περί έχουσίου²) exceptum est aequissimis animis. Lutherus plane pollicetur, se moderatissime responsurum esse. Et faciet, nisi me fallunt omnia. Quid est enim iniustius quam quod nunc vulgo fit, dissentientem iugulare, quam docere malle. Sigemundum et Richardum reverenter salutabis. Displicent mihi quae audio meditari Varellum Παρά τῷ λήστη τοῖς τυράννοις ad quem se contulit. Vale felicissime.

Philippus.

¹⁾ Nota Simleri: Amorbachium puto.

²⁾ Nota Simleri: Scripsit Erasmus de libero arbitrio adv. Luth. 1524. respondit Lutherus 1525.

ANNO 1525.

31. No. 314 b. (Vol. I. p. 713.)

2. Jan.

Thomae Blaurero.

Hanc epistolam primum edidit *Keim* in libro supra p. 13. sub No. 23. laudato p. 287. No. III.

Melanchthon Thomae Blaurero Constantiensi.

Petrus Suaverius 1) hoc biduo nobiscum fuit. Mitto eius literas tibi, testes amoris erga te pristini. Literae tuae varie affecerunt me, nam videris mihi non satis expendere magnitudinem negotii Carolostadiani, cum putas neutrius laedi conscientiam. Vide quaeso βεβήλους libellos, in quibus cum non videam ἀναλογίαν πίστεως, quam Paulus requirit, non possum assentiri. Universae doctrinae Lutheri auctoritatem elevat, et tamen de uno tantum Θεωρήματι dissentit περὶ εὐχαριστίας. Hoc quid est aliud, quam συχοφαντεῖν? Lutheri responsio edita est. Quam vellem hunc virum posse moderari vim ac impetum styli. Vale felicissime. Fratrem meis verbis saluta. Postridie Cal. Jan. 1525.

32. No. 318 b. (Vol. I. p. 722.)

23. Jan.

Thomae Blaurero.

Haec quoque epistola a Keimio l. l. p. 287 sq. No. IV. primum edita est.

Thomae Blarero, Senatori Constantionsi, fratri suo.

Accepi binas literas, nam tu, ut licuit videre, coniunxeras. Hae me ita perturbarunt, ut vix ullius hominis ulla unquam. Neque libet hoc tempore dolori indulgere et causas recensere. Non agites, inquit ille, si qua coire velis. De ipso negotio paucis respondeo. Ego, mi Thoma, huius fabulae περὶ εὐχαριστίας neque doctor neque actor sum. Neque puto movere hoc genus quaestionum ullos, nisi quorum sunt oliosae conscientiae, nec domi habent, quid agant περὶ βαρυτέρων τοῦ νόμου. Neque profecto velim unquam νεωτερίζειν de re tali sine certa ἀποκαλύψει, si sit a verbo discedendum. De Carolostadio ego desydero ἀναλογίαν πνεύματος, cum et causam statuarum et elevationis tam urget pertinaciter. Et tum de uno theoremate non a Luthero uno dissideat, tanta contentione fidem atque auctoritatem universae

¹⁾ Huie nomini Keimius annotavit haecee: Ueber diese Berionlichfeit vgl. Corp. Mel. Camer. 3. Jan. 1524. C. R. 1, 648. hier heißt er Suavenius.

lutheranae doctrinae elevat. Mortificationem vult videri docere, cam ille antea de poenitentia tam multa. De vivificatione nullum verbum Carolostadius, ut non satis videatur percipere adfectus illos spirituales, de quibus tantopere gloriatur. Mitto nunc alia, quae me in eius scriptis varie adficiunt, quibus tu mihi videre nescio quomodo valde favere. Περί εθχαριστίας non video, cur a verbis scripturae discedam nulla coactus anoxalime certa. Et qui discedunt, nihil habere certi apud conscientiam videntur. Nam wyrza et rationis argumenta infirmiora sunt, quam ut conscientiam communiant. Eadem ad Occolampadium scripsi. Tu veterum eliam auctoritatem eiicis. At veteres constanter in hac sententia sunt, ut verum Christi corpus övrwc ibi esse doceant. mei usus causa illorum sententias. Verum multi ex illis excerpunt id, quod commodum est. Caetera dissimulant. Nunc te rogo, mi Thoma, ut communibus precibus adiuves causam publicam. Scis enim, oportere nos de coelo doceri. Et cum tu carilatem tantopere a nobis exigis, par est, ut vicissim in nobis vel consolandis vel docendis vel confirmandis caritatem exerceas. Erant literae καθ' ὑπερβολὴν τραγικαί. Quo in genere operarum verser, quis vitae meae tenor, quae ratio sit, scis; quo magis te adhortor, ut amicitiam inter nos honestis auspiciis coeptam conserves. Richlinus ad vos redit. Natura bona videtur et actus luis consiliis regetur cupitque se tibi esse commendatissimum. Vale. Fratrem et universam familiam meis verbis saluta 23. Jan. Φίλιππος.

33. No. 325 b. (Vol. I. p. 730.)

29. Mart.

Thom. Munzerus ad Melanchthonem.

Haec epistola recuditur e libro: Unschuldige Rachrichten von Alten und Reuen Theologischen Sachen a. 1716. p. 1248-1251.

Christiano homini Philippo Melanchthoni, sanctarum Scripturarum Professori, Thomas Munzerus nuncius Christi.

Salve organum Christi, Theologiam vestram toto pectore amplector, nam de funibus venantium, animas electorum eripuit multas. Quod uxores Presbyteri vestri ducunt, commendo, ne larva Romana amplius vos constringat, sed in hoc reprobo, dum os Domini mutum adoretis, nescientes an electi vel reprobi sint de ignorantia vestra propagandi, futuram Ecclesiam penitus respuitis, in qua Domini scientia orietur plenissime. Is quippe error, charissimi, totus sumitur ex ignorantia verbi divini. Respi-

cite Scripturas, quibus nitimur mundum deprimere, manifestissime dicant: Non in solo pane vivit homo, sed in omni verbo, quod procedit de ore Dei, videte de ore Dei et non ex libris profi-Testimonium equidem verbi veri ex voluminibus est. nisi enim in corde oriatur, verbum hominis est damnans scribas versipelles, qui furantur oracula sancta Jer. XXIII. Nunquam eis Dominus locutus est, et ipsi usurpant verba eius, o charissimi operam navate ut prophetetis, alioqui Theologia vestra non valebit obolum, considerate Deum vestrum e vicino et non a longo, credite libentius Deum loqui, quam vos paratos ad percipiendum, sumus pleni desideriis, hoc impedit digitum viventis, ne scindere possit tabulas suas. Suasionibus vestris trahitis ad coningia homines, cum iam non sit thorus immaculatus, sed Satanae lupanar, quod tamen vehementer Ecclesiam nocet, quam maledictissimi unguenti sacerdotium. Nonne vassiones illorum desideriorum impediunt sanctificationem vestram? quomodo Spiritus potest effundi super carnem vestram, et eloquia viva habere cum Deo potestis. cum negaveritis talia? Nullum praeceptum (ut sic dicam) angustius stringit Christianum, quam sanctificatio nostra. ex voluntate Dei animam evacuat, dum delectationes anima inferiores, nequaquam in falsum possessorem sumere possit: Utimur uxoribus, tanquam non habentes. Debitum reddite non ut gentes. sed sicut scientes, Deum nobis loqui, iubere, monere, ut firmiter sciatis, quando tribuendum sit pro prole electa, ut timor Domini et Spiritus sapientiae impediat bruti concupiscentiam, ne absorbeamini. Phiola tertii Angeli, (timeo et scio:) effusa iam est in fontes aquarum, et tota scaturigo sanguinis effecta est, imo lectio eorum in carnem et sanguinem versa est. Electi sunt quidam, sed ratio corum aperire non potest ob causas jain relatas. Hinc habent opera cum reprobis communia, excepto Dei timore, qui eos separat ab illis. Duo in uno lecto iacent, unum opus dele-Talia enim in vobis opera reperio, dum ctationis perpetrant. contentiones inter vos sint, de abroganda missa. Papistici sacrificii abominationem, quod quidam detestati sunt, extollo et commendo, ex Spiritu S. effecerunt; sed in hoc erroribus involuti sunt, quod Apostolicum ritum ad amussim non sint imitati. Nam qui iussione dominica semen proiiciunt, metere debent, auditores, praedicantes, dum verbum finierint, et qui fructum intelligentiae suae reddiderint, manifestandi sunt hominibus, et tribuendus panis et potus, quod hi verum possessorem habeant, quibus intellectus testimoniorum Dei largitus sit, non mortuarum ex chartis, sed vi-

varum promissionum verbum. Martinus noster charissimus ignoranter agit, quod parvulos non velit offendere, qui iam parvuli sunt sicut pueri centum annorum maledicti, imo angustia Christianorum est iam in foribus, cur esse expectandum censetis, ignoro, lieben Brüder last ener merhen, es ist Zeit. Nolite tardare, aestas est in ianua, nolite vobis conciliare reprobos, ipsi impediunt, ne virtute magna operetur verbum. Nolite adulari Principibus vestris, videbitis alioqui subversionem vestram, quam avertat benedictus Deus. Si negaveritis purgatorium Christianum, ostenditis vos ignorantes in scripturis et studiis Spiritus, sed quod Papisticum respuitis phantasma, commendo. Nullus potest ingredi, nisi adaperiantur septem gradus rationis septem Spiritus. Abominabilis est error de purgatorio negando, cavete. Si volueritis, omnia mea scripturis, ordine, experientia apertoque Dei verbo roborabo. Ihr zarten Schrifftgelehrten seyd nicht unwillig, ich kan es nicht anders machen. Valete, quinta Annunciationis.

34. No. 331 b. (Vol. I. p. 739.)

10. Maii.

Senatus Erfordiensis ad Lutherum et Melanchthonem.

Banc epistolam repeto ex Ernesti Salom. Cypriani libro: Der Andere und Lette Theil zu Bilh. Ernst Lentels, Hist. Sax. Historischen Bericht vom Ansang und ersten Fortgang der Resormation Lutheri, in sich haltende: (1) den Zwehten Theil nühlicher — Uhrkunden etc. (Leipzig 1718. 8°.) p. 343—345. No. LXXIX. sic inscriptum: Der Rath zu Erssuch an Lutherum und Melanchthonem wegen des Aufruhrs der Bauern. — Lutheri responsum invenitur in de Wettii collectione a Seidemanuo continuata Tom. VI. p. 59—68. No. 2366. Cons. Dr. Mart. Luther's Briefwechsel — herausg. von C. A. H. Burkhardt. (Leipzig 1866. 8°.) p. 88.

Unfer freundliche Dinfte und was wir liebs und guts vermogen zuvor, Birdigen Hochgelarten und achtbaren gunstigen lieben Hern. Es haben sich Irung und gebrechen unther unsern Burgern und Landvold erhaben, darausst uns etliche Articel zu bewilligen und aufzurichten ubergeben haben, So wir dan aus gotlichen Gebot und Liebe des nechsten uns schuldig erkennen, auch willig und geneigt sein, so viel uns muglich, dasur zu sein, das unther unsern underthanen und andern Christichen volcke kein ufrur oder uneinigkeit erwachse, sunder dieselben zuvorkomen oder je uss wenigst abzuwenden und zu sillen, und die ubergeben Articel doch der schicklicheit seint, das dieselben Christliche Betrachtunge und Rathschlagung ersordern, und ewre Wirden als hochberumpte Hern von den unsern hirtzu bestimpt sein; Ist unser freuntlich und dinstlich Bit, E. Wollen aus Christlicher Liebe, und zu erhaltung gotliches worts, fride und einickeit, sich, auss schieft es sein moge, anher gehn Erssurt zu uns sugen, und solche Artickel neben uns und andern helssen

bewegen und berathschlagen, Domit wir uns in ufrichtung berselben wider die Gepot Gottes nicht vergreiffen und zu abbruch unser Obricket frenheit und previlegien handeln mogen, und uns dise unser Bit nicht abschlagen. Des wollen wir uns gentzlich zu Ewer Wirden versehen, und freuntlich wiederumb zu verdienen. Geben unther unserm Secret Nitwochen nach dem Sontage Jubilate Anno Domini M. D. XXV.

Der Rath zu Erffort.

ANNO 1526.

35. No. 381 b. (Vol. I. p. 796.)

21. Maii.

Io. Oecolampadius ad Melanchthonem.

Haec epistola Oecolampadii ad Melanchthonem edita est în hocce libro: DD. Ioannis Oecolampadii et Huldrichi Zuinglii epistolarum libri quatuor, etc. (Basileae 1536. Fol.) Lib. 111. fol. 115b — 116a.

Ioannes Oecolampadius clarissimo viro Philippo Melanchthoni, fratri suo.

Gratia Christi tecum, Philippe in Christo perpetuo dilecte. Utar adhuc iure veteris amicitiae, etiam peripsema mundi, tuoque candore sancte fruar, citra praefationis apparatum tibi scribens. Ita se habent res nostrae. Mundus quod solet, agit: et Christus, quem nos arbitrantur quidam negasse, suo fungitur officio, hoc magis erigens, quo deiectiores putamur. Hinc fit, ut cum aliorum insultus aequo feramus animo, nostratium etiam molestias, qua decet excipiamus suavitate: utut interim furibundi habeamur, ac novo verbo Schuermeri. Sed vide tu ex paucis illis quae subiicimus, et si quidem tanta libertas istic est, ostende illis primatibus, num motae a pietate, quae in Christum, mentis indicia sint. Gloriabimur autem in Domino, ut eximie quibusdam stulti, nihilominus tamen et gloriabimur, et vere in Christo: Christum filium Dei et Mariae passum, et a mortuis redivivum, idque nobis in novitatem vitae credimus et confitemur: opponentes nos omnibus, quae illi eminenti cognitioni, etiamsi quibusdam verbum crucis sit, praeiudicant. Ab hac petra certi sumus, quod nullus nos turbo deturbaturus sit. Viderint qui nos temere damnant, quo tandem furor eorum ipsos deducturus sit. Non habent quare nos sacramentorum hostes vocent, vel Sacramentarios. Elementorum usum, quatenus a Christo commendata sunt, non reijcimus. Absit autem, ut ab illis sic pendeamus, ne ultra promoveamus, mentalibus oculis beneficia, ac promissionum alimenta non contuentes, et ab visibilibus ad invisibilia non pergentes, ob quod sic nos

quidam insectantur: si rem spectarent, viderent nos a portentissimis quibusdam dogmatis abhorrere: dum alius verbum vel panem substantiat in Deum, alius Christi corpus ubique esse fecit, et ita spirituale, ut ultra pro fratre illum habere non potuerimus, alius manifestam idololatriam docet. In hoc peccasse traducimur, quod panem figuram corporis Christi diximus: quod nihil aliud erat, quam sacramentum corporis Christi. Et sic quidam Ecclesiastici locuti fuerunt. quod nos Schuermeri Saxonibus sumus. licet της πίστεως αναλογία nobis suffragetur, hebraismus, actio, circumstantia, et nihil non: ut ausi fuerimus dicere, Hoc est corpus meum, sacramentum vel figura corporis mei. Atqui non disputabo nunc, sed admonebo te, ut videas quidnam monstrorum parturiat, imo quid stabilire cupiat mundus. Legi quaedam in confessione Lutheri, quae a mea sententia non abludunt: sed alia δίς διὰ πασών. Et ille non amplius expectare vult. Nihil tamen optatius foret, quam simul pure sentire, et uno ore Christum Siccine nostris convitiis pascemus perpetuo sanctas praedicare. Affectuum reliquias literis non commendo. ecclesias Christi? Fac sciam, an aliquid spei sit isthinc. Nobis enim adhuc integre Christus vivit, qui eius spiritum sapiunt, haudquaquam nos abiicient: quanto minus tantas ecclesias? Nunquid verbis curiam Drances replebunt? Fieri potest, vel Luthero responsurus sum: si non ego, certe Zuinglius: equidem tardior sum. Antagonistas Christi amantiores vellem, ut inde ad lectores plus utilitatis quam convitiorum rediret. De aliis rebus meis non multum refert scire. Coelebs esse desii, si fortassis vel sic hypocriseos crimen exuam. Neque enim me unquam pro sanctulo venditavi, nisi sanctulum vocent somniculosiorem. At somnum tandem excutient. bona tibi precor, atque etiam his qui nos maxime damnant. Obsopaeus scribere voluit, quae Pyrckemerus libenter legit. Muntzerani spiritus sciat in Oecolampadio. At licet hoc ei cum caeteris. Dominus servet tibi innocentiam tuam: cui me commenda. Vale, Basileae, 21. Maii. Anno 1526.

Thomae Blaurero.

Huius epistolae fragmentum edidit Keimius I. l. p. 289. Nr. V. Integra epistola a me exhibetur No. 37.

Fragmentum epistolae Melanthonis ad Thomam Blaurerum.

Non tam meum animum afficiunt privatae res, quam publica dissensio eorum, qui uni patrocinantur evangelio. Utinam arte

privatis scriptis inter se oi πρωταγωνωσταί huius fabulae de tota re egissent, quam ventum est in publicum. Omnia sic placide et sine acerbitate ac contentione potuissent conferri. Nunc vides, quid ista pariant. Ego sane valde uror ac doleo, in tam cruentum certamen hanc talium virorum dissensionem exire. Praeter preces nihil habeo in his malis solatii.

Thomae Blaurero.

Autographum huius epistolae in Collectione Simleriana (S. Msc. 17 a.) invenitur. Simlerus ei haec adnotavit: "Epistola haec sine loco et die scripta reddita est Blaurero per Urbanum Angelum sub Cal. Novembris XXVI. unde per errorem quidam adscripsit: XXVI Nou. 1526., referenda vero ad Octobr. 1526. — Quaedam vetustate attrita verba autogr. per me sunt restituta." Apographum debeo Cl. V. Voegeline.

Melanchthon Thomae Blaurero Senatori Constantiensi, amico suo.

S. D. Urbanus Angelus redit ad vos, quod illi faustum felixque sit ... de cuius studiis, quia non multum mea consuetudine usus est, non possum scribere, sed tamen arbitror non redire vacuum. Modestia in eo mihi visa est esse singularis, quam ob virtutem adolescentem magis amavi. De nostris rebus ipse Te certiorem reddet, quae quidem mediocres sunt. Sed non tam meum animum privatae res adficiunt, quam publica dissensio corum, qui uni patrocinantur Evangelio. Utinam ante privatis Scriptis inter se oi πρωταγονισταί huius fabulae de tota re egissent, quam ventum est in publicum. Omnia sic placide et sine acerbitate ac contione potuissent conferri. Nunc vides quid ista pariant. Ego sane valde uror, ac doleo in tam cruentum certamen hanc talium Virorum dissensionem exire. Praeter preces nihil habeo in his malis solatii. Scribo brevius, quia parum tutum videbatur hoc tempore ea scribere, quae Tecum inprimis cupiebam commentari. Tu ad nos vide ut multum, ac quoties est occasio. scribas. Vale ac fratrem et uxorem tuam meis verbis saluta. Filiae meo nomine osculum dabis.

Philippus tuus.

38. No. 424 b. (Vol. I. p. 836.)

(hoc anno.)

Thomae Blaurero.

Autographum in eadem Collectione Simleriana (S. Msc. 17.) asservatum habet inscriptionem: Melanchthon ad Thomam Blaurerum Senatorem Constantiensem. Apographum accepi per Cl. V. Voegelinum.

Thomae Blaurero, senatori Constantiensi, amico sus.

S. Dedi Milichio Nonni poëma ut describi Tibi curaret quemadmodum flagitasti. Neque ego ipse gravarer describere si neminem haberemus alium qui id oneris tua caussa susciperet. Sed ego ita existimo Milichium gaudere sibi oblatam esse occasionem Nunquam mecum est; est autem quotidie domi demerendi Tui. nostrae, quin de Te deque tua erga se voluntate honorifice loquatur. Neque tamen cedit ei in Te amando Vogelius 1). cum haec scriberem, rogabat me, ut sui mentionem apud Te facerem, ac Te hortarer, ut sua studia propinquis commendares, Tuque susciperes eum et tuendum et iuvandum, si qua parte Hoc ut facias Te etiam atque etiam, mi Thoma, rogo. Est enim humanitatis id tuae adolescentem flagrantem optimarum artium studio et praeditum moribus optimis summa ope iuvare. Mihi nunc notior est Vogelius, quam fuit his proximis annis, quia nunc non tantum auditor est meus, sed etiam συμφοιτήτης in Mathematicis discendi in quae ille omnibus viribus ingenii cognoscenda incumbit. Neque facile dixerim quantum eius vel consiliis vel studio delecter. Nam et facile illis ipsis disciplinis et magnum ac utile instrumentum inde mihi videtur allaturus ad Medicinae scientiam, ad quam, ut scis, ille se iam olim contulit. Quaeso igitur te, ut des operam, ut sentiat meam commendationem apud Te sibi profuisse. Hepi edyapistias non libuit scribere. Expecto enim a vobis ea de re aliquid. Nostri nihil mutarunt. neque tamen valde pugnant, tametsi metuam his praeludiis tragoediam tristiorem successuram esse. Lutherum nihil opinor responsurum esse ad δπερασπίστην, si hic desinat Erasmus). Vale. Saluta meis verbis fratrem et tuos omnes.

Philippus.

ANNO 1527.

³⁹. No. 453 h. (Vol. I. p. 880.)

2. Aug.

Martinus Lutherus ad Phil. Melanchthonem,

Hanc epistolam legas in de Wettii collectione epistolarum Lutheri Tom. III. p. 189. No. 887.

¹⁾ Nota Simleri: i. e. Vogelinus, Constantiensis.

²⁾ Nota Simleri: Erasmus edidit Hyperaspisten adversus Lutherum

40. No. 465 b. (Vol. I. p. 893.)

8. Sept.

Simon Grynaeus ad Melanchthonem.

Haec epistola a Grynaeo ad Melanchthonem Heydelbergae VI. Id. Sept. scripta incipit: "Philippo Melanchthoni Simon Grynaeus S. D. Cum nuper bibliothecas eas" etc. Continet literaria praesertim de Livianis aliquot voluminibus nunquam hactenus visis, item iudicium de genio illius aevi. Memoratur in libro inscripto: "Index et argumentum Epistolarum ad D. Erasmum autographarum quae adservantur Lipsiae in bibliotheca J. F. Burscheri." Lipsiae 1784. 8. Hanc epistolam nondum vidi.

41. No. 465 b. (Vol. I. p. 893.)

10. Sept.

Gregorio Pontano.

Ex autographo Vinariensis Bibliothecae Magniducalis.

Ampliss. viro D. Gregorio Bruk doctori Iuris, Cancellario Principis Saxoniae Electoris, Suo patrono.

S. O. Accepimus literas, ampliss. Domine Cancellarie, quibus evocamur ad visitationem Doct. Hieronymus 1) et ego. Neque sane recusamus parere voluntati Illustriss. Principis. significandum vobis duxi, me hinc sine aliquo scholae detrimento non posse discedere. Nam ego unus sacras literas hic interpretor, et aliquam partem laboris etiam in prophanis literis tradendis Et quidem plus oneris hoc tempore suscepi, quoniam pauci professores hic sunt. Huc accedunt multa alia scholae negotia, quae me hic alligant. Quare rogo vos, ut ab Illustriss. Principe petatis, ut hoc tempore nos hic relinquat. Praeterea, ut maxime sit ad inspectionem Ecclesiarum proficiscendum, ita multa sunt ecclesiastica negotia, de quibus oportuit prius vobiscum Nam sine consilio vestro pleraque eiusmodi negotia expediri pon possunt. Et nondum scimus an Principi probentur ea, quae ante egimus. Quare optarim non ita praecipitari rem maximam et maxime variam, Inspectionem Ecclesiarum. quid Illustriss. Princeps decreverit, faciam. Opto tamen, ut de Vos rogo, ut iterum mihi voluntatem scholae utilitate cogitet. Principis significatis. Valete et ignoscite mihi toties ad vos scribenti. Datae Jenae die Martis post Nativitatem B. Mariae.

Philippus.

¹⁾ Hieronymus Schurff.

42. No. 465 c. (Vol. I. p. 893.)

10. Sept.

Hieronymus Schurff ad Gregorium Pontanum.

Ex autographo eiusdem Bibliothecae.

Dem achtbaren und hochgelarten Ern Gregorio Bruck Cantler Doctor, mehnem lieben hern und Gefattern

au handen.

Meinen willigen freuntlichen Dienst zuvor. Achtbar hochgelarter lieber der und Gefatter Ich thue euch auter Meynunge und mit autem Bestem ju wiffen, wohe Myr Philippus igundt von dannen zeucht und fich ein Zeitlang in die Bisitation begibt, das das clepne heufflein zurstrewet wurd und idwerlich widder zurück kümpt. Dieweil ich In benn bor ben geschickteften ju disem Werke, so vil es die Bisitation und Unterrichtunge etc. der Pfarren etc. belanget, achte und auch bermaffen befunden, fo mage ich one fein bepwefen darben nichts fruchtbarlichs auszurichten. Bu dem fo haben mich die beften ichiler in Iure zu Bittenbergt, ob ich auch hierher zu zephen und lefen bebacht were, so wolten fie fich auch zeur ftethe verfügen, anreden und fragen laffen, das ich gern vermittelft gotlicher hülff zu thun zugesaget. also mit Weib Kyndern etc. mit merglichen Untoften anher kommen. nuhn mein Lection auch fallen wurde, fo wurden diefelbig zeum groffern teil und was ichtens in Iure verstendig von hynnen exiben. Ueber diffes alles so bin ich in der Bisitation gar nichts nute, und anfenglichen, so vil wie das einkomen der pfarn betrifft und was islichem Prediger und Caplan verordenet werden foll, wurdt überfluffiglichen wol und bedechtlichen von Ern bansen Edel von der Pleunit etc. und Asmus von Haubit verschaft, so vil aber die Bisitation an ir selbst belanget, wie und welcherlen gestalt die Ministri Verbi geschickt sein sollen etc. darzu weis ich mich ganz ungeschickt und ungenuafam. So bin ich auch kein Theologus, ber wegen ich darben nichts ausrichten kann, bann allein tas ich aus bewegenden Urfachen, fo ich auch ju feiner Beit wol wil anzeigen, dar von ein boge gewiffen erlange. wegen mein gant freuntlich vleissig bit, Ir wollet ben m. Gft. S. bem Churf. belffen verfügen, das ich von folcher Bifitation entbunden werde, die weil Got habe Lob Andere darzu tüchtig, als der Brobft, Licentiatus Benedictus Pauli u. A. vorhanden feint. Das ich mich und vil eins gröfferen zu euch gentslichen vertröfte. Euch auch meins Bermögens zu dhenen bin ich alzeit sonderlich willig. Dat. Ihene Dynstags nach Nativitatem Marie Birg. Gloriosiss. M. D. 1527.

Operoninus Schurpff.

43. No. 465 d. (Vol. I. p. 893.)

10. Sept.

Phil. Melanchthon et Hier. Schurff ad Consiliarios Electoris Saxon.

Ex Melanchthonis autographo eiusdem Bibliothecae.

Den Gestrengen Chrnvesten und Pochgelarten unsere Gdeft. Orn des Churf. ju S. verordenten Radten ju Torga, unnsern gunftigen herrn und Freunden.

Unnfern fruntlichen Dienst zuvor, Gestrenge, Ehrnveste, Sochgelarte Sunftige Berrn und Freund. Wir haben emr fchrenben, darinn phr uns ju ber Bifitation, von unfere gnedigften Berrn wegen foddert empfangen. Darauff fügen wir euch zu wiffen, dimenl die meiften Schuler der Univerfitet zu Biteberg aus anedigem Bulaffen unnfers gnedigften Beren bieber bnn Iben gezogen, und doch then Doctor in lure nochmals funft albie, denn ich Doctor Hieronymus Schurff, auch niemand in theologia lifet, denn ich Philippus Melanchthon, das wir beforgen, das wir nicht on ichaden der Schul abtommen mogen. Es fallen auch teglich andere fachen fur ben difen Jungen leuten, darumb wir nicht füglich lang von der Universität sehn könden, denn von nötten ift in difen leufften, difes heufflin mitt sonderlichem vleps zu famen balben. Darumb bitten wir phr wollet folche unferm anedigftem Berrn von unfern wegen anzeigen, und feine Churfürftlich Gnad bitten, bas fie uns gnediglich bie blepben laffe, unnd auff dis mal nicht abfoddern wolde, benn wir achten ie notturfftig febn, die Universitet, fo vil möglich, bebfamen halden, und nicht laffen von eyn [ander] lauffen. Euch freuntlich zu dienen Dat. zu Ihen, an Zinstag post Nativitatis B. Mariae find wir willig. Anno XXVII

> Hieronymus Schurpf Doctor Philippus Melanchthon.

44. No. 467 b. (Vol. I. p. 894.)

9. Oct.

Consiliariis Electoris Saxoniae.

Ex Melanchthonis autographo eiusdem Bibliothecae. In fine huius epistolae legitur haec annotatio: Peter Wolfram jum Arnshang Kießer schickt diesen Brief ein, den er sich von Melanchthon hat schreiben lassen, als jener Vicar seiner Anordnung zu solgen sich geweigert.

Amplissimis viris dominis Consiliariis Illustrissimi Principis Saxoniae Electoris etc. in aula.

S. D. Amplissimi viri. Cum inspiceremus Ecclesias vicinas oppido Neustat, mandaverunt visitatores duo lodoco Pastori in

Moderwitz de certa caussa, ut suam parochiam cum Cobitsensi parochia mutaret. Sic meritus erat, ut posset omnino privari parochia. Nos autem tantum transferre voluimus ad alium locum, et non deteriorem quam Moderwiciana Parochia sit. Neque enim erat faciendum, ut quotidie ob oculos praefecti versaretur, qui quandam eius cognatam abduxit e quodam monasterio, nec postea duxit uxorem, sed diu vagantem ac errantem reliquit. Talis nebulo merito prorsus ex ditione Principis illustriss. eiiceretur. Nunc autem visitatoribus recusat obtemperare. Quaeso igitur, ut efficiatis, ut nostro decreto obtemperet. Neque enim ferendum est, ut contemnat autoritatem cuiusquam a Principe missi, vir talis. Et nos eius tranquillitati consuluimus, qui praefectum habet iusta de caussa parum propitium. Valete Relic.. (?) die Mercurii post festum S. Francisci datae Jenae.

Philippus Melanchthon.

Habuimus praeterea alias caussas eius puniendi, quas non libuit scribere.

45. No. 470 b. (Vol. I. p. 896.)

27. Oct.

Martinus Lutherus ad Phil. Melanchthonem.

Hae litterae inveniuntur in illa de Wettii collectione Tom. III. p. 214—216. No. 909., ubi legantur.

46. No. 500 b. (Vol. I. p. 933.)

(exeunte anno 1527. vel ineunte anno 1528.)

Idem ad eundem.

Haec epistola, cuius Melanchthon in litteris d. 7. Jan. 1528. ad Joach. Camerarium scriptis in fine (Corp. Ref. 1. p. 936.) sic mentionem fecit: "Mitto tibi Lutheri epistolam proxime mihi missam", periisse videtur, Conf. de Wettii collectio epistolarum Lutheri a Joh. Car. Seidemanno continuata Tom. VI. (Berlin 1856. 8°.) p. 89. No. 2381.

ANNO 1528.

47. No. 501 b. (Vol. I. p. 938.)

(m. Januario.)

Georgius Spalatinus ad Mart, Lutherum et Phil. Melanchthonem.

Haec epistola quaestiones continens, quae Luthero et Melanchthoni a Spalatino proponuntur, invenitur in libro: Johann Erhard Rappens Rieine Rachlese einiger, größten Theils noch ungedruckter, und sonderlich zur Erläuterung der Resormations-Geschichte nüglicher Urkunden. I. Theil. (Leipzig 1727. 8°.) p. 159—162. No. XIX. sie inscripta: Ge. Spalatini Frage = Stücken an D. Martin Luthern und Philip. Melanchthonem wegen Erseyung der Pfarr zu Gnanstein, ob solche dem Grasen von Leisnick zu überlassen seh. Aus Spalatini autographo. s. l. et d. — C. A. H. Burkhardt in libro suo: Dr. Martin Luther's Briefwechsel. Mit vielen unbekannten Briefen und unter vorzüglicher Berücksichtigung der de Wette'schen Ausgabe. (Leipzig 1866. 8°.) p. 131. hanc epistolam inscripsit: "1528. Januar.", quem secutus sum. — Lutheri responsum exhibetur in illo Kappii libro I. p. 163 sq. No. XX. et in de Wettii collectione T. III. p. 278. litt. K.

Sieuor bat der Berr D. Martinus Luther den von Ginfidel geraten, bas fie die Pfarr zum Gnanftenn ebn Beitlang folten noch unbeftalt laffen. Bie denn bescheen. Ru ift Abraham von Einfidel in vergangener Kaften mit dem von Lepsned, als des orts Lebensbern, zu rede kummen, dozumal hat im der von Levined ebn Borichlag gethan, das er ein pfarrer gegen Inen porfchreiben wolt. Dem folten die von Ginfidel das Leben lephen, daffelb bat Abraham von Einfidel in bedenden genommenn. Beil dann der von Lepfned ein peitlang in Bebem gewest, hat Beinrich von Einsidel im ungeferlich vor vier wochen antwort darauf gegeben, das fein Bruder und er aus vil prfachen in die Bestellung der pfarren nicht wuften einzulaffen. Dann es auch irer gegeben antwort beffelben articels halben irem B. S. Berpog Georgen 2c. gethan entgegen sein werde. Als hat der von Lepsneck Benrichen von Ginfidel jum felbigen mal ein andern vorschlag gethan, das fein Bruder Abraham und er nach ennem geschickten mann trachten solten. Sein Gnad wolt den namen haben. als hett er in gin Gnanstehn verordent, welchen vorschlag Beinrich von Einfidel auf ein hindergang an sein Bruder Abraham genommenn, Ru find die von Einfidel in bedenden gestanden, es folt vielleicht aut fenn, das man denfelben vorschlag angenommen bett, domit das arme Fold ben Gottes Wort bleiben, und mit einem driftlichen pfarrer oder prediger verfebn fein mochte, bann fie mochten fonft mit eynem ongeschickten mann, von dem fie nichts den verclagens und beschwerung gewertig weren, wie zu besorgen, vberladen worben, baben also furgehabt, rate barinn zu gebrauchen. Als ift gleich Mitwoch nach Egidii vom Grafen ju Leisneck ein schrifft an die von Ginfidel tummen. Lauts bieben vermarter Copien,

Ru hat der pfarrer zu Benick, den der von Leisned zu den von Einssied nebst bemelter schrifft geschickt, bericht, das sein Gnad den Briefter, so er zur Pfarr zum Gnanstehn verschriben, besolen, mess zu halten, vnd cerimonien nach christicher Kyrchen-ordnung, weil dann sein bruder Abraham nicht vorhanden, so hats heinrich von Einstell in ehn bedenden genommen, nicht lenger den acht tage, sehn gnaden zu berichten, was sie zu thun gespnnt weren,

Ru hat Seinrich von Einfidel dem von Leifned zuuor dise antwort gesgeben, das fie fich nicht wuften der pfarr bestellung halben einzulaffenn,

Die von Einfidel habens enn weil dafur gehalten, berurter vorschlag des von Levined folt Inen anzunemen, oder aufs wenigst zuuersuchen fenn,

Dann die armen leute wurden dadurch mit Gottes gnediger bulff ein mediger oder pfarrer bekummen, der inen das heilige wort Gottes verkundigte,

Derfelbig pfarrer mufte aber, so vil vmmer mit gutem gewissen zunerantworten, das vnterlassen, das herhog George zu korn bewegen mochte,

Die von Einfidel habens auch dafur gehalten, Berhog Georg wurde Gottes wort deffelben orts nicht hindernn.

Db auch gleich Gertog George denselben pfarrer nicht leiden konten, so bettens die von Einstel auf den von Lepsned zuschieben, als der in dabin wrordneth,

Solt aber difer vorschlag von den von Einsidel nicht angenommen werden, so mochte der von Lensneck ein für sich dahin ordnen, der nicht geburlich christlich mass im wort und sonst halten mocht,

Solt aber Herzog George ehnen dohin ordnen, kan man wol denden, was mass der halten würde, Dann derselb pfarrer mocht die arme leut nicht allein mit Gottes wort nicht versehen, sonder auch dohin dringen, sich mit entsahung des saeraments und andern nach des Babsts mysbrauch zu halten, wo nicht sie angeben und verclagen, das sie entweder gestrafft werden, oder widerruffen mustenn,

Es meinen wol etliche, es solt dem von Lensneck zu antwort zu geben sein, das die pfarr vor handen, wenn er dohin verordneth, dem wurde sie offenn seinn, Es solt dem pfarrer auch von den leuten nichts unpillichs widersfarenn, und sein detzem und ander gerechtickeit folgen 2c.

Und wirt beforgt, man wolle den von Einsidel ein pfarrer enndringen.
Ideo petitur, propter Deum et Christum eius, ut, depensis
tot eorum periculis, respondeatis per hunc tabellarium, statim
rediturum.

Primo quid putetis faciundum.

An permittendum Comiti a Leysneck, ut ipse Einsidelis mittat parochum.

An vero ut Einsideli ipsi suscipiant aliquem.

Et, si vobis videtur ab Einsidelis aliquis suscipiendus, ut vos celibem aliquem, pium et eruditum mittatis Einsidelis, ab ipsis Comiti a Leysneck presentandum.

Nam quem tu mi D. Philippe Einsidelis commendasti tantopere, Concionatorem olim Gerensium, nequaquam voluit se ditioni Ducis Georgii submittere, ut aliquando tyrannidem expertus. Fuit enim tum apud Heinricum Einsidelum, tum apud me, multa mecum collocutus, vere egregius alioqui senecio. Consulite igitur obsecro in medium, rem gratissimam Einsidelis facturi, presertim et celantes et remittentes omnia. Coguntur enim pii iuvenes multa timere, imo omnia habere suspecta.

48. No. 518 b. (Vol. I. p. 950.) (exeunte Martio vel ineunte Aprili.)

Martinus Lutherus ad Phil. Melanchthonem.

Melanchthon in fine epistolae fere 6. April. ad Joach. Camerarium scriptae (Corp. Ref. I. p. 952.) haec addit: "Epistolam a Luthero accepi hac hora, priusquam tuas literas obsignassem, hanc tibi misi." Haec epistola nondum inventa est. Conf. Seidemauni Tom. VI. epistolarum Lutheri p. 92. No. 2386.

49. No. 536 b. (Vol. I. p. 982.)

9. Jun.

Ioannes Pr. Elector Sax. ad Lutherum, Melanchthonem et centurionem Wittenbergae.

Haec epistola legatur in Burkhardti libro supra memorato p. 135 sq.

50. No. 542 b. (Vol. I. p. 989.)

17. Jul.

Idem ad Lutherum et Melanchthonem.

Haec quoque epistola exhibetur in Burkhardti libro recensito p. 137., ubi eam legas.

51. No. 544 b. (Vol. I. p. 993.)

25. Jul.

Idem ad Lutherum, Schurfium, Melanchthonem et Pauli.

Haec etiam epistola legatur in illo Burkhardti libro p. 138-140.

52. No. 560 b. (Vol. J. p. 1010.)

30. Nov.

Martinus Lutherus ad Phil. Melanchthonem.

Haec epistola legatur in de Wettii collectione Tom. III. p. 405. No. 1055.

ANNO 1529.

53. No. 586 b. (Vol. 1. p. 1037.)

19. Febr.

Visitatores circuli Franconiae Coburgi versantes ad Lutherum et Melanchthonem.

Hanc epistolam vide in Burkbardti libro supra memorato p. 156-158. — Lutheri responsum invenitur in de Wettii collectione Tom. III. p. 425. No. 1075.

54. No. 595 b. (Vol. I. p. 1045.)

31. Mart.

Io. Oecolampadius ad Melanchthonem.

Hace epistola ab Occolampadio ad Melanchthonem pridic Cal. April. scripta invenitur in Sculteti annal. Decad. II. (Heidelbergae 1620. 8°.) ad annum 1529. p. 236—239. et in Epistolis Occolampadii et Zwinglii lib. III. fol. 1215—122a, ubi autem per errorem ad a. 1528. reiecta est.

loannes Oecolampadius ornatissimo viro Philippo Melanchthoni, et eruditione et vitae integritate claro.

Gratia et pax a Christo 1). Magis absentem literis interpellare tuam humanitatem. Melanchthon ornatissime, hactenus non sum veritus: sed pristinae familiaritatis necessitudinem qualibuscunque tandem epistolarum, certe!) amicarum, si non eruditarum, officiis conservare studui. Quanto magis mihi temperare 3) non possum, quin propiorem insalutatum non relinquam: et profecto id coram facerem, si quidem vel pericula non prohiberent, vel ab ecclesia mea commode abesse possem. enim tuo colloquio in terris gratius optatiusque evenire posset, multis certe nominibus: sed hoc potissimum, ut de rebus ecclesiae fideliter tecum agerem, si possent e medio tolli schismata quaedam nuper, non dico a quibus, invecta. Tum sane iucun-^{dum} mihi foret ex hac vita migrare, id quod opinor ex variis meis ad te literis 4) accepisti. Nisi forte malo infortunio nullae ad te pervenerint, quod suspicari licet ex perpetuo silentio tuo. Nondum enim ausim insimulare te, quem cuncti mansueto Christi spiritu praeditum testantur, ita surrexisse supercilium, ut litàs

¹⁾ Illa inscriptio et hoc initium, quae in Epistolarum collectione memorata leguntur, a Sculteto omissa sunt.

¹⁾ certe] apud Scultetum deest.

³⁾ temperare] in Epistolarum collect. legitur: temporare

⁴⁾ ad te literis] sic Epist.; Scult.: literis ad te

familiarium inauditas sine responso dimittas. Itaque satis mirari non possum. Optima quaeque de te mihi polliceor, et ne verbo quidem spes fovetur. Merear tandem id gratiae 1), ut sciam te Et 2) quo pacto id facies, nisi et Christo amicitiae renuntiasse. valedicas, qui et ipse mihi xspali? Persuasum enim mihi, nullum ex membris illius, qui illum verum et Deum et hominem fatentur ac credunt, beneque erga omnes ea fide conspicuos affecti sunt, ab aliis membris, quae idem spiritus vegetat, abiici posse. Neque in hoc falli potero, utcunque fratrum imbecillitas officii sui interim parum memor est. Non ignoramus hic, quae δ τέχτων. τοῦ ἀντιγρίστου οὐ πρόδρομος, ἀλλὰ παρόντος κήρυξ isthic fabricet Philippica (de Macedone inquam, non de te, nostro vere candido) fraude, ut nobis primum negotium faciat, quo deinde et vos quoque invadat. Sed ante oculos pennatorum frustra proiicit retia. Equidem non mediocre coelestis patris benevolentiae indicium) censeo, quod et tu in hoc praeclaro Principum Germaniae conventu amicis et piis suggerere valeas ea quae pacis, et quae in gloriam Christi. Proscribi cupit nescio quis Sacramentarios. Scilicet illi fidei sinceritas cordi est? et hoc pacto concordiae consulet. si crassius et loqui et sentire περὶ τῶν μυστηρίων, quam par est, inculcarit? Interim crepat multas sycophantias: quasi nobis sit figura ac phantasma, non veritas Christus: quasi imbecillis, non omnipotens Christus: quasi unicum angulum occupans, et 4) non ubique sit ac portet omnia verbo virtutis suae. Belle scilicet, si distinctius de naturis unius naturae, id est (ut quod έμφατιχωτέρως dicere volui, explicem) personae 5) loquimur 6), idcirco alteram negare videamur. Et si divinitatem negemus passam in'sua natura, ideo cogamur negare etiam Christum Deum passum: et si asseramus 7), corpoream Christi dimensionem et quantitatem non esse ubique locorum; ideo inficiemur Christum, qui humana, quae semel assumsit8), nunquam dereliquit, non esse ubique locorum, non esse inter duos aut) tres in suo no-

¹⁾ Merear tandem id gratiae, sic Epist.; Scult.: Vereor tandem futurum.

²⁾ Et] sic Epist.; Scult.: At

³⁾ indicium] sic Scult.; Epist.: iudicium

⁴⁾ et] sic Epist.; Scult.: ac

⁵⁾ unius naturae, id est - personae] sic Epist.; Scult.: unius personae

⁶⁾ loquimur,] sic Scult.; Epist.: loquitur,

⁷⁾ si asseramus] sic Scult.; Epist,: si non asseramus

⁸⁾ qui humana, quae semel assumsit,] sic Scult.; Epist.: qui humana semel assumpsit.

⁹⁾ aut] sic Epist.; Scult.: et

mine congregatos, non esse in fidelium cordibus. Tales audio isthic nostrae fidei interpretes ac calumniatores haberi. oro per Christum, ut maledicorum hominum effrenem licentiam, quatenus licet, apud pios remoreris, indicando 1), non eo pertingere nostros sermones: imo addere hoc tuto poteris, neutiquam nos boni consulere, si quis dicat, veluti Iudam et pecus nos communem panem, vel solum sacramentum edere, yapıv yap τὴν ἀόρατον μετὰ τῶν συμβόλων δρατῶν δίδομέν τε καὶ λαμβάνομεν ώςπερ πάντες οἱ πιστοὶ 2) γεγυμνασμένα αἰσθητήρια έχοντες. Et plane contumelia Apostolos affici semper diximus, si quis super eos solam igneam linguam et signum Spiritus consedisse dicat, negans interim vere participes gratiarum Spiritus sancti: quamvis nequaquam sentire potuerimus, igneam linguam esse substantive Spiritum sanctum, sicut neque flatum. Neque dubito, quin idem et vos catholice affirmetis. Quid igitur hic tantum controversiarum? Unde haec iterum volui tibi indicata, ut ostendere possis quibusdam, si ponant contentiones, non deesse viam, qua concordia paretur ecclesiis. Atqui istis anathematismis, exsibilationibus, ac fulminationibus nihil proficitur. Interea tamen Deus 3) suos non relinquet.

Porro de statu ecclesiae Basiliensis, rumor cuncta nuntiat, tametsi pleraque vanius. Una re gloriamur, discordem Christi praedicationem sublatam 4), et quod Magistratus totus in hoc est, ut iuxta verbum Christi quam purissime sua plebs vivat, quicquid alii nugentur. Certe non est illis integrum expectare generale illud Concilium, ut interim conniveant ad plurimorum impietatem. Laborant item, ut gymnasium instaurent, literaeque bonae cum pietate plantentur. Vale. Basileae prid. Cal. Aprilis, Anno 1529 5).

55. No. 613 b. (Vol. I. p. 1072.)

(mense Maio.)

Iacobo Sturmio.

Hanc epistolam ex autographo, quod in Tabulario Seminarii theologici Argentoratensis asservabatur, primum edidit Dr. theol. Car. Schmidt,

¹⁾ indicando, sic Scult.; Epist.: iudicando,

²⁾ πιστοί] sic Epist.; Scult.: πίστει

³⁾ Deus] sic Scult.; Epist.: Dominus

⁴⁾ discordem Christi praedicationem sublatam,] sic Epist.; Scult.: ablatam discordem Christi praedicationem,

 ^{5) 1529.]} sic recte Scult.; Epist.: 1528. — Melanchthonis responsum
 d. 8. April. 1529. datum legitur in Corp. Ref. Vol. I. p. 1048—1050. No. 598.

huius Seminarii Professor, in *Christ. Guil. Niedneri* Ephemeridibus inscriptis: Bettschrift für die historische Theologie. Tom. XVI. (Lipsiae 1846. 8°.) p. 433. Nr. 1.

Clarissimo viro domino Iacobo Sturmio, senatori Argentinensi, patrono suo praecipuo.

S. D. Cum adolescens *Henricus*¹), et propter valetudinem, et quia literis suorum revocatus est, domum redire constituisset, rogavit me magnopere, ut sibi literas ad te darem, quod speraret meam sibi commendationem apud te profuturam esse. Ego itaque confisus humanitate tua summa, non gravatim gessi morem adolescenti, teque rogo ut pro tua prudentia ac doctrina Henricum tueri atque adiuvare velis. Videtur ingenium ad magnarum rerum administrationem idoneum habere, modo ut accedat cultura Hac in re plurimum tu poteris efficere, ut in hoc curriculo studiorum, in quod magna cum spe ingressus est, retineatur. Idque ut facias, te etiam atque etiam non solum propter adolescentem, sed etiam propter ipsas literas et rempublicam rogo. De me tibi promitto, quantum possum daturum me esse operam, ut intelligas me rationes meas ad tuam voluntatem et consilia accommodaturum esse. Perspexi enim, ea quae geris quaeque sustines, optimo studio suscepisse, non privato affectu ullo. Bene vale. Mense Maio.

Philippus Melanchthou.

56. No. 618b. (Vol. I. p. 1077.)

20. Jun.

Thomae Blaurero,

Hanc epistolam *Keimius* l. l. (v. supra p. 13.) p. 290. Nr. VII. primum typis describendam curavit.

Optimo viro, domino Thomae Blarcro, senatori Constantiensi, amico suo.

Scripsi tibi nuper per quendam Memmingensem περὶ δείπνου κυριακοῦ; nunc quoniam illuc mittebat nuntium Milichius²), qui, quod faustum felixque sit, nuper uxorem duxit, addidi meas literas ac te mea causa etiam rogo, ut pompae nuptiali Milichii

¹⁾ Schmidtius haec adnotavit: Beinrich Ropp (Copus), von Strafburg, ftubirte bamals zu Bittenberg, und fpater bas Necht zu Bourges; er wurde nachher Stadtadvocat in seiner Baterstadt, welcher er wesentliche Dienste leistete als Absgesandter an ben kaiferlichen Dof.

²⁾ Nota Keimii: Jatob Milichius, Docent der Mathematif und Philosophie in Bittenberg. C. R. 4, 1028.

interesse velis. Soror ei collocata est uxoris doctoris Augustini. De controversia illa negì deinvou xuquaxoũ sic crucior, ut acerbius in vita nihil expertus sim. Omnes fluctus tentationum obruant me et tamen nihil invenio, cur discedam a sententia Lutheri. Cingliana factio qua conscientia persuadere aliis conetur, quod sibi non persuasit, miror. Et maximum est periculum, incerta conscientia tale dogma spargere, quod universae ecclesiae ac toti imperio horribilem mutationem videatur aliquando allaturum esse. Obsecto te, quantum potes, opprime disputationes illas prophanas istic ea de re. Sed fortasse plura coram. Vale. Witebergae 12. Cal. Jul. 1529.

Φίλιππος.

57. No. 618°. (Vol. I. p. 1077.)

20. Jun.

Stephano Vigilio.

Huius epistolae, quae in Collectione Simleriana (S. Msc. 17) invenitur, apographum per Cl. V. Voegelinum accepi. Primum edita est a Keimio l. l. p. 291. Nr. VIII., qui eam recte ad a. 1529 refert; Simlerus vero eam a. 1526. scriptam esse putat, nam haec ei adnotavit: "Has pro Lutheri dogmate Euch. vehementer scriptas Mclauchthonis literas refer ad a. 1526. v. Peuceri Narrat. historic. de Melanchthonis sententia ac controversia Coenae Domini p. 11."

Stephano Vigilio, Augustensi.

S. D. Tuae literae fuerunt mihi gratae, mi Stephane, sed fuissent gratiores, si fuissent longiores. Si ipse huc redieris, dabo operam, ut aliquam conditionem consequaris, qua te sustentes. Et scis multis prospectum esse nostro labore; quare nec tibi defuturi sumus. Heqì δείπνου χυριαχοῦ adhortor te propter Christum, ne factioni Cinglianae adsentiare. Ego summa diligentia scribo imm adversus Cinglii dogma ad D. Utricum 1). Et brevi prodibit meum scriptum 2). Nihil metuo nec invidiam, nec Helvetiorum violentiam. Didici enim multis maximis tentationibus dogma (inglii impium et falsum esse, et hanc meam epistolam patiar le ostendere, quibus volueris. Magnum est periculum ab illa factione. Ideo videris, ne te patiaris a veritate et simplici Scripturae sententia abstrahi. Vale foeliciter. XX. Junii a. inc.

Philippus.

Has literas meas quaeso te, ut Ulmam mittas ad Ulricum.

¹⁾ Ulr. Wieland. Conf. Keimii annotat. ad h. l.

²⁾ Hoc scriptum, quod Mel. a. 1530. Myconio dedicavit, d. 3. Jun. 1530. nondum prodierat, vide quae Keimius huic loco adnotavit.

58. No. 618 d. (Vol. I. p. 1077.)

20. Jun.

Ulrico Wielando.

Haec epistola primum edita est a Keimio I. 1. p. 291 sq. Nr. 1X.

Venerabili viro domino Ulrico Wielando Ulmensi Phil. Melanchthon salutem dicit.

Saepe flagitasti, ut sententiam meam de coena domini exponerem tibi pluribus verbis. Ego vero nihil magis velim, quam in hoc officii genere tibi ac tui similibus, si queam, gratum facere. Neque enim recuso vel meae fidei rationem reddere, vel cum bonis viris de doctrina christiana conferre. Sed me hactenus multae et variae causae remoratae sunt, quominus voluntati tuae satisfacerem. Neque tamen interea spectator huius fabulae prorsus otiosus fui, ut sunt Epicuraei quidam, qui cum irrideant religionem, has disputationes nihil putant ad se pertinere. Videbam homines non solum ingeniis et doctrina praestantes, sed et auctoritate magna praeditos novum dogma serere. Videbam allegari veteris ecclesiae testimonia contra receptam sententiam. Itaque et studiose audivi illos et inquisivi diligenter hac de re veterum sententias, ut causam cognoscerem totam. Saepe etiam optavi, ut de hac controversia aliquot boni viri inter se colloquerentur. Ea res videbatur mihi magis ad ecclesiae concordiam profutura, quam violentae scriptiones, quae passim sparguntur. . Nunc autem quoniam tibi hinc discedenti ita promisi, mitto non tam disputationem, quam meae conscientiae testimonium. Nam in hac sententia, quam in hoc libello (loci veterum scriptorum de coena domini 1)) complexus sum, re diu multumque agitata Nunquam sciens, praesertim de religione, falsa docere in ullius gratiam aut odio cuiusquam velim. Quare de hoc negotio nullius neque gratiam neque odium in consilium adhibui. Non ignoro autem, qualia iudicia subiturus sim. Nam illi, a quibus dissentio, valde secunda studia non tantum populi, sed etiam eruditorum habent. Et ita sunt instructi doctrina et ingeniis, ut quemlibet odiosum reddere possint. Itaque non solum vehementer, sed etiam astute disputant. Multas coniecturas, multa verisimilia colligunt, et in his veterum testimonia, quae callide interpretantur, ut vetus ecclesia magna ex parte videri possit ipsis patrocinari. Cum hoc artificio labefactant dogma publice

Hunc Melanchthonis libellum in Corporis Reformatorum Volumine XXIII. p. 731 sqq. recudendum curavi.

receptum, non leviter perturbant conscientias, sed perturbant tantum et ad dubitandum adducunt. Quare cum nihil afferant, quod conscientiae satisfaciat, aequum est, ut ignoscant nobis certiora requirentibus. Te quoque, mi Ulrice, adhortor, ut prudenter administres provinciam tuam nec proponas ecclesiae ullas incertas Non potest verbis explicari, quantum sit periculi, dubitante conscientia novum dogma serere, praesertim tale, quod non tantum ecclesiis, sed etiam omnibus rebus publicis in universo imperio horribilem mutationem adferre possit. Haec pericula praemetiri animo debebant isti, qui aliis persuadere conantur, quod sibi nondum persuaserunt. Dum blanditur novitas, dum adplaudit theatrum, nihil dubitant animi. Sed multo aliter in tentatione iudicant, ubi saepe nobis extorquentur etiam illa, quae antea firmissima videbantur. Atque ita velim existimes Cinglii dogma tenta[tum] defendere neminem. Vale feliciter.

59. No. 619 b. (Vel. I. p. 1077.)

(mense Junio.)

Io. Oecolampadius ad Melanchthonem.

Ad illam Oecolampadii epistolam, d. 31. Mart. 1529. ad Melanchthonem scriptam, quam supra p. 35—37. ex Sculteti Annalibus (addita varietate, quae in lib. III. epistolarum Oecolampadii et Zwinglii invenitur,) recudendam curavimus, Melanchthon d. 8. April. eiusdem anni respondit (vide Corp. Ref. I. p. 1048 sqq. No. 598.). Huic Melanchthonis epistolae opposuit mense Iunio Io. Oecolampadius responsum, quod Melanchthoni in conventu Marpurgensi eodem anno habito ipse tradidit tandemque eam publicam fecit. Hoc legitur in Sculteti Annal. ad annum 1529. Decad. II. p. 243—247, in Io. Oecolampadii et Huld. Zwinglii Epistol. (Basileae 1536. Fol.) lib. III. fol. 1324—1344, et in Io. Oecolampadii Dialogo de Eucharistia separatim edito (Heidelbergae 1572. 8°.) p. 18—31., ex quo libro hic recuditur.

Ioannes Oecolampadius Philippo Melanchthoni S.

lgitur mi Philippe, si fieri omnino nequit, ut solitis inter nos certemus officiis, id quod gratissimum esset: boni consulamus, vel amicitiam illam nostram veterem in tantis temporum nostrorum difficultatibus ac periculis manere salvam, et non labefactatam. Qua in re operam etiam ipse dabo, ut eam, quoad spiritus hos regat artus, inviolatam conservem. Porro haec ipsa, ut arunóxquios sit, exigit, me vel respuantur, quae amice admonent, vel intermittantur, quae admonere possent studia. Ea propter amica illa et diserta tua de ('oena Dominica Epistola

animo perquam placido a me suscepta est: tametsi minus persuadeat, et intempestive a Typographo tua invulgata sit, maluissem quidem non publicatam. Auspicationa enim ac magis plausibilia eruditi hactenus e tua officina retulerunt. tamen animadvertens quae hodie secula sint, et quod tuum consilium, facile indignationem exclusi. Sunt enim amicorum etiam delicta, si qua inconsideratius fiant, cum infecta esse nequeant, vel oblivioni danda, vel aequissima interpretatione honestanda: id quod et de te mihi polliceor, si quidem in hac satisfactione quippiam desideraveris, etiamsi in lucem prodierit, cavebo tamen ne prodeat, nisi de tua sententia antea certior reddar. epistolae tuae respondebo, servans et ipse epistolarem brevitatem: tu iudicio, quo prae aliis singulari praeditus es, attentiore legas. Videris enim hactenus, ut libere dicam, humanum quiddam passus: vel certe, nisi me omnia fallant, nostram de Eucharistia sententiam nondum habuisse perspectam. Non enim abhorrere a nobis oportebat, quasi novum aliquod dogma adferamus: neque enim vel Christi verbum a nobis negligitur, vel Patrum observabiles termini suo moventur loco, quandoquidem a nobis accuratius, quam vulgo putant, sunt lecti. Dabis extortae gloriatiunculae Sunt etiam maiore fide ac candore tractati, quam ut calliditas, vel γραφοτύραννις studium nostrum existimari debeat. Accipe igitur qua ratione in sacris Scripturis, et in ecclesiasticis scriptoribus versemur: et opinor consilium hoc nostrum minime te damnaturum. Indubitatum autem habe, nos nequaquam nostri ingenii viribus fisos: id quod primum a religiosa Patrum, quantum ad hanc rem pertinet, observantia cognosces. Nam ubi ambiguum et obscurum ac concisum quiddam alicubi scribunt, operae pretium duximus, eorum quae scribunt certam mentem ex apertissimis ipsorummet declarationibus cognoscere. Quid hoc, oro, viae compendio tutius? Utique rectum factum fateris. Ecce passim obvium est, quod Sacramentum corporis Christi ψιλώς et sine additamento Corpus et sanguinem Christi appellitant. Quoniam autem contentio orta est, quid de eo Sacramento sentiendum, nonne prudenter eo recurrimus, ubi dilucidius et copiosius de hoc tractant? quod et fecimus non sine iudicio ac delectu, obvia quaeque devorantes. Est inter alios applausibilis fidei, et dilucidae enarrationis scriptor, Augustinus Hipponensis, quem super hac causa ut audiremus, dignum iudicavimus. Persuasum enim est, si ille clare nobiscum faciat, neutiquam a nobis dissensuros, quotquot illum antecesserunt orthodoxos Doctores, quibus-

cunque tandem verbis sententiam suam explicent. Quomodo enim ille diversum ab Ambrosio, a quo initiatus est, doceret? modo Cypriani, Tertullianique, patriae suae clarissimorum Scriptorum, fidem ignorasset? Quomodo Romanorum, Graecorum, et Aegyptiorum confessioni, quam 1) alias citare non dedignatur, Ille igitur aurem vellicavit, et ab errore revocontradiceret? cavit, cum diligentius expenderem, quid in tertio de Trinitate, quid in lib. 16. de doct. 2) Christiana, quid in Epistolis ad Bonifacium, Euodium, et Dardanum, quid adversus Faustum et Adi-In quibus libris omnia palam et dilucide mantum rescripserit. narrat: In eandem locutionum classem coniicit, Hoc est corpus meum, Anima est sanguis, Petra erat Christus. Consuetudinem sui seculi fuisse testatur, Sacramenta rerum signatarum vocabulis appellari solita. Probe monet, ne signa pro rebus accipiamus. Ostendit verba et sacramenta eiusdem efficaciae, atque id genus multa. Unde non parum miror, quo pacto hoc verbum tibi exciderit, quod ad meam causam Doctores torqueam, qui me sibi tam potenter vindicant. Verum quoniam disputationem devitamus uterque, coniectare inde potes, quod nostrum in tractandis eccle-Itaque pluribus nunc molestus siasticis Doctoribus studium sit. Unum quod a te commemoratur praeterire silentio non licet: Veteres, ais, cum de resurrectione disputarent, allegasse Coenam: nec inepte. Significavit enim Christus se resurrecturum esse, quia corporis sui zorvoviav instituit. Necesse enim erat, ut viveret corpus, quod nobis impartiendum erat. Quod si veteres sensissent, absens corpus repraesentari, quomodo inde probarent resurrectionem? Haec tua argumentatio. Non ignoro, mi Philippe, cum Tertullianum, cum Irenaeum sic ratiocinari solitos: nec miror, sunt enim haec sacramenta, ut Nicenus canon habet, τῆς ἡμετέρης ἀναστάσεως σύμβολα. Nonne et Paulus a Baptismo colligit nos complantatos in similitudinem mortis Christi, ut resurrectionis quoque consortes reddamur? Verum ad declarationem exemplo magis familiari utamur. Nonne et sponsa ostenso arrabone coniugem sibi obtigisse probat? nec secus hic agitur. Etenim cum panis qui nobis Corpus Christi repraesentat, naturam habeat alendi corpus, utique et coelestis panis si per fidem manducetur in se habet, ut vivificet ac pascat in vitam aeternam, sicut apud Ioannem testatur ipse de se: Panis autem, quem ego

¹⁾ quam] in Epistolarum lib. III. legitur: quas

²⁾ de doct.] Dialogus: doct. .

dabo, caro mea est, quam ego dabo pro mundi vita. Iam corpus Christi, quod manducatur fide, ut pro nobis fractum, et in cruce mortuum, minime nos pasceret, nisi divinum esset, et resurrexisset, nobisque resurrectionis causa fuisset. Quid igitur mirum, si a tanti Sacramenti symbolo nostra resurrectio colligatur? Origenes, ut est allegoriarum dives, etiam abunde probat. Sed haec nunc sufficiant, maxime quia Dominus inquit: Haec est enim voluntas Patris, qui me misit, ut omne, quod dedit mihi, non perdam ex eo, sed resuscitem in novissimo die. Tu vero resurrectionem colligis, quia corporis sui in Coena xocrwríar instituit? Age vero mi Philippe, et hanc Paulinam consideremus clausulam. Spectas enim arbitror ad hoc, quod ait: Panis quem frangimus, nonne communicatio corporis Christi est? Et quid, oro, hisce verbis voluit? numquid volebat carnaliter carnem Christi a nobis edi communiter, ut consortium resurrectionis adsequamur? Eadem nimirum ratione crassius et de Baptismo ratiocinari liceret. Sed quod huc attinet, nemo pie et sine mendacio panem frangit, nisi qui credit etiam pro se Christi corpus fractum, et se cum caetera multitudine participium tantae dignitatis habere. Quibus Christus suum spiritum non denegavit, et quorum in se carnem gestavit, ut sit sua, eamque pro illis patri in cruce obtulit: ii utique magnam cum Christo societatem habent, etiamsi carnalem illam manducationem ignorent. Illi sunt certe membra corporis eius, de carne eius, et de ossibus eius. Illi sunt pueri, qui communicarunt carni et sanguini eius. Haec est vera nostra communio, quam necessario sequitur resurrectio. Nam cum caro nostra sit eiusdem naturae cum carne Christi, et inhabitet in no.. bis idem spiritus, qui corpus Christi e mortuis excitavit: utique idem et nostra corpora excitabit, quomodo et alio in loco Paulus ratiocinatur: Si mortui non resurgent, nec Christus resurrexit. Ubi autem haec recipiuntur, et ex confesso sunt, quid facilius et evidentius, quam ex symbolis tanta nobis mysteria annuntiantibus, probare resurrectionem? praesertim si in verba promissionis Christi signis adhibita respicias, et videas ea non tam signis, quam nobis miram dignitatem exhibere. Porro quod nondum tibi satis innotuerit nostra sententia, quomodo adesse Corpus Christi asseramus, hinc liquet, quod subdis haec verba: Etiamsi non resurrexisset Christus, tamen absens corpus et consumptum repraesentari potuit, sicut in fabulis Hector repraesentatur. Non assentimur Philippe: non enim vere panis nobis corpus Christi figurabit. si non pascamur. Non pasceremur autem, si vel destituti spiritu

Christi, vel si corpus Christi mortuum mansisset, et consumptionem esset expertum. Quae enim nobis inde spes resurrectionis? Proinde nullo modo vere corpus per panem significari poterat, nisi divinum esset quod resurgere potuerit, et nobis quoque resurgendi causa esset. Atqui corporalis Christi praesentia: tam non attinet ad nostram resurrectionem roborandam, quam non opus erat Centurioni ad curandum puerum suum. Idcirco, mi Philippe, si quid voles de hac re disserere, vide et ipse quam periculosam provinciam accedas. Mihi certissimum est, veteres orthodoxos pro nobis stare, quamvis ab hominibus non pendeamus, tametsi prophetantibus illis non minus quam viventibus, aures libentes arri-Omnibus tamen modis sanctius est nobis verbum Dei: de quo deinceps, quanta eius religione teneamur. Videmur tibi a proprietate verborum discedere, et conscientiis male consulere: sed immerito male audimus. Non enim qui genuinam verborum mentem servamus, proprietatem relinquimus, sed multo magis astruimus. Nonne fideliter agimus, si intellectum nostrum in obsequium Christi abducimus? Laudabis scio. lam quod est verbum fidei? nonne fateri Christum verum hominem esse Dominum, et resurrexisse a mortuis? Igitur adulterinum est, quicquid huic confessioni derogat. Ponere autem corpus Christi ασχημάτιστον καὶ ἀπερίγραπτον, καὶ ἀτοπον, καὶ πολύτοπον, quid aliud est, quam imaginarium et non verum asserere Christum? et si talem in pane invenimus, quomodo analogiae fidei consentaneum erit, carnem Christi sub pane praesentem carnaliter manducari? Consentaneum ergo, nihil proprietati verborum decedere, si tropus admittatur: ne quippiam statuatur humanitati Christi adversum, id quod dogma vestrum minatur. Tropus sane custoditus, proprietatem verbi. quod Christus voluit, explicat: neglectus autem longe aliud, quam loqui oportebat, edocet, facietque ut cum articulis fidei strenue pugnetur, nullaeque scripturae, imo ne iota unum astipulentur, sed simul contradicat, quicquid Christum pie nobis praedicat. Hic tu refugies, et indignam Christiano opinionem dices, Christum aliquam coeli partem occupasse, tanquam in carcere sedentem. Bene dicis: Nemo enim Christianus sic loquitur. Coeli quippe locum Christi corpori tribuentes, non carcerem, sed ipso dignissimum habitaculum damus: et nihilominus aliquem locum coeli occupat, qualiscunque tandem ille sit, propter veri corporis modum. ut Augustinus ait. Sed et Lucas Actorum primo, et Paulus ad Thessalonicenses et Philippenses convincunt Christum alicubi localiter, ut sic dicam, contineri, idque in coelis. Et praescribit

hoc fidei regula, a qua quicquid dissidet, iure nobis abominatio Deperiret alioqui tota nostrae resurrectionis est et anathema. ascensionisque spes, si veritatem humanae carnis sic prodainus. Videris igitur, quibus nitare, et quos sequaris. Nos enim non rationis fiducia, neque geometriae certitudo, sed fidei (quae veritatem corporis Christi asserit) religio, ne secus sentiamus, obstringit. Fides non patitur forma, specie, dimensionibus, quantitate, partium situ, et similibus, verum et nostro consubstantiale corpus omnino exui: sive de his geometrae doceant, sive non Christus qui discipulis manus et digitos ostendit, hanc suspicionem evellit. Proinde mi Philippe, ad scripturas ipse non accedo, nisi fide primum armatus: nihil superstruo, nisi hoc fundamentum praeiecerim, nullam vocem accipio, quae Iesum neget vel Dei vel hominis filium, et sic in obsequio Christi mancipium. Attendo non solum, quid sonent verba, sed quid pastor ille optimus suis ovibus dicat, atque id genuinam verborum proprietatem et simplicitatem iudico. Quod tibi quoque necesse est ut probetur. Nam alioqui non video, quid errorum scripturis non confirmetur, quomodo haeretici unquam confutentur, quid sani proferri queat, quandonam conscientias consolaturi sumus? Hoc sane est το ἐπίπεμπτον, quod in sanctissima oblatione adiiciendum. Haec erit in symbolis theologia sincerior, non si panem fecerimus substantive corpus Christi, vel sub pane corpus dicamus, vel corpus etiam ab impiis manducari dicamus: sed si ex sensibilibus insensibilia et invisibilia cognoscamus, et externis relictis, ad spiritualia proficiamus. Verum Deum et verum hominem Christum fatemur: sed corpori illius alium locum assignamus, cui vos innumera loca, quod veritati corporum non congruit. pus hic localiter contineri inficias itis, quid volunt contentiones vestrae, quibus absurda refellitis, et multa loca uni corpori vindicatis, tot miranda confirmatis, adorationem requiritis, mireque, ut nodum illum solvatis, torquemini? Unde autem habes quod dicis, contendere nos corpus Christi tanquam in Tragoedia repraesentari? Causam certe nostram multo aliter proponimus. Iudae et infidelibus hoc eveniat, qui veritatem non amant. Nobis autem et fidelibus, per spiritum Christi haeredibus, ampliora et proınissa sunt, et exhibentur. Multum sane inter Sacramentorum veritatem, et scenicam vanitatem interest. Videmus in theatris histriones, puellis arrabones coniugii tradere, et coniugii iura non constare. Videmus in nuptiis sponsum, sponsam annulo subarrare, et nemo separat, quos Deus coniunxit. Ridebimusne sponsam, et eam theatricae 1) saltatriculae comparabimus? dicentes, Annulum habes, signum coniugii habes, sponsum non habes: nisi in annulo corporaliter sponsum habere²) dicas. Quas tu haberes gratias ei, qui te sola aqua tinctum, et ab invisibili gratia alienum diceret? licet aquam non assereres esse spiritum sanctum, vel gratiam eius, et negares eam, utpote ratione non praeditam, gratiae spiritus capacem? Possisne maiori contumelia notari? Sic et nobiscum, ubi Sacramentorum honos illaesus manet, ibi fictitiae repraesentationes non sunt: ubi in veritatis ac sinceritatis azymo aguntur omnia, ibi non sola figura quaeritur, sed sanctissimi foederis, et indubitata⁸) exbibendorum promissorum contestatio fit, habet fides suam possessionem, habet hypostasin, habet gustum Neque enim humiliter ad panem vel vinum respicitur, sed exaltantur interim animi per fidem. Multum abest a scenica vanitate, qui Christum ubique agnoscit ob immensam eius maiestatem, qui illum in corde ut in templo experitur propicium, qui et in coelis gloriosa carne regnantem, magna societatis eius olim potiendae fiducia, celebrat, eaque carne vegetatur ac pascitur. Quomodo talis maxime in Coena azotos reputabitur? Etiam nos non reiicimus promissionem, Ecce ego vobiscum sum usque ad consummationem seculi: fatemur non defore Christum, duobus in suo nomine congregatis. Gaudemus enim esse inhabitatorem cordium tanta felicitate, ut et conscientiae quietae, vivaces ac beatae sint, et altra nec esuriant, nec sitiant. Quid igitur periculi denuntiatur? quae conscientiarum terriculamenta supersunt, ubi nullus accusator auditur, nulla condemnatio timetur, omnia adversa manca sunt, omnis tentatio cedit? Quis mortuus Hector tantum valet in Tragoedia? Augustiora igitur et diviniora sunt nostra. Demum in hoc potissimum haeres: quum Christus unus sit Deus et homo, et humanitatem a divinitate avellere neutiquam liceat, convinci, ut etiam in Coena corpus Christi sit praesens. Hic mi Philippe plus periculi. Circumspecte enim de naturis in Christo loquendum, ne pro una persona, unam naturam statuamus, et dum humanitati plus quam par est tribuimus, divinitatem ac humanitatem foedemus, facientes ex divinitate naturam, quae incrementum recipiat, et humano corpori veram corporis substantiam adimamus, si sit ασχημάτιστον. Aliter de verbi, aliter de

l-

¹⁾ theatricae] in Dialogo typogr. errore legitur: Beatricae.

²⁾ habere] Epist.: haberi.

³⁾ indubitata] Epist.: indubitato.

corporis natura loqui convenit. Verbum proprio loco non tenetur, et supra omnem locum est. Si ita de corpore loquaris, corpus nequaquam erit. Inhabitat verbum suum templum, et totum inhabitat: sed ideo non est angustius, et nihilominus etiam totum est in coelo. Prodigiose in hunc modum de corpore loqueremur. Quum Lazarus 1) moreretur, non erat illi corpus vel humanitas Christi praesens, et nihilominus non erat separata a divinitate, quae ubique praesens, de qua re Fulgentius ad Thrasib. lib. 2. copiosius: et Augustinus ad Dardanum, multisque aliis in locis. Sunt autem et alia, quae me movent certissimis plerophoriis, ita ut (quantum ad hanc rem) coram Deo, extra periculum me esse confidam, utcunque mundus abhorreat. Proinde tu, ut in aliis prudenter agis, in hanc arenam non nisi optime instructus pro-Periculosiorem enim tu mea oppugnando, quam ego defendendo, provinciam subiturus es. Consultius item et mihi videretur, si brevi aliquot viri super hac re in colloquium veniant, id quod optas, et ego in votis semper habui. Sed orandus Deus, ut citra contendendi libidinem et fastum congrediantur, ne indigni divina veritate, maiore dissidio laborare incipiant. Infeliciter certe libellis digladiatum est, qui vel innocentissimi a maledicis pessime excepti sunt. Quod si maior expectanda calamitas, et mutuis sic concidemus vulneribus, nihil inde futurum video, quam ut exarmatos fidei hostes, in nostrum excidium, iuvemus. Sed ut concludam, non est quod tantopere nostra displiceant, nulla est χαινοτομία, nulla vel scripturae sacrae, vel fide dignorum patrum depravatio: nihil iacturae facimus, Christum Carne eius spiritualiter pascimur, et puotizios manducamus: tantum elemento non plus tribuimus, quam par est. Habes itaque mi Philippe Oecolampadium, quamvis dogmate dissentientem a te, semper tamen ac constanter optima tibi precantem. Vale.

60. No. 620 b. (Vol. I. p. 1079.) (ineunte Julio.)

Philippus Landgravius Hassiae ad Lutherum et Melanchthonem.

Haec epistola edita est a Ch. Gotthold Neudeckero in libro: Urfunden aus der Resormationszeit. (Cassel 1836. 8°.) p. 95 sq. No. 28. — Lutheri et Melanchthonis responsum d. 8. Jul. datum legitur in Corp. Ref. Vol. I. p. 1080 sq. No. 621.

¹⁾ Lazarus] in Dialogo deest.

Un Butherum und Philipp Melanchthon.

Philipps von gots gnaden Landgrauen zu Beffen, Grafen gu Cageneinbogen 2c.

Gnad und Fried von Got durch Chriftum unsern herrn und erleuchtung des beiligen Geistes zu waarem verstande und waarer bestendigkeit Amen.

Dochgelarter Besunder lieber. Wir haben euer beider insonderheit antwort auff unfer neber fcreiben, Das wir zu euch mit eignen handen Belangend ein freuntlich undisputirlich umberrede mit dem Decolampabio und etlicher feines Anhangs, Des zwifpalts In Unfer Chriftlichen Religion Rleifc und Bluts unseres herren und seligmachers Ihefu Chrifti halber: in welchen ir uns zu dem vermelten tage uff Michaelis zu Darburgt einautommen und fold freuntlich gesprach vorzunemen und zu fcreiben: empfangen alles was inhalts noch der lenge verlesen: Und weil Wir der troftlichen unawifenlichen Buuerficht fein: Befalle folch umberrebe, wo Got darzu gnade verleibe: Darumb wir Inen berglich mit Ernft bitten wollen: ju einer gutlichen vergleichung und allen guten geraichen: Auch das Jegenteil Uns zu folchem tage mit Gots gnediger verleihung unbeschwert zu erscheinen augeschrieben batt. So begeren wir an euch abermals gang gutlich mit gemach, ir wollet euch bierin gutwillig erzeigen, zu folchem tage erscheinen und uff ben tagt Dichaelis bei Unne ju Marburgt gewißlich antommen, Bolgendes Donnerftage folch freuntlich und gutlich undisputirlich umberrede, barbei Bir, wil Got, eigner person sein wollen, im Ramen Gottes anzufahen unnd das nicht abschlagen noch verhindern, damit deghalb tein ergernis erftee. An dem thut Ir on Bweiffel allen schwachen gewiffen zu troft und ein Chriftlich gut Bergt, das wir verhoffen zu guten uns folle gereichen. Nachdem aber wir in diefen sachen tein sonder an fich williche oder vertregliche mittel (wie Er als die woluerstendigen wol konnt bedenken) vorschlagen konnen, Go ift unfer gnediges gestimmen. Er wollt felbst uff wege und mittel die zu vergleichung und verennigung folche Zwifpalte gelangen mugen, trachten. Das wollen wir euch nicht verhalten und find auch zu allem gnedigen willen geneigt.

61. No. 640 b. (Vol. I. p. 1107.)

12. Oct.

Mart. Lutherus ad Io. Agricolam cum Melanchthonis postscripto.

Hanc epistolam cum postscripto legas in de Wettii collectione Tom. III. p. 513 sq. No. 1156.

62. No. 642 b. (Vol. I. p. 1109.)

12. Nov.

Senatus Coburgensis ad Lutherum et Melanchthonem.

Haec epistola, in qua Senatus Coburg. a Luthero et Melanchthone petit, ut magistrum scholae idoneum mittant, qui magistri Philippi Eber Supplem. Melanchih.

bachii d. 18. Oct. ibi mortui munus suscipiat, legitur in Christiani Schlegelii libro: Initia reformationis Coburgensis in vita Ioannis Langeri, primi Superintendentis ac Pastoris huius urbis evangelici descripta. etc. (Gothae, 1717. 4°.) p. 86. — Lutheri et Melanchthonis responsum invenitur in de Wettii collectione Tom. IV. p. 205 sq. No. 1336., ubi autem dies 25. Dec. anni 1530. (pro 1529.) adscriptus est, conf. Burkhardt l. l. p. 167. not. **).

Den Erwurdigen und Sochgelahrten, herrn Martino Luther, Doctori, und Philippo Melanchthoni, Magistro, ju Bittenberg, unfern sonderlichen herren und Freunden.

Unfere freundliche Dienfte, und mas wir Liebes und Gutes vermügen, allzeit zuvor, Ehrwürdiger und Hochgelahrte, gonftige liebe Berren und Freundte, der wohlgelehrt Magister, Philippus Eberbach etwan unfer Schulmeifter, hat den 18. Tag Octobr. feinen Abschied von diefer Belt genommen, GDit der almechtig woll seiner Seelen gnedig und barmbertig fein, und weil dann zu Aufferziehung unfir Jugent, der, Gott Lob. eine gute Bal ift, die hohe Notturfft erfordert, ein andern Schulmeifter zu haben, Und pho feinen, der solchen Standt vorsein mocht, bei une wiffen: Ift derwegen an euch unfer gant fleißige Bitt, Ir wollet euch umb unfern Willen, und bemeldter Jugent zu gut, jo viel bemühen, und nach einen gelehrten Mann, der zu Unterweifung der Jugent geschickt, wie ir zu thun wifft, mit Fleiß trachten, und und denfelben, fo forderlich es gefin mag, jufchicken. Und euch folches unfere Unfinnens, ale zu den wir une alles gutes vertröften, nit entgegen fenn laffen, bas um euch und euer iglichen fonderlich wollen wir unfire Bermugene ingedend fein: Damit ir aber auch einem babt anzuzeigen, mas fein Befoldung und anders ift, fo hat er fein Bonung auf der Schul, due Coft in den Pfarhauß, oder, als wirs nennen, auf ber Brobftei, und fein Belonung ift funffzig Gulden; davon muß er die Schul Binters = Beit mit Boly versorgen; so find zwen Gesellen, als Bacalareus und Cantor, fo Magister Philip feliger ben fich gehabt, vorhanden, mit dem mag ere eine Zeitlang versuchen, haben wir euch im besten auch nicht pergen wollen, und bitten umb gonftige Antwort durch diffen Boten. Datum Coburg unter unfir Stat Secret, Freytags nach Martini Anno XXIX.

ANNO 1530.

63. No. 676 b. (Vol. II. p. 33.)

28. Mart.

Andreae Cricio.

Haec epistola a Dr. Kętrzyński in Commentariis menstruis, qui a Dr. R. Reicke Regiomonti Pruss. eduntur, Alfpreußische Monatschrift,

Tom. VII. fasc. 8. a. 1871. primum divulgata est cum praefatione, in qua de Andreae Cricii (proprie Krzycki) vita scriptisque disserit. Autographum huius epistolae Curnicii, Posnaniae oppido, asservatur.

Philipus Melancton Andree Cricio S. P. D.

Exposuit mihi mandata Rme. P. tue martinus iuuenis singulari ingenij suauitate preditus. Ego vero tametsi intelligo que sit ingenij et doctrine in me mediocritas: tamen hoc tuo de me Nihil enim in omni vita accidere iudicio magnopere delector. mihi potest honorificentius quam talia de me bonorum virorum testimonia. ac nemo mihi plus tribuit quam Rma. p. tua quia istuc invitas et consuetudine tua frui iubes. quaquidem mihi nihil esset optatius: Sed hoc tempore hereo hic alligatus multis magnis causis. ex quibus si quando expedire me potero, querendus erit aliquis Mecenas qui ocium suppeditet Ad ea studia tractanda, atque illustranda, que in hijs occupationibus non vacat perinde calere, ut vellem. nihil vero malim quam contingere talem portum mee senecte ac studijs meis qualem mihi ostendis. De alijs rebus omnibus scribam ad te copiose alio tempore. Nunc enim domo aberam. cum hec scribebam obrutus negocijs molestissimis. Quare Rma. p. tua ignoscet breuitati literarum mearum. Valeat R. p. tua postridie dominice letare. 1530.

64. No. 677 b. (Vol. II. p. 34.)

22. April.

Martinus Lutherus ad Philippum Melanchthonem.

Hane epistolam vide in de Wettii collectione Tom, IV. p. 2 sq. No. 1200.

65. No. 678 b. (Vol. II. p. 38.)

29. April.

Idem ad eundem.

Hace quoque epistola legatur in eadem collectione Tom. IV. p. 10. No. 1207.

66. No. 687 b. (Vol. II. p. 47.)

12. Maii.

Idem ad eundem.

Hanc epistolam, qua Lutherus respondet Melanchthonis litteris d. 4. Maii Augustae scriptis (vid. Corp. Ref. II. p. 38—40. No. 679.), legas in eadem collectione Tom. IV. p. 14—16. No. 1211.

67. No. 687 °. (Vol. II. p. 47.)

15. Maii.

Idem ad eundem.

Hanc epistolam vide in eadem de Wettii collectione Tom. IV. p. 16 sq. No. 1212.

68. No. 708 b. (Vol. II. p. 78.)

31. Maii,

Ioannis, Electoris et Ducis Saxoniae, responsio exhibita Comitibus a Nassau et Nevenar (alias Nuenar), missis Caesaris, ad mandata Caesareae Maiestatis Augustae.

(Manu Phil. Melanchthonis exarata.)

Autographum Melanchthonis, ex quo hoc responsum h. l. edo, multis lituris (eius more) plenum, in eodem Codice Guelferbytano, qui primo loco priorem Apologiam Confessionis Augustanae in Corp. Ref. Vol. XXVII. p. 275 sqq. a me editam continet, secundo loco fol. 1 - 151 legitur (cui Archivarius quidam adscripsit: "Nu: XXXI."). Dav. Chytraeus in sua lat. Historia Augustanae Confessionis (Francofurti ad M. 1578. 40.) p. 37-42. et Georg. Coelestinus in sua Historia Comitiorum a. 1530. Augustae celebratorum (Francofordiae cis Viadrum 1577. Fol.) Tom. I. fol. 50b-53b, nonnullis mutatis, hoc typis describendum curarunt. Germanice legitur in Dav. Chytraei german. Historia ber Augspurgischen Confession (Roftod 1577. 40.) fol. 32 . - 38 . et in Ioh. Ioach. Muelleri Historie von der Evangelischen Standte Protestation und Apellation (Jena 1705. 4%) p. 506-517., praemissa Caesaris instructione (p. 502-506.), cui a Ioanne Electore hoc Melanchthonis scripto respondetur. Utrumque germanice exhibetur etiam in Car. Ed. Foerstemanni Urfundenbuch zu dee Beschichte bes Reichstages ju Augsburg im J. 1530. Tom. I. (Halle 1833. 8°.) p. 220-224. et p. 224-235.

Instructio pro Comitibus a Nassau et Nuenar ad Caesaream Maiestatem.

Illustris et generose, propinqui carissimi, et fideles.

Mandata C. M. domini nostri clementissimi, quae vos inxuinstructionem exhibitam nobis pertulistis ad nos dei gratia, lohannem ducem Saxoniae, Electorem, accepimus cum debita reverentia, et obedientia, quemadmodum decebat, nomine Imperatoris et domini nostri perlata accipere, et mandata illa, et quae praeterea clementer nobis C. M. significavit, sic intelleximus, quod C. M. acceperit responsum non satisfecisse animo nostro, quod C. M. vobis et nostro consiliario Iohanni de Doltzik superioribus diebus dedit, quodque id vehementer miretur Caesarea M. propter certas causas, quae in Instructione recensentur, videlicel quod non putasset C. M. molestum nobis fore, quod Caes. M.,

cum alioqui clementissime respondisset, non exposuerit mentem suam, sed distulerit ad petita respondere: quia si expendissemus responsionem, potuisse nos ex ea colligere, quod ipsa etiam C. M. nihil unquam magis habuerit in votis, quam ut prae omnibus gloria dei illustretur, cognoscatur et summo honore afficiatur. Sed quia hoc praecipuum negotium tam grave, tamque difficile erat, non potuerit de eo procul agi per scripta, aut legatos, quodque C. M. bona in spe sit, rem deo volente coram convenire et componi posse, postquam obtulimus nos¹) ad ea quae digna sunt christiano principe.

Itaque significat C. M., si nos, aut, si nos valetudine impediremur, filius noster, aut ambo, iter susciperemus ad C. M. et ad Monacum expectaremus, dum sciremus, quod C. M. fieri vellet: gratum C. M. adventum nostrum fore. Quodque in eo colloquio possit res placide componi, si venissemus ad C. M. et foedera nulla haberemus, et nos, quemadmodum decet Electorem, et filius noster, quemadmodum principem decet, nos gereremus.

Quod etiam alios articulos praeterea C. M. posset audire deo volente, et de ipsis deliberare, atque agere. Sive autem videretur opportunum venire, sive secus videretur, petit etiam C. M. ut deinceps, donec C. M. veniret Augustam et de his negotiis bonam ordinationem faceret, nostri concionatores taceant, ut minus sit disputationum.

Ad extremum addita est imperatoria petitio, ut quidquid ad haec omnia et singula responsum fuerit, propere et diligenter rursus C. M. ut sciat, quid sit expectandum, significetis.

Initio agimus gratias C. M. domino nostro clementissimo, cum debita reverentia et obedientia propter *) significationem clementiae summae erga nos, et praecipue propterea, quod Maiestati suae gratum fuit, quod nos obedienter obtulimus ad ea quae christiano principe digna sunt, deinde quod C. M. non gravatur nos coram ad M. S. invitare, et singulari clementia significat suam M. nobiscum aut cum filio nostro de praecipuis negotiis, sed certa conditione, sicut instructio commemorat, per sese velle colloqui.

Nos vero maxime cupiebamus ipsi cum filio nostro, pro nostro officio, quo magis conspici nostra erga C. M. reverentia atque obedientia posset, ad C. M. statim initio proficisci, postquam rescivimus C. M. venisse ad Insbruk, quemadmodum et alii qui-

¹⁾ obtulimus nos] Chytraeus: nos obtulimus; autographum habet: nos obtulimus nos.

²⁾ propter] sic Chytraeus; in autographo deest.

dam principes fecerunt, ac mandata dedimus ea de re nostris, ut in aula C. M. quantum commode fieri posset, sciscitarentur, utrum adventus noster C. M. futurus videretur non ingratus. Verum intelleximus, ob hanc causam non videri consultum, ut illo veniremus, quod hic congressus offensurus esset alios principes ac populos, et suspicionem parituros, et moram quandam C. M. properanti ad conventum indictum, allaturus.

Deinde C. M. significavit nobis secundo per quosdam M. suae consiliarios, quod M. sua petat, ut non gravatim hic Augustae M. suam expectaremus, quia Ma. sua decrevisset iter maturare, et brevi huc venire. Huic petitioni obedienter hactenus paruimus, toto iam mense hic desidentes, postquam venimus huc ad ostendendam fidem atque obedientiam nostram¹) erga C. M. evocati binis literis Imperatoriis, et severe scriptis.

Nunc rursus significata nobis optima voluntate cupiebamus ad M. suam statim proficisci cognitis illis mandatis, quae sunt in Instructione perscripta, ut apud C. M. nos coram purgaremus, et C. M. declararemus perpetuam fidem atque obedientiam nostram erga M. S. et animum dignum christiano et catholico principe. Sed ex Instructione intelligimus C. M. voluntatem esse, ut vos duo, Domini et Comites, prius statim significetis M. suae, quid ad omnia et singula nobis proposita responderimus. Quare, ut hac in re quoque C. M. et voluntati Instructionis mos gereretur, duximus Caes. M. domino nostro clementiss. et vobis loco M. suae, cum debita reverentia et obedientia haec exponere.

Primum de eo, quod videmur non satis aequo animo accepisse responsum C. M. scitis vos, Comes de Newenar, quod, postquam a reditu vestro a C. M. una cum consiliario nostro Iohanne Doltzik, nobis exposuistis, et quid egeritis apud C. M., et quid C. M. responderit, nos reverenter atque obedienter Caes. M. gratias egisse, propterea quod singulari clementia nostra negotia audivit, et respondit de collatione feudi, et negotium Ducatus Saxoniae. Et quanquam tunc commemoravimus causas, quare speraverimus futurum, ut de aliis articulis etiam clementer et plane responderetur, quemadmodum vos fortasse Comiti Guilelmo de Nassau ad Insbruk scripsistis, tamen hoc affirmare vere possumus, eam commemorationem summa cum reverentia erga C. M. factail esse, ut intelligi possit magnitudo necessitatis nostrae, et nos plurimum semper spei atque praesidii collocare in bonitate

¹⁾ ad ostendendam — nostram] sic Chytr.; in autogr. legitur: ad ostendendum et fidem atque obedientiam (quae vox litura deleta est) nostram.

benignitate C. M. Esset enim acerbum nobis, ulla in re intempestiva commemoratione offendere voluntatem C. M. Quod absque malevolis nostris fuisset, qui suae parti magis favent, et asperius de nobis loquuntur, facile credimus ac nobis certo persuademus C. M. de illa nostrae necessitatis commemoratione benignius responsuram fuisse, quia constat, quam vetus sit coniunctio atque amicitia nobilium familiarum Austriacae atque Saxonicae, quemadmodum honorifice testatur instructio. Eamque ob causam semper in omnibus nostris iustis causis plurimum confisi sumus clementia C. M. et adhuc confidimus, praesertim cum C. M. saepe significaverit nobis clementiam suam erga nos.

Quod vero malevoli nostri conati sunt commovere C. M. mentione Edicti, id accidit praeter opinionem nostram, quia malevoli nostri non poterunt ostendere, quod sex Electores, ideoque in his cariss. Frater noster Dux Fridericus B. M. Edictum illud cum aliis principibus ac populis approbaverint, et C. M. clementer meminit, et meminerunt alii Electores, quae fuerit voluntas, sententia et consilium Fratris nostri, cum de illo Edicto faciendo deliberaretur, neque difficile esset ostendere, si opus esset.

Ad haec, Caes. M. clementer consideret et expendat haec negotia, quorum in Edicto mentio est, ad religionem, et privatam cuiusque conscientiam pertinere, in quibus reprehendi non potest, quod ab aliis Electoribus, religione coacti, dissenserimus. Nam in aliis rebus omnibus, quae ad Imperium tuendum et ad C. M. colendam pertinent, confidimus et confirmare possumus Cariss. Fratrem nostrum B. M. et nos, quod non dicimus gloriandi causa, summa voluntate, studio, opibus, opera, pro nostris viribus, ita serviisse utilitati Imperii, ut, quod dicimus non extenuantes aliorum egregia merita, nulli in hoc genere officii cedere debeamus.

Facile autem intelligi potest non licuisse Fratri nostro et nobis, deo et verbo dei, sine quo salvus fieri nemo potest, adversari. Neque ignorant isti, qui nos laedere cupiunt, quomodo Edictum Wormatiense in omnibus postea conventibus visum sit offecturum tranquillitati Germaniae, quodque iudicatum sit omnino opus esse christiana synodo, et aliquoties in hanc sententiam summo consensu ab omnibus Electoribus principibus et populis decreta facta sunt. Quare non oportuit malevolos nostros nunc Edictum exacerbare, quod antea ipsi quoque mitigaverunt.

Quod si de hac tota causa, ex quibus initiis atque occasionibus orta sit, disputandum esset, possemus, deo adiuvante, cum debita reverentia vere et solide ita, ut nemo redarguere possit, recitare, quam impios et manifestos abusus in Ecclesiis quidam docuerint, quorum pertinax et violenta defensio praebuit occasionem huic dissidio. Quare nostris imputare non debebant.

Ad haec speramus fore, deo volente, in hoc conventu, ut C. M. audiat, qualis sit doctrina, quae in nostra ditione docetur, cum non minus nobis licebit 1) nostram opinionem, quam aliis principibus et populis licebit suas opiniones proponere, iuxta Edicti verba, quo conventus indicitur, quemadmodum et obedire C. M. pro nostro officio parati sunus.

Neque existimassemus malevolos nostros nunc Edicti mentionem facturos fuisse, etiam si quid in nostra parte erratum esset, quod tamen ostendi non poterit, quia in literis, quibus indicitur conventus, C. M. significat, se in hoc conventu velle agere de hoc dissidio componendo, et quo id fieri melius et salubrius possit, petit discordias omitti, simultates deponi, praeterita errata Christo salvatori nostro condonari, et diligentiam adhiberi, ut unius cuiusque opinio audiatur, cognoscatur et expendatur, et componi controversias ac redigi ad unam christianam veritatem, et emendentur omnia, quae in utraque parte falso exposita aut tractata sunt, quemadmodum C. M. clementer meminit verba literarum, et propter has clementiss. literas Caes. M. multo minus decuit istos causam neque auditam, neque cognitam condemnare tanquam erroneam, ut nobis apud C. M. conflarent odium.

Quod vero apud C. M. multo infestius accusant nos malevoli, quod cum aliis, qui in simili causa Caesareae M. non obediarat, contra Edictum C. M. societatem et foedera fecerimus, et illos adhuc tanquam caput sustentemus. Ad haec respondere summa el inevitabili necessitate cogimur, quod nemo in toto Imperio vere hoc dicere aut ostendere posset apud C. M., quod aut Frater noster B. M. aut nos fiducia ullius foederis amplexi simus Evaligelium. Consentaneum est, et alios propter voluntatem dei aniplexos esse hanc doctrinam, non propter fiduciam ullius foederis.

Quia tamen hoc nomine accusant nos apud C. M. malevoli, ut ex instructione intelligi potest, rogamus cum debita reverentia et obedientia, ut Caes. M. velit hic clementer audire defensionem nostram et eorum, qui una accusantur, si qui in praesentia accusabunt nos?), ubi Caes. M. ad illorum accusationem, audita nostra

¹⁾ licebit] sic Chytr.; in autogr. legitur: habet

²⁾ his elementer audire — accusabunt nos,] have Spalatinus in suto-grapho in margine adscripsit, deletis Melanchthouis verbis: "nos una curra aliis qui simul accusantur praesentibus malevolis his elementer audire,"

defensione, cognoscet nos falsissime accusari, quod contra M. S. foedera fecerimus.

Nam quod cum quibusdam vicinis coniunximus nos, id neque contra C. M., neque in praeiudicium aliorum¹) factum est, sed ad naturalem et iustam defensionem singulorum contra iniustam vim, si qua de facto inferretur contra ius his periculosis et difficilibus temporibus absente C. M.

Ideo non oportuit adversarios²) apud C. M. hanc societatem aliter interpretari, quam facta est, sed causas et occasiones eius rei considerare, et meminisse, quam multae atroces minae saepe im Imperio auditae sint, quae non iniuste moverunt nos, ut nos cum amicis nostris non illicite coniungeremus, tantum ad defensionem, ne qua vis susciperetur, antequam ad C. M. res referri posset²). Et si protulerint apud C. M. adversarii⁴) nostri foedera prius⁵) facta, quam nos societatem cum amicis nostris fecimus, neque nos gravabimur nostra proferre, ut C. M. intelligere possit, utri primum coeperint et utri praebuerint causam quaerendi socios.

De concionibus hic omittendis deprecamur C. M. cum summa reverentia, ne cogat nos eas prohibere, quia bona conscientia prohibere non possumus. Nam concionatores nostri nihil docent, nisi simplex et manifestum Evangelium, neque permissuri essemus eos alienas et inutiles disputationes admiscere. Quare difficillimum nobis esset, prohibere verbum dei, et manifestam veritatem doceri. Praeterea cum omnes homines plurima habeant pericula, adversus quae muniri non possunt nisi verbo dei, periculosum esset et nobis praesertim in hac aetate et valetudine carere verbo dei. Quare si deum timemus, et verbum dei magni facimus, rogamus cum debita reverentia, ne conciones prohibeantur.

Nostri concionatores etiam quotidie post conciones sedulo hortantur populum ad orandum deum pro felici statu totius christianae reipublicae et praecipue ut deus det Caes. M. tanquam potestati divinitus constitutae et principibus Electoribus et aliis

¹⁾ neque in praeiudicium aliorum] sic Spalatinus in margine autographi scripsit, postquam deleverat Melanchthonis verba: "neque contra alios"

²⁾ adversarios] hanc vocem Spalatinus scripsit, deleta Melanchthonis voce: "malevolos."

³⁾ ne qua vis — posset] Melanchthon his verbis in margine adnotavit: "hic accipe verba ex Teutonico m. k. m."

⁴⁾ adversarii] sic Spalatinus in margine scripsit; Melanchthon scri-Pserat: "malevoli", quae vox deleta est.

⁵⁾ prius] sic Spalatinus, deletis vocibus "vel ante", quas Melanchthon scripscrat.

principibus et populis Imperii gratiam his periculosis temporibus, sic tractandi omnia Ecclesiastica et civilia negotia in hoc conventu, ut gloria dei amplificetur, et pax et concordia constituatur.

Fideliter etiam docent populum contra errores et impia dogmata in hac urbe de sacramentis sparsa. Quare grave esset et damnosum, prohibere conciones, cum aliquos de populo appareat diligentius institutos in his concionibus ad sanitatem redire. Nec plus disputationum ex his concionibus oriri potest, quia nihil novi huc affertur. Multis iam annis haec doctrina hic et alias agitata est.

Et difficile esset ideo prohibere manifestum Evangelium, quia aliqui offendi videantur, cum illi sine culpa docentium offenduntur, et plerumque tales ne audiunt quidem. Hactenus in duobus conventibus Spirensibus docuerunt publice nostri concionatores: Nihil ortum est mali, nullus tumultus excitatus est, nemo visus est, qui factus esset deterior. Nulla vox cuiusquam concionatoris audita est, vel seditiosa, vel contumeliosa, vel docens aliquid, quod non esset catholicum.

Et Caes. M. clementer velit considerare, quanto plus scandali allatura res esset, si conciones prohiberentur. Postquam enim Edictum de hoc conventu pie et haud dubie maximo consilio scriptum ubique in totum mundum evulgatum est, quod uniuscuiusque opinio et sententia hic audiri et controversiae componi et redigi ad unam christianam veritatem debeant: si autem nunc prohibeantur conciones, multorum conscientiae perturbabuntur, et ita accipietur res, quasi C. M. velit hanc doctrinam neque cognitam, neque iudicatam opprimere. Non dubitamus autem, quin C. M. nolit hanc suspicionem de M. S. spargi, quod harum literarum autoritatem in dubium revocet.

Et si nos, pro nostro officio et fide, qua obligati sumus ad honorem C. M. amplificandum, et omnia bona promovenda, consulere deberemus Caesareae Maiestati, non possemus M. suae aliud consulere, quam ne pateretur mutari illa promissa, quae continentur in literis, quibus indicitur conventus, sed ut iuxta illas literas adhibeatur diligentia, ut, controversiis indicatis et compositis, redigantur Ecclesiae in concordiam christianam. Quod ut nos reverenter admoneremus C. M. bono et simplici animo, officio nostro adducti sumus, et considerata conditione horum negotiorum et temporum iudicamus, si quis secus consulit C. M., id neque

2. Junii.

M. suae, neque Imperio, neque universae christianae reipublicae profuturum esse, neque simplici animo quenquam secus consulturum esse.

Ideo C. M. dominum nostrum clementissimum cum debita reverentia et obedientia rogamus, ut C. M. non inclementer accipiat hanc responsionem atque commemorationem, quae nobis necessaria fuit, et quod non licet nobis contra conscientiam nos obligare, ac velit C. M. noster clementissimus dominus et Imperator esse, quemadinodum reverenter confidimus.

Nos quoque, donec deus vitam nobis concedet, deo adiuvante praestabimus Caes. Maiestati tanquam domino nostro a deo constituto, obedientiam debitam omni officii genere, summa fide ac voluntate. Et in negotiis Imperii, quidquid suscipiendum ac faciendum erit quocunque tempore una cum aliis nostris amicis, Electoribus et aliis principibus, pro amplitudine et utilitate Imperii conservanda, ita nos geremus, ut speremus nos et deo, et Caesareae Maiestati, et universo Imperio officium nostrum probaturos esse.

Postremo, quod ad reliquos artículos attinet, speramus Caes. M. clementer consideraturam esse, quod nihil rogamus, de quo quisquam iure queri possit, et benigne nobis ea, quae rogamus, concessuram esse. Nos vicissim dabimus operam omni genere officii, vel cum periculo fortunarum et corporis nostri, ut pro Inis beneficiis gratitudinem nostram C. M. cum debita reverentia declaremus.

Petimus autem a vobis comitibus, vel utroque, vel singulis, ut iuxta mandatum C. M. hanc nostram responsionem, quae nobis necessaria fuit, cum debita reverentia, et apte pro vestra prudentia, C. M. exponere velitis. Nos efficiemus vicissim, ut intelligatis, vos hoc officium honestissimum in principem gratum contulisse. Datae Augustae sub sigillo nostro, ultimo die Maii Anno M. D. XXX.

Martinus Lutherus ad Philippum Melanchthonem.

Hanc epistolam vide in de Wettii collectione Tom. IV. p. 30 sq. No. 1219.

Idem ad eundem.

Hanc epistolam vide ibidem Tom. IV. p. 32 sq. No. 1221.

71. No. 714b. (Vol. II. p. 86.)

7. Junii.

Idem ad eundem.

Vide ibidem Tom. IV. p. 35. No. 1223.

72. No. 726 b. (Vol. II. p. 110.)

17. Junii.

Iudicium Melanchthonis.

Hoc ex Melanchthonis autographo editum est a Foerstemauno in libro: Urfundenbuch Tom. I. p. 293. Nr. 100., ex quo h. l. repetitar.

M. Philipp Melanchthon's Bedenken über die Frage, ob die Bredigten dem Berlangen des Raifers gemäß einzustellen fepen.

Owehl K. M. anzeigt, das sie behder part predigen verbiet, so Ists in kepn preiudicium, das vns das predigen verbotten, sonder hatt dis ansehen, als sen K. In Zwensel welches recht, vnd wolle es zu not horn 2c.

Item, ob schon R. M. nicht bender part predigen verbott, so geburt vne dennoch nicht alhie zu predigen, do wir kepn vocatio zu haben.

Item R. M. erbeut sich, die sach, lauts des aufschrenbens zu horn, der balb condemnirt sie diese sach nicht, quia significat, se velle cognoscere.

Item. das scandalum sen wie gros es woll, die predig nach zu lassen, so ists viel groffer scandalum die Sach zerruten. Dis zu verhuten, Ift nicht vnrecht, die predig anstellen 1).

Bnd auff diser meynung beharre ich, das ich wollt, das die fursten die sach nicht zu hart vnd scharff furnemen, sonder liessen die predig auff R. M. suchung oder mandat beruwen.

Daneben acht ich, es werde K. M. nicht entgegen seyn, das Ihm ehre furst In seynem gemach lasse eyn predig thon zu zehtten, wie wol sie sunst offt ausschalb der nott eyn monat oder zwey nicht zur predig khomen.

73. No. 730 b. (Vol. II. p. 117.)

19. Junii.

Iusto Menio.

Apographum, ex quo hanc Melanchthonis epistolam h. l. primum edoin Bibliotheca Regii Seminarii theologici Wittenbergensis asservatur.

Iusto Menio pastori Isenacensis ecclesiae suo amico.

S. D. Sex integris hebdomadis desedimus, priusquam venit. Caesar. Is ingressus est urbem Augustam pridie corporis Christi?).

¹⁾ anftellen] i. e. abzuftellen.

²⁾ i. e. 15. Iunii; festum enim Corporis Christi anno 1530. celebrabatur die Iovis 16. Iunii, conf. Antonii Pilgram Calendarium chronologicum mediä potissimum aevi monumentis accommodatum. (Viennae 1781. 4°.) p. 113.

quod faustum foelixque sit. Statim initio prohibuit, ne nostri concionarentur: cum nostri non statim essent assensi, tenuit disputatio per triduum. Tandem eo decursum est, cum imperator flecti non posset, ut utrique parti interdicerentur conciones, imperator sibi ius retinuit constituendi concionatores, sed ea lege. ut illi tantum legerent nudum textum. Id hodie ita servatum est. Haec sunt conventus principia. Praeterea nihil adhuc agitur. Neque quam spem vobis ostendam, intelligo. In aula Caesaris nihil est ipso lenius Caesare. Mitigavit enim et his diebus acerbissimas sententias principum contra nos dictas. Legatus pontificius Campegius dicitur hortari, ut armis res geratur. Fuit Caesari Cancellarius Campegius, vir summus. Is fuit auctor pacis, quo nuper mortuo, aulici, qui nobis non male volunt, palam praedicant, nihil spei se habere de cognitione. Hac ex re facile iudicari potest, quantum sit periculi: quare commendabitis vos Christo et rogabitis, ut det pacem vestris liberis et uxoribus. Antiochus adhuc tolerabilis fuit, ut fortasse futurus esset in officio, si quid aequi impetrare possemus. Vale foeliciter. Dominica post festum corporis Christi.

Φίλιππος.

74. No. 745 b. (Vol. II. p. 145.)

27. Junii.

Martinus Lutherus ad Philippum Melanchthonem.

Hanc epistolam legas in de Wettii collectione Tom. IV. p. 48-50.

75. No. 753 b. (Vol. II. p. 157.)

29. Junii.

Idem ad eundem.

Hanc quoque epistolam vide in eadem collectione Tom. IV. p. 51-54.
No. 1236.

⁷⁶. No. 755 b. (Vol. II. p. 158.)

30. Junii.

Idem ad eundem.

Hacc etiam epistola legatur in illa collectione Tom. IV. p. 61-64. No. 1240.

77 - No. 755 c. (Vol. II. p. 158.)

30. Junii.

Martino Luthero.

Apographum, quod h. l. secutus sum, in Bibliotheca Regii Seminarii theologici Wittenbergensis invenitur. Primum editum est a R. Baxmanuo

in Niedneri Ephemeridibus "Zeitschrift für die historische Theologie", a. 1861., Tom. XXXI. Fasc. IV. p. 601—642. No. VII. inseript.: "Dreissig noch nicht gedruckte Briefe Luthers, Melanchthons und einiger Zeitsgenossen. Mitgetheilt von R. Baxmann." p. 20 sq. epist. V.

D. Martino Luthero Patri suo cariss.

Peculiares tabellarios ad te duos 1) misimus hac hebdomade, per quos scripsimus, quid hic hactenus gestum sit. Neque postea aliquid accidit, quod sit memorabile. Confessio nostra exhibita est proximo sabbatho. Nunc deliberant adversarii, quid sit respondendum. Concurrunt, conferunt operas, concitant principes, qui tamen per sese satis commoti sunt. Eckius summa vi contendit a Moguntino, ne vocetur res in quaestionem, quia iam damnata sit. Nostra pars sane infirma est. Illeiovec oi xaxoi. Sublevamur sententiis Moguntini et Augustani et Brunswigii. Neque tamen hi valde pugnant. Bavari etsi dicebantur facti, audita confessione, placatiores, tamen a Georgio et Joachimo non dissentiunt. sunt duces et quidem acerrimi alterius partis. Imperator scripsit ad Erasmum, evocans eum ad conventum. Ego ne divinare quidem possum, quid sit nobis sperandum in tantis odiis inimicorum, in tanta inscitia aulae, cuius iudicio pendemus. Nullum ibi virum, ne quidem mediocri doctrina praeditum invenio. igitur a Deo expectandum auxilium, quem tu orabis, ut et gubernet nostras actiones, et concedat pacem. Ferdinandus iterum recepit Budam in Hungaria, quae videtur nova occasio futura belli Turcici. Nam Turci cogentur suum socium, quem ipsi Regem appellarunt, restituere. Aldeburgae tempestas horribilis per triduum fuit. Fulmine tactae turres duae, altera arcis, altera templi. Tandem secuta repente magna vis aquarum. Haec me valde terrent. Vale feliciter. Postridie Petri et Pauli 2).

Philippus.

78. No. 756 b. (Vol. II. p. 160.)

3. Julii.

Martinus Lutherus ad Philippum Melanchthonem.

Hanc epistolam vide in de Wettii collectjone Tom. IV. p. 67 sq. No. 1243.

79. No. 759 b. (Vol. II. p. 163.)

5. Julii_

Idem ad eundem.

Haec quoque epistola legatur in eadem collectione Tom. IV. p. 68 sq_ No. 1244.

¹⁾ duos] haec vox, quae in apographo legitur, in Baxmanni editione dees

²⁾ Annus 1530 non adscriptus ex ipsa epistola cognoscitur.

80. No. 780 b. (Vol. II. p. 192.)

13. Julii.

Idem ad eundem.

Vide eandem collectionem Tom. IV. p. 88 sq. No. 1254.

81. No. 785 b. (Vol. II. p. 199.)

15. Julii.

Idem ad Ionam, Spalatinum, Melanchthonem, Agricolam. Vide eandem collectionem Tom. IV. p. 96 sq. No. 1258.

82. No. 788 b. (Vol. II. p. 206.)

18. Julii.

loannis, Electoris et Ducis Saxoniae, responsio ad postulata Caroli V. Imperatoris. Augustae, 4ta post divisionis Apostolorum, 1530.

(Manu Phil. Melanchthonis exarata.)

Haec responsio die 21. Julii Carolo V. exhibita, in qua agitur de renovatione investiturae Electoratus Saxoniae; de confirmatione pactorum dotalium de Ducatibus Iuliacensi, Clevensi et Bergensi; de nundinis in urbe Gotha instituendis, invenitur in eodem Codice Guelferbytano, ex quo illam eiusdem Electoris responsionem No. 68. edidi, tertio loco fol. 16 . — 34. Typis descripta est, multis locis mutata, in Dav. Chytraei lat. Historia Augustanae Confessionis (Francof. ad M. 1578. 40.) p. 125-130. et in Georg. Coelestini Historia Comitiorum a. 1530. Augustae celebratorum (Francof. cis Viadrum 1577. Fol.) Tom. II. fol. 245 - 248b., a quo sic inscripta est: Scriptum Ducis Electoris Saxoniae, in quo a C. M. Investituram Electoratus Saxoniae, et pactorum Dotalium cum Iuliacense confirmationem petit, cui, absoluta petitione ardens, pius ac verus erga verbum Dei zelus non tantum Christiano Principe: verum etiam omnium seculorum memoria dignissimus annectitur. - Haec responsio aeque ac praccedens No. 68. h. l. ex ipso Codice lituris pleno editur, ubi alia manus ei inscripsit: "Auguste 1530. Quarta post Diuisionis Apostolorum." et in sinistro margine ab alia manu adscripta sunt verba: "Responsio ad certa postulata."

Invictiss. Imp. Caesar Auguste, Domine Clementiss. Ad ea, quae C. M. V. proximo sabbato post diem S. Margaretae per Illustres principes, generosos Barones mihi proposuit de tribus articulis, videlicet de renovatione Investiturae Electoratus Saxoniae, de confirmatione pactorum dotalium, de Ducatibus scilicet Iuliacensi, Clevensi et Bergensi, postremo de nundinis in urbe Gotha instituendis, cum petivissem tempus ad deliberandum, duxi C. M. V. cum debita reverentia et obedientia hoc modo respondere.

Primum de renovatione Investiturae Electoratus Saxoniae, ut C. M. V. causas meae petitionis melius intelligat. Scit C. M. V.

quod Bulla aurea, quam C. M. V. clementer confirmavit et approbavit, clare de successoribus Electorum sic constituit. Si decedat Elector secularis sine heredibus masculis de corpore, ut succedat in Electoratu frater illius maximus natu. Quam ob causam extincto carissimo fratre meo, Duce Friderico Electore Saxoniae sine heredibus masculis de corpore, mihi competit ius in dicto Electoratu Saxoniae succedendi.

Ad haec C. M. V. concessit mihi antea nominatim simul cum fratre meo dictum Electoratum cum Regalibus in feudum, quemadmodum ostendunt literae feudi a C. M. mandatae, ex quibus hic articulus descriptus est, qui signatus est litera A. quas C. M. V. in conventu Wormatiensi fratri meo dedit, et iuxta Bullam auream mihi nominatim concessit dictum Electoratum in feudum, si frater meus sine heredibus masculis de corpore decessisset.

Et si opus erat, post mortem fratris ulteriorem petere investituram, non est ea res neglecta.

Statim enim post mortem fratris intra dimidium annum apud Regimen Imperiale C. M. V. iuxta Imperii ordinationem, sicut decebat, rursus investituram petivi.

Et quia res ad C. M. V. reiecta est, iuxta responsum Regiminis, et ego duos consiliarios ad C. M. V. propter hanc causam in Hispaniam misi, C. M. V. clementer dedit Indultum ad biennium, in quo clementer et sine conditione C. M. V. consensit, se mihi concessurum esse feudum, ubi rediisset in Imperium, iuxta literas, quarum exemplum hic signatum est litera_B.

Deinde C. M. V. simile indultum mihi concessit ad annum per sollicitationem vicecancellarii C. M. V., amici mei, Episcopi Constantiensis et Hildeshemensis, cum simili promissione clementissima, futurum, ut C. M. V., si rediisset in Imperium, feudum mihi conferret, iuxta literas, quarum exemplum hic signatum est litera C.

Praeterea ut magis etiam declararem meam diligentiam dignam obediente Principe, nuper misi ad Inspruk ad C. M. V. meum consiliarium Iohannem Doltzik, profectum cum propinquo meo, comite Wilelmo de Nassau et com. Wilel. de Newenar, quibus C. M. V. iterum clementer sine omni conditione respondit in hancsententiam, quod C. M. V. esset mihi collatura dictum feudumpostquam venisset Augustam.

Postremo nuper hic cum debita reverentia et obedientia identia a C. M. V. petivi, non existimans futurum, ut praesertim collatifeudi differretur, aut revocaretur in dubium.

Sed quia animadverto me apud C. M. V. impediri a quibusdam parum amicis, de quibus deus scit me non esse male meritum, ideo duxi mihi valde necessariam esse hanc commemorationem, quomodo C. M. V. dictum Electoratum, si frater meus decessisset, concesserit mihi in feudum datis literis feudi, deinde supra illam collationem concesserit Indultum post mortem fratris per literas obsignatas. Postremo nuper in Insbruk consenserit tandem, se mihi hic collaturum esse feudum.

Quare iterum cum reverentia et obedientia, quantum omnino debeo, et praestare possum, rogo, ut C. M. V. clementer conferat in feudum dictum Electoratum et Regalia Ducatus Saxoniae mihi et meis heredibus, et agnatis hactenus simul investitis, iuxta illas minime ambiguas nec disputabiles literas, et clara promissa, quorum feci mentionem.

Et cum cariss. frater meus per hanc dignitatem Electoratus in Electione, quod citra iactantiam dictum volo, non inter postremos faverit C. M. Vestrae provehendae ad illud fastigium Imperii, non patiatur C. M. V. meam causam impediri per adversarios meos, ne voluptatem inde capiant adversarii, si ego nunc heres ') fratris in hoc ipso Electoratu aliquid periculi et dilationis sustinere cogar.

Quod vero etiam petivi, ut C. M. V. pacta dotalia, quorum mentionem feci, sine aliorum praeiudicio, si qui praetendant se ius habere, confirmet, id factum est et nunc et antea propter illas causas, quas affinis meus, et affinis mea de lulich et Cleve, et ego per meos oratores missos in Hispaniam, iuxta nostram utrorumque sigillatam Instructionem, satis copiose exposuimus C. M. Vestrae. Et maxime propter clementiss. promissa, quae C. M. V. Primum fratri meo, deinde mihi per secretarium C. M. V. Iohannem Hanart²) iuxta literas fidei C. M. V. et Instructionem, inter cetera in hanc sententiam fecit, videlicet quia C. M. V. ex certis causis tunc allegatis non posset exequi sponsalia contracta inter sororem C. M. V. nunc Reginam Portugalliae, et filium meum Ducem lohannem Fridericum, iuxta sigillatas literas illius contractus, quas haud dubie C. M. V. meminit. Ideo si meus frater aut³) ego coniusem filio meo alibi quaereremus, vellet C. M. V. clementer eam

¹⁾ ego nunc heres] sic Chytr. et Coelestin.; in Cod. inter voces si et fraggis 4 integrae lineae et 5 breviores in margine adscriptae deletae sunt.

²⁾ Hanart] sic Cod.; Coelest.: Honart; Chytr.: Hanault (item in seqq.).

³⁾ aut] sic Cod.; Chytr. et Coelest.: et.

Supplem. Melanchth.

rem consilio, promotione, et auxilio iuvare, et magnum aliquod beneficium Caesareum addere filio meo, quod beneficium dictus Hanart, me nihil petente, iuxta sigillatas literas, quas una cum Instructione illorum mandatorum adhuc penes me habeo, exposuit.

Cum autem iuxta dei voluntatem filio meo contigerit uxor D. Sibylla, filia Ducis Iuliacensis et Clevensis primogenita cum huiusmodi pactis dotalibus, quae cum debita reverentia Caes. M. V. declaravimus: et filius meus cum uxore sua, et ego petamus confirmationem a C. M. V. sine aliorum praeiudicio, si qui praetendant se ius habere, quemadmodum antea et nuper in Insbruk post adventum C. M. V. per consiliarium meum Ioannem Doltzik etiam in scriptis petivimus. Iterum cum summa reverentia rogo, ut C. M. V. clementer velit considerare illas causas recitatas, et clementissima promissa, et multiplicia et fidelia obseguia harum familiarum Saxoniae 1), Iuliacensis et Clevensis, et de confirmatione illa dotalium pactorum clementer respondere, quemadmodum antea spem ostendit se responsurum esse. Idem rogo et²) de nundinis in oppido meo Gottha confirmandis, cum nemo iure queri possit id cum suo praeiudicio fieri, quemadmodum in Insbruk C. M. V. ex scriptis intellexit causas illius Emporii instituendi. rebus oro, ut C. M. V. tanquam dominus meus clementissimus benigne respondeat, quemadmodum confido C. M. V. simili erga me clementia atque benignitate usuram esse, sicut Clariss. Maiores C. M. V. semper erga me usi sunt.

Quod autem C. M. V. difficilia quaedam postulata de religione mihi exponi fecit, scit C. M. V., quod me, et quidem simili edicto, quod ad religionem attinet, sicut alios status vocavit, scilicet ut in hoc conventu dissensionibus et simultatibus depositis, et praeteritis erratis Christo salvatori nostro condonatis sic ageretur, ut omnes uniuscuiusque opiniones et sententiae inter nos in caritate et mansuetudine mutua audirentur, intelligerentur. et expenderentur, et ad unam christianam veritatem redigerentur.

Quare et ego et alii quidam Principes et civitates, ut obediremus illi edicto et propositioni C. M. V. factae initio conventus, exhibuimus C. M. V. cum debita reverentia in utraque lingua, latina et germanica rationem et confessionem, quo modo in mea ditione, et illorum ditionibus doceatur, et quemadmodum conveniebat, subscripsimus illi confessioni.

¹⁾ Saxoniae,] sic Cod. et Coelest.; Chytr.: Saxonicae,

²⁾ et] sic Chytr. et Coelest.; Cod.: vt

Et in praefatione illius confessionis ego cum aliis subscriptis obtulinus nos, quod non gravatim cum aliis Electoribus, Principibus et statibus velimus deliberare et conferre de aequis et tolerabilibus modis, ut, quantum honeste fieri ') possit, conveniamus, et re inter nos agitata citra odiosam contentionem, deo dante, discordiae dirimantur, et ad unam veram concordem religionem reducantur '2), sicut omnes sub uno Christo sumus et militamus.

Qua in re nihil detrectamus, quod cum Deo et bona conscientia fieri potest, quod ad christianam concordiam prodest.

Et adhuc offero me cum debita reverentia erga C. M. V., quod non recuso convenire cum aliis, quantum omnino cum deo et bona conscienția fieri potest. Et ex supervacuo, neque christianum concilium, in quod consensi, defugio. Ac spero de bonitate dei futurum, ut in hac placida collatione, aut certe in concilio nunquam convinçamur per scripturas sanctas, quod per meam et coniunctorum meorum confessionem et rationem doctrinae sub scriptam, me a veritate dei et a Caes. M. V. tanquam supremo defensore christianorum abalienaverim.

Et si qua in re admonitus fuero, quod vel ego aliquid sentiam, vel doceatur aut institutum sit in mea ditione aliquid contra deum ac verbum et ⁸) ordinationem dei, deo dante sic me geram, quemadmodum haud dubie et alii mei coniuncti facient, ne C. M. V. aut alii iudicare possint, quod per curiositatem cupiam me a verbo et ordinatione dei, et a catholica Ecclesia ulla in re segregare: sed multo magis quod cupiam ex toto animo iuxta verbum et ordinationem dei cum catholica Ecclesia sentire.

Praeterea opus est inprimis cognoscere, quos articulos nostros alii oppugnare velint, ut vicissim christianam et necessariam rationem reddere possimus, quemadmodum in fine confessionis exhibitae nos obtulimus, si dei beneficio articuli illi, qui controvertuntur et ab aliis oppugnantur iam in hoc conventu, iuxta scripturas sanctas ad unam veritatem reduci possent, iuxta literas, quibus conventus indicitur.

Quanquam enim in omnibus rebus omnino, quae cum deo et borna conscientia fieri possunt, quaeque ad V. C. M. et Imperii

¹⁾ fieri] sic Chytr. et Coelest.; Cod.: ferri

²⁾ reducantur,] sic Cod. et Coelest.; Chytr.: deducantur,

³⁾ ac verbum et] sic Cod.; Chytr.: ac verbum aut; Coelest.: contra $\mathbf{verb}_{um\ ac}$

dignitatem amplificandam pertinent, paratus sum cum summa reverentia C. M. V. semper obedire, ita ut, si res et V. C. M. postulet, neque vitae meae, neque corporis mei, neque fortunarum, neque ullius alterius discriminis habiturus sim rationem, tamen cum haec causa religionis pertineat proprie ad gloriam dei, et ad meam conscientiam, et salutem animae, et cum hanc doctrinam, quae in mea ditione docetur, et quam professi sumus ego et alii multi conjuncti, in scriptis latine et germanice exhibitis coram C. M. V. et statibus Imperii, et adhuc profiteor, eam, et quidquid illi iuxta scripturas sanctas consentaneum est, sentiam et credam catholicam et christianam esse et consentientem verbo dei et ordinationibus dei, neque diversum ex scripturis sanctis ostensum sit, scilicet quod confessio nostra dissentiat a scripturis sanctis, seu verbo et ordinationibus dei, peto, ut C. M. V. clementer pro sua pietate ac bonitate consideret, quod neque ego neque alii mihi coniuncti possimus sine exitiali offensione, conscientiae et sine contumelia nominis divini, coram deo, et C. M. V. et toto mundo deficere ab illa doctrina et verbo et ordinatione dei, et iudicare verbum et ordinationem dei, quae est aeterna et nunquam peritura veritas, non esse verbum et ordinationem dei.

Neque vero existimo C. M. V. fuisse petituram, ut hoc modo deficerem ab hac doctrina, nisi adversarii nimia assiduitate hoc apud C. M. V. obtinuissent.

Cum igitur sentiamus, quod haec doctrina et ordinatio, quae apud nos docetur, sit verbum et mandatum dei, necesse est etiam adversarios pro me et aliis mihi coniunctis pronuntiare ac fateri, quod non liceat nobis in tali conscientia ab ea deficere. Et quod coram deo et hominibus licuerit, imo etiam oportuerit nos cognoscere, recipere ac tolerare in nostris ditionibus verbum et ordinationes 1) dei, non obstantibus humanis traditionibus, aut consuetudine, quae contra mandata dei aut instituta aut recepta est.

Nam ut in mea confessione et aliorum, qui mecum coniuncti sunt, 'saepe commemoratum est, deus severe praecipit, ut de verbo suo et ordinationibus suis magis obtemperemus sibi, quam hominibus. Idem praecipiunt sanctorum patrum sententiae, quae passim in lure canonico perscriptae extant, et quarum aliquae in confessione nostra citatae sunt: Quod verbum et mandatum dei non possit humanis traditionibus aut contraria consuetudine, quantumvis vetusta, aboleri.

¹⁾ ordinationes] sic Cod.; Chytr. et Coelest.: ordinationem

Idem statuunt et aperte concedunt omnia scripta Iura, si quid contra divina et naturalia iura a quoquam mandatum aut rescriptum suerit, ut id rescriptum sive mandatum, sive ordinatio, habeatur irrita et inanis.

Hinc C. M. V. iudicare potest, utrum merito accusemur ego et alii mihi coniuncti, quasi in hac re non praestiterimus debitam obedientiam.

Praeterea novit C. M. V., quomodo cariss. frater meus, Fridericus Dux Saxoniae Elector, significaverit C. M. V., quod gravaretur in illud Edictum consentire. Idque postea in aliis conventibus Imperii, videlicet Noribergensi, et priore conventu Spirensi mitigatum et relaxatum est ex certis causis 1), quas tunc Electores, principes et status in quadam Instructione communi consensu complexi sunt, et una legationem ad C. M. V. in Hispaniam mittere decreverunt.

Cum igitur Deus C. M. V. universis Christianis tanquam summum gubernatorem ac dominum temporalem et custodem disciplinae civilis praefecerit, cumque C. M. V. nuper mihi clementer significaverit, quod C. M. V. nunquam sciens contra scripturas sanctas factura sit, ex qua voce in his difficillimis ac tristissimis negotiis maximam accepi consolationem: oro, ut C. M. V. non patiatur se eo pertrahi, ut constituat aut praecipiat aliquid contra illa, quae Deus, cuius C. M. V. vices gerit²), tanquam superioris domini *), et aeterna sapientia, omnium hominum prudentiam et consilia longe superans constituit, ordinavit et praecepit, sed C. M. V. in hac re respiciat gloriam Dei, et clementer consideret hominum salutem, aut certe in maximis rebus, propter assiduam et importunam sollicitationem adversariorum non praecipitet iudicium, quemadmodum fortassis isti optant. sine profectu fuerit placida collatio inter nos instituta in hoc conventu, ad quam intelligit C. M. V., quod me saepe obtulerim paratum: nec defugiunt eam alii mihi coniuncti, permittat C. M. V., 'ut tutiores sint conscientiae, ut hae gravissimae controversiae, quia ad gloriam dei et ad salutem animarum pertinent, quibus rebus nihil maius neque in coelo neque in terra cogitari potest, reliciantur ad generale, liberum et Christianum concilium, quemodum C. M. V. clementer consensit. Et Electores, principes

¹⁾ ex certis c.] sic Cod.; Coelest.: certis de c.; Chytr.: certis c.

²⁾ cuius C. M. V. vices gerit, sic Cod. et Chytr.; apud Coelest. desunt.

³⁾ tanquam superioris domini,] sic Cod.; Chytr.: tanquam superior inus; Coelest.: tanquam supremus Legumlator,

et status in multis conventibus, propter causae magnitudinem, summe necessarium et utile esse deprehenderunt et iudicaverunt, et cum debita reverentia a C. M. V. petiverunt, ut de concilio indicendo pro auctoritate Imperatoria cum Rom. Pontifice ageret, ut tandem veritas patefacta illustraretur et recte instituta diligentius servarentur, et abusus corrigerentur.

Ac velit C. M. V. clementer expendere, quomodo hoc interpretaturi essent homines non solum in Germania, sed etiam apud exteras nationes, cum toties de generali, libero et christiano concilio deliberatum sit, et communi consensu expetitum, et toti Imperio spes de eo facta sit, si iam mentio concilii obrueretur, praesertim si etiam collatio in hoc conventu instituta sine profectu fuisset, cumque inevitabilis necessitas in tot abusibus Ecclesiarum, de quibus ubique publicae querelae sunt, synodum cogi postulet.

Quanquam nihil dubitamus C. M. V. propter gloriam dei, et universae Ecclesiae, maximaeque ') Germanicae nationis salutem, daturam esse operam, ne frustra videatur spes concilii ostensa esse 2).

Haec precor accipiat C. M. V. clementer, simplici et bono animo a me ⁸) propter necessitatem meam, et aliorum, qui mihi coniuncti sunt, commemorata. Nec patiatur se commoveri, ut concipiat aliquam indignationem adversus me, aut in simili causa ⁴) adversus alios, qui mecum sentiunt, propterea quia non possim ⁵) a verbo et mandato Dei bona conscientia ad eum modum deficere, sicut petitur. Sed velit mihi, sic me toties ex supervacuo offerenti, clementissimus dominus et imperator esse, nec caesaream benevolentiam atque clementiam erga me mutare ⁶).

¹⁾ maximaeque] sic Cod.; Chytr. et Coelest.: maximeque

²⁾ Quanquam nihil dubitamus — ostensa esse.] Coelest.: Quin igitur, propter gloriam Dei et universae Ecclesiae, maximeque Germanicae nationis salutem, C. M. V. datura sit operam, ne nobis frustra videatur spes concilii facta esse, nullo modo dubitamus.

³⁾ a me] haec Chytr. omisit.

⁴⁾ causa] Chytr.: casu

⁵⁾ possim | Chytr.: possum

⁶⁾ Hace precor accipiat C. M. V. — erga me mutare.] Coelest.: Hace omnia, quae mihi mihique in religione coniunctis sociis necessario commemoranda et recensenda fuerunt, ut C. M. V. elementer et sine animi commotione accipiat intelligatque humiliter rogo, et quia non possum, a verbo et mandato Dei, pro ut petitur, deficere, C. M. V. propterea nullam indignationem graviorem in me, mihique coniunctos concipiat, sed Dominus et Imperator noster elementissimus esse pergat et permaneat.

Quidquid autem concedere ac facere unquam potero, quod non fuerit contra verbum dei et contra conscientiam meam, deo dante, ea in re 1) cum debita reverentia praestabo, ut C. M. V. cognoscat me 2) Electorem fidelem, obedientem, tranquillum et pacis cupidum esse, et usque ad ultimum spiritum semper mansurum esse, maximeque abhorrere ab impiis et perniciosis dognatibus et consiliis turbulentis. Neque quisquam deprehendet unquam me talibus ulla in re favere 3).

Quod autem per ista verba (alii mihi coniuncti) quibus usi sumus in proximo scripto propter civitates Noriberg. et Reutlingen, quae in doctrina nobiscum consentiunt⁴), confoederatio quaedam intelligitur, non sperassem futurum, ut adversarii haec verba captiose⁵) interpretarentur ad irritandam C. M. V. contra me.

Neque fuit causa, cur isti sic suspicarentur, aut odiosa interpretatione commoverent C. M. V. contra me. Nam) in confessione res postulabat subscribere istos, qui idem sentiunt, quia facile iudicari potest, me et meos amicos in tam arduis negotiis non exhibuisse confessionem aliorum causa, neque rationem reddituros esse de omnibus, quae in aliis locis docentur) non consentanea nostrae confessioni, cui subscripsimus.

Ad haec novit C. M. V., quid responderim, cum de eadem re perferrent ad me mandata C. M. V. comes de Nassau et comes de Newenar ex Insbruk, quam responsionem de confoederatione precor, ut ⁸) C. M. V. et hic recordari velit ⁹).

Quod vero etiam de Helvetiis falsissime insimulor, quasi aut expetiverim illorum societatem, aut cum eis foedus aliquod fecerim, oro, ne patiatur C. M. V. animum suum a me abalienari talibus criminibus manifeste falsis. Sic enim respondeo, neminem mortalium vivere usquam 10), qui vere dicere aut affirmare possit,

¹⁾ ea in re] sic Cod.; Chytr.: ea re; apud Coelest. desunt.

²⁾ mel apud Chytr. deest.

³⁾ Neque quisquam - favere.] haec apud Coelest. desunt.

⁴⁾ consentiunt,] sic Cod. et Coelest.; Chytr.: sentiunt,

⁵⁾ captiose] sic Cod.; Coelest.: tam captiose; Chytr.: tam copiose

⁶⁾ Nam] apud Coelest. et Chytr. deest.

⁷⁾ docentur] sic Cod. et Coelest.; Chytr.: docerentur

⁸⁾ ut] apud Chytr. deest.

⁹⁾ cum de eadem re — recordari velit.] Coelest.: cum de eodem negotio C. M. V. Legati Comes Nassaensis et Comes Nevenarensis ex Oeni-Ponte ad me mandata perferrent, cuius de confoederatione responsionis, ut C. M. V. et hic recordari velit, precor. — (Hanc responsionem vide supra P. 52—59. No. 68.)

¹⁰⁾ usquam, Coelest.: uspiam,

tantum abest, ut probare possit¹), quod ego unquam in omni vita mea expetiverim societatem Helvetiorum. Multo magis hoc falsum est, quod societatem cum eis fecerim. Nemo poterit dicere, quod miserim ad eos, aut ulli mandata dederim aut clam privatim, aut publice cum Helvetiis de foedere agendi, aut quod me sciente unquam talis aliqua actio suscepta sit. Peto igitur, ut C. M. V. pro sua iustitia istos meos malevolos, qui de tali confoederatione me apud C. M. V. insimulant, iudicet esse vanissimos, nec habeat eis fidem, donec probent hoc crimen, quemadmodum fateri²) aequum est: tametsi satis scio nunquam probaturos esse, ac ne leves quidem coniecturas eius rei comminisci posse.

Proxima hyeme exposuit mihi agnatus meus Dux Saxoniae Georgius, quod similia essent delata ad fratrem C. M. V. Regem Hungariae ac Bohemiae, dominum ac cognatum meum. Verum ita respondi et Regiae Celsitudini, et meo agnato, ut sperem, ipsis satisfactum esse, et innocentiam meam declaratam, meque satis purgatum esse. Neque secus videor intellexisse vel ex Regia Celsitudine, vel ex agnato meo, quin mea purgatione contenti sint³).

Haec omnia, quae mihi necessario dicenda esse putavi, precor, ut C. M. V. pro sua Caesarea et ingenita bonitate dignetur clementer accipere et intelligere. Ego vicissim officium boni principis et obedientis erga C. M. V. semper summa fide ac diligentia facturus sum, nec recusabo ullum usquam periculum corporis aut fortunarum pro C. M. V. subire.

19. Julii

Martinus Lutherus ad Phil. Melanchthonem.

Haec epistola legatur in de Wettii collectione Tom. IV. p. 99 sq. No. 1261-

84. No. 792 b. (Vol. II. p. 217.)

20. Juli___

Idem ad eundem.

Vide ibidem Tom, IV. p. 102-104. No. 1263.

¹⁾ tantum abest, ut probare possit,] sic Cod.; apud Chytr. et Coele . desunt.

²⁾ fateri] sic Cod.; Coelest.: facere illos; Chytr.: facere hoc

³⁾ sint.] Coelest.: fuerint.

5. No. 793 b. (Vol. II. p. 218.)

21. Julii.

Idem ad eundem.

Vide ibidem Tom. IV. p. 105-109. No. 1265.

[Melanchthonis et Lutheri de primatu papae iudicium, quod Bretschneiderus Corp. Ref. Vol. II. p. 318. No. 867. ad d. 28. Aug. affert, Foerstemannus Urfundenbuch Tom. II. p. 75. Nr. 118. fere 13. Julii scriptum iudicat; Burkhardtus I. l. p. 181. memorat Datum apographo Hamburgensi adscriptum: "feria IV post Jacobi" (i. e. 28. Julii), Seidemannus in de Wettii collectione continuata Tom. VI. p. 117 sq. No. 2407. huic iudicio adscripsit: "Im Just."]

86. No. 815 b. (Vol. II. p. 242.)

31. Julii.

Idem ad eundem.

Vide in de Wettii collectione Tom. IV. p. 115 sq. No. 1270.

87 No. 816 b. (Vol. II. p. 243.)

(1. aut 2. Aug.)

Idem ad eundem.

Vide ibid. Tom, IV. p. 120. No. 1273. conf. Seidemann. l. l. Tom. VI. p. 554. not. 6.

88. No. 817b. (Vol. II. p. 244.)

3. Aug.

Idem ad eundem.

Vide ibid. Tom. IV. p. 122-124. No. 1275.

9. No. 817°. (Vol. II. p. 244.)

(3. aut 4. Aug.)

Idem ad eundem.

Vide ibid. Tom. IV. p. 124-127. No. 1276.

No. 844 b. (Vol. II. p. 280.)

15. Aug.

Idem ad eundem.

Vide ibid. Tom. IV. p. 133 sq. No. 1281.

No. 851 b. (Vol. II. p. 294.)

20. Aug.

Idem ad eundem.

Vide ibid. Tom. 1V. p. 134-136. No. 1282.

92. No. 852 b. (Vol. II. p. 295.)

(20. vel 21. Aug.)

Melanchthonis iudicium de falsa accusatione, Nestorii doctrinam ab Evangelicis esse acceptam.

Hoc iudicium h. l. repeto ex Foerstemanni Urfundenbuch Tom. II. p. 271 sq. Nr. 155.

Nestorius duas personas posuit in Christo et posse naturam in Christo sine divina esse.

Ita si nos poneremus tantum Christi corpus in Sacramento, et divinitatem non poneremus ibi esse, sequeretur, quod divideremus Christum exemplo Nestorii. Ideo respondimus, quod totus Christus sit in Sacramento, ne quis suspicetur, nos divellere naturas aut duas personas ponere.

93. No. 858 b. (Vol. II. p. 305.)

24. Aug.

Mart. Lutherus ad Phil. Melanchthonem.

Vide de Wettii collectionem Tom. IV. p. 138 sq. No. 1285.

94. No. 862 b. (Vol. II. p. 314.)

26. Aug.

Idem ad eundem.

Vide ibid. Tom. IV. p. 145-147. No. 1289.

95. No. 866 b. (Vol. II. p. 317.)

28. Aug.

Idem ad eundem.

Vide ibid. Tom. IV. p. 155-157. No. 1295.

96. No. 890 b. (Vol. II. p. 348.)

(7. Sept.)

Phil. Melanchthonis iudicium de iure Principum et prae dicatorum evangelicorum suam doctrinam amplectendi et abusus abolendi.

Hoc iudicium Foerstemannus e Melanchthonis autographo Tabularii Vineriensis Reg. E. Fol. 37. Nr. 2. fol. 100 — 101 a. edidit in libro suo lighthonis Tom. II. p. 400 — 409. Nr. 182., ex quo h. l. repetitur. — D. 7. Sept. ipse adscripsit eam ob causam, quod aliud Melanchthonis criptum de simili quaestione, quod e Kappii Nachlefe II, 730. in Correction Ref. Vol. II. p. 348 sqq. No. 890. recusum est, illo die signatur.

M. Philipp Melanchthon's Bedenken über die Fragen: ob die ebangelischen Brediger und Lehrer abne Zulassung der Epistopen und Bralaten ihre Lehre hatten annehmen und die frühern Misbrauche abschaffen können, und ob auch die evangelischen Fürsten dazu ein Recht gehabt haben.

Die erfte frage.

Ob wir recht gethan, das wir dife vnser lahr geprediget und angenomen haben, und die mißbreuch fallen lassen, ehe die Bischoue und prelaten solch lahr zugelassen und bestettiget, und ob wir der halben, billich, als Schismatici mogen gescholden werden.

Antwort.

Rach dem der gegenteyl vnser lahr an phr jelb nicht straffen khan, vermehnet ehr sie doch mit disem schein nider zutrucken, nemlich, das nicht geburt habe, ettwas zu leren, anzunemen, oder zu endern, one der Bischoue zu thun,

vnd erstlich aus diser vrsach, dweyl die Bischoue In ordenlichem Regiment sitzen, soll niemant In der kirchen ettwas ordnen oder anrichten, denn alleyn sie, als denen solchs alleyn beuollen.

Zum andern, So habe die kirch dise ietzige ordnungen, als die messen, vota 2c. so sang gehalden, Rhu khonne die kirch nicht hrren, darumb soll man here breuch nicht ansechten,

Zum dritten, so soll man schismata verhuten, von wegen des vngehorssams, denn es stehet geschrieben, meltor est obedientia, quam victima, vnd ob ichon In der kirchen ettlich mißbreuch gewesen, sollt man doch dieselbigen gesduldet haben, damit man nicht vngehorsam anrichtet.

Bum vierden, der gleichen sollt man vmb lieb willen die suachen chriften getragen haben, wie Baulus leret, sonderlich dweyl das hohist gebott ift bon der lieb.

Zum funsten, dweyl solche spaltung nicht on krieg vnd grosse emporungen abgehen, sold man der kirchen gebrechen geduldet haben, zu verhutung grosseretegernis, die durch krieg vnd emporungen khommen möcht.

Aus disen versachen vermeynet der gegentehl zu erhalden, das wir billich schismatici sollen gescholden werden, als die wir wider der kirchen presaten geshandelt, den gehorsam zerrissen, und wider die lieb gethan haben 2c. und diser schen mage ben vielen ehn seer groß ansehen haben.

Aber da gegen Ist Im grund vnd Inn der warheit also zu antworten, wie wir auch wissen, das wir sor got entschuldiget sind, ja haben mussen dise annemen 2c.

Erflich, die prediger belangend, Muss man bekhennen, das enn Iglicher prediger schuldig ift, das heuptstuf driftlicher lahr zu predigen vom glawben an Christum, und dasselbig nicht bergen auß epniger priach, drumb spricht

Chriftus, wer mich bekennet for der welt, den will ich auch bekennen vor Gott, wer mich verleuknet, den will ich auch verleuknen 2c. So lehret die schrift an allen orten, das der hohift gottis dienst sen, recht predigen, credidj propter quod locutus sum, vnd hehfst solchs sacriscium laudis.

Daruber must man auch bekennen und ist am tag, das man vor difer zeit nitt recht geleret hatt, was uns Christus erworben, und das wir gewißlich durch glawben an Christum vergebung der sund haben, sonder man hatt
uns von Christo auff unser werk gewiesen.

Bnd vber das haben monch und pfaffen engne, newe, falsche gotts dienst, mit phren orden, meffen, und heplgen dienst crticht, dadurch nit allehn sich selb, sonder auch andere, fur welche solche werk gehalden, seltg zu machen.

Dise vnzeheliche mißbreuch vnd vnchristliche hendnische lahr find die prediger auch schuldig gewesen zu straffen, denn also spricht gott Ezechielis tertio, wen ich dem gotiosen draw, ehr musse sterben, vnd du phm solche nicht verkundigest, das ehr sich bekhere, so ehr also stirbt, will ich senn blut von denner hand soddern,

Drumb find die prediger, durch gottes beuelch gedrungen, alle bife prethumb und migbreuch zu ftraffen.

Bud was bedarst dises langer disputatio, dise sach betrifft das ander gepott gottes, das man gottes namen nit misbrauch, da wirt surnemlich vnerchte lahr verbotten, Nu geburt Iha den predigern nit, wider dises gebott zu thon, sonder sollen und mussen allen misbrauch gottlichs namens strassen, So ist offentlich, das Christus name In allen volgenden stuken, die zuwor 1. geprediget und getrieben, gelestert wirt, nemlich unser erzen werk machen vons 2. from sor gott, unser werk mögen gnug thon für die sund, und sund weg- 3. nemen, die mess macht alle die Jenige from sor gott, sur welche sie gehalden 4. wirt, ob sie schon keing guten gedanken darzu thon, Closterleben ist der tauss gleich, nimmet alle sund weg, Ist christliche volkomenheit, Ist voer den ehes stand, regenten stand, 2c. man soll die hehlgen anrussen, der hehlgen verdienst versonet und bezalet gott nit allehn fur sie, sonder auch fur vos, wie Christus verdienst,

Das sind offentliche blasphemiae, Ru khan man nicht leugken, die papisten haben also geleret.

Bber dise find noch eusserlich grobe mißbreuch, betreffend das regiment vnd leben der geistlichen, Bapft vnd Bischoue achten phrs ampts nicht, machen sich zu könig vber alle weltliche könig vnd kehser, brauchen der kirchen guter zu phr thrannen, vnd solchs geschicht alles vnter dem heplgen namen Christi, Solch wesen approbirn, Ist in alles wider das ander gebot.

Aus disem allem ist clar bewisen, das vnser prediger for gott sind schulsbig gewesen, die missbreuch zu straffen. Das aber der gegentehl, wie brosen erzelet, der Bischoue gewalt und auctoritet anzeucht, man soltt nicht

furgenomen haben, on hor zuthun, man foltt gehart haben, Bis folch labr ordinaria autoritate were zugelaffen, daruff ift also zu antworten:

War ift, das den Bischouen beuollen, die kirchen zu lehren und regirn, wenn haben sie aber je phre ampts gewartet? dagegen mussen sie bekennen, das die prediger auch ordinariam vocationem haben, und wie den Bischouen, also auch den predigern beuollen, die kirchen zu lehren,

So haben vnsere prediger erstlich Bapst vnd Bischoue trewlich vnd vntertheniglich vermanet, wie phr schriften bewehsen, das Bapst vnd Bischoue wolden ehn Insehen haben In der kirchen mißbreuch, Aber Bapst vnd Bischoue haben solchs nit allenn veracht, sondern auch die lahr angefangen zu verfolgen mit vnerhorter tyrannen,

Owehl nu die prediger Im predig ampt gewesen, sind sie schuldig gewesen die warheit zu vertendingen, vnd hatt sie gottes gepott gedrungen, Ihr ampt zu thon, Bapst vnd Bischoue machten, was sie wolden.

Gottes gebott leydet nit, das man verzihe, biß die weltt bestettige, oder ju lass. Ja der teussel vnd die weltt muss vervolgen. Solden Christus vnd die Apostel gehart haben, biß das Annas vnd Caiphas das Euangelium zu gelassen hetten, wurden sie langsam geprediget haben, Aber Christus spricht, ehr seh khomen, das ehr sehnes vaters willen außrichte, Also mussen die prediger alle thon, wie auch die Apostel thetten Actuum 5, do hhn das predig ampt verbotten ward, sprachen, sie mußten gott mehr gehorsam sehn, denn den menschen.

Auff das ander, das sie sprechen, sie sehen die kirch, vnd die kirch khönne mit hrren, wer von phnen absall, der sall von der kirchen, daruss Jsk leichtslich zu antworten, das wir nit zulassen, das Bapst vnd Bischoue, monch vnd pfassen, die kirch sehen, wie wol vnter phnen vnd ben phnen leut sind, die zur kirchen gehoren, welche nit Inn phre prthumb willigen, sonder ehn rechten glawben haben, denn Paulus lehret vns Ephes. 5, das kirch seh allehn die Ienige, so gottes wort haben vnd damitt gerenniget werden, darumb allentsbalben, wo gottes wort recht getriben vnd verstanden wirt, da ist die kirch wid sunst nindert.

So hatt vns auch der heylig geist gewarnet, das wir wissen sollen, das Bapk vnd Bischoue nit die kirch sepen, denn es stehet geschriben, das der Antichrist zur lesten Zeit ehn groß gewaltig regiment In der kirchen haben werde, wie Paulus spricht, der Antichrist werde sitzen vnd herschen Im tempel gottes, das ist Inn der kirchen, darümb ob schon der gegentehl den namen der kirchen haben will, so sind sie doch nit die kirch, vnd hatt doch die kirch wither phnen so viel hundert Iar mussen blehben vnd erhalden werden,

Also ob wir schon des Antichrists prthumb strassen, find wir darumb nit bord der kirchen gefallen, denn wir halden eben dasselbig, welches die rechten driften, so unter sepner tyrannen gesebet, gehalden haben, ob sie woll In

1

ettlichen ftuden so claren bericht nit gehabt haben, denn das muß man auch zulassen, das rechte christen mangel vnd gebrechen haben konnen, vnd betten mussen, Et dimitte nobis delicta nostra.

So wehß man, das zum offter mal leut gewesen, die des Bapfts prethumb angefochten, welche doch auch vnter phm gewesen, und ift also die kirch beliben, wie wol Bapft und Bischoue, monch und pfassen der mehrer tepl In offentlichen prthumben und sonden gelegen,

Bnd ob wir schon In eufferlichen dingen, als klepsch effen, vnd der gleichen, andere wehß haben, denn etliche rechten christen zuwor gehabt, sind wir damit nicht von hin gefallen, denn solch eufferlich ding ist nit nöttig zu ehnigkeit der kirchen, Ja wenn mans nöttig machen will, so muss man dagegen mit wort vnd werken sechten.

Auffs brit, vom vngehorsam, dazu haben vnsere prediger nit vrsach geben, sonder Bapst und Bischoue haben die vnsern verbannet und veruolget, und kepn gehorsam von hin haben wollen, sie verleukneten dann gottes wort, und der spruch melior est obedientia, quam victima, soll nit dahin gedeutet werden, gottes gehorsam auff zu heben, sonder sagt da von, das man gottes gepott hoher achten soll, denn opfer, so wir one gottes gepott auß engner wahl surgenomen haben, denn dise wort stehen auch ben dem selbigen spruch, gott wolle haben, das man senner stimme gehorche, und frage nit nach opfer, sagt clar, Sepner stimme.

auff das vierd, das man vmb lieb willen die mißbreuch solt geduldet haben, vnd der suachen verschonet, Ift zu antwortten, das Baulus von suachen redet, Aber der papisten hrthumb sind nit solch geprechen, die beh dem glawben stehen mögen, sonder wersten Christum ganz weg, Zu dem so will Bauslus, das man dennoch die suachen fur vnd fur leren soll, Instruite eos, spricht ehr, Item Bapst vnd Bischoue haben sich zu widersachern gemacht, die sahr nit seyden wollen, das behssen nit suachen, sonder thrannen vnd gots lesterer, gegen denen man nit swengen soll oder khann.

Auffs letzt, frieg und ergernus belangend, Ift leyder also, das der halben gottes wort von ansang der weltt verhasset, darumb das man sagt, es bring unfrid, denn es strasset alle zeit unrechte sahr und das gottloß wesen In der welt, und endert alde breuch, das khonnen wense seut nit leyden, Aber Christus hatt uns getröst, das wir uns nit sollen abschrecken sassen von seinen beuelch, ob wir schon Empörung, krieg und ander ergernus sehen, denn eh fpricht, Non venj mittere pacem, sed gladium, Ich binn nit khomen friden zu senden, sonder das suert. Der gleichen haben wir Exempla, Moises mußet sort, und seynen beuelch außrichten, wie wol ehr sahe, das das aller schone reich auff erden das Guar oden gehen müßt. Nu Ist der beuelch das Euar ereich auff erden das Euar

¹⁾ Spalatinus in margine autographi Melanchthonis annotavit: das toni reich zu Egypten.

gelium zu predigen viel hoher vnd groffer, denn Moifes beuelch, denn ehr betrifft die Ehr Christi, daran gott viel gelegen ist, betrifft das Ewig leben, betrifft die gang welt, nit allenn enn volk, wie Moifes beuelch.

So wissen wir Inn der warheit, das aller strept ob disem einigen artifel ift, das wir leren, das wir durch glawben an Christum, nit durch unser eigne werk und verdienst, vergebung der sunden erlangen, und das man sich gewissich des trosten soll, und daruff verlassen, das wir umb Christus willen, nit durch unser verdienst, gnad erlangen, denn Christus Ist allehn gesetzt als der versoner, des gerechtikent uns geschendt wirt durch den glawben.

Dife lahr will das gegentens nit lenden, dwens nu der handel so wichtig und die ehr Christi belanget, und viel groffer ist, denn Moises sach, mussen wirs auch gott beuehlen, es khomen ergernus, krieg, oder anders.

Christus und die Apostel haben auch gesehen mit grossem smertzen, das der Juden reich zu poden gehn wurde, von wegen der vervolgung des Euansgelij, haben dennoch mussen fort faren, und phr ampt außrichten.

Diß alles ist der massen gegrundet, das wir nit zweyseln, das wir for gott also zu lehren schuldig gewesen, es gehe wie gott will, vnd mogen die vnsem billich nicht schismaticj gescholden werden, dweyl sie durch gottes gepott gedrungen sind, die misbreuch zu strassen vnd nicht schuldig gewesen, auss Bapt vnd Bischoss zu warten, sonderlich dweyl Bapst vnd Bischoue solche lahr verdammet vnd versolget haben 1).

Dergleichen auß ob angezengten vrsachen ist das volk auch schuldig gewesen, dise lahr anzunemen, die alben prthumb und mißbreuch fallen zu lassen, als nemlich die unrechten und ergerlichen messen, falschen und gottlosen wahn vom doster leben, eheloß leben 2c.

Denn diser beuelch gottes von Christo, Hunc audite, betrifft nit allehn die prediger, sonder auch die zuhörer, vnd die ganz weltt, darumb ist Jedermann schuldig, dem Euangelio zu volgen vnd nicht zu harren, so lang bis Bapst vnd Bischoue zulassen oder bestettigen, Es stehet nit, Papam audite, Episcopos audite, Es stehet von Christo, Hunc audite. Item Si quis aliud Euangelium praedicauerit, anathema sit.

Die ander frag.

Ob auch die fursten recht gethan, das sie nit allenn fur phr person die labr angenomen, sonder haben auch gestattet, die mißbreuch zu endern, Item haben In clostern vnd stifften die alden mißbreuch nicht dulden wollen.

Antwort.

Aus vor angezeigten vrsachen Ift clar, das die fursten recht gethan haben, das sie dise lahr fur phre person angenomen,

¹⁾ haben.] hanc vocem in illo autographo Spalatinus adscripsit.

Daraus folget nu, das fie recht gethan haben, das fie zugelaffen, das die geiftlichen selb phre misbreuch haben fallen laffen.

Denn wie hette den fursten geburet, dise lahr zu vervolgen, die prediger zu verjagen und ermorden, so fie doch die lahr fur recht gehalden.

Ja, wenn schon die fursten disc sahr nit hetten billichen wollen, sonder weren Inn zwehsel gestanden, ob sie recht oder nit, hetten sie dennoch recht gethan, das sie Inn solchem Zwehsel kehnn thrannen hetten wöllen furnemen wider die armen priester, viel weniger hette phn geburt, wider phr engene gewissen die erkante warheit zu verdammen und zu vervolgen, und wiewolkehser und andere potestaten gebotten, dise lahr zu vervolgen, nicht zu endern, sind sie doch nit schuldig gewesen, solchen Edicten zu volgen, wie auch Ionathan sehnem vatter und konig nitt gehorsam was, do ehr Im gebott den Dauid zu bringen, sonder wagt sehn ergen lepb und leben, den Dauid zu retten und nitt zu vervolgen, und Abdias erhieltt hundert propheten wider sehnes königs Achab verbott.

Dweyl nu die fursten schuldig gewesen, dise lahr 1) vnd abthuung der mißbreuch nit zu vervolgen, kan man sie billich nit schismaticos schelden, dweyl sie doch hierinn anders nit gethan, dann dazu sie aus gottes gebott gedrungen sind, vnd haben khehn freuelich oder muttwillige sonderung surgenomen.

97. No. 898 b. (Vol. II. p. 361.)

11. Sept.

Mart. Lutherus ad Phil, Melanchthonem.

Vide de Wettii collectionem Tom. IV. p. 162 sq. No. 1301.

98. No. 902 b. (Vol. II. p. 372.)

15. Sep±_

Idem ad eundem.

Vide ibid. Tom. IV. p. 164-166. No. 1303.

99. No. 908 b. (Vol. II. p. 383.)

20. Sep-1.

Idem ad eundem.

Vide ibid. Tom. IV. p. 168 sq. No. 1306.

100. No. 928 b. (Vol. II. p. 408.)

21. 0 ct.

Senatui Gorlicensi.

Haec epistola ex autographo, quod in Milichiana Bibliotheca Gorlici ase asservatur, quibusdam omissis edita est a Christ. Dan. Bruecknero in

¹⁾ Spalatinus huic voci in margine adscripsit: bes ewangelij.

hocce scripto: Zweyter Beytrag zur Kirchens und Predigergeschichte ber Churfürstl. Sächs. Sechsstadt Görlis vom sechzehenden Jahrhunderte bis auf gegenwärtige Zeit behm Ausgange bes 1770sten Jahres entworfen von Christ. Dan. Brüdnern. (Görliß, 1 plag. 4°.) p. 14. (in hoc secundo fasciculo paginae primi continuantur.)

Den Erbaren, fürsichtigen und wensen Burgermeistern und Rath der Stadt Gorlip, meinen gunftigen herren.

Erbare, wepfe, gunftige Berrn, wie es Meyn willigen dienft zuvor. fich zugetragen, das Er Johann pomeranus auß fürfallender nott. Emr schrift an phn 1), mir zugestellt, wird ewr gesanter, zenger diser schrifften gnungsam berichten, nachdem ich aber vermerdt, das ewer prediger, so bis anher bey euch das heplig Evangelium trewlich geprediget hatt khepner vrfach halb, denn von wegen jepnes Cheftands, von euch abgesett - - will ich euch nicht bergen, das mir neben andern beschwerlich gewesen ift, mit jemand auff der mennung, wie phr geschrieben habt, zu handeln. — —. Es hat fich auch dieser mehn aunstiger Freund, Er Bolffgang Schoftel, nicht gern wollen gebrauchen laffen, zu solcher — — Handlung — —. Jedoch hab ich aus sleiffigen anhalten ewres gefanten, darzu, auch Er Johann Mantels, allerley befferung, fo fürfallen möcht bedacht und bewogen, und insonderheit das ju beforgen, das biejenigen, so an diefer Handlung nicht schuld haben, des Evangelii gant möchten beraubt werden, derhalben haben Er Johann Mantel ond ich mit gedachten Wolffgang gehandelt und phn vermocht, zu euch zu jiehm, doch also, das wir, samt uhn, euch bitten, und vermahnen, den alden prediger zu behalten, und nicht der ehe halb zu verstoffen - - hoffen das gegen, phr werdet euch gegen phu, als die verstendigen freundlich erzepgen, euch zu dienen bin ich willig. Den Frentag nach Lucae Anno 1530.

> E. williger Philippus Melantho.

¹⁰¹. No. 936 b. (Vol. II. p. 435.)

8. Nov.

Iust. Ionas, Mart. Lutherus et Phil. Melanchthon ad Ioannem Ducem Sax. Electorem.

Hanc epistolam legas in Burkhardti libro supra recensito p. 186 sq.

102. No. 940 b. (Vol. II. p. 440.)

14. Nov.

Ioannes Dux Sax. Elector ad Iust. Ionam, Mart.
Lutherum et Phil. Melanchthonem.

Vide ibid. p. 187.

¹⁾ Hanc Senatus Gorlicensis epistolam d. 15. Oct. 1530. ad Iohannem Busenhagium datam idem Bruecknerus in tertio fasciculo (Gorlis 1771. 4°.)
P- 19. edidit.

103. No. 949b. (Vol. II. p. 450.)

(hoc anno.)

Iohanni Webero.

Haec epistola h. l. repetitur ex hoc scripto: Inclutae Academiae Ienensi Serenissimi Saxoniae Ducis Iohannis Friderici Constantis auspiciis conditae Seculum tertium mense Februario anui MDCCCLVIII prospere peractum diebus XV. XVI. XVII. Augusti sollemniter celebrandum votis pro perpetua felicitate susceptis gratulatur pristinae inter Ienam et Vitebergam necessitudinis memor Gymnasium Vitebergense. (Vitebergae. 11/4 plag. 40.) Addito altero titulo: D. Martini Lutheri una M. Philippi Melanthonis duae epistolae incditae nunc primum iuris publici factae a Theophilo Stier Gymnasii Vitebergensis superiorum ordiuum collega, etc. Accedit epistola Lutheri a Dewettio parum recte edita. — Quo anni mense haec epistola p. 8. No. II. exhibita scripta sit, neque ex actis causae potest accuratius definiri, neque aliis indiciis. Causa ipsa, ad quam epistola spectat, ab editore p. 5 sqq. illustrata est.

Viro venerabili

D. Iohanni Weber Pastori Neustatensi.

S. D. Bene facis, quod constanter attingis controversias matrimoniales. De negotio d. georgii ') sic sentio quod illud matrimonium contractum, cum mulier incerta esset de vita, ac voluntate viri prioris (qui ipsa consentiente abiit) sit irritum. Est igitur liber georgius. Sed movet me scandali ratio, ne statim concedam ei ducere aliam uxorem. Agendum prius est per magistratus cum illa muliere, aut per vos cum amicis mulieris, ut res exploretur de vita prioris mariti certo. Si ipsa mulier volet abire ad priorem maritum, non detineas eam, quia hoc secundum coniugium non est iure contractum. Habes meam sententiam, quam te rogo ut ita modereris, ne plus offensionum ex hac re oriatur. Vale feliciter 1530.

Philippus.

Prohibebis etiam ne georgius et illa mulier, re inexplorata, redeant ad se mutuo. Sed si consentit virum esse mortuum, scandali caussa velim georgium hanc mulierem retinere.

¹⁾ Georgius Jüngkling, sacerdos Neustadii, quod ad Orilam situm est, electus initio anni 1529. Plauenae coniugium contraxerat cum Elisabetha Moseria, quippe quae, quia prior Hieronymus Malter, artis balistariae scientissimus, anno 1526. cum Ludovico rege ad puguam Mogacensem profectus non redierat, viduata putabatur. At tribus septimanis post foedus coniugale ab Elisabetha iterum initum ille prior maritus per literas indicat, se in Hungaria retineri arte sua exercenda occupatum, atque petere, ut uxor sua Budam mittatur.

104. No. 949 °. (Vol. II. p. 450.)

(hoc anno.)

Roelicero.

Hanc Melanchthonis epistolam, quam R. Zeune Berolinensis in suo Indice XIII. autographorum p. 13. No. 200. venalem obtulit, nondum vidi.

ANNO 1531.

1 05. No. 956 b. (Vol. II. p. 470.)

31. Jan.

Consilium Lutheri, Ionae, Melanchthonis et Spalatini ad Iurisconsultorum Vitenbergensium de defensione necessaria instructionem spectans.

Vide Burkhardt I. l. p. 188 sq.

106. No. 986 b. (Vol. II. p. 504.)

(circa m. Junium.)

Iohanni Webero.

Hanc epistolam repeto ex illo scripto supra No. 103. recensito, ubi p. 9 sq. No. IV. primum edita est. Pertinet non solum ad istam causam Georgii Jüngkling, sed etiam ad hanc alteram Johannis Nicolai, in vico Dretsch seu Dreitzch prope Neustadium ad Orilam sito plebani. Hic enim vere anni 1527. Iessae Saxoniae oppido sibi desponderat Evam ab Erbessio quodam viduam relictam Mellerstadio Franconiae oppido oriundam, ac nuptias Suinitii rite celebraverat. At d. 28. Oct. 1530. uxor ista, de improviso deserto coniuge, clanculum rediit in patriam, ut coniiciebatur, ad sororem Mellerstadii habitantem. Post aliquot menses maritus derelictus, Iohannis Weberi superintendentis consilio usus, adiit Lutherum et Melanchthonem, quorum ille Ianuario 1531. suasit, ut mulier in ius revocaretur; si non apparuisset, in contumaciam damnaretur, divortiique dicta sententia marito novi coniugii libertas permitteretur. Similiter postea etiam Melanchthon iudicavit. - Cum extrema linea huius epistolae cum ipso auctoris nomine desit, tempus, quo scripta sit, nonnisi ex verbis: "Apologiam confessionis nostrae recudo" coniicere licet. Haec enim consentiunt cum illis, quae Melanchthon d. 7. Junii 1531. ad Brentium scripsit: "Nunc enim recuditur Apologia."

Viro optimo d. Iohanni Weber Pastori Neustatensi amico suo.

S. D. Dedi consilium Iohanni Nicolao, ut et privatim scribat ad fugitivam mulierem, petens ut redeat, aut de voluntate sua respondeat certo, et publice per magistratus a magistratibus istic ubi est mulier, petat eam remitti, etiamsi existimo hanc petitio-

ANNO 1532.

110. No. 1055 b. (Vol. II. p. 590.)

26.

Lutherus et Melanchthon ad Ioannem, Ducem Saxon Electorem.

Hace epistola, in qua uterque intercedit pro Thoma Neuenban (N hagen) Isenacensi, desideratur, vide Burkhardt I. l. p. 205.

111. No. 1057b. (Vol. II. p. 592.)

1. .

Ambrosio Blaurero.

Ex apographo collectionis Simlerianae Tigurinae (S. Msc. 32.). Ap phon huius epistolae aliena culpa periit, quapropter h.l. omit sed in huius libri fine exhibebitur, si alterum eius apographon acce

112. No. 1063 b. (Vol. II. p. 599.)

28.

Ioannes Dux Saxoniae Elector ad Lutherum, Bug hagium et Melanchthonem,

Haec epistola videatur apud Burkhardtum I. l. p. 205 sq.

113. No. 1067 b. (Vol. II. p. 604.)

(c. 3.

Ioachimo Marchioni.

Haev epistola primum edita est in hocce libello: Zwen Trostbriev fchriben an ben Durchlauchtigen, und hochgeborenen Fürsten und herrn Joachim Churfürsten und Marcfgraven ju Brandenburg zc. rom I juge. D. Martin. Luther. Philip. Melanton. (In fine:) Gebruckt ju berg, durch Johann vom Berg, und Ulrich Neuber. Lutheri epistola, in de Wettii collectione Tom. IV. p. 391-394. No. 1468. exhi data est d. 3. Aug. 1532. Melanchthonis epistola eodem fere te latine scripta in hoc libello in vernaculam linguam translata es iunctis latinis verbis, quibus auctor ipse usus est. Utraque hanc Melanchthonis epistolam ex illo libello repetiit Max Topp libro suo: Die Gründung der Universität zu Königsberg un Leben ihres ersten Rectors Georg Sabinus. (Königsberg 184p. 304-307. - Inscriptionem et subscriptionem, quae in lat. el apud Toeppium desunt, ex illa d. 16. April. eiusdem anni ab ad eundem data, quae in Corp. Ref. Vol. II. p. 575-577. le ipse addidi.

Illustri Principi ac Domino Ioachimo Marchioni Bi denburgensi Principi Pomeraniae, Burggravio Nori gensi etc. Domino suo clementissimo.

Et reipublicae gratulor Celsitudinem vestram mitti ad Pa atque buius Imperii defensionem. Et vestrae Celsitudini gra hanc mentem, quod a Deo auxilium et salutem petit. ait: Quicquid petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis. freti promissis, oramus Deum, ut propter Christum et gloriam sui nominis Celsitudinem vestram gubernet, tueatur, defendat, et vos foeliciter reducat victores, rejectis ac deletis immanissimis hostibus. Id precari, id orare, et pro nostro Imperatore clementissimo, atque optimo Principe, et pro Celsitudine vestra, et universo nostro exercitu convenit. Etenim cum omnes omnium gentium historias, populorum mores, militiam, domesticam aut Castrensem disciplinam, res gestas atque Imperia colligo atque considero, invenio nullam extitisse nationem, in qua plus fuerit impietatis, crudelitatis, flagitiosarum libidinum, denique immanitatis in omni genere, quam in Turcis. Alii Reges ac populi ita gesserunt bella, ut postea Rempublicam legibus, moribus, et religione ornarent. At Turcae nullis iustis causis bella movent, gerunt crudelissime. Postquam vicerunt, Religiones, bonos mores, et totam Civilem disciplinam tollunt, et devictas nationes ad misserrimam et foedam servitutem redigunt. Itaque sciat Celsitudo vestra, bellum iuce, et mandato Dei, tanquam adversus sevissimos latrones gerendum esse. Ipsi enim iam inferunt bellum tot seculis, et in lege sua Machometica id profitentur, se hostes esse omnium gentium. Itaque tanquam latrones depelli debent. Magna consolatio est tenere, quod mandato Dei cogamur eos depellere. Hac consolatione confirmet se Celsitudo vestra, et meminerit Deum adiuvare nos, quum ea gerimus quae iussit, ut ait David: Revela Domino viam tuam, et ipse faciet. Sed nolo esse prolixior. Extant enim libelli de hac re diligenter et accurate scripti, et lectu utiles. Christus regat, gubernet, ac defendat Celsitudinem vestram. Amen.

Cels. V.

deditissimus Philippus Melanthon.

114. No. 1068b. (Vol. II. p. 604.)

(incunte Aug.)

To annes Dux Saxoniae Elector ad Lutherum, Ionam, Melanchthonem et Pauli Wittenbergae.

Hanc epistokam primum edidit Burkhardt l. l. p. 206-208., ubi legatur.

115. No. 1087 b. (Vol. II. p. 622.)

(a. 1532.)

Iudicia Lutheri, Melanchthonis et aliorum Theologorum Witenbergensium de defensione licita.

Haec iudicia legantur in Lutheri Operibus German. Ed. Ienens. Tom. VII. fol. 280 a - 283 a. et Ed. Erlangens. Tom. LXIV. p. 269 - 276.

116. No. 1087 °. (Vol. II. p. 622.)

(a. 1532?)

Consilium Melanchthonis.

Hoc consilium legatur in Lutheri Operibus German. Edit. Erlangens. Tom. LXIV. p. 278. In hoc enim Tomo p. 277—280. ex Hortlederi opere vom deutschen Krieg Tom. II. p. 61. recuditur "Rathschlag Dr. Rarstin Luthers, Phil. Melanchthons und Johann Bugenhagens von der Frage: Ob ein Fürst seine Unterthanen wider des Kaisers oder and derer Fürsten Berfolgung um des Glaubens willen mit Krieg schüßen möge? In utroque libro aeque ac in Walchiana Edit. Operum Lutheri Tom. X. p. 673. huic consilio adscriptus est a. 1523.; equidem suspicor, potius annum 1532. esse adscribendum.

ANNO 1533.

117. No. 1108b. (Vol. II. p. 648.)

25. April.

Ioanni Cochlaeo.

Hae litterae leguntur in Ioh. Balthas. Ritteri libro: Evangelisches Denckmahlber Stadt Franckfurth am Mahn, etc. (Franckfurth a. R. 1726. 4°.) p. 181. Cochlaeus enim libellum sie inscriptum; "Bon dem Gehstlichen Priestersthum Christi und aller Gottgläubigen zehen Schluß: Reden, fürnemlich aus der Episteln zun Hebreern den hallfarrigen Pfassen, an denen wedder Bitt Barnung noch Straff helssen will, zum Fasnacht: Rüchlein. Phil. Residen sie quarti solii:) Ex — — vltima Januarii, Anno MDXXV.—ex Moguntia acceperat, sed ipse dubitaverat, Melanchthonem eius essauctorem. Ut de hac re certior sieret, 1533. ad eum scripserat ac lebellum miserat (vide ibid. p. 179.). Huic Melanchthon his litteris respondit.

Responsio Philippi Melanchthonis ad Ioannem Cochleum.

Salutem dicit. Habeo tibi gratiam et misso exemplo propositionum, quae sub meo nomine, nescio ubi, editae sunt. Non enim vidi antea, tantum abest, ut ipse scripserim. Meque non esse Autorem, testantur phrasis, Dialectus et illae obscenae ac scurriles figurae, a quibus ego natura abhorreo. Ad haec, quoties id argumentum tracto, discernere solco inter Ministerium

Publicum Sacerdotum et Spirituale sacerdotium. Et constat meis literis praeclare ornari Ministerium Ecclesiae. Itaque recte feceris, quod me excusas, id scriptum non esse meum. Ego enim neque scripsi neque probo, Decrevi etiam me publico scripto purgare. Bene vale. Postridie Divi Georgii.

118. No. 1118 b. (Vol. II. p. 656.)

4. Julii.

Monachis Hervordiensibus.

Haec epistola primum edita est a R. Baxmanno in Niedneri Ephemeridibus: Zeitschrift für die historische Theologie anni 1861. fasc. IV. No. VII. "Dreissig noch nicht gedruckte Briese Luthers, Melanthons und einiger Zeitgenossen" p. 621. epist. VI.

Philippus Melanchthon piis et venerabilibus viris fratribus Collegii fratrum ut vocant Hervordiae suis amicis.

S. D. Luthero nunc non vacabat scribere, respondebit tamen alias, ac mihi mandavit, ut vobis significarem sibi displicere importunitatem istorum, qui vobis tam duriter adversantur. Quod est hoc novum dogma omnibus interdicere continentiam? Paulus aperte ait melius esse non nubere, si quis continere possit, et addit causam, ut expeditius servire possint ecclesiis. Itaque et ipse Lutherus non vult interdici continentiam omnibus, non vult tamen votis aut votis¹) onerare vestros commilitones, aut alioqui ita alligare, ut se non possint commode explicare ex isto genere vitae. Optarim istos qui vobiscum hac de re litigant, cum velint perhiberi studiosi Evangelii, cum in aliis rebus, tum in hoc negotio erga fratres exercere plusculum aequitatis. Certe dilectio et aequitas ad Christianos etiam pertinent. Bene valete. die julii 4. anno 1533.

119. No. 1157 . (Vol. II. p. 696.)

(a. 1533.)

Io. Rittesel.

Hanc epistolam, quam nondum vidi, O. A. Schulz Lipsiensis in autographorum Indice VI. p. 13. nr. 291. iterumque VIII. p. 8. nr. 66. venslem sic offert: "Deutscher Brief von Mesanchthon an J. Rittesel 1533."

Aliae duac eiusdem ad eundem epistolae, quibus annus non adscriptus est, leguntur in Corp. Ref. Vol. X. 38 sq. No. 7026 et 7027.

¹⁾ aut votis] haec verba, quae l. l. leguntur, delenda esse videntur.

ANNO 1534.

120. No. 1211 b. (Vol. II. p. 780.)

7. Aug.

Mart. Bucerus ad Phil. Melanchthonem.

Ex apographo Simlerianae collectionis Tigurinae (S. Msc. 36.).

Philippo Melanchthoni.

Gratia et Pax Vir doctissime et pientissime. Dici non potest, ut me tuae literae exhilararint. Nam quae Tua Prudentia est. nihil tale Te moliturum scio, si non deprehendisses D. Doctoris 1) animum sic habere, ut a tam sancta, nec minus necessaria Concordia minime abhorreat. Perge ergo hoc instituto, Te per Christum obsecro: devincies hic profecto Tibi universam Christi Ecclesiam eo beneficio, ut haud facile queas maiore. Blaurerus, ego, et alii plerique pro summa virili, ne ab hac parte quicquam obstet. O beatos nos, si quorum spem plane non dubiam facis, potiri detur. Epistolam tuam, qua nobis sententiam vestram de officio Magistratus²) in eos, qui Ecclesiam pestilentibus exagitant Dogmatis, et eleganter exposuisti, et confirmatiss, probasti, accepi, et non modo nostro, sed et vicinarum Ecclesiarum magno commodo. Verum haec antehac, ni fallor, Tibi significavi. Responsum tuum ad pium illum Virum D. Langaeum legi, et subscribo Tibi in omnibus. Nam etsi perdifficilis videatur privatarum Missarum defensio, cum quod adeo cum instituto Christi male conveniant, tum quod negre sic queant institui, ut fiduciae Operum, ex qua natae sunt, non rursum serviant: tamen videtur, non modo his Viris hactenus concedendum, sed illas etiam ea praescriptione, quam ponis, ferri posse, si reliqua, quae postulas, obtineri in universum contingeret. In ceteris, ne tantillum quidem est, ad quod offendi posse eos putem, qui vel mediocriter ad Regnum Christi instituti sunt. Illa quoque mepi dixacorung moderatio proderit indubie plurimum. A cognitis sic facile ad incognita inducentur. Cum itaque Dominus dedit, ut plene per omnia nobis tam pulchre conveniat, fac, quod facis, Vir optime, excinde funditus dissidii illius pestilentissimi caussas, et si potes, mature. Instat enim nunc tanti Principatus 3) Refor-

¹⁾ Nota Simleri: Lutheri.

^{2) (}Simlerus adnotavit:) Hubertus in margine: Epistola de Magistratu: Multi sunt etc. . . . Dominica Laetare.

³⁾ Wirtembergensis.

matio, cui quam vellemus Te adesse - Schnepfium nosti. illi Blaurerus (quem virum scio Te probaturum ubi cognovis). Verum ut videtur, sicut Bibulus aderat Collega Caesari. Et tamen praesentiam Christi in Coena illi his ipsis verbis confessus est, quae ipsi nobis praescripsistis Marpurgi. Adesse videlicet Corpus et Sanguinem Domini, et exhiberi in Coena substantialiter et essentialiter, non autem quantitative, qualitative et localiter. Nos mallemus Verba Confessionis vestrae non quod non ipsum Christum vere ac solide, atque adeo substantialiter et essentialiter adesse, darique una confiteamur, sed quod praestare putemus, utrinque nos uti Verbis Scripturae, vel iis, quae et Vulgo queant intelligi. Quae etiam citius aliis persuadebimus. Sed da, Domine Jesu, ut colloqui copiose, cuius spem facis, de iis omnibus liceat, et Quia serum videbatur, rescribere per Mercatores, curavi has literas Tibi per Scribas Lantgravii praesentari. Optime vale, et commenda me D. Doctori, et reliquis Symmystis vestris. oplant') nostri omnes. Bedrotus nunc abest, alioqui scripsisset. Adiit salvendi animi caussa Grynaeum, quem utinam Princeps Wirtembergensis suae adhibeat Academiae. Vale. quam felicissime. Argentorati VI Calend. Septemb. 1534.

T. Martinus Bucerus.

121. No. 1217 . (Vol. II. p. 787.)

16. Sept.

Mart. Bucero.

Ex apographo eiusdem collectionis (S. Msc. 36.).

Doctissimo Viro M. Bucero docenti Evangelium Argentinae, suo amico.

S. D. Hodie cum Luthero collocutus sum de Formula Concordiae, de qua inter vos convenit. Respondit, se eam probare, addens: Nihil enim dissimulato apud amicum; modo ut hoc sential. Itaque dedimus consilium Snepfio, ut sit contentus ea formula concordiae ac sententia, de qua cum Luthero Tu convenisti. Ac scripsimus idem Principi Hessorum. Ego si queam mea morte redimere concordiam, libenter effunderem hanc animam; sed vides, quae multorum sint ingenia. Me nemo perpellet unquam μάχεσθαι δμίν. Landgravium hortatus sum, ut det operam, ut suscipiatur negotium faciendae concordiae: fortasse aliquid confici poterit rebus agitatis, quanquam aditus est ad concordiam non aspernandus nec difficilis Tua Ambrosium?) non

¹⁾ optant (?)] in apographo legitur: oeant

²⁾ Nota Simleri: Blaurerum.

minus amo quam Tu, et habeo fortasse necessitudini plures caussas. Summa mihi cum ipso familiaritas, cum Fratre¹) maxima coniunctio et suavissima. Ac profecto utrumque non minus quam fratrem meum germanum amo, qui mihi carissimus est. De Gallico Scripto vides, me de Missis nihil nisi disputationes movisse: Quid enim adhuc aliud illis proponeretur? Nos demus operam, ut inter nos constituamus piam ac solidam concordiam. Bene vale. XVI Septembris (1534.) Saluta amicos.

Φίλιππος.

ANNO 1535.

122. No. 1244 . (Vol. II. p. 825.)

31. Jan.

Ioanni Duci Saxon. Electori.

Haec epistola, in cuius parte aversa Cancellarius D. Gregorius Brück Electoris decretum adscripsit, ex autographo a me descripta h. l. primum editur.

Dem Durchleuchteften hochgebornen fursten vnd herrn, herrn Johanssen, Churfursten, herhogen zu Sachsen, Landgrauen zu Doringen, vnd marggrauen zu Meissen, meinem gnedigsten herrn.

Durchleuchtefter hochgeborner Churfurft und Berr. E c f g find meine Gnedigfter durfurft und Derr, nach arme Dienft In vnterthenideit ju vor. dem Beiger bifer fchrifft magister Mauricius, dweil ehr In Ecfg land ju Olfnit geborn und erzogen, bedacht an Ecfg zu supplicirn, hatt ehr mich vmb ein Zeugnis von seinen fludijs und wesen gebeten, welches ich ihm nit hab gewißt?) abzuschlagen, derhalben bitt ich untertheniglich Ecfg wollen dise meine schrifft gnediglich vernemen, und fuge Ecfg zu wiffen, das bifer Mauricius ein fromer zuchtiger gefell ift, und von natur Bum ftudio wol geschickt, hatt auch seer wol fludirt, vnd dweil ehr sich nu ettlich Jar vff die funft der medicin geben ben Doctor Aurbach, des kinder ehr geleret batt, wölt ehr gern in Italien giften, da ju ehr hulff ben Ecfg suchet, Darumb bitt ich untertheniglich Ecfg wollen phr difen gefellen, als ein armen unterthan, vnd von wegen feiner guten gefchicklicheit gnediglich laffen beuohlen fein, denn zu erhaltung guter kunften, ift Ja von noten, das guten Ingenijs Furderung widerfahre, So hatt fich auch difer Mauricius, ob ehr gleich ju Leiptid gewesen, mit der Religion und fonft nach der schul zu witeberg gehalben und

¹⁾ Nota Simleri: Thoma Blaurero.

²⁾ i. q. gewußt.

wirt sich one Zweisel alle Zeit In onterthenikeit dankbar erzeigen, Gott bewar Erfg alle Zeit gnediglich, Datum zu Witeberg Sontag nach Conversionis Bauli 1535

Ecfg

vntertheniger diener

philippus Melanthon.

In huius epistolae parte aversa hoc responsum d. 7. Febr. 1535. adscriptum est:

Bf diese magistri philipssenn Melancton vorschrieft, hadt vnnser gnedigster her gewilligt, wen etwo von geistlichen prebennden sich eine vorledigen wurde, Das Ime die vsf ein anzalh Ihar sol verliehen werden. Doch das er Zu wittennberg in der medicin studiren soll. Datum wehmar Sontags Esto mihi 1535.

Canpler g D.

123. No. 1244 °. (Vol. II. p. 825.)

31. Jan.

Mart. Bucerus ad Melanchthonem.

Hanc epistolam ex autographo in Epist. Buceri Vol. II. p. 6. Scrinii Eccl. Argent. descriptam per V. Clar. Voegelinum accepi.

Clarissimo totius melioris et sanctioris eruditionis Antistiti, M. Philippo Melanchthoni, Patrono suo singulari.

Gratia et Pax, Philippe observandissime. Quam vero me beat, quoties nostri colloquii, quamlibet brevis recordor; recordor autem fere perpetuo. Quid enim animum Christianum, huic maxime addictum ministerio, et in hoc tam perturbato rerum statu, maiore perfundat voluptate atque cernere, muniri viam ad iustam Ecclesiasticarum rerum constitutionem! In horas multa animi solicitudine expecto, quid nobis effeceris. Misi mox ex ilinere formulam nostram 1) ad omnes superioris Germaniae Ecclesias, ubique gestiunt bonorum animi et nobis nihil non debere se profitentur, modo Dominus donet, ut D. Lutherus vel ferat nos, sed fratres in hac confessione. Capito interea Basileae fuit, viamque struxit, ut bona sit spes, Helvetiis quoque veram et exhibitionem et praesentiam Domini in Coena posse persuaderi, impetrarique, ut eam solide confiteantur. — Brentius solus omnibus iniquior nodum quaerit in scirpo, suspicatus, perfide scripta

^{1) (}Nota Simleri:) Hubertus ad marginem: Puto istam esse: Negamus transsubstantiationem.

a nobis, quae ad Monasterienses hac de re scripsimus: et hic turbat nobis Schnepsium, alioqui aequiorem ex tua monitione. Hailbronnenses noluerunt tuo subscribere responso in Franciam. Althamerus quoque exigit palinodiam; plus tamen videtur illi quam Brentio nostra confessio satisfacere. Sed mittam ei nostram formulam; ea forsan satisfaciet. Nos omnes, ne dubita (ita ut convenit) bona fide praestavimus et ad concordiam Ecclesiarum, quo semel religio vel aliquo pacto queat restitui. Optime vale. Intra horam rescivi hunc puerum, qua et abeundum illi fuit. Commenda me D. Doctori 1) et recrea nos bono nuntio. Saluta meis verbis quam officiosissime M. Franc. et reliquos tuos. Argentpridie Calend. Febr. (1535.)

Tuus Bucerus.

124. No. 1257 b. (Vol. II. p. 846.)

15. Febr.

Philippus Landgravius Hassiae ad Melanchthonem.

Hanc epistolam nondum editam memorat Christoph. Rommel in libro suo Geschichte von hessen Tom. III, P. II. (Cassel 1830. 8°.) in Annotatt. p. 148 nr. 8.). Eam nondum vidi.

125. No. 1261 b. (Vol. II. p. 854.)

2. Mart.

Lutherus et Melanchthon ad Ioannem Fridericum Ducem Saxoniae Electorem.

Hanc epistolam a Melanchthone scriptam, cui etiam Lutherus subscripsit, legas apud Burkhardtum l. l. p. 230.

126. No. 1271 b. (Vol. II. p. 871.)

(m. Aprili aut Maio.)

Osiander ad Melanchthonem (et Melanchthonis responsio).

Huins epistolae Melanchthon mentionem fecit in epistola ad Mart. Bucerum d. 9. Maii 1535. (in Corp. Ref. Vol. II. p. 873. No. 1274.) his verbis: "Ultro ad me scripsit amantissime de te Osiander."; sed hucusque nondum inventa esse videtur, neque Melanchthonis ad cum responsio. Conf. Ch. Gotthold. Neudecker Merfwürdige Aftenstüde aus bem Zeitaster der Reformation. P. I. (Rürnberg 1838. 8°.) p. 101. not. 6.

127. No. 1280 b. (Vol. II. p. 880.)

4. Jul.

Viduae cuidam Merseburgensi.

Haec epistola primum edita est a K. F. Th. Schneidero in hocce libello:

Luthers Promotion zum Doctor und Melanthons zum Bacca-

¹⁾ Nota Simleri: Luthero.

laureus der Theologie. Nebst zwei bisher ungedruckten Briefen Melantkons. (Neuwied, 1860. 8°.) p. 35 sq. nr. 1., ex quo eam h. l. repeto.

Der Erbaren und tugentfamen framen, R. des alten Camerers nachgelagne witframen zu Mersburg, zu handen.

Gottes gnad und troft durch unsern herrn Ihesum Christum, Erbare tugentsame frawe. So es gottes will gewesen, wölt ich euch viel lieber ein swilcher bottschafft zugeschriben haben, Aber nach dem es gott also geschickt, hab ich euch disen fall auch nit verhalten wöllen, und suge cuch zu wissen, das durch gottes willen ewr lieber son, Basilius, so alhie studirt hatt, am tag Visitationis der allerheiligesten Jungfrawen Marie, christich gestorben ist, und aus disem elenden leben, in das ewig selig seben, als ich nit zweisel, geschichen, und hatt sich also zu getragen, am vergangen Montag zuvor ist ehr in der nacht krant worden, an einer pestilentia, welche so gistig hart gewesen, das khein arzney hatt helssen voer wirken wöllen, Denn wartich aller moglicher vleis, durch die Arst geschehen ist, im das leben zu erhalten, Aber die krantheit ist zu groß gewesen, das ehr also am vierden tag sein leben volendet hatt, vnd ist nit lenger gelegen,

Biewol ich nu weis, das euch als der mutter dijer vall, groß leid und schmerken bringen wirt, wie denn folche naturlich, vnd billich ift, so bitt ich euch doch vmb gottes willen, ihr wollet gottes gebott in ewrem ichmerken auch bedenken, nemlich, das man trawren foll, doch nit zu feer, sondern foll dem schmergen widerstehen und troft durch gottes wort annemen, denn gott soddert gedult, so wift phr das sterben und leben nit unser eigen ist, son= dern ift allein in gottes hand, dweil es nu gottes will also gewesen, so wöllet ewr hert in gottes gehorsam ergeben, Da ju ift emr lieber son Bafilius in feiner iugent, ebe ehr die welt erfant, unglut erfaren und noch in seiner vnichuld, verschiden, das phr nit zweifeln folt, chr ift ben Gott, in ewiger feligkeit, und bitt ichund fur euch und feine lieben bruder und fchweftem, denn chr ift zuchtig, vnd gotteforchtig allezeit gewesen, und hatt ein guten driftlichen verstand gehabt. Ach wie offt wunsch ich mir, das ich in folder vnschult, und mit foldem driftlichen verftand gestorben were, Dis und der gleichen viel vrfach wöllet bedenken, und euch, ale eim Chriften geburt, troften und emr bert nit zu feer in tramren finken laffen, Denn difes ift der hohen christlichen tugent eine, die gott fodert, das wir vnsere hert zu gedult idlen, und uns felber troften durch gottes wort, Chriften muffen lernen leiben, wie auch vnser herr Christus selb hatt geliden, der wölle euch gnediglich troften und sterken, Amen, datum zu Witeberg uff sontag nach visitationis B. Mariae 1535.

Philippus Melanthon.

128. No. 1284 b. (Vol. II. p. 889.)

(fere med. Jul

Ioannes Fridericus Dux Saxoniae Elector ad Lutheru Ionam, Bugenhagium, Melanchthonem et Crucigerun

Haec epistola sine dato, quae a Burkhardto l. l. p. 233 sq. exhibet eiusdem iudicio scripta est eo tempore, quo pestis Witebergae gras batur, sed Academia nondum inde Ienam secesserat secundum decreti quod d. 18. Jul. a Rectore Academiae Witebergensis studiosis indi batur, vid. Corp. Ref. Vol. II. p. 890.

129. No. 1287 b. (Vol. II. p. 891.)

21. J

Concionatoribus Augustanis.

Haec epistola a Melanchthone latine scripta hac lingua primum ed est a Viro Rev. Carolo Schmidt in Niedneri Ephemeridibus Bettfc für die historische Theologie anni 1846. Fasc. III. p. 433—442. nr. X' inscripto: Dreizehn ungedruckte Briese Melanchthons, p. 434. epist. 2. Corp. Ref. Vol. II. p. 892. germanice versa legitur, quippe quod V Rev. Bretschneidero non contigerit textum latinum nancisci.

Ministris Ecclesiae Augustanae Philippus Melanchthon.

Salutem plurimam. Reverendi et doctissimi viri, liter vestrae non solum pietatis, sed etiam eruditionis notas minir obscuras habuerunt. Quare mihi utramque ob causam gratissim fuerunt, ac testem huius mei iudicii ac voluntatis habetis doctorem Gereonem. Doctoris Urbani negotium ipse expor vobis; Luthero excusavit se princeps literis propria manu acc rate scriptis. Meum animum et iudicium de concordia nostraru Ecclesiarum spero perspectum esse bonis viris, nec profecto m veor imperitorum animorum iniquis de me iudiciis. possemus ut velimus, et spero aditum ad concordiam factum ess Christus gubernet et provehat bonorum consilia. Vos quoque or ut infirmorum moderationem tueamini, quae mihi quoque prob tur, et ut spero profutura est Ecclesiae Christi. Nescio an h quoque sit factum ultimae huius aetatis Ecclesiis, quod versignificationes, dilectiones, et necessariae Ecclesiis inter n adeo negliguntur; doctorum congressus velut studio impediunti sed colloquemur per literas, si aliter non licet. Ego de vol amanter sentio, vosque ex animo amo. Bene valete. 21. Ju! anno 1535.

Philippus Melanthon.

130. No. 1292 b. (Vol. II. p. 895.)

1. Aug.

Mart. Bucero.

Apographon huius epistolae, quam Melanchthon M. Bucero in causa vocationis aliquot Doctorum in Galliam ad pium de religione colloquium scripsit, ex Simleriana collectione Tigurina (S. Msc. 39.) per V. Cl. Voegelinum accepi.

Doctissimo Viro D. M. Bucero docenti Euangelium Argentinae, amico suo.

S. D. Assentior Tibi, mi Bucere, desperandam esse Concor-Ego tamen, ut istis bonis Viris diam cum Pontifice Romano. morem gererem, qui pio studio rem tantam moliuntur, scripsi aliquid, quod exhibebit Tibi legendum noster Ulricus 1). Si plus largitus videbor adversariis, cogitabis me quaedam voluisse ad affectus illius gentis accommodare, non tam qui sperem nobis placari posse τον άρχιερέα τον δωμαΐον, quam ut isti boni viri intelligerent, quibus de rebus praecipuae sint controversiae. Certe περί δικαιοσύνης mitigavi libenter, et spero eam moderationem doctis placituram esse. Indicavi quaedam quasi procul. Sed si aliquando conveniemus, colloquemur de omnibus articulis copiose. Quod scribis annitendum nobis esse, ut inter nos fiat concordia, hoc profecto ago, et nuper ea de re cum nostro Principe collo-Sed expecto, Landgravium brevi ad nos venturum. Et ut non venerit, scribam ei meas quasdam cogitationes, quas tecum aliquando communicabo. Profecto enim nihil magis cupio rerum omnium, quam ut illud ingens scandalum dissensionis inter nos aliquando auferatur, quod quantum impediat Evangelii cur-Vides me οδ μάγεσθαι δμίν. sum, non ignoras. ceteros etiam futuros mitiores. Christus respiciat Ecclesiam suam et restituat sanctam et piam nobis concordiam. Scripsi ad Te copiose proximis Nundinis. Eas Literas an acceperis ignoro. Rescribe quaeso proximis Nundinis. Bene ac feliciter vale.

Cal. Augusti (1535). Saluta meis verbis Pedrotum a quo expecto literas.

Φίλιππος.

131. No. 1292 ·. (Vol. II. p. 895.)

3. Aug.

Lutherus ad Augustanum Senatum.

Huius epistolae autographon, quod in Tabulario Augustano asservatur, primum typis descriptum est in Equitis a Raiser libro: 3wolfter Jahres

¹⁾ Nota Simleri: Chelius.

Supplem. Melanchth.

Bericht des hiftorischen Rreis. Bereins für den Regierungsbegirt von Schwaber und Reuburg. Für das Jahr 1846. (Augsburg 1847. 4 .) p. 70. No. 2.

Den Erbarn fürsichtigen Gerren Burgermeister und der tapferlichen Stadt Augspurg meinen gonstigen lieben Berren und Freunden.

Gnad und fried unn Chrifto, Erbarn furfichtigen lieben Berren, Bei Doctor Gercon, seiner Credent nach Magister Johann Forfter gen Hugf purg gefoddert hat, Und wir doch denfelben ichon In vnfer Rirchen Dienf angenommen hatten, und bemnach gern behalten hetten, Aber damit wir un folder hofflicher einigkeit, nicht Brfachen geben, einiger verdacht, baben wi phm erleubett, Auff das euwer F. feben follen, das wir mit allem willer dazu gern thetten, das folche einigkeit bestettigt, On das, betten wir ihr nicht gelaffen, denn er ist ein gelerter, frommer, trewer Man, des wir bin furt hetten muffen brauchen, Und ob fiche begebe, das etliche Bredicanter villeicht nicht gefallen an ihm wurden haben, So wollen phm E. F. ernftlid befollen haben, denn wie es ohm auch felbe, ju Augspurg nicht leidlich ju bleiben fein wurde, haben wir ihn gebeten gar freundlich, fich widderumb gi vne zu begeben, E. F. wolten helffen dazu thun, das man Lewte fonderlid jur Beiligen fchrift ergibe, bamit wir Pfarber und Brediger betommen, benr da Gott für fen, wo nnn turt ein oder geben Berson bei bne verfielen, wuften wir vne felbe nicht mit personen zu versehen. Der Barmbergige Got belffe, das vnfer einigkeit bestendig bleibe, Siemit Gott befolhen Amen.

iij Augusti 1535

Martinus Luther Dr.

132. No. 1308b. (Vol. II. p. 917.)

29. Aug.

Lutherus ad Melanchthonem.

Hanc epistolam quaere in Lutheri epistolis ed. de Wette Tom IV. p. 626 sq Nr. 1660.

133. No. 1337 b. (Vol. II. p. 949.)

4. Oc≡

Christophoro Cholero.

Haec epistola primum edita est ab Aug. Schelero ex Apparatu Melawchthoniano Lovaniensis Professoris Van de Velde in Rob. Naumanni Ser : peò a. 1867. No. 7. p. 104. epist. 10.

Clarissimo et optimo viro D. Christophoro Cholero, senatori Noribergensi, suo patrono.

Eram commendaturus vobis Erasmum Pichler, ut ab ar plissimo senatu stipendium ei impetraretis. Hoc magis aute vobis debeo quod ea res sine meis literis confecta est. Est eni

adolescens probus et studiosus. Ago itaque vobis gratias et ipsius et meo nomine, quamquam scio vos tueri studia litterarum optimo iudicio, propter rempublicam. Videtis enim hoc tempore maxime opus esse studiosis publica liberalitate et benignitate. Magister Vitus Theodoricus sic amat vos, propter virtutem vestram et veneratur vos tanquam parentem. Ideo me rogavit ut se vobis commendarem. Ego vero non illum tantum, sed me quoque vobis diligentissime commendatum esse cupio. Nam et ego admiratione virtutis vestrae ex animo vos amo. Bene et foeliciter valete. 4. Octobris 1535.

Philippus Melanthon.

134. No. 1339 b. (Vol. II. p. 951.)

5. Oct.

Lutherus ad Augustanum Senatum.

Hanc epistolam repeto ex eodem Raiseri libro, quem supra p. 97 sq. ad nr. 131. memoravi, ubi p. 70. sub nr. 3. exhibetur ex autographo Tabularii Augustani.

Den Erbarn fürsichtigen herren Burgermeister und Rat der kepferlichen Stad Augspurg meinen gunftigen herren und guten Freinden.

Gnad und fried unn Chrifto. Erbaren fursichtigen lieben Berrn, Ich bin furwar hochlich erfreuet nnn Christo, aus E. F. schrifften, daraus ich vernomen, wie E. F. und ewer firchen predigern, vorstehern und gemeinen, mein antwort durch herrn Gercon Doctor, so herplich gefallen und so ernftlich jur einigkeit mit vne geneigt. Der Bater alles troftes und friedes woll fort geben den geift seines lieben sons Ihefu Chrifti, ynn unfer aller Bergen, mehren und gröffern das solche einigkeit gründlich und rein forstan und bestendig bleibe, damit einmal auffbore das feuffgen viel fromer Bergen, welcher geift durch solchen spahn betrübt gewejen und den Papisten phr rache gestepfet werde, ber fich ymer gerhumet hat, fibe da, fie find felbe nicht eine onternander, und trefflich dadurch unn ihren greweln gesterckt find. (wie ich zuvor geschrieben) an mir nichts laffen mangeln ob Gott wöl, vnd olden troft und freude, so mir mein lieber Gott, noch für meinem Ende, erzeiget, nicht nemen noch bindern laffen, Und ftebe onn rechter guter Soffnung, Chriftus fen mit gnaden zwischen und unter uns komen, und wolle den vneinigen Geift austreiben. Und wie E. F. bittet, wil ich nicht glauben, was auch anders wurde von den ewren gefagt, ich habs denn zuvor alles E. F. vnd phnen angezeigt. Was ich auch ewern Predigern von einem Conuent geschrieben, werden fie euch anzeigen vnd E. F. rat darinn zu brauchen wiffen.

Chriftus onfer lieber Berr, fterde G. F. mit rechtem Beift, ju ferbern

seinen heiligen Namen, reich und wohlgefallen Amen. Vittemberg Quint Octobris 1535

E. F.

Billiger
Martinus Luther.

135. No. 1345 b. (Vol. II. p. 956.)

18. Oc

Senatui Augustano.

Hanc epistolam, cuius autographon in Tabulario Augustano est, ex Raise: libro supra p. 97 sq. ad nr. 131. recensito repeto, ubi p. 71. sub nr. 4 legitur.

Den Erbarn, weisen, fürnemen herrn Burgermeistern und Radt der Stal Augsburg, meinen gunstigen herrn.

Gottes Gnade durch vniern herrn Jhesum Christum - den Erbari weisen, fürnemen Gunftige herrn, Ew. weißheit Schriften darin mich E. 2 au fürderung driftlicher Eintrechtikeit vermanen, hab ich empfangen, vnd bin erfremt, bas E. B. ale driftliche löbliche Oberkeiten, folden grofen Ern und Bleis haben, Gottes Ehre und Eintrechtikeit in rechter lehre, manigli aur feligkeit, und zu aut allen nachkommen und zu gemeinem Friden zu fu: dern und zu handhaben, wie ich denn nit zweifel, das nach dem E. 2B. d reine Lehr des beiligen Evangely, Gott zu Lobe und preise angenommen, pr derhalben verfolgung und anfechtung gewertig, E. 2B. bedenten nach Rotturp wo vnter vne felb In der Lehr thein concordia fein werde, das folche Be enderung wenig frucht und gutes wirfen fonne, denn fein schedlicher Ergernu ift, benn awispaltige Lehr, baraus Bnrube ber gewissen, Lefterung Gotter und gerruttung der kirchen und Regiment für und für volgen muffen, w E. B. ann hohem driftlichem Berftand felb miffen, Derhalben ift E. 2 Bleis, driftliche einikeit anzunehmen billich vnd hoch zu loben, Gott verleil feine anad dazu, und was weiter hierinn fürzunemen und zu bedenken, wi E. 2B. nach Gelegenheit der Bendel und der Beit wol wiffen zu betrachte und wolle Gott, das ich dieses heilig und nüglich werk fürdern konnt, w ich mich schuldig erkenne, solches zu thun, boch erbiete ich mich nach meine geringen Bermögen, Bleis zu nehmen in allem, dadurch driftliche Lebr ge pflanket, und vergieret, Gottes Lobe und einigkeit unter uns gefördert we Gott bewar E. 2B. allezeit gnediglich zu feinem Lobe, vnd d beiligen Evangelij erkentnuß auszubreiten. Datum zu Ibenen in Toringe - Montage Lucie 1) 1535.

E. B.

williger Diener philippus Melanthon.

¹⁾ Lucie] hoc nomen, quo d. 13. Dec. signatur, sine dubio calar errore scriptum est pro: Lucae Ev., 18. Oct. has ob causas: 1) hace eni

136. No. 1361 b.

(Vol. II. p. 977.)

27. Nov.

Mart. Schallingo.

Haec epistola a Melanchthone latine scripta genuino textu primum a a Car. Schmidt in Niedneri Beitschrift für histor. Theologie a. 1846. (conf. supra p. 96 nr. 129.) p. 434. nr. 3. edita est. In Corp. Ref. Vol. II. p. 977 sq. exhibetur Walchii versio germanica.

Venerabili viro et egregia doctrina praedito domino Martino Schallingo, docenti Evangelion in Ecclesia Argentinensi, suo amico.

S. D. Tuae literae gratissimae mihi fuerunt; perspexi enim in illis non solum amorem erga te meum 1), sed etiam animum optime cupientem Ecclesiae Christi. Quare te vicissim complector et opto, ut Christus ministerium tuum gubernet ad salutem Ecclesiae. Doctor Lutherus non detrectat colloquium; nam et ipse maxime optat concordiam Ecclesiarum constitui. Demus operam communiter ut ornetur gloria Christi, et in externis ritibus quaedam tantisper boni consulamus, dum tempora concedent, ut disciplina severior instituatur; non enim potuit se Ecclesia subito et sine incommodis evolvere ex tanta caligine quanta fuit in doctrina monachorum quae oppresserat Ecclesiam. Sed orandus est ubique Christus ut iuvet nos et in doctrina et guhernatione Ecclesiarum. Ego doctorum et bonorum iudicia summa voluntate amplectar et sequar, et quantum potero ero hortator ut communi animo et doctrinam piam ornare et concordiam tueri studeamus. Te quoque rogo ut quaedam boni consulas, quae ut spero, cum convenerimus, facile poterunt emendari. Bene vale. Anno 1535.

Philippus Melanthon.

137 No. 1383 b. (Vol. II. p. 1032.)

(m. Decembr.)

Lutherus ad Melanchthonem.

Hanc epistolam legas in Lutheri epistolis ed. de Wette Tom. IV. p. 655 sq. No. 1686.

epistola illi Senatui praesentata est 25. Oct., 2) Melanchthon mense Octobri Jenae versabatur, sed fere 10. Dec. cum Principe Electore inde Schmalcal diam ad conventum profectus est, unde exeunte anno rediit Jenam.

¹⁾ erga te meum] calami errore pro: erga me tuum.

ANNO 1536.

138. No. 1407 b. (Vol. III. p. 45.)

25. Mart.

Ioannes Fridericus Dux Saxoniae Elector ad Lutherum Ionam, Bugenhagium et Melanchthonem.

Hanc epistolam vide apud Burkhardtum l. l. p. 247 sq.

139. No. 1410 b. (Vol. III. p. 53.)

4. April

Lutherus, Ionas, Bugenhagius et Melanchthon ad Ioannem Fridericum Ducem Saxoniae Electorem.

Haec epistola legatur apud eundem l. l. p. 248 sq.

140. No. 1410 °. (Vol. III. p. 53.)

6. April

Ioannes Fridericus Dux Saxoniae Elector ad Lutherum Ionam, Bugenhagium et Melanchthonem.

Vide ibidem p. 250.

141. No. 1426 b. (Vol. III. p. 73.)

24. Maii

Philippus Landgravius Hassiae ad Lutherum, Melan chthonem, Ionam, Bugenhagium ceterosque Theologos Vitenbergenses.

Haec epistola invenitur in Caroli Guil. Herm. Hochhuth dissertatione si inscripta: Mittheilungen aus der protestantischen Secten Beschichte in de hessischen Kirche. I. Theil: Im Zeitalter der Resormation. I. Abtheilung Landgraf Philipp und die Wiedertäuser, quae in Niedneri Ephemerididus Zeitschrift für die histor. Theologie anni 1858. sasc. 4. No. VIII. p. 538 - 644. edita est, p. 557 sq.

Dem Hochgeborn vnnd Erbarn Martino Luthero, Philippo Melanchthox Jufto Jona, Bomerano vnnd andern den theologischen Professoribus zu Witteberg, vnsern lieben getrewen.

Wir geben cuch zu erkennen, dz sich in kurzen tagen etlich widdertäuff in vnserm fürstenthumb ereugt haben. Nachdem aber wir gedacht, nicht giein, so eilend vber das plut zu richten und dieselbigen vs dem land weisse und gehn lassen und dz sie Ire gutter verkausen, und ewiglich under un nicht wonen sollten — So begern wir gnediglich, Ir wollet vns dam ewern getrewen rath, Benstand und Bedengken mitteilen, wie wir uns dam zu halten haben, sunderlich in dem fall, so wir die teusser underweissen, oder sie selbs vs dem lande zu ziehen und nit mer drin zu kommen versproche

haben, und dann vber dz widder einschleichen, predigen, tauffen, das volk versuren und an sich henken.

Datum Raffel Witwochs nach jocunditatis anno XXXVI.

142. No. 1427 b. (Vol. III. p. 73.)

25. Maii.

loannes Fridericus Dux Saxon. Elector ad Lutherum et Melanchthonem.

Vide apud Burkhardtum l. l. p. 252.

143. No. 1444 . (Vol. III. p. 95.)

(m. Junio?) et 1. Jul.

Henr. Bullingerus ad Melanchthonem et Melanchthon ad Henr. Bullingerum 1. Jul.

Utriusque epistolae mentionem facit Bullingerus in epistola responsoria sequentis anni (vide infra epist. 160.), sed utraque adhuc desideratur.

144. No. 1448 b. (Vol. III. p. 99.)

24. Jul.

loannis Friderici Electoris Consiliarii ad Lutherum ceterosque Theologos et Iurisconsultos Witebergenses.

Hace epistola legatur in Burkhardti libro I. p. 256—258. Horum responsum (6—12. Aug.) vide in Corp. Ref. Vol. III. p. 119—125. No. 1456. conf. Burkhardt I. I. p. 263.

145. No. 1459 b. (Vol. III. p. 131.)

(m. Aug. exeunte.)

Melanchthon de Concilio.

Ex Melanchthonis autographo, quod in Bibl. Ducali Guelferbytana reservatur, et in eodem Codice, qui primo loco priorem Apologiam continet, quarto loco (fol. 52 = -60 =) invenitur. (Ea, quae secundo et tertio loco eiusdem Codicis leguntur, vide supra p. 52 sqq. nr. 68. et p. 63 sqq. nr. 82.) Ea, quae in Corp. Ref. Vol. III. p. 131 - 134. No. 1459. ex apographo in cod. Galli I. p. 118. de eodem Concilio exhibentur, ab hoc autographo Melanchthonis multis ligaturis pleno ita different, ut hoc etiam afferendum esse iudicem. — Alia manus iuscripsit: "1537. — 3u Schmalefalten vom Concilium. — De Recusatione. — De Protestatione."

Ob das Concilium gang und clar zu recusirn sep, oder ob mit einer protestatio, die schickung 2c. zu bewissigen.

Bon der recufation werden erftlich dife argumenta bedacht,

Dweil nicht Zweifel ift, ber Bapft und sein anhang, haben fur, bifen tell ju damniren, wie fie fich folche auch vernemen laffen In phren aufschreiben,

darumb ist zu bedenken, was dagegen fur zu nemen, vnd erstlich Decret vi besser ist, das man verhute, das sie nicht zusamen komen, so wirt disputir das man dises concilium clar recusirn soll, Denn laßt man sie Zusame komen, so eilen sie Zur condemnatio, nu were dennoch viel besser, es gien kein sentenzu, damit der keisar suglich mehr kont zur executio komen.

Nach dem aber die Cardinel selb nit groffen luft Zum Concilio haber seh vermutlich, so vnser recusatio surgewandt, das Concilium werde verhinder

Zum andern, so man willigen solt In das concilium, ob man gleic vom proces protestirt, so were man doch gefangen, vnd wurden sie procedin vnd wolten vocem decisivam allein haben, Also mit der kewilligung I das concilium, were man Zugleich In die strif gesallen, phrer proces halben Darumb ob sie gleich zu samen khomen, so wer vns besser, das wir das concilium recusirt hetten, denn das wir mit phnen angesangen Zu disputin vnd wolten ernach davon lassen, vnd denn erst vber die proces klagen, vn wurde vns als denn der sentens viel mehr prägrauten vnd beschweren, den so wir erstlich die recusatio gethan, vnd phr concilium gans verworser Turpius ejicitur quam non admittitur hospes,

Zum dritten, wenn gleich gute hendler gewelet, vnd man die sache freuntlich disputirn wolt, so musst man doch dem Bapst seinen gewalt ein reumen, vnd villeicht In etlichen Ceremonien vergleichung mit him macher vnd ettwas In vnserm thun endern, Dweil denn das auch bey vielen be denken hatt, helt man fur besser, das concilium werde elar recusirt,

Nu ist die frage, wie kann man dazu khomen, so wir doch alle ze an das concilium appellirt, vnd wurde nu dise recusatio ein schein habeals scheweten wir das liecht.

Antwort, Es ist war, Es ist nit one beswerung, dweil man aber S biser geschwinden und sehrlichen sach khein radt sinden khan, da ben nicht C swerung ist, so ist dises Zu wehlen, das dennoch fur das leidlichst C dacht wirt.

Nu find vrsach Zur recujatio die auch ben meniglich fur billich mog angesehen werden

Erstlich, das ist offentlich, das der Bapft und sein anhang part fix und haben dise sahr mit vilen praeiudiciis verdammet, und veruolgen f Darumb khann man dises concilium recustrn, als darinn der Bapst und se anhang richter sein wollen,

Bum andern, so melbet das ausschreiben nicht von verhor vnd cognit. der streitigen artikel, daraus abzunemen, das sie khein cognitio gestatt werden, sondern werden furgeben, Es sind sachen zu vor determinirt, darz werden sie vns schlechts verdammen,

Bum dritten, Im ausschreiben wirt dise vrsach das concilium zu halbe furnemlich angezogen ketzereien auszurotten vnd meinet damit one Zweisel sur

1 .

nemlich disen teil, Denn es ist wol zu achten, das sie sich nit ketzer heissen, liem so hat der Bapst dises selb also gedeutet, In der Bulla de resormatione curiae, welche ehr newlich zu Rhom, nach dem ausschreiben des concilii, hatt lassen ausgehen, darinn dise wort stehen, das ehr furhabe auszurotten die schedlich lutherische ketzerei.

Dweil denn aus des Bapsts preiudiciis, vervolgung, vnd den aufschreiben clar ist, das ehr part ist, vnd nicht richter sein khann, vnd ehr sich im ausschreiben nicht erbeut, das ehr die streitige lahr, durch ieman anders, dem seinen anhang richten lassen, wie ehr auch spricht, das allein die Jenigen sollen gesoddert werden, welche nach alder gewonheit gesoddert werden zc. so kham man dises concilium recusirn, als das ienig das nicht fren und christisch, sondern ein Bepstlich concilium sein soll, zu sterkung aller blasphemien und misbreuch,

Dagegen wirt aber auch bedacht, das besser sein solt, man erbott sich Zu schisten mit diser protestatio, wo nicht unparteische richter 2c. gewelet wurden, so wolt man sich In kheine handlung einlassen, Denn man erkennet den Bapft nicht fur richter, 2c.

Also kont uns nicht vffgeleget werden, als wolden wir das concilium siehen, und hetten uns dennoch noch nicht verstrikt.

Item es ift auch nicht Zu vermuten, das vnser recusatio das concilium verhindern werde, denn der Keisar dringet drups.

Dazu werden sie viel williger zu famen eilen, vns als bald, als contumaces zu verdammen,

Daruber mag dise subtlittet hie disputirt werden, das wir noch mit sugen vnd recht das concilium nicht khonnen recusirn, denn ob gleich der Bapk das ausschreiben thut, so macht ehr sich doch damit nicht zu richter,

Darumb haben wir als dann erst gnugsam, fug vnd recht, das concilium zu recusirn, so wir erschinen sein, vnd vernemen das vns der Bapst sur sich vnd seinen anhang, vnd nicht fur das concilium 1).

Doch khann dise subtilitet damit widerleget werden, das man phren brauch, vnd phre recht, vnd meynung weiß, das entlich nicht anders von phnen gemeint, denn das sie richter sind,

Aber gleich wol ift au bedenken,

critich der groff vnglimpff den wir haben mußten, so wir das concilium recufirten, als wolten wir nu fliehen 2c. so wir vns doch alle Zeit bff ein concilium beruffen.

Zum andern so ists den gewissen sicherer, vnd for aller welt ehrlicher, das nicht wir durch ein contumacia, dem Keisar ein scheinbarliche vrsach geben ettwas thätlich fur zu nemen, sondern das zu vor phre thrannische proces, vns vrsach geben vns wider sie zu sesen 2c.

¹⁾ H. I. a Melanchthone unum verbum omissum est.

In summa die recusatio scheinet als werden wir ansenger der trennun und anderes volgenden vnradts, durch die contumacia. Darumb viel met zu wunschen, wenn es ia Zur entlichen trennung und krieg kommen soll, da meniglich verstehen und wissen kont, und sich desselbigen trosten, das der an fang vom gegenteil ber kommen.

Difes wer ordenlicher weiß mehr gemes, denn die recusatio, nu ift sweet gant auffer der ordenlich weis zu reden.

ludicate, et deus faciat vt hoc eligamus quod est magis pium et vtile.

Alia manus fortasse Cancellarii aliusve consiliarii Electoris in subsequenti fol. 60 . initio adscripsit haecce:

Meiner mehnung nach gefellt mir Die lette differtatio am beften, Br fachen wil ich nach Mittage schicken.

146. No. 1471 b. (Vol. III. p. 165.)

6. Oct.

Ioach. Vadiano.

E collectione Simleriana Tigurina (S. Msc. 41.). In fine epistolae legitur qui dem "VI Octobr. 1526.", Simlerus autem recte superscripsit: "VI Octobr 1536."; quo anno Melanchthon inde a 24. Sept. usque ad mediun Octobr. Tubingae versabatur. — "Impressa est haec epistola in XVII sel. Epistolis doctiss. Virorum S. Galli apud Straubium. N. IV." Haeadnotavit Simlerus.

Doctissimo Viro et egregia virtute praedito D. Ioachimo Vadiana Doctori Medicinae Consuli Urbis S. Galli, suo amico.

S. D. Cum praeclara extent ingenii tui monumenta, qua ostendunt Te ad haec communia eloquentiae studia, et ad singu larem facultatem scribendi Carminis adiunxisse magnam interiori: Philosophiae scientiam, semper Te feci plurimi. Auxit etian studium et amorem erga Te meum, quod intelligebam, Te amare puram Religionis doctrinam. Nam hanc quoque laudem in homine philosopho eximiam esse judico. Sed quominus ad Te scripseria hactenus, nihil in caussa fuit praeter horribilis illa dissensit περί τοῦ μυστηρίου, in qua illi qui fuerant instauratores doctrinae Christianae, velut Cadmei fratres, inter sese bellum civile move runt. In quo certamine cum ob alias caussas silendum mihi pu tavi, tum vero etiam magnitudo doloris mei me impediit, que minus hoc vulnus attrectare possem. Sed quia iam me Literi: tuis amantissime scriptis provocasti, duxi Tibi significandum esse meum erga Te studium. De Controversia ipsa, cum tacuerim hac tenus, nolo in praesentia disputare. Illud autem gaudeo, Te nos

abhorrere a consiliis mitigandae huius dissensionis. Legi quae Bucerus Vobis narravit in Conventu Basiliensi, ac ego quidem indico, eum bona fide recitasse illam ipsam sententiam quam Luthero et caeteris, qui una fuerunt, commemoravit. Rogo ut Te quoque praebeas elegronocior, ne mutuis odiis ac certaminibus Ecclesiae magis dissipentur. Et pium iudico, illud S. Mysterium non duci prophanum Symbolum, sed pignus, quod testetur nobis adesse Christum et efficacem in nobis esse. Sed non instituam hoc loco disputationem. Tuam amicitiam privatim mihi velim existimes gratissimam esse. Bene et feliciter vale. Tubinga VI Octobr. 1526. (potius 1536).

Philippus Melanthon.

147. No. 1494. (Vol. III. p. 1095.)

ineunte Dec. (potius 5. Junii.)

De Anabaptistis ad Philippum Landgravium Hassiae.

Hoc iudicium a Viro Ven. Bretschneidero l. l. quidem exhibitum est, sed non integrum, extrema enim pars Lutheri manu adscripta deest; praeterea eo errat, quod solius Melanchthonis iudicium esse putat, nam quatuor Theologi subscripserunt; denique de tempore, quo scriptum esse Bretschneiderus iudicat, nempe ineunte Decembri, dubitandum est, epistola enim ad hoc iudicium spectans a Luthero, Casp. Crucigero et Ioh. Bugenhagio ad Philippum Landgravium Hassiae, "Montags nach pentecoste [i. e. 5. Junii] 1536." data est. Hochhuth, auctor dissertationis supra p. 102. sub ur. 141. laudatae, utriusque et epistolae et iudicii autographa in manibus habuit ac eodem loco p. 560—565. edidit, quem h. l. sequor, illam epistolam a Bretschneidero omissam praemittens. (Burkhardt in suo libro l. p. 303. huic iudicio adscripsit: "1538. 5. Juni.")

E. F. G. sind unsere arme dienst In Unterthenigkeit zuvor. Gnediger surst und herr, ust E. F. G. schrifft belangend die widerteusser, senden wir E. F. G. unser bedenken, darinne wir clar und deutlich unser mahnung ansetzanget, das weltlicher oberkeit gebur, offentliche unrechte lahr zu weren, und die Halkstarrigen in Ihren gebieten zu strassen, und wiewol wir wissen, das dise frag viel disputation hat, auch blutvergiessen am aller liebsten mensen wollte, so zweisseln wir doch nit, diese unser mannung sei genugsam gestrundt und christlich. Wie aber die strassen nach gelegenheht der umbstände du mässigen oder zu scherpsen sind, stellen wir zu denen, so zu solchem examen gezogen werden. Es sind offentliche hrthumb in der widerteussern sect, dazu solche die weltlich regiment belangend. Darumb kann der richter des lehchter schließen und sihet, das ehn ernst von nöten ist. Gott bewar und erhalt E. F. G. allezent gnädiglich zu sennen lob und zu gut der Christenheit.

Ob Christiche fürsten schuldig find mit dem schwert der widerteuffer unschriftlichen sect zu weren und fie zu straffen.

Erflich ist zu merken, das in difer frag nit geredt wirdt von der pridicanten ampt, — — — (ea, quae sequuntur, legas in Corp. Ref. Vol. III. p. 195 — 201.). Wie auch ein verstendiger prediger andere stende von ihrem beruf unterrichtet, als wie ein Hausmutter leret, das kinder gebären Gott wol gesellt u. s. w., also soll er auch die weltlich oberkeit unterrichten, wie sie zu Gottes ehr dienen soll.

Und nachdem unser gnediger herr Landgraff meldet, das ettliche fürer und lerer der widertäusser gefangen sind, welche zu verweisen sind und phr Busag nit gehalden haben, mag e. f. g. mit guttem gewissen dieselbige auch derhalben, das sie ungehorsam worden und ire Zusage oder eid nit gehalden, mit dem-schwert straffen lassen.

Dis ift die gemeine regel. Doch mag unser g. herr allezeit gnade neben der ftraffe geben laffen nach gelegenheit der Zufälle.

Mart. Lutherus.

J. Bugenhagius Pomeranus D. Caspar Creutzinger Dr. Philippus Melanthon.

148. No. 1497 b. (Vol. III. p. 204.)

11. Dec-

Ioannes Fridericus Dux Saxoniae Elector ad Lutherune et ceteros Theologos Witebergenses.

Hanc epistolam vide apud Burkhardtum I. I. p. 271 sq.

149. No. 1500 b. (Vol. III. p. 206.)

31. Dec.

Idem ad Lutherum, Bugenhagium et Melanchthonem.
Vide apud eundem 1, 1, p. 272 sq.

150. No. 1513 b. (Vol. III. p. 229.)

(a. 1536.)

Iudicium Lutheri, Bugenhagii et Melanchthonis.

Hoc vide in Lutheri epistolis ed. de Wette Tom. V. p. 40-44. No. 1753.

151. No. 1513°. (Vol. III. p. 229.)

(eod. anno.)

Conrado Heresbachio.

Phil. Melanchthonis Consilia ed. Christoph. Pezel. (Neustadii 1600. 8.) P. I. p. 237 sq.

De articulis ex consilio scripto ad Gallos excerptis et depravatis ab aliis, ad Conradum Heresbachium Anno 1536.

Articuli illi, qui circumferuntur, non sunt yvioco sed mutilati, et excerpti ex quodam meo longiusculo consilio scripto ad Langaeum fratrem Episcopi Parisiensis. Rogaverat enim Langaeus, ut rationem aliquam componendarum harum dissensionum perscriberem, ac simul ostenderat Regem Gallorum apud Pontificem de pace et mitigatione tantarum rerum acturum esse. Scripsi igi-Nec me valde poenitet mei iudicii. tur, quid mihi videretur. Scripsi de politia Ecclesiastica conservanda, deinde quid relaxari aequum esse censerem, quibus de rebus doctos colloqui diligen-Inde sunt illi articuli, sed mala fide decerpti. tius prodesset. Multis dedi describendum meum consilium, sed edere nordum volui, quod in tanta perversitate iudiciorum vereor, ne magis irritentur nonnulli. Rex Galliae non obscure significavit, sibi meum consilium probari. Misit Romam, meque vocavit, ut de iisdem rebus me audiret, sed Dux Saxoniae noluit me dimittere. Nolunt privatum quenquam pacisci cum illo de Republica. Sic enim loquuntur: δοκεί δε καινή τις των απαιδεύτων τυραννίς κα-Θισταμένη οδδεν μέτριον, και κοινωνικόν, και πολιτικόν φρονούντων. Cedamus igitur fatis. Nunc Anglus me vocat. Sed aliis de rebus, εγώ μαλλον θέλομαι είναι σύμμαχος των σπουδαζόντων χοινήν όμόνοιαν ποιείν της έχχλησίας.

152. No. 1513 d. (Vol. III. p. 229.)

(eod. anno.)

Quaestio.

loh. Georg Füsing: Umbständliche Relation wie es mit ber Reformatione ber Stadt Reutilingen so wohl vor inn und nach bem Jahr M. D. XVII. eigentlich hergegangen. (1717. 8°.) p. 265 sq. ad a. 1536.

Controversia exorta est Coburgi.

Utrum Corpus Christi sumptum in Coena, in ventriculum descendat?

Nihil dubium est, adorationem Papisticam, in circumgestatione Panis et repositione et oblatione, idololatricam esse, quia nihil habet rationem Sacramenti extra usum a Deo institutum. Creatura enim facere Sacramentum non potest. Instituta autem est sumptio, in qua cum pane et vino vere substantialiter adest Filius Dei, et testificatur hac externa sumptione, quod vere nos faciat sibi membra, et sese et sua nobis communicet. Sicut Hilarius inquit: haec sumptu et hausta faciunt, ut Christus sit in

nobis, et nos in Christo. Nec fit conversio substantiae panis cum autem facta sumptione, panis descendit in ventrem e. alteratur, estque iam cibus corporalis, desiit ratio Sacramenta Ideo omittatur ista absurda phrasis, Corpus Christi, vel Christur descendere in ventrem. Nec Lutherus ponit conversionem substantiae panis, sed ponit Synecdochen, videlicet, sumpto pane et vino vere sumi Corpus et Sanguinem Christi. Ad hanc Synecdochen congruunt et Pauli verba, quae tantum de usu instituto loquuntur, panis est xοινωνία Corporis, est id quo nobis communicatur Corpus Christi. Post hunc usum, cum panis alteratur in ventre, alius usus est panis. Vitentur sermones prophani, et doceantur homines de ipsa ratione Sacramenti vel de testificatione, quod simus membra Christi, deinde de Consolatione vera, quae est manducatio spiritualis.

Philippus Melanchton.
Ioannes Brentius.
Iacobus Rungius.
Ioannes Pistorius.
Iacobus Andreae.

Quibus annexa sunt:

Scholastici autem Doctores docent, ne quid fiat de Corpore Christi et de Corporali praesentia eius per sumptionem Sacramenti. Christus tecum (inquiunt) ad tempus esse voluit. Quando aut quamdiu necesse fuit, exhibuit tibi ad tempus corporalem praesentiam suam, ut per illam spiritualem excitaret. Quam dia sensus corporaliter adficitur, praesentia eius Corporalis non aufertur. Postquam autem sensus corporaliter in perficiendo deficit, deinceps corporalis praesentia quaerenda non est, sed spiritualis retinenda. Christus de ore ad Cor transit. Melius est tibi, ut eat in mentem tuam, quam in ventrem tuum. Cibus animae est non Corporis. Noli in ipso quaerere consuetudinem, ubi corporalis venit ad te, ut comedatur, non ut consumatur. Post haec ergo, si corporalem praesentiam Christi quaeris, in Coelo quaere, ibi quaere, ubi et prius fuit, quam per Sacramentum suum corporaliter tecum esse inciperet, et unde non discessit, quando ad te venit etc.

ANNO 1537.

153. No. 1518 b. (Vol. III. p. 238.)

20. Jan.

Ioachimo Camerario.

Hanc epistolam primum edidit Aug. Scheler ex Apparatu Melanchthoniano Lovaniensis Professoris Van de Velde in Rob. Naumanni Serapeo a. 1867. No. 7. p. 102—104. epist. 9.

Viro optimo Ioachimo Camerario, Bambergensi, amico suo summo, S. D.

Christus faciat, ut rectissime valeatis et tu, et suavissima coniunx tua honestissima matrona et liberi tui dulcissimi. Quod si tibi contingit, de ceteris rebus, mi Ioachime, nolim, te valde angi. Meministi illud Pindaricum: εν παρ' ἐσλον πήματα σύνδυο δαίονται βροτοίς άθάνατοι τὰ μεν ὧν οὖ δύνανται νήπιοι χόσμω φέρειν άλλ άγαθοι τὰ καλὰ τρέψαντες έξω 1). Ac te quidem inprimis excerpere bona, et iis frui decet, cum ab illis publicis et horribilibus tumultibus alienus sis, in quos me meum aliquod Tibi velut in portu sedenti frui licet optimis fatum &Ewxeile. Hanc felicitatem tibi gratulabere, teque optimis artibus in quibus pulcherrime versaris oblectabis: etsi nec te quidem defugere certamina ac pericula pro republica velim, si quid proficere possemus. Sed, mihi crede, nihil loci est nostrae philosophiae apud eos qui tantum amant violenta consilia. Quod mihi nunc animi esse putas cogitanti de Smalcaldensi conventu, quo non solum foederati, sed etiam vester dux, ut audio, et aliarum civitatum dynaywyoi venturi sint. Lutherus eo profecturus est. Erunt deliberationes de universa doctrina quae res dignae existimentur, quas defendant et anteferant publicae tranquillitati. Omnium principum ac doctorum animos iam introspicere mihi videor. Videor praevidere ingentia certamina, φιλονειχείας καὶ ἀμαθείας, αῖ κάκισταί είσι δαιμόνων. Nec ego video quae possit inter nos coire vera societas, cum acerbitas odiorum maior sit inter nostros quam adversus pontificiam factionem. Exspectabas a me historiam eius Res Gallicas et Caesarianas arbitror ab aliis etiam conventus. istuc perferri. Nec ego plura nunc habeo quam erant in tuis literis. De Turcis rumores et certi et atroces sunt. Non procul a Stiria grassantur Turcica praesidia et horrendam crudelitatem Aliquot hominum millia recens ex illa ora abducta, mulieres trucidatae ac laceratae incredibili immanitate. In Trans-

¹⁾ Pindar. Pyth. 3, 81 - 83. ed. Dissen.

sylvania Ioannes, sed usus Turcicis copiis, proditione cepit munitissimam Cassoviam et ut imponatur praesidium T Interim rixantur Christiani princ caesi cives fere omnes. liceat edere carnes die sexta et parant de rebus indigi intestina bella. An obscurum est quantas clades orbi te denuntiarint eclipses et cometae? Turcam affirmant pararditionem in Germaniam. Praesidia certe eius late por proxima Germaniae loca. De his rebus omnibus scribam ex conventu. Equidem do operam ne eo ducar, sed vix me evolvere. Tuas epistolas accepi omnes et cum illis xenium. Valetudinis meae infirmitas nunc etiam studia ir incipit τῶν σοφιστομανούντων, qui me absentem calumnia ineptiae non solum consiluerunt, sed deridentur etiam Arcesilaus fuit academicus ac maluit ἐπέχειν quam videri quibusdam amicis. Amsdorfius fuit hic quem scis esse dial Coepit etiam tueri mea, quem quidem inflectere multis il possemus, si nobiscum esset. Honestissimae coniugi tuac xenium et precor ut hic vobis et reipublicae annus fau Nunc non erat otium plura scribendi. cissime vale, carissime amicorum omnium. 20. Januarii 1: Philippus.

Τὸν ἰατρὸν ἀσπάζομαι.

154. No. 1532 b. (Vol. III. p. 288.)

2

Lutherus ad Melanchthonem.

Hanc epistolam legas in epistolis Lutheri ed. de Wette Tom. V. No. 1762. Quid Melanchthon Luthero d. 3. Mart. responderit, Corp. Ref. Vol. III. p. 299 sq. No. 1540.

155. No. 1557 b. (Vol. III. p. 340.)

1

Ioannes Fridericus Dux Saxoniae Elector ad Lut ceterosque Theologos et Iurisconsultos Witeberger Haec epistola legatur apud Burkhardtum I. I. p. 277.

156. No. 1570 b. (Vol. III. p. 359.)

Senatui Augustano.

Huius epistolae, quam Melanchthon ,, Montag am Tag Philippi vn [i. e. 1. Maii] 1537." (locum non memorans) scripsit, menti

Raiseri libro supra p. 97 sq. ad nr. 131. indicato p. 71. nota *). Similis est argumenti ac illa, quam p. 100 sub nr. 135. exhibui. Autographon in Tabulario Augustano asservatur. Verba ipsa epistolae l. l. non afferuntur.

157. No. 1629 b. (Vol. III. p. 448.)

16. Nov.

Thomae Blaurero.

Ex apographo Simlerianae collectionis Tigurinae (S. Msc. 43.).

Viro optimo Thomae Blaurero Constantiensi, amico veteri et carissimo.

S. D. Et mihi et Casparo iucundissima est recordatio tuae consuetudinis atque amicitiae. Quare literae tuae amantissime scriptae utrique magnam attulerunt voluptatem. Nemo enim in hac Urbe est cum quo mihi maior sit familiaritas quam cum Casparo et Milichio. Nec tantum nos privata officia, sed publica studia et negotia coniungunt. Nos studiis, voluntate, sententiis congruimus, gaudeo autem, Te veterum amicorum memoriam retinere, etsi profecto de tua voluntate, deque gravitate et constantia tua nunquam dubitavi. Spero etiam vicissim Tibi perspectum esse et animum meum, et iudicium de rebus maximis. Me hic non leviter exercent indocti quidam qui insulsissime tumultuantur de eiusmodi... 1) materiis quas prorsus non intelligunt. Quispiam Corderus, id ei nomen est, ac puto Te nosse hominem, libellum meum Locorum Communium abiectum in terram pedibus calcavit, credo ut Aiax pro Ulysse Hircum flagellabat, ita ille in libellum saeviit, cum in me expromere crudelitatem suam non posset. Alius quispiam disputat, Decalogum prorsus non esse praedicandum in N. T. Ita novum genus Sophistarum nascitur, cui equidem occurrere studeo, eoque iuventutem ad rectam doctrinam adhortor, et quantum possum do operam, ut ea, quae propugno, proprie explicem. Voles ex fratre audire, quantum mihi cum hoc genere Sophistarum sit certaminum. Et haec oratiuncula, quam Tibi mitto, aliquo modo significat. Haec 2) scribebam eo die quo proponebatur typus futurae Eclipseos. Ideo versiculos, qui tunc lorte ad eam rem erant conditi, mittendos duxi. Scio enim Te

¹⁾ de eiusmodi..] Simlerus adnotavit: haec vox in autographo legi amplius non potest; fortasse legendum est: de variis abstrusisque.

²⁾ Haec] Melanchthon primum scripsit: "Literas has", deinde "has" litura delevit et scripsit: "Haec", quamquam vox "Literas" quoque de lenda fuisset.

Supplem. Melanchth.

his studiis et exercitationibus favere, in quibus profecto, quantum possum, iuventutem retinere cupio. Bene vale et saluta meis verbis fratrem. Die XVI. Novembris 1537. Salutant Te Caspar et Milichius.

Philippus.

Blaurerus adscripsit: accepi per Raspochum VIII Dec. 1537.

158. No. 1637 b. (Vol. III. p. 460.)

19. Dec.

Lutherus, Ionas et Melanchthon ad Ioannem Fridericum-Ducem Saxoniae Electorem.

Vide apud Burkhardtum l. l. p. 296.

159. No. 1637 °. (Vol. III. p. 460.)

22. Dec==

Ioannes Fridericus Dux Saxon. Elector ad Lutherum, Ionam et Melanchthonem.

Vide apud eundem l. l. p. 297.

160. No. 16374. (Vol. III. p. 460.)

(a. 1537

Bullingerus ad Melanchthonem.

Huius epistolae apographon ex copia in Epist. Vol. I. Bibl. Carol. p. 48- == ex Bibl. Schneberg. per V. Clar. Voegelinum accepi.

Bullingeri Epistola responsoria ad Melanchthonis ad ipsum Epistolam Cal. Julii 1536. scriptam.

Superiore anno scripseram ad te, Philippe doctissime, Epist lam, qua amicitiam petii tuam; addideram commentarios nostres in aliquot Pauli epistolas, ut in iis videres sententiam nostratude communi religione, ne fortassis imbutus sinistris quorundatun rumoribus, indignum me tua putares amicitia. Is vero conatus meus haud caruit successu felici. Scripsisti nempe Cal. Iulii practeriti Epistolam multo gratissimam, qua te mihi totum, pro tua humanitate, vinculis astriuxisti amicitiae. Gratias ago et habeo tibi maximas pro isto tuo in me animo promptissimo, et vicissium de me tibi pollicearis volo, quod frater de fratre amantissium on Nunc autem, quo arctius haereat inita amicitia, mitto hic tidi eruditissimi D. Vadiani de Eucharistiae consideratione libros, Munc autem et initae amicitiae pignus. Nihil enim dubito conceptam illam de nobis opinionem in Sacramentis nos nuda modo

agnoscere signa, multorum a nobis abalienasse animos. autem in hisce libris, quam sancte et religiose de Sacramentis loquamur. Nihil, opinor, desiderabit vel ipse de literis et pietate optime meritus Dominus D. Lutherus. De sua eruditione et modestia nihil dubito. Bucerus atque Zwiccius, fratres in Domino carissimi, multis exposuere nobis, quae sit vestra in hoc negotio sententia, et quam disertis verbis excludatis localem corporis Christi praesentiam, omnem denique eam, quae non est salva. eo quod Christus sit in uno coeli loco circumscriptus; aut quae veritati humanitatis Christi videri possit contraria. Rursus quod ingenue fateamini, nullam hic unionem corporis Christi cum pane corporalem, sed mysticam tantum; nullam item fieri vel localem inclusionem, vel transsubstantiationem, vel carnalem praesentiam. Illa enim sunt, quae impugnavimus hactenus, illa vos tueri putavimus; veram Christi praesentiam nunquam negavimus. Verum si hunc legeris librum dices, opinor, nobis convenire. Nil ergo restat aliud, quam ut Domino agamus gratias, omnesque animi dotes huc conferamus, ut regnum Christi domini nostri quam latissime propagetur, ut diligenter amicitiam veram colamus, carnem et sanguinem vere edi et bibi a fideli mente, idque non modo carnali, sed spirituali (credamus) hoc est in dies magis alque magis conglutinemur in uno spiritu, animo et mente una vera etc.

ANNO 1538.

¹⁶¹. No. 1645 b. (Vol. III. p. 481.)

6. Jan.

loannes Fridericus Dux Saxoniae Elector ad Lutherum ceterosque Theologos Witenbergenses.

Haec epistola legatur apud Burkhardtum I I. p. 299 sq.

162. No. 1663b. (Vol. III. p. 506.)

6. April.

Gabrieli Didymo.

Haec epistola ex autographo Vitenbergensi bis edita est 1) a Baxmanno in Niedneri Ephemeridibus: Beitschrift für die bistorische Theologie anni 1861. fasc. 4, p. 621 sq. epist. 7., 2) a Schelero ex Professoris Lovanieusis Van de Velde Apparatu Melanchthoniano in Naumanni Serapeo anni 1867. No. 7. p. 105. epist. 12.

Eximia pictate et doctrina praedito D. Gabrieli Pastori Ecclesiae Argelianae.

S. D. Heri valde mihi ipsi succensui, quod in discessu adeo fui negligens, et nec gratias tibi agerem pro hospitio nec cetera

usitata dicerem. Sed properatio fuit in causa, quare te rogo, ut mihi ignoscas. Nam animus est gratus. Pollicitus sum me vobis missurum literas si quas haberem de Brunsuicensi conventu. Mitto igitur scriptas a Friderico Gothanae Ecclesiae Pastore, qui comitatus est Principem. Hae enim erant copiosiores ceteris, quaeccepi. Expecto copiosiores hodie. Tu cum legeris, exhibe eaviro egregio D. Praeceptori Lichtenbergensi aut doctori Tetleber Mitto tibi etiam Psalmum Exurgat. Bene vale. Sabbatho pose Laetare 1538.

Philippus Melanthon.

163. No. 1707 b. (Vol. III. p. 563.)

8. Au

Hieronymo Baumgartnero.

Hanc epistolam primum edidit Scheler e Professoris Van de Velde Apparatu Melanchthoniano in Naumanni Serapeo anni 1867. No. 7. p. 99 sq epist. 3.

Clarissimo viro, eruditione, sapientia et virtute praestanti D. Hieronymo Baumgartnero, senatori inclytae urbis Noribergae, amico suo carissimo S. D.

Etsi scio Deum attribuisse rebus conditis suas vires et non contemno significationes et causas physicas: tamen et hoc firmissima adsensione sentio Deum aeternum patrem domini nostri Jesu Christi conditorem naturae liberrimum, plurima moderari et multos tristes eventus impedire, idque ipse comperi. Et saepe cogito de primis parentibus. Hi post lapsum ab omnibus secundis causis deserti, tamen divinitus recreati sunt. Et possem de hac sententia multa scribere quam et versibus aliquando expressi-

lpsa etiam quamvis adamanti incisa feruntur,
Cum petimus, cedunt fata severa Deo.
Nec Deus est numen, Parcarum carcere clausum,
Quale putabatur Stoicus esse Deus.
lpse potest solus currus inhibere volantes,
Ipse velut scopulis flumina stare iubet.

Teneas igitur de filio hanc consolationem: generationi rectorum benedicetur. Genesis, ut ipse videt, pericula denuntiat. Et non erit segnis ut existimas. Si non voles ut in republica aliqua in cancellaria instituatur, vitae tutissimum et velut domicilium videretur fore philosophia. Ita minus ei periculi metuendum esset. Sed scribam alias plura. Lycaonis castra adhuc sunt vicina urbi Brunswigae et exercitus angitur. Nec deest pecunia. Exercitus

αϊλίους χορηγοῦντας, sed Deum oremus ut nobis adsit. Bene vale. 8. augusti (1538).

Philippus Melanthon.

164. No. 1714b. (Vol. III. p. 571.)

31. Aug.

Henricus Bullingerus ad Melanchthonem.

Apographon, quod per V. Clar. Voegelinum e Tiguro accepi, signatum est: Epist. T. I. p. 176. Cast. C. Arch. Eccl. Tig. ex autogr.

Clarissimo Viro, D. Philippo Melanchthoni, amico singulari.

Gratiam et innocentiam vitae a Domino. Mirum est, quam tuas virtutes, Philippe clarissime, tuam in instituendo se diligentiam, et ingentia tua beneficia praedicarit nobis omnibus Otto noster 1): qui et eruditione haud vulgari et moribus sanctis civilibusque, quod praedicarat; approbabat. Pro quibus omnibus omnium nostrum nomine, gratias, quas possum, maximas ago. — Eucharistiae negotium arbitror brevi fore in tuto. Nam fratres Argentoratenses testati sunt, Confessionem nostram et quam ei appendimus explicationem Basileae de Ministerio et vi verbi ac Sacramentorum conscriptam, et D. Luthero Schmalkaldiae oblatam, a vobis non improbari. Suspiciones fortassis restant. Ceterum quod nos attinet, ita ex animo credimus, et ita palam docemus nobis commissas Ecclesias, quemadmodum Confessione et Explicatione ista apud vos sumus confessi. Interim non dubitamus oberrare mali genii mancipia, quae calumniis et obtrectationibus vestrorum animos in nostros exacerbare non desinant. Reperimus enim apud nos nonnunquam, qui frigidam suffunderent, classicumque canerent, si locus daretur certamini. Didicimus autem, nullum concedendum esse calumniatori locum. Idem haud dubie ipsi quoque didicistis. Extulit nos Divina clementia in suae Ecclesiae ministerium. spicit in nos ut gregis exemplaria et sapientia praeditos grex Domini. At Divus Iacobus, quis sapiens, inquit, et scientia praeditus inter vos? ostendat ex bona conversatione opera sua cum mansuetudine sapientiae. Quod si aemulationem amaram habetis, et contentionem in corde vestro, nolite gloriari et mendaces esse adversus veritatem. Non est enim ista sapientia e supernis descendens, sed terrena, animalis, daemoniaca. Ubi autem aemulatio et contentio, ibi turbae et omne opus pravum. supernis est sapientia, inprimis pura et syncera est, pacifica item,

¹⁾ Werdmüllerus.

mansueta, tractabilis, plena misericordia et fructibus bonis, absque diiudicatione et sine simulatione. Valeant ergo suspiciones. Valeant concertationes. Valeant simultates. Valeant susurri et calumniae. Amemus nos mutuo in vera Christi charitate. Iuvemus nos mutuo in opere Domini. Reparemus Regnum Christi. Exscindamus una Regnum Antichristi. Vidistis nostram confessionem. Intelligitis, quae sit sententia nostra de Evangelio, peccato, gratia, et iustificatione iustitiaque: quid item sentiamus de Christo et ministerio, ac vi verbi ac Sacramentorum. Nugentur ergo errones, quicquid libet: Vos autem credite, nos ita tenere, credere et docere incontaminatae religionis capita, quemadmodum confessi sumus. Quod si quid in illa desideratis, indicate, obsecro, ut semet omnes cessent suspiciones et simultates. Idem scripsi et Nam amamus vos et cupimus illa, quae charitatem D. Luthero. synceram impediunt, amota. Sane simulachra e templis, secundum leges Dei, et ex communi Ecclesiae nostrae consensu, Sanctique Magistratus edicto, modeste et citra turbas exportavimus et abolevimus. Abrogavimus item Papisticam, hoc est, auricularem confessionem, iisque renuntiavimus, quae cum illa erant colligata. At haec, opinor, neminem apud vos offendunt, nam ut statuarum picturaeque usum sero tandem et post annos quadringentos in templa Christianorum recepta non ignoras, ita scis confessionem institutum esse non Apostolicum, sed Patrum. Nosti nimirum Nestorii celebre factum. Interim vero nihil cessamus, sed pro officio et vocatione nostra consolamur cognitione peccati Divinacque irae perterrefactas conscientias, easque in fide Christi redemptoris, promissionum Dei diligenti praedicatione confirmamus. -Praeterea retinemus adhuc publicam illam semper in Ecclesia usurpatam peccatorum confessionem. Bellum fortasse nostrum nimis infeliciter gestum, abalienavit a nobis quorundam vestra tium animos, maxime quod felicis memoriae Zwinglius illius quas fax et autor fuisse creditur. Ergo ut eius rei et Zwinglianae inno centiae vel aliquem gustum habeas, statui hisce chartas quasdat adiungere, non a me quidem compositas et adornatas, sed a ipso editas Magistratu. Ex iis disces utriusque belli causas, € quod primum bellum necessitate quadam gestum est a Magistrati Secundum et ultimum ab hostibus illatum, a nostris vero pr suorum defensione exceptum est. Hostes enim subito e montibu suis erumpentes agros nostros vicinos sibi invadebant ac vasta bant. Hi vero coloni auxilium postulabant ex urbe. Neque en il procul aberant ab urbe hostes. Cumque incredibili hostium celer

tate premerentur, optimi quique ex urbe primi ex officio et studio in suos procurrebant, ut hostem retinerent, donec iusto exercitu, qui iam iam ex omni agro confluebat, arcere possent. At isti occasione sibi oblata utendum, minimeque cunctandum arbitrantes, vi illa sua, et copiis instructissimis pauculos istos nostros tumultuarie collectos, et iam iam accurrentes excipiunt, circumdant, et fortissime quidem, sed nequicquam pugnantes, crudelissime caedunt, denique et caesis cadaveribus odio religionis nostrae illudunt. Atque inter hos in primo certamine interiit una et Zwinglius, quem nulla libido, sed commiseratio, amor studiumque patriae, hostium crudelitas, Magistratus item decretum, desique extrema illa civium necessitas armaverat, atque in commune periculum cum suis attraxerat. Verum his nolo nunc tibi esse molestus. Haec autem scribo, ut si quid horum forte obstat, quominus syncera sit amicitia, tollatur nunc atque dispareat, et ut unum simus in Christo et non sint inter nos offendicula, simultales et suspiciones. Dominus Iesus diu te nobis servet incolumem. Tiguri ultima Augusti 1538.

Henricus Bullingerus, tuus.

165. No. 1719. (Vol. III. p. 577.)

1. Sept.

loannes Fridericus Dux Sax. Elector et Philippus Landgravius Hassiae ad Henricum VIII. Regem Angliae.

Quid huius epistolae scribendae ansam dederit, narratur breviter a Bretschneidero in Prolegomenis ei in Corp. Ref. Vol. III. p. 577. praefixis, pleniusque ab Hochhuthio in dissertatione supra p. 102. sub nr. 141. laudata p. 602 sqq. Epistola Ioannis Friderici Electoris et Philippi Landgravii nomine ex illius mandato a Melanchthone d. 1. Sept. scripta ct ab Electore ad Landgravium missa est, ut de ea iudicaret. Hic d. 11. Sept. Electori rescripsit proposuitque aliquam mutationem, quam etiam Elector admisit. Sic mutata demum d. 25. Sept. ad Henricum VIII. Regem Angliae missa est. Hac ratione explicatur et diei in epistolae fine adscripti et verborum eius diversitas, quae intercedit inter textum Corporis Ref. Vol. III. p. 578-580. et Ephemeridum Niedneri a. 1858. p. 607-610., ubi Hochhuth eam recudendam curavit. A Bretschneidero enim exhibetur, qualis a Melanchthone d. 1. Sept. ex mandato Electoris scripta cst, ab Hochhuthio autem ita, qualis a Philippo Landgravio mutata et approbante Electore ad Henricum VIII. d. 25. Sept. missa est. Bretschneiderus l. l. p. 578. nota **) de mutatione epistolar a Landgravio proposita animadvertit: "sed quaenam (seil. Maeti mutatio) fuerit, ex actis non intelligitur." Ut lector hangumutationem accurate cognoscat, eandem epistolam ex Hochhuthii dissertatione h.l. repeto, omisso tamen initio et fine cum Bretschneideri textu fere congruente.

Salutem dicunt plurimam — — quaedam commemoranda sunt. (Hoc initium apud Bretschneiderum l. l. p. 578. legatur.)

Passim per universam Germaniam vagantur quidam errores, homines fanatici et impostores, qui praecipue profitentur Anabaptismum, et hanc habent notam suae sectae, quod damnato infantum baptismo rursus baptizantur. Hoc symbolum est huius Porro nusquam publice evomunt suum virus, sed in latebris, videlicet intra tecta obscurorum hominum, interdum in sylvis, ut latere possint. Cum enim videant nihil esse efficacius ad fallendos animos hominum quam speciem • magnae humilitatis ac patientiae, gratissimam vero hominibus esse liberalitatem, docent facultates in commune conferendas esse. Et ut vindictam omnem improbent, negant christiano licere imperia tenere sive hereditaria sive alia legitima, negant concessum esse magistratus gerere, exercere iudicia, dare iusiurandum, denique tollunt re ipsa politicam ordinationem, quam Deus et instituit et approbat. Et de imperiis alii alias habent seditiosas opiniones. docent, Anabaptistas divinitus vocatos esse, ut nova et sancta imperia constituant, bella aliis inferant, et inchoent illud novum regnum Israel in terris, de quo citant Apocalypsim. Hoc impulsi furore in urbe Monasteriensi in Westphalia per seditionem eiectis legitimis magistratibus novum regnum horribili amentia atque audacia inchoaverant, qui quidem dederunt furoris poenas. vero negant, se nova imperia moliri ac se praesentibus potestatibus velle subditos esse, sed addunt seditiosam opinionem, quod non liceat ipsis militare, etiamsi magistratus iubeat eos arma capere, quod etsi iam dicunt dispersi et palantes, tamen si multitudo conveniret, statim res ostenderet seditiosas eorum voluntates. Nam quicunque sunt capti impiis dogmatibus, hos diabolus, qui est homicida, etiam ad iniustas caedes et dissipationem humanae societatis impellit. Hos errores de rebus civilibus initio serunt qui facile capiunt vulgi animos. Quid enim plausibilius est apud egentes quam rerum communio? Nonnullos superstitiosos invitat illa artificiosa simulatio humilitatis et patientiae. Postea addunt infinitam confusionem opinionum, quas sibi ipsi temere fingunt. Labefaciunt recta dogmata de divinitate, de naturis Christi, prorsus ut Manichaei iactitant illuminationes spreto verbo Dei, tollunt vitium originis, et quid sit peccatum non recte docent, errant et de iustificatione, quam tribuunt operibus, et praecipue illi suae patientiae et barbaricae vitae id est rerum politicarum contem-

Turpissime polluunt coniugii sanctitatem, in vulgus conptui. cessa polygamia et divortiis sine ulla lege et sine iustis causis. Has absurdas et falsas opiniones alii astutiores amplectuntur per malitiam incitati gravibus cupiditatibus et spe licentiae maioris. Alii hebetes per ignorantiam in haec retia incidunt seducti ab impostoribus, moti superstitione tantum, ut in multis animad-Et haec barbarica confusio superstitionum et opinionum erumpit tandem ubi creverit numerus in seditiones et caedes, ut accidit in urbe Monasteriensi, quemadmodum supra dictum est, et compertum est in aliis quibusdam locis similia Sed singulari Dei beneficio hi seditiosi conatus conatos esse. ubique magna cura ita repressi sunt, ut factio illa nullam civitalem teneat, nullos habeat usquam publicos coetus, nullas ecclesias, nec ferant deprehensos ulli qui praesunt, seu addicti papae, seu amplexi piam et puram evangelii doctrinam, sed severe eis adversentur, qua quidem in re nos hanc adhibemus iustam moderationem et quam a piis magistratibus requirit. Cum aliqui Anabaptistae deprehenduntur, convocamus aliquot eruditos et pios concionatores, ac iubemus ut refutatis falsis opinionibus ex verbo Dei rectius doceant errantes, ut sanentur. Ac multi hoc modo revocati in viam resipiscunt. Hi non adficiuntur poenis corporis, sed ad publicam palinodiam, qua testentur se abiicere errorem. adiguntur. Si qui vero pertinaciter defundunt suae sectae impia dogmata nec cedunt vera docentibus, hi retinentur diutius in carcere, et interdum durioribus poenis castigantur, ita ut differentur ultima supplicia propter spem emendationis, et quantum fieri potest, parcatur vitae. Si vero nulla spes est emendationis, adficiuntur pertinaces ultimis poenis. Non ignorat autem Regia dignitas vestra, pro sua sapientia et studio pietatis et doctrinae christianae, semper omnibus saeculis inde usque ab initio mundi diabolum insidiatum esse verae ecclesiae et semper conari ut omni genere scandalorum obruat evangelium et multos deterreat Quis enim non perhorrescat, legens historias a vera pietate. omnium temporum et considerans, quam abominandis idololatriis Obscurata sit vera religio, quam prodigiosis haeresibus etiam in primo flore ecclesia dilacerata est. Retinent tamen pii veram fidem inter tanta scandala. Qua re speramus, Regiam vestram dignitatem his terriculamentis diaboli non deterreri a professione verae doctrinae, ac meminisse quod oporteat militiam verae ecclesiae semper esse plenam laboris ac certaminum adversus spirituales nequitias, ut ait Paulus. Itaque etiamsi irrepserit aliquod contagium ab Anabaptistis istuc, non dubitamus quin Regia di gnitas vestra, pro sua prudentia, pietate et iustitia, eam adhi bitura sit moderationem in hac re, ut caveat pericula, ne qu errores pullulent et tamen discernantur ab Anabaptistis homine pii et recte instituti, qui papae abusus improbant a nobis que que damnatos, nec cum Anabaptistis ad supplicia capiantur. Nar in multis locis Germaniae, ubi non traditur pura doctrina evar gelii, exercetur ingens crudelitas sine discrimine; cumque sit ne cessaria severitas ad sanandos aut coercendos Anabaptistas, magi stratus alicubi addicti legibus papae hoc praetextu interficium pios etiam alienissimos ab amentia Anabaptistica, quod est in dignissimum magistratibus, qui Christiani dici volunt. Sed Regi dignitas vestra in re tanta discrimen faciet, ut gloriae Christi e innocentum saluti consulatur, qua de re prolixiorem disputationer scribendam esse duximus. Usus nos erudiit, ad retinendam i ecclesiis tranquillitatem et cavenda mala dogmata, utilissimui esse consilium, si curetur ut pura evangelii doctrina recte tra datur populo. Magna enim vis est veritatis nec facile labefacta potest, postquam recte percepta est, ac mediocriter instructi ca vere et per sese refutare illas — — Bene valeat R. D. (Haec extrema epistolae pars cum Bretschneideri textu cos gruens in Corp. Ref. l. l. p. 580. legatur.) Datum XXV. di mensis septembris, anno domini M. DXXXVIII.

> loannes Fridericus. Philippus.

166. No. 1720. (Vol. III. p. 580.)

1. Sept

Petrus Taschius ad Georgium Schnabel.

Haec epistola a Petro Taschio anabaptista ad anabaptistam in Anglia Georgium Schnabel germanice scripta apud quosdam huius sectae a Philippo Landgravio Hassiae in pago Wolkersdorf captos inventa est, ex qua intelligebatur, hanc sectam etiam in Anglia csse divulgatam. Quapropter Landgravius consultum esse iudicavit, ut ab ipso et Ioanne Friderico Principe Electore Sax. Henricus VIII. Rex Angliae de hac re certior fieret suisque litteris ista epistola adderetur. Ut Rex eam legere posset, a Melanchthone ex mandato Electoris exeunte mense Augusto in latinam linguam translata et sic in Corp. Ref. Vol. III. p. 580—584. recusa est. Genuinis Taschii verbis eam Hochhuthius l. l. p. 603—606. edidit.

167. No. 1761 b. (Vol. III. p. 619.)

(anno 1538.)

Tidemannus Giese, Episopus Culmiensis, ad Melanchthonem.

Haec epistola edita est in Vollbrechtii libro: Continuirtes gesehrtes Preussen.

Trimestr. I. No. VIII. p. 150—156.; sed hunc librum nondum inveni.

ANNO 1539.

168. No. 1772 b. (Vol. III. p. 635.)

(31. Jan.?)

ludicium Lutheri, Ionae, Melanchthonis, Spalatini aliorumque de defensione.

Hoc iudicium legatur in de Wettii collectione epistolarum Lutheri a Seidemanno continuata Tom. VI. p. 225. No. 2494.

169. No. 1773 b. (Vol. III. p. 637.)

2. Febr.

Lutherus ad Melanchthonem.

Vide in Lutheri epistolis ed. de Wette Vol. V. p. 158 sq. No. 1836. — Seidemannus in continuatione de Wettianae collectionis Vol. VI. p. 225 sq. suspicatur, Lutherum etiam post medium Februarium ad Melanchthonem scripsisse epistolam nondum inventam No. 2495.

170. No. 1775 b. (Vol. III. p. 638.)

(mense Febr.?)

Nicolao Bromio.

Hanc epistolam sine dato edidit Prof. Aug. Scheler ex Apparatu Melanchthoniano Professoris Van de Velde in Naumanni Serapeo anni 1867. No. 7. p. 101. epist. 6. — Bromius quidem in epistola annotavit: "Accepi Patavia 4 januarii 1539."; at Melanchthon Francofordiam, ubi eam scripsit, demum fere medio Februario illius anni venit.

Nicolao Bromio Francfordensi in academia Patavina amico suo carissimo S. D.

Hanc epistolam scripsi in aedibus meis 1) Francofordiae, Nicolae carissime. Aderam enim in comitatu ducis Saxoniae, qui huc venerat ut iudicium ferret inter nostros et adversarios. Ea res nondum erat perfecta, cum hi Galli hinc dissiderent. Scribam igitur de conventus exitu prolixius post catastropham, etsi spero Deum defuturum 2) esse nobis, tamen an haec aestas sit futura

¹⁾ meis] sine dubio Mel. scripsit: tuis.

²⁾ defuturum] sic l. l. legitur pro: non defuturum.

tranquilla, valde dubito. Mater te anxie desiderat. Ipse sur hortatus ut te revocet in Germaniam. Nam forensibus exercitii tibi opus esse multis de causis iudico et illa consuetudine di cendi et scribendi senatorio more. Hanc ad rem disputatione illae te natis (?) i) instruent, sed de hoc meo consilio post pauco dies scribam uberius. Hi²) iuvenes sunt ex gallica natione libera liter eruditi; quaeso ut eis tamquam recentibus hospitibus usitat officia praestes. Bene vale. Tui oves deo²) beneficio sint inco lumes. Te videre cupimus 4.5) 1539.

171. No. 1775 °. (Vol. III. p. 638.)

2. Mar

Lutherus ad Melanchthonem.

Vide in Lutheri epistolis ed. de Wette Vol. V. p. 170 sq. No. 1845.

172. No. 1783 b. (Vol. III. p. 648.)

14. Mar

Idem ad eundem.

Vide ibidem Vol. V. p. 172 sq. No. 1846.

173. No. 1784 b. (Vol. III. p. 650.)

18. Man

Wolfgango Capitoni.

Autographon huius epistolae in tabulario Seminarii evangelici Argentox tensis asservatur (certe asservabatur), ex quo Vir Rev. C. Schmi Prof. theol. Argentoratensis benigne eam mihi descripsit. — In ein titulo ab ipso Capitone adscripta sunt: "Philippus de politicis sui ex Francfurto, anno 39."

Egregia doctrina et pietate praedito D. Wolfgango Capiton docenti evangelium pie in ecclesia Argentinensi, amico carissimo

S. D. Et rei publicae causa, et quia privatim te propter tuam virtutem, pietatem et doctrinam plurimum amo, cupio dungariar et oblivionem sanciri offensionum, si quae unquam inciderunt. Libellus politicorum scriptus est aliquantum post tumultum ut vocant agricolarum. Eo tempore incaluerant, ut scis, internostros certamina minime utilia. Legeram autem quandam responsionem excusam typis Basileae vel Argentinae, de tribus articulis. Erant in his etiam haec quae cito; nam mei nominis ibi mentio fiebat. Edita illa fuisse certum est; sed si apud nos excusus

¹⁾ natis (?)] pro hac voce fortasse legendum est: satis

²⁾ Hi] legendum esse videtur: Hic

³⁾ oves deo] corrupte pro: omnes dei (?) 4) sint] pro: sunt (?)

^{5) 4.]} huic numero praecedit litera n delcta.

uisset meus libellus post primam editionem, ipse sustulissem uum et Cinglii nomen. Nunc mihi gratissimum facies, si quis stic edit, si curaveris ut deleatur tota illa sententia, ac prorsus ibi ius facio confodiendi illum locum tuo arbitrio. Bene vale. 8 Martii.

Philippus Melanthon.

174. No. 1788 b. (Vol. III. p. 671.)

26. Mart.

Lutherus ad Melanchthonem.

Vide de Wettii collectionem epistolarum Lutheri Vol. V. p. 174. No. 1848.

175. No. 1820 b. (Vol. III. p. 720.)

22. Jun.

loannes Fridericus Dux Saxon. Elector ad Lutherum, Ionam, Crucigerum et Melanchthonem.

Haec epistola legatur apud Burkhardtum I. l. p. 324 sq.

176. No. 1821 b. (Vol. III. p. 721.)

24. Jun.

Georgio Kargio.

Has litteras primum edidit Scheler ex Apparatu Melanchthoniano Professoris Van de Velde in Naumanni Serapeo anni 1867, No. 8. p. 116. epist. 19.

Egregia doctrina et pietate praedito, Magistro Georgio Karg, amico suo. S. D.

Gaudeo istic illucescere et propagari evangelium et opto ex animo ut dominus noster lesus Christus, qui sedet ad dextram patris ut det dona hominibus, coelestibus donis Ecclesiam suam instauret, ornet ac cumulet. A principe nostro impetratum est, quod voluisti. Est enim aequissimus piis ingeniis, quae videntur Ecclesiae usui fore. Te rogo, ut cum iam ad docendum vocatus sis, nostrae amicitiae memineris. Praeclare inquit Basilius: non magis sinistrae opus est dextra quam Ecclesiae consensus docentium. Si fueris accersitus a duce Othenrico, quaeso ut ei morem geras, tibique in patria quaeras interim vicarium aliquem. Non est enim negligenda occasio propagandi evangelii in ea parte Bavariae. Quid est optabilius quam ut simul et Christi notitia latius spargatur et Germaniae concordia et consensus constituatur. Hae duae maximae res ita efficientur, si Bavaria amplecteretur evan-

gelium. Estque officium plenum pietatis et dignum praestantibus ingeniis, hanc tantam rem adiuvare. Generoso comiti, domino tuo me commendabis. Bene vale, die Ioannis Baptistae 1539.

Philippus Melanthon.

177. No. 1821 °. (Vol. III. p. 721.)

24. Jun.

Wenceslaus Lincus ad Lutherum.

In hac epistola, cuius apographon ex Vol. MS. Thomasiano in 4º. factum in Codice 58. 4º. Bibliothecae Hamburgensis fol. 81b—82b. in manibus habeo, de eadem re agitur ac in illis duabus Melanchthonis et Linckii, quae in Corp. Ref. Vol. III. p. 718—720. No. 1819. leguntur.

Gratia et Pax a Deo Patre per lesum Christum, Dominum nostrum. Amen. Scripsit ad me Dn. Philip. Melanthon iussu Princivis Electoris, multis argumentis persuadens, ut Lipsiam me transferam ob Evangelium et gloriam Christi promulgandam. Fateor equidem me erubescere, si tam crebris vocationibus optimi Principis non obtemperem. Obstant interim in hac re quam plura non modici momenti. Paratus sum pro Christo nedum Noribergam, sed etiam totum mundum et hanc vitam relinquere, sed inops consilii sum, quidnam magis conducat. Difficile enim videtur, nostram Ecclesiam relinquere, cum non sit maior virtus parare, quam parta tueri. Versatur ob oculos id dictum: tene certa, dimitte incerta. Fratres ut maneam admonent. Nolim autem deesse promovendo Evangelio, videoque messem ingentem in patria mea imminere. Te igitur per Christum Dominum, et fraternam in Christo charitatem obtestor ac oro, ne graveris in hac re tum mihi communicare consilium, quo semper hactenus sum usus in hisce causis Evangelicis. Mitto coram ea, quae me attrahunt. ac quae retrahunt. Consulito cum Philippo et Iona. Quod melius fuerit, ei parebo, sciens ex Christi verbis: Ubi duo vel tres in ipsius nomine convenerint, ipsum in eorum esse consilio. iusseris ut migrem, fiat Domini voluntas, et poteris significare Principi, quatenus vocer. Si videbitur, ut maneam, item acquiescam: Satius tamen puto, quod maneam, et locum, quem teneo, non deseram. At non mea, sed Christi Domini voluntas in omnibus praeferatur, cui soli gloria in secula. Amen. His bene vale, et ora Deum pro me, ut me doceat suam voluntatem facere. et per latorem praesentium saltem paucis responde. Dabam Noribergae die S. Ioannis Bapistae. An. 1539.

Quae ad migrandum moveant, haec sunt:

- 1) Christi gloria et Evangelii promotio, cui non servire nefas censeo. Nec enim unquam satis gratiarum agere possumus, quod patriam ab impiorum tyrannide liberatam Evangelio suae charitatis illustrare coeperit. Ad id cooperari, caeterosque operarios iuvare felicitatem duco.
- 2) Movet deinde reverentia Illustriss. mihique Clementiss. Electoris Saxoniae, quem expertus sum mihi semper clementissimum et faventissimum. Itaque confundar in me ipso, si non debeam ei morem gerere, praesertim cum iam tertio vocet, aut vocandum curet, ne forsan ....cosus¹) iudicer, aut non nisi quae mea sunt, quaerere videar.
- 3) Allicit et debitum Reipublicae Christianae, potissimum autem patriae et illius civitatis, in qua tot pii sunt inventi, qui pro Christo non dubitarunt omnia relinquere, dum persecutionem paterentur, expulsi civitate, quibus rursum servire Christo gratissimum non dubito.
- 4) Accedit et hoc, quod cum locus sit studii, summopere mihi conduceret aliqualis studiorum meorum renovatio. Per tot enim annos otio quasi vacans exercitium studiorum non habui, sicut carbo segregatus ab igni vel ceteris prunis ardentibus amittit virtutem.
- 5) Commodius etiam filios meos eo loci possem applicare studio, quos alioqui providere necessariis expensis studii non valeo, proque eisdem nonnihil agendum censeo.

Retrahunt autem me ad manendum hic

1) Quia fratres manere suadent, necessarium putantes Ecclesiae nostrae quae non minus nunc, quam ante decennium, opus habet Evangelio. Satan enim miris modis impedire conatur et abducere. Quamvis autem sint boni viri et docti, qui conservare possent, Deo favente, nihilominus tamen seniorum auctoritas nonnihil efficere videtur. Unde, cum Paulus maximam collocarit operam ad conservandas Ecclesias, quas plantaverat, ut per omnes epistolas fere eius patet, indignam etc. (Hic desinit epistola in MS. Hamburgensi.)

178. No. 1821 d. (Vol. III. p. 721.)

24. Jun.

Wencesl. Lincus ad Melanchthonem.

Haec epistola h. l. recuditur ex hocce libro: Epistolarum historicoecclesiasticarum Seculo XVI. a celeberrimis viris scriptarum Semicen-

¹⁾ Priores huius vocis duas syllabas certo legere non potui.

turia. Ex autographis et apographis fide dignis descripsit ac primuna edidit Beruh. Frideric. Hummel. (Halae 1778. 8°.) p. 33 sq. no. XIV.

Lincus Phil. Melanchthoni.

Gratiam et pacem a deo. Literas tuas, clarissime vir, accepi, quibus voluntatem meam pergendi Lipsiam requiris idque ut faciam multis et firmis argumentis adhortaris. Ego quidem pro Christi gloria promovenda per evangelium non tantum illuc, sed ad extremos mundi terminos proficisci non dubitarem. Christo Jesu domino meo debere totum, quod sum et quod possum. Accidit autem, quod non tantum plerisque viris prudentibus evenire solet, ut in propriis consiliis expertes sint consiliorum; sed et divo quoque Paulo, qui ignorabat, utrum e duobus eligeret, dissolvi, et quod optabat, esse cum Christo, aut manere diutius. Ego hactenus in his et similibus negotiis arduis D. Martini, quem ut praesentem patrem et praeceptorem semper colui, sum amplexus consilia. Sic eius consilio Monachis meis libertatem permisi, licet velut haereticus apud Caesarem accusatus et alia multa ab hypocritis fuerim passus. Eius consilio ab Aldenburgo migravi Noribergam. Eius consilio hactenus hic perstiti, quamvis a principe non semel alio vocatus fuissem. Eam ob rem et nunc ex ipsius consilio domini voluntatem exspecto; nec mihi ipsi fido. Scripsi et in summa, quae me movent ad hic manendum, ne sicut avis e nido transvolem; et quae me movere possent ad migrandum et votis principis parendum. Unde rogo perpendatis trutina, quidnam sit factu magis proficuum. vobis Dei exspecto miraculum, paratus, id subire, quod in Christi gloriam fuerit. Amo principem electorem ex corde, nec dissido. me ipsius votis offerre: non quod fidam in principibus; sed quod sciam me debitorem iis, praesertim fidelibus. Maiorem in hoc principe fidelitatem et humanitatem comperi, quam in vilioris conditionis rusticis superbis, ne dicam impiis asinis. Et cur non obsequerer ac ferrem pro eo, ne dicam pro Christo, quod ferendum est ab aliis impiis? Igitur una cum Doctore consulito precor, quod optimum et pro Christi gloria potissimum fuerit. His in domino vive feliciter et vale. Datum Norimbergae die Johannis Bapt. 1539.

D. Wenceslaus Lincus.

2. Jul.

Helius Eobanus Hessus ad Melanchthonem.

Hae litterae inveniuntur in hocce libro: Helii Eobani Hessi Poetae excellentiss. et Amicorum ipsius, Epistolarum familiarium Libri XII. etc. (Marpurgi, Hessorum 1543. Fol.) p. 203 sq. epist. ultima libri VIII.

Optimo ac doctiss. viro, D. Philippo Melanthoni, amico summo suo, Helius Eobanus Hessus, S.

Non desino nunc hos nunc illos tibi commendare, mi Philippe, vel eorum qui binc ad vos migrant, vel etiam qui aliunde ad te proficiscuntur. Persuadent enim sibi plurimum apud te posse meas literas, et habere multum momenti commendationem, quod sciant plerique eorum permagni me apud te fieri: eadem igitur fiducia, qua nuper Danicum iuvenem tibi commendavi, commendo et hunc Andream Herdenium Francofortanum, discipulum nuper nostrum, te audiendi cupidissimum, quem ut in discipulorum ac auditorum tuorum numerum admittas precor, spero indolem tibi non displi-Sic certe se erga nos gessit, ut bona conscientia tibi eum, nisi fallunt omnia, possimus et audeamus commendare: ego tot preces me in eam rem urgentium, excutere nulla ratione possum, adeo non desistunt et instant plerunque etiam moleste. etiamsi ego saepe illis tuam humanitatem ita praedico, ut dicam non esse ipsis opus ulla commodatione¹), solere tuapte natura id facere te quod ut facias a me se impetrare posse confidunt. Et ntcunque ea se habeant, hunc Herdenium rogo sic tibi sinas esse commendatum, ut sentiat aliquatenus sibi meas literas profuisse. De Fastis scripsi tibi cum Danico Hermanno, quod ita facturum me ut sum pollicitus, certo debes confidere. nam est etiam sua sponte in eum laborem valde propensus hic animus, quem iam dudum parturit, utinam non nascatur ridiculus mus. Vos obsecro, te dico, Lutherum et Ionam, et alios bonos viros, qui estis Deo gratissimi et acceptissimi ministri, orate pro me, ut ad eum laborem perficiendum, et vires sufficiat, animum inspiret, et vitam donare et conservare dignetur: quod si facietis, ut facturos confido, spero, sicut in Psalterio feci, et in hoc me vobis esse satisfacturum. De profectione ad Ioachimum scire pervelim quid constituas, oroque ut, si possis, rescribas. Item de Lypsica Academia quid speres, quid sentias, quid futurum augurere. Principem habeo valde benevolum, et mei vere amantem, atque

¹⁾ commodatione] sic l. l. legitur, sed sine dubio legendum est: com-

etiam propemodum liberalem futurum, nisi obstaret in hoc aulicorum quorundam avaritia et malignitas, atque eorum in primis,
qui plurimum et debebant mihi, et ego sua sponte facturos speraram, sed ego et parum aulicus, et natura simplex, mores istos
fero potius quam oppugnem, nihil enim perfecero, et invidiam
mihi haud dubie contraxero: tamen haec apud te talem amicum
conqueri videbatur mihi habere quiddam etiam solatii. Saluta
D. Lutherum, unicum huius aetatis lumen, et D. Ionam et Milichium. Martiburgi ad Lanum, die Visitation. Mariae. M. D.
XXXIX.

180. No. 1830 b. (Vol. III. p. 743.)

17. Jul.

Henningio a Holstein.

Haec epistola ex Simonis Leupoldi apographo, quod in tabulario Megspolens. Schwerini asservatur, edita est in G. C. F. Lischii Jahrbucht bes Bereins für meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde. Vol. V. (1840.) p. 237. Nr. 4.

Dem Ernueften vnd gestrengen henning von Solften, erbses jum Andershagen, mehnem gunftigen hern.

Gots gnade durch bnfern bern Ihefum Chriftum guuor. strenger her. E. Ernueste fuge Ich zu wissen, das Magister Jost, von web dem ich newlich gefchrieben, fich erbotten, ju G. E. ju repfen nach Ragdalene obnaefehrlich 14 Tage. Denn wiewol In das Febris verlaffen durch Gottes gnade, so ift er doch jum manbern noch nicht wol geschickt, wie folchs alles ber bot felb berichten tan, ber felb ben dem Magistro gewesen, In gesehen und angeredt hat. Dieweyl denn In warheyt also, das dieser Maaister fur andre sehr wol geschickt, vernunfftig und gelert Ift, wie meniglich albie bezeugen werden, Bitte ich E. E. wolle mit dem verzug gedult haben, Ihr auch bemelten Magister lassen befohlen seyn, Dann Ich hoff durch Gottes gnade, Er werde die Jugent, so Im E. E. zu beuehlen fürhat, trewlich und loblich underwensen. Bo 3ch auch E. E. weyter hier In oder faunk bienen fan, bin 3ch folches zu thuen willig. Dann 3ch weps, das es Gots wille und befehl ift, das man die jungen leut, befonder fo zu den Regimenten etwa follen tomen und gebraucht werden, zur erkentnis driftlicher ler, zu allen tugenden und verftand des Rechten vffziehen foll. Darzu bin 3ch, fo viel mpr Got verlichen, mit allem Blepf zu helfen willig. Got bewahr E. E. altzent. Datum Witeberg 17. Julii 1539.

E. E. williger

Philippus Melanthon.

181. No. 1846 b. (Vol. III. p. 771.)

5. (?) Sept.

(Apocha.)

Ex autographo, quod cum alio Melanchthonis scripto latino infra afferendo Dr. Ginsburg Anglus anno 1868., quo Halis commorabatur, Lipsiae emit et mihi aliquamdiu tradidit, ut scripti utriusque editionem pro ipso suis impensis in officina Hendelii typographica curarem.

3ch philippus melanthon bekenn das ich von dem herrn Christoff Planken emfangen hab funffzig floren vff das quartal crucis 1539

mehr hab ich empfangen funff vnd Zwenschig floren Zulag vff difes quartal.

Huic apochae subiuncta est haecce altera Melchioris Fendii:

Ich Melchior Fend bken Das ich empfangen hab XX fl. auffs quart(al) cruc(is) von Fu(nfften) tag September 1539.

182. No. 1863 b. (Vol. III. p. 789.)

12. Oct.

loannes Fridericus Elector ad Lutherum, Bugenhagium, Ionam et Melanchthonem.

Hanc epistolam vide apud Burkhardtum l. l. p. 331-333. conf. ibid. notam **).

183. No. 1865 . (Vol. III. p. 796.)

24. Oct.

Andr. Osiander ad Georg. Spalatinum.

Apographon huius epistolae, quam Andr. Osiander, Ecclesiastes ad S. Laurent. Norinberg. de fanatico Decano Pataviensi Ruperto a Mosham scripsit, in Codice MS. 58. Bibliothecae Hamburgensis fol. 80°—81°. ob oculos habeo.

S. et P. a Deo Patre, et Domino nostro J. C. Amen. Quanquam novarum rerum nihil admodum sit, dignarum praesertim,
quae tuis auribus ingerantur, optime Spalatine: tamen committendum non putavi, ut fratri tuo nullas ad te darem literas. Nos
hic belle valemus, et tranquilli sumus, nisi quod D. Rupertus a
Mosham, utriusque luris Doctor, Canonicus et Decanus Pataviensis,
nuper etiam Consiliarius Regis Ferdinandi ob

1) et fanatica
dogmata non tam expulsus, quam cum expelli metueret, sed
cum 1) inquisitione, sponte profugus et exul ad nos pervenit,
seque Senatui mira improbitate insinuavit, et ingessit, quasi

¹⁾ Hoc vacuum in MS. exstat; quaenam vox omissa sit nescio.

^{?)} In margine ad haec dubia verba adscriptum est: f. (i. e. fortasse) scilicet in

haberet rectam viam atque rationem resarciendae in Ecclesia concordiae, quam illis aperire vellet, ita ut auscultatores darentur Hieron. Baumgartner, Sebast. Gross, Senatores, D. Hebenstein, D. Christoph. Gugel, 1Cti, Vincislaus et ego etiam interfuimus. Fecit legi suas nugas, quas conscripserat, in quibus Pontifex et Lutherus ex aequo incessebantur, et Lutherus quidem miris, inauditis, exquisitissimis, virulentissimis et venenatissimis conviciis exagitabantur, cum ei 1) et Lutheranis omnibus affingerentur impudentissimi errores, quorum fuit unus, quod Lutherani docerent, reliquias peccati non debere expurgari. Qui cum legeretur, ego amplius dissimulare non potui, sed palam et in faciem accusavi eum impudentissimorum mendaciorum, idque cum protestatione coram omnibus auscultatoribus, ut si sibi iniuriam a me fieri putaret, me iudicio cum illo acturum. Ego enim vellem hoc de eo perpetuo et constanter dicere, quod impudenter mentiretu, nec vir bonus esset. Hanc contumeliam bonus ille vir decoxit Caeterum de sarcienda concordia verbum nullum. Nam hac arte insinuavit in hoc tantum, ut Senatus eius convicia in nos et fanaticas eius opiniones audiret, sperans, homo stultus, se hoc assecuturum, ut Senatus eum reciperet, concionandi munus committeret, et legationem ei decerneret, primum ad Ducem Saxoniae, deinde ad reliquos status, quo Lutherum omnibus haereticum probaret, et sua dogmata mundo obtruderet. Summa dogmatum est, se esse Helciam Sacerdotem, qui librum legis deperditum iterum invenerit, et sperat, se reperturum aliquem losiam. Duos esse Antichristos, carnalem et spiritualem. Carnalis Papa, spiritualis Lutherus. Papam poenitentiam acturum et emendandum esse, cumque per ipsum Ecclesia reformetur, tum lucem Solis septempliciter fore, ut Esaias ait, et novam Hierosolymam spiritualem aedificandam, cuius duodecim fundamenta essent duodecim articuli fidei: duodecim autem portae essent quatuor Trinitates, quarum prima Pater, Filius et Spiritus S. Secunda: Verbum, Fides, Charitas. Tertia: Intellectus, ratio, voluntas. Quarta: Cor, os et opus. Et sic, ut prima Trinitas, ita etiam secunda prorsus sit unum. Et recte dici: Fides iustificat, dilectio iustificat, opera iustificant. Et Lutherum docere fidem monacham, eo quod esset solitaria sine operibus. Se autem docere fidem monarcham, i. e. illam secundam Trinitatem, de qua recte diceretur: Sola fides iustificat. Se esse unum, qui in sacris literis

¹⁾ ei] MS. calami errore: in ei

repererit, quod liceat dicere: Sola fides iustificat: nempe µóvov níorene Marc. V. et Luc. VIII. Et huius generis nugas infinitas Senatus sprevit, neque quicquam cum eo negotii habere voluit. Sed prohibuit, ne doctrinam suam cum quoquam communicaret, Nobis suasit, ut quasi nostra nisi cum concionatoribus forte. sponte privatim hominem confutaremus. Quod cum faceremus, homo non quievit, donec obtineret duos illos Senatores superiores, Confutavimus hominem sic ut lapides victum claut adessent. mare potuissent. Solus ipse stipes nihil movebatur. integro postulavit stipendium pro suis quatuor equis, et quatuor vel tribus insuper addendis, ut legaretur, sicut dixi. lam dudum cogitas, hominem insanire. Ego vero puto eum a Satana agitari, sed sic, ut tamen non morbo aliquo laboret, sed potius sic, ut Iudas. Est enim satis loquax et facundus, etiam Latine: Graecas gustavit, sed praeter linguas nihil bonarum artium tenet: et, si non coerceatur, posset magnum excitare incendium. die hie haerere non poterit, ac ne volet quidem ita circumdatus, scribimus amicis, ut quoquo terrarum se conferat, notum sit, quid ab eo exspectari debeat. Et videor mihi videre Satanam una cum Papistis hoc multifariam multisque rationibus elaborare, ut, excitata aliqua nova et prodigiosa secta Lutherum obscurent, iuvésum 1) faciant, eique contentum inducant, quo statim Lutheranis bellum inferatur, ut iam infirmis et studiis vulgi privatis. Hoc omnibus viribus cavere debemus. Sed de homine stolido nimis multa, cum tamen restent plura. Bene vale. 24. Octobr. 1539.

184. No. 1870 b. (Vol. III. p. 820.)

10. Nov.

Testimonium.

Hoc testimonium academicum pro M. Simone Leupold Pretinensi Vir Clar. Ge. Chr. Frid. Lisch in Illgenii Ephemeridibus: Zeitschrift für die historische Theologie, anni 1841. (Leipzig 1841. 8°.) fasc. I. nr. II. p. 55—62. cum largis Prolegomenis (p. 55—59.) ex autographo Melanchthonis ita evulgavit, cum omnibus lituris ac verbis vel mutatis vel tantum ex parte quadam exaratis, ut vera imago primi scripti praebeatur. Hoc autem loco iterum editur, sicut ex illo primo scripto nitidius exscribendum fuit.

Petivit a nobis testimonium de suis moribus et studiis Magister Simon Lupoldus *) pretinensis. Id ei summa voluntate im-

¹⁾ iuvésum] sic in MS. legitur, sine dubio calami errore pro voce: invisum

²⁾ Lupoldus] M. Simon Leupoldus ipse hanc nominis formam emendavit $i\eta$: Leupoldus.

pertivimus; cum in Academia nostra versatus sit amplius octennio¹), comperimus eum singularis dexteritate ingenii et bonis ac honestis moribus praeditum esse. Ad has animi dotes adiunxit optimarum artium studium, cumque se in lingua latina diligenter exercuerit, genus dicendi probabile consecutus est. Ac ne rerum doctrinam natura copulatam a dicendi exercitatione divelleret, philosophiae operam dedit et cum dialecticen diligenter didicit, tum vero initia doctrinae physices et illius pulcherrimae partis, quae ostendit rationem motuum coelestium, attigit. Et quoniam bonae menti praecipua esse cura debet, ut recte agnoscat et cola 1 deum, magna pietate didicit christianam doctrinam, de qua amplectitur ecclesiae catholicae Christi consensum, quem et ecclesia nostra profitetur, et abhorret ab omnibus fanaticis opinionibus damnatis iudicio catholicae ecclesiae Christi.

Itaque huic Simoni propter ipsius virtutem et eruditionem decretus est in Academia nostra gradus magisterii in philosophia. idque his publicis litteris testatum volumus. Cum autem expediat reipublicae bona ingenia et instruere eruditione, tueri et provehere, commendamus hunc Simonem omnibus bonis viris, qui quidem, ubi industriam eius perspexerint, haud dubie nostrum de eo iudicium comprobabunt. Etsi autem intelligimus, illustrissimum principem ac Dominum Henricum Ducem Megalburgensem, qui suo iudicio, ut est ingeniorum censor prudentissimus, hunc Simonem in aulam accersivit, singulari cum benignitate complexum esse, tamen rogamus, ut et propter nostram commendationem aliquid studii ad benevolentiam suam erga hunc addere velit, praesertim cum principes viri in ea re bene mereantur de tota republica, cum bonos et industrios viros ad negotia adhibent et autoritate ornant. Datae Wittebergae Die Novembris decima Anno 1539.

185. No. 1875 b. (Vol. 1II. p. 830.)

13. Nov.

Ioannes Fridericus Dux Saxon, Elector ad Lutherum et Melanchthonem.

Vide apud Burkhardtum l. l. p. 336. Hae literae spectant ad scriptum Luthero et Melanchthoni suppositum, quod in Corp. Ref. Vol. III. p. 830 — 837. exhibetur. Utriusque ad Electorem responsum deest.

¹⁾ octennio] a Leupoldo ipso emendatum in: decennio.

186. No. 1888 b. (Vol. III. p. 849.) .

10. Dec.

Lutherus, Melanchthon aliique Theologi ad Philippum Landgravium Hassiae.

Haec epistola latine et germanice a de Wettio in sua collectione epistolarum Lutheri Tom. V. p. 2:17—247. affertur, et p. 237. in Prolegomenis suspicatur, eam ex latino in vernaculam linguam esse translatam, quod germanica verba in editionibus valde differant. In Seidemanni continuatione collectionis de Wettii Tom. VI. p. 238—244. No. 2506. et in Corp. Ref. Vol. III. p. 856—863. sub litt. B. tantum germanice legitur. Henr. Heppius etiam in dissertatione inscripta: Urfundliche Beiträge zur Geschichte der Doppelehe des Landgrafen Philipp von Heffen, quam in Niedneri Ephemeridibus Zeitschrift für die historische Theologie anni 1852. fasc. II. No. VI. p. 263—283. edidit, eam sola vernacula lingua ex autographo exhibet p. 266—270. inscriptam: N. II. "Beichtrat über die von L. Philipp beabsichtigte Doppelehe."

187. No. 1888 c. (Vol. III. p. 849.)

10. Dec.

ludicium Melanchthonis de bigamia Philippi Landgravii Hassiae ad Eberhardum a Thann, Consiliarium Electoris.

Hoc iudicium ab eodem Viro Rev. Heppio in dissertatione modo laudata p. 271 sq. ex autographo editum est sic inscriptum: N. III. ,, Separats votum Resanchthonis. (Magistri Philippi Melanchthonis eigene handts schriefft an Thann.)"

Nemini ostendatur nec tradatur.

War ists das extitich die menschlich natur also geschafft, das nur zwo verson in der ehe seyn solten, wie der text spricht, erunt duo in carne una, Es sollen zwo verson, man vnd weib, ein sleisch sein, das ist zc. nit von einander geschiden werden. Dises wer die Regula der natur, so ste nicht suach worden wer durch den Fall Adde. Es hett auch niemand macht von diser Regula zu weichen, so es gott nicht zugelassen vnd bestetigt, vnd ist an ihm selbs ein suacheit, Ernach aber hatt gott im gesetz zugelassen vnd solchs bestettiget, das ein man mehr denn ein weib, doch ehelich haben möcht, wie der text spricht Deutero. 21. wenn einer zwei eheliche weiber hatt,

Bnd haben folchs die heiligen im brauch gehabt, wie Gedeon und Samuels vatter, und Dauid und Josias 2c. und ist in Summa gewohnlich gewesen in ganzem orient,

Ru ift die frag, ob es auch im newen testament zu zulaffen,

Daruff ift die antwort, das solche albe gewonheit durch alte lobliche weltliche gesetz verboten und im occident nicht gewohnlich gewesen,

So zimpt fichs auch besser zum ersten ansang der natur, das ein man nicht mehr dem ein weib hab zu einer zeit,

Solch gesetz soll man erhalben und soll nicht in gemein zulaffen, viel eheliche weiber zu haben,

Drum auch Christus vas erinnert das es im ansang also gewesen sep, erunt duo.

Nu prediget ehr den Juden welcher gewonheit war das einer mehr eheliche weiber hatt, und verbeut solchs nicht, und sind one zweisel viel solche glewbigk worden. darumb ist bemelt verbott also zu achten, das man in einem helmlichen fall den gewissen radten mag, also das ein dispensatio, nicht ein gesetz sey, sondern ein heimliche dispensation den gewissen zu gut preach

im newen testament mogen bie recht glewbigen brauchen, im fall, bem gewissen au gut, alle weltliche ordnung die gott im alben testament bestetigt hatt,

Ru ift folche ein euserliche leibliche ordnung

Darumb mogen fie die glewbigen also dem gewiffen zu gut brauchen

Maior est vera, quia euangelium pertinet ad gentes et iudeos. Es ist auch wohl zu achten das noch in orient beh vilen christen dise gewondeit sed.

Dagegen aber ist den weibern nicht zu zulassen, viel menner zu gleich zu haben den solchs ist elar verboten Rom. 7. Dazu ists im gesetz verbotten, und ist mehr wider die natur

Das aber Christus den spruch anzeucht Erunt duo in carne una, ercleret ehr sich, das ehr ihn derhalben anzihe, das ehescheiden zu verbieten. Denn der Juden, nicht der heilgen, weiß ware, wenn einer eine hatt, und war ihr mued, wolde gern ein ander nemen, und die wolt nicht, es were denn die vorige weg, so machten sie also muttwillige ehescheidung,

Dise ehescheidung ausser dem fall des ehebruchs verbeut Christus und de hin deutet er den spruch aus genesi 1 In carpem unam i. e. inseparabiles.

ANNO 1540.

188. No. 1920 b. (Vol. III. p. 947.)

23. Jan.

Ioannes Fridericus Dux Saxon, Elector ad Lutherum

Haec epistola nondum edita, quae ansam dedit illius in Corp. Ref. Vol. III. p. 958—967. exhibitae, a Luthero, lona, Beschhagio et Melanchthome ad Concionatores Norinbergenses d. 17. Febr. scriptae, in Cod. MSC. Bibliothecae Academ. Gissensis No. 651. fol. 4 sq. invenitur, cuius apographon Vir Clar. Prof. Dr. Soldau benigne mihi misit.

Bufern gruß zu vorn. Chrnwirdiger und Sochgelerter lieber Andechtiger. Rach bem wir euch, auch ben andern unfern Doctoribus der heiligen Schriefft,

mb Magister Philippsen Melanchton von des von Lunden Schreiben und erinnern in vergleichung vnfer Christlichen Religion, anzeige gethan, mit guediger begerung, das ihr den sachen, darauff wollet nachdenden, vermuge defelben vnsers vorigen schreibens. Darauff ihr vns dan iungst wider geidrieben, daraus wir euer aller Christlich und beharlich gemueth vermerct, welches wir von euch zu anedigem gefallen verftanden baben. So wollen wir end nit bergen, and seindt ungezweiffelt, ihr habt sampt Magister Philipsen sonderlich wol vernommen, wie eufferlich fich die von Nurmberg ein Beithero gegen uns und den andern unfern Christlichen religion verwandten erzeigt, Auch mehr zu vnfern gegentheilen, den vns gehalten, Bu dem, das bas ienige, so die keiserliche matt wider die wahre Christliche religion und befelben bekennende ftende, beschwerlichs fürhaben soltte, nit am wenigsten aus Nurmberg bin vnd wider geschrieben vnd ausgebreitet wirdet, sampt andern mehr iren erzeigungen, darum wir ist zu ichreiben one noth achten, Doraus wir nit gerieng nachdenden schöpffen, wohin der von Nurmberg gemuethe berurter Religion halben endtlich gericht sej, Bnd ob fie bej vns dieses theiles und unser Consession endlich zu verharren, oder sich villeicht in ein vergleichung wollen bewegen laffen, wie vielleicht der keiser dieselbig wirdet furschlagen wollen, und furgeben als were es doch ein meinung, und fle entwichen doch nicht von gottes wortt.

Run hieltten wir es darfur, man solte durch diesen weg etwas ihres gemuths in deme erlernen konnen, So ihr mit den andern Theologis und Magister Philipsen Melanchton an die predicanten zu Nurmberg eine sugliche schriesst, als sur euch selbst thettet, und zeigten ihnen ahn, diese oder der gleichen mesnung, die ihr dan wohl werdet zubedenden wissen. Ihr hettet verstanden, das der Bischoss von Lunden und den Chursursten und Landsstafen zu Gessen kurz verruckter Zeit geschrieben, keiserlicher Watt ankunsst ind Reich deutscher nation zuerkennen gegeben, und und und den Landgrasen ernant hette, das wir und sambt unsern mittverwandten wolten versast machen, dan die keiserliche Watt were geneigt von vergleichung des zwiespalts zu handeln, damit wir auss der keiserlichen Watt ankunsst und ersoddern und dazu mochten versast machen.

Darauff hetten wir euch befhel gethan, zubewegen, wie vnd in welchen buncten man auff keiscrlicher Matt handelung vnd den Bepftlichen theil mit gott vnd gewissen, vnd ohne verlezung der warheit mit dem gegentheil solt mugen zu vergleichung kommen. Run stunde euer Bedencken vnd gemuthe darauff etc. Dasselbige bedencken wir, soltet ir ihnen mit der kurze vnd Summarie anzeigen, vnd darnach bej ihnen suchen vnd bitten, dieweil sie sie mehr der lehr halben auch mit abthuung der vngottlichen papistissen Ceresmonien mit euch alwegen einig gewest, als ihr euch auch nochmals zu ihner

versehet und keinen Zweiffel hettet, das fie bej euch bleiben und verharren wurden, das man mit verfinsterung ber doctrin, mit vermeinten glosen ju lafiren fondte, das fie euch ihr bedenden folder handelung vergleichung und Concordien halben wolten ju erkennen geben. Bie ihr dan folche von ben anaden gottes bag und eigentlich nach gestalt des handels ihnen werdet zuschreiben wiffen, und wir euch tein maß hiermit darinnen wollen furgeschrieben haben. So wollen wir vne genglich verfchen, aus ihrem widerfcriben, das ihr vne darnach forderlich vberschicken wollet, werde ber herrn von Nurmberg gemueth wohin daffelbig gericht zu vernemen fein, und wes man fich zu ibnen wurde zu verfeben haben, und ob fie in berurter feiserlicher Matt bandes lung bej vns vnd vnsern mit verwandten werden ftehend bleiben wollen ober nit. Solches haben wir euch gnediger meinung nit wollen vnangezeiget laffen, thut vne auch hieran ein sonderlichen gefallen. Und seindt euch mit anaben und gutem geneigt. Datum Weimar, Freittags nach Fabiani und Sebastianj. Anno. 1540.

189. No. 1935 b. (Vol. III. p. 971.)

26. Febr.

Lutherus ad Ionam, Bugenhagium et Melanchthonem.

Vide de Wettii collectionem epistolarum Lutheri Tom. V. p. 269 84.

No. 1916.

190. No. 1935 °. (Vol. III. p. 971.)

29. Febr.

Responsio Theologorum Norimbergensium ad Theologos Wittembergenses.

Apographon huius responsionis lat. ineditae ad illud Lutheri, Ionae, Bugenhagii et Melanchthonis scriptum d. 17. Febr. datum (in de Wettii collectione Tom. V. p. 261—268. et in Corp. Ref. Vol. III. p. 958—967.), in eodem Codice MS. Gissensi No. 651. fol. 12 sq. asservatur, quod mihi describendum Vir Clar. Prof. Dr. Soldau benigne curavit. Haec responsio germanice exhibetur a Burkhardto l. l. p. 348—351.

Egregia pietate et eruditione praeditis D. Martino Luthero, D. Iusto Ionae, D. Ioanni Bugenhagio Pomerano sacrae Theologiae Doctoribus, D. Philippo Melanthoni clarissimis cum Scholae, tum Ecclesiae Wittembergensis luminibus suis in domino maioribus.

Salutem in domino. Sicut hactenus constanter et ex animo credidimus, ita nunc re ipsa verissimum esse experimur, id quod Apostolus Paulus varie copiose et propemodum nusquam non inculcat, onnes videlicet in Christo vocatos fideles esse unum cor-

pus ac eodem spiritu sive servi sive liberi prolatos vivificari duci ac gubernari, ut et idem sentiant et eodem spiritu ambulent. Tantus enim ac tam exactus est animorum inter nos ac vobis cum in causa pietatis defendenda consensus, tantaque providentiae vestrae cum rationibus nostris congruentia, ut acceptis de futura quae promittitur pacificatione literis, non tam vestrum consilium legere, quam nostras ipsorum cogitationes elegantissima pictura expressas cernere simul et agnoscere nobis videremur. vero mirum. Quid enim simplicius, quid rectius, quidve magis necessarium dici cogitarive potest, quam ut coelestis doctrinae sinceritatem professi nullum articulum eiusdem ab adversariis conculcandum donemus, nullum abusum cum ea pugnantem nobis obtrudi patiamur, sive hunc apud nos restitui, sive apud alios excusari postularint. Nam utrolibet admisso, profecto Deum optimum maximum ad iram provocaremus fratribus offendiculo essemus et posteritatis iustam cum ignominia perpetua reprehensionem incurreremus. Quare Deo propitio et quem nobis largiri dignatus est animum confirmante usque adeo in hac re a vestra pietate dissensuri non sumus, ut si forte (quod metuendum tamen non fuit) non nihil hic a recto deflexissetis, verecunde et reverenter etiam revocandos vos esse existimaturi fuerimus, porro in adiaphoris, quamquam vel nihil omnino, vel certe non multum est periculi, tamen ita sumus animati, ut nihil quod vos recipietis detrectaturi, nihil quod repudiabitis simus admissuri, quantum nostra quidem valebit autoritas, certe sine vestro consilio nihil agemus, Et hunc animum vobis non modo diligenter et fideliter praestabimus, verum etiam aliis, si qui forte nostro voluerint uti consilio, ut idem faciant suadebimus. Caeterum quae de Ordinatione, Digamia, Divortio, excommunicatione et aliis nonnullis vel corrigendis vel restituendis deliberavistis, Non solum vehementer probamus, verum etiam per gloriam Christi vos obsecramus el obtestamur, ut in eam curam prima quaque occasione diligenter incumbatis, ut Ecclesiae non solum sit tollerabilis, verum etiam houesta et deo digna facies, nec expectetis donec hi vobis coninngantur, qui ut res optime cadant, nihil tamen iuvabunt, sed velut impedimenta exercitus moras tantum et difficultates iniicient. Habetis eruditionem, cognitionem rerum, autoritatem, principes pios, populum obsequentem vel certe non recalcitrantem. Quod si nobilium quorundam morositatem veremini, certe malum illud Episcopis cum aularum suarum strepitu in Ecclesiam irrumpentibus conduplicabitur quo minus negotium diu extrahendum videri debet,

Nos multa videmus, audimus, cognoscimus et experimur quae efficiunt, ut vereamur, ne boni et probi exterarum nationum viri, quorum aequitas nobis utilissima esse poterat, magis suspectam habeant hac in re nostram negligentiam, quam culpent praeposteram et ut dicere solent sine maiorum autoritate tentatam innovationem 1). Quin etiam adversarij, quamvis coram altissime dissimulant, veriti ne nos ad recta pergendum (quod minime volunt) excitent in Angulis tamen et lustris suis hoc argumentum virulentissime contra nos agitant; ea tantum nos incessere et abolere criminantes, quae ordinem Ecclesiasticum odio gravent, populum carnali libertati deliniant, et principibus viam ad diripiendum bona Ecclesiastica muniant, porro ea quae propius ad rem spectent, quaeque inprimis restituenda et emendanda fuerant. quia nobis laboriosa et principibus quibus adulemur et obsequamur, ingrata futura sint, dissimulari et obliterari. Haec Calumnia quia speciosa est, et apud exterarum nationum Reges et principes valde nos gravat, primo quoque tempore amputari debet, praesertim cum periculum sit, ut Ecclesiae nostrae in hac disciplinae dissolutione corruptae ad recipiendam olim disciplinam futurae sint plane intractabiles. Nec ulla pacificatio tam bona, foelix ac fausta futura sit, in qua non adversariorum improbitas aliquid abrasura sit, de iis quae a nobis bene constituta sunt, tantum abest, ut quae nos neglexerimus ipsi sint 1) emendaturi, Certe meliore conscientia moreremur, ab adversariis mactati, si Ecclesias recte atque ordine constitutas post nos relinqueremus, quod si fatum aliquod nos praeoccupaverit, non deerunt, qui nos ut Medicos Imperitos vituperent, quod vulnera Ecclesiae ab immanissimis feris dilaceratae refricuerimus, et dolorem eius renovaverimus, cum medelam tamen utilem et efficacem adhibere non potuerimus. Haec non scribimus in hoc, ut vos tanquam desides admoneamus, quos scimus in causa pietatis esse ferventissimos, sed ut affectum cordis nostri et zelum domus Dei; qui nos uril levandi causa in sinum carissimorum fidelissimorumque fratrum effundamus, Et vos in hoc negotio conficiendo non tantum vestre autoritate ac vestris armis pugnetis, verum etiam aliorum suspiria et lachrimas ex intimis verae et sincerae ut confidimus pietatis

¹⁾ innovationem] sic pro invocationem, quam vocem Codex habet, legendum esse, non solum ex ipso contextu intelligitur, sed etiam versione germanica in Prolegomenis memorata probatur, in qua hic locus sic translatus est: "denn dass ctwas bissanher ane des bapst willen vorendert ist."

²⁾ sint] in Cod. male: sunt

enetralibus promanantes allegare possitis. Aggressis operam ostram qualemcunque liberaliter pollicemur fidelissimeque si quid onferre poterit praestabimus. Quod si minus tamen Deum et atrem domini nostri Jhesu Christi ut verbo suo praelucere vobis t spiritu suo foelicem successum afflare dignetur, una cum Eccleia nostra pro vohis interpellare non desinemus. Quod superest ngentes vestrae pietati gratias agimus, quod nostram doctrinam t Ecclesiam vestrae conformem et cum ea consentientem agnoscitis. Atque in communi causa tam diligenter laboratis ac vestrorum nos consiliorum tempestive participes esse voluistis quam benevolentiam erga nos perpetuo ut retineatis etiam atque etiam obsecramus. Bene valete et hoc tenue scriptum nostrum ab optimo animo profectum boni consulite. Norimbergae ultima Februarij (1540).

Wenceslaus Lincus.
Dominicus Schleupner.
Andreas Osiander.
Vitus Theodorus.
Thomas Venatorius.

191. No. 1936 b. (Vol. III. p. 972.)

5. Mart.

Philippo Landgravio Hassiae.

Hoc scriptum Melanchthonis manu exaratum, quod Christoph. a Rommel in libro suo Geschichte von Hessen Tom. III. P. 2. (Cassel 1830. 8°.) in annotationibus p. 213 sq. brevius memorat, primum integre editum est ab Henr. Heppio in dissertatione supra p. 135. sub nr. 186 recensita in Niedneri Ephemeridibus Zeitschrift für die historische Theologie anni 1852. sasc. II. No. VI. p. 274 sq. sic inscriptum: "N. V. Ermahnung Melanchthons, nach ersolgter Trauung, an L. Philipp." Conf. Corp. Res. Vol. III. p. 972. not. *).

Petitio 3 Articulorum, Phi. Melanthonis und ander.

Actum jnn Rotenburg Freitage nach Oculi Anno 2c.

durchleuchter hochgeborner gnediger furft und her, Efg bitten wir umb willen und zu gottes lobe, diese dren artikel von uns gnediglich an-, anzunemen, und mit christlichem ernst behertigen,

ftlich nach dem Baulus spricht der Cheftand sen ein groff sacrament Christi gegen der Kirchen, das ift, die warhafftige eheliche lieb sey der lieb Christi gegen vns, so bitten wir E f g wollen auch daben das sie solche lieb der armen christenheit schuldig ift, und derhalben iger ihr die hohe wichtige sache der Relligion lassen beuohlen seyn,

fie furdern vnd schugen helffen, als ein ehemann seine gemahel zu furdern vnd zu schugen ernstlich gesinnet ift,

Bnd in sonderheitt wollen Efg vleis ankheren, das in Efg landen bie pfarrer vnd schuldiener besser versorget werden, das man personen erhalden moge, vnd nicht entlich ein barbaren zu besorgen,

Zum andern, das sich Efg furohin enthald vor vnzucht, ehebruch, 2c. vnd wollen das Exempel Dauidis mit rechter gottes forcht betrachten, das durch wir vermanet werden, wie ernstlich gott strassen wolle, vnzucht vnd ehebruch, wie Gottes wort offt meldet,

Bum dritten, bitten wir Efg wollen dise sach heimlich halden, auch nicht andre offentliche einfuhrung dergleichen gestatten, und hierin viel vrsach bedenden, und in sonderheit, das so man offentlich davon disputiren wurde, wurde viel beswerung surfallen,

Gott wolle & f g helffen vnd leiten.

192. No. 1936 °. (Vol. III. p. 972.)

Mart.

Lutherus ad Melanchthonem.

Vide de Wettii collectionem Tom. V. p. 272 sq. No. 1918.

193. No. 1938 b. (Vol. III. p. 976.)

9. Mart.

Iudicium de bonis ecclesiasticis.

Hoc iudicium ineditum d. 9. Mart. a Melanchthone Schmalcaldiae communi consensu Theologorum, qui eo convenerant, compositum esse clucet ex Casp. Crucigeri ad Frid. Myconium epistola d. 10. Mart. data, quam infra No. 195. afferam. Apographon huius iudicii in Codice MS. Bibliothecae Academ. Gissensis No. 651. fol. 54—60. asservatur, quod Vir Clar. Prof. Dr. Soldau mecum benevole communicavit.

Der gelerten bedenden Der firchengueter halben, wie fie jugebrauchen').

Bonn ben firchen guettern.

Erftlichen. Ift nicht Zweinelh, ein Jede oberdeit Ift schuldig Im Irenn gebiethen vnrechte gotedinft abetzethun, vnnd rechte angurichtenn, Die pfarren vnnd Schuelenn Zubestellenn vnnd den personen notturfftige wunder haltung zuuerschaffen.

Bund das die oberdeit diesen Dinft, und dieses werd Got schuldig sch, Ift in vielen unnsern schrieften clar und unwidersprechlich erwiesenn.

¹⁾ Hace inscriptio non iudicio ipsi praefixa est, sed in eius involuere legitur.

Spricht Cfaias Et reges erunt nutritores vestri, et regine nutrices, Des ist, Fursten vnnd Stete, Sollen die kirchen ernherenn vnnd vnderhalten. Ha also werden die politie, auch Gottes Dienerin, vnnd seint In Irem summbsten Ampt, vnd werd, So sie zu Gottes lob dienen vnd die kirchen underhalten vnd schutzen.

Dan vmb dieses werds willenn hat Got Regiment vnd Politicam societatem geordenet, das dar In leuchten solle sein nham lehre vnd kirche. vnnd wo solches nicht ist, als bey den Haiden, do gehenn die Regiment nicht in Rechter ordenung. Bund wens gleich weise geschickte leuthe seindt Als Alexander vnnd seine gesellenn gewesenn, So ist doch nur ein hauff Cyclopum der ane Got ist, vnnd zu ewiger verdambnus verordenet.

Bund ift in Summa nicht zweifel, Der gesetzte grundt pleibt vhest. Nemlich das die weltliche oberckeit schuldig ist, die pfarren vnnd schuelen recht zubestellen und abgotteren abezuthun,

Bum andern. Wo nu die oberdeit in pfarren, die vnrechten gotsedinft abthut, Ift nicht zweisel die pfarrgueter pleibenn der kirchenn. Den so keine pfar gueter da weren, were die oberdeit schuldig, neue gueter darzue zweirordenen. vnnd allen pfarleuten etwas vffzulegen, wie Ire voreldern gethan haben, vnnd wie geschrieben steet Ad Galathas. Der Zuhörer ist schuldig dem lerer zu sonen. vnnd hadt also die kirche Dominium derselbigenn gueter, Aber die Weltliche oberdeit ist schulzher daruber, vnd sol sie erhalten, wid den personen Ire vntherhaltung dauon verordenen. Dieses alles ist ossentich,

Bum dritten. So ein vntuchtiger prediger oder pfarrer entsett wirdet, bmd das Ampt einem tuchtigen beuolhenn, So volget der Soldt dem tuchstigen, vnnd nicht dem vorigen, lauth der regell, Beneficium datur propler officium, vnnd Ist dieses offenntlich an viel örttenn Inn Rechtenn ausgedruckt. So spricht Christus, dignus est operarius mercede.

Bund Reimbt sich nit hieher, das etliche surgebenn, So einem ein prebendt gelichenn, möge man denselbigen nicht entsetzen, sein lebenlang Gleich, als so Ime ein Ritterleben sein lebennlang verschriebenn. Diese kirchenlebenn seint Embter, vnnd volget das Stipendium dem Ampt. Annd seint nicht swie donationes, wie etliche Rhumen, Sie siehen in der possession, Wan konne sie nicht entsehenn etc.

Bum vierten. Bon pfar vnnd Schuelgueternn Ift leicht Zuuerstehenn, Das solche pillich also gehaltenn wirdt, Wie gesagt ist, Nun wollen wir weither von Stieft vnnd Closterguetern Sagenn.

So die oberdeiten die vnrechtenn Gotsdinst dar Inn abgethan, pleibenn die gueter der rechtenn kirchenn. Wie Augustinus schreibt, Das der Donaiffen kirchenngueter pillich der rechtenn kirchenn zugewandt wordenn. Annd it die weltliche oberdeit schutzer daruber, habt dieselbigen zubestellen wie andere publica bona. Darumb die Fursten vnnd Stende dieses teils Recht gethan, Das sie In Iren gebiethenn In Stiftenn vnnd Clostern die vnrechten gotsdinst abegethan, Band die gueter in Ire verwaltung genomen. Denn ganz kein zweisel daran, Das sie baides schuldig seindt, Die vnrechtenn Gotsdinst abzuthun, wie das erste vnnd ander gebot lerenn. vnnd die verwaltung der gueter anzunemen, als palroni vnd schuphern gemeiner gueter, vnnd insonnderheit der kirchengueter,

So sol auch niemandt haben Imperia, dan die weltliche oberdeit, Darumb weil solche gueter, als Stete vnnd Börffer eins Zwangs vnnd der hoben lurisdictio bedürffen, geburth sich derfelbigen nicht den kirchen personen, Sondern der weltlichenn oberdett anzunemen.

Bum fünfften. Darbey ist aber die oberdeit schuldig dieselbige gueter nicht den kirchenn Zuentfrembden, Sonndern sie treulich Zuerhalten. Bumd dauon Erstlich das predig Ambt und Schuelen nach notturst bestellenn. Zum Andern Sol dauon Huss gescheenn den Armen leuthen. Bund so es große gueter seindt ist pillich, Das man dauon Dehr Armen Jugent Edelen umd Bnedelen In landen Hulf thut Zum Studio,

Item den kirchen dienern, So schwach worden und Emeriti seindt umder haltung Zuuerschaffenn.

Item Das man einen vorrath erhalte, dauon man In teuerungen den Armen helffenn möge ele.

Ift nu etwas vberig, So mögen auch die oberdeitenn Als patroni daffelbige mitgenissen. Dieweil sie solche gueter schutzenn und ordenen mussem, Tragenn auch groffenn vneosten der Relligion halbenn Sofern das sie zuwordie pfarren Schuelen Studia Armen etc. wie gesagt ist versorgen.

Etliche aber nhemen nicht allaln die Stieft vnnd clofter gueter zu fich, Sondern bestümpeln auch die pfarren und hospitalen, Belche seher Zubeclagem unnd ein Raub ift, Den Got ernstlich straffenn wirdet.

Darumb wir fie vermhanen, Das fie diefe gueter wie gefagt ift brauchenn wond ordenen wollenn.

Es were auch pillich Das Oeconomi gewehlet würdenn, die der kirchem. Das ist etilichenn geweltenn von der landtschaft zu Jederheit rechnung theter. Das man erkennen kondt, das solche fur kirchenn gueter gehaltenn vand sur nemblich Dohin verordenet wurdenn.

Bum Sechsten. Dieweil aber die thumbstieft Inn groffen Stein aigne herschafft sein wollenn, Als zu Strasburg, Augspurg, Costant, Bhwmen, Magdeburg etc. oder wennden fur, Die Stete habenn teine hochet vber sie, Als zue Frankfurth, Eslingenn, Hamburg, Braunschweig etc.

Bonn diesenn Stiefften allen Zugleich Ist dieses Im grundt der war heit, Das es deren orth pfarkirchenn vnnd schuelenn gewesenn vnnd sein solten. Wie solche auch daraus Zuuerstehen, Das an denselbigen örtten, sonst keine

rgueter feindt, wie man ban waiß, Das in eglichen Steten die hofpitalh Bern Stieft Bu unchriftlichem Bepftlichen bracht verwandelt seindt als zu rasburg, Memingen etc. Item es seindt vhaft alle Stieft von den In-porirten pfarren gestiegenn.

Darumb ift nicht Zweiuelh, Es sollen die pfarren Schuelen und Armen Stedten furnemlich von solch guetern versorget werden. Darnach von der rmaß, solte den kirchenn vf dem lande vand dem Armen Abel hulff gescheen.

Derhalbenn So ein vergleichung furgenomen würde, fordert folder Stete je notturfft Das Inen etliche kirchenn gueter Zugestalt werden, souil fle rechter vnd notturftiger bestellung Irer kirchenn Schuelen vnnd hospitalen verffenn.

Bnd würde alsdann Zuredenn sein, Welche Stieft dem adell, als der ch hulff bedarf zulassenn, vnnd welche den Steten obergeben solten werdenn. an es ist den Steten nicht moglich Ire kirchenn In die lenge Zuerhalten d leute offzuziehen So sie Irer Stieft vnnd lehenn ganz beraubt sein lten. Wie solchs aller Stete bothschafftenn genugsam wissenn Zue berichtenn.

Können sie aber solche durch Handlung nicht erlangen, So ist gleichwol e warheit, das sie recht thun, So sie die abgottischen pfassen vnnd verfolger her lhar vonn sich verzagenn, Bund so es Inen muglich die kirchengueter, wil zu Irer bestellung von nöttenn zu sich bringenn.

Das man aber dargegenn Sprechen wil Es fen der taifer allain paonus derfelbig fol folche queter ordenen Bu Irem rechtenn brauch,

Darauf ist ein kurze antworth. Dieweil der kaiser vntuchtige personen n disen guetern schutzet vnnd erhelt, So dorffen die kirchenn vf sein verstenung ader beuelich hierinn nicht warttenn.

Exemplum. Der kaifer Decius fordert von Laurencio der kirchenn ha. Run hadt man gleich wie iso, des kaifers hoheit anziehenn mögen. ber Laurentius wolt Ime nichts gebenn.

Also Ambrosius wolt vis kaisers geboth den Gotten nicht die kirchenn weumen vnnd sprach ob man wol sagte, Alles sen des kaisers, So sey oh die kirch des herrn Christi.

Also pleibt der wharenn kirchenn Ire gerechtigkeit, Ire gueter, so sie me hadt, Zubehaltenn, auch an denen ortenn ein Zunemen, dohin sie Zuderhaltung der Ministerien furnemlich gestiesstet. Wie das pfargut dem echten pfarhern volgen sol vnnd muß, So man den vntuchtigenn entsetz, le obenn angekatat ist.

Bund ift den gifftigen Schlangenn Im Chamergericht Ire lift nicht Zuslaffenn, Welche die sachenn von kirchenguetern nicht fur Relligion sachenn stehenn wollenn. Den auch dieser artickel ein Lhar artickell ift, Das die pistischen pfaffenn vnnd Monchen In den kirchenguetern sießen Als Diebe no reuber,

Bund das kirchenn gueter wie pfarr gueter dem Rechten Ampt volgenn sollen, vnnd seint nicht freie lebenn, die man eim solchen mustigen gotlosen hauffen gebenn soll vnuglich vnnd in vnzucht Zuvorschwenden. Wie S. Betrus weißgesagt, Das die kirchenn prelaten die Elemosinenn mutwilliglichenn vorschlemenn werdenn. So wissen sie selbst Das Ire aigene Canones diese sach nicht für ein weltliche sach haltenn.

Diesenn vnnsern bericht vonn kirchen guetern biethenn wir, wollen vnnsere gnedigste und gnedige hern von uns gnediglichen annhemen, Denn wir gant nicht zweiseln Diese meynung sey warhafftiglichenn gegrundet Inn gottes worth vnnd ben alten canonibus und kaijerlichen gesetzen, So man sie In Irem naturlichenn rechten verstandt, one Sophisteren vorstehenn will, gant gemes.

Darumb auch meniglich aus diesem bericht fein gewissenn vnntherrichten vnnd troften magt.

Got wolle allen driftlichen Regenten diese gnade verleihenn, das fie de firchenn Embter und Studia ftadtlichenn helffen erhalten unnd fordern.

Iustus Ionas D.
Iohan Bugenhagen pomer. D.
Caspar Creitziger D.
Philippus Melancton.
Nicolaus Amssdorf.
Nicolaus Scheubell.
Anthonius Corvinus.
Iohannes Kymeus.
Balthazar Rhaidus.
Martinus Butzerus.
Erassmus Sarcerius Ego Doctor pomeranus mea manu pro eo subscribe,
Ita ipse me per literas rogavit,

194. No. 1938 c. (Vol. III. p. 976.)

10. Mart.

Scriptum Crucigeri manu exaratum.

Apographon huius scripti inediti, quod in eodem Codice MS. Gisseusi No. 651. fol. 17 sq. exstat, Viro Clar. Prof. Dr. Soldau debeo.

Iohannes Amsterdamus.

Begleitungsichreiben zu dem von den Theologen auf dem Convente zu Schmalkalden übergebenen Bebenken').

Gottes gnad durch vnsern Gerrn Ihesum Christum Ehren vhefte geftrenge, Sochgelarten, Erbare weise gunftige Berrn,

¹⁾ Hoc iudicium legitur in Corp. Ref. Vol. III. p. 926 - 945. No. 1918.

Rachdem uns beuohlen zu erwegen, so eine Bergleichung fur genomen urde, welche Artikel Zu streiten, und in welchen etwas nach zu geben, oberatworten wir dauon onser einhellig und endlich bedenden. Bud wiewohl nser wenig albie sind, so haben wir doch vieler andern, die hie ben versichnet, schrifften empfangen, und semptlich verlesen, welche durch Gottes gnad lie mit diesem unsern bedenden im grund und in der meinung gant und sarhafftiglich mit stimmen, Belches wir als ein besonder Gottes gab achten, nd nicht ein geringe anzeigung ist rechts Christlichs verstands in den Kirchen keser Stende. Bollen also unser bedenden in unterthenigkeit oberantwort haben Bud erbieten uns von allen Artikeln weiter bericht zu thuen, so man solchs fordern wird,

Bud nach dem wir von vielen sachen vuser Kirchen albie geredt, ist bestacht worden, das seer nutslich und von noten sen, zu erhaltung eintrechtigkeit der Lahr, und sonst zu besserung in viel wege, das die Stende liesen in einem iar, oder in zwehen ein mal, die Predicanten ein Synodum halten, und darin etsich Visitatores ordiniren, wo sonst nicht Visitatores geordnet sind, welche die kirchen die selbige zeit ersuchten, ob vnrichtigkeit in der Lahr sur siele, die selbige zu stillen,

Bie solche in der Christlichen kirchen zu der Apostel zeit und ein zeitzlang ernach gehalten, Bnd were durch Gottes gnad zu hoffen, das solche Synodi und Visitationes zu viel gutem dienen solten, wie wir zum teil im werd befunden, das die Visitationes hoch von noten und nutilich sind. Bir bitten auch, man wolle schedliche und irrige Bucher nicht zu drucken oder zu verkaussen gestatten.

Es wird auch fur gut an gesehen, das man an allen orten bey den wiern mit dem ersten weg thue die Ciboria oder Sacrament heuslin, Auch die vnnuzen Altarn, Item auch ergerliche Bildens, Lugen historien, vnd andre Rahlwerd, damit psassen vnd Monches lugen bestettigt wird, Denn Mahlwerd in den Kirchen (so mans haben wil) sol sein aus der hetligen Schrifft, vnd aus waren historien, daraus die Lehen lernen konnen, wie auch das Decret besemt Picturae sunt Laicorum scripturae etc.

Sott beware E Chrnvest vnd gunst alle Zeit, Datum Smalkalden decima Martii Anno etc. xlo.

195. No. 1938 d. (Vol. III. p. 976.)

10. Mart.

Caspar. Cruciger ad Fridericum Myconium, Ecclesiae Gothanae pastorem.

Haec epistola inedita, cuius apographon in eodem Codice MS. Gissensi No. 651. fol. 63°. invenitur, magni momenti est, quod ex ea praeter alia intelligitur, Melanchthonem illud de bonis ecclesiasticis indicium (vide supra p. 142 sqq. no. 103.) d. 9. Mart. Schmalcaldiae composuiss.

— Hanc epistolam alteramque subsequentem ab eodem ad eundem ibi
16. Mart. scriptam Viro Clar. Prof. Dr. Soldau debeo.

S. D. lussi sunt Theologi conferre sententias et statuere de propositis antea deliberationibus. Magna est Dei beneficio in omnibus rebus sententiae et voluntatis coniunctio etiam absentium, qui scripto exhibuerunt suas deliberationes. Quidam tamen nihil prorsus miserunt nec ipsi adsunt, videlicet Augustani, Constantienses, miror etiam de Urbano Regio. Heri compositum est a Philippo communi consensu scriptum de bonis Ecclesiasticis. Hodie deo volente nostrae sententiae offerentur foederatis. Ac nihil restabat, quod nos hic retineret, nisi quod Anglo scribendae sunt confirmationes aliquorum Articulorum, de coniugio Sacerdotum, Missa, Votis etc. Id enim voluit dominus Cancellarius ut exhibeatur ad conventum Parlamenti Anglici, quod erit mense Aprili. Caesar magni aliquid moliri dicitur, quidquid id est. Sed de his rebus certius et plura habes in aula. Quaeso te ut ad nos scribas, si ipse venturus non es. Spero etiam aliquid literarum a nostris ad te perlatum iri, cum istac transituri sint bibliopolae et mercatores nostrates. Bene vale. Schmalkaldiae, 10. Martii. Anno 1540.

Caspar Cruciger.

196. No. 1940 b. (Vol. III. p. 977.)

16. Mart.

Idem ad eundem.

Ex hac epistola, cuius apographon in eodem Codice MS. Gissensi No. 651. fol. 63b. asservatur, elucet, Articulos in Augliam missos, qui in Corp. Ref. Vol. III. p. 1009 — 1016. No. 1951. exhibentur, non verosimiliter, ut Bretschneiderus in Prolegomenis eorum scripsit, sed certo in conventu Schmalcaldico ante d. 16. Mart. a Melanchthone exaratos esse.

S. D. Gratissimum mihi fuit, quod ut petieram de meis Lipsensibus diligenter scripsisti, affatim risimus Fabulam de sepultura Ochsenfordii, digni sunt tales, qui etiam in funere fiant risus et fabula vulgi praestitit ille scilicet quod non multo ante sancte promiserat suis, se moriturum in fide papistica. Nunc de eius successore in Canonicatu inter illos certabitur. Sed spero fore, ut aliquis quaeratur a principe idoneus ad docendum in schola, qui adiungatur Nicolao nostro. Quid hic nunc agatur, quod quaeris, propemodum nihil est. Iam absolutae sunt scriptiones mittendae in Angliam ad Regem. Philippus de coniugio Sacerdotum graviter et libere admonuit Regem. Addidit etiam coronidem de

lissa Sophistica seu Theatrica, quae tantum est Idolatricum spetaculum. Hodie Theologi communi decreto anathematisabunt phaticum commentum Schwenkfeldii, qui edidit quosdam libellos, n quibus negat humanitatem Christi post resurrectionem. Ait mim humanam naturam conversam in divinitatem. Lutherus supeiore septimana Wittebergae Disputatione publica refutavit illius lelirium. Cras Philippus, ut existimo, ad vos excurret, nos fortasse interim hic haerere oportebit. Sperabamus 1) fore, ut iam dimitteremur, sed quia expectandum est responsum a Caesare, fieri poterit, ut diutius hic, quam vellemus, detineamur. Tu de rebus omnibus, quae scire voles, ex domino Philippo audies. Bene vale. Datae Schmalkaldiae 16. Martii Anno 1540.

Casparus Cruciger.

197. No. 1945 b. (Vol. III. p. 983.)

(mense Mart. aut April.)

Lutherus ad I. Ionam, Ioh. Bugenhagium, Casp. Crucigerum et Ph. Melanchthonem.

Vide de Wettii Collectionem epist. Luth. Tom. V. p. 274 sq. No. 1920.

198. No. 1947 . (Vol. III. p. 987.)

April.

Lutherus ad Melanchthonem.

Vide ibidem Tom. V. p. 275-277. No. 1921.

^{19.} No. 1966 b. (Vol. III. p. 1031.)

19. Maii.

Senatui Hamburgensi.

Hacc epistola Melanchthonis invenitur in Arnoldi Greue memoria loa. Westphali p. 18 sq. in nota 33., quem librum nondum inveni.

No. 1966 °. (Vol. III. p. 1031.)

21. Maii.

us Friderici Principis Electoris Consiliarii ad Lutheum, Ionam, Bugenhagium et Melanchthonem.

c epistolam legas apud Burkhardtum I. l. p. 355 sq.

o. 1974b. (Vol. III. p. 1045.)

18. Jun.

Lutherus ad Melanchthonem.

le Wettii collectionem epist. Luth. Tom. V. p. 293-295. No. 1939.

erabamus] sic sine dubio legendum est pro "Sperabimus", quod t.

202. No. 1987b. (Vol. III. p. 1068.)

Albertus Dux Borussiae ad Lutherum et Melanchth

Haeo epistola invenitur in hocce libro: D. Martin Luthers E Albrecht, Herzog von Preußen. — herausgegeben von Karl (Königsberg 1811. 8°.) p. 33. — Lutheri responsum quaere in de collectione Tom. V. p. 308 sq. No. 1953.

203. No. 1998b. (Vol. III. p. 1078.)

Philippus Landgravius Hassiae ad Lutherum Melanchthonem.

Hanc epistolam legas apud Burkhardtum l. l. p. 361 sq.

204. No. 2035 b. (Vol. III. p. 1124.)

(exeunte (

Lutherus ad Melanchthonem.

Haec epistola per Alexandrum Alesium a Wittenberga Wormatia ciscentem eo portata, cuius mentio fit in Crucigeri litteris ad L Wormatiae d. 6. Nov. datis (in Corp. Ref. Vol. III. p. 1136 sq. No nondum reperta est. Vide de Wettii collectionem epist. Luth. manno continuatam Tom. VI. p. 278. No. 2523.

205. No. 2056 b. (Vol. III. p. 1158.)

2

Idem ad eundem.

Vide de Wettii collectionem Tom. V. p. 315 sq. No. 1959.

206. No. 2059b. (Vol. III. p. 1162.)

2

Idem ad eundem.

Vide ibidem Tom. V. p. 317 sq. No. 1960.

207. No. 2075 b. (Vol. III. p. 1192.)

Idem ad eundem.

Vide ibidem Tom. V. p. 321-323. No. 1963.

ANNO 1541.

208. No. 2152 b. (Vol. IV. p. 111.)

Iusto Menio.

Hanc epistolam e Viri Rev. Augustini collectione, quae nunc in Bit Seminarii theol. Wittenbergensis est, primum edidit Baxma Niedneri Ephemeridibus: Beitschrift für die historische Theologi

1861. p. 601 - 642.: VII. Dreiffig noch nicht gedruckte Briefe Luthers, Des fanthons und einiger Zeitgenoffen, p. 622. epist. VIII.

Viro optimo D. Iusto Menio, Pastori Ecclesiae Isenacensis, amico suo carissimo.

S. D. Dei beneficio incolumes venimus Vitebergam. Familiae et nostrorum et amicorum recte valent, tantum meus minister aegrotat, consumptus tabe seu marasmo ut mihi videtur. Francisco non dubito curae fore tuum negotium, sed tamen ad eum scripsi, τὸ δίκαιον flagitans, ut laborum tuorum sanctissimorum ratio habeatur. Velim te mihi significare, quid respondeat aula. Nam si opus erit, coram res agenda erit, cum iter ad conventum faciemus. Mitto tibi proximae disputationis Wormaciensis sententias et hic agitatas, profecto eruditius quam istic explicabantur. Addidi et oratiunculam de architectis tricosarum conciliationum. Nam postquam hac redii, quaedam rescivi de Alcibiadeis quorundam consiliis, quae Wormatiae nondum noram. Lutherus respondit τῷ τυράννφ Brunsuicensi. Si proficiscar ad conventum, habebis a me literas. Totam Disputationem Wormaciensem Principi germanice vertimus. Bene vale. Cal. Martii 1541.

Philippus Melanchton.

209. No. 2166 . (Vol. IV. p. 134.)

16. Mart.

Lutherus ad Melanchthonem.

Vide in Lutheri epistolis ed. de Wette Tom. V. p. 332-334. No. 1971.

²¹⁰. No. 2175^b. (Vol. IV. p. 147.)

(ante 4. April.)

Idem ad eundem.

Vide ibidem Tom. V. p. 336 sq. No. 1974.

²¹¹. No. 2177 b. (Vol. IV. p. 149.)

4. April.

Idem ad eundem.

Vide ibidem Tom. V. p. 337 sq. No. 1975.

212. No. 2186 b. (Vol. IV. p. 163.)

12. April.

Idem ad eundem.

Vide ibidem Tom. V. p. 341 - 343. No. 1977.

213. No. 2195 b. (Vol. IV. p. 174.)

18. April.

Idem ad eundem.

Vide ibidem Tom. V. p. 343 sq. No. 1978.

214. No. 2198 . (Vol. IV. p. 177.)

20. April.

Idem ad eundem.

Vide ibidem Tom. V. p. 345 sq. No. 1980.

215. No. 2203 b. (Vol. IV. p. 184.)

22. April.

Idem ad eundem.

Haec epistola invenitur in Ioannis Calvini operum editionis Amstelodamensis Tomo IX. (Amstelodami 1667. Fol.), qui post Institutionum christianae religionis libros IV, Epistolas atque Responsa tam ipsius Calvini quam insignium aliorum in Ecclesia Dei virorum continet, inter quas haec pag. 13. exhibetur.

Lutherus Melanchthoni.

Accepimus iam alteras vestras literas, mi Philippe. Et licet dextrae tuae confractae me misereat, tamen ego neque tuis omnibus, neque meis credo. Res nostrae non casu, sed certo consilio, non quidem illo nostro tam felici scilicet, imo solius Dei geruntur. Verbum currit, oratio fervet, spes tolerat, fides vincit ut palpare cogimur; et nisi caro essemus, dormire possemus feriarique, scilicet memores Mosaici illius, Vos quiescetis, Dominus pugnat pro vobis. Nam etiamsi omnia aliter velimus consulere, dicere, facere, vigilantissimi, si Deus non pugnarit, frustra vigilaverimus: illo vero pugnante, non frustra dormierimus. Et certum est ipsum pugnare, et paulatim et pedetentim descendere de throno ad iudicium illud expectatissimum. Multa sunt nimis signa quae id mihi persuadent. Res in domibus vestris salvae sunt, gratia Dei. Nolite timere. Estote fortes et laeti, nihil solliciti. Dominus prope adest, Agant quicquid possunt Henrici, Episcopi, atque adeo Turca, et ipse Satan. Nos regni filii sumus, qui illum consputum et occisum denuo ab istis Henricis, Salvatorem colimus et exspectamus. 22 Aprilis. M. D. XLI.

216. No. 2207 b. (Vol. IV. p. 190.)

29. April.

Idem ad eundem.

Vide de Wettii collectionem epist. Luth. Tom. V. p. 350. No. 1994.

217. No. 2265 . (Vol. IV.-p. 394.)

9. Jun.

Comiti Tarnoviensi.

Huius epistolae nondum editae apographou eiusdem aetatis Vir Clar. Dr. R. Reicke Regiomontanus in libro quodam (scil. Matthiae de Mechovia Chronica Polonorum. Cracoviae 1521.) Bibliothecae Wallenrodtianae invenit et mox in Commentariis suis "Altpreußische Monatssichrift" integre divulgabit. Hoc loco solum initium eius, et locum diemque, quo a Melanchthone scripta est, indicare possum. In literis, quas de hac epistola ab illo Viro Clar. accepi, legitur quidem: Ioanni Comiti in Carnov, sed non dubito, quin pro Carnov scribendum sit Tarnov, ad quem Comitem Melanchthon plures epistolas dedit, vide Corp. Ref. Vol. V. p. 372. 713. 779.

Illustri et Magnifico Domino Ioanni Comiti in Tarnov etc. Philip. Melanchton.

S. D. Pergratum mihi fecit Ioannes vetus amicus noster, quod in conventu Ratisponensi, quo me fato fortassis aliquo, certamina de doctrina christiana traxerunt, non lenibus conflictantem curis, adiit. — — — Ratisbo. 9 die Junii Anno 1541.

218. No. 2270 b. (Vol. IV. p. 403.)

17. Jun.

Lutherus ad Melanchthonem.

Vide in Lutheri epistolis ed. de Wette Tom. V. p. 369-371. No. 1995.

219. No. 2275 b. (Vol. 1V. p. 410.)

22. Jun.

Idem ad eundem.

Vide ibidem Tom. V. p. 371 sq. No. 1996.

220. No. 2281 b. (Vol. IV. p. 434.)

25. Jun.

Idem ad eundem.

Vide ibidem Tom. V. p. 374. No. 1998.

²²¹. No. 2283 b. (Vol. IV. p. 437.)

29. Jun.

Idem ad eundem.

Vide ibidem Tom. V. p. 375. No. 1999.

222. No. 2283°. (Vol. IV. p. 437.)

29. Jun.

Andr. Osiander ad Ioh. Langum.

Huius epistolae apographon ex codice epistolarum MS. in fol. olim Schlegeliano, nunc Gothano f. 238. transscriptum, in Codice epistolarum Melanchthonis Bibliothecae Hamburgeusis Nr. 58. epist. 131. ob oculos habeo.

Optimo et doctiss. Viro Ioan. Lango, Theologiae Doctori, Ecclesiastac Erphurdensi, suo in Domino chariss. fratri.

Etsi ex eo tempore, quo Smalkaldi una fuimus; nihil ad te literarum dederim, doctiss. Vir, tamen non puto, nostram qualemcunque amicitiam dissolutam esse. Qui enim in eundem Christum baptisati, et eodem Spiritu potati sumus, non possumus nos non invicem amare, Christi Spiritu caritatem Dei et proximi in cordibus nostris perfundente. Quare per eandem charitatem te rogo, ut hanc mulierem, affinem meam, Annam, relictam Georgii Dickheutleri, uxorem vero Iohan. Keck legitimam consilio et auxilio iuvare, aut saltem eiusmodi bonos viros, qui id possint ac velint, ostendere ne graveris. Cum enim maritus eius rem familiarem non feliciter tueretur, inopia eos disiunxit. Ipse militarem vitam secutus ad aliquod nomen pervenisse, et nunc apud vos esse, ac stipendium ab urbe vestra habere fertur. Qua re haec uxor eius variis iactata infortuniis tandem apud filiam suam Ursulam, quae apud nos Christoph. Anholt nupsit, constitit, apud quam cum inculpate vixerit et de marito nonnihil audierit, meo impulsu ad vos, eum quaeșitura, profecta est, quem si invenerit, quaeso, des operam, ut invicem reconcilientur, idque magis bonis suasionibus, ne maritus traductus aut accusatus uxori infensus fiat, quam rigore iuris, nisi forte hac via nihil proficiatur. Quanquam si boni viri, cum quibus ipse consuetudinem habet, et quorum authoritas aliquid apud eum valet, intercedant, non dubito, rem perfici posse, sine ullo severiori consilio. Qua in re, ut dixi, eam iuvare velis, Deo officium gratum exhibiturus, et me quoque tibi nova ratione demeriturus. Nos hic iam librum, qui Theologis Ratisbonae propositus est, tanquam idoneus iudex, quo dissidium religionis tolli possit, perlegemus, et iudicium nostrum de eo conscribemus illuc mittendum. Dominus Iesus te tueatur incolumem. Amen. Datae Noribergae. Petri et Pauli 1541.

Andr. Osiander, Ecclesiast. ad S. Laurent.

223. No. 2396 b. (Vol. IV. p. 683.)

(exeunte Octobr.)

Ioannes Fridericus Dux Saxon. Elector ad Lutherum, Bugenhagium, Crucigerum et Melanchthonem.

Vide apud Burkhardtum 1. 1. p. 399 sq.

224. No. 2410 . (Vol. IV. p. 707.)

7. Dec.

Iustino Goblero.

Haec epistola ex autographo Bibliothecae Hamburgensis a Cl. Viro Prof. Ed. Boehmero primum edita est in Hollenbergii Ephemeridibus: Deutsche Zeitschrift für christliche Bissenschaft und christliches Leben. Reue Folge. Tom. III. anni 1860. 4°. No. 14. p. 110 sq.

Clariss, viro d. Iustino Goblero iuris doctori amico suo cariss.

S. D. Agnosco candorem animi tui summum, quod de meo silentio nihil suspicaris atrocius, teque rogo ut hanc in amicitia constantiam perpetuo praestes. Nam et ego de tuo ingenio, de sludiis, et de voluntate erga me amanter et praeclare sentio, te-Nec silentii mei tam diuturni ulla que amo et facio plurimi. mit causa alia nisi quod aut desunt nobis tabellarii aut intempestive flagitantur literae. Etsi enim σχολή nomen habet ab otio, lamen nobis minimum est otii. De conventu, cum Acta extent. scribere nihil opus est. Insidiis petiti sumus satis artificiose structis, quas deus dissipavit. Nos moderate et tamen constanter respondimus. Nec profecto illae fucosae conciliationes, quas quidam moliebantur, sanaturae erant discordias publicas. Ideo agamus, ut decet pios, simpliciter et plane. Pontifices Epicuri fugiunt Evangelii lucem quae opibus et potentiae ipsorum videtur Ideo cum piis ecclesiis nunquam facient fida foedera. Deum oremus ut emendet ecclesias, et suo quisque loco adiuvet piam emendationem. Bene vale. Die 7. Decemb.

Philippus Melanthon.

ANNO 1542.

225. No. 2472 . (Vol. IV. p. 800.)

8. April.

Philippus Landgravius Hassiae ad Lutherum et Melanchthonem.

Vide apud Burkhardtum I. l. p. 410 sq.

²²6. No. 2499 b. (Vol. IV. p. 827.)

1. Jun.

Aonius Palearius ad Lutherum, Melanchthonem, Bucerum, Calvinum.

Haec epistola edita est in hocce libro: Io. Georgii Schelhornii Amoenitates historiae ecclesiasticae et literariae. (Tom. I. Francof. et Lips. 1737. 8°.) p. 448 — 462. De die, quo haec epistola scripta est, editor disserit l. l. p. 447.

Servus Iesu Christi, Marthino Luthero, Philippo Melanchtoni Marthino Butzero, Calvino, et Germanis Helvetiisque universi qui invocant Iesum Christum.

Etsi, quae Romae geruntur, perferet ad vos vel rumor ipse prius, vel nuntii multorum, quam meae litterae, mira est enin inopia tabellariorum fidelium, et mercatores, qui istuc ire consueverunt, timore perterriti sunt, quod omnibus locis excutiantur: tamen, vel quia serae significationes certissimae sunt, vel quia, quod ego sentio, cupio vos scire neque vanum neque abs re visum est, si quem invenero, qui adferat, aliquid ad vos litterarum dare. Pontifex Romanus mirum in modum se parat atque expedit, ut, cum primum potest, Bononiam proficiscatur, incredibilem diligentiam adhibet, ut omnes sui instructissimi ad diem adsint: ex omni numero delecti sunt aliqui, quibus mandatum est, ut octavo Cal. Aprilis Tridenti sedeant, caeteri curiales sequantur, qui non sequentur, hostium loco habebuntur, ea de caussa publicae litterae scriptae atque impressae typis, iussumque, ut per lictores in valvis templorum affigantur. Multi in urbem convenere, ut ostendant, se imperata facturos: ab his curatur diligenter, ne quid desit, quod in vos possit excogitari. Ipse Pontifex, qui id aetatis non satis firma est valetudine, ne nocturnum quidem tempus sibi ad quietem relinquit. Magnam copiam consultorum habet, quibuscum ad multam noctem sermonem producit: interdum autem iurisperitos, aut usu rerum probatos, aut astutos homines, addite autem, si vultis, improbos consulit: nonnumquam Sophistas Theologos aut Philosophos contentionis cupidissimos advocat, orat atque obsecrat, ut in communem curam incumbant, et in hoc Concilio de Maiestate Ecclesiae Romanae, deque fortunis omnium Episcoporum et summorum Pontificum agi putent, numquam laboris et industriae pertaesum iri, si ad disserendum contra vos sint acuti, ad dicendum uberes ac copiosi, hos ubi satis accensos atque incitatos vidit, convertit sese ad augendum Collegium suorum: in quod heri decem et tres cooptavit, duos praeterea dixit esse designatos. Nolite quaerere, quam nobis, qui pro Christo emori possumus, stomachum fecerit? nam quid hoc est, nisi ambitus, nisi largitio ad Concilium corrumpendum? Quid istuc in mentem venit? nisi ut aucupetur gratiam eoruni hominum, qui vileo accepto libertatem vendiderunt, empti ea caussa, ut abalienent a vobis, immo abducant a cognitione veritatis Caesarem et Reges, quos, credo, existimant truncos aut lapides esse, qui haec neque audiant, neque intelligant, Episcopum

Concilio indicto struere has Sycophantias, commoliri hos dolos. Non stulti neque insani sumus, ut huic et asseclis eius nos ipsos et Christi caussam commiserimus. Non est, non est, inquam, indicium committendum cupiditati Episcoporum, qui veluti unum quoddam corpus conficiunt, cuius Caput est Pontifex Romanus: membra omnia capiti annexa atque alligata inserviunt, hoc si laboret, omnia fulciunt atque sustinent, quod eius vita sentiant, se quoque percommode vivere; eius regnum non est iis, ut quis forte putat, odiosum, quod minimae etiam corporis partes in id adspirent. Sunt in Germania Episcopi quatuor, aut ad summum quinque, boni, integri viri, peritissimi rerum divinarum, sunt in Helvetia tres, sunt fortasse in Italia duo: a quibus bona omnia possumus expectare. Vel quantum est, in tanta multitudine imperitorum et cupidorum hominum, quorum adulteria, incesta, corruptelae, superbiae, dominatus, saevitiae, cupititates inexplebiles, et maxima non Christiani animi indicia perspectissima sunt. Ego auidem non video, si Pontificis et Episcoporum iudicio standum sit, alios nos habituros sanctiores 1) quam res ipsas, quas illi semper probaverunt, ex quibus summam dignitatem, et incredibilem censum, atque adeo non modo in nos, sed in Caesares, et Reges, Principesque universos summum imperium, imo vero tyrannidem iniquissimam sibi constituerint. Horum commune consilium est, ut pro his, tamquam pro aris et focis, pugnent. Velerem aiunt consuetudinem conciliorum et morem antiquissimum non esse immutandum; neque Caesarem, neque Reges posse eos adstringere novis legibus. id si detur, negant, in Conciliis potestatem suffragii aliis esse, quam sibi. disserant, inquiant, quantum velint! Sunt nobis opiniosi et contentiosi homines. ubi diu fuerit concertatum, Episcoporum iudicio standum est. His rebus elati atque inflati, ita de Concilio statuunt atque decernunt, quasi de parta iam explorataque victoria. existimant enim, nos conlessos praedamnatosque eorum sententiis ad iudicium venire, in quo ex urbe usque, quam attulerunt, declarant in vos voluntatem. Quid ergo? (dicetis) in concilium non est veniendum²); modo Turca quiescat, et spes pacis, in quam venimus, nos non fallat! Prius tamen diligenter, pro vestra sapientia cogitare et prospicere debetis, quid mali, quantumve periculi inferre possit potestas

¹⁾ alios nos hab. sanctiores] Schelhornius haec verba mendosa in annolatione l. l. p. 451. sic restituit: alias nos habituros sanctiones

Schelhornius arbitratur, hic quaedam a librario omissa esse, forte sic supplenda: Veniendum omnino.

haec Episcoporum corruptissimorum, si eorum iudicio standum sit, quorum caussa agitur. Horum hominum audaciam, impudentiam, iniquitatem Liciniae leges antiquissimae et sanctissimae retundunt. Licinia est lex atque altera Ebutia, quae non modo eum, qui tulerit, de aliqua curatione ac potestate, sed etiam collegas eius, cognatos, affines excepit, ne eis ea potestas curatiove mandetur, etenim si populo consulis, remove te a suspicione tui commodi, fac fidem, te nihil, nisi populi utilitatem et fructum quaerere. Hae leges, quae antiquissimae et aequissimae sunt, petendae, et summa contentione a Caesare et Regibus Principibusque civitatum 1) ut miseris perditissimisque temporibus in tanta corruptione Episcoporum firmissimae habeantur. sunt, quibus cavetur et ostenditur, neminem in re sua iudicare, aequum esse. Qua in re imitari (ut alias ad vos est scriptum) debemus Cassianos iudices, quaerentes, cui bono sit. videmus, quam grandem iis institutionibus pecuniam, quos census, quem quaestum, quae regna, ad saevitiam, immanitatem, luxuriam sibi, meretricibus, concubinis, propinquis, posterisque eorum his Sanctionibus licentiaque Conciliorum compararint? ergo omnia animo sunt, quibus Concilium sanctum, solenne, integrum, incorruptum esse possit. Nemo prope dubitat, Pontificem Romanum et eius asseclas, atque Episcopos eo spiritu adduci, atque agi, ut per corummet sententias firmentur corum regna, census, et quaestuosae traditiones. Nihil est igitur, quod dicant, in Spiritu Saucto convenire se, atque congregari in nomine Christi, qui nihil minus iussit, quam divitiis inhiare, et pro primis Cathedris, proque hisce rebus suos cogi, quos ne vestitus, ne chi quidem voluit sollicitudine teneri: quibus, cum eorum duo all tres convenissent, se affore recepit. Quid mihi et fratribus quibusdam, dum in eam cogitationem incubuissemus, in mentan venerit, volo commemorare id, et si non longe abest ab eo comsilio quod superioribus annis ad vos scripsi: eo tamen unual placet, quod dignitatis auctoritatisque Episcoporum summan a tionem habere videatur. tum quod Episcopi, si bonit et fuerint, diligenter nobis colendi sunt atque observ eorum dignitatis ratione babita, quidquid Pa facilius assequantur, tum ut inter nos atque relinguatur. Id tale est. Si iussu Cque civitatum, in Britannia, Gallije

¹⁾ Idem editor huic loco adnotav vox: orandum, vel alia similis.

caeterisque provinciis, quae invocant Nomen Domini nostri Iesu Christi, delectus habeatur ex iis, qui rerum divinarum bene periti quam minimae suspicionis ut Pontificios corruptelae affines Primus delectus per Civitates sanctae Dei plebis sit: sunt 1). Plebs, quos delegerit, deferat ad primarios viros. Primarii videant, qui hi sint, quos plebs elegerit. Duo legati, alter plebeius alter patricius, deferant ad Caesarem et Reges nomina electorum. Quos omnes ubi Principes iusserint convenire, sex vel septem ex singulis provinciis parem omnino numerum hominum selectissimorum statuant. Pontifex deinde atque Episcopi ex omnibus Episcopis duodecim Episcopos legant, spectatae vitae et sanctitatis. qui manus imponant iis lectis viris, orentque super eos, ut accipiant virtutem supervenientis spiritus. Hi firmissimi judices omnium contentionum statuantur a Pontifice, ab Episcopis, a Caesare, a Regibus, Principibusve Civitatum: qui subscribant ac recipiant, sese, quidquid ii iudicaverint, statuerint, declaraverint. firmissime aeque omnes accepturos, curaturosque, ut pro indubitatis habeantur. Mox decreto amplissimo facto, (quo caveatur iis. qui ad Conventus peragendos, aut ad dicendum venerint, quiqui sunt.) Pontificis, Episcoporum, Caesaris, Regum Principumque civitatum nomine iussuque pronuntietur, ut, quoniam in Sancta Synodo libere agendum est, consultum sit, ut libere quisque, sine metu, sine periculo possit dicere. et ut promissi Pontifex, Episcopi, Caesar et Reges Principesque civitatum se sponsores dent exsolvantque legibus omnibus, edictis, senatusconsultis, poenis et censuris, omnes, qui aut dixerint, aut scriptum dederint, apud hosce lectos viros, qui in loco quid 2) agendum parato cum Pontifice, Episcopis, Caesare et Regibus Principibusque legatisve Civitatum sedeant, audituros 3) orationes, si quae habebuntur, tam barum quam illarum partium: quas postea iubeant sibi dari scriptas; primo loco dicant vel promotores Concilii, vel qui veluti accusatores caussam controversiae statuant, vel petitiones adferant: secundo adversarii respondeant. Eorum actionibus acceptis, si quae disputanda videbuntur, apud hos itidem disputentur. Post conflictum semper scribi petant cum argumenta tum responsa. Quae omnia ubi lectissimi sanctissimique viri viderint et legerint. et non modo oculis, sed animo quoque perlustraverint atque per-

¹⁾ quam minimae — affines sunt.] Schelhornius iudicat pro his legendum esse: quam minime suspicionis et pontificiae corruptelae affines sint.

²⁾ quid] pro hac voce lege: ad

³⁾ audituros] pro eo lege: audituri

penderint, videant, ne quid detrimenti Evangelium, doctrina Apostolorum, et respublica Christi capiat. Quam unam ob rem declarandam invocato Spiritu Sancto libere pronuntient, statuantque, quod gloriae Christi sit bonum felixque Populo Christiano. consilium cogitatumque, quale quale est, iusserunt, fratres, ut ad vos scriberem. Si placebit, eius vos necesse est moderatores esse atque duces. Haec enim miserrima et gravissima fortuna Italorum est, quod neque, a quibus implorent auxilium, habent, neque, Helvetii, qui abalienato sunt animo a Babysi habeant, licet. lonia Romana, per legatos a Rege Galliae, apud quem audinus eos esse gratiosos, petere atque impetrare possunt, atque obtestari, nisi in petitione Rex ipsis faveat, nunquam posthac se eius partes segunturos; relicturos se, si destituti, si vero adiuti fuerint 1), ea de re publicum monumentum liberis posterisque eorum. Germani pii a Caesare nullo negotio impetrabunt, si precibus et obtestatione contendatur: ut, quem Imperatorem tot annos fidelissime sequuti sint, eius ope liceat Christi causam misere oppressam sublevare. Britanniae Regem, qui alieno animo in Poutifices Romanos esse dicitur, sollicitare litteris possunt cum Helvetii, tum Germani, ut in hanc sententiam veniat, ut commune consilium non spernat. Haec omnia tam bona, tam expectata, fratres, tamque utilia, imo vero necessaria Reipublicae Christianae vos assecutos video, si quas inimicitias habetis, Christiana pietate deponatis. Adfertur enim ad nos, nec obscuro, nec vario sermone magnas contentiones dissensionesque esse inter vos: quibus discrepantes non in unam sententiam, sed ne in eundem locum possitis convenire. Hem fratres! date hoc Christo nostro saltem pro tempore, ut una concurratur, ne impetum sustinere possint adversarii. Si tot tantosque abusus Romanae Babyloniae una reiecistis; si pro Apostolicis institutis servandis, defendendoque Evangelio una mens est, idemque animi vestri sensus, quid unum, aut ad summum alterum caput vos tantopere distrahit ac disjungit? Adversarii instructissimi, potentes atque unanimes in Colligite vos per lesum Christum, ne, si illi vicerint, cum postea volueritis, non sit Christi respublica, quant iuvare ac tueri possitis. Defendenda sunt multa ista, quae superioribus annis pulcre illustratis. Reiiciendi, superandique in concilio hostes Evangelii. Si qua interpretationis varietas in aliquo

¹⁾ si destituti, si vero adiuti fuerint,] pro his, Heumanno indice, legen dum est: sive destituti, sive adiuti fuerint,

est capite scriptorum divinorum, ne confedite vos. Unusquisque in suo sensu abundeta Dabit, dabit postea Deus Pater Domini N. I. C. ut in iis quoque, in quibus nunc contentio est, idem aliquando sentiatis. Suscipite interim, defendite, tuemini ea, de quibus non errantem et vagam, sed stabilem certamque senten-Quos animos sumturos putatis eos homines, quos tiam habetis. in Italia, Galliis atque Hispaniis, scriptis vestris excitastis? si audierint, Germanos non modo non esse dissipatos, (quod primo quoque verbo obiiciunt adversarii, quod non sit dissensionis Deus) sed iis Britannos atque Helvetios esse coniunctos? quid Reges et Principes? an non putatis rationem habituros tantarum nationum? quae si impetrarunt, ut non apud corruptos, sed sanctissimos atque aequissimos iudices omnes aeque sine metu sine periculo possint dicere, non dubitare 1) sacrum, solenne, integrum, incorruptum concilium vos habituros. Id ut ab Imperatore, Regibus, Principibusque civitatum prece admoniti obtestatione petatis, si Respublica Christiana loqui posset, vos vehementer etiam atque etiam rogaret. Hoc consilium quoniam expendi desideramus a te, a Bucero, a Melanchthone, a Luthero, obsecramus, Calvine, per Dominum Iesum Christum, ut ad eos singulos harum litterarum exemplum perferri diligentissime cures. ad quos si meae litterae prius, quam ad te, pervenerint, nihil erit mirandum, si ab iis quoque eat exemplum ad te et Helvetios nostros. Misimus enim hanc epistolam per alium tabellarium ad Bucerum, quae si ad hominem perferretur, oravimus, ut exemplum mitteret ad te. Vale, bone et fidelis minister Iesu Christi. Commendo tibi conservum nostrum Bernhardinum Ochinum. Quibuscunque eum rebus inveris, Christum inveris. Vale, mi frater.

227. No. 2500 . (Vol. IV. p. 827.)

(ineunte Jun.)

Lutherus, Bugenhagius et Melanchthon ad Ioannem Fridericum Principem Electorem.

Haec epistola adhuc desideratur; de eius argumente vide Burkhardt 1. 1. p. 412.

228. No. 2560 b. (Vol. 1V. p. 876.)

11, Oct.

Simoni Leupoldo.

Hanc epistolam primam divulgavit G. C. F. Lischius in Annalibus: Jahrbucher bes Bereins für meflenburgifche Geschichte und Alterthumskunde. Jahrgang V. (Schwerin 1840. 8°.) p. 247. Nr. 11.

¹⁾ dubitare] Schelhornii iudicio legendum est: dubitarem, Supplem. Melanchth.

Egregia virtute et eximia ingenii dexteritate praedito D. Simoni, Secretario Illustrissimi principis Megalburgensis, suo amico.

S. D. Carissime Simon. Venit ad vos d. doctor Autor Brunswicensis, qui et Lipsiae et in Italia iurisconsultos audivit amplius decennio. Et nunc vidit aulam marchionis et in academia docuit; sed propter honestas causas quaerit aliam conditionem. Scio munus cancellarii in omni gubernatione summum esse; sed tamen ea eruditio, integritas et gratuitas est in Autore, ut sperem eum reipublicae in superiore gradu utiliter serviturum esse. Quare eum tibi commendo teque rogo, ut illustrissimis principibus tuis eum commendes. Bene et foeliciter vale. Die XI octobris anno 42.

Philippus Melanthon.

229. No. 2570 b. (Vol. IV. p. 886.)

28. Oct.

Lutherus, Crucigerus et Melanchthon ad Ioannem Fridericum Principem Electorem.

Vide apud Burkhardtum I. I. p. 416 sq.

230. No. 2601 b. (Vol. IV. p. 927.)

(exeunte anno.)

Lutherus, Melanchthon et Bugenhagius ad eundem.

Hanc epistolam Burkhardt l. l. p. 420. memorat quidem, sed eam ipsam non exhibet.

231. No. 2603 b. (Vol. IV. p. 929.)

(hoc anno.)

Frederico Reifsteck.

Haec epistola ex Professoris Van de Velde apparatu Melauchthoniano primum edita est ab Aug. Schelero in Naumanni Serapeo anni 1867. No. 9. p. 131. epist. 32.

Clarissimo viro Frederico Reifsteck D. utriusque iuris in iudicio camerae imperialis, patrono suo.

S. D. Clarissime Domine Doctor. Arbitror filium vestrum Fridericum et Nicolaum Bromium fuisse commilitones apud Gryneum communem amicum nostrum: existimo et familiam Bromiam Francofordiensem vobis notam esse, in qua fratres sunt aliquot magna integritate et modestia praediti. Adducit autem iam Spiram Nicolaus Bromius fratrem Danielem bona indole praeditum et in academia nostra et Heidelbergensi aliquamdiu versatum ac adhibitum ad iuris doctrinam. Nunc maluit eum ad forensem cri-

bendi formam assuefieri. Quare tota familia rogat ut eum recipiatis in aedes vestras et eius opera in describendo utamini eumque assuefaciatis ad ea exercitia quae ipsius aetati videbuntur Et promittit se benigne daturum quantum paciscemini. Haec illi etiam sine meis literis vobis exponere poterant, sed Nicolaus ut aditum ad vos haberet, has a me flagitavit, quas rogo ut boni consulatis. Et si quid meum testimonium Danieli prodesse potest, denegandum non fuit; probo enim adolescentis ingenium, voluntatem et mores; arbitror et ad forum facundiam natura mediocriter idoneam esse. Spero ordini vestro honorificum fuit studia iuniorum iuvare, fit Scaevola Gallum Aquilium, Aquilius Severum Sulpitium erudiit. Irnerius renovator doctrinae iurisconsultorum erudiit Azonem, et hic labor docendi alios prodest reipublicae. Quare spero vos non gravatim talem adolescentem bonae spei et in familia honesta natum recepturos esse, idque ut faciatis vos etiam atque etiam oro. Bene ac feliciter valete. Die 6 (nomen mensis omissum) 1542.

232. No. 2604 b. (Vol. IV. p. 931.)

(hoc anno?)

Iudicium.

Lec iudicium (sine anno adscripto), quod a Burkhardto l. l. p. 411. in annotationibus ad epistolam quandam anni 1542. memoratur, primum editum est a Baxmanno in Niedneri Ephemeridibus Zeitschrift für die historische Theologie anni 1861. fasc. 4. p. 627 sq. No. XX.

ludicium Phil. Melanthonis de eo, quod parochus quidam reliquum in poculo post communionem ebiberat ipse.

Certum est, deum non esse alligandum ad ullam rem, ad quam se non alligavit ipse verbo suo. Sicut peccant omnes, qui Deum magis ad hanc statuam quam alibi exaudire imaginantur. Et ex tali imaginatione omnes idolomaniae ortae sunt. Non igitur alligandus est deus ad panem et vinum extra usum, ad quem instituta est coena domini. Et merus furor est fingere, quod dictis verbis a consecrante sic immigret corpus Christi in panem et ibi semper manere cogatur. Sicut infusum vinum in cantharum manet nisi rursus effundatur. Sed sacramenta pacta sunt exhibitionis. Cum sumuntur illae res, simul adest Christus et est efficax. Haec sacramentalis praesentia est voluntaria nec est inclusio geometrica et magica, qua cogatur Christus in pane manere. Cum ha-Plisatur homo, in ipsa actione vere adest spiritus sanctus, non manet in aqua extra actionem. Sunt igitur abominandae illae Quaestiones: an mus rodens panem comedat corpus Christi; et abominandus est mos circumferendi panis in spectaculis. Quare ea quae post communionem reliqua sunt de pane et vino, quae non manducantur ab iis, quorum sit intentio uti coena domini, non sunt sacramenta, quia actio tota est sacramentum. Sed propter imperitos et reverentiam consulo, ut reliquum in poculo ebibat ultimus communicans unus vel plures.

233. No. 2609 b. (Vol. IV. p. 936.)

(hoc anno.)

(Inscripta bibliis.)

Hi loci, quos Melanchthon sua manu inscripsit bibliis quibusdam, inveniuntur in libro Fortgesette Sammlung von Alten und Reuen Theologischen Sachen. I. Behtrag Auff das J. 1780. (Leipzig. 8°.) p. 716.

Anno 1542.

Joh. XV, 1. Summa.

Lex per Moisen data est. Gratia et veritas per lesum Christum facta est. Deum nemo vidit unquam. Unigenitus filius, qui est in sinu patris, ipse enarravit.

Joh. III.

Omnis, qui credit in filium, habet vitam aeternam. Qui non credit filio, non videbit vitam, sed ira Dei manet super eum.

Philippus Melanthon.

ANNO 1543.

234. No. 2615 b. (Vol. V. p. 8.)

4. Jan.

Iustus Ionas ad Melanchthonem.

Hanc epistolam ex autographo in Cod. Monac. 10358. primum edidit Clar. Vir Theod. Pressel in libro suo: Justus Jonas (Elberfeld 1862. 8.— in opere: Leben und ausgewählte Schriften der Bater und Begründer der lutherischen Kirche VIII. Theil.) p. 142. nota 99.

G. et pacem Dei in Christo lesu filio Dei. Accepi consolatorias tuas plane paterna στοργή scriptas, mi charissime praeceptor Philippe, quibus me in his meis profusissimis lachrymis ac luctu gravissimo non mediocriter recreasti. Agnosco singularem amorem erga me tuum, agnosco pectus solidae amicitiae natum, in quo me omnesque meos iam olim inclusos perpetuo rebus secundis iuxta atque tristibus, sincerissime amicus, admodum amanter circumfers atque complecteris. Excessit e vivis vitae

socia, vitae meae decus, vitae solatium solamenque singulare, et ut tota vita eius comitas, pudor, suavitas et dulcis fuit modestia, ita et morte admodum placide obdormivit inter meos multos luctuosissimosque singultus et amarissimas lachrymas, adhuc vertens ad me vocem plenam officii, plenam charitatis mirificae, plenam syncorissimae pietatis: herr Doctor, ich bracht euch gern ein Anucht. 3ch weiß, ihr habt Kinder lieb. Weinet nicht, es gefällt bem Berrn Chrifto alfo wohl. Ich danke euch aller Treu. Dab ich euch ju Beiten verwmet, vergebt mire. Non credis, mi Philippe, quam me exerceant in hoc luctu luctantem et lugentem parvi liberi. Tantum Sophiolam et Elsulam placavi; hi nunc sciunt casum et dicunt, matrem esse in coelo; loachimulus vero et Kettarinula persuasi sunt matrem valetudinariam esse vectam curru ad Doctorem Martinum, ut ibi curetur a Medicis. Saepe autem interpellant me in mensa. deinde vesperi, cum somnium capto. Ecquando, inquiunt, mater redit cum D. doctore Martino? Sed forsan cras aderit. Video et in pueris animi divinationem non parum valere. loachimulus mihi mane surgenti acclamavit tota voce: Pater, inquit, iam hac hora mihi loquuta est mater. Quid, inquam, dixit tibi? Negat se, inquit, brevi ad nos redituram, se enim esse apud dominum Christum in coelo. Filius Iost dixit, te hic 1) venturum esse, quod utinam, mi Philippe, fiat, ut comites tibi sint loachimus Angelum mihi e coelo missum existimabo, si tu ad-Speramus fore ut divertas vel in aedes meas vel Doctoris Milde utramque vidualem, diversorium et hospitium propheticum. Boni consule has neglectas literas. Ut animus affectus est, sic vultus, habitus frontis est et sermo. Carmina proveniunt animo deducta sereno. Amicissime et reverenter peto salutari D. loachimum et Zugelium, D. Pfeffingerum, reliquos dominos et amicos. Nihil rescribas, ne tibi molestus sim, modo ipse venias. Expectat te charissimum praeceptorem ac parentem filius meus lost, quem tecum remittam. Christus te Reipublicae et Ecclesiae servet quam diutissime.

235. No. 2641 . (Vol. V. p. 40.) (ante 16. Febr.)

Ioannes Calvinus ad Philippum Melanchthonem.

Hanc epistolam nuncupatoriam ad Melanchthonem Calvinus praemisit libro suo inscripto: "Defensio sanae et orthodoxae doctrinae de servi-

¹⁾ hic] pro: huc

tute et liberatione humani arbitrii, adversus calumnias Alberti Pighii Campensis," 1) qui in eius opusculis omnibus in unum volumen collectis a Nicolao Gallasio (Genevae 1552, Fol.) p. 216—351. et in eius operum omnium theologicorum Tomo VII. (Genevae 1617. Fol.) p. 134—204. exhibetur. Utramque editionem contuli. — In epistolae fine legitur: Mense Februario 1543., die mensis non addito, sed ex loco quodam subsequentis epistolae d. 16. Febr. scriptae, scil. verbis: "Caeterum, quod in lucubratione, quam nuper edidi, abusus sum tuo nomine, etc.", quae sine dubio ad hanc epistolam nuncupatoriam spectant, intelligitur, eam ante d. 16. Febr. esse scriptam. — Melanchthonis epistolam d. 11. Maii datam, qua huic nuncupatoriae respondit, vide in Corp. Ref. Vol. V. p. 107—109.

Ioannes Calvinus clarissimo viro Philippo Melanchthoni.

Etsi nec singulare illud iudicii tui acumen, quod iure mirantur omnes, ignoro, et eius censuram, sicuti par est, revereor: libellum tamen hunc si privatim tibi legendum mitterem, fretus amoris erga te mei fide, non longa excusatione uterer . Nunc autem quia publice inscribere tibi ausus sum, non defuturos scio. qui temeritatis in eo me accusent. Eorum igitur causa, quod necesse apud te non esset, unde hanc fiduciam ceperim, breviter exponam. Principio, eum tibi librum offero, quem duplici nomine tibi gratum fore certo novi: tum quod me amas autorem, tum quod piae sanaeque doctrinae defensionem continet: cuius tu non modo studiosissimus es cultor, sed eximius fortissimusque vindex. Accedit et tertia commendatio, eaque non vulgaris, quod simplex ac sincerum est, quo utor, defensionis genus. Quantum enim a versutis obliquisque in disputando artibus, quae claris alioqui apertisque rebus tenebras obducant, ab omni denique fuco et sophistica abhorres: tantum tibi placet nuda ingenuaque perspicuitas, quae rem, sine ullis involucris, ante oculos statual atque exponat. Atque haec tua virtus, sicut est rari exempli, ita magnam saepe mihi admirationem movit, quod cum incredibili perspicacia excellas, simplicitate tamen nihil habeas antiquius. Valebit igitur non parum et haec causa, scio, ad conciliandam libello gratiam. Praeterea memini, has te aliquando mihi mandasse partes, ut si nos lacessere pergeret Pighius, ad reprimendam eius proterviam aliquid conscriberem. Quod tamen ut facere nunc demum inciperem, non modo tua autoritate adductus, sed eius quoque improbitate compulsus fui. Libris enim decem de libero arbitrio et praedestinatione nuper editis, quicquid de bis

¹⁾ De hoc Calvini libro vide Henry Leben Calvins Tom. II. p. 284 sqq.

²⁾ uterer.] sic Ed. 1552.; Ed. 1617. male: utetur,

rebus prodideram, non iudicio aut delectu, sed mera pugnandi libidine. confutandum suscepit: ubi adeo insolenter, tamque effreni ferocia, adversus puram, quam tuemur, pietatis doctrinam se iactat, ut occurrere aliquo modo tantae hominis petulantiae, nisi silentio prodere vellem Christi gloriam, necesse habuerim. Postulabat autem huius argumenti tractatio plus aliquanto et otii et temporis. Sed quia videbam id captare adversarium, ut si diutius differrem, hac mea mora, ad occupandos praeiudicio quodam hominum animos abuteretur, malui aliquid cito dare, vel minus elaboratum, quam tacendo pati, ut, cum bonae causae dispendio. inani eiusmodi iactantia frueretur. Quanquam sic mihi festinasse videor, ut minime tamen praecipitaverim nimia celeritate. enim praecipuum erat, consecutum magna ex parte, spero, iudicabis: ut dicerem, quantum ad repellendas adversarii calumnias satis esset. Et tamen hanc excusationem praetermittere non oportuit: quam si tu pro insigni tua humanitate recipies, viam aliis monstrabis, ne mihi se iniquiores praebeant, aut minus benignos. Mihi certe saepius in mentem venit, de conditione nostra queri quod tanta negotiorum, quae subinde nobis ingeruntur, et multitudine obruti, et assiduitate oppressi, et varietate distracti, idque domi simul et foris non possimus ad unum aliquid agendum, animos diligentiamque intendere, sed huc inde perpetuo cursilare cogamur: sicut qui variis et operosis ministeriis destinati, quibus simul obeundis nequaquam sint pares, dum eodem momento undique urgentur, quorsum se vertere debeant, prae lassitudine nesciunt. Interea quicunque ex hostibus nos aggredi instituunt, ab aliis omnibus curis soluti ac vacui in alta pace, quoad libuerit, ad instruendum belli apparatum sunt intenti, et colligendas copias, quas deinde per suam opportunitatem in nos emittant. si quid fatigationis sentiunt ex uno congressu, quietem et inducias tunc quoque pro suo arbitrio sibi sumunt, donec refectis animis et viribus, iterum ad nos impetendos instructi sunt ac Huc etiam accedit, quod tantis locorum spatiis divisi, parati. illa etiam, unde non parum levationis sperandum foret, commoditate destituimur, communicandi scilicet inter nos, consiliaque pro rerum et temporum ratione, conferendi. Haec, ut dixi, non sine gemitu sortisque nostrae deploratione reputo mecum ac perpendo. Caeterum, quo minus ista cogitatione frangar, occurrit ex altera parte non minimum solatium. Primum quia statuo nos non sine certo Dei consilio, et talibus obsideri premique angustiis, et iis, quae humanitus iuvare nos possent, subsidiis defici, ut

melius expergefacti, respicere in ipsum solum discamus. Deinde quia vetus hoc esse exemplum, cum animo recordor. Refert enim sacra historia, Israelitas, cum ex captivitate restituti civitatem exstruerent, pari difficultate laborasse. Nam cum ipsa operis magnitudo ac moles, cum temporis angustiae plus satis eos urgerent, ab hostibus aliquanto plus negotii molestiaeque sustinebant. Et tamen videmus id non obstitisse, quominus constanter infractisque animis pergerent in opere, usque dum ad extremum constanti corum assiduitate hostium improbitas et rabies frangeretur. Siquidem hoc non vulgare erat fortitudinis specimen, gladiis accinctos caementum et lateres comportare: altera manu tenere gladium, facere opus, trullamque versare altera: atque ita architecturae dare operam, et simul ad proelium esse expeditos. Eius historiae recordatione excitari nos quoque decet, ut inter tot difficultates, quae nos ad desperationem solicitant, animum nihilominus colligamus. Cum mirabili sua, tum potentia, tum bonitate Dominus ab horrenda illa Antichristi Rom. tyrannide nos liberavit, civitatis suae sanctae Ierusalem, id est, Ecclesiae instaurandae provinciam hodie nobis mandat. Arduum sane per se opus ac laboriosum: ut nihil aliunde superveniat impedimenti. Satanae ministri et satellites, quibus id est propositum, ne Ecclesiae aedificationem, quoad 1) in se erit, surgere patiantur, assiduis certaminibus nos vexando, plus adhuc negotii facessunt. Itaque, cum securam ab aliis rebus vacationem) requirat ordinarius reparandae Ecclesiae labor, cui nos, quando ita Domino visum est, destinati sumus, simul atque lapidem unum coepimus tollere, isti classico ad proelium nos citant. Cum nos exigua simus hominum manus: illi ingentem faciant exercitum: qui possimus et resistere simul illis, et manus habere semper in opere occupatas? nisi nobis in mentem veniat, sic nunc agere Deum, ut pridem solitus est, quo illustriorem manus suae potentiam reddat: nobis sufficere hoc debere, quod etiam si parum proficere nunc videamur labore nostro: de successu tamen perinde ac si iam extaret, simus certi, quando sub eius vexillo auspiciisque Quod si hominum quorundam reprehensionem non effugiat nostra sedulitas (ut plerique hodie sunt nimis delicati et morosi) quia festinationem alicubi resipiat, haec nos conscientia sustineat ac confirmet, quod Deo iudici nostro, Christo Domino ac duci, sanctisque Augelis eam scimus approbari. Quod ad me

¹⁾ quoad] sic Ed. 1552.; Ed. 1617: quod

²⁾ vacationem] sic Ed. 1552.; Ed. 1617. male: vocationem

ivatim attinet, cum satis, cui serviam, noverim: in hac fiducia tus acquiesco, quod illi placere obsequium meum qualecunque, ihil dubito. Caeterum, si hominum iudicium quaeritur, tuum nius mihi instar omnium futurum semper est, sicut merito esse ebet. Mense Februar. M. D. XLIII.

236. No. 2641 °. (Vol. V. p. 40.)

16. Febr.

Idem ad eundem.

Hanc epistolam repeto e Petr. Burmanni Sylloge epistolarum a viris illustribus scriptarum. (5 Tomi. Leidae 1727. 4°.) Tom. II. p. 229 seq. epist. XIII. — In anglicam linguam versa legitur in hocce libro: Letters of John Calvin compiled from the original manuscripts and edited with historical notes by Dr. Jules Bonnet. Vol. I. Translated from the original latin and french. (Philadelphia. 8°.) p. 373—376. No. Cl.

Vide quam pigro ventri literas tuas dederis. Eas enim vix quarto demum mense mihi reddidit, et quidem multo attritu iam disruptas ac laceras. Hoc tamen ipsum, quod vel sero ad me pervenerint, magno in lucro posui. Nam dum eas huc atque illuc circumfert; mirum, quod non alicubi reliquerit. Ergo. utcunque eius negligentia singularis gaudii fructu privatus ad tempus fuerim: facile tamen veniam a me impetravit, ubi eas recepi. Utinam vero, sicut dicis, saepius nobis, saltem per literas colloqui liceret. Tibi quidem nihil inde accederet: mihi autem nihil foret in hoc mundo optabilius, quam in literarum tuarum suavitate acquiescere. Vix credas quanta hic negotiorum mole premar at-Sed inter has angustias duae res sunt, quae me plurimum excruciant: quod mihi legitimus operae meae fructus non constat: deinde quod abs te paucisque aliis tantopere dissilus, illo, quod me in primis iuvare posset, consolationis genere Verum quando ne hoc quidem optionis nostrae esse convenit, ut locum sibi quisque arbitrio suo deligat, ubi serviat Christo: in ea nobis statione manendum est, quam cuique nostrum destinavit. Hoc saltem nobis nulla regionum longinquitas eripiet, quin hac conjunctione, quam Christus, sanguine suo consecratam, Spiritu quoque suo in cordibus nostris sanxit, contenti, dum vivimus in terra, sustineamur beata illa spe, ad quam nos literae luae revocant: in coelis nos simul perpetuo victuros: ubi amore micitiaque nostra fruemur. Caeterum, quod in lucubratione, quam uper edidi, abusus sum tuo nomine, hoc vel amori erga te meo moscas, vel tuae humanitati concedas, peto. Inter multas ra-

tiones, quibus eo adductus fui, haec non postrema fuit, quod Sadoletum Pighius delegerat, cuius nomine suas nugas venditaret. Verum ideo subticui, ne mihi ad comparationem descen-Neque tamen hic longa excusatione utar: dere necesse foret. cum testatus fuerim, ideo me fecisse, quae mihi per tuam humanitatem benevolentiamque, quam mihi defers, licere certo confiderem. De rebus nostris multa sunt quae scribam, sed hoc ipsum est, quod me tacere cogit, quia nullum finem invenirem. Laboro hic et fatigor mirum in modum; proficio mediocriter. Et tamen mirantur omnes, me tantum proficere inter tot impedimenta, quorum magna pars est ab ipsis ministris. Haec tamen mihi magna est laborum levatio, quod non tantum haec Ecclesia, sed tota quoque vicinitas fructum aliquem sentit meae praesentiae. quod nonnihil in Galliam usque et in Italiam redundat. Statum vestrae Germaniae non sine acerbissimo dolore audio. Nec leviora sunt mala, quae timeo, quam quae lugeo. Nam si verum est, quod narratur, Turcam maioribus rursum copiis bellum instaurare: quis obstabit, quo minus longe lateque pro libidine grassetur? Et quasi parum esset, turpiter dilapso exercitu, tot impenses frustra profudisse, tantum accepisse dedecoris: praeterea praecipuum roboris florem primum continua peste triennii, deinde hae postrema lue perdidisse: nunc multo gravius ab intestinis dissidiis Necdum tamen tam acriter perculsi nostri principes expergefiunt, ut dare discant Christo gloriam. Hoc tamen me nonnihil recreat, quod aiunt, Coloniensem et alios quosdam ad Neque enim parrepurgandas Ecclesias animum serio adiecisse. vam accessionem esse duco, quod Episcopi, ex quorum ordine nullus adhuc nomen Christo dederit, nunc sublata manu, profiteri Tantum nunc advigilanab Idolo Romano defectionem incipiant. dum et enitendum est nobis, ut eorum cursum promoveamus, ne ex dimidio Christo peius monstrum renascatur. Interea Ro: Pontifex iam concilii simulachrum Tridenti ostentat, ut orbem exspectatione suspensum aliquantulum adhuc retineat ac moretur. Sed Deus non patietur diutius sibi illudi. Fallor, nisi hic annus maximam rerum conversionem parturiat, quae brevi emergat. Sed im Vale igitur, Vir modis omnibus ornatiss. mihique nimis multa. semper in Domino colende. Dominus te diu servet incolumem in gloriam nominis sui, et Ecclesiae suae aedificationem. quid sit causae, cur tamdiu Danielem tuum domi suppressum teness. Neque enim me lectionis eius fructu privari aequo animo patior. Dom. Martinum reverenter meo nomine salutes, quaeso. Habemus

hic Bernardinum Senensem, magnum et praeclarum Virum, qui suo discessu non parum Italiam commovit. Is ut vobis suo nomine salutem adscriberem, petiit. Vale iterum cum tua familia, quam Deus semper custodiat. Genevae. 14. Calendas Martias. 1543.

237. No. 2647 b. (Vol. V. p. 49.)

25. Febr.

Eberhardo Rumlangio.

Huius epistolae ineditae, quae in Simleriana collectione Tigurina (8.
Msc. 52.) asservatur, apographon per Clar. Virum Voegelinum accepi.
— Simlerus ei annotavit: Vide de hac epistola Rumlangium ad Bullingerum die XXIX. Martii 1543.

Clarissimo et optimo Viro, D. Eberhardo Rümlang, Scribae quaestorio Inclytae Reipublicae Bernensis, amico suo.

S. D. Graeco versu dicitur, Commune bonum esse, vir bonus. ld multo rectius dici potest de piis Magistratibus, et ceteris, qui sunt in consiliis rerum publicarum. Nam profecto pii gubernatores. magna praesidia sunt civitatum et imperiorum, ut erant loseph in regno Aegyptiaco, Daniel in Persico, et alii alias. sunt hae gemmae, et tamen aliquas donat Deus iis Civitatibus, quae praebent tranquillum hospitium Ecclesiis et piis studiis, ut novi Argentinae Sturmium 1), et alibi alios. Gaudeo et in vestra Civitate similes viros esse in gubernatione, vere et ex animo amantes Deum, et inimicos Epicuraeis furoribus, qui iam late proh dolor grassantur. Legi tuam epistolam, et agnosco pectus sollicitum de gloria Dei et de pace Ecclesiae Christi. Nam hostes Evangelii blasphemos nequaquam iudico esse membra Ecclesiae Dei. Precor autem Deum aeternum, Patrem liberatoris nostri Iesu Christi, ut lucem Evangelii in sua Ecclesia, hoc est, in nostris et vestris coetibus conservet, et pectora nostra accendat, ut vere simus, ut inquit Esaias, plantulae Dei, glorificantes eum. interrogas de Coena Domini, quid sentiam ex hac recenti editione locorum communium puto intelligi posse. Certe non probo idola, quae defendunt sacrificuli hostes vestrarum et nostrarum Ecclesiarum. Et diligentissime antiquitatem inquisivi. Quanquam autem apud nos alii aliis durius aut horridius loquuntur, praesertim cum exarserunt contentiones, tamen eruditiores hoc quod scripsi, sentiunt et fere sic loquuntur. Deum oremus communibus votis, ut omnia scandala, praesertim ex nostris Ecclesiis auferat, et glo-

¹⁾ N. S.: Iacobum.

riam Filii sui ornet et illustret. Bene vale, Vir optime. Scribam alias, si postulabis, copiosius. Bene et feliciter vale. Die XXV Februarii 1543.

Philippus Melanchthon.

238. No. 2682 b. (Vol. V. p. 90.)

12. April.

Matthiae Zeliensky [Zielinsky].

Autographon huius epistolae ineditae olim asservabatur a legionis duce de Zielinsky, apud quem eam descripsit M. Stergel (?), qui officinam typographicam Cracoviae administrabat, et hoc apographon 1781. inde Dresdam misit ad O. C. N. Büsching, celeberr. geographum. Hoc denuo describere mihi contigit.

Praestanti et generoso viro Domino Matthiae Zeliensky, egregia virtute praedito, Cracoviam.

S. D. Etsi hoc tempore prudentum ac bonorum animos ita occupatos esse cura et cogitatione de irruptione Turcica arbitror, ut intempestivum sit eos de studiis, ut ornamentis civilibus, interpellare; tamen non dubitandum est, Deum grassanti Tyranno frenum iniecturum esse. Non enim erit quinta Monarchia. Quare quod foves studia Tuorum, praeclare et pie facis, Teque rogo, ut facere pergas. Bartholomaeus modestissime in Academia vixit, mihique et caeteris praeceptoribus propter singularem ingenii dexteritatem ac morum moderationem admodum carus est. Profecit in latina lingua egregie, et ut antiquitates et historias possit cognoscere dedit operam graecis litteris, meque audivit enarrantem historiam luculentissime scriptam a Thucydide de Graeciae bellis ac mutationibus maximis, quarum lectio certe animos studiosos de multis rebus admonet, et ad moderationem ac iustitiam hortatur. Cum igitur feliciter in studiis versatus sit, et multum promoverit, rogo, ut eum non destituas, spero enim usui futurum esse reipublicae: et Tibi honestissimum est Tua pietate, simul et Tuis et reipublicae prodesse. Bene et feliciter vale. die XII. Aprilis 1543.

Philippus Melanthon.

239. No. 2714b. (Vol. V. p. 119.)

14. Ju.

Ioanni Cnipio Andronico.

Hanc epistolam primum edidit Rev. Vir Georg. Eduard. Steits in hoce scripto: "M. Iohannes Cnipius Andronicus, Schulmeister zu den Barfüssern 1550—1562, der theologische Vertreter des Melanchtho-

nianismus in Frankfurt. (Frankfurt a. M. 1860. 4°.) p. 61. epist. II. Ex hoc libro benigne ab auctore mihi donato eam h. l. repeto.

Egregia eruditione et virtute praedito viro D. Ioanni Gnipio, literarii gymnasii gubernatori Andernaci, amico suo Philippus Melanthon S. D.

Legi nuper carmen tuum Christophoro missum. Heri etiam epistolam vidi, quam ad clarissimum D. Martinum Bucerum scripsisti. Ex his scriptis intellexi te non solum honeste sentire de causa publica et studio verae pietatis incensum esse, sed etiam magna ingenii facultate atque ubertate praeditum esse. Hoc enim ex flumine orationis tuae, quod video esse copiosum et splendidum, facile iudicari potest. Coepi igitur absentem diligere idque tibi significandum esse duxi, ut amicitiam me tuam appetere intelligas. Honestissimum est autem ac plenum humanitatis, nos, qui doctrinae et virtutis studia colimus, vera benevolentia coniunctos esse. Arbitror autem et reipublicae prodesse nostri ordinis conjunctionem. Quare cum de Bucero deque caeteris amicis, qui literas et coelestem doctrinam colunt, cogitas: me velim ad eum numerum adiungas et inter eos colloces, qui tibi optime volunt. Perficiet etiam D. Bucerus, ut adversus eos authoritate principis tegaris, qui nescio cur tantopere exorientem Evangelii lucem formidant. Mitto tibi libellum hic subito scriptum 1), et si est tenue munus, tamen te velim boni consulere. Bene vale. Die 14 Iunii Bonnae 1543.

240. No. 2719 . (Vol. V. p. 125.)

25. Jun.

0s. Myconius ad Bucerum et Melanchthonem Bonnae agentes.

Ex Mscr. T. XIII. (XVI.?) p. 388. Arch. Hotting. in Bibl. Carol. ex autogr. Myconii. Apographon huius epistolae per Clar. Virum Voegelinum Tigurinum accepi.

S. Expectavimus te multis iam mensibus, sed nusquam appares. Sedavit animum ob id inquietiorem (quod timui saepe aliquid gravius accidisse, quam ob rem cessares) Farellus, qui nudius tertius scripsit, detineri te a sycophantis, quorum calumniis sit subinde respondendum. Quamvis enim labor hic gravissimus sit,

Hic est eius libellus adversus Clerum Coloniensem, quo mense Iunio 1543. confutavit Eberhardi Billicii libellum famosum, qui inscriptus est: Iudicium deputatorum universitatis et secundarii cleri Coloniensis de doctrina et vocatione Buccri.

tamen quia in expugnando versatur diabolo, et adest Christus, equidem duco leviorem. Verum quid fiet, postquam advenerit impostor Ro: de quo Bullingerus ad te. Detinebit is te nimirum adhuc diutius, non quidem, uti coniicio, disputando, sed insidiis, minis, fulminibus adversus sanctissimum senem, quem vocas vestrum 1). Non enim iter tam longum iniit sine talibus comitibus. Equidem dubitare nequeo, quin in illo Episcopo deterrere conetur ab Evangelica veritate reliquos totius Germaniae Episcopos omnes. Timere cogitur enim, si illum, quod agit, auferre sic permiserit, nonnullos sequuturos. Instabit igitur procul dubio machinationibus ex intimo desumptis scrinio omnibus, ut negotium facessat Christo, Episcopo, tibi, Philippo²) (nam et hunc adesse pridem intelleximus) et omnibus bonis ac piis. Age Dominus lesus pugnabit pro sponsa sua, et dabit Spiritum Sanctum suum, prout pollicitus est, cui nemo poterit resistere. Illum et nos precamur jugiter, augeri nobis a deo, quo verbum eius propagetur longe lateque, et nomen eius sanctificetur, mali Daemonis fractis viribus una cum machinamentis omnium, qui ipsi contra Dominum militant. -Praeterea non libenter molestus sum tibi gravissimisque tuis laboribus, sed quia D. Philippus tecum est, non possum celare vos ambos, ut Satan et nos tentet satis graviter: tentat enim Cellarium 3) sustollere in cathedram Theologicam, ut praelegat sacra Id quod adeo mihi dolet, ut ea de re et lugeam et conquerar apud meos, apud alios enim non licet. Nactus est amicos quosdam de senatu satis potentes, ob uxorem ante annum ductam. His se insinuavit, ut contradicere vix audeam. Dum dico, dogmatibus scatet non sanis: protinus illi: tanto tempore iam fuit apud nos, quid dogmatum sparsit? Quaenam sunt illa? indicentur. Et dum ego: Nuda sine Christo sacramenta tenet in Coena Dominica. Illi: tamen in die Pentecostes nobiscum communicavit. Verum est, inquio: sed quotannis non communicavit? si ex animo sic egisset, possem utcunque quiescere, verum quia mecum aliquando contendens dixit: se posse uti mensa nostra, et nihilominus suam retinere sententiam, equidem dubito, si ex animo accesserit. At bene, inquiunt, sperandum est. Ego vero: sperarem si dogma istud solum foveret, sed quia libellum edidit, cui titulus est: De operibus Dei, satis propriis cogitationibus refertum, timeo, ne quid amplius lateat, quod suo tempore profusurus

¹⁾ Archiepiscopum Coloniensem.

²⁾ Melanchthoni.

³⁾ alias Borrhaum.

it, praesertim in loco, uhi conscientiam arbitrabitur servandam: d quod aliquando in os illi dixi. Sentit quoque cum Carolostadio, commentariis rejectis, scripturam solam esse legendam et explicandam ex se ipsa, per collationem: audiendum hic spiritum sanctum intus docentem, et non homines. Interea gloriatur per campum scripturae se toties cucurrisse, nec nisi raro impegisse, sine tum veterum, tum recentiorum interpretationibus tamen, ut satis superque sibi constet spiritum, quod in his egerit nihil minus agere in quibusvis (modo invocetur) absque humano subsidio. Videtur homo mihi nescire, quamvis plausibiliter dicat, ut Deus erga nos agat fere per media, utque dona sua varie distribuat, quo usus eorum, veluti catena, per charitatis commercium homines Insuper eadem ratione, quam fingit, concionum tollere videtur consuetudinem, pariter cum multis aliis rebus, de quibus non est opus, ut dicam apud vos. Verum haec dum apud quosdam effero, respondere solent: qui fit, ut nihil tibi placeat, quod aliis placet? Nos sic audivimus: Capitonem praefatum libellum de operibus Dei commendasse, Lutherum quoque eundem laudesse ut sanum et pium. Nec potes negare, quin adierit ad mensam Domini: adfectus igitur te divexant, non movet amor veri. digredientes itaque monent, ut caveam. Ego vero coram Domino dico: Me tam esse dogmatistarum saturum, ut quoties in! mentem aliquis venit, totus horream. Non est enim genus hominum, quod magis timeam, expertus sum enim, quantum inde malorum oriatur. Erasmus 1) Bernensis adversus excommunicationis usum apud suos pugnat. Senatum dicit esse ecclesiam. In Coena panem nudum et vinum merum esse adserit, tanta pertinacia, ut qui ipsi adbaerent, viri magni, dicant: Es wirt noch darzu fommen, das wir miffend die föpf einander darob zerschlachen: et eam rem imputant reliquis fratribus. Ut desinam: peto per Dominum, ut de Praelectore consilio adsitis, si fieri potest. Noscitis hominem, (quem alioqui. novit Dominus, ex corde diligo, id quod nec ipse ignorat), quam ob rem scis, vos consilio non destitui.. Valete in Christo, qui nos deinceps, ut hactenus, defendat ac protegat. Basileae XXIV Junii anno 1543.

Os. Myconius

Ad D. Philippum scripseram superioribus mensibus Witembergam gratias agens de suavissimis ad me datis literis. Sed quia abest, timeo, ne pereant meae.

¹⁾ Ritterus.

o in der Epl etwas foll man biefe zweb tieffung und bas Beerftlich anfangen in is Zöphelius, ober in Ceremonien der n (Coenae Domini) ourch die Bradicanten inde, fo reiner Bebre intlicher möcht bedacht jeder Pfarrer infonderh ich ebelich jufammen bes D. Geiftes. 280 etlichen Ceremonien Digd in ihrem gewöhnlichen ndern den Irrenden vero aber foldes nicht hulffund ohne gafter . Bort an auf wird ju erzeigen wiffen, ath ber der Kirchen, da reine aljo alle Zwiespalt aufgehoben Philippus ste die Herren Brate als Gottesfürchtige wolten GOtt Diender viel groffe Zwietracht find, mmen zu halten, gemeine Ginigfeit ien belffen : uldanus. hius. lius. Ligarius, Mogunt. Haberkorn. 12. Aug. Vol. V. p. 156.)

varo Hedioni et Ioanni Marbachio.

n descripsi ex hocce lo. Fechtii libro: Historiae ecclesian. C. XVI. Supplementum; plurimorum et celeberri241. No. 2735. (Vol. V. p. 153.)

7. Aug. (Francofordise.)

Actio Melanchthonis et Ioannis Pistorii Niddani cum concionatoribus Francofordianis.

Rev. Vir Bretschneiderus in Corp. Ref. Vol. V. p. 153 sq. refert, se frustra per litteras Senatum Francosordianum rogasse, ut vel ipsum scriptus Melanchthonis manu exaratum, postquam cum concionatoribus illius urbis inter se litigantibus d. 7. Aug. 1543. egerat, vel eius apographon sidi mitteretur. Equidem hoc pactum illic omissum nunc repets ex hocce libro: Evangelisches Denamahl der Stadt Frankfurth am Rays, Oder Ausschhrlicher Bericht von der daselbst im XVI. Jahr-Hundert an gangenen Kirchen-Resonation, ——— aus bewährten schriftlichen Decumenten und andern Urkunden versertiget von Johann Balthasar Ritter. (Frankfurth a. M. 1726. 4°.) p. 289—291.

Bergleichung der Pradicanten allhier zu Francfurth im Jahr 4.

Es haben sich etliche Unordnungen beh weilen zugetragen, ben ber Frage von der Tauffe und in der öffentlichen Desponsation, oder Trauung, dur umb dieses von E. E. Rath zu Franckurth bedacht, und durch die Briddeanten allda gewilliget, nach gehaltener Unterredung zwischen denen Denn Preddicanten und Herrn Pistorio, Pastorn zu Nidda und Philippo Melanchtone.

Remlich daß fürohin in aller öffentlicher Tauff nach der einigen gemeinen Bermahnung eines jeden Kindes Pate besonders befraget werden foll von der gewöhnlichen Bekantnuß deß Glaubens und Fragen der Ronunciation, und dieses aus diesen zwenen Ursachen, nemlich dieweil bisweilen die Frauen sich dringen und Unordnung darauf folget, daß solche Unordnung abgestellet werde.

Bum andern, daß offt junge Leuthe zu Gevatern gebäten werden, weichen zu ihrer selbst Erinnerung nühlich ist, daß sie selbst antworten, dieser Fragen, die sie zu Glauben und Besserung vermahnen, warnehmen. Und nachdem zuvor eine Beise gehalten, daß man nur die ersten Kinder-Päter gefraget, und etliche besorgen, die Beränderung möcht Argernuß bringen, sollen alle Prädecanten, wie auch sonst in rechter Lehre von der Tausse und Busse einträchtig sepn, also auch von diesem Stück gleichförmig berichten, daß die vorige Form nicht unrecht gewesen, noch auch die Tausse nicht unrecht, sondern alle also getausste, sind auch warlich getausst; Es sep aber diese Beränderung umb der Unordnung willen, wie droben angezeigt, fürgenommen, damit jeder Päter da mehr Achtung auf die Wort geben, und sich zum Gebett erwecken kan, dieses Kindlein unsern Gerrn und Heyland Christo vorzutragen.

Es soll auch die Antwort getheilet werden, also, daß man auf die Articul von GOtt Batter antworte: Ich glaube; und denn auf die Articul von Christo: Ich glaube: Bon diesen Worten: Glaubest du an den H. Seist, und also zu letzt, nach den andern Articuln: Ich glaube.

Doch soll dieses gefährlich nicht verstanden werden, so in der Epl etwas nicht gant also genau gehalten ware, denn in der Tauff soll man diese zweh Stück vor die fürnemsten achten, die Wort, und die Begieffung und das Gestät. Es soll auch diese Form insonderheit zufragen, erstlich ansangen in ihren Bochen Herr Petrus Geltner, oder Herr Andreas Zöphelius, oder Herr Eberhardus Haberkorn.

Better foll fürohin in der Christlichen Lehr, auch in Ceremonien der Administration der Tausse und Abendmahls des SErrn (Coenae Domini) wie sie jetund gewöhnlich keine sonderliche Beränderung durch die Prädicanten sürgenommen werden, es würde denn durch mehr Stände, so reiner Lehre anhiengen, sambt dieser Stadt eine Form, die für ordentlicher möcht bedacht werden, fürgenommen.

Bon der Desponsation foll dergleichen fürobin jeder Bfarrer infonderbeit ausammen geben, mit gangem Seegen: So sprich ich ehelich ausammen im Rabmen Gottes des Batters und des Sohns, und des H. Geiftes. auch awischen ben Bradicanten in ber Lehr ober von etlichen Ceremonien Diffverftand oder Uneinigkeit vorfiel, so jollen fie erftlich in ihrem gewöhnlichen Gefprach fich davon unterreden, und follen die andern den Irrenden vermahnen, sein unrechte Dennung fallen gulaffen, wo aber folches nicht hulfflich. follen fie bie ftreitige Sache ohne Bitterfeit und ohne Lafter Bort an einen erbaren Rath gelangen laffen, der fich darauf wird zu erzeigen wiffen, und fo es nöhtige Sachen find, wird E. E. Rath ben der Rirchen, da reine Lebre gepredigt wird, Rath fuchen, und follen alfo alle Zwiefpalt aufgehoben sen, und wollen wir bende Pistorius und Philippus fie die Berren Bras bicanten umb Gotteswillen gebetten haben, fie als Gottesfürchtige wolten Gott ju Lob, und in Betrachtung, daß sonsten lepder viel groffe Zwietracht find, und wir schuldig find unfer Rirchen jufammen zu halten, gemeine Einigkeit in dieser Rirchen und Stadt allhier erhalten helffen;

Iohannes Pistorius, Niddanus.
Philippus Melanchton.
Petrus Geltnerus.
Matthias Limpergius.
Melchior Ambachius.
Ioannes Zöpffelius.
Sebastianus Ligarius, Mogunt.
Eberhardus Haberkorn.

242. No. 2738 b. (Vol. V. p. 156.)

12. Aug.

Casparo Hedioni et Ioanni Marbachio.

Hanc epistolam descripsi ex hocce lo. Fechtii libro: Historiae ecclesiasticae Seculi a. n. C. XVI. Supplementum; plurimorum et celeberri-Supplem. Melanchih. morum ex illo aevo theologorum epistolis, ad Ioannem, Erasmum et Philippum Marbachios, — divisum in VIII libros. etc. (Francofurti et Spirae 1684. 4°.) Epistolarum theologicarum Pars I. 1540 — 1550. p. 4. epist. II.

Reverendis viris, eruditione et virtute praestantibus, D. Doctori Casparo Hedioni et Doctori Iohanni Marbachio, Ecclesiam Argentoratensem fideliter docentibus, amicis cariss.

S. D. Reverendi viri et amici charissimi. Dei beneficio adhuc studia doctrinae mediocriter in his vicinis Academiis florent, et in Ecclesiis vox doctrinae est eadem, quae fuit ante bellum. Ate Illyrica nobis molesta est, cui tamen iam respondebo, de Trunco, ut ipse nominat. Dux Brunsuicensis Henricus etiam nunc castra urbi Brunsuigae admovit, et facta sunt aliquot parva proelia, in quibus utrinque aliqui interfecti sunt. Iacobum Gloccerum civem vestrum vobis commendo. Praeclare autem eruditus est, et in Philosophia, et in doctrina Ecclesiae, et mores sunt modestissimi. Sigismundus Kinsingerus iam in salinis in hac vicinia, in schola habet honestum locum. Bene et feliciter valete die 12. Augusti.

Francisco Dryandro salutem opto, quem propter ipsius integritatem, prudentiam et eruditionem, non dubito vos vestro iudicio multo ante complexos esse. Mitto vobis pagellas, quae utcunque studiorum indicia continent. Iterum valete. Salutem opto et D. Iohanni Sturmio.

Philippus Melanthon.

243. No. 2745 b. (Vol. V. p. 163.)

5 Aug.

Georgio Spalatino.

Hanc epistolam primum ex apographo, quod in Volumine MSS. C. sol. 61. Bibliothecae regiae Berolinensis invenitur, Rev. Vir Christ. Guil. Spieker edidit et annotationibus illustravit in Niedneri Ephemeridibus Zethörift für die historische Theologie anni 1846. (p. 425 — 432. No. XV. Zwei noch ungedruckte Briefe Mesanchthons: mit Ersäuterungen) p. 425 — 430.; equidem eam h. l. edo ex autographo, quod ipse possideo.

Clarissimo viro et egregia eruditione et pietate praedito D. Georgio Spalatino amico suo cariss. 15431).

S. D. Quod tam amanter mihi reditum gratularis, agnoso veterem et perpetuam erga me benevolentiam tuam, tibique gratiam

¹⁾ Spalatinus a sinistra adscripsit: D. phil. Mel. a reditu ex Vbijs. — Spickerus l. l. p. 426. refert, cam (in illo apographo Berolinensi) ab alia

habeo. ac opto ex animo ut deus has Ecclesias et earum 1) doctores servet et regat. Quantas alibi viderim dissipationes Ecclesiarum, non possim²) sine lachrymis recitare. Id significavi Illustrissimo principi nostro ac simul hortatus sum, ut nostri magis studeant fovere Ecclesias. In Ubiis ita res actae sunt. Postquam D. Bucerus et ego absolvimus librum, quo forma doctrinae et rituum continetur, Episcopus adhibitis coadiutore, decano Comite Stolbergio, et aliis quibusdam consiliariis doctis et nobilibus ordine legi librum iussit, et accurate disputavit de singulis articulis, miratus sum et assiduitatem et in 3) iudicando prudentiam. Nam quotidie tota septimana matutinae horac quaternae ei labori tribuebantur, et ipse de controversiis ita disseruit, ut serio ei cogitatas 4) esse appareret. Absoluta hac deliberatione decrevit se librum propositurum esse in conventu suae ditionis, et petiturum ut ad hanc formam emendarentur Ecclesiae, congruit autem cum nostris Ecclesiis, nisi quod collegia non abolentur, sed doctrina in eis et viciosae ceremoniae corriguntur⁵). Postea igitur in Conventu, re disputata a comitibus Equestri ordini 6) et legatis civitatum, decretum est Ecclesias ad hanc normam emendandas esse. Et nunc aliquot oppidis praesunt pii concionatores. Huic decreto refragatur collegium summum Coloniense, etsi illustres plerique bene sentiunt, sed impediuntur pertinacia quorundam senum et groperi⁷), qui anteferunt saluti suae et populi, Ro. pontificis et Regum iudicia, cum quidem in illis locis in primis opus sit emendatione doctrinae et rituum. mira est enim inscitia populi, et eldulomarías prorsus ethnicarum similes 8). Omnia autem Episcopo molienti emendationem faciliora essent, si hoc bellum in vicinis locis non exarsisset, quod fortassis et Belgico et Galliae erit exitiale. De Crumpeo nihil audivi. Medicus adhuc vivit, et saepe amanter tui mentionem fecit. Nunc Bonnae sunt Hedio et

manu sic inscriptam esse: Epistola D. Philippi Melanchtonis ad D. Georgium Spalatinum, docens de Reformatione Archiepiscopatus Coloniensis.

¹⁾ earum] Spieker: harum

²⁾ possim] Spieker: possumus

³⁾ in] apud Spiekerum deest.

⁴⁾ cogitatas | Spieker: cognitas

⁵⁾ sed doctrina - corriguntur.] apud Spiekerum desunt.

⁶⁾ Equestri ordini] Spieker: equestris ordinis

⁷⁾ De hoc Dr. Ioh. Gropero, Canonico Coloniensi vide Spiekeri annotationem 9. l. l. p., 428.

⁸⁾ είδωλομανίαι pr. ethnicarum similes.] Spieker: είδωλομανία pr. ethnicae similis.

Bucerus, et oppido Tentonum ') quod e regione Coloniae Agrippinae in ripa germanica situm est, praeest concionator doctus et pius. Bene et foeliciter vale. 25 August.

philippus Melanthon.

244. No. 2745 c. (Vol. V. p. 163.)

25. Aug.

Mart. Bucerus ad Melanchthonem.

(Cum additamento a Melanchthone d. 12. Sept. adscripto.)

Huius epistolae in Biblioth. Carol. Epist. T. 45. p. 115. apographon asservatur, quod mihi ex Simleri Collectione describendum Clar. Vir Voegelinus Tigurinus benigne curavit.

S. D. Quae cum mercatoribus agimus, mihi non solent cedere feliciter. Literae, quas pridem Echtjis credideram, utinam cum his tandem accipias. Dominus nos satis severe hic visitavit et adhuc sub acri castigatione tenet. Moguntiae Imperatorem adversarii Colonienses contra R...2) et nos omnes gravissime in-Tamen cum primus Dux exercitus eius, flammare studuerunt. Vicerex Siciliae, Contgaza adveniret, (advenit autem Dominica post Laurentii cum aliquot millibus Italorum et Hispanorum); item cum veniret designator hospitiorum Imperatoris, promiserunt hi magnam Imperatoris in nostrum benevolentiam. Ipseque Contraga monuit, ut nos 3) concionatores non committeremus nos turbae, se habere militem feroculum, nec posse eius audaciam semper con-Nihilominus instabat, ut militi suo oppidum patefieret. A qua petitione aegre admodum abduci se passus est, admisso hospitio, quod ei nostri offerebant in Coenobio Dietinkirchen Cumque locum castris commodum ultra vineas haberet, tamen in ipsis vineis proxime urbem castra metatus est, in quibus totus exercitus convenit, deseditque usque ad XX. huius mensis. die Imperator cum omni exercitu versus Ducem movit. die usque Borhem tantum ad nostrum illum verum Israelitam promovit. Italorum et Hispanorum a peritis aestimatoribus creduntur esse octo millia, Germanorum peditum XII millia. Equites Graeci Germani totidem. In familia imperatoris prope celeres 1500. trecenti Cataphracti fuerunt pretiosissime ornati. Ipse Imperator praeter morem suum praeclaro ornatu prodiit Cataphractis, armis

¹⁾ et oppido Teutonum] Spieker: in oppido Teutorum,

²⁾ reverendissimum i. e. Episcopum Coloniensem.

³⁾ nos] sic apographon pro: nostros?

o pictis, iniecta vestis aurea erat. Pileum habebat purpureum n penna alba. Aciem ipse instruxit adeove discurrit, ut ab aato in expeditum equum transilire oporteret. Signum equestris ercitus D. lo. ab Hulchen ipse sua manu dedit. Vis bombarrum et commeatus ingens advecta erat. Numquam tantum Gernici sermonis ab eo auditum est. Passim equites et pedites, ces et gregarium militem appellabat, increpabat et excitabat. icquid navium Rhenus habet a Spira usque Coloniam, hic conexisses. Impedimenta immensa secum trahunt Itali et Hispani. omodo vero putas nostros ab his hospitibus tractatos esse per vem illos dies, quibus hic haeserunt? gratia Domino, de stuis nihil auditum est. Verum exciderunt funditus supra 300 iugera nearum, vastarunt, quae in agro reliquae fruges omnes erant, rimum tritici et avenae. Doluit Duci Guolfgango Palatino, qui rato Vogelspergio ducit XII vexilla, locum sibi in vineis 1), cum tra locus esset. Sed Duci Italo parere coactus est. im praecipua munera obeunt Itali et Hispani, quod nostris quim dolet, sed ferunt tamen. Exercitus prope totus convenerat Imperator advenit primum XVII. Tandem apertae rtae militi sunt, et militaris custodia in forum collocata. Adeo ro exederunt omnia, ut cives panes in castris emerent. Danum, quod acceperunt, tanti faciunt, ut dicant cives, se maisse multari centenis millibus florenorum. Vicini vero Pagi R... mitus despoliati sunt, pecora abacta, omnis suppellex cum fru-Non aliter forum instruxerunt suppellectilibus, 18m si in media ditione hostili fuissent. Cum quererentur nostri acibus, causarenturque haec contra promissa fieri: respondebant aces: Adducantur rustici, indicent eos, qui se spoliarunt, suspenmus eos. Sed quid miseris et oppressis aliud quam dolere et re relinquebatur? Ita etiam pagum Bornenhemensem in gratiam spitii Imperatorii totum diripuerunt, arcemque²) etiam direuri aderant, cum Imperator abiisset, sed noster retinuerat aliot ex satellitibus Imperatoris, Germanis et Hispanis, humanique tractaverat, horum iussu bombardis persuasit illis direptous, ut abirent, postquam sex ex illis cecidissent. Ita servata Tamen praestantissimum lectum, in quo Magister ae Imperatoriae dormierat, abstulerunt et reculas aliquot obs. Propter excisas vineas damnum hic nobilis accepit maius

¹⁾ H. l. verbum quoddam deesse videtur, fortasse: "assignari".

²⁾ Scil, Electoris Colon.

quinque millibus, rustici eius maius octo. Sic tractantur amici. Interim de nobis et religione quid? Designator hospitiorum nostrum hospitium deputaverat magnis quibusdam consiliariis, Imperatoribus et vix exorari potuit, ut illud relinqueret comitibus a Manderscheydt. Tamen nos illud relinquere oportuit. Primum minabatur, se scripturum Imperatori, Lutheranis doctoribus servari hospitium praecipuum et excludi ipsos consiliarios. vimus igitur ad teloneum. Primoque biduo cum Imperator advenisset, tranquille ibi fuimus, quamquam sacrifici et eorum scorta nos iactarent, alii suspensos, alii confossos. Ad hoc enim hortabantur hospites suos Italos et Hispanos per se cupidos et talia minitantes. Tamen nihil mali nobis illatum est. Imperator vero postridie statim cum advenisset, lustravit exercitum. Die Dominico, impulsus, ut creditur, ab aliquibus, Missam solenniter audivit in magno templo, in quo Episcopus Compostellanus in die assumtionis sacrum fecerat, et orationem in nos habuerat, mulla pollicitus sacrificulis, multa minitatus nobis. Praeesse dicitur sacris Imperatoriis vir venerabilis aspectu et senex, eodem veto Dominico die Imperator egit gravissime cum nostro sene, ut institutum suum differret ad Concilium, vel proxima comitia, ne vellet esse primus inter Episcopos renovator. Et ut removeret a se tres concionatores, quos gravatim ferret ipsi adesse, Philippum Melanchthonem, me 1), et Hedionem. Cancellarius cum alia negotia Principis Imperatori exposuisset, responsum de religione exponere noluit, coactusque princeps est, uti opera Doct Stigperti, Imperatori admodum, quod pridem audivi, ingrati. Responderi erga noster fecit: se nihil novi, sed talem moliri reformationem, quae cum scriptura Dei et vere Catholicae Ecclesiae institutis consentiat, quamque se non dubitet approbaturum Deo, Maiestati ipsius, et Statibus Imperii, eoque eam ipsius Maiestati, quam primum absoluta sit, exhibiturum diiudicandam. Tertio institit Imperator, ut differret omnem mutationem, donec sibi reformationem exhibuisset. Perstitit senex, se ita in hoc negotio gesturum, ut speret se actiones suas approbare posse Deo, ipsius Maiestati, et statibus Imperii. De nobis fecit responderi, se ea audivisse de nobis et deinde comperisse, ut non dubitarit, nos Maiestati eius non displicere, quorum ipse opera usus esset. Tamen te 2) abiisse, me quoque pridem abire debuisse, sed nec Hedionem hic haerere posse: se igitur, quod ad nostras personas

¹⁾ Bucerum.

²⁾ Melanchthonem.

attineat, facile morem gerere Imperatori posse: tamen conscientia sua, et religione muneris sui urgeri, ut aliis idoneis Doctoribus utatur. Ita discessum est, spe aliqua placationis animi Imperatorii in nostrum. Discedens enim palam admodum humaniter secando valedixit seni in equo aperto capite, cum exceptus ab eo admodum frigide visus esset se habere. Sed cum rogatus quatuor bombardas Imperatori misisset in castra mediocres, cum perito homine bombardas tractandi, quidam ex Ducibus eum hominem duxerunt ad locum, in quo bombardae Imperatoris stabant, ostenderuntque ordine illi, quas donassent partim, partim mutuo dedissent ceteri Electores et Principes. Ibi noster mire pudefactus est. Nam nostrae bombardae illis nullo modo conferendae erant. Deinde ductus est ad Imperatorem homo ille, qui ipse homini dixit: Reduc bombardas in locum, e quo eas adduxisti, et e vestigio vide, ut huc redeas, quanti me et tuum Dominum facis, dabo tum tibi ad tuum Dominum literas. Ideo num allatae sint. out quales sint, nescio. Seni adest quicquid Christi solidi est. Reliqui respiciunt, ut solet omnis homo, ad ea, quae in oculis Caro iudicat de eo, quod Simei iudicabat de Domino suo. Utinam idem fatum senis sit. Fortuna prope eadem aut esse, aut futura creditur a plurimis, quae erat ei, cui Simei benedicebat. Celso tamen est animo. Senatus Coloniensis impetravit Moguntiae literas ab Imperatore ad se, laudatrices et confirmatrices suae constantiae contra novain doctrinam. Eas literas praeter morem publice praelegi populo fecerunt, capitaleque fecerunt, novos Doctores audire vel hospitio excipere. Pontifex scripsit Capitulo, quae mitto. Sacrifici hic plurimos accenderunt magna indignatione contra senem et nos, persuasos scilicet omnem calamitatem illorum esse propter nostram doctrinam. Hoc enim et hospites testati sunt. Adhuc tamen pergimus, et multus populus, quamlibet ingentia damna sua profitetur aequanimiter laturum, modo Religionem Christi retinere possit. Multi etiam subinde baptizant nos grandibus convitiis. Me tandem dimittit senex cum Hedione, qui admodum his turbis commovetur. Quamquam quis non moveatur? Meinertzhagio et Mathiae Ecclesia commissa erit. His aderunt Franciscus, Martinus, et discipulus Meinertzhagii Altendorpius. Instatur impressori, ut reformatio quam primum exeat. Exercitus Brabanticus Duce Principe Uraniae expugnata prius arce Merniau. et ea ditiuncula occupata, ad Imperatorem ad ducem pervenit. Ferunt oppidum Duren undique cinctum esse et oppugnari durissime. Septem in oppido vexilla esse feruntur, Duce quodam,

Quid Princeps luliacensis et Rossemius faciant, Cum hic castra essent, apparebant subinde equites et pedites trans Rhenum, etiam cum Imperator navi descenderet. Quae res eum valde commovit. Illudi enim sibi putabat. ea res profuit, ut traiicere Hispani distulerint, quod initio conati erant. Sic fere hic habuerunt et habent res. Nullius in his te Ipse vides, quam severiter Dominus suum populum admoneo. humiliet, utinam ad salutarem poenitentiam. Vides quid nobis Gerardus, secretarius Imperatoris hic fuit, sed colloquium meum petitum respuit, dixitque apud magnum quendam, se noluisse, quamquam rogatum, cum nebulone, me notans, loqui. Religio graecae epistolae quam hic habebas, videtur regnare apud primores omnes. Et quid expectas aliud, ubi Itali prope administrant omnia? Precibus instemus. Si Dominus dederit, ad Macedonem veniam, inde plura. Monasteriensis etiam satagit rerum suarum, et graviter impetitur a Capitulo Osnabruck et Monaste-Ordo equestris adest Capitulo Osnabruckcensi. vos omnes servet et respiciat Ecclesiam suam. Commenda nos precibus vestrorum D. Doct. Pastoris et aliorum.

XXV Augusti 1543 Bonnae

M. Bucerus.

Post hanc epistolam allata est fama de capta Duren, et interfecto praesidio, suspensisque Ducibus capitaneis, Vlaten et Monchhusen. Hi multis apud nos cogniti fuerunt, ac fortissimos sese praestiterunt. Dicitur autem civitas illa esse initium Iuliacensis διοικήσιος, en quater ab Imperatore adorta et severiter expugnata, quinta vice capta est¹), ac quicquid non fortuitu evasit, illud omne occisum est, primum viri bellatores, deinde adolescentuli, quibus etiam Turcus, ut ut crudelis bestia sit, parcit. Denique maior pars mulierum abacta et foedissime stuprata est. Reliqua nolo hic narrare, sed rem omnem Domino committere. Vos bene valete. Datum Witembergae XII Septemb. Anno 1543.

Haec P. S. per Melanchthonem sunt addita.

245. No. 2748 b. (Vol. V. p. 166.)

29. Aug.

Philippo, Comiti a Solms.

Haec epistola primum edita est a K. F. Th. Schneidero in hocce libello:

Luthers Promotion zum Doctor und Melanthons zum Baccalaureus
der Theologie. Nebst zwei bisher ungedruckten Briefen Melanthons. (Neuwied 1860. 8°.) p. 37 sq. epist. 11.

¹⁾ Dura capta d. Barth. i. e. XXIV Aug.

Dem wolgebornen Grauen ond herrn, herrn Philippfen Grauen ju Solms, ond herrn ju Ringenberg meinem gnedigen herrn.

Gottes anad durch seinen eingeborenen Son Jhefum Christum vnsern beiland zu nor, Bolgeborner Gnediger Graue und herr, vor meinem abrenfen ju anfang des somers, bab ich bepben jungen gesellen Bilhelmen und Phi-Appien beuohlen, so bald fie wiberumb ausgeben wurden, denn fie die zeit, als junge leut, viel grind hatten, folten fie das studium juris furnemen, mit anzeigung welchen fie horen follten, der halben ich nach dem ich widerumb an bauf thomen, alf balb gefraget, wie fie es die Beit gehalben, babe fie burch gottes gnad, gefundt gefunden, und vernomen das fie fich juchtiglich und ehrlich gehalden, das fie auch mit vleiß in jure studirn. Dweil benn bles also ift, und & G gewißlich befinden, bas durch gottes gnad bise zween jungen zu tugent geneigt find, vnd gute hoffnung zu phnen zu haben, bitt ich E S wollen gnediglich phnen furobin zu tugent und zu ehrlichen sachen unterhaltung geben und hulff erzeigen, ju hoffen, gott werde dife junge leut and mit ber zeit, ju nuplicher Regirung, und ju wolfart vieler leut gebrauchen, dazu ich phn warlich von bergen, gottes anad und segen [wunsche]. Co wollen auch auß erzeleten vrfachen, thein ungnedig mißfallen baran haben, bas fie fich als junge leut mit ber zerung nit so gants enge halben, benn es doch noch thein muttwilliger vberfluß ift, welchen ich in theinen weg gestatten wolde, E S wollen auch gnediglich phnen die ordenlich Bucher in jure, nemlich zwei Corpora iuris zu tauffen beuehlen, denn die felbigen muffen fie haben, ich hab auch ein fchrifft Philippi die er gemacht eingelegt, daraus Honnen E G die so Latinische schriften richten konnen, vernemen das es glerlich gefchriben ift, vnd & S zu dienen in aller unterthentfeit, binn ich allezeit willig, ber ewige gott bewar & G allezeit, datum Bitteberg 29 Auauft 1543

E G

vntertheniger diener Bhilippus Melanthon.

246. No. 2749 b. (Vol. V. p. 167.)

exeunte Augusto.

Henr. Bullingerus ad Melanchthonem.

Huius epistolae ex Simleri collectione Tigurina (Epist. T. I. p. 366. Cast. C.) apographon per Clar. Virum Voegelinum accepi.

Bullingerus Clarissimo viro, D. Philippo Melanchthoni, Domino colendissimo et fratri inprimis charo.

S. Iuvenes nostri, qui aestate praeterita redierunt ad nos Witemberga, numquam potuerunt nobis satis praedicure, tuam,

Philippe clarissime, erga omnes Tigurinos benevolentiam et humanitatem, simul attulere literas a te praefectis Collegii inscriptas, locupletissimos favoris et studii erga nos tui testes. Pro his tibi maximas ago gratias, ac vicissim omnia nostra officia, ac nos ipsos totos tibi tuisque offerimus, orantes ut in illa erga nos benevolentia perseveres. Amamus enim pietatem, eruditionem et humanitatem illam, quae in te est, singularem: cupimusque favorem nostrum aliquo tibi argumento declarare. Ego certe non alio consilio tibi libros hosce commentariorum in Ioan. decem mitto, nisi ut studii erga te mei approbandi gratia. benter, si possem, darem, nunc, quae habeo, mente offero candida. Tu haec pro tua humanitate boni consule. Amo enim te, ac cupivi, hoc qualicunque munere animo gratificari tuo, quem scio studiosorum delectari diligentia et lucubrationibus. Laboravi in his scribendis et edendis continuis mensibus novem, nec aliud toto spectavi opere, quam ut Christus, verus Deus et Homo, et quae per hunc nobis donavit Pater coelestis, recte intélligante et fide recipiantur. Ceterum abstrusa aquilae altissime volantis mysteria ita explicui studiosis, ut nemo, opinor, conflare invidiam possit, velut nova et spinosa contentiosave magis urgeam, quam quae sunt a primaeva ecclesia, quam omnes Catholicam vocant, magno consensu per spiritum veritatis recepta et defensa Crebrius interim novum et noxium Schuenckfeldii dogma, quod multorum affligit animos, oppugno confutoque, praesertim ubi de vera humanitate Christi, deque veritate redivivi corporis eius in cap. 1, II, III, IX, XVI, XVII et XX dissero. Quoniam vero blasphemus ille Servetus Hispanensis et Campensis quidam blatero ac malesani Anabaptistae pravas opiniones de Divinitate Christi, de adoranda Trinitate, de spiritu sancto et ineffabili utriusque naturae Christi coniunctione, nexu sive munitione sparserunt in multorum pectora, summa fide, cura et diligentia, quoties per occasionem licuit, praeteritis interim istorum nominibus, conalus sum, orthodoxum asserere sanctae Ecclesiae sensum, haereticum abolere. Spero autem me piis et studiosis rem fecisse non ingratam. Sane toto animi mei desiderio, toto hoc opere meo, veritatem catholicam defendere, pravas sententias proterrere, alque omnibus sanctis inservire studui: id quod novit, qui omnium corda novit lesus Dominus noster. Accipe ergo munus a pietatis tuique nominis studiosissimo. Commendo me tuae pietati ac tuis precibus, Vir clarissime, de literis et pietate optime merite. Dominus lesus servet te suae Ecclesiae ac nobis omnibus diu inolumem. Salutant te D. Megander, D. Pellicanus, D. Bibliander, Erasmus Fabritius, Ecclesiae nostrae Ministri: scholae item ostrae Professores: D. Ammianus, Collinus, Gessnerus, Werdyllerus et ceteri. Salvus sit Clarissimus Vir D. Martinus Lutheus una cum choro isto piissimorum doctissimorumque isthic apud os virorum, quibus me diligenter commendabis. Tiguri 1).

247. No. 2755. (Vol. V. p. 176.)

6. Sept.

Vito Theodoro.

Haec epistola in Corpore Ref. l. l. manca exhibetur, quoniam ex Peuceri et Pezelii libris repetita est, in quibus eius principium et extrema pars desunt. Utramque partem illic omissam ex Professoris Van de Velde apparatu primum edidit Aug. Scheler in Naumanni Serapeo anni 1867. No. 9. p. 132 sq. nr. 34.

Et tibi et multis gravissimis viris notae sunt querelae meae crebrae, doloris veri plenissimae, περί κακοηθείας, πλεονεξιών, πολυπραγμοσύνης και σοφιστικής των αρχόντων, ex quibus fontibus bacc mala Germaniae, quae nunc sunt in conspectu, orta sunt; quae ut Deus mitiget, oremus. Me non modo dolor et luctus sed etiam indignatio excruciat causas harum aerumnarum colligentem et alte repetentem. Sed haec nunc omitto. A te expecto res Pannoniae et Belgici. Hic adfirmant arcem Strigoniensem proditione militis Italici captam esse; quid postea gestum sit, nondum narratur. De Belgio tantum audimus Carolum Coloniam venisse. lam venio ad Ecclesiastica. Me absente extorsisti a Luthero epistolam ad Venetos concionatores, in qua ille fortassis φορτικώτερον respondit περί δείπνου χυριαχοῦ. Hunc scopulum ut vitaremus fueram ipse responsurus. Quare in talibus negotiis velim et deinceps circumspectiorem

Ex civibus tuis alter tantum nunc gradum magisterii petivit. Bieronymus propter valetudinem, meo consilio, expatiatus est et rogavit, ut meis literis apud te excusaretur. Quaeso ut hanc eius peregrinationem boni consulas. Magna utriusque eruditio et virtus est. De Hieronymo Scriba cive vestro, habeo et tibi et D. Hieronymo Bomgartnero gratiam ac spero vos beneficium collogasse apud memorem et gratum. Dextra et ingenua natura est disciplinarum capax. Agamus Deo gratias quod his miserrimis

¹⁾ Simlerus de tempore, quo haec epistola scripta est, annotavit: fine m. Augusti 1543.

temporibus et in tanta ingeniorum petulantia et tantis furoribu tamen aliqua bona ingenia excitat ad doctrinarum defensioner Et vestrae civitati hoc decus gratulor. Bene vale. D. Hieronym salutem opto, teque rogo, ut meis verbis ei gratias agas d Hieronymi Scribae negotio. Die 6. Septembris (1543).

Philippus Melanthon.

248. No. 2765 b. (Vol. V. p. 185.)

1. Oct

Testimonium.

Hoc primum ab Aug. Schelero ex Professoris Van de Velde apparati Melanchthoniano editum est in Naumanni Serapeo anni 1867. No. 9 p. 131. nr. 33.

Publicum testimonium Hieronymo Schreibero datum.

Vixit in academia nostra cum magna modestiae laude et diligentia in officio, Hyeropymus Schreiber Norimbergensis, cumque eas artes quae initio traduntur adolescentiae ad latinam linguam discendam recte percepisset, ut aditum ad philosophiae studium haberet, addidit graecam linguam. Deinde, ut est ingenua natura, incensus amore verae doctrinae, dedidit se philosophiae, nec umbram solum eius aut particulam aliquam arripuit, sed totam complecti studet et praecipue in illa dulcissima parte elaborat, quae doctrinam de motibus et viribus siderum continet, quae cum propter alias multas in vita utilitates appetenda est, tum vero quod (ut Plato inquit) grata de Deo fama in his artibus sparsa est. Testatur enim clarissime hunc mundum non casu ortum esse, sed ab aliqua aeterna mente architectonica conditum esse, et providentia divina genus humanum gubernari. Haec autem sententia, ut verissima est, ita ad virtutem et ad vitae gubernationem utilissima est. Quare et hic Hieronymus ad hanc honestissimam doctrinam optimos mores adiungit, et cum admonitus ab hac doctrins caelestium motuum et mirandi ordinis in natura Deum spectatorem esse et iudicem rerum humanarum statuat, probare ei vitam e Quare etiam de religione amplectitur con actiones suas studet. fessionem catholicae ecclesiae Christi et abhorret ab omnibus fa naticis opinionibus. Commendo igitur eum omnibus bonis viris quos quidem non dubito huic meo testimonio suffragaturos esse cum studia eius et mores cognoverint.

249. No. 2798 b. (Vol. V. p. 226.)

16. Nov.

Vitus Theodorus ad D. Lutherum.

Haec de morte Eccii epistola ex Cod. MS. vet. epistolarum Cl. Godofr. Thomasii descripta invenitur in Cod. MS. No. 58. Bibliothecae Hamburgensis fol. 76b nr. 124., ex quo eam h. l. repeto.

De Eccii morte audivisse te puto. Decessit 10. Februar. sub meridiem, decubuit dies plus minus septem. Initio febris eum invasit, quam cum solito more curaret crebris cum poculis, mahm auctum est adeo, ut adhortarentur eum amici ad confessionem el eucharistiam. Sed frustra aliquamdiu. Deinde etiam mapagnua oculis accessit. Itaque festinarunt et adhibuerunt monachum, qui ad lectum Missam celebraret. Is cum solitam abominationem mussilaret, Eccius clamare coepit: Satten wir nur die 4000 Gulden, wir wollten der Sache zu richt werden. Paulo post secuta est epilepsia. quae non solum aliorum sensuum omnium, sed etiam linguae usum ademit. Quicquid dictum est ei, lapidi dictum est, nec prowit, quod monachi ad lectum murmurarunt Psalmos 55. Tandem accessit etiam tertius morbus, qui etiam vinosorum et libidinosorum est. Itaque una cum sanguine etiam animum evomuit. Baec mihi narravit Weyherus. Nam eius amici alia comminiscuntur. Sudet enim eos, suum desensorem tam soede mori. 1543. 16. Nov.

250. No. 2807 b. (Vol. V. p. 239.)

2. Dec.

Ioannes Fridericus Princeps Elector ad Lutherum, Bugenhagium et Melanchthonem.

Hanc epistolam vide apud Burkhardtum 1. 1. p. 433-435.

251. No. 2818 b. (Vol. V. p. 254.)

20. Dec.

Lutherus, Bugenhagius et Melanchthon ad Ioannem Fridericum Principem Electorem.

Hoc theologorum responsum ad epistolam praecedentem vide apud Burkhardtum l. l. p. 435-437.

252. No. 2828 . (Vol. V. p. 271.)

30. Dec.

Ioannes Fridericus Princeps Elector ad Lutherum, Bugenhagium et Melanchthonem.

Vide ibidem p. 437 sq.

253. No. 2836 . (Vol. V. p. 276.)

(hoe anno.)

lo. Mathesio.

Melanchthonis Consilia latina ed. Christoph. Pezelius (Neustadii 1600. 8.)
P. I. p. 529 sq.

Consilium de materiarum delectu in concionando. Ad Io.

Mathesium. Anno 1543.

Gaudeo relinqui altercationem, quae inter vos fuit de iustitia ante lapsum humanae naturae. Mi Mathesi, de praesentibus nostris aerumnis, de praesenti beneficio disputemus. Magnae res nobis cogitandae sunt. Postquam lapsa est humana natura, cogitemus seriam fuisse iram Dei, et quidem tantam, ut, nisi tunc filius fuisset deprecator, tota natura hominum reiecta fuisset. Condiderat Deus homines, ut se patefaceret, ut celebraretur. denique nt delectaretur hoc opere. Ab hoc se contemtum esse vere irascebatur, sed intercessit pro nobis filius. Rursus magnitudo misericordiae declaretur, quae tamen, si ira non cogitetur, declarari non potest. Hos locos agitandos et illustrandos esse duco. Et in his versari Paulum vides. Omittamus disputationes, quae plus habent subtilitatis, quam utilitatis, ac in nostris Ecclesiis concordiam foveamus. Id autem fieri non potest, nisi nos ipsi interdum quosdam iracundorum hominum aculeos dissimulemus. Hanc Philosophiam profecto necessariam esse doctori in Ecclesia iudico, et opinor mea exempla aliqua in hoc genere tibi nota esse.

ANNO 1544.

254. No. 2849 b. (Vol. V. p. 290.)

18. Jan

Ioanni Turbidini.

Haec epistola invenitur in hocce libro: Locorum communium collectanes: a Ioh, Manlio per multos annos, pleraque tum ex Lectionibus D. Phil. Melanchthonis, tum ex aliorum doctissimorum uirorum relationibus excerpta, et nuper in ordinem ab eodem redacta. ([Basiless,] 1564. 8°.) p. 98 sq.

Venerubili viro, egregia virtute et sana doctrina praedito D. Iohanni Turbidini, pastori ecclesiae Gottensis, amico successiae

Etsi multa sint disputata a multis de elevatione Sacramenti, tamen in Ecclesiis nostris placuit eum morem imitari, quod allegata hac elevatione, aliqui confirmabant morem circumferendi et adorandi panem. Hanc autem circumgestationem constat extra

rationem sacramenti esse, ut si aqua gestetur sumpta ex ceremoniis Baptismi. Sunt enim Sacramenta actiones a Deo institutae. Aqua non est sacramentum, sed ipsa baptisatio, sonante simul verbo Dei. Sic de coena Domini sentiatur. Panis et vinum ordinata sunt ad sumptionem, sed si circumferantur, tanquam spectaculum, in circumgestatione nequaquam est sacramentum. Non enim alligatus est Deus ad aliquam creaturam sine suo expresso verbo. Post haec horribilis error est, quod sacrificulus offerat in hoc ministerio Filium Dei pro vivis et mortuis, et quidem quod addunt id opus valere ex opere operato, id est (ut ipsi loquuntur) sine bono motu utentis: ad hanc persuasionem oblationem retinent. Cum error iste damnabilis sit, aboleri vinculum erroris utile est, et prorsus homines de vero usu sacramenti, de confirmatione fidei, et gratiarum actione, docendi sunt. 18 Ianuarii, Anno 44.

255. No. 2855 b. (Vol. V. p. 295.)

29. Jan.

Christianus Rex Daniae ad Lutherum et Melanchthonem.

Hanç epistolam Burkhardtus l. l. p. 442. memorat quidem, sed verba eius ipsa non affert, lectores ablegaus ad librum, quem nondum inveni:

Samling of Kong Christian etc. ed. Wegner 232. 13.

256. No. 2873 b. (Vol. V. p. 322.)

2. Mart.

Albertus Dux Prussiae ad Melanchthonem.

Huius epistolae mentionem fecit Max. Töppen in libro suo: Die Gründung der Universität zu Königsberg und das Leben ihres ersten Rectors Georg Sabinus. (Königsberg 1844, 8°.) p. 104. nota 1.; sed epistolam ipsam hucusque non vidi.

257. No. 2936 b. (Vol. V. p. 378.)

8. Maii.

Idem ad eundem.

Huius quoque epistolae, quam nondum vidi, mentio fit in eodem libro p. 105 sq. nota 1.

258. No. 2954 b. (Vol. V. p. 407.)

6. Jun.

Ioanni Conrado ab Ulma.

Ex Simleri Collectione Tigurina (S. Msc. 55.).

Egregia eruditione et virtute praedito D. Io. Cunrado ab Ulma ') Pastori Eccl. Laureacensis, amico suo.

S. D. Adolescens Georgius Grim Laureacensis, etsi literis mediocriter excultus est, et bonis moribus praeditus est, tamen

¹⁾ Simlerus adnotavit: alias Ulmero.

ad concionandum non videtur vocandus. Nam pronuntiatio Templ non est idonea propter τραυλότητα, quae in me quoque reprehe ditur. Sed ego agnosco et deploro mea vitia, et si me abdel possem in specum aliquem, facerem. Aliis melius consulo, neum libera est deliberatio, vitae genera suscipiant, ad quae netura non sunt idonei. Quaeratur erga locus Georgio in Scholaliqua. Mitto alium ad munus Ecclesiasticum probum et mode stum hominem, Petrum Eubulum, Sigensem, quem Tibi commendo Spero enim fore obsequentem et Concordiae studiosum. Deum aeternum, Patrem Domini nostri lesu Christi oro, ut ministerium tuum gubernet. Bene vale. Die VI Iunii (1544).

Philippus Melanthon.

259. No. 2957 b. (Vol. V. p. 410.)

9. Ju.

Fridericus Myconius ad Melanchthonem.

Ex autogr. in Ep. msc. Vol. V. p. 279. Bibl. Sang. Civicae. Apographea benigne mihi curavit Clar. Vir Voegelinus.

D. Philippo Melanchthoni, viro doctissimo pientissimoque, Domino suo in Christo cum primis colendo.

Commendavit mihi D. Bucerus hunc iuvenem 1) ut doctissimum et sanctissimum, tibique carissimum: et hoc quidem nomine hospitio excepi multo libentissime. Quicquid enim a te est, gratissimum est. Utinam egissem, quod acceptum tibi, et illi viro sit. De variis sumus colloquuti, sicut nimirum audies ex ipso. Inprimis sum conquestus, quae sint ferenda mihi propter Eucharistiae causam.

Audio Buceranus, Lutheranus, desertor pristinae sententiae, contumeliis adficior, prohibentur a convictu meo adversariorum³) stipendiati, quos vocant, imo et a meis concionibus, ne, ut quidam scribit, aliam de Eucharistia sententiam imbibant. Adeo mihi res ea dolet, ut vix doluerim magis, dum Carolostadium ferre cogerer, quamvis fortiter Dominus mihi adsit. Quod enim ad sententiam attinet, conceptam ex verbis Christi, non moveor. Moveor autem, quod intelligere nolunt, quae maxime intelligunt, excoecati adfectu non bono contra D. M. Moveor item, quod video, quanto studio malus laboret, ne verbum Christi de coeme recte intelligatur, et rectum habeat usum, postquam Missa Papi

¹⁾ Iosephum Macarium, Hungarum.

²⁾ Tigurinorum.

ica e manibus erepta est. Verum post motus illos vehemenssimos, dum redeo ad Verbum, quiesco et excutere quidem posm, quicquid divexat, nisi idem subinde a quibusdam reno aretur.

Ne vero nescias Virorum doctissime, qualiter ego sentiam: onfessio mea de Coena haec est: Christus in Panegyri hac cum ane nos pascit suo corpore, et cum Vino nos potat suo sanguine, on quidem ratione crassa et ut Capernaite postulavit, sed raone coelesti et spirituali, interim tamen vera. stem credendam esse, non inquirendam. Id quod dico de modo neffabili, quo Christus in dextera Dei sedens, suos in S. Coena orpore et sanguine suo reficit ad vitam. Ad sedandos animos dversus me commotos confessionem hanc misi, sed frustra: nisi mim dixero Est pro Significat poni, defendi non valeo. Haec in inum tuum effundo, nonnisi ut onere nonnihil lever, et si quid erroris sit in mea sententia, tu per Christum, dum fuerit otium, edoceas. Velim et illud doceri abs te, rectene an minus senliam, dum iudico, de carne Christi semper et cogitandum et loquendum, ut est iuncia Divinitati: nunquam autem ut de abstracta, qualiter loqui videntur qui dicunt corpus Christi in multis locis simul esse non posse. Quod dicunt enim facile concedo de corpore a Divinitate soluto; verum dum solvi nequit, dubium est, un illi bene dicant. Video namque infallibile esse apud eos: Corpus non potest esse simul multis in locis, ergo non potest esse in Coena et in coelo simul, nisi contemplatione fidei. argumento physico nituntur adeo fortiter, ut putent, se vicisse contra omnes, qui non consentiunt. Usus est Vittenbergensis quidam eo argumento contra me per literas, qui ante paucos annos longe aliter senserat. Neque ego interim in hoc sum, ut simpliciter dicam: Corpus Christi esse ubique, sed credo verbis Domini lubens, dum adserit, corpus suum esse in Coena, dari et Scio taedio te affici, dum his rebus divexaris, quamobrem veniam peto. Si non urgerent isti, ne verbo quidem earum fecissem mentionem. Parce igitur et in Christo vale cum D. Marlino, aliisque sanctis et doctis omnibus. Basileae IX lunii 1544. F. Os. Myconius.

260. No. 2959b. (Vol. V. p. 411.)

10. Jun.

Ioanni Conrado ab Ulma.

Ex eadem Collectione Simleriana (S. Msc. 55.). Supplem, Melanchib.

Egregia eruditione et pietate praedito Iohanni ab Ulma, Scaphusiano, docenti Euangelium in Ecclesia Laureacensi, amico suo.

S. D. Statim ubi Lorensem adolescentem audietis, dehortabitur vos τρανλότης linguae ipsius, ne ei munus concionandi mandetis. Adiunxi igitur proficiscenti ad vos alium, Petrum Eubulum, Sigensem, natum in Comitatu Nassaico, modestum et pium hominem, et literis bene excultum. Nam in Academia Marpurgensi consumpsit triennium. Nos iam amplius anno audit. Et tua consuetudine quotidie proficiet. Morigerum certe et communis Concordiae studiosum se fore pollicetur, et ego natura placidum et amantem tranquillitatis esse comperi. Quare ut ei Diaconi munus commendes Te etiam atque etiam oro. Bene vale. Die X Iunii anno 1544.

Philippus Melanthon.

261. No. 2968b. (Vol. V. p. 421.)

22. Jun.

Henricus Bullingerus ad Melanchthonem.

Apographon huius epistolae, quae invenitur in Epist. T. l. p. 257. Cast. C. in Arch. Eccl. Tig. per aman. Bullingeri, accepi per Cl. V. Voegellum.

Ad Philippum Mclanchthonem.

Gratiam et vitae innocentiam a Domino. Accepi literas tuas 1), Philippe doctissime, idemque mihi colendissime Domine, et fraler carissime, ex quibus tuum iudicium de meis lucubrationibus, praesertim in Ioannem nuper editis, intellexi. Ac gratias ago Domino nostro lesu Christo, qui mea opera ad gloriam sui nominis et Ecclesiae suae utilitatem utitur, ita nostra temperans ac moderans, ut ea optimi ac doctissimi quique, inter quos tu non postremas tenes, commendent atque approbent. Novit autem Christus, quem nihil latet rerum omnium, quid spectem in meis lucubrationibus. Cupio illustrare pietatis negotium et gratiam illam maximam . Christo nobis praestitam. Cupio studium sacrarum literarum bonis et studiosis omnibus commendare. Putantur illae barbarae et incultae, temere ac nullo certo ordine esse scriptae. abhorrent ab eis. Proinde ostendo obiter, pulcherrimo ordine res praestantissimas purissimasque inter se cohaerere et absque fuco tradi implicissime purissimeque. Cupio antiqua illa et pura orthodoxae Christi Ecclesiae, quae Christi Sponsi spiritu et verbo regitur, dogmata, per sophisticam et pontificiam doctrinam valde

¹⁾ die XXV Martii datas.

obscurata, pristino reddere nitori: haereses autem et opiniones novas, exoticas atque noxias, quas imperiti et audaculi quidam intiquitatis prorsus ignari, nostro seculo reparantes excitant, condutare et priusquam stabiliantur in simplicium animis, opprimere. Cupio in omnibus, et per omnia Christo multos lucrifacere: Verbum vitae omnibus modis ornare, ut hoc omnes ceu praestantissimum in orbe Thesaurum expetant. — Oro autem, mi Philippe, ut me tuis precibus iuves apud Dominum, quo possim de Ecclesia, sicuti hortaris, bene mereri, edendis piis, uti.ibus et moderatis lucubration.ibus.

Facile persuades, ut a tractatione Monogamiae et Polygamiae discedam, quippe cum invitus et non nisi coactus ad eam descenderim. Imo Ioannes quidam Lenignus scriptis anno praeterito literis, quas ad me Illustrissimi. Hessorum Principis cursor perwlit, praedivitem materiam suppeditavit de hoc negotio disserendi, dum frigidis quibusdam rationibus digamiam, ita enim appellabat Polygamiam confirmatam, nostras autem rationes firmissimas videri vellet confutatas. Ego tamen tunc acrioris certaminis occasiones praescindendas arbitrans, brevi epistola ita homini respondi, ut intelligeret, me veritatis causam, si quando maior posceret necessitas, neutiquam deserturum et rationes ab ipso prolatas nullo dissolvi posse negotio. lccirco libenter ab eo certamine porro abstinebo, modo autores istius mali non pergant camarinam commovere, multisque praebere occasionem multas ducendi uxores, fidemque et pudicitiam conjugalem profanandi. Nosti enim quales nostrum seculum habeat homines, innumeros nimirum leves, qui quovis vento doctrinae circumferunlur, neque aliud magis in Evangelio quam carnis quaerunt licen-Quibus sane doctrina sana obsistere oportet, praesertim, cum verbum Dei castissimum suis immundis cogunt servire affectibus, ne videlicet propter ipsos male audiat veritatis, verae libertatis, puritatisque praeconium, denique ne Dei sancta instituta in nescio quam suspicionem incidant. Equidem condonanda sunt quaedam hominibus alioqui bonis et bene merentibus 1): sed ita interim videntur res attemperandae, ne illorum errata atque peccata inficiant corrumpantque Ecclesiam. Neque tu aliud a me poscis, cum etiam tibi veritatis et Ecclesiae incolumitas unice cordi sit.

Hortaris deinde, ut si quae ex vestris ad nos regionibus

¹⁾ Simlerus adnotavit: De Cattorum Principe loquitur.

horridiores literae scribuntur, malum id obruamus silentio, nostraque arte leniamus. Verum quid dices, mi Philippe, si literne huius modi sint, ut difficile sit ad eas silere, nec ulla possint arte leniri. De D. Martini Lutheri literis loquor. Noris an nescias ignoramus tales Lutherum ad Froschoverum nostrum scripsisse literas (quas haud dubie nos non ignorare, minimeque latere voluit) ut non satis possint mirari, qui eas legunt viri boni et docti, quid Luthero evenerit, quod tanta cum immodestia, ut ne quid dicam acerbius, tam diras in nos effuderit criminationes alque contumelias. Et quia forte ignoras quas scripserit, paucis in sinum amici et fratris effundam, quicquid id est iniuriarum. Mox ab initio epistolae, Neque ego, inquit, neque ullae Dei Ecclesiae, ullam cum vestris praedicatoribus communionem habere possunt. Sumus itaque Lutheri iudicio resecti a consortio omnium sanctorum, veluti impii et pertinaces haeretici. Ergo nostra doctrina corruptissima est. Ergo nostrae Ecclesiae non sunt Ecclesiae Christi, sed synagogae Sathanicae. Ab huius modi enim communione iussit sanctos abstinere Apostolus. His autem quid, oro, poterat in nos atrocius vel cogitari? Imo adiungit his protinus: Doleo illos tantopere laborare, et tamen damnatos esse Careremus itaque vera in Christum fide. Quicatque perditos quid enim ex fide non est, peccatum est, Et qui non credit in unigenitum Dei Filium, iam iudicatus est. Rursus, satis admoniti sunt, inquit, ut resipiscant ab errore et ne secum miseros homines rapiant ad inferos, sed nullas habent aures ad sana consilia etc. Quis, oro, mi Philippe, unquam nos admonuit? quis de errore in doctrina convicit? lmo obtulerunt Helveticae Ecclesiae confessionem fidei suae Luthero: submiserunt eidem el declarationem articulorum de ministerio verbi et vi Sacramen-In iis tamen omnibus nihil damnavit Lutherus: nullius nos erroris convicit: nulla admonitione ab ullo falso dogmate retraxit. Scripsi privatim ego quoque Luthero, et obtestatus sum, si quid erroris in nostra doctrina esse norit, amice et fraterne indicet. Scripsi denique omnium fratrum et Ministrorum, qui Tigurinae Ecclesiae ministramus, iussu et nomine. ne verbum quidem respondit. Nunc satis admoniti, nullas ad sana consilia aures habemus, ac homines nostrae fidei creditos nobiscum abripimus ad tartara. — Atrocia sunt haec, verum sequuntur Nolo, inquit, esse particeps damnationis eorum ac blasphemae doctrinae: imo orabo et docebo contra illos ad finem usque vitae meae. En omnia nostra damnationem nuncupat: dotrinam nostram blasphemam appellat. Publicum se hostem nostrum fore apud Deum et homines promittit, apud Deum precibus, apud homines doctrina. Nec spes est, illum aliquando rediturum in gratiam nobiscum, cum se pugnaturum contra nos spondeat ad finem usque vitae. Insuper et illud appendit: Deus adsit miserandis Ecclesiis, ut liberentur tandem a falsis illis praedicatoribus et seductoribus. Quid, oro, contra nos unquam vel ipse Papa horribilius intonuit? Sumus iam et Luthero pseudoprophetae et seductores: digni nimirum, qui obruamur lapidibus, et in quos animadvertat iustissimi cuiusque iudicis gladius: quibus interdicatur igni et aqua. Atque his omnibus nondum impotenter satis animi sui aestum contra nos effudit, nisi sub finem literarum etiam illud superadderet: Rident haec nostra, sed plorabunt, ubi invenerint iudicium Zuinglii, quem sequuntur. Deus servet innocentium corda ab corum veneno. Non ridemus, Philippe, imo dolet nobis non mediocriter, virum tantum sibi ipsi ereptum furere sic contra immerentes, et semet ipsum dedecorare turpissime. Zuinglium beatae memoriae de pietate et literis optime meritum ad inferos detrudit: eodem nos colligat iudicio: quorum doctrinam, non aquam vitae, sed venenum et poculum mortis aeternae esse indicat. Qua iam obsecro arte possumus tantum lenire malum, et malum quidem Lutheri iudicio incurabile? Nec est, quod dubites de literis. Manum et signum Lutheri novi, cum prius etiam illius acceperim literas.

Non credimus autem, illum in plane impios et manifestos Verbi Dei hostes atrociora effundere potuisse. Ut autem maxime concedamus, nos errare in negotio Eucharistiae, an ita eramus abiiciendi, damnandi, conculcandi? lam vero cum syncera et pura sit in Ecclesiis nostris doctrina de poenitentia et gratuita remissione peccatorum in nomine Iesu Christi; cum in dogmatibus non dissideamus vel latum pilum, quod dicitur, a dogmatibus apostolicae et primitivae Ecclesiae: cum sanctus et legitimus nobis usus sit Sacramentorum, denique cum vita nostra, Deo iuvante, imo operante per nos, inculpata sit, et sanctissimae nobis Ecclesiae sint, nostri Ministerii sancti et iusti testes, et vera apostolatus legitimi signacula, cur vir tantus tantis immeritos adobruit convitiis atque contumeliis? Extant praeterea libri nostri, fidei et doctrinae nostrae locupletissimi testes. Certamus contra Epicureos, contra impios et sceleratos, contra infideles et antichritianos, pro orthodoxa fide et disciplina Christiana. Magnis cum aboribus et curis studia et Rempublicam reparamus. Multi nostrorum propter Christum sanguinem suum effuderunt, et animas suas tradiderunt pro testamento Dei. Cur ergo Lutherus et eos, qui feliciter obdormierunt in Domino, et nos, qui hodie adhuc pro modulo nostro, et gratia nobis a Christo data, laboramus in vinea Domini, tanquam bipedum nequissimos damnat, abiicit, atque Redundat ista iniuria, qua nos affecit, in sanctas conculcat? Christi Ecclesias, quarum Ministri et legitime quidem vocati Ministri sumus. Redundat contumelia illa et in ipsum Dominum lesum, caput, Regem, et Pontificem nostrum, cui credimus, adhaeremus, atque servimus. Haec apud te, Philippe, amicum et fratrem coram Domino querimur, et apud fidelem et iustitiae amantissimum haec deponimus, ut ex iis intelligas, quales literae sint, quae ex vestris regionibus ad nos perscribuntur. Possemus et huius generis alias quoque exhibere, quas per Christianam patientiam hucusque devoravimus atque concoximus. autem inter nos, et de aliorum apud vos eruditorum iudicio, cum is, qui primatum apud vos obtinet, de nobis tam maligne iudicat Quod si alii quoque eruditi et Ecclesiarum praesides per Saxoniam eo in nos animo fuerint, quo constat, affectum esse Lutherum, quis non intelligat, quanto cum Ecclesiarum scandalo, quanto cum bonorum et simplicium hominum dolore ac detrimento, hoc ulcus aliquando erupturum sit? Nam si isti ita perrexerint, cogemur tandeni nostram et nostrarum Ecclesiarum innocentiam, veritatem, integritatemque tueri.

Ceterum si tu humanissime piissimeque Melanchthon, vires ingenii et humeros admoveris rei alioqui satis periculosae, ut nihil non capessis alacriter, quod pro gloria Dei et Ecclesiarum incolumitate facit, lenire apud tuos hoc malum poteris, nempe si pro tua autoritate, qua merito apud tuos polles plurimum, te interposueris, tuosque et graviter et frequenter modestiae, aequitatis ac iustitiae admonueris, ut scilicet nostra diligentius legant atque expendant, priusquam nos damnent; cogitent item, nos quoque vocatione sancta et legitima ad hoc ministerium sanctum vocatos Ministros esse Christi Domini, qui per nostrum et eorum, qui obdormierunt iam dudum in Domino, ministerium, barbaros et indomitos, adde et Antichristo addictissimos populos, ad se convertit, inque Helvetiis permultas Ecclesias certe illustres constituit, quae propter Christum multa et magna fecerunt, ac pertulerunt: quae Christum vera fide amplectuntur, et invocant, vera item religione, caritate vitaeque innocentia colunt: Antichristum contra et omnem superstitionem et impietatem fugiunt. Apud 1106

vullo opus est hortatore, cum omnium animi ad pacem et sanctam concordiam proclives sint, teque in primis, Philippe piissime, deinde alios omnes tui similes, pios, doctos et modestos, diligant ex animo. Efficiet autem haec modoratio, et animorum coniunctio inter nos mutua, ut si quae videntur in Ecclesiis nostris adhuc doceri et geri dispari ratione a vestris, cuiusmodi est Sacrae Coenae, Confessionis et privatae absolutionis, denique simulachrorum negotium, dilectione et studio gliscente mutuo, tempore item et cognitione verum exactiore, tum et experientia magistra, intercedente, singula et rectius ab utrisque intelligantur, et de iis iudicetur, sepositis affectibus, purius. Recte enim mones ex Basilio, non tam sinistrae opus esse dextra, quam Ecclesiae concordia docentium. Ergo quod promittis te curaturum, ne magis dilabantur ac divellantur nostrae Ecclesiae, sed ut magis constringantur, hoc ipsum et de nobis tibi tuisque polliceberis. Astringemus enim et nos nostram conjunctionem non dissipabimus. Atque haec est mea et reliquarum Symmystarum voluntas, de qua rescribi a me volebas. Haec autem simplici et syncero animo coram Domino scribo. Plura de nobis referet piissimus et doctissimus iuvenis D. losephus 1) Pannonius, convictor ille tuus, quem tu scripto publico omnibus bonis et studiosis commendasti. Om autem, ut ad autumnales nundinas recribas, et haec mea boni consulas.

Salutem optat tibi D. Gaspar Megander, qui tecum sub D. Georgio Simlero beatae memoriae, docto et sancto viro, Phorcae bonas literas primis in annis imbibit: eo tempore, inquit, quo tu post paulo Tubingam migrabas. Salutant te et reliqui Ecclesiae Tigurinae Ministri ac concionatores D. Rodolphus Gualtherus, D. Erasmus Fabritius, Professores item sacrarum literarum D. Pellicanus et D. Theodorus Bibliander, sed et reliqui linguarum et bonarum literarum professores omnia fausta tibi precantur D. Ioan. lacobus Amianus, Rodolphus Collinus, D. D. Conradus Gessnerus, in primis vero Ecclesiae nostrae Catechista D. Otto Werdmyllerus-Salutabis tu nostro nomine Praesides Ecclesiarum et Professores bonarum artium, amicos nostros, officiosissime. Dominus lesus servet te in gloriam nominis sui, et Ecclesiae suae incolumitatem, colendissime, idemque mihi carissime Melanchthon.

Tiguri XXII Iunii 1544.

Heinrychus Bullingerus, tuus ex animo.

¹⁾ Macarins.

262, No. 2987 b. (Vol. V. p. 440.)

9. J

Vito Theodoro.

In Corp. Ref. Vol. V. p. 440 sq. duae epistolae No. 2987. et 2988. a lanchthone ad Vitum Theodorum hoc die datae exhibentur, quae neutra subsequentia continet, quae Ioh. Voigt in dissertatione scripta: Hieronymus Baumgärtners Gefangenschaft. Ein Beit zur Geschichte Nürnbergs, affert ex epistola a Melanchthone eundem eodem die data, cuius apographon in tabulario secreto Remontano asservatur. Haec dissertatio invenitur in hocce libro: zeiger für Kunde der deutschen Vorzeit. Neue Folge. Ordes germanischen Museums. I. Band. 1853 u. 1854. No. 6. 1 1854. p. 132—136.

Quod in illa prima contione denuntiatum est, insidiari d bolum calcaneo nostro, id fieri atrociter experimur. Dei oremus, ut caput insidiatoris conculcet. Mihi vulnus fe ante paucos menses filii calamitas, quod nulla humana ope san Cumque in hoc tanto essem moerore, accessit alter vulnus, quod viri optimi et nobis amicissimi Hieronymi Bar gartneri calamitas nobis fecit. De quo quid vel consilii vel s cives vestri habeant magnopere cupio scire. Nos qua parte no ei 1) possumus? Deum aeternum patrem nostri Iesu Christi o ut eum vobis et nobis restituat. Quem possumus nominare i in urbe civem sic meritum de republica in omni genere negol Summa fide et prudentia administravit politica mune Fovit Ecclesiam Dei, iuvit studia literarum, texit cives paupe abhorruit a factiosis consiliis, nullam sibi potentiam quaesi nihil oliyapyia habuit. Praeterea eruditione tanta praeditus ut nobis qui in schola versamur longe antecellat. Et domesti virtutes in eo omnes sunt, quae bono viro attribuendae s Postremo mihi sic est amicus, ut non minus quam fratrem (gendum iudicarim, et dilexi praecipue propter ipsius excel Hunc talem virum et amicum tam indigno (tem virtutem. venire in discrimen summum non dolerem? Spero equidem D custodem eius fore, qui ait ut pupillam oculi, ita se san suos custodire, et ut custodiat oro. Sed periculum quantun reputo. Scribe quaeso quidquid explorare poteris. Bene val

Dat. Wittenbergae IX. Iulii M. D. XLIIII.

Philippus Melanchthon.

¹⁾ H. l. aliquid deesse videtur fortasse opem ferre.

163. No. 2990 b. (Vol. V. p. 442.)

14. Jul.

Albertus Dux Prussiae ad Melanchthonem.

ln hac epistola, quam nondum vidi, Dux Melanchthoni indicat, Sabinum cum uxore et liberis feliciter venisse Regiomontum, vide Phil. Meslanchthons Briefe an Albrecht, Herzog von Preußen. Bon den Originalen im geheimen Archiv zu Königsberg — berausg. von Karl Faber (Königsberg 1817. 80.) p. 91. et Töppen l. l. (conf. supra no. 253.) p. 106.

264. No. 3001 b. (Vol. V. p. 454.)

3. Aug.

Testimonium ordinationis.

Hoc testimonium legitur in Bibliotheca (Bremensi) hist.-philol.-theologica. Classis IV. Fasc. I. (Amstelodami 1720. 8°.) p. 89 sq. no. V.

Testimonium ordinationis Theodori Fabricii D. datum a M. Luthero et collegis.

Versatus est in Schola Ecclesiae nostrae Theodorus Fabricius en modestia et diligentia in literis, ut propter bonos mores et eruditionem ornatus sit gradu Doctorum Theologiae. cum vocatus esset ad gubernationem Ecclesiae Cervestensis, horlatores ei fuimus, ut illi vocationi obtemperaret. eum audieramus et sciebamus, eum recte tenere summam Christianae pietatis, et amplecti puram Evangelii doctrinam, quam Ecclesia nostra uno Spiritu et una voce cum Catholica Ecclesia Christi profitetur, ac a fanaticis opinionibus damnatis iudicio Catholicae Ecclesiae Christi abhorrere. Promisit etiam hic D. Theodorus Fabricius in doctrina constantiam, et in officio fidem et diligentiam. Quare ei iuxta doctrinam Apostolicam publica ordinatione commendatum est ministerium docendi Evangelii et Sacramenta a Christo instituta administrandi iuxta vocationem. Cumque scriptum sit de filio Dei: Ascendit, dedit dona hominibus, Prophetas, Apostolos, Pastores et Doctores, precamur ardentibus rotis, ut suae Ecclesiae Gubernatores det idoneos et salutares ac efficiat, ut huius Fabricii ministerium sit efficax et salutare. psum etiam D. Theodorum Fabricium et suam Ecclesiam hortanur, ut curent Evangelium Dei pure et fideliter conservari et ropagari. Nam hoc officio Deus praecipue se coli postulat, sict inquit Christus: In hoc glorisicatur Pater meus, ut fructum opiosum feratis, et fiatis mei discipuli. Et hac luce retenta, nanet Ecclesia, et aderit in ea Ecclesia Deus, dabit vitam acteram invocantibus ipsum, et opitulabitur in aerumnis huius vitae. oi enim adest et exaudit Deus, ubi ipsius Evangelium vere sonat.

Sicut scriptum est Ioh. XV. Si manseritis in me, et verba men in vobis manserint, quicquid volueritis, petetis et fiet vobis. Datae Wittebergae die tertio Augusti Anno MDXLIIII.

> Pastor Ecclesiae Wittebergensis et ceteri Ministri Evangelii in eadem Ecclesia. Martinus Luther D. Iohannes Bugenhagius Pom. D. Philippus Melanthon.

265. No. 3002 b. (Vol. V. p. 455.)

4. Aug.

Senatui Herzbergensi.

Ex apographo.

Den Erbarn und Bifen herrn Burgermeiftern, und Radt ju herzberg meinen gunftigen herrn und Freunden.

Gottes Gnad durch feinen eingebornen Con Ihefum Chriftum vnfern Senland guvor,

Erbare, Beise günstige herrn, Ewr. Beispeit thennt ohne Zweisel ein jungen Knaben von herzberg Martinum einer armen Bitfrawen genamt Partholyn Son, der fromm vnd vleissig ift, vnd die Bochen nicht mer dem zween Grossen hatt, davon ehr ihm Speis vnd Tranck Kaussen muss, Ru erbarmet mich warlich der grossen armut, vnd will ihm ferderlich zu diensten helssen. Ich bitt aber vmb Gottes willen, E. B. wolle gedachten Martino ein hulff thun mit etsichen Gulden, auss dem gemeinen Kasten, das wirt Gott Besohnen, der euch allezeit bewaren wolle, gnädiglich vnd väterlich, Datum Wittenberg, d. 4. Aug. 1544.

E. 2B.

williger

Philippus Melanchton.

266. No. 3022 b. (Vol. V. p. 474.)

28. Aug.

Eberardus a Rumlang ad Melanchthonem.

Ex autogr. in Tomo Epist. ap. Cl. Scheurerum Th. Bern. p. 41. Apographon huius epistolae Cl. V. Voegelinus benigne mihi curavit.

Eberardus a Rumlang ad Philippum Melanchthonem.

Gratia et pax a Deo Patre et Domino nostro Iesu Christo, provehant nos in salutiferae fidei incrementum et dilectionis exuberantiam. Amen. Philippe omnibus modis fidelissime et ornatissime, quod dignatus sis tam amicas ad me dare literas, omnem humanitatem benevolentiamque spirantes, ita sane me affecit, ut

id verbis expedire satis nequeam. Sunt enim mihi instar maximi et pretiosissimi muneris, potissimum etiam, quod tam amice et suaviter copiosius scribendi, si exposcam operam tuam et diligenliam obtuleris. Ausim dicere, te ipsam esse amicitiam, qui ad vota amici tam inpense et fuse te impertias, fit hoc non absque numinis summi aspiratione, quod totum te moderatur. Cuius scripta tua certissimi sunt testes, ex sinu pectoreque Christi depromta, arcana Dei expressissime tradentia, ut merito te, donaque tua omnibus piis gratuler, qui Deum in te loquentem sentiunt et depraedicant. Ideoque gratias agunt, laudesque decantant. Libere et candide loquor, teste conscientia mea, nec adulor, modo precemur Dominum, ne ex nostro affectu Ecclesiam ullo pacto turbari, nedum affligi vel scindi sinat, quae alias immensis Satanae insultibus conflictatur, sed nostra pectora ducat et gubernet, quo in fide illustriora reddita fructus progerminent et protrudant salubriores, sublato omni livore, detractione, amarulentia et cabuniis, ad quod te promptissimum accipio. Studeamus itaque communioni Sanctorum, quae a nobis excolatur, foveatur et evehatur, si quae minus arrident, ut nihil, quod non aliquando deficiat ac claudicet apud quosque homines, benignitate obtegamus. amice admonendo dissimulemus, miligemus et leniamus. Quod quia tu nusquam non facis, ideo tamen scribo, ut et me in hoc propendere sentias, id summis votis expetere. Mutua defensio lutissima est, quum calamitoso hoc flatu debemus magir tyregi breir, quod inde plurimi fructus in Ecclesiam redundarent, neque bostes nostri haberent, quod calumnientur nostro merito.

Quod ad Coenam attinet Dominicam, sentio ipsam promissiohum Evangelicarum esse caeremoniam additam et pignus ac testimonium Dei, quo contestetur, totum Christum cum omnibus suis
fructibus incarnationis, passionis et resurrectionis, nostrum esse,
si fide ipsum adprehendamus, atque Dei beneficia per Christum
nobis praestita commemoremus, sane per baptismum venimus et
cooptamur in Christi consortium et participationem cum eo morlui, et a morte suscitati per regenerationem in vitae sanctimoniam, et quia non visi fide fixas in Christo radices habemus, insiti illi; sentio hunc esum panis in Coena contestationem esse
exhibiti mihi et praestiti Christi. Sunt enim Sacramenta nostra
signa exhibitorum beneficiorum, quemadmodum Legis Sacramenta
signa futurorum et in Christo praestandorum, fuere. Ideoque
Coena frequentatur ad fidem nos!ram vegetandam et confirmandum, quod praecipuum in hoc sit Coena, quod Deus testatur,

adoptionem, quae coepit in Baptismo, evacuari atque irritam fier non posse, etiamsi in foeda vitia et crimina post reconciliationem quae contigit per Baptismum, labamur, modo fidem retineamu et serio nos emendando ad Deum convertamur. At fides no aliunde efficacius alitur, quam si misericordiam Dei et dilectioner Dei erga nos, qui filium suum unigenitum hostiam pro nobis d€ dit, per quam Patri reconciliati sumus, contemplemur, et intimi animi recessibus infigamus. Formulas itaque locutionum, quibu tu uteris, agnoscimus et recipimus. Sed ah his abhorremus, quae per Ministri administrationem corpus Domini tanquam per hoc medium applicari et exhiberi contendunt, cum gratia non signo sit alligata, alioqui et infideles ea participarent, et quia Christus se ipsum suis fruendum dat per Spiritum Sanctum, qui nos excitabit in novissimo die Rom. VIII. Et quum Christum in Baptismo accepimus et fide in eo permanemus, minister panem sacrum mihi exhibet in contestationem Dei, quod Christus pro me sit passus et mortuus, primitiae resurgentium et quod totus Christus meus sit, ubi et vicissim ego hanc fidem universae Ecclesiae profiteor, ideoque panem corpus suum dixit, quia salus mihi corpore Christi, ad quod respiciendum semper est, parta est, peccata enim mea in corpore suo pertulit, super lignum, semel passus iustus pro iniustis, ut nos adduceret Deo, quo peccatis mortui Deo vivamus. Haec fides semel suscepta non iteratur, quod qui semel beneficia Christi agnoscunt, non amplius esuriunt, at incremento opus habet, ne assiduis tentationibus Satanae succumbamus, qui fidem nostram ltaque coena iteratur, quae testetur et admoneat nos beneficiorum Dei, gratiae et misericordiae, et quod Christus nobis sit exhibitus pignus nostrae salutis, quo suscitetur et foveatur scintilla fidei, quam ante Coenam in pectore habeo, sine qua etiam non est Christus, cui in Baptismo sum insitus, et quam Paullus ante esum explorandam docet, (priscis etiam patribus orthodoxis consuevit solennibus verbis **Xpistov** (?) in re coense et eo quod fides nititur coenae actionis mentionem habuerun, quam . . . . 1) admonet).

Oro mi Philippe, boni consule prolixitatem meam, si erro, dummodo tantum errem sine periculo aliorum, corrige, obsequar lubens, medelam adhibeto et quicquid rescribis, tuto scribis, nam arcana nostra nolo prodi, modo efficias, ut tuto literae ad me perferantur. Si Tigurum veniunt, mihi reddentur. Habeto me

¹⁾ H. l. omissa scriba legere non potuit.

commendatum. Dat. XXVIII die Augusti anno incarnationis Dominicae 1544.

267. No. 3027 b. (Vol. V. p. 478.)

9. Sept,

Senatui Ratisbonensi.

Hanc epistolam ex Professoris Van de Velde Apparatu Melanchthoniano primum edidit Schelerus in Naumanni Serapeo anni 1867. No. 8. p. 121 sq. epist. 28.

Den erbarn weisen und furnemen herrn Burgermeister und radt zu Regensburg, meinen gunftigen herrn.

Gottes Gnad durch seinen eingebornen Son Jesum Christum unsern belland zuvor. Erbare, furneme, weise, gunftige Berrn. Erftlich bitt ich 6. 28. als die verftendigen, die wollen an meinem Schreiben tein ungunftig mitfallen haben, denn fie wiffen das ich in diesem meinem beruff der jungen kut studia so viel mir möglich zu furdern schuldig binn; fuge derwegen 6. 28. ju wiffen, das Zeiger diefer Schrifft Nicolaus Marius und Wolfgangus Seitentaler durch Gottes Gnad wol und loblich nach ires alters bermogen ftudirt haben, das ju hoffen, fie werden ju driftlicher regierung and mit der geit dienen thonnen, besonder jo fie furt fahren und ihr wol maefangen studium volnziehen werden. Darumb bitt ich E. 2B. wolle ibn bun ferohin gunstige hulff erzeigen. E. B. als die verstendigen und die zu furderung gottlicher Ehr geneigt find, das Gott diese elemosyna den Regenten bevolhen hatt, das fie driftliche Lehr pflangen und erhalden und will fe gnediglich belohnen wie vor Augen. Denn E. B. feben, welche Elend find in Frankreich, Hungarn, Italien, Niederland, England und Schottland, ba driftliche Lehr lange Beit vervolget worden und noch graufamlich geleftert wird. Darum wir billich Gott danken sollen, das chr so gnedig Teutschland wifconet umb feines lichen evangelii willen und follen derwegen daffelbig then und trewlich furdern, das Gott recht angeruffen werde und der Seis land Zefus Christus recht gepreifet werde und viel Leut fich beffern und felig werden. Das gebe Gott. E. B. wollen derwegen ihren ftattkindern zum studio des autwilliger helffen und Belohnung von Gott warten, der warlich diese Wolthat und diese gutwilligkeit obgleich das Bert so groß nicht ift, tichlich belohnen will. Der wolle auch allezeit Ewr firchen und Stadt anebiglich bewaren. Amen. Datum Biteberg, 9. September 1544.

E. 2B. williger

Philippus Melanthon.

adoptionem, quae coepit in Baptismo, evacuari atque irritam fier non posse, etiamsi in foeda vitia et crimina post reconciliationem quae contigit per Baptismum, labamur, modo fidem retineamu et serio nos emendando ad Deum convertamur. At fides no: aliunde efficacius alitur, quam si misericordiam Dei et dilectioner Dei erga nos, qui filium suum unigenitum hostiam pro nobis de dit, per quam Patri reconciliati sumus, contemplemur, et intimi animi recessibus infigamus. Formulas itaque locutionum, quibus tu uteris, agnoscimus et recipimus. Sed ab his abhorremus, quae per Ministri administrationem corpus Domini tanquam per hoc medium applicari et exhiberi contendunt, cum gratia non signo sit alligata, alioqui et infideles ea participarent, et quia Christus se ipsum suis fruendum dat per Spiritum Sanctum, qui nos excitabit in novissimo die Rom. VIII. Et quum Christum in Baptismo accepimus et fide in eo permanemus, minister panem sacrum mihi exhibet in contestationem Dei, quod Christus pro me sit passus et mortuus, primitiae resurgentium et quod totus Christus meus sit, ubi et vicissim ego hanc fidem universae Ecclesiae profiteor, ideoque panem corpus suum dixit, quia salus mihi corpore Christi, ad quod respiciendum semper est, parta est, peccata enim mea in corpore suo pertulit, super lignum, semel passus iustus pro iniustis, ut nos adduceret Deo, quo peccatis mortui Deo vivamus. Haec fides semel suscepta non iteratur, quod qui semel beneficia Christi agnoscunt, non amplius esuriunt, at incremento opus habel, ne assiduis tentationibus Satanae succumbamus, qui fidem nostram ltaque coena iteratur, quae testetur et admoneat nos beneficiorum Dei, gratiae et misericordiae, et quod Christus nobis sit exhibitus pignus nostrae salutis, quo suscitetur et fovealur scintilla fidei, quam ante Coenam in pectore habeo, sine qua etiam non est Christus, cui in Baptismo sum insitus, et quam Paullus ante esum explorandam docet, (priscis etiam patribus orthodoxis consuevit solennibus verbis Xpigrov (?) in re coenae et eo quod fides nititur coenae actionis mentionem habuerung quam . . . . 1) admonet).

Oro mi Philippe, boni consule prolixitatem meam, si erro dummodo tantum errem sine periculo aliorum, corrige, obsequa lubens, medelam adhibeto et quicquid rescribis, tuto scribis, nan arcana nostra nolo prodi, modo efficias, ut tuto literae ad m perferantur. Si Tigurum veniunt, mihi reddentur. Habeto m

¹⁾ H. l. omissa scriba legere non potuit.

commendatum. Dat. XXVIII die Augusti anno incarnationis Dominicae 1544.

267. No. 3027 . (Vol. V. p. 478.)

9. Sept,

Senatui Ratisbonensi.

Hanc epistolam ex Professoris Van de Velde Apparatu Melanchthoniano primum edidit Schelerus in Naumanni Serapeo anni 1867. No. 8. p. 121 sq. epist. 28.

Den erbarn weisen und furnemen herrn Burgermeister und radt zu Regensburg, meinen gunftigen herrn.

Gottes Gnad durch seinen eingebornen Son Zesum Christum unsern beiland zuvor. Erbare, furneme, weise, gunftige herrn. Erftlich bitt ich t. 2B. ale die verftendigen, die wollen an meinem Schreiben fein ungunftig misfallen baben, denn fie wiffen das ich in diesem meinem beruff der jungen but studia so viel mir möglich zu furdern schuldig binn; fuge derwegen E. B. zu wiffen, das Zeiger diefer Schrifft Nicolaus Marius und Wolfgangus Seitentaler durch Gottes Gnad wol und loblich nach ires alters bermogen ftudirt haben, das ju hoffen, fle werden ju driftlicher regierung auch mit der zeit dienen khönnen, besonder so fie furt fahren und ihr wol angefangen studium volnziehen werden. Darumb bitt ich E. 2B. wolle ibn dagu ferobin gunftige hulff erzeigen. E. B. ale die verftendigen und die zu surderung gottlicher Ehr geneigt find, das Gott diese elemosyna den Regenten bevolhen hatt, das fie driftliche Behr pflangen und erhalden und will fte gnediglich belohnen wie vor Augen. Denn E. B. sehen, welche Elend find in Frankreich, Hungarn, Italien, Niederland, England und Schottland, ba driftliche Lehr lange Zeit vervolget worden und noch graufamlich geleftert wird. Darum wir billich Gott danken sollen, das ehr so gnedig Teutschland wrichonet umb feines lieben evangelii willen und follen derwegen daffelbig ebren und trewlich furdern, das Gott recht angeruffen werde und der Seis land Jefus Christus richt gepreiset werde und viel Leut fich beffern und selig werden. Das gebe Gott. E. B. wollen derwegen ihren ftattkindern zum studio des autwilliger helffen und Belohnung von Gott warten, der warlich diese Bolthat und diese gutwilligkeit obgleich das Bert so groß nicht ift, reichlich belohnen will. Der wolle auch allezeit Ewr kirchen und Stadt anebiglich bewaren. Amen. Datum Biteberg, 9. September 1544.

E. B. williger

Philippus Melanthon.

omnibus iniuriis, et hostilibus libellis. Quorum omnium ille immemor, pergit suo modo agere, pacem videlicet calcare, et classicum canere. Satis ergo dissimulatum hucusque. Satis illi da-Satis tentatum. Ille bellum mavult, quam pacem. Interim non est, quod metuas, ne et nos in respondendo modestiam praetereamus. Numquam placuit nobis Lutherana illa omnibus maledicendi rabies et stylus saevissimus, exemplo carens, ut non magnopere nunc demum illud imitari cupiamus. Nec quicquam nobis negotii cum Anabaptistis, cum Campano, cum Schwenkfeldio et aliis sectarum autoribus. Nostram agemus causam. Tu ora Dominum, ut omnia cedant ad Christi gloriam et Ecclesiarum salutem. Copiosius autem de his apud te disserimus, quia te amamus et te inprimis nostram innocentiam scire cupimus. Dolet autem valde, te quoque versari in periculo non levi. quid nostra poteris sublevari opera, omnia nostra tibi offerimus. Concede ad nos. Patebunt tibi omnium nostrum aedes. gratus eris hospes Magistratui nostro et Reipublicae. tibi stipendio providebitur. Nos interim tibi commendatos habe, et ora pro nobis Dominum. Vive et vale. Salutant te amicissime D. Pellicanus, Megander, Bibliander, Gualtherus, Fabritius, ac Tiguri III Decembris 1544. Commendamus tibi hunc studiosum iuvenem Schafhusianum, qui valde praedicat tuam humanitatem, fidem et diligentiam. Dominus lesus servet te.

Heinrychus Bullingerus,

tuus ex animo.

274. No. 3089 b. (Vol. V. p. 546.)

13. Dec.

Lutherus, Bugenhagius, Cruciger, Camerarius et Melanchthon ad Philippum Landgravium Hassiae.

Hanc epistolam repeto ex hocce libro: Epistolarum historico-ecclesiaslicarum Seculo XVI, et XVII, a celeberrimis viris scriptarum Semicenturia altera ex autographis et apographis fide dignis descripsit, edidit ac notulis illustravit Bernh. Frideric. Hummel. (Halae 1780. 8%). p. 114—116. no. XLIII.

Gottes gnad durch seinen Eingebornen Son Jesum Christum vnsem bei land zuvor. Durchleuchter Hochgeborner furst, vnud Herr, wiewol wir E. s. gerne verschonen woltten, als die wir wissen, welche last vndt arbeit vil libelicher fursten vnd Regenten, ietzund tragen, so zwingt doch die nottursst discellenden Lebens, daß man die berren offtmals ansuchen mues, vnd soll also sein, daß die herren dem frommen vnd vnschuldigen trost, vnndt hulf exeigen, so vil muglich ist.

Run wiffen Euer &. G. daß der fromb Chrlich Mann Hieronymus Baumgarttner von Roriberg im nechsten Speirischen Reichstag von Alberten von Rosenberg gefangen ift, vnndt noch nit ledig, vnd nemen fich fein wenig leuth an, Run ift er vnser besonderer freundt, vnnd von wegen seiner groffen tugend fehr geliebt, vandt Gott weiß, daß vaser ettlich selb in seine gefengnus zu bretten, zu feiner Rettung, willig weren, Dieweil wir aber keine wege wiffen, wie 3me zu helffen, haben wir endtlich bedacht, an Ewer f. G. unthertheniglich ju fchreiben, und ob gleich Euer f. G. fich nicht gerne in der Roriberger hendel einlaffen, Auch dieselbige Beitt, da Rosenberger seinen schaden empfangen, dem Bund verwandt gewesen find, so bitten wir boch in underthenigkeit, E. F. G. wollen unfern Perfonen, die wir gerne unfern gueten freundt helffen wolltten, dife gnad erzeigen und gnediglich bei dem Rosenberger omb erledigung gedachten Baumgarttners arbeiten, vnndt mittl die Ime vnd seiner Freundschafft, als Privat Personen muglich furschlagen. Dann fein vermögen ift nicht gros, So ift dem Rosenberger nichts mit feinem Tod geholffen, one daß er fich am Blut eines frommen gottsfürchtigen Dannes schuldig macht.

Bnfer Sapland Christus spricht, Ich bin im Rerder gewesen, vnd Ir seit zu mir kommen. Barlich berselbigen Bersonen eine, welche Christus zu netten beuolhen, ist auch Baumgarttner. Dann zu dem das er gelert vnnd verstendig ift, so lebt Er in rechter Gottesfurcht, vnndt dienet zur furderung rechter Studien, vnnd gottlicher lehr mit besonderem Ernst, vnd fleis, dershalben wir nit zweisslen, dise E. F. G. Arbeit werde Gott gesellig sein.

Bu bisem schreiben sind wir von niemand von Roriberg, sonder allein durch unser eigen mittleiden bewogen, unnd bitten undertheniglich E. f. S. wolle umb gottes willen sich dises Chrlichen Mannes annemen, wolle auch hierinn vnsere Personen bedencken, Denn wiewol wir selb teglich gesengnus vandt mördens von denn seinden Christlicher lehr gewerttig sein, und muessen voser eigen sehrligkeit gott beuelhen, so woltten wir doch gerne, so vil mögelich, mit zimlichen friblichen Mitteln, das diser Mann erledigt wurde, Euer s. werden hierinn vil gelertten leuten zugefallen thun, deren ettlich doch dankbar sein werden. So erbieten wir vas allezeit zu undertheniger dankbarleit, vandt bitten E. f. G. umb eine genedige Anttwortt. Datum Wittenberg. 13. Decemb. Anno 1544.

Martinus Lutherus D.
lohannes Bugenhagen Pomeranus D.
Caspar Cruciger.
loachimus Camerarius.
Philippus Melanchthon.

ANNO 1545.

275. No. 3108 . (Vol. V. p. 567.)

(ineunte anno.)

Lutherus, Bugenhagius et Melanchthon ad Senatum et Sacerdotes urbis Cibinei Transsylvaniae.

Hoc responsum Theologorum Witebergensium ad illam Matthiae Ramassy epistolam, quae in Corp. Ref. Vol. V. p. 552—554. legitur, adhuc desideratur, conf. de Wettii collectio epistolarum Lutheri a Seidemanno continuata Tom. Vl. p. 368. No. 2584.

276. No. 3108°. (Vol. V. p. 567.)

(ineunte anno?)

Bugenhagius ad Lutherum et Melanchthonem.

Haec epistola a Burkhardto l. l. p. 463. memoratur quidem, sed non ipst affertur; exhibetur autem ex autographo in hocce libro: Gelehrter Rins ner Briefe an die Könige in Dannemark, vom Jahr 1522 bis 1663. zum Drud bestvert von Andreas Schumacher. I. Theil (Kopenhagen u. Leipig 1758. 8°.) p. 46—53. — De iis, quae huius epistolae ansam dederunt, vide Carol. Aug. Deosid. Vogt: Johannes Bugenhagen Pomeranus. Leben und ausgewählte Schriften. (Elberselb 1867. 8°.) p. 405—409.

An den Chrwirdigen herrn Doctorem Martinum und an Magistrum Philippum.

Pomeranus.

Ehrwirdiger und gunftige herrn. Ich bitt Ihr wollet laut diefer Artitel unserm gnedigsten herrn dem Churfürsten zu Sachsen und Burggraum
zu Meidburg antworten, und selb dazu thun, was Ihr weitter für gut bedenden werdt besser denn ich, das ich von diesem Anhalden und Blagen erlediget werde.

Erstich das man mein als eins alden und abgearbeiten Mans verschnen wolle. Ich kan in einem Jar, welches ich doch villeicht da nit außleben mocht, nit alles das ins Bischofs Gebieten und Land ben sechzehen Jarn gefallen und also an Regiment gelegen und zerrissen ist, widerumb uffrichten. Bad villeicht möcht in einem Jar nit die Küchen und Haußhaltung widerumb ans gericht und die Gebewe in nottigen Gemachen widerumb gebessert werden. Ich will phr Küchenmeister nit sehn und so ich solche Ding nit khont anrichten, wolten sie darnach mir ufflegen, mein Berseumnis were Ursach vieler Schaden.

Dieweil Acto. 6. geschrieben, das sich nit gebur, das wir das Prodig Ampt fallen laßen und beladen uns mit der andern Sorg dem Tisch zu dienen, warumb solt ich denn mich mit Sorgen einer solchen groffen Regierung einer Herrschafft beladen, die mich bald gant vom Studio und Predig Amt absthen ond mich todten wurde, wider Gottes Wort, welches fpricht, die Konig in der Belt herschen, phr aber sollt nicht herrschen. M.

Bber dises so hat es auch Mangel des Kostens halb so zur geistlichen und weltlichen Regierung nöttig, denn die hohesten Praelaturen, die zuvor off ohren eigen Kosten haben mit gedienet in Gerichten, Visitation, Schitungen und vielen andern Sachen, die sind jezund in solcher Personen Henden, die khein Bukost umb der Kirchen willen tragen wollen, und musit derjenig so Bischoss heißt allein alle Bukost und arbeit tragen und bestellen ins Bischosse Land und ausser demselbigen, durch so große Fürstenthumb beider Hertzogen zu Pomern, mit Visitation, Schickungen, Gerichten 2c.

Bnd dieweil das bischofflich Einkhomen seliches [selbiges?] nit ertragen thondt, so thont ich auch zu den Kirchen nit notturfftiglich zihen 2c.

Beitter fo were mir nit möglich die weggeriffene Rirchen Guter, davon man pfarren und Schulen bestellen und erhalben muß, von denen welche fie inhaben und nit gern widergeben wollen, wiederumb zun Rirchen zu pringen. befondern bieweil fich etlich rhumen, die Landsfürften haben phnen biefelbige Guter geschendt, wie fie auch durch die Fürsten nicht gedrungen werden die Guter wieder zugeben. Diese Zerreiffung der Guter wurde verhindern, das ich den Airchen und Schulen nicht helssen kont, und würden also die fromen Bfarrer, die jekund mein begeren und groffe Hoffnung baben, vergeblich gehoft haben, und wust ich das Studium und Bredigampt, welche die fürnemeften Berd eing Bischoffs fein follen, und in welchen ich jegund Gott diene, laffen anfteben, welches mir ein Bergleid und Brfach jum Tobt were, warumb wolten fie mich vnschuldigen jum Tod bringen. Bnd fo die Befferung in Landen nit volgen wurde, wolte man mir die Schuld geben, vnd theme entlich die Rachrede vff das Evangelium, difes were die schöne Evangelische Regirung.

Bum letten, so will ich dieses Ergernis auch nit vff mich laden, das die Feind des Euangelit sagen würden, wir hetten die Bischoff vom Stuck und von daruff gesetzt, und hetten phre Güter und nit Gottes Ehre gesucht in Strasfung der Bischofflichen Regirung.

Derhalben wil ich dem Euangelio zu Ehren, der Bifchoff weltliche Ehren Guter und bracht nit haben, wie ich zuwor zwenmal solche Bistumb ausgesschlagen und nit habe annemen wollen.

Ich dankh aber in Anterthenigkeit den Durchleuchten hochgebornen Fürsten und herren, den herzogen zu Pomern 2c. meinen gnedigen herren, und dem Ernwürdigen Capitl zu Camin, das sie mir dise Ehre gethan und das Bistumb on mein Borwissen oder zuthun gnediglich und freundtlich durch Schrift und stadtliche Bottschaft angetragen und mich dazu erwellet haben.

Es wiffen aber die Gesandten, wie groffe und billiche Brsach ich erzelet, barumb ich das Bistumb nit anzunemen gedechte, unnd find derhalben zwischen

vnh etliche Tag Redt und Gegenred geschehen, biß so lang der Durchleuchtig und hochgeborn Fürst und herr der Churfürst zu Sachsen und Burggrav z Meidburg, mein gnedigster Herr, anher khomen, vff welches Bnterhandlung da man vff mich mit diesen Worten drang, wo ichs nit anneme, were Krie und Bluttvergiessen zwischen Bettern zu besorgen, und würde solches mei Schuldt sehn, habe ich dieselbige Zeit das Bistumb vff ein zeitlang, doch meiner Condition unnd Maß anzunemen gewilliget.

Derfelbigen meinen gemeßigten Bewilligung ist die Bomerische Bottscha erfreut gewesen, und also widerumb heimbgepogen, 3ch aber bin ernach fe betrübt und tramrig worden, das ich mich mit derfelbigen Bewilligung in f viel Kahrlikeit und bose Last gestecket, dazu ich boch aus Forcht bewogen bi mit difen Wortten, das Krieg zu beforgen jo iche nit anneme, und hatt doch ein Mag und Condition daran gehenget. Ernach aber hat mir Got die Augen offgethan, das ich bedacht, das ich mich mit difer Forcht ni engstigen follt, Gott wolle meine gnedige Fürsten und Berren, die Bergoger au Bomern alfo gnediglich regiren und bewaren, das fie nit In einandn fallen, und fo fich Buruge gutruge, das Gott verhutt, warumb folte ich de für in Gottes Gericht antworten, denn ob ich gleich das Biftumb nit anneme, find fie dennoch schuldig einen andern tuchtigen zu suchen, und haben noch viel tüchtiger Berfonen. Ach Gott, ich babe eine thörichte Bewilliaum gethan, hilf mir auß diefer Sache vmb beines namens willen, durch beinen .Sobn vnsern Beiland Ihesum Christum, errette mich von diesem Bnfall, darein 3ch doch vnwiffen, vmb meiner Sund willen gefallen, hilf mir daraus durch beine Barmbergigkeit, wie du gefagt haft: D Ifrael, das Berderben thompt pon dir selb, aber die Erlösung thompt pon mir, wirst mich nit weg von beinem Angesicht 2c. Also habe ich diese Zeit fur und fur gebetten, als in einer hoben Anfechtung, des ift Gott mein Beug, der nu mein Gebett erhöret hat: dem fen Lobe und Dandh, den ich hab vor diefer Zeit gebort vnd nu mer klerer vernommen auß Berhogs Philipps Schrifften an meinen anedigften Beren den Churfurften zc. gefandt, das die Furften mancherlen Br fach furmenden, darumb Phnen gemelte Condition und Mak von mir furgefchlagen beschwerlich vnd nit annemlich 2c.

Daraus volget, das ich widerumb von meiner gemestigten Bewilligung vnd Zusag ledig vnd fren bin, das ist mir seer lieb vnd ist mein hers wie der zu Ruge vnd Freud khomen, dancke derwegen Gott, der mir eraus ge-holsten hatt, durch seinen Son Ihesum Christum vnsern Deiland Amen.

Nu wirt abermal gesucht, ob ich gleich das Bistumb nit lang behalden wolt, so sollt ichs dennoch mit andern Condition und Maß uss ein Zeitt ansnemen. Daruff antwort ich klar und entlich, das ich gant beh mir beschlossen, das Bistumb zu Camin nicht anzunemen, ungeachtet aller Berheissungen, Condition, Maß oder Bedroungen, als solte ich schuldig daran senn, so 8n.

*

rug oder Krieg wurde ze. welche Bedroungen numehr, Gott habe Lob, mein Gemut nit hoch bewegen oder erschrecken, denn solche der Herhogen Bneiniskit, so ich nach einem Jar oder zwehen widerumb abzöge, wurde widerum new vnd zu besorgen hefftiger denn jezund, vnd wurde alsdenn vielmehr die Schuld vf mich getrieben, wurden sagen: Zihestu weg, so gibestu Brsach zu wuer Bneinigkeitt, du wirst dafur antworten mussen fur Gott, diesen Krieg haben wir von Doctor lohann Bugenhagen Pomeranum.

Darumb bitt ich entlich, das man mein, als eines alten swachen abgearbeiteten Mans und der jetzund ein rechter Bischoff unsers herrn Christi it, und nu Linderung seiner Arbeitt, und ernach ewige Ruge und Frewd haben soll, verschonen wolle.

Der Durchleucht hochgeborne Furst Herhog Philipps schreibet, ich werde jum Bischofflichen Ampt erfordert. Darauf sage ich, das die Pomerischen Kurftenthumb durch Gottes Gnad viel gelarter und gottförchtiger Menner in vielen Stedten haben, welche das Bischofflich Ampt recht furen und thun. So bin ich selb nu lange Zeit und noch in dem Bischofflichen Ampt, bin auch von den Durchleuchtigen hochgebornen Fursten und Herrn, den Herhogen ju Bomern, meinen gnedigen Herren, in die Pomerische Furstenthumb vor etlichen Jarn zum waren Bischöfslichen Ampt und Werck, rechte Lehr und Kirchen Ordnung anzurichten ersordert worden, und hab solche so viel mir Gott verliben durch Christum außgericht, wiewol ich weniger darin denn an andern Orten geschaft.

Bber dises habe ich mich selb und williglich erboten, wenn meine gnesdige Fürsten und herren die herhogen zu Bomern, und das Ernwürdig Capitl einen Bischoff gewellet haben, und mich zu geistlichen, als zur Visitation und Besserung der Kirchen ersordern und gebrauchen wollen, das ich, bnangesehen mein Alter und Schwacheit, dahin rensen und zur Kirchen Ordnung radten und helssen wolle, und mag mir nit uffgeleget werden, das ich vnrecht thue, das ich ware Bischofsliche Arbeit nicht annemen wolle.

277. No. 3110 b. (Vol. V. p. 573.)

5. Jan.

Christianus III. Rex Daniae ad Lutherum et Melanchthonem.

Hanc epistolam Burkhardtus I. I. p. 463. memorat quidem, sed eam ipsam non exhibens lectores delegat ad hos libros: Dänische Bibliothek IX, 180. et Wagneri Samling af Kong Christian etc. 239. Nr. 18., quos libros nondum inveni.

278. No. 3112 b. (Vol. V. p. 576.)

12. Jan.

Ioachimo Vadiano.

Haec epistola, quae in Epistolis Msc. los. XI. p. 13. Bibl. S. Gall. Civicae asservatur, manu amanuensis Melanchthonis scripta est, cui hic ipse

subscripsit ac inscriptionem addidit. Eius apographon in Simleriana Collectione (S. Msc. 56.) invenitur, quod mihi describendum Cl. V. Voegelinus benigne curavit. — Impressa est haec epistola (teste Simlero in adnotatione adscripta) in Epist. XVIII Doctiss. Virorum apud Straubium Sangalli. N. VI. — Vide Melanchthonis epist. ad Vadianum d. 6. Julii 1544. datam in Corp. Ref. Vol. V. p. 432 sq.

Clarissimo Viro, eruditione et virtute praestanti D. Ioachimo Vadiano, Consuli oppidi Sancti Galli, amico suo carissimo.

S. D. Quale super festis in gramine, inquit ille, tam mihi Epistola tua, amanter et graviter scripta, grata est. tantis Ecclesiae miseriis interdum mihi levationem dolorum adfert cogitatio de bonorum et doctorum Virorum voluntate et studiis quo in numero Te praecipue recenseo. Spero enim horum militiam et labores Deo curae esse, nec frangi inutili contentione hoc agmen, quod doctrinam Ecclesiae restituit. Cum igitur legens Epistolam Tuam, et de Tuis et aliorum piorum studiis multa. cogitarem, magnam cepi voluptatem, Tibique gratiam habeo, quod tam amanter respondisti. Legerunt autem literas Tuas et alii. Pater Schurfius Iurisconsultus, Vir excellens, non tantum in illa forensi doctrina, sed etiam Philosophia et omnium Virtutum officiis: Et Iacobus Milichius, auditor Tuus, et Mathematicus Erasmus, qui Tuae virtutis praedicatione magnopere delectantur. Ac Schurfius pater gratias Tibi agit, non solum quod illium amanter complexus es, sed etiam quod in his Tuis literis sese honorifica oratione a Te ornatum esse iudicat. Ut autem antea misi pagellas, quae forte tunc editae erant, ita nunc mitto Elegiam, cuius lectionem spero Tibi non insuavem fore, Teque oro, ut nobiscum Deum preceris, ut Ecclesiae reliquias servet, et studio literarum defen dat ac regat. Scis rursus indictam esse Synodum Tridentinam, in qua utinam instituatur verum Ecclesiae iudicium, nec quidquam malim videre, quam verae Ecclesiae Senatum. agant potentes non obscurum est. Nos igitur Ecclesiam Deo commendemus ac interea doctrinam recte et fideliter propagemus. Quod si faciemus, Deus proteget Ecclesias nostras et hos honestarum Scholarum parietes. Bene et feliciter vale. Die Ianuarii 12. (1545.)

Philippus Melanthon.

279. No. 3125b. (Vol. V. p. 664.)

21. Jan.

Io. Calvinus ad Melanchthonem.

Hace epistola invenitur inter Calvini epistolas atque responsa, quae in Tomo lX. Editionis Amstelodamens. (1667. Fol.) Operum Calvini post

Institutiones christianae religionis exhibentur, p. 31. atque in hacce Editione: Ioan. Calvini Epistolae et Responsa. Eiusdem Ioan. Calvini vita a Theod. Beza descripta. Ed. 3. (Hanoviae 1597. 8°.) p. 145—147. Epist. 60. — In linguam anglicam translata legitur in hocce libro: Letters of Iohn Calvin compiled from the original manuscripts and edited with historical notes by Dr. lules Bonnet. Vol. I. Translated from the original latin and french. (Philadelphia s. a. 8°.) p. 433—440.

Calvinus Melanchthoni.

Cur hic nobilis et pius adolescens profectionem hauc, meo rogatu, ad vos susceperit, paucis exponam. Libellum edideram lingua vulgari, quo eorum simulationem reprehendebam, qui quum Evangelii luce donati sint, non tamen abstinent ab ullis Papistarum sacris, quae sciunt sacrilegii et anathematis plena esse. Malles forte me aliquid de tam praecisa severitate remittere. Verum quam iustam causam habuerim, re bene perpensa et cognita, iudicabis. Quum audirem multos de meo rigore zonqueri. ac praesertim ex eorum genere, qui tanto sibi plus sapere videntur, quanto diligentius vitae suae cavent: excusationem composui, quae illis aures aliquanto durius vellicavit quam prior li-Multi, quibus religio pro philosophia est, secure hoc totum contemnunt. Quicunque serio Deum timent, eo saltem usque sunt promoti, ut sibi displicere incipiant. Sed quoniam perplexa illis res videtur, adhuc haerent dubii, donec tua et D. Lutheri auctoritate confirmentur. Et quidem vereor, ne ideo vos consulant, quod sperent vos sibi fore mitiores. Quocunque tamen id faciant animo, quia certo persuasus sum vos fidele ipsis pro vestra sinceritate, et pro vestra etiam singulari prudentia salutare consilium daturos, libenter me facturum recepi quod petebant, ut hominem data opera ad vos mitterem. Quoniam autem magno-Pere referre arbitrabar, non modo sententiam meam vobis perspectam esse, sed rationes etiam quibus adductus ita sentirem, non esse incognitas, libellos in linguam Latinam statim verten-Tametsi autem improbe hoc facere videri possim, tamen per nostram amicitiam 1) te rogo, ut legendi taedium subire Tanti iudicium tuum facio, sicuti par est, ut mihi sit molestissimum quidquam me suscipere, quod tibi minus pro-

¹⁾ per nostram amicitiam] inde ab his verbis usque ad ea, quae inferius leguntur: "concertationes nos abripiant, propemodum exanimor." afferuntur in germanicam linguam translata a Paulo Henry in libro: Das Les ben Jehann Casvins des großen Refermators. Bd. 11. (Hamburg 1838. 8°.) p. 345. nota 1.

betur. Te quidem pro eximia tua humanitate multa aliis indulgere scio, quae tibi non permitteres. Sed videndum quid nobis liceat: ne relaxemus ubi Dominus adstringit. Neque vero ut mihi assentiaris rogo, quod nimiae impudentiae foret, vel in meam gratiam ullo modo a libera simplicique sententiae tuae expositione deflectas: sed tantum ut legendi molestiam devorare ne graveris. Equidem cupio sic penitus inter nos convenire, ut ne in verbulo quidem uno dissensionis ulla species appareat. Sed tuum est mihi potius praeire, quam spectare quid mihi placeat. quam tecum agam familiariter: neque tamen vereor, ne modum excedam: scio enim quantum mihi apud te pro singulari tua in me benevolentia liceat. In D. Martino plus aliquanto difficultatis erit: quantum enim ex rumore et quorundam literis intelligere potui, vixdum bene placatus hominis animus levi de causa exulcerari posset. Proinde quas ad eum literas scripsi, nuntius tibi ostendet: ut illis inspectis, totum negotium tuo consilio regas. Ne quid ergo perperam aut inconsulte tentetur, quod infeliciter postea cedat, tuum erit providere: quod te, pro summa tua dexteritate, probe facturum scio. Caeterum quales istic contentiones vos exercuerint, et qualis fuerit exitus, nondum certo rescire potui: nisi quod atrocem libellum exiisse audio, novo incendio excitando instar facis futurum, nisi ab alia parte Dominus animos retineat, alioqui plus iusto feroces et inflatos, sicut nosti. Quid autem, ubi sic provocantur? Dum reputo quam nunc alieno tempore intestinae concertationes nos abripiant, propemodum exani-Quin hactenus prae se tulerunt Tigurini nonnullam erga me benevolentiam, statim re audita me interposui, ne in arenam ipsi quoque prodirent. Quid mea intercessione profecerim, nescio. Sed cum ab eo tempore nihil inde literarum acceperim, nihil mihi Nuper mihi ostendit Nurembergensis boni animus praesagit 1). mercator, huc iter faciens, apologiam quandam Osiandri: cuius me vehementer eius nomine puduit. Quorsum enim attinebat,

¹⁾ Quin hactenus prae se tulcrunt Tigurini — — animus praesagit,] huius loci in illa Epistolarum Calvini collectione, ex qua hace epistola h.l. recuditur (etiam in eius anglica versione) omissi apographum ex Simleriana Collectione (S. Msc. 56.) per Cl. V. Voegelinum accepi. Simlerus hace praenotavit: "Fragmentum Calvini ad Melanchth. XII Cal. Febr. 1545. [per amanuensem Hottingeri,] quod cum epistola in Calvini literis N. LX. p. m. 145. contuli: ubi in impresso p. 146. post verba illa: — "propemodum exanimor" hace desunt: Quin...." His verbis allatis hace addit: "v. Calvini Epistad eundem d. XXVIII Junii. Confer Schedam Buceri ad Calvinum d. XXVI Febr. 1545."

Zuinglianos tertio quoque versu lacessere, ac Zuinglium ipsum vexare tam inhumaniter? ac ne sancto quidem servo Oecolampadio parcere? quem utinam dimidia ex parte referret. certe longe maiori esset in pretio. Neque vero postulo, ut famam suam impune traduci tacitus sinat: sed vellem ab eorum virorum contumelia abstineret, quorum memoria piis omnibus in honore esse debet. Itaque sicut mihi displicet illius petulantia, cuius elegis se infamatum fuisse queritur, ita in ipso et moderationem, et prudentiam, vel sanitatem potius desidero. Deus bone. quales et quam iucundos lusus praebemus Papistis! quasi illis locaverimus nostram operam. Sed ego importune facio, qui malis istis recensendis, quibus mederi non potes, moerorem tibi frustra Gemamus tamen, quoniam Ecclesiae incommodis affici augeo. nos decet: sed hac spe interea nos sustentemus, quod utcunque premamur ac vexemur inter magnos fluctus, non tamen opprime-Magna Concilii expectatione erecti sunt omnium animi in Gallia: nec dubium quin Rex ipse, saltem initio, spem aliquam et voluntatem Concilii cogendi habuerit. Nam a Caesare reversus Cardinalis Tornonius illi persuaserat, Caesarem id in animo habere. Interea consulebat Caesaris nomine, ut duos aut tres ex vobis Rex ad se accerseret: idque seorsum: quo a singulis aliquid per blanditias eliceret, vel quovis modo extorqueret, quod ab omnibus non posset simul impetrari. Pollicebatur Caesar idem se Hic porro finis erat, ut illis quasi praeiudiciis obstricti, eo minus possetis, quum ad seriam disceptationem ventum Nam quia frangi nos in recta et simplici causae actione desperant, nullum vident melius compendium, quam si Principes babeant obnoxios, et quasi vinctam ac alligatam teneant eorum libertatem. Hoc consilium quum Regi placeret, negavit Castellanus, committendos vobis ad disputationem Gallos Theologos, nisi bene ante instructi essent ac comparati. Vos homines esse in hoc pugnae genere exercitatos: nec tam facile posse labefactari. Cavendum esse, ne Rex prodita suorum inscitia, totum regnum magno ludibrio exponeret. Ambitio Regis fecit ut praevaleret haec sententia. Duodecim sunt delecti, qui Meloduni de capitibus controversis disputent: et tandem ad Regem referant quid censuerint. Silentium iureiurando promiserunt. Sed illis tacentibus certo scio, nihil de opprimenda veritate acturos, se qualemcunque reformationem quaerere utcunque simulent: certo certius est hoc unum agitare, qualiter sepulta sanae doctrinae luce suam lyrannidem stabiliant. Ego Cardinalis Turnonii consilium a Deo fuisse discussum interpretor: ne quem ex nostris incautum et nihil tale suspicantem irretirent. Meministi iisdem artibus se tentaum fuisse a Langeo. Verum si in Dominum respexerimus, frustra nos adorientur omnibus machinis. Vale, clarissime vir et amice mihi semper observande. Dominus tibi semper adsit, diuque Ecclesiae suae incolumem te servet. 12. Calendas Februarii. M. D. XLV.

loannes Calvinus tuus.

280. No. 3165 b. (Vol. V. p. 717.)

29. Mart.

Senatui Brunsvicensi.

Autographon huius epistolae, cuius apographon Nobil. Viro G. a Berlepsch debeo, in Tabulario Senatus Brunsvic. asservatur.

DEn Erbarn weisen und fürnemen herrn Burgermeister und Radt der loblichen Stadt Brunswig meinen gunftigen herrn.

Gottes Gnad durch seinen Eingebornen Son Ihesum Christum vnsem beiland zunor, Erbare Beife fürneme gunftige berrn, Ewre Beigheit wiffen, das vnfer heiland Chriftus als heut vff ben Palmtag nach feinem herrlichen Triumph, gesprochen, auß dem mund der Rinder und seuglinge wirftu den lob aussprechen, damit Chriftus vermanet, die Jugent zu gottes erkentme vff zuzihen, darumb thunn E. 2B. loblich und driftlich, das fie vleis haben der Jugent Schul recht zu bestellen, damit rechte Erkentnus und anruffung gottes erhalden werde, welches one dife Schularbeit und Studien nicht ge schehen thann, Ru hatt E. 2B. one Zweifel der wolgelart Magister Francifcus Spluius mein guter Freund vor dher Beit bericht, das ehr einem ehr lichen geübten Magistro Johanne Bezolt von Sueitnit geredt, das ebr C. B. in der Jugent Schul dienen wolt, derhalben gedachter Magifter Johannel iehund sich zu E. B. verfüget E. B. gemüt zu vernemen, vnd also 🔰 E. W. beschluß und verordnung den Dienst anzunemen, damit aber E. B. fein gelegenheit des beffer wiffen, hab ich ihm dife schrifft mit geben, w bericht mit warheit, das difer Magifter Johannes Bepolt fich ehrlich gehalden, und alle tugent erzeigt In difer unfer Bniversitet, und In Torge, da de trewlich vnd nüglich gedient hatt, Go ift ehr im Latin vnd Grefischer sprach also gevbet, das chr die Jugent recht und loblich unterweisen thann, und i In driftlicher lehr verstendig und gottforchtig, darumb bitt ich E. 28. 4 löbliche regenten, E. B. wolle Ihn difen Magiftrum Johannem fampt be gangen Schul gunftiglich laffen benohlen fein, und nicht zweifeln, gott wir dife Regiment land und Stadt ichugen und gutes erzeigen, welche driftis lehr tremlich pflangen und erhalden, Wie ehr gesprochen hatt, wer mich ehrt, dem will ich auch Ehre geben, ic. derfelbig guetige gott wolle Emr Stadt

nd Rirchen gnediglich alle zeit regiren vnd bewaren, Datum Wittenberg am dalmtag 1545

Œ. B.

williger

Diener

philippus Melanthon.

31. No. 3176 b. (Vol. V. p. 734.)

17. April.

Ioanni Calvino.

Hanc epistolam Melanchthonis ex Simleriana Collectione (S. Msc. 56.) mihi describendam Cl. V. Voegelinus benigne curavit. — De die, quo hace epistola scripta est, Simlerus haecce aduotavit: "Diem, quo Noah Arcam est ingressus quidam d. XVII Octobris esse volunt, Ambrosius vero d. XVII. Aprilis intelligit, cuius sententiae Melanthon quoque accedere heic videtur." Hoc Simleri iudicium confirmatur extrema parte "iudicii" Melanchthonis eodem die scripti, quod in Corp. Ref. Vol. V. p. 734—739. exhibetur, ubi p. 739. haec leguntur: "Die 17. Aprilis, quo Noha ante annos 3846 arcam ingressus est." — Haec epistola primum edita est a Paulo Henry in libro: Das Leben Johann Calvins des großen Reformators. Bb. II. (Hamburg 1838. 8°.) Beilagen p. 107 sq. Conf. in eodem Tomo p. 346 sq., ubi Henry hanc epistolam in linguam vernaculam transtulit.

rissimo viro, eruditione et virtute praestanti D. Ioanni Calno, Pastori Ecclesiae Genevensis pio et sid. amico suo carissimo P. Melanch. S.

Imo vero Calvine Cl. mihi consilium de me ipso ostendas. escit enim hic certamen, quod antea defugi. Cumque hactenus reendum tranquillitati Ecclesiarum in his regionibus feris et rridis senserim, moderatissimeque locutus sim, nunc duriora me postulantur. Oro autem te ut me Deo piis votis commens. D. Martino non exhibui tuam epistolam '); multa enim suiciose accipit, et non vult circumferri suas responsiones de ibus quaestionibus, quas proposuisti. Ego utcunque respondi, e meum iudicium antesero tuae et aliorum doctorum et ') pion virorum sententiac. Scio me aveu giloveixías versatum esse negotiis Ecclesiasticis, et mediocriter dedisse operam, ut mulires involutas evolverem et explicarem. Nunc exilia et alias

¹⁾ Hanc Calvini ad Lutherum epistolam vide apud Henry I. l. T. 11. Jagen. p. 106 sq. nr. 12.

²⁾ doctorum et] haec, quae in apographo Tigurino leguntur, apud ary l. l. desunt.

aerumnas expecto¹). Bene vale. Die, quo ante annos 3846 Noa arcam ingressus est, quo exemplo Deus testatus est, se Ecclesiam suam, etiam cum ingentibus fluctibus ac procellis²) quassatur, non deserere.

282. No. 3194 b. (Vol. V. p. 760.)

(m. Junio.)

Mart. Frechtus ad Ioach. Vadianum.

Hoc fragmentum epistolae a Frechto ad Vadianum mense Iunio 1545. scriptae continet locum epistolae a Melanchthone ad amicum quendam (Bucerum) d. 17. Aprilis datae. Simlerus hoc descripsit, cuius apegraphou (S. Msc. 57.) mihi denuo describendum Cl. V. Voegetinus benigne curavit.

(Fragmentum.)

Arbitror autem, T. Cl. non latere quid opt. doctiss. pacisque studiosissimus D. Melanthon nunc nuper ea de re ad nostrum Bucerum scripserit, quod hisce diebus huc transiens Paulus Fagius in meum sinum reposuit, et heri Gervasius Scholasticus, Memmingensis Ecclesiae antistes, in haec verba ad me perscripsit: "D. Ambrosius Blaurerus hisce diebus ad me scripsit in "haec verba: Philippus non diu est, quod amico cuidam XVII "Aprilis significavit, Tigurinos nec prudenter instituisse Respon-"sionem suam, nec scripsisse moderate. Ardet autem hic noster, ,, καὶ ἀκούω ὅτι προβούλευμα ⁸) γράψη, ἐν ῷ ἀποφανε**ῖ ὅτι διαβόλο** ,, σύρμα 4) έστιν ή των άντιδίχων γνώμη 5), και κελεύση υμάς ύπο-,, γράφειν καὶ συνεπιψηφίζειν. Etsi semper moderate locutus sum "nec turbare hanc regionem Ecclesiae volui, tamen si illa dun "sententia proponetur, deliberandum mihi erit, quid faciam. B "mox: opto ut labores mei prosint Ecclesiae Dei, et exilium Haec Philippus amico cui-"expecto, feramque moderate" etc. dam, quem ex Fagii indicatione coniecto Bucerum esse.

283. No. 3194 °. (Vol. V. p. 760.)

(eod. temp.)

Idem ad eundem.

Hoc quoque epistolae a Frechto ad Vadianum m. Iunio 1545. datae fregmentum, Melanchthonis verba ex eius epistola ad Frechtum exhibes.

¹⁾ expecto.] Henry typ. errore: excepto.

²⁾ ac procellis] apud Henry l. l. desunt.

³⁾ προβούλευμα] in Simleri apographo legitur: προσβούλευμα

⁴⁾ σύρμα] Siml.: συρημά

⁵⁾ γνώμη] Siml.: γνώμα

in Simleri Collectione (S. Msc. 57.) asservatur, cuius apographon Voegelino debeo.

(Fragmentum.)

Ita autem Philippus ad me: "Tigurini nec prudenter instituerunt scriptum, nec moderate responderunt, et infarciunt locum absurdum, a quo omnium prorsus mentes abhorrent. Qui scclesiam Dei extruunt in eo coetu, qui nullum habuit ministetium Evangelii, nullam notitiam promissionis divinae, Numam, tristidem et similes volunt esse membra Ecclesiae Dei. Hanc confusionem prorsus improbo, et improbari a Te et aliis piis mnibus existimo, Vellem eos haec parerga omisisse, immo ptarim eos prorsus non respondisse." (Haec Philippus ad etc.)

4. No. 3206 b. (Vol. V. p. 778.)

28. Jun.

Io. Calvinus ad Melanchthonem.

Haec epistola legitur in Operum Calvini Ed. Amstelodam. Tomo IX. supra ad no. 277. recensito p. 33., ex quo h.l. recuditur emendatis autem emendandis. Exstat enim MS. per amanuensem J. H. Hottingeri in Ep. T. XI. in Bibl. Carol. p. 629. Hanc epistolam MS. Simlerus cum impressa "in Calvini epistolis" (Hanoviae 1597. 8°. conf. supra p. 215. no. 277.) p. 152 sq. Epist. 63. contulit, et varietates utriusque in sua collectione (S. Msc. 57.) asservavit, quarum apographon Cl. V. Voegetinus benigue ad me misit. — In linguam anglicam translata haec epistola legitur in Letters of Iohn Calvin compiled — by Dr. lules Bonnet. Vol. I. p. 466—468. In linguam vernaculam versa affertur a Paulo Henry in libro supra p. 215. nota. 1. recensito T. II. p. 353 sq. nota 1. — Conf. Calvini ad Melanchthonem epistolam 21. Ianuarii 1545. (supra p. 214 sqq. no. 279.).

Calvinus Melanchthoni.

Utinam ut me angit, adeoque excruciat moeroris tui συμπάα, sic aliqua eius parte sublevare te possem. Si ita est ut
unt Tigurini, habuerunt iustam scribendi causam. Verum aut
er scribere oportuit, aut penitus tacere. Praeterquam enim
en totus libellus ieiunus est et puerilis cum in multis pertinaer magis, quam erudite, et interea parum verecunde Zwinglium
mm excusant ac tuentur nonnullaque in Luthero immerito exagit, tum vero in praecipui capitis tractatione, i. e. in ipso caustatu, infeliciter, meo iudicio se gerunt. Et tamen non crequam sibi in sinu placeant, perinde de suis partibus optime
uncti. Atque his quidem initiis Tigurum laborat¹). Vester

¹⁾ Verum aut aliter scribere — Tigurum laborat.] haec, quae in tola MS. leguntur, in impressa desunt.

autem Pericles quanta intemperie ad fulminandum rapitur? praesertim quum eius causa nihilo sit melior. Et quid in hunc modum tumultuando proficit, nisi ut totus mundus eum furere indicet? Me certe, qui eum ex animo veneror, vehementer insins vudet. Sed hoc pessimum, quod nemo ad reprimendam talen insolentiam non modo se opponere, sed ne mussitare quidem au-Multum illi debemus omnes, fateor. Nec ego invitus patiar, ut summa auctoritate polleat, modo sibi ipsi moderari Quanquam in Ecclesia semper videndum est, quousque hominibus deferamus. Actum enim est, ubi unus quispiam plus potest reliquis omnibus: praesertim ubi hoc ipsum non dubitet experiri, quantum possit. In tanta quidem dissipatione, quantam nunc cernimus, difficile est res turbatas componere. Verum si in nobis omnibus esset is animus qui esse debet, aliquod forsat remedium posset inveniri. Et certe foedum exemplum transmittimus ad posteros, dum omnem libertatem sponte malunus projicere, quam ut hominis unius animum offensiuncula aliqua pungamus. At est vehemens ingenium, et impetus habet violeutos. Quasi vero haec vehementia non magis exultet, dum omnes illi indulgent, atque omnia permittunt. Si inter prima renascentis Ecclesiae initia iam emergit hoc tyrannidis exemplum: quid brevi, rebus in deterius collapsis, fiet? Defleamus ergo Ecclesiae calamitatem, neque modo taciti apud nos hunc moerorem devoremus: sed audeamus aliquando liberum gemitum edere. Quid si etian Domini permissu in has angustias sis redactus, ut 2) plenior tandem de hac re confessio extorqueatur? Verissimum equidem fateor esse quod doces: et quod placido genere docendi hactenus studuisti animos a contentione revocare, prudentiam moderationemque tuam laudo. Sed dum locum hunc tanquam scopulum aliquem refugis, ne in quorundam offensionem incurras, plurimos, qui aliquid certius in quo acquiescant, abs te requirunt, suspensos perplexosque relinquis. Est autem, ut me aliquando tibi dicere memini, non satis nobis honestum, eam doctrinam, quas plerique sancti proprio sanguine testatam relinquere non dubitant, ne atramento quidem consignare. Ad hanc ergo plenam # solidam mentis tuae explicationem forte viam tibi patefacere num vult Deus, ne perpetuo haereant dubii, qui ab auctoritate tu. pendent, quos scis esse quam plurimos. Neque hoc tam incitandi

¹⁾ Et quid in hunc modum — quidem audet?] sic epist. MS.; i impressa absunt.

ut] sic epist. MS.; impressa habet: ne

quam consolandi tui causa dico. Nisi enim ex hac turbulenta concussione aliquid huius¹) exoriturum sperarem, multo acerbiore hutu conficerer. Quanquam exitum quieti expectemus qualem dare Dominus volet: interea cursum nostrum infractis animis persequamur. De responso tuo magnam tibi habeo gratiam, simul etiam de humanitate non vulgari, quam sibi abs te exhibitam fuisse Claudius mihi testatur. Qualis erga me futurus esses inde coniecturam facio quod meos tam benigne comiterque accipias. Deo autem maximas gratias agere non desino, qui dedit, ut in eius quaestionis summa, de quo rogati eramus sententiae nostrae congruerent. Tametsi enim paululum est discriminis in particulis quibusdam, de re tamen ipsa optime inter nos convenit. 28 lunii M. D. XLV.

285. No. 3209 b. (Vol. V. p. 780.)

30. Jun.

. Albertus Dux Prussiae ad Melanchthonem et Camerarium.

Hanc epistolam, quam nondum vidi, memorat Max. Toeppen in libro auo: Die Gründung der Universität zu Königsberg und das Leben ihres ersten Rectors Georg Sabinus. (Königsb. 1844. 8°.) p. 114. et 115. nota 1.

286. No. 3209°. (Vol. V. p. 780.)

30. Jun.

Georg Sabinus ad Melanchthonem.

Haec epistola legitur in hocce libro: Poëmata Georgii Sabini Brandeburgensis V. Cl. et numero librorum et aliis additis aucta, et emendatius denuo edita. Lipsiae (1563.) 8º. p. 522-524

Clarissimo Viro Domino Philippo Melanchthoni socero ac Praeceptori suo colendo.

S. D.

Magnum atque incredibilem dolorem accepi ex obitu D. Stanislai Repagelani, quem Deus optimus maximus nuper rebus humanis exemit. Amisi enim praecipuum in Academia consiliorum meorum adiutorem, ac dignitatis fautorem. Extinctus est autem ad III. Id. Maii, cum quidem paucos dies aegrotasset: nec solum mihi, sed etiam Illustriss. Principi magnum sui desiderium reliquit. Nam et prae ceteris lectoribus eum diligebat Princeps, et audito eius interitu, quanquam erat extra urbem, tamen pro ea, qua excellit humanitate, venit ad cohonestandum funus, locumque

¹⁾ huius] sic epist. MS.; impressa exhibet: hinc

sepulturae dedit iuxta suum monimentum: imitatus exemplum Scipionis Africani, qui Ennium simili honore affecit. Porro, omnes magnopere solliciti sumus, de idoneo Theologo in locum defuncti surrogando. Itaque Illustriss. Princeps iussit me scribere ad te diligenter, teque rogare, ut primo quoque tempore hominem idoneum nobis mittas, re cum loachimo Camerario deliberata. Nam Theologica lectio, quae in scholis praecipua et maxime necessaria est, non potest diu vacare. Cupit autem Princeps talem habere, primum, qui sit ingenio placido, non moroso. Nam a morosis et contentiosis ingeniis ipse abhorret όμως ἀίδαο πύλησιν. Deinde qui et doctrina et facultate dicendi eam tueri autoritatem queat, quam Stanislaus habuit. Is enim erat adeo promtus et exercitatus in dicendo, ut quando praelegebat continua oratione quasi declamaret: magnusque civium concursus fieret ad eum audiendum. Postremo, qui et linguae Polonicae (si forte talis inveniri queat) non sit ignarus. Nam Princeps est curaturus biblia in linguam Polonicam transferenda. Cogitavi equidem de Staphylo, cuius eruditionem ac mores saepe commendari a Stanislao audivi: sed nescio quae facultas illius sit in dicendo; quia mihi non est Tuo igitur iudicio rem committo: tantum admoneo, ne quem huc mittas indisertum et morosum. Stipendium (si est doctus) habebit satis amplum, nempe CC aureorum Prutenicorum, quae quidem pecunia conficit aureos Marchiticos circiter CCL Praeter haec, Illustrissimus Princeps a te consilium petit in re sane difficili, quae nobis omnibus magnas et curas et molestiss affert. Hanc ex meis alteris litteris, quas iussu Principis scripsi cognosces. Quare et optimum Principem consilio iuves, et no molestia leves, oro. Nulla te in re existimes aeque gratum Principi facere posse, quam si quod') meis abs te verbis petit, esplices: id quod te facturum non diffido. Vale, et filiam mean ama. Datae Prid. Calend. Iulii, Anno M. D. XLV. ex Regiomout.

Inter studiosos, quos Dux Prussiae Vuiteberga nunc revocal, est quidam ex oppido (ni fallor) Elbingensi Mathematicus, huis Princeps permittit, ut diutius illic maneat, donec nostrae Acedemiae usui esse possit. Hoc ei indicabis. Iterum vale.

M. Marcellum et Laurentium Croconem eius discipulum, item Paulum Eberum, meis verbis amanter saluta.

Tuus G. Sabinus.

¹⁾ quod] sic putat Keimius l. l. p. 115. nota 2. hic legendum esse pro: non, quod epistola impressa exhibet.

187. No. 3214 . (Vol. V. p. 785.)

2. Jul.

utherus, Bugenhagius, Crucigerus, Maior et Melanchthon ad Philippum Ducem Pomeraniae.

Haec epistola legatur apud Burkhardtum l. l. p. 472 sq.

88. No. 3222 b. (Vol. V. p. 793.)

(med. Julio?)

arnimus, Dux Pomeraniae, ad Lutherum, Bugenhagium, Crucigerum, Maiorem et Melanchthonem.

Vide Burkhardtum I. I. p. 473-475.

89. No. 3238 b. (Vol. V. p. 812.)

1. Aug.

Iudicium.

Hoc iudicium, cum illa epistola, quae in Corp. Ref. Vol. V. p. 812 sq. No. 3238. legitur, a Melanchthone et Camerario ad Albertum Ducem Prussiae missum, Toeppen l. l. p. 307—309. No. 3. primum edidit.

hilippi Melanchthonis et Iouchimi Camerarii iudicium de promotionibus in schola Regiomontana 1545.

Non dubium est ecclesiam dei habentem scholas et auditoria su collegia docentium et discentium, posse et debere testimonia ire auditoribus, sicut consuetudo testatur, de literis quae vomtur formatae, et aliquae synodi decreverunt, ne sine formatis ciperentur ulli sacerdotes. Et deus vult frequentioribus ecclesia adiunctas esse scholas literarum et doctrinae, quae ecclesiae scessaria est, ut olim scholae fuerunt Alexandriae, Antiochiae, tesareae etc. et ex his mittebantur doctores in omnes provincias m testimoniis.

Quars nunc quoque potest ecclesia habens adiunctam piam holam dare testimonia, hoc est, renuntiare Doctores theologiae.

Haec sententia de theologis non dubia est. Neque hic dispundum est de privilegiis aut iure aureorum annulorum. Nam hi rum mittantur ad Evangelium docendum, sciant se aerumnas et ucem adire, non opes et voluptates querere debere. Et prootiones tales theologicae fuerunt patrum, prophetarum, et apolorum temporibus. Et postea florentibus Ecclesiis Alexandrina, aesariensi et longe ante quam aut imperatores aut Romani pontices aliquid sanxerunt de Academiis.

De reliquis tribus facultatibus ita respondeo. Scio quae nunc Int usitatae opiniones, nec cupio mutare praesentem politiam, Sapplem. Helanchib. nec volo rixari cum iis, qui hanc formam politiae defendunt. Usitatum est iam annis fortassis trecentis confirmari scholas auctoritate Pontificia et Imperator[ia] et dari privilegia. Et faveo moribus praesentibus honestis. Sed ne Parisiensem quidem Academiam arbitror confirmata[m] esse initio aut Romanorum pontificum aut Imperatorum decretis.

Sentio autem unamquanque honestam rempub. et principem posse constituere collegium docentium et disce[ntium], imo debere constituere eos, quorum facultates magnae sunt iudico, et hot collegium de iure potest dare testimonium auditoribus. Gradus autem nihil aliud sunt, nisi haec testimonia. et quod disputatur de lege generali, haec iam lata est, ut adprobati a suis collegiis, exerceant artes, ut lex in codice testatur de professoribus etc.

Sed si Iurisconsulti et Medici nollent contenti esse hac auctoritate communi collegii, nollem cum eis rixari.

In Philosophia tamen discerni gradus possent; si tamen prius essent ibi omnium artium professores, quia ridiculum esset, creare magistros artium liberalium ubi nec quidem praecipuae artes traderentur. Certe schola Attica dedit testimonia etiam multo ante quam ab Imperatoribus confirmata fuit.

Et iam caussa consideretur cur confirmatio Pontificia aut Imperatoria denegetur. Nolunt Pontifex et Imperator propagari veram et puram Evangelii doctrinam ac necessariam Ecclesiae. Ideo his principibus et scholis sunt inimici.

Et contra tamen hi principes, vere invocantes Deum, debest facere officium suum, et constituere honesta Collegia docentium et discentium literas. Id praecipit Deus. Possunt autem collegia dare testimonia.

Cum Iulianus edicto prohiberet admitti Chri[sti]angrum liberos in scholas publicas, Christiani proprias scholas et propries coetus discentium instituerunt. Nec est dicendum non licuisse tunc Christianis dare testimonia auditoribus. Imo crescentibus tunc scholis et studiis Christianorum, plures homines ampleti sunt Evangelium invitati honestis studiis et disciplina Christianorum. Libentius enim mittebant honesti liberos ad scholas Chri[sti]a[norum] ubi mores erant honestiores.

Philippus Melanthon.

Ioachim. Camerarius Pab.

290. No. 3251 b.

17. Aug.

Iacobo Crellio.

Hanc quoque epistolam Toeppen I. l. p. 309. No. 4. primum edidit addita hacce de Crellio annotatione: Iacobus Crellius Misnensis ist auf der Königsberger Universität als der letzte in dem Amtsjahre 1546—1547 immatriculirt. Album civ. acad. Regiom. p. 184. Zwei Briefe von ihm lesen wir bei Hummel Epist. semicentur. II, p. 43.

Philippus Melanchthon Egregia eruditione et virtute ornato D. Iacobo Crellio, amico suo.

S. D. Ex dulcissimis versiculis tuis intellexi te in Italiam profecturum esse, quod iter ut sit faustum et foelix ex animo pto. Tibi etiam hunc animum gratulor, quod ad illam literarum loctrinae et humanitatis arcem proficisci decrevisti, ut fontes ruditionis, qui profecto sunt in Italia, cognoscas. Sicut olim summis ingeniis praediti Eudoxius, Plato, Euripides in Aegyptum profecti sunt, ut sapientiam Aegypticam cognoscerent. Deum oro ut te nobis incolumem restituat. Amari enim te a multis bonis viris intelligo, quia cum eruditione eximia singularem morum moderationem, in te coniunctam esse animadvertimus. Bene vale 15 Cal. Septemb. 1545.

291. No. 3260 b. (Vol. V. p. 843.)

6. Sept.

Lutherus, Bugenhagius, Maior et Melanchthon ad Concionatorem et Senatum Zwickaviae.

Hanc epistolam vide apud Burkhardtum l. l. p. 477 sq.

192. No. 3278 . (Vol. V. p. 857.)

25. Sept.

Lutherus, Bugenhagius et Melanchthon ad Senatum Brunsvicensem.

Haec epistola, quae in Tabulario Senatus Brunsvic. asservatur, non ab uno trium illorum, sed alio scripta est, cui quisque eorum manu propria subscripsit. Bugenhagius sigillum suum ei impressit. Apographon huius :epistolae ineditae Nobil. Vir G. a Berlepsch benigne mihi curavit.

Den Erbarn, weisen und fornemen herrn Bürgermeistern und Radt der loblichen Stadt Brunfpig unsern gunftigen herrn.

Sottes gnadt durch seinen eingebornen Sohne Ihesum Christum vnnsern beiland tunor, Erdare, Wehse fürneme, gonstige Herren, Bus hatt der Ehrfürdig herr Boctor Nicolaus Medler vor etlichen tagen zugeschriben, das Er

von der Durchleuchtigften Sochgebornen Churfürstin ju Brandenburg ze. ven. fre anedigften gurftin, genedige erlaubnis erlanget, Bnnd wiewol Er angelanget das Er gu Frankfort In der Universitet ein Legennt werden follt, So were Er doch mer geneigt Eur Rirchen pudienen, Derhalben bedecht Er allbie Bu Bittenberg zuharren vnnd fein gemut, abermals E. B. pupufchreiben, Daruff Wir 3hm geantwortet, das Wir von eins Erbarn Radts gesandten vernomen hetten Gin Erbar Rath wolte noch ettlich Beith warten, ob es Gott alfo schiden wolte, das Er gen Brunfdwick gieben wollte, Bund fo fich folds also putruge, wolten E. W. Ihnen gern annemen. Darumb achten wir, das der Bertug nicht nottig were, Sondern es würde einem Erbarn Rath gefällig ein, fo Er felbe alebalde anteme. Bif difes vnser Bedenten, das wir Ihme von eins Erbarn Raths gefandten reden angezeigt, bat gedachter Doctor Medler beschloffen, fürderlich gu E. B. ju gieben, und ift willig Gure Rirden durch Gottes gnad zu dienen, Dife vnnfere angeig wollen E. 2B. von bund nit anders verfteben, denn das Sie gutter meinung vnnd aus guter Buuer ficht ju G. 2B. gefchibet, benn bieweil vnns gedachter Doctor Mebler mo bekant ift, vand wir wiffen, bas fein Lehr und leben unftreflich ift, vand bat Er nuhn fo lang Chriftlich, vnd ohne Ergernus die Rirchen zur Nammburg regirt batt, wiffen auch das E. 28. vmb Ihn fo offt angesucht, haben Bit, wie gemelt ift, Ihme geradten, Bund hoffen Ehr werde durch Gottes genad, au Gottes lob unnd zu viler feligkeit, unnd zu einigkeit der Lehr unnd friden In eure Rirchen, seligkeit dienen, Beliche wir auch von Gott mit berglichen Begirde bithen, Bollen alfo gemelten Berrn Doctor als einen gelerten Chriff. lichen, treuen Diener des beiligen Guangelii E. 2B. freuntlich beuolben haben, Unnd wiewol igund allerley Unrug vnnd fahrligkeit vor augen, So wiffen fich doch E. B. vnnd Eure Chriftliche Mitburger felb mit Gottes wort gu tröften vnnd ju fterden, Remlich wie vnnfer beiland Chriftus fpricht, de Borten der hellen sollen seine Rirche nit vberweldigen, So wollen wir aud mit Ernft Gott anruffen das Ehr vmb feines Sohns Ihefu Ehrifti willet, vnnd feinem Ramen ju lob, Eure Rirchen, vnnd Eur Statt Fride vmd gutte Regirung allgeit gnedigklich geben wolle. Unnd wolle den Keinden des bei ligen Euangelii dise Lefterung nicht gestatten, das Sie triumphiren bmb rhumen wolten, wider vnnfern beiland den Cohn Gottes, Unnd wohr wir Eurn Rirchen vnnd Gur Statt dienen konnen, find wir datu willig, Datun am gro Tage Septembris, Anno Domini

Im rrrrv.

E. 2B.

Willige Martinus Luther D. Isohannes Bugenhagen Bomer D. Philippus Melanthon. 293. No. 3314 b. (Vol. V. p. 889.)

21. Nov.

Philippus Landgravius Hassiae ad Lutherum, Bugenhagium et Melanchthonem.

Vide apud Burkhardtum. l. l. p. 481 sq.

294. No. 3330 b. (Vol. V. p. 903.)

12. Dec.

Lutherus, Bugenhagius et Melanchthon ad Ioannem Fridericum Principem Electorem.

Vide ibidem p. 483 sq.

295. No. 3335 b. (Vol. V. p. 908.)

14. Dec.

Ioannes Fridericus Princeps Elector ad Lutherum et Melanchthonem.

Vide ibidem p. 485.

296. No. 3335 °. (Vol. V. p. 908.)

16. Dec.

Iudicium

Lutheri, Bugenhagii, Crucigeri, Maioris et Melanchthonis de Matthaeo Weissmanno Zwickaviensi.

Vide ibidem p. 485-487.

[Ne quis suspicetur, epistolam a Melanchthone ad Leonhardum Fuchsium d. 25. Dec. datam h. l. esse omissam, quippe quod a lo. Georg. Schelhornio ia Amoenitatum literariarum Tomo XII. (Francof. et Lips. 1730. 8°.) p. 636—539. anno 1545. adscripta est, lectorem admoneo, ut eam in Corp. Ref. V. p. 555 sq. quaerat inter epistolas anni 1544., ubi a Bretschneidero affertur, conf. ibid. p. 556. not. *).]

ANNO 1546.

297. No. 3356 b. (Vol. VI. p. 15.)

(post med. Jan.)

Iudicium

'utheri, Bugenhagii, Crucigeri, Maioris et Melanchthonis d Argentoratensium iudicium de Colloquio Ratisbonensi spectans.

Vide apud Burkhardtum I. l. p. 487-489.

298. No. 3366 b. (Vol. VI. p. 23.)

1. Febr.

Lutherus ad Melanchthonem.

Haec epistola legatur in de Wettii collectione Tom. V. p. 782 sq.

299. No. 3372 b. (Vol. VI. p. 31.)

Febr.

Idem ad eundem.

Vide ibidem Tom. V. p. 784 sq.

300. No. 3383 b. (Vol. VI. p. 47.)

14. Febr.

Idem ad eundem.

Vide ibidem Tom. V. p. 790 sq.

301. No. 3399 b. (Vol. VI. p. 66.)

(m. Febr. vel Mart.)

Mart. Frechtio.

Melanchthonem mense Febr. vel Mart. ad Frechtium scripsisse ex ee intelligitur, quod Frechtius in epistola ad Vadianum Dominica Oculi i. e. 28. Mart. 1546. data locum epistolae a Melanchthone acceptae affert. Huius fragmenti, quod in Simleriana collectione (S. Mscr. 59.) invenitur, apographon Viro Clar. Voegelino debeo. Simlerus hum locum ex Frechtii epistola, quae 8. Gam asservatur, exscripsit.

(Fragmentum.)

Oro, ut Tigurinis meam adscribas salutem, et in Domino obsequium, modo in negotio Eucharistiae se praebeant tales, quales Bernenses et Basilienses.

302. No. 3431 b. (Vol. VI. p. 97.)

1. April

Henr. Bullingerus ad Melanchthonem.

Haec epistola ex autographo edita est in hocce libro: Museum Helveticum Ad iuvandas Literas in publicos Usus apertum. Particula III. (Tiguri 1746. 8°.) p. 494—498. Exhibetur etiam in Bibliotheca Historico-Philologico-Theologica. Classis II. Fasc. II. (Bremae 1718. 8°.) p. 341—346. et in Fuessli Epist. ab Eccl. Helvet. Reformatt. vel ad eos script. Centuria I. (Tiguri 1742. 8°.).

Philippo Melanchtoni suo Bullingerus,

Gratiam et vitae innocentiam a Domino. Abstinui sesquianno iam a salutandi scribendique officio, Philippe doctissime, idemque colendissime Domine, et Frater charissime, non quod Te

amare desierim, aut odisse coeperim: Sed quod infelix illa contentio inter D. Lutherum b. m. et nos intercesserit, timui valde, ne si pergerem, uti coeperam, familiarius te salutare et Epistolas ac Libros mittere, D. Lutherum in te concitarem, magnamque ibi apud multos morosiores suspicionem excitarem, quasi nobisum colluderes: Neque enim ignorabam, vel ex ultimis illis ad ne tuis edoctus, quae passus fueras, non ita pridem a Fratribus puibusdam inquietioribus. Iam vero quum D. Lutherus migraerit ad Dominum, nec sit ullum periculum amplius exacerbationis nter te et illum, quod suggestionibus provocent, quibus Concor ia inter Fratres tanti non fit, quanti merito fieri deberet, repeto cribendi officium, ac pergam in eo diligenter, nisi tu nobis signices, quod tibi 1) ne nunc quidem integra et grata sit mea faniliaritas. Nolo tibi, colendissime mi Philippe, oneri esse, nolo ibi incommodare: Si non bona cum gratia tua scribere licet, age acebo libens; interim vero nihil minus te colam) et amabo.). Lutherum Virum doctum, et de Ecclesia optime meritum, audeo migrasse ad Dominum, non propter caussam, quam cum llo habuimus litigandam: Dominus novit; Sed quod malis libeatus maximis, futurisque ereptus calamitatibus, cursum suum feiciter absolvit, et nunc cum Domino nostro, cui servivit, laetaur in gloria: Interim non mediocriter doleo, illo nos Viro destiutos, cuius ope et consilio in communi Religionis caussa poteamus iuvari:3) Tametsi enim pro carnis humanae ingenio sua abuerit vitia, insigne tamen Constantiae documentum 4) conseutus fortis et tenax fuit in retinenda Synceritate doctrinae contra apistas, quibus nihil concedi voluit per compositiones et collouia. Vidit haud dubie, pro singulari sua prudentia, homines stos artibus et insyncere, immo maligne, omnia agere. arum aut nihil iis reliquum esse spei: Dicit enim Salvator noster 1 Evangelio: Quomodo potestis vos credere, qui gloriam a vobis wicem accipitis, et gloriam, quae a solo Deo proficiscitur, on quaeritis? Expendit ille quod Paulus electionis vas de istis quens hominibus dixit: Hi sunt homines mente corrupti, restentes veritati et reprobi circu fidem, et hos aversare. Spera

¹⁾ nisi tu nobis sign., quod tibi] Biblioth. Bremens.: nisi tu nolis, tibi

²⁾ nihil minus te colam] Bibl. Brem.: nihilominus colam te

³⁾ Hoc de Luthero iudicium ex hac epistola excerptum exhibet I. H. attingerus Hist. Eccl. Tom. VI. p. 768.

⁴⁾ documentum] Bibl. Brem.: donum

mus autem te quoque, per Gratiam tibi concessam a Domino. pari constantia et robore Spiritus Doctrinae puritatem et simplicitatem adversus omnes corruptores asserturum. Quod si ad rem¹) feliciter perficiendam quid consilii et auxilii praestare possumus, omnem nostram operam et nos totos tibi et piis offerimus ac pol-Non abhorret a nobis, opinor, ut impuris tua Pietas Respondimus quidem Confessioni brevi D. Lutheri Philippe. contra nos editae, neque enim dissimulare potuimus, quod ille nobis, inprimis autem Praeceptoribus p. m. 2) et Ecclesiis nostris Simul autem Confessionem Fidei et Doctrinae nostrae impegit. vulgavimus, quam quum congruere cum omnium Sanctorum Confessionibus sciamus, speramus illam tuae Pietati non displicere. De Coena Domini, nisi contra fidem et conscientiam nostram loqui voluissemus, aliter loqui non potuimus, praesertim urgentibus nos Fidei Apostolicae Articulis et negotio Iustificationis: Nam Articuli Fidei quid de Corpore Christi etiam 3) clarificato Iustificationis vero Doctrina pura et syncera sentiamus edocent. docet, non Sacramentis, non ullis rebus externis, sed sola Dei Misericordia per Christum, nos acceptos fieri Patri, sive recipi nos 4) in Gratiam Dei, et exhiberi nobis Dona coelestis vitae, recipi autem per nos Fide syncera: 5) Ita ut ab ipso solo Deo gratuito conferantur et exhibeantur Dona vitae, recipiantur a nobis Fide duntaxat; Annuncientur autem verbo, et obsignentur Sacramentis. Nosti Apostolum Paulum sic docere Rom. 6) IV., ubi ostendit Abrahamum primo quidem") iustificatum Fide, dein) vero iustificatum iam, percepisse Sacramenta, non illa quidem vana et inutilia, licet iustificatus esset: Accepit enim Circumcisionen Sacramentum Signaculum seu obsignationem, Iustitiae Fidei, quae fuerat in praeputio. Nosti autem parem esse Sacramentorum rationem, maxime cum Apostolus idem dicat: Probet autem se ipse 9) homo, et sic de pane edat et de poculo bibat. Necesse

¹⁾ ad rem] Bibl. Brem.: ad eam rem

²⁾ Praeceptoribus p. m.] Bibl. Brem.: praeceptoribus nostris piae me moriae,

³⁾ Christi etiam] Bibl. Brem.: etiam Christi

⁴⁾ nos] in Bibl. Brem. deest.

⁵⁾ Fide syncera] Bibl. Brem.: syncera fide

⁶⁾ Rom.] Bibl. Brem.: ad Rom.

⁷⁾ primo quidem] Bibl. Brem.: quidem primo

⁸⁾ dein] Bibl. Brem.: deinde

⁹⁾ Probet autem se ipse Bibl. Brem.: Probet seipsum

t ergo Coena 1) Domini legitime communicantes prius esse iustiatos et participes Christi factos: Participare autem Coena, ut cipiant Obsignationem lustitiae Fidei, Sigillum, inquam, et estimonium visibile ab ipso Domino institutum, et testificans leles tradito Corpore et fuso Sanguine Christi iustificatos et os a peccatis, membra Christi et haeredes omnium bonorum risti iam 2) esse factos. Ceterum non institui iam de Coena mini aut de sacramentis disserere; tantum haec ex occasione i. Si autem in Confessione illa nostra quaedam nondum clare explicate satis dicta aut expensa videbuntur 3), plenius nos noniti exponemus: Si vero errare videmur, libenter erudiri stinebimus. Agnoscimus Coenam Domini Symbolum esse Consennis et Concordiae, vinculum denique Pacis et Unitatis, ideoe dolet 4) nobis valde id rapi a Satana et hominibus quibusdam is satis pugnacibus ad bellorum et discordiae 5) materiam. Cummis autem ex animo intimisque visceribus nostris cum omnis Christum in veritate invocantibus manus et copias nostras niungere 1) ac pro Ecclesia Christi contra Antichristianos bella mini gerere suppetiasque Sanctis ferre cupimus: 7) Id quod tibi aecipuo Duci exercitus Domini fraterna mente) indicamus, secrantes per Christum Regem nostrum et per Charitatem franam, ut huic) unice omnia tua consilia et vires omnes intens, quo nos, qui Christum recepimus, Antichristo contradicimus, positis Simultatibus compositisque bellis civilibus et intestinis animes in Christo efficiamur et simus, unique Principi Christo litemus. Mitto tuae 40) Humanitati Libellos aliquot Graecos quim, sed a nostris Latinitati 11) donatos, et hic praeterita hyeme cusos, nempe Theodoreti Libros de Providentia: Tatiani ationem, et Theophylacti 12) Antioch. Episcopi Libr. III

¹⁾ Coena] Bibl. Brem.: coenam

²⁾ iam] in Bibl. Brem. deest.

³⁾ videbuntur,] Bibl. Brem.: videbantur,

⁴⁾ dolet] Bibl. Brem.: dolent

⁵⁾ discordiae] Bibl. Brem.: discordiarum

⁶⁾ conjungere] Bibl. Brem.: jungere

⁷⁾ Cumprimis autem .... ferre cupimus:] sic Mus. Helvet.; Bibl. Brem.: 1pimus autem .... ferre.

⁸⁾ fraterna mente] Bibl. Brem.: fraterno modo

⁹⁾ huic] Bibl. Brem.: huc

¹⁰⁾ tuae Bibl. Brem.: tuos

¹¹⁾ Latinitati] Bibl. Brem.: latinitate

¹²⁾ Theophylacti] Bibl. Brem.: Theophili

contra Gentes, et alios quosdam Libellos illis coniunctos, quos muneris loco oro a me accipias. Vale colendissime mi Philippe ac fraterna mente haec mea accipe, iterumque Vale. Salutant te Fratres et Symmystae omnes, Pellicanus, Gualtherus, Bibliander, Buchterus: 1) Professores item D. Conrad. Gessnerus, Ammianus, Collinus, Werdmyllerus, et reliqui: Salutabis tu nobis D. Ionam, Crucigerum 2), D. Pomeranum et reliquos Dominos ac Fratres nostros colendissimos. Tiguri. I. Aprilis. 1546.

Bullingerus tuus.

303. No. 3434 b. (Vol. VI. p. 100.)

5. April.

Iustus Velsius ad Melanchthonem.

Ex autographo in Mscr. Vol. IX. p. 130. Scrin. Eccl. Argent. Huiss epistolae apographon Viro Clar. Voegelino debeo.

Clarissimo Viro D. Philippo Melanchthoni, Theologo et Philosopho doctissimo, Domino suo

Witembergae.

S. D. Ego vero Vir integerrime doctissimeque omnino futurum sperabam, ut Heidelbergam venires, atque ibi aliquamdiu Verum nunc spem omnem D. Martini 3) morte etiam haereres. deposui. Cupiebam autem id maxime, quod hac ratione facilius fieri posse arbitrarer, ut tecum de quibusdam conferrem, quae ut non satis sunt aperte, saltem apud veteres, explicata, a recentioribus autem penitus omissa: Ita maximi esse meo iudicio momenti ad veram sapientiam comparandam videntur. ego hic video, nihil esse in omni studiorum genere necessarium magis existimo, quam veram methodi et demonstrationis cognitionem, cuius quaeso quantulam hodie partem habemus, non solum studiosorum vulgus, sed etiam qui elegantiores esse ceterisque praestare volumus. Quis enim hodie inveniatur, qui quas de his Aristotelis tradita sunt praecepta ad amussim, se intelligere profiteri audeat? Nam, ut Proverbio dici solet orar τὸ ὕδωρ πνίγη, τί ἔτι δοφήσομεν); si enim haec Graeci non intellexerunt Enarratores, quid, quaeso, de reliquis fiat? Neque vero haec eo dixerim, quod intelligi haec posse penitus negen,

¹⁾ Buchterus:] Bibl. Brem.: Bocklerus,

²⁾ Crucigerum, Bibl. Brem.: Creuzingerum,

³⁾ Lutheri.

⁴⁾ ὅταν — τί ἔτι ξοφήσομεν; (i. e. cum aqua fauces premit, quid porto deglutiemus?)] haec spectant ad illud proverbium, quod legitur in Aristotelis Ethic. Nicomach. VII. (in cius Opp. ed. Bekker p. 1146 · lin. 35.) sic: ὅταν τὸ ὕδωρ πνίγη, τί δεὶ ἐπιπίνειν (var. lect. ἔτι πίνειν);

sed quod non a quovis, sed eo demum, qui primo quidem non infelicis ingenii recteque ab ineunte aetate institutus ac instructus cum Linguarum cognitione, tum primis illis disciplinis omnia veritatis inventioni posthabeat, deinde et Laborum patientissimus sit, ut et autorum varia de his conferre scripta, et ad usum omnia haec explorare non gravetur. Nam et diversorum locorum tum in eodem, tum in diversis autoribus collatione saepius eruitur, in quo frustra alioqui multorum se cura torqueat interpretum. Et norma certissima inventae hic veritatis est usus ipse, ad quem perpetuo huius modi examinanda praecepta censemus. quam haec ipsa iam annis aliquot nonnullo successu tentaverimus, tamen est, quod in his etiam nunc desiderem, eamque maxime ob causam tuum avide expectabam adventum. Nam qui mihi in his et similibus velut Oedipus quidam esse solebat Symon Grynaeus noster quondam Doctor, eum nobis fata eripuerunt irata credo propter ingratitudinem nostram, quod tam rara et eximia Dei dona in eo non magis suspiceremus ac veneraremur. enim is, si recte perpendere volumus, in hoc a Deo Germaniae datus, in quod Atheniensibus olim Socrates, ut de se ipse in Apologia apud Platonem praedicat, vereorque, ne in quibusdam nimium verus vates extiterit, sed haec quidem, ut Deo visum fuerit, evenient. Illud interim maxime doleo vix effici posse, ut aliqui saltem ad haec solida transferantur studia, quae a veteribus quidem exorta, a Grynaeo nostro revocari sunt coepta, ob quod quidem te plurimum oro, ut et altera Epistola feci, ut huc conatum tuum conferas. Neque enim alius quisquam id hodie commodius effecerit. Vale studiorum et disciplinarum ingenuarum antistes et Velsium inter amicos tuos aliquem locum habere sinito.

Argentorati Nonis Aprilis 1546.

Tui observantissimus

Iustus Velsius.

304. No. 3436 b. (Vol. VI. p. 101.)

7. April.

Carolus de Magnis ad Melanchthonem.

Ex autographo in Mscr. Vol. VI. p. 3. Scrinii Eccl. Argent. Apographon huius epistolae per Virum Clar. Voegelinum accepi.

Magnifico et Excellenti Theologo Philippo Melantoni, Domino suo plurimum observando.

Magnifice et excellens Domine mi plurimum observande. Ex tuis scriptis tria ad me delata fuerunt volumina: Loci communes: Annotationes in diebus Dominicis, et visio Danielis, quae libenter

per me lecta et perlecta sunt. Tum allectus gravitate sermonis et maturitate Latinitatis, tum etiam quia in eis divina tractantur, in quibus summe delector. Et eo magis, quia peropto veritatem Evangelii attingere, cuius, stantibus tot contrarietatibus et contradictionibus, veritas facile denigratur. Et ut video (licet fatear me insipientem) inter Christianos duo subsistunt ac vigent ex-Et illud causatur a trema, quibus partes adversantes adhaerent. sapientia humana, quae apud Deum stultitia est; Puritas enim Evangelii hoc non compatitur. Quam plures abusus in tuis scriptis taxantur, et maxime in Danielis Visione, qui si vere abusus sint, essent annihilandi et tollendi. Verum non ita in genere, sed distincte et particulariter deberent adduci et taxari. quibus locis in dicta Danielis visione video acerbe calumniatam Missam tanguam ethnicam, quod summe afficit mentem meam, cum sit, quid divinum Institutum et sua 1) natura et qualitate bonum et per quam Deus laudatur. Leguntur enim Pauli Epistolae et Apostolorum, aut Prophetiae Prophetarum et Testamenti antiqui lectionis, legitur Evangelium, succedit demandata per Christum in ultima Coena commemoratio de Carne et Sanguine Christi Et in Missa, si bene, recte et pie volumus nostri Redemptoris. considerare, nihil ethnici reperitur. Et a sanctis Patribus primitivae Ecclesiae instituta fuit. Ideo dicendum est et eius celebrationem esse laudandam et Deo gratam et conformem Evangelio, cum in Missa deprecatur venia delictorum et confugiatur ad Christum, tanquam Mediatorem, Salvatorem et Redemptorem nostrum, pro impetranda et obtinenda peccatorum nostrorum remissione. Et si ex adverso arguatur Missam tollendam, quia multi causantur et proveniunt abusus et multa subsequentur mala, dico, etiam ex Evangelio multi causantur abusus, sicut incantationes, sortilegia, maleficia et alia saeva et enormia perpetrantur, prout notorium est omnibus. Non tamen propter hoc abolendum et tollendum est Evangelium, sed summe extollendum. Ita de Missa dicendum est: Amoveantur abusus, et Missa prout fuit ab antiquis Patribus instituta celebretur et in Ecclesia dicatur. Dico enim (ni fallor) in Politia Christiana esse necessarios aliquos Ritus, sive Actus exteriores, vel secundum communem usum loquendi, Cerimonias, non ut in iis homo se confidat, sed ut facilius ad Dei sui cognitionem deveniat et animus hominis, qui continue vagul et non quiescit imo instabilis per illos Actus exteriores inducatur ad Dei sui considerationem et contemplationem et beneficia a

¹⁾ sua] in apographo legitur: sui

Deo collata recognoscat, et gratias agat, de Dei misericordia se confidat, et merita passionis Christi contemplat. Et sine Cerimoniis impossibile est vivere ac procedere in Vita christiana. Tollere modo in totum antiquas Cerimonias et novas instituere non laudo, nec animus acquiescit, rationes addas a te ipso. Et primitiva Ecclesia et S. Patres, qui (ut credendum est) a Spiritu sancto conducebantur, videntes sine actibus exterioribus 1) non Evangelium conservari (universaliter loquendo) non instituissent Missam, ut vanam Cerimoniam. Ideo non est tollenda, et in totum abolenda Missa, sed expurganda. Et si qui abusus introducti sunt arte humana et diabolica suggestione, illi sunt abradendi, et ut tollantur exclamandum et super talis Zizaniae extirpatione elaborandum est. Si enim in totum denigraretur Missa et alii Ritus et Cerimoniae de novo introducerentur brevi tempore, imo statim facta publicatione seminaretur Zizania, quia istud est officium inimici in terra puro tritico seminata etiam Zizaniam proiicere et seminare. Et hoc praemonet Christus in Evangelio et Paterfamilias prohibuit Zizaniae extirpationem, ne et frumentum cum ipsa Zizania extirparetur. Ita pariter respectu Rituum introductorum in primitiva Ecclesia et qui sua2) natura boni sunt et conveniunt Politiae Christianae, propter abusus introductos ab inimicis Crucis Christi (quorum Deus venter est, et avaritia mundana et cupiditas rerum et bonorum terrenorum,) contra Christi institutum et intentum, qui dixit Pilato, fatendo se Regem, quod Regnum suum non erat de hoc mundo, eos obcoecavit, non sunt in totum abradendi et tollendi, sed bene expurgandi et reducendi ad veram Politiam Christianam et ad puritatem Evangelii.

Ideo chare et amate in Christo frater et Domine mi observandissime rogo te, ac in visceribus Iesu Christi nostri Redemptoris, et qui peccata nostra suo sanguine lavit et morte sua cum Patre aeterno nos reconciliavit, et de inimicis amicos et filios reddidit, obsecro et deprecor, ut a tali provincia annihilandi Missam desistas (summe enim Deo displicet) nec unquam futurum erit, ut Missae celebratio sit in totum sublata et amota. Et sicut mare obturari non potest, et terra reddi plana, ut non sit montuosa: ita in Politia Christiana impossibile est amovere Missam, et in totum tollere. Abusus nunc si qui introducti sunt et reperiuntur (quod negari non potest) extirpandi, abolendi, tollendi et denigrandi sunt. Et super hoc et in hoc insudandum,

¹⁾ sine actibus exterioribus] in apographo legitur: sine actus exteriores

²⁾ sua] apographon habet: sui

ett favorem suum circa hoc Deus praestabit. Nam sicut bona opera grata sunt et Deo accepta: ita et mala opera Deo displicent et ipsum offendunt. Et ista erit Corona tua, praeservasse Missam et tollere abusus, et reducere ad veritatem Evangelii, et apud deum et homines.

Idem dico de Coena Domini, quam asseris commemorationem. Sed utcunque sit, est quaestio super verbis reddens homines confusos et deum offendunt, vestemque Christi inconsutilem scindunt et nihil utilitatis afferunt. Est tamen Coena Domini et mandatum Christi, qui cum esset Deus et homo sine mendacio reperitur. cum pater mendacii sit diabolus, immo est ipsum mendacium, et Christus est ipsa Veritas et Pater Veritatis. Ipse nunc Christus dixit in Evangelio, quod ille, qui non manducat carnem suam et bibit eius sanguinem, non habebit vitam aeternam. ultima Coena dixit discipulis suis, accepto pane, gratias agens, hoc est Corpus meum. Si hoc dixit Veritas ipsa mandans istud in futurum fieri in eius commemorationem, ad quid excitandum est super hoc, ex quo Veritas affirmat. Quod autem possit id efficere, ut ibi sit eius Corpus, Divinitas et humanitas, et quicquid velit, erroneum est dubitare, quaerere modo quomodo, que liter ac modum, et an in totum, an in parte, et si a mure comedatur quid dicendum, est quaerere nodum in scirpo. Et sapientia humana suo ingenio attingere non potest, quia Pater reservavit in sua potestate. Pie enim credendum est, et pro indubitato tenendum, quod ab ipsa Veritate prolatum et affirmatum reperitu, quia mendacium non profert; nam ipse dixit et facta sunt, et ulterius curiose non quaerere, quia insipida fatuitas est. L istis enim curiositatibus, quae possunt dici diabolicae, cum sint impertinentes, causantur infinitae contrarietates in fide Evange lica, quia tot reperiuntur sententiae et opiniones, quot sunt copita, unusquisque enim abundat in sensu suo ad verae fidei Evangelicae destructionem et dilacerationem. Dicerem bene laudarem abusus tollendos et enervandos et idem in reliquis Cerimoniis, quae tendunt ad Politiam Christianam. Et Paulus non amovit Coenam Domini iam ab ipso institutam et quam celebrandam mandaverat. Sed bene conatus est tollere abusus pervertentes modum verum sumendi ipsam Coenam.

Et licet peccator sim et indignus Christianus exoro toto corde summum Deum et Dominum nostrum, ut animam tuam et aliorum Christianorum, sublatis verbalibus quaestionibus, et sapientia humana amota illuminet ad veram reformationem Politiae Christianae, et sedationem tantarum contradictionum, ut resecatis superfluis tota Christi Ecclesia reducatur ad cognitionem et propalationem veritatis Evangelicae, et ea, quae sunt extrema inter contradicentes reducantur ad concordiam Evangelii, et verus Evangelii effectus reducatur in lucem, et bonitas ac perfectio Evangelii efficiatur notoria, et omnibus Christianis manifesta, et in futurum non detineatur in abscondito, sed super candelabrum, ut omnibus Christianis prosit et luceat.

Hoc unum per Christum communem Redemptorem nostrum te exoratum velim, ut non mireris de praesenti scriptura, sive inepti epistola, aut insipida dictatura, quae processit non a docta persona, quae caret Philosophia, Theologia et argutiis sophisticis, sed tantum pura grammatica imbuta, et qui in forensi exercitio et clamosa 1) advocatione, sive in dictando causas in foro contentioso se exercet. Ideo incompte has meas scripsi, confisus in Dei bonitate. Aut si quid scandali aut offensionis, incurristi ex istis meis, digneris parcere ignorantiae meae, et solum meum considerare animum. Te enim summe veneror et diligo, et animam tuam sicut meam propriam in coelis vivere peropto. Scio enim et plane fateor me non esse dignum solvere fimbrias calceamenti tui, est tamen et Catelli comedunt de micis, quae cadunt de mensa Domini. Et aliquando Deus revelat secreta sua parvulis, quae sapientibus abscondita esse voluit. Et si liceret, desiderarem te videre, tecum alloqui, et multa ex tuis operibus legere peropto, exorans tuam Humanitatem, ut me participem facere digneris et maxime scripta super Epistolas Pauli, ut fertur apud aliquos extare. Deus Optimus Maximus tuam illuminet animam ad cognoscendam et propalandam Veritatem Evangelicam, et Politiam Christianam purgandam et reformandam. Et te felicem reddat, quoad ipsum Deum et homines. Vale et Deum pro me exora, ut reciproce procedamus. Et me tibi commendo.

Mantuae VII Aprilis 1546.

D. tuae Mag. cae et Ex. 1
Servitor
Carolus de magnis.

305. No. 3479. (Vol. VI. p. 170.)

(fere mense Aprili.)

Recusatio Synodi Tridentinae.

Postquam d. 7. Ianuario 1546. Concilium Tridentinum erat inchoatum, Melanchthoni a Principe Electore paulo post mandatum est, ut scribat

¹⁾ clamosal sic scripsi; in apographo legitur: clamorasa

recusationem huius concilii. Nam d. 23. Ian. scripsit Iusto Ionae (Comp. Ref. Vol. VI. p. 19 sq.): "De republica scito Romanum Pontificem decrevisse, Synodum Tridentinam non abrumpendam esse, sed suscipiendas cognitiones, et hanc Synodum legitimum Ecclesiae iudicium esse, cui parere omnes reges oporteat. Nunc igitur iussi sumus adornare scriptum Recusationis Tridentinae Synodi." Hoc primum germanice adumbratum est, ut Electori iudicandum proponeretur, et deinde ktine a Melanchthone exaratum est. Ex Georgii Pontani epistola ad Electorem fere med. Mart. data (Corp. Ref. Vol. VI. p. 85 sq.) intelligitur, recusationem latinam eo tempore nondum finitam esse; d. 3. Iunii demum auctor Georgio Principi Anhaltino indicat scriptum finitum his verbis: "Fui aliquamdiu occupatus scribenda recusatione synodi Tridentinae" (vide Corp. Ref. Vol. VI. p. 170.).

Hoc scriptum latinum Melanchthonis prodiit:

1) primum seiunctim sic inscriptum:

Causae, quare et amplexae sint, et retinendam ducant doctrinam, quam profitentur, Ecclesiae, quae confessionem Augustae exhibitam Imperatori sequuntur, et quare iniquis iudicibus, collectis in Synodo Tridentina, ut rocant, non sit adsentiendum. Witeberyae A. M. D. XIVI.

2) deinde in hac Sylloge:

Acta Concilii Tridentini M. D. XLVI celebrati: Vna cum Annotationibus pijs, et lectu dignissimis. 1) Item, Ratio, cur qui Confessionem Augustanam profitentur, non esse assentiendum iniquis Concilij Tridentini sententijs iudicarunt: per Philippum Melanchthonem. M. D. XLVI. (s. l. [Basileae apud Oporinum?] - 19 plagg. 8°.).

- in Melanchthonis Operum editionis Wittenbergensis Parte IV. (Wittebergae M. D. LXIIII. Fol.) p. 772 788.
- in Viti Ludov. a Seckendorf Commentario historico et apologetico de Lutheranismo. Ed. 2. (Lipsiae 1694. Fol.) Lib. III. p. 602 — 610.

Germanica eius versio prodiit:

1) seiunctim sic inscripta:

Brsach, warumb die Stende, so ber Augspurgischen Confession janhangen, vnnd endtlich dabeh zu verharren gedenden. Auch warumb das vermeindte Trientische Concilium weder zu besuchen, noch darein zu willigen schlessellet aus Churfürstlichem Befelch, durch S. Philippum Melanthen. Augsburg, gedr. beb Balent. Ottmar 1546. item Rurnberg gedr. durch Ioh. vom Berg und Alrich Neuber 1546.

¹⁾ De anonymo auctore huius prioris libri viri docti differunt. Alii putant, Car. Molinaeum aut Io. Calvinum aut Petr. Paul. Vergerium eins esse auctorem, vid. Odor. Raynaldus Annal. Eccles. T. XXI. P. II. (Colon. Agripp. 1727. Fol.) p. 532. ad ann. 1564. n. 13., et Christ. Aug. Salig Bolliständige Historie des Tridentinischen Conciliums (Halle 1741. 40.) p. 432. not. c.; alii, quibus assentior, Francisc. Dryandrum Hispanum, vide Ge. Theod. Strobel Reue Behträge zur Litteratur besonders des sechszehnten Jahrhunderts V. Bos. 2. Stud (Nürnb. u. Altders 1794. 80.) p. 231—244., qui hune librum Basileae in officina Oporini impressum esse iudicat.

2) Ex Edit. Norimbergensi repetita est in Frid. Hortlederi opere: Bon den Brjachen deß Teutschen Kriegs Kälfer Carl deß V. A. 1546 und 47. (Gota 1645. Fol.) Tom. I. Lib. I. c. 44. p. 622—635.

De his allisque scriptis similis argumenti vide Io. Ge. Schelhorn Amoenitatt. historiae eccl. et liter. Tom. II. (Francof. et Lips. 1738. 8°.) p. 381—388. — Latinum illud Melanchthonis scriptum h. l. recuditur ex illa Sylloge sub ar. 2. recensita, quam cum editione Wittenbergensi anni 1564. in eius Operum Parte IV. (nr. 3.) atque Seckendorsii Commentario (nr. 4.) contuli. Ch. Gotth. Neudecker editionem Wittenbergensem anni 1546. (nr. 1.) cum Seckendorsii textu (nr. 4.) contulit, et graviorem utriusque varietatem in libro suo: Merfs surige Aftenstüde aus dem Zeitaster der Reformation. II. Abtb. (Mürnberg 1838. 3°.) p. 748—750. uot. 22. proposuit.

Causae, quare et amplexae sint, et retinendam ducant doctrinam, quam profitentur Ecclesiae, quae confessionem Augustae exhibitam Imperatori sequuntur: et quare iniquis iudicibus, collectis in Synodo Tridentina, ut vocant, non sit adsentiendum:

per Philippum Melanchthonem.

Etsi ex magnitudine periculorum nostrorum, sumptuum et laborum, satis intelligi potest, nos nec curiositate, nec prava aliqua cupiditate, nec coeca pertinacia, genus doctrinae, Dei beneficio instauratum in Ecclesiis nostris, in quo iam consenescimus 1), retinere et propagare: tamen de consilio et voluntate nostra hic rursus quaedam dicenda sunt, non modo ut honestis hominibus buius aetatis nos purgemus, sed etiam ut universam posteritatem Christianam praemoneamus, ne ex criminationibus et condemnationibus adversariorum de nobis iudicet, sed et caussae fontes, et nostras voluntates vere consideret.

Reddent enim Deo omnes homines ubique terrarum rationem sui iudicii de nobis, quia non agimus privatam aliquam caussam, sed Evangelii doctrinam de vera invocatione, de vera agnitione Domini nostri Iesu Christi, et de omnibus partibus vitae Christianae necessariis profitemur, quam *) Deus exaudiri vult a toto genere humano, ut colligatur aeterna Ecclesia ex omnibus gentibus.

Quare iterum et vere affirmamus exaudiente universa Ecclesia in coelo et in terris), et testem voluntatis nostrae facimus Deum, nos praecipue moveri severissimis et immutabilibus Dei praeceptis, ul hanc ipsam doctrinam Evangelii puram, quam Ecclesiae nostrae sonant, amplectamur, nec abiiciendam esse censeamus, quae iubent recte invocare Deum iuxta Evangelium, et vetant idola coli, et

¹⁾ consenescimus,] Opp. Mel.: non consenescimus,

²⁾ quam] Seckendorf: quod

³⁾ terris, Seckend .: terra,

religioni Christianae Ethnicos furores misceri. Sic enim inquit primum mandatum: Non habebis deos alienos. et¹) secundum: Non assumes nomen Dei²) tui vane. Et pater aeternus inquit de filio: Hunc audite. Et Paulus ait: Si quis aliud Evangelium docet, anathema sit. Item, Fugite idola.

Haec fulmina coelestia et ⁸) coëgerunt nos assentiri prolate verae doctrinae, et adhuc cogunt nos, ne eam abiiciamus. Non opes, non voluptates, non imperia, denique nullae res humanae movent animos nostros, ut cum summis periculis et laboribus tot iam annos ab aliis dissentiamus, quorum benevolentiam et coniunctionem omni officio in aliis rebus tueri cupimus. Sed doctrinam coelestem anteferre nos necesse est, ut praecipitur: Oportet Deo magis obedire quam hominibus. Nec ignoramus, ab hominibus profanis hanc piam voluntatem nostram terribili oratione vituperari.

Primum, multi sunt athei, qui, cum omnes religiones pariter commentitias et fabulosas esse arbitrentur, inflectendam esse) Ecclesiae doctrinam ad tempora, et ad potentum sensus alque opiniones dicunt, ac fremunt inanibus verbis, ut ipsi dicunt, multarum gentium tranquillitatem et imperia turbari, voluntque omnibus religionibus concordiam anteferri).

Quanquam autem valde dolemus tantis contumeliis Deum et filium eius Dominum nostrum Iesum Christum et Ecclesiam Dei affici, ut religio dicatur fabulosa esse, et postponenda otio et tranquillitati imperiorum: tamen nunc breviter respondemus, nos abhorrere ab illis opinionibus Epicureis, easque execrari. Delectentur) illa sapientia oratores adversariorum, qui eam ex rancidis Epicureorum libellis excerptam passim nunc edunt), et hoc velut Sirenum cantu multorum aures deliniunt, et mentes eorum a Deo avertunt.

Nos affirmamus doctrinam de Deo commendatam Ecclesial illustribus testimoniis, in quibus se Deus patefecit) humano goneri, veram et salutarem esse. et) Paulus inquit, Potentiam Dei

¹⁾ primum mand .: Non hab. d. al. et] hace apud Seckend. desunt

²⁾ Dei] Seckend .: Domini

³⁾ et] a Seckend, textu abest.

⁴⁾ esse] Seckend .: etiam

⁵⁾ anteferri.] Seckend .: anteferre.

⁶⁾ Delectentur | Seckend.: Delectantur

⁷⁾ edunt,] Opp. Mel.: educunt,

⁸⁾ patefecit] Seckend .: patefacit

⁹⁾ et] Seckend .: et ut

esse ad salutem omni credenti. Ac Deo gratias agimus, quod immensa misericordia ex arcana sede sua prodiens se patefecit generi humano, et filium misit, ut pro nobis victima fieret. Et sentimus praecipue hoc officium ab omnibus hominibus flagitari, ut haec beneficia Dei agnoscant et celebrent. ut Ioan. 14. dicitur: Si quis diligit me, sermonem meum servabit, et pater meus diliget eum, et ad eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus: Qui non diligit me, sermones meos non servat. Sit igitur prima cura tuendae puritatis 1) Evangelii, nec sumant sibi ulli homines aut angeli tantam audaciam, ut aeterna decreta Dei 2) corrumpant, aut mutent 3), sicut initio fecit diabolus, Hevam a decreto divino abducens, et postea omnibus seculis fecerunt idolorum et impiorum dogmatum architecti.

Nec sumus adeo rudes vitae communis, cum quidem et nos difficilibus tempestatibus, Deo iuvante, regamus nostras politias *), ut non intelligamus, quantum bonum sit ordo politicus, et concordia in singulis regnis, et quanta virtus sit cavere, ne temere, ne errore, ne causis non valde necessariis eius ordinis harmonia turbetur.

Ament omnes et venerentur imperia, sed propter Deum, qui se in imperiis recte coli iussit, non amemus imperia extruso Deo autore, nec putemus hanc hominum societatem tantum ideo coiisse, ut collatis operis quaerant voluptates, et earum instrumenta, quales fuerunt civitates Sodoma, Sybaris, Thebae, et similes. Sed sint imperia templa Dei, et ad hoc officium praecipue conditos esse homines agnoscamus, ut Dei notitia in eis luceat, et congregatos esse divinitus, et societatem mirandis vinculis generationis, educationis, officiorum, contractuum, gubernationis, defensionis copulatam esse, ut veram Dei notitiam docendo et confitendo, alii aliis tradamus 5). Sit igitur hoc praecipuum officium in vita, longe anteferendum otio et tranquillitati imperiorum, veram de Deo doctrinam discere et tueri.

Secundo, alii nos vituperant callidiores, qui cum dissimulent⁶) se esse atheos, studium religionis prae se ferunt, et arro-

¹⁾ puritatis] Seckend .: veritatis

²⁾ decreta Dei] Seckend .: Dei decreta

³⁾ aut mutent,] apud Seckend. desunt.

⁴⁾ n. politias,] Seckend .: n. ecclesias et politias,

⁵⁾ tradamus.] Seckend .: tradant.

⁶⁾ dissimulent] Seckend .: dissimulant

gant sibi titulum ') Ecclesiae Dei. In hac aiunt semper manere veram doctrinam, necessariam ad salutem. Quare cum nulla nunc sint idola, nulli errores pugnantes cum articulis fidei in illo coetu, qui iam aliquot seculis ') regit Ecclesiam, vociferantur, aut falso quaedam in doctrina usitata et usitatis ritibus reprehendi, aut seditiose res parvas exagitari, quas condonari communi tranquillitati melius esset.

Cum autem saepe alias refutata sit haec iactantia adversariorum, qui magnos et veteres Ecclesiae morbos occultant: nuuc tantum orabimus omnes honestos homines, non fascinalos stulta superstitione, ut circumspiciant toto orbe terrarum collegia sacerdotum plena inscitiae et spurcitiae), et videant in templis populum ad diversas statuas prostratum, ab aliis alia dona petere: et non modo singularum gentium, sed pene singulorum oppidorum alia numina esse, quorum invocatione mentes a vera Dei invocatione abduci tam manifestum est, quam manifestum est in bruma nobis diem breviorem esse quam in aestivo solstitio.

Deinde considerent et 4) profanationem coena Domini, quae partim in theatricum spectaculum conversa est. partim in quae stum collata, et multis modis contaminatur.

Haec cum considerant prudentes, nihilne mali putant esse tetras libidinum confusiones? statuarum invocationes? et varias coenae Dominicae profanationes? Quae cum ante haec tempora pii eruditione et prudentia antecellentes semper deplorarint, nunc homines astuti defendere praestigiis verborum conantur. At res loquitur ipsa, haec exempla Ethnicorum similia in Ecclesiam, diaboli artificiis invecta esse, et paulatim confirmata.

At non errat, inquiunt, Ecclesia. Quae est ista impudentia? Cum in conspectu sint tam tetra mala, nolle tamen fateri errata?

Non dubium est *), et fuisse semper, et esse homines pios in Ecclesia, qui plerosque errores et deplorarunt, et reprehenderunt, alii magis, alii minus perspicue. Ita manet in Ecclesia veritas. Interim tamen, ut praedictum est, dominati sunt in Ecclesia Pontifices profani, qui imperia et tyrannides pluris fecerunt quam doctrinam, et indocti sacerdotes et avari monachi

¹⁾ arrogant sibi titulum] Seckend.: iactitant nomen

²⁾ aliquot seculis] Seckend .: annos sexcentos continuos

³⁾ inscitiae et spurcitiae,] Seckend.: inscitia et spurcitie,

⁴⁾ et] Seckend .: etiam

⁵⁾ errata?] Seckend.: errare.

⁶⁾ est] apud Seckend. deest.

multos errores sparserunt. Et coeca multitudo facile capitur plausibili doctrina, quae stultis adfectibus blanditur.

Horum iudicia et exempla non tribuantur Ecclesiae Dei. Nam et praedixit vox divina, non solum multos extra Ecclesiam Dei Evangelium oppugnaturos esse, quales sunt Ethnici¹), Mahometistae, sed etiam in hoc ipso coetu, qui titulum habet Ecclesiae Dei, magnam fore multitudinem fascinatam²) pravis opinionibus, et a vera invocatione aberrantem.

Ac Petrus nos ad exemplum Israelitarum deducit: Fuerunt et pseudoprophetae in populo, sic inter vos erunt. Quanta multitudo fere omnibus temporibus in Israel idola coluit. Et sacerdotes ipsi, qui (ut nunc loquuntur homines) ordinariam gubernationem tenebant, vera sacrificia depravabant, et pro iustitia fidei externam hypocrisin ceremoniarum docebant, quam cum Prophetae taxarent, saevitia, ut nunc quoque fit, exarsit.

Et post Macabaeos, cum sectae duae summam potentiam tenerent, Pharisaei et Sadducaei, fateri necesse est, non solum paucos in vulgo, sed magnam turbam sacerdotum, interpretum legis, iudicum, tetris erroribus inquinatam fuisse.

Haec cum acciderint in illa parva politia, quae nervos disciplinae plures habuit, quam Ecclesia dispersa nunc in barbaricis imperiis, cogitemus et hanc postremam mundi senectam multis morbis et deliriis obnoxiam esse, et Prophetae querelam ad haec secula quoque pertinere, qui ait: Nisi Dominus reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus. Imo quid tam simile est, quam Sadducaeorum agmini, Epicurei Pontifices et Cardinales, et Pharisaeis, sacrificuli et monachi, qui suos ritus in quaestu habent? nisi quod aliquanto plus pudoris in illa politia ludaica binisse consentaneum est, quam nunc est in collegiis Pontificiis, et monasteriis. Erant enim mariti, et domesticam disciplinam utcunque tuebantur, et minus erant otiosi.

At parvos naevos, inquiunt nonnulli, et aliquas anicularum ineptias reprehenditis, quas, nisi essetis nimis morosi et μεμψίνοιροι, dissimularetis propter communem concordiam. Plus enim nocet orbi Christiano tam atrox dissidium, quam illae leves ineptiae, uae taxantur. Nec fuit unquam ulla aetas, nec erit in hac homium infirmitate, sine multis morbis et hallucinationibus.

¹⁾ Ethnici, Seckend .: ethnici, Iudaei,

²⁾ fascinatam] Seckend.: fascinatorum

³⁾ politia ludaica] Seckend.: Iudaica politia

⁴⁾ domesticam disciplinam Seckend.: disciplinam domesticam

Hac oratione homines, qui perhiberi volunt politici, extenuant errata, quod eo¹) fit, quia leviter curant gloriam Dei, et suae utilitati aut tranquillitati malunt consulere. Quare verborum praestigiis aut tegunt, aut excusant multa horrenda mala. Non enim de parvis tantum rebus aut paucis dissensio est, nec tantum anicularum superstitiones taxamus.

Extant scripta doctorum vetera et recentia, quae defendunt haec portenta. Negant in scriptura Prophetica et Apostolica hanc fidem, qua accipienda est remissio peccatorum, contineri, cum Petrus hunc esse universae Ecclesiae consensum affirmet, inquiens: Huic omnes Prophetae testimonium perhibent, remissionem peccatorum accipere per nomen eius, omnes qui credunt in eum.

Nec obscurum est, quam tetram sententiam propugnent adversarii, cum iubent uniuscuiusque mentem in perpetua dubitatione manere, an habeat remissionem peccatorum. Postea fingunt dari remissionem propter cuiusque merita, imo etiam propter vota monastica, propter venales missas, quas scribunt etiam ex opere operato mereri remissionem facienti et aliis. Deinde coenam Domini et ad mortuos perverse transferunt.

Doctrina de vera poenitentia, caligine opinionum, de enumeratione, et de satisfactione, prorsus obscurata fuit.

Quales fere toto orbe terrarum in templis idolomaniae conspiciuntur, ubi ad certas statuas fiunt concursus, et hominibus tribuitur honos proprie debitus Deo aeterno patri, et filio eius Domino nostro Iesu Christo, et Spiritui sancto, scilicet Invocatio

Quae eloquentia seu hominum, seu angelorum, satis deplorare potest animarum exitia, quae pereunt propter legem, quae coniugia prohibet? Ac multa concurrunt mala in immundo coelibatu. Primum, vere Deus irascitur vagis libidinibus. Deinde mentes pollutae non possunt invocare Deum: ruunt igitur ex aliis sceleribus in alia, tanquam vasa irae.

Ad hace mala accedunt inscitia et neglectio ministerii Evangelici tanta, ut passim aut nullae conciones, aut futiles audiantu, et disciplinae prorsus nulla?) sit cura.

Non igitur pauci tantum in vulgo peccant, nec leves tantum ineptiae a nostris taxantur. Magni errores, contumeliosi adversus filium Dei, et perniciosi mentibus, et atrocia scelera defenduntur magna autoritate ab adversariis, qui se iactitant ordinariam pote-

¹⁾ col apud Seckend. deest.

²⁾ disciplinae prorsus nulla] Seckend .: disciplinarum nulla prorsus

statem in Ecclesia tenere. Et additur saevitia ad stabiliendos mores, et confirmanda multa vitia, qualem antea nunquam exeruerunt gubernatores, qui non fuerunt Ethnici.

Cum igitur in conspectu sint tanta mala Ecclesiae, errores, dola, libidines, neglectio ministerii evangelici, saevitia, non soum agnoscenda sunt, sed omnes homines ubique terrarum exavescere eorum conspectu, et cogitatione irae Dei debebant. ion enim de nihilo dictum est, sonante Dei voce certissimis testinoniis in monte Sinai, inter fragores horrendos, et fulmina aeteras poenas denuntiantia idolorum cultoribus: Non habebis Deos lienos coram me. Ego sum Dominus Deus tuus, visitans iniquitem patrum in filios, etc.

Hanc vocem cum ederet Deus, tremuerunt longa montium 1ga, saxa, scopuli: et veram esse, poenae mundi quotidianae stendunt. Si qui igitur hanc concionem rident, et praesentibus oluptatibus fruendum censent, et inanem curiositatem ducunt, axie inquirere veram de Deo et de vera invocatione doctrinam, lis ipsis scopulis et saxis rupis Sinai duriores sunt.

Sed non dubium est tristissimas poenas contemptae 1) vocis ivinae, vagari 2) omnibus temporibus per totum genus humanum, t sequuturas esse post hanc vitam, cum filius Dei se iterum undo ostendet, ut suam Ecclesiam ornet aeterna gloria, et hostes orribili et non desituro incendio puniat.

De hoc ipso iudicio interea commonefieri nos³) statuamus, um incendia orbis terrarum, ruinas regnorum, confusiones reliionum, domesticas calamitates infinitas, magno dolore⁴) spectamus.

Sed aliqui non omnino ferrei fatentur aliquos Ecclesiae moros, et ut ipsi molli vocabulo nominant, abusus esse. Nobis men iuste irasci ordinariam potestatem, id est, summos orbis marum principes inquiunt, quia sine ipsorum iudicio et autorite quasdam opiniones, aliquot seculorum consensu confirmatas, quosdam ritus aboleverimus.

Negant privatis et paucis concedendum esse, ut sibi iudim sumant de re communi, de statu Ecclesiae. Et videtur seutura infinita dissipatio, si cuilibet in vulgo sententias et ritus arbitrio mutare licebit. Quid enim manifestius est, quam in

¹⁾ contemptael apud Seckend. deest.

²⁾ vagari] Seckend .: et vagari

³⁾ commonefieri nos Seckend.: nos commonefieri

⁴⁾ m. dolore] Seckend.: m. cum dolore

populo maximam esse 1) multitudinem inimicam religioni et legibus, cupidam infinitae licentiae, invidentem alienae potentiae, seditiosam, inconstantem, rapacem, denique audacia et furore praecipitem? Hanc armare hac persuasione, ut putet sibi licere dogmata et leges mutare aut delere sine superiorum iudicio, summa amentia, et atrocissimum scelus videtur.

Nec vetera tantum exempla commemorant, sed etiam recentiu. Ut cum Ulyssis socii ventos ex utre, in quem inclusos Aeolus Ulyssi dederat, emiserunt, passim in diversas aëris regiones erumpentes contrariis flatibus mare agitarunt, ut ingentes procellae navim undique quassarent: Ita nunc postquam semel propositum est exemplum ab ordinaria potestate discedendi, multis locis homines fanatici, palam furiosi tragicos tumultus in Ecclesiis excitarunt. Hos igitur iudicant nervos atque artus esse 2) sapientiae in viris politicis, acerrime propugnare ordinariam autoritalem, receptos mores, et communem consensum.

Hanc terribilem orationem, tanquam caput Gorgonis, omuibus aetatibus ecclesiae obvertunt*) potentes, quae ad inflammandam regum iracundiam valde accommodata est.

Nec vero nihil movemur nos hac atroci oratione. Nam et nos pacem, concordiam principum, et 4) imperiorum tranquillitatem optamus. Nec ab ordinaria potestate sine perspicuo mandato divino dissentiendum esse censemus. Nec laxamus frenos multitudini, sed hoc sentimus et probamus, quod Apostoli consentientes dicunt: Oportet Deo magis obedire quam hominibus. Semper ita omnes sani iudicarunt, divinam autoritatem hunanae anteferendam esse.

Sed praecedat, inquiunt, cognitio. Ulinam quidem esset es gubernatorum Ecclesiae pietas, ut gloriam Dei, et salutem animarum anteferrent suis cupiditatibus, et doctrinam emendarent ipsi, et disciplinam pie regerent. Sed Deus Ecclesiam suam its gubernat, ut tradiderit nobis Evangelium, quod est aeternum et immutabile decretum divinae voluntatis, certo comprehensum in scriptis Propheticis et Apostolicis.

Ab hac regula vetat discedere, etiamsi superiores, aut plurimi eam negligant et abiiciant. Et quia ipse immensa misericordia colligit, et subinde instaurat Ecclesiam, excitat doctores

¹⁾ maximam esse] Seckend.: esse maximam

²⁾ nervos atque artus essel Seckend.: nervos esse atque artus

³⁾ obvertunt] Seckend .: obverterunt

⁴⁾ et] apud Seckend. deest.

et lucem doctrinae restituit, qua agnita, neminem vult expectare humanas cognitiones aut hominum iudicia.

Clamat aeternus pater de filio: Hic est filius meus dilectus, Hunc audite. Si vere statuimus esse Deum conditorem et iudicem, ac patefactum esse, et vero amore nostri misisse filium, ut aeternam Ecclesiam 1) colligat: huic eius mandato etiam parendum esse statuamus 2), ut filium salutis nostrae causa missum, et illustribus testimoniis, resuscitatione mortuorum, et aliis miraculis commendatum toti generi humano, audiamus, eique summa reverentia obediamus.

Hoc aeternum et immutabile mandatum: Hunc audite, anteferendum est non solum universae humanae autoritati, sed etiam aliis rebus³) omnibus, quas homines suo ordine recte⁴) expetunt, vitae nostrae, facultatibus, imperiorum tranquillitati, paci.

Non feri, non arrogyoi homines erant Apostoli: sed patriam, ut cives in optimis familiis nati, maxime 3) amabant, venerabantur templum, in quo se Deus toties patefecerat, totumque ordinem politiae ludaicae, qua sciebant in toto genere humano nullam esse pulchriorem politiam, magis quam vitam suam diligebant. Denique norant utrumque a Deo praecipi, ut res obscurae ad collegium sacerdotum, quod ministerio ad templum fungebatur, referrentur, et iudicatum fieret, ut Deuteron. 17.6) scriptum est. Bi tamen nec referunt de Evangelio ad id consilium 7), nec obtemperant prohibentibus spargi novum doctrinae genus, quia iam antea audierant vocem aeterni patris de filio: Hunc audite. Imo norant, in omnium prophetarum concionibus praecipi de audiendo Messia, etiamsi Pontifices, Reges, et Principes ei adversaturi essent: ut in Psalmis dicitur: Osculamini filium. Item, Tu es sacerdos in aeternum.

Nec tantum illa vox coelestis aeterni patris, aut illa dicta in Prophetis, ad Apostolos, aut Apostolorum tempora pertinebant, sed ad omnes homines omnibus aetatibus pertinent. Audita voce filii Dei in Evangelio, necesse est omnes obedire. Et qui non tudierit, inquit Deus, ego ultor ero.

¹⁾ aeternam Ecclesiam] Seckend.: Ecclesiam aeternam

²⁾ etiam par. esse statuamus,] Seckend .: parendum etiam esse statuimus,

³⁾ aliis rebus | Seckend .: rebus aliis

¹⁾ recte] apud Seckend. deest.

⁵⁾ maxime] apud Seckend. deest.

⁶⁾ Deuteron, 17.] Seckend.: Deut. II.

⁷⁾ consilium, Seckend .: Concilium,

Sed reclamant adversarii: Multa sunt obscura, quorum declaratio prius ab ordinaria potestate petatur. Scimus haec¹) plausibiliter dici ab adversariis, qui si hoc serio dicunt Evangelium esse ambiguam et incertam doctrinam, quid aliud esse cogitant, quam Sphingos aenigmata? ut nuper quidam ex adversariis nostrarum Ecclesiarum scripsit, nullum esse verbum in scriptis Propheticis et Apostolicis, quod non varie intelligi possit.

Profecto horrenda contumelia Deum afficiunt, qui sic de ipsius sermone iudicant. Etiam sicubi in parte aliqua non statim se rudibus offert sententia, tamen summa doctrinae perspicua est. Nulla in Decalogo est ambiguitas. Vult enim extare 2) et exaudiri Deus suam sententiam ab universo genere humano, sine ulla ambiguitate, adversus peccatum. Deinde toti generi humano notam vult esse hanc consolationem, prolatam ex arcano sinu: Remitti nobis peccata, et fieri nos haeredes vitae aeternae propter filium 3), non propter nostras virtutes. Et hoc ingens beneficium fide accipiendum esse, statuendumque singulis in poenitentia vere se recipi propter filium Dei 4), ac oportere in nobis, postquam recepti 5) sumus, lucere hanc fidem, et existere iustitiam bonae conscientiae.

Haec doctrinae capita nec obscure, nec ambigue tradita sunt. Et si quid est in ullo articulo obscuritatis, addidit Deus scriptis perpetuam vocem ministerii Evangelici, qua imperiti erudiuntur de vera interpretatione. Id ministerium docendi Evangelii et fuisse, et esse in nostris Ecclesiis negari non potest. Et sunt et fuerunt studia doctrinae Evangelii apud nos, ut filius Dei praecipit): Si quis diligit me, sermonem meum servabit.

Quare non temere sententias inexploratas aut sparserunt nostri doctores, aut nos recepimus. Sed et doctores et nos, propter gloriam Dei et salutem nostram, consideravimus fontes doctrinae, contulimus Ecclesiae testimonia 7), quaesivimus antiquitatis sincerae tempora 8), ne novas aut ambiguas sententias amplecteremur.

Atque ita servat Deus semper in Ecclesia veritatem, non in illo coetu, qui prophetica et apostolica scripta negligit, et prae-

¹⁾ haec] Seckend.: hoc

²⁾ extare] Seckend.: exponere

³⁾ pr. filium, Seckend.: pr. Filium Mediatorem,

⁴⁾ Dei] apud Seckend. deest.

⁵⁾ recepti] Seckend .: renati

⁶⁾ praecipit:] Seckend .: praecepit,

⁷⁾ testimonia,] Seckend.: tempora,

⁸⁾ tempora,] Seckend.: testimonia,

sentes religiones propter tranquillitatem boni consulendas esse ducit, qualescunque sunt, ut dicunt multi perverse philosophantes: nec in 1) iis qui curiositate aut ambitione quaerunt novas opiniones, aut ut potentum adfectibus serviant, applaudunt erroribus; sed in aliis, qui legunt, discunt, et amplectuntur Prophetica et Apostolica scripta, veritatem amant, testimonia veteris Ecclesiae probata inquirunt, et humanis opinionibus Dei voluntatem anteferunt: quales non solum apud nos et sunt, et fuerunt 2), sed sunt passim in toto orbe terrarum multi docti et pii, quorum aliqui profitentur, quod sentiunt, aliqui metu impediuntur, quo minus palam ostendant suam sententiam, hi tamen assiduo gemitu Ecclesiae emendationem optant.

Ut igitur ne nos quidem concedendum petulantibus ingeniis iudicamus 3), ut rectas et vera autoritate traditas sententias mutent, ut fecerunt Anabaptistae: ita econtra ubi perspicua est voluntas Dei, obediendum Deo esse 4) affirmamus, nec expectandam esse cognitionem humanam. Certe illorum cognitio non expectanda est, qui palam sunt hostes veritatis.

Deinde, etiamsi qua esset obscuritas, cur rebus non iudicatis damnantur nostrae sententiae, et multi honesti homines propter solam purioris doctrinae confessionem interficiuntur? Ea in re certe hoc nostri iudicii est, nec trucidare insontes, nec adiuvare aut approbare alienam saevitiam⁵).

Exarserat iniusto odio Saul adversus Davidem. Interea filius lonathas, etsi erat in eo o) pietas erga patrem, et reverentia erga regem praecipua: tamen minister esse iniustae crudelitatis noluit. Multi vero alii praesentem potentiam pluris quam caussam faciebant.

Quam multis locis sacerdotes docti et sancti 7) tantum proplerea necati sunt, quod manifesta errata invocationis mortuorum laxarunt, quae in ipso iudicum consessu aliqui in animis suis 8) facite improbabant, ut postea eos fateri audivimus.

Cum igitur verissimum sit, ad proprium uniuscuiusque iudi-

- 1) in apud Seckend. deest.
- 2) fuerunt,] Seckend.: fuerunt aliqui,
- 3) concedendum pet. ing. iudicamus,] Seckend.: petulantibus ingeniis oncedendum iudicavimus,
  - 4) Deo esse] Seckend.: esse Deo
  - 5) sacvitiam.] Seckend.: sententiam.
  - 6) erat in col Seckendl: in eo erat
  - 7) docti et sancti] Seckend .: sancti et docti
  - 8) suis] upud Seckend, deest.

cium pertinere, ne in re vel sibi probata, vel dubia, saevitiam exerceat, aut adiuvet, nemo nobis iuste succensere potest, quod saevitiae, quae quidem a monachorum furore et Pontificum superbia orta est, socii esse noluimus: sed ut lonathas, homines innocentes, pios, doctos, Deum invocantes pro nobis, utiliter servientes Ecclesiae teximus, praesertim cum nos etiam, ut') re iudicata, causam probaremus.

Nam cum Pontifices nullam legitimam cognitionem instituerent, et manifestam veritatem damnarent, et magna asperitate idolomanias stabilirent, assentire *) iniustis iudiciis non potuimus.

Quare diu disputata re et deliberata cum eruditis et piis, hoc ⁸) doctrinae genus, quod unum diligenter consideratis fontibus, id est, scriptis Propheticis et Apostolicis, et collata omni antiquitate, videmus esse perpetuum consensum catholicae Ecclesiae Dei, hoc est, omnium eruditorum et piorum, qui fuerunt omnibus seculis in Ecclesia Dei: quod quidem in Symbolis, Apostolico, Niceno et *Athanasiano breviter comprehensum est, et probatissimorum scriptorum post Apostolos testimonia habet, propter gloriam Dei et salutem nostram amplexi sumus. Scimus non esse gignendas novas opiniones de Deo, ut audacissime fecerunt cultores idolorum, et Philosophi, et multi fanatici homines: sed reverenter tuenda est unica doctrina, in qua Deus ipse illustribus testimoniis se patefecit.

Ideo nullam novam opinionem proponi in Ecclesias nostris passi sumus. Sed veterem, veram, et unicam Ecclesiae Dei doctrinam incorruptam profitemur. Ac ut sciri possit, quaenamilla sit, extat confessio nostra Augustae exhibita, quae summam breviter continet: quam quidem congruere ad symbola, Apostolicum, Nicenum, et Athanasianum, et ad perpetuam sententiam probatissimorum scriptorum, qui in Ecclesia post Apostolos fuerum, non dubium est, si modo dextre et non calumniose de scriptoribus illis iudicetur.

Et quicunque erunt eventus, Deo aeterno patri Domini nostri lesu Christi gratias agimus pro hac Evangelii luce), quae monstrat veram invocationem Dei, et firmam consolationem animorum, et normam vitae, quae res omnibus inter summa bona ducendae sunt.

¹⁾ ut] apud Seckend. deest.

²⁾ assentire] Seckend.: assentiri

³⁾ hoc] Opp. Mel.: et hoc

⁴⁾ Evangelii luce,] Seckend.: luce evangelii,

Neque enim Epicureorum iudiciis movemur, qui alios bonorum fines, alias metas rerum expetendarum proponunt: sed conditum esse genus humanum scinus, ut in eo notitia Dei luceat, et ut de Deo vera testimonia dicat, eiusque consuetudine in vita aeterna fruatur. Nec maius praesidium esse in hac vita homini, in omni genere periculorum, quam scire veram invocationem Dei, ut scriptum est: Turris fortissima nomen Domini. Quare vera agnitione Dei nihil optabilius est.

Et quanquam eventus in hac vita varii sunt, ut omnium temporum exempla ostendunt veritatem non sine magnis periculis retineri: tamen Deus eam non prorsus deleri sinit. Et nos quidem speramus Deum huius officii nostri 1) memorem fore, quod saevitiam in sacerdotes pios et innocentes noluimus exercere, sicut dictum est: Beatus qui intelligit super egenum et pauperem, in die mala liberabit eum Dominus.

Nec sumus adeo feri, aut rudes vitae communis, ut terribili clamore de ordinaria potestate prorsus nihil moveamur, cum vociferantur multi, non fuisse mutandam doctrinam aut ritus, sine ordinariae potestatis iudicio et comprobatione, quia et ordo Ecclesiae turbetur, et exemplum sit periculosum.

Haec tragice exaggerata multos adversus nos incitant, nec nihil movent animos nostros. Nam et nos ordinem et gubernationis vincula intelligimus et magnifacimus. Sed huic nostro dolori opponimus multa perspicua mandata Dei, quibus severissimae conciones²) additae sunt. Filius Dei inquit, Neque in hac vita, neque postea remitti blasphemiam, quae contra Spiritum sanctum dicitur. Hac moniti voce homines ubicunque sunt, posteaquam audierunt veras sententias, et re cognita eas intelligunt, severissima lege cogi se agnoscunt, ne veritati divinitus monstratae adversentur.

Quid igitur faceremus in articulis multis, quorum perspicuitas omnes sanos adsentiri convincit? ut de indulgentiis, de sacerdotum coniugio, de manifesta profanatione coenae Dominicae, quam sacrificuli indocti, ignorantes quid agant, et quid sit sacrificium, toto orbe terrarum ventris causa in theatricum spectaculum ransferunt? Num adversaremur Spiritui sancto manifesta scelera axanti? et rei horrendae blasphemiae fingeremus nobis hanc exusationem, quam scribunt Oratores adversariorum, quia plus mali

¹⁾ huius officii nostri] Seckend.: nostri huius officii

²⁾ couciones] Seckend.: comminationes

sit in schismate, hos errores ') dissimulandos esse. Imo vero anteferatur mandatum divinum, quod prohibet '2) blasphemiam dicere in Spiritum sanctum omnibus episcopis et regibus.

Metae sunt servitutis, quas Deus ipse generi humano circumdedit, quae ostendunt quae mala dissimulanda et ferenda sint, quae non sint ferenda. Atque ita Deus saepe collegit, et emendavit Ecclesiam contra iudicia ordinariae potestatis. Ieremias, Amos, et alii Prophetae palam dissentiebant a summis sacerdotibus ac regibus, et maiore parte sacerdotum ac populi: sic postea Zacharias, Baptista, Christus, Apostoli dissenserunt ab ordinaria potestate.

Hi si viros politicos consuluissent similes oratorum, qui nobis adversantur, audivissent idem consilium, quod apud Platonem scriptum est: ut parentes deliros ferre decet, ita tolerandos esse potestatis ordinariae errores, nec excitanda dissidia in patria, quia in arapxia, et seditionibus nihil mali non insit.

Haec oratio etiamsi alicubi locum habet, tamen in Ecclesia non usurpetur³) ad stabilienda idola, et confirmandas blasphemias. Viderant Apostoli Christum revocatum ex morte in vitam. Norant sibi mandatum esse, ut Evangelium docerent, quo quidem et illius pulcherrimae politiae vincula et nervi laxabantur: qua ex re, in patria dissipationem fieri⁴) videbant. Hic si assensissent ordinariae potestati neganti revixisse Christum, et damnanti doctrinam, horrendae blasphemiae rei fuissent, Deum contumelia affecissent, et sibi et aliis aeternum exitium accersivissent.

Ut igitur Apostolos ipsos necesse fuit docere Evangelium), etiamii potestas ordinaria dissentiebat: ita omnes homines eorum doctrinae, cum viderent eam divinitus confirmari, assentiri necesse fuit, quanquam in toto orbe terrarum omnes summi gubernatores refragabantur: ita semper Evangelii voci omnes obedire debent. et qui cum eam audierint agnoscunt Dei voluntatem, et tamen obsequi nolunt, imo etiam delere eam o conantur, seu vi, seu fraude, ut nunc multi praestigias ad labefactandam veritatem comminiscuntur, metuant sententiam, quam de blasphemis Filius

¹⁾ errores | Seckend.: naevos

²⁾ prohibet] Seckend .: vetat

³⁾ usurpetur] Seckend.: usurpatur

⁴⁾ fieri] Seckend .: sequi

⁵⁾ necesse fuit doc. Evangelium,] Seckend,: docere evangelium necesse fuit,

⁶⁾ eam] apud Seckend, deest.

Dei pronuntiavit, nec cogitent harum rerum maximarum, et ad gloriam Dei pertinentium explicationem inanes ludos esse, de quibus ut in Arcesilae schola concessum sit quamcunque velint partem tueri.

Haec praefati sumus, ut coram universa Ecclesia huius aetatis et posteritatis, publice exponamus, quae nos causae moverint et ad amplectendum et ad retinendum doctrinae genus, quod in Ecclesiis nostris sonat. Non curiositate, non cupiditate ulla, non errore a caeteris dissentimus: sed de Deo testimonium dicimus. Sentimus veram esse de Deo doctrinam in libris propheticis et apostolicis traditam, et filium Dei iudicaturum esse omnes homines, et daturum aeternam salutem iis qui Evangelio obediunt, et abiecturum in aeternas poenas illos qui contemnunt, aut oderunt Evangelium. Sentimus praecipue Deo hoc officium a toto genere humano, et a singulis hominibus deberi, ut hanc ipsam doctrinam per Prophetas, Christum, et Apostolos traditam servari et illustrari curent, et propagationem adiuvent, sicut scriptum est: Qui non colligit mecum, dissipat.

Sentimus viçissim vere diligi a Deo, exaudiri, et servari ') hanc Ecclesiam, quae Evangelium incorrupte sonat. Sentimus etiam, hanc ipsam doctrinam, quae in Ecclesiis nostris proponitur, vere esse sententiam scriptorum Propheticorum et Apostolicorum, de qua symbolorum et probatorum scriptorum testimonia extant.

Manet enim in Ecclesia in aliquibus vera sententia de Dei voluntate, alias illustrior, alias obscurior, etiamsi ordinaria potestas saepe prorsus profana 2) est, et tetros errores defendit, sicut in Zacharia, Simeone, Maria, Elizabeth fulsit lumen Evangelii 3), etiamsi Annas et Caiphas erant athei. Nec alligatae sunt promissiones de veritate mansura in Ecclesia ad eos, qui titulum habent ordinariae potestatis, nec legunt, nec didicerunt, nec amant scripta prophetica et Apostolica: et 4) cum sumpserint inde suae potentiae titulum, deinde novas leges condunt accommodatas 3) ad suam utilitatem, et pugnantes cum coelesti doctrina, et excogitant strophas, quibus eam ad suas opiniones inflectant.

Sed manet veritas in aliis, qui cum discunt coelestem do-

¹⁾ exaudiri, et servari] Seckend.: servari et exaudiri

²⁾ profana] Seckend.: profana et Epicurea

³⁾ Evangelii,] Seckend.: coeleste,

⁴⁾ et] Seckend.: Immo

⁵⁾ accommodatas] apud Seckend, deest.

ctrinam, pio pectore se Deo subiliciunt, expavescunt agnitione peccatorum, et rursus eriguntur fiducia misericordiae propter filium Dei mediatorem promissae, et ardentibus votis orant se gubernari a Deo, obtemperant ei, et regi volunt non tantum humanis iudiciis, sed voce Dei. Ideo Esaias videns sequuturas in Ecclesia sui populi, et postea tristes tenebras, precatur Deum ne lucem doctrinae prorsus extingui sinat. Cumque ait: Obsigna legem in discipulis meis, significat mansuram esse doctrinam, velut obsignatam divino Spiritu in mentibus non omnium, sed discipulorum, id est, eorum qui propheticam doctrinam discunt, amant, et amplectuntur, et non corrumpunt eam, sicut et nunc ludaei, et olim Pharisaei corruptelas excogitarunt, quorum exempla adversarii nostri in multis gravissimis controversiis imitantur.

Cum Paulus toties clamitet: Fide iustificamur, Impossibile est lege iustificari, etc. isti contrarias sententias proponunt, imo inquiunt: homo legi Dei satisfacere potest, et his actionibus meretur remissionem peccatorum. Sed cum nunquam sciat, quando satisfecerit, semper dubitet, an placeat Deo. Ita ostendunt se non auditores esse Pauli, sed mordicus tenere persuasionem humanam, quam anteferunt Paulo diserte diversum docenti. Et cum scriptum Pauli non ausint prorsus delere, audacter fingunt cavillationes ad eludendam Evangelii vocem¹), quam prolatam ex simu aeterni patris Deus per Prophetas, Christum, et Apostolos generi humano tradidit, ut de remissione peccatorum certo nobis voluntas Dei nota esset.

Omittimus exempla alia. Nam si plura commemorare vellemus, quam longa futura esset oratio? Num Prophetarum et Apostolorum discipuli sunt, qui sacerdotem, honestum maritum, interfici iubent? Haec iniusta crudelitas ex Phalaridis disciplina est, non ex Prophetica et Apostolica.

Postquam autem ostendimus, et quid sentiamus, et quae sit voluntas nostra in caussa tanta: nunc reliquum est, ut reverenter omnes Reges, Principes, et omnium nationum viros bonos oremus, ut propter gloriam filii Dei, et salutem Ecclesiae, autoritatem suam ad hoc officium Deo a toto genere humano debitum conferant, videlicet ne adsentiantur²) iis, qui delere sinceram Evangelii doctrinam, seu Synodi praetextu, seu aliis modis conantur.

Nobis quidem nulla res humana gratior contingere posset, quam videre synodum dignam Ecclesia Dei, in qua, libera et pia

¹⁾ vocem] Seckend .: veritatem,

²⁾ adsentiantur] Seckend.: adsentiamur

ollatione sententiarum de rebus maximis, explicata veritas inter nnes gentes communi consensu propagaretur. Talem synodum, clesiae necessariam et salutarem, et nos¹) a Deo ardentibus tis petimus, et aliquoties ab invictissimo Imperatore Carolo 1910 de Domino nostro elementissimo, omnes ordines in hoc 1910 petiverunt, in qua synodo vere, ut Psalmus dicit, connirent populi et Reges ut servirent Deo: hoc est, in qua veris odis restituerent veram Dei invocationem, et saluti animarum nsulerent, non stabilirent idola et pravas opiniones, oppressa ritate partim vi, partim sophismatum praestigiis

Sed huius Tridentinae synodi, quam indixit Paulus tertius, dicium sequuturos nos esse, nequaquam polliceri possumus. osque perspicuae et verae caussae excusant: Persona iudicis, ni est inimicissimus nostrae causae "); et forma iudicii, in quo alla libertas est dicendae sententiae, et in suffragium ibunt plures idocti et inimici nostrae doctrinae, et si qui alii ") meliores adent, deterriti saevitia malorum, non audebunt dicere quod senunt "): postremo et locus periculum nostris minatur.

Ac primum iustas esse causas, cur Romanum Pontificem non ossimus facere iudicem nostrarum controversiarum manifestum st. Nota est enim vox naturae et scripti iuris, quae vetat ei ⁵) idicium permittere, qui reus est ipse et inimicus, et hostilem nimum perpetuis praeiudiciis declaravit.

Hoc tantum b) dissidium orbis terrarum initio ortum est a sprehensione errorum pontificiorum, quos monachi circumferentes enales indulgentias cum auxissent, postea Pontifex Leo X. edita alla confirmavit, et cumulavit errores, quorum refutatio maius entamen accendit. Ac sole meridiano clarius est, defendi in illa Leonis errores pugnantes cum vera Ecclesiae doctrina. Conat autem, Pontificem errantem non faciendum esse iudicem. Imque reus sit, insuper hostilem animum perpetuis praeiudiciis clarat. Quotannis repetit condemnationem nostrae doctrinae, magnam crudelitatem exercet in omnes qui amplectuntur nostras intentias, et inflammat reges et principes toto orbe terrarum exercendam similem saevitiam.

¹⁾ nos] Seckend.: nos quotidie

²⁾ nostrae causae,] Seckend.: causae nostrae,

³⁾ alli] apud Seckend. deest.

⁴⁾ quod sentiunt: | Seckend .: quid sentiant.

⁵⁾ ei] Opp. Mel. et Seckend .: illi

⁶⁾ tantum | Seckend.: totum

⁷⁾ declarat.] Seckend .: declaret.

Quid aliud nunc quoque iudicaturum esse speremus, quam ut hanc crudelitatem confirmet, quam necessariam esse iudicat ad retinendam potentiam et eius nervos. Suntque potentiae ipsius nervi idola et falsae opiniones, quas taxamus. Scimus hanc tam tristem repraehensionem multis magnis viris politicis ingratam esse, et nos non sine magno dolore hos Ecclesiae 1) morbos commemoramus. Sed nimis 2) vera est 3) haec commemoratio, et nunc quidem necessaria, quia aliquos esse de Deo testes 4) oportet.

Deinde qualis erit iudicii forma? Initia iam vidimus: habitae sunt orationes, in quibus Amphictyones b), qui sunt Tridenti, iactitant Romanum Pontificem et ei addictos nullis doctrinae erroribus contaminatos esse, et queruntur ab aliis sparsas esse haereses, nec dubium est eos id crimen in nos conferre. Tales quid iudicaturi sint, iam ostendunt. Et accedunt alii multi b Episcopi, quibus solis suffragatio conceditur, ignari doctrinae de Deo, et opiniones de Ecclesia peregrinas et ethnicas circumferentes, dediti voluptatibus, et ardentes odio nostri, quia aliquid diminui de dignitate sua nostris clamoribus arbitrantur. Hi habent adiunctos monachos indoctos, partim fascinatos stulta superstitione, partim agnitam veritatem ceu furiis agitati delere conantes.

Haec tota turba iudicum, etsi per sese abhorret a veritale, tamen sicubi 7) in rebus manifestis luce veritatis convicta mutare aliquid 8) in pontificiis sententiis vellet, non auderet. Tota enim unius arbitrium intuetur. Id non esse iudicium Ecclesiae, nec sententiarum collationem, res ipsa loquitur. Etsi enim et pauci aliqui Nicodemi similes aderunt, hi tamen vix gemitu sententiam suam significare audebunt. Et ut maxime aliquid recte monerent, maior pars vinceret.

Haec cum sint manifesta, iniuste faceremus, si illius multitudinis, quam veritati inimicam esse scimus, audaciam confirmaremus: quod fieret, si istam Synodum iudicem faceremus. Nec dubium est, nihilo nos iustiores aut liberiores iudices habituros esse, quam habuit Theramenes Critiam et caeteros collegas.

¹⁾ Ecclesiae] apud Seckend. deest.

²⁾ nimis] sic Opp. Mel. et Seckend.; in Sylloge illa legitur: nimius

³⁾ est] Seckend, typ. errore: et

⁴⁾ de Deo testes] Seckend.: testes de Deo

⁵⁾ Amphictyones, Seckend.: illi Amphictyones,

⁶⁾ alii multi] Seckend.: multi alii

⁷⁾ sicubi] apud Seckend, deest.

⁸⁾ mutare aliquid Seckend.: etiamsi quid mutare

Praeterea ad judicii formam pertinet, certo constitui, an ex ure divino, ex symbolis et certis testimoniis doctrinae Apostorum pronuntiandum sit, an vero ex recenti consuetudine sexentorum annorum, et Decretis, quae aut ex superstitione 1) nata ant, aut condita sunt, ut munirent potentiam, et ex diluta theorgia Thomae, Scoti, et similium.

Imo 2) vero in 3) tertia sessione synodi Tridentinae decretum st, non dissentiendum) esse ab iis traditionibus et interpretaonibus, quae sunt ipsis usitatae. Haec si erit norma iudicii. uid pronuntiaturi sint de nostris sententiis 5), iam liquet. Damnaunt hanc propositionem: Fide iustificamur, quia non sequitur) homae interpretationem, quae est corruptela pugnans cum ipso aulo, et cum vetustis et sanioribus enarrationibus. Damnabunt oc dictum: Una oblatione consummavit omnes qui sanctificantur, wod affirmat, unicum fuisse sacrificium propitiatorium, mortem lii Dei. Nunc 7) constat 8) coenae Domini administrationem non sse sacrificium, quale ipsi docent, applicandum pro aliis, ut pereatur remissionem peccatorum. Habent enim contrariam perussionem, quae multis seculis late vagata est.

Si ex his recentibus opinionibus pugnantibus cum Apostolica octrina pronuntiabitur, nihil opus est synodo. Nota enim sunt aec recentia, et ob hanc ipsam caussam a nostris reprehensa, uia cum ab Apostolica doctrina dissentiant, quae est immotum timmutabile decretum Dei, necesse fuit ad apostolicam doctriam mentes hominum revocari.

At dicent, cum pleraeque sint scripti et sententiae controersiae, ἡητοῦ καὶ διανοίας, cur magis vestrae interpretationi, quam ostrae, quae consensu aliquot seculorum comprobata est, credemus? Etsi haec obiectio plausibilis est, tamen omnes pii, dorina mediocriter exculti, vident quid respondendum sit.

Primum⁹), non sunt omnia obscura in sermone divino et in mbolis. Nulla igitur interpretatio cum fontibus pugnans, recienda est. Non enim gignenda est nova de Deo doctrina, ut

¹⁾ ex superstitione] sic Opp. Mel. et Seckend. ; Sylloge habet: superstitione

²⁾ Imo] Seckend.: Iam

³⁾ in] in Opp. Mel. deest.

⁴⁾ dissentiendum] Seckend.: discedendum

⁵⁾ de nostris sententiis] apud Seckend. desunt.

⁶⁾ sequitur] Seckend .: sequimur

⁷⁾ Nunc] Seckend .: et nunc

⁸⁾ constat] in Opp. Mel. et apud Seckend. deest.

⁹⁾ Primum, Seckend.: Primo

fecerunt ethnici, Orpheus, Hesiodus. Ostendimus autem multas adversariorum interpretationes pugnare cum fontibus, et genus doctrinae novum esse, non traditum a Deo. Ethnicum est enim, quod fingunt prodesse sacrificium ex opere operato sine bono motu utentis.

Deinde constat et hoc, recentia secula, quorum consensum sequuntur adversarii, discessisse a veterum scriptorum ¹) saniorum interpretatione. Videndum est igitur, utra interpretatio, nosta an contraria, pugnet ²) cum fontibus, hoc est, cum scriptis propheticis, et apostolicis symbolis, et certis testimoniis Apostolicae sententiae.

Hanc esse normam iudicii oportebat. Nec nos ignoramus, multos praestigiatores, ut stabiliant idola et pravas opiniones, praetexere antiquitatem, et inflectere integras conciones Christi et Apostolorum ad ³) humanas opiniones contra nativam sententiam, et illustria primae Ecclesiae testimonia. Ac magnum decus sapientiae multi in collegiis pontificiis et in aulis ⁴) Regum esse putant, artificiose pingere idola, et concinna ⁵) aliqua interpretatione falsas opiniones lenire.

Hi ludi, cum multis modis Ecclesiae perniciosi sint, profecto exemplum non est confirmandum. Nam si his fucosis interpretationibus excusare licet errores, qui nunc taxati sunt, aliquanto post etiam ethnicis religionibus, ut diabolus instigat levia ingenia ad deridendum Deum, affingentur bellae excusationes.

Esset autem impietas, talibus sophistis) permittere cognitionem, qui non habent studium veritatis: sed cum videant hoc plausibilius esse), tantum quaerunt praetextus, ut quoquo modo) praesentes ritus tueantur). Oramus autem omnes graves viros amantes Ecclesiam Dei, ne audiant tales agyrtas, corrumpentes doctrinam de invocatione, quam purissimam esse oportet.

Cum mens in invocatione quaerit quem alloquatur, et an et cur audiantur nostrae preces, necesse est sciri hunc esse verum

¹⁾ scriptorum] apud Seckend. deest.

²⁾ pugnet] Seckend .: congruat

³⁾ ad] Seckend .: et

⁴⁾ pontificiis et in aulis | Seckend.: Pontificum et aulis

⁵⁾ concinna] Seckend.: continua

⁶⁾ sophistis] sic Opp. Mel. et Seckend.; Sylloge: sophisticis

⁷⁾ cum videant hoc plausibilius esse,] haec h. l. apud Seckend. desunt.

⁸⁾ ut quoquo modo] Seckend.: quomodo

⁹⁾ tueantur.] Seckend.: tueantur, quia id vident regibus gratum et plausibile esse.

Deum, creatorem coeli et terrae, et conditorem Ecclesiae suae, pri se nominat patrem Domini nostri Iesu Christi, et certo exaulire propter filium, quem voluit pro nobis victimam fieri, et constituit psoity xai ixéty xai àpxispéa.

Hic si oculis obiicit ille praestigiator Georgium, Martem, monem, Annam, et dicet') congruere has invocationes, iam re rera Deus horribili') contumelia afficitur.

Artaxerxes votum fecerat, aegrotante incesta coniuge, se monem solam velle colere, si sanaret mulierculam, et velle otam viam ab arce Babylonica ad templum auro tegere, quod psi donaturus esset.

Haec si talis aliquis sophista leget, quaeret speciosam interretationem. Dicet Iunonem significare unicam aeternam menem, seu πρόνοιαν rectricem, et Deo gratam esse munificentiam), qua templa ornantur, ut sacerdotes ali, studia iuvari, pauperum nopia sublevari possit.

Tales fuci semper et fuerunt 4), et erunt perniciosae corrupteae invocationis verae, de qua concionatur Evangelium. Quare adresari talibus, quamlibet speciosis interpretationibus, necesse est.

In historia passionis filii Dei, insignis imago proponitur, um oculi filii Dei teguntur fasciis, et undique facies caeditur olaphis, et adduntur virulenti sarcasmi: Vaticinare quis te perusserit. Irrident velatum: quasi aut non videat a quo contuielia afficiebatur⁵), cum velit perhiberi vates: aut etiam si vieat, dissimulare tamen, et accipere iniuriam cogatur.

Quid tam simile est huic imagini, quam illae fucosae errarum interpretationes)? Veritatem tanquam captivam isti proacunt, ac primum oculos eius velant, hoc est, nudam cerni dunt. Deinde alii aliunde colaphos infligunt, hoc est, corruelis novis eam lacerant. Et sibi ipsis) plaudunt, et) tanlam re bene gesta triumphos agunt inter suos, et Epicurea aucia sibi persuadent non cerni has fraudes a Deo: nec verentur dicia hominum, freti potentum favore.

¹⁾ dicet | Seckend .: dicit

²⁾ horribili] Seckend.: horribiliter

³⁾ munificentiam, Seckend.: magnificentiam,

⁴⁾ et fuerunt,] Seckend .: et fuerunt, et sunt,

⁵⁾ afficiebatur,] Seckend .: afficiatur,

⁶⁾ erratorum interpretationes?] Seckend.: errorum excusationes?

⁷⁾ ipsis | Seckend.: ipsi

⁸⁾ et] in Opp. Mel. et apud Seckend. deest.

Adversus tales sophistas, in tantis periculis extremae senectae mundi, profecto diligentia et circumspectione opus est, ne et haec quae iam restituta sunt, novis praestigiis obruantur, et ne ') hoc exemplo confirmentur petulantia ingenia, quae libenter omnes religiones miscent.

Omnium virtutum longe maxima est, maximeque necessaria, vera Dei invocatio: quae est rectrix omnium periculorum vitae, et radix caeterarum virtutum, et praesidium in hac miseria humana praecipuum. Huius virtutis doctrinam vult Deus omnibus hominibus notissimam esse²), et servari incorruptam. Facile autem deerrant humanae mentes a Deo: et in quam tetros furores ruant, postquam semel impulsae diaboli laqueis tenentur, ostendunt idola, et perniciosi errores omnium seculorum atque aetatum.

Ideo non concedendum est, ut homines Epicurei, aut ignari doctrinae coelestis, et non amantes veritatem, et studiosi sophistices, de his controversiis pronuntient.

At dicet aliquis: Nullane patiemini iudicia, nullam cognitionem? Imo non dubitamus, membra verae Ecclesiae Dei passim in toto orbe terrarum, quo perferri doctrina potuit, quotidie iudicium facere. de doctrina, et multi suam sententiam declarant, qui ut testentur se probare hanc doctrinam, confessionem eius vitae suae. anteponunt.

Non igitur desunt iudices et testes nostrae sententiae. Atque utinam de his tantis rebus, quas universo generi humano notissimas esse oportebat, in iudicio vere ecclesiastico possemus nostras sententias cum viris doctis, timentibus Deum, et amantibus veritatem, conferre. Cur autem eius synodi cognitionem expeteremus, in qua non solum nos non audiemur, sed etiam aliis recte sentientibus libertas dicendae sententiae nulla concedetur?

Postremo et loci periculo iuste movemur, ubi cum nostri tuto versari, praesertim emissa aliqua libera voce, non possent, satis excusati sumus, quo minus ad eum locum accedamus.

Extant et vetera et probata exempla sanctorum patrum, qui Synodos defugerunt, quanquam autoritate summa indictas, cum suspicabantur non hoc agi ut veritas patefieret, sed ut stabiliretur aut tyrannis, aut impium aliquod dogma.

Imperator Constantinus edicto luculenter et severe scripto

¹⁾ et ne] Seckend .: nec

²⁾ notissimam esse, | Seckend.: esse notissimam

³⁾ facere] Seckend.: ferre

⁴⁾ vitae suac] Seckend .: suae vitae

praecepit gubernatoribus Ecclesiarum, ut in Tyro convenirent. Etsi aliqui eo viri boni, et Deum recte colentes accesserunt, ut Potamon martyr, tamen plures Episcopi colludebant cum Ario. Cum igitur Athanasius videret se habiturum esse iniquos iudices, octu discessit: cumque ad Imperatorem, qui non procul erat, renisset, coram Imperatore, quanquam irato, se excusavit.

Deinde Constantius 1) synodum Antiochiae coëgit frequentissinam 2). Ad hanc noluit accedere 3) Maximus Hierosolymorum epicopus, cum quidem loci vicinitas eum invitare posset. Sed 107at 4) quo voluntas Constantii 5) propendebat, vel potius quid nachinarentur illi impostores, qui mirificis technis depravabant imperatoris animum.

Postea cum Photinus horribilem tumultum in Pannonia exciasset, renovans veterem Ebionis blasphemiam, ac negans in Christo has esse naturas, Imperator, ut in re magna, synodum convocat symium. Ad hanc magnitudo negotii invitare debebat omnes, maesertim qui non longe aberant. Venit autem eo magna frementia Arianorum, quae cum suspecta esset piis Episcopis in ecidente, plurimi eo accedere noluerunt. Ex praecipuis vero menit eo Hispanus quispiam), Osius Cordubensis episcopus, quem mperator propter nominis celebritatem peculiariter evocarat. Cumue ibi astute depravatum esset Nicenum symbolum, Osius ambiuitatem verbi, quod insertum erat, stulta opinione tranquillitatis pprobavit.

Postea cum eius autoritatem haeretici allegarent, Ecclesiae multis regionibus perturbatae) sunt. Ideo Hilarius aspere quetur de Osio, eique non solum imprudentiam, sed etiam levitem tribuit. Quare multo satius fuisset, Osium non venire in nodum.

Cyrillus episcopus Hierosolymorum, qui defendit δμοούσιον, cum Gregorio Nazianzeno tandem consensit), aliquoties citatus Synodis, non accessit ad eas, ac primus dicitur usus scripta pellatione.

¹⁾ Constantius] sic recte Seckend.; Sylloge et Opp. Mel.: Constantinus

²⁾ frequentissimam.] Opp. Mel. typ. errore: frequentissimum.

³⁾ noluit accedere] Seckend.: venire noluit

⁴⁾ norat] Opp. Mel.: noraut

⁵⁾ Constantii] sic recte Opp. Mel. et Seckend.; Sylloge: Constantini

⁶⁾ quispiam,] Seckend .: quidan,

⁷⁾ perturbatae] Seckend .: magis perturbatae

⁸⁾ consensit,] Opp. Mel.: consentit,

Imperator indixerat, ut Mediolani convenirent Episcopi ex oriente et occidente. Ibi cum Paulinus episcopus Trevirensis, et pauci quidam alii animadverterent Auxentium favere Arianis, statim initio discesserunt, ac fuerunt caeteris autores discedendi. Non enim volebant praetextu synodorum deleri veritatem.

Cum igitur similes causas habeamus, ne Tridentinam Synodum probemus, quales illi habuerunt in fugiendis aut relinquendis impiis Synodis, satis nos et hae caussae et haec exempla excusant.

Precamur autem Deum aeternum patrem Domini nostri lesu Christi, ut sicut se 1) immensa bonitate generi humano patesecit, ita servet inter homines lucem Evangelii, nec sinat eam deleri humanis furoribus quibuscunque. Precamur etiam, ut voce Evangelii colligat sibi in multis gentibus aeternam Ecclesiam 1), a qua vere invocetur et celebretur, et ubique terrarum idola evertat Oramus etiam³) propter gloriam Dei⁴) et salutem Ecclesiae invictissimum Imperatorem Carolum Augustum, Dominum nostrum clementissimum, et omnes reges et principes, ne praetextu synodi sinant damnari manifestam veritatem, et confirmari idola, et iniustam saevitiam passim grassantem: ac sibi ipsis comminationes divinas proponant, in quibus dicitur: Blasphemia Spiritus non remittetur hominibus. Item, Veniet super vos sanguis iustus effusus inde usque a nece Abel iusti, etc. Non assentiantur hypocritis, qui agnitam veritatem obruere conantur. Non sint ministri alienae crudelitatis: sed quaerant salutaria consilia ad fovendam Ecclesiam Dei, quae profecto in hac mundi b) senecta fit angustion et aerumnosior. Haec reverenter, ut in Ecclesia Dei, sine ullis privatis cupiditatibus petimus. Non enim delectamur dissidio, nec ignoramus nostra pericula et nostras aerumnas: sed assentiri non possumus, ut Evangelii lux, et doctrina necessaria Ecclesiae Dei aboleatur, nec societate crudelitatis polluere mentes nostras, et universam posteritatem nostram volumus.

Haec est plana) consilii ratio: quam cum iustissimam esse constet, ab ea non discedendum est, et exitus Deo commendandi)

¹⁾ se] apud Seckend. decst.

²⁾ aeternam Ecclesiam, Seckend.: ecclesiam acternam,

³⁾ etiam | Seckend .: autem

⁴⁾ Dei] Seckend,: Christi

⁵⁾ mundi] apud Seckend, deest.

⁶⁾ plana] Opp. Mel.: plena

⁷⁾ commendandi? Seckend .: committendi

sunt. Sicut saepe docet vox coelestis, ut in Psalmo 36. Subditus esto Deo, et ora eum. Item, Expecta Deum, et custodi viam eius. Et hunc ipsum aeternum patrem Domini nostri Iesu Christi, conditorem omnium rerum et Ecclesiae suae oramus, ut nos gubernet et defendat, Amen.

306. No. 3514b. (Vol. VI. p. 200.)

17. Jul.

Vitus Theodorus ad Melanchthonem.

Bernh. Frid. Hummel Epistolarum historico-ecclesiasticarum Seculo XVI. a celeberrimis viris scriptarum Semicenturia (I.) (Halae 1778. 8°.) p. 63 sq. No. XXXII.

Phil. Melanchthoni.

S. in Domino. Tandem consilia Caesaris patefacta sunt, cur colloquium instituerit Ratisbonae. Nam in Replica, quae nostris hisce diebus oblata est, ostendit, se ad componendas religionis controversias curasse concilium fieri, ac se nunc monere, ut nostri eo suos mittant et concilii summam amplectantur. Qui Tridenti sunt, ut audio, nunc in loco iustificationis explicando occupantur. lbi audiemus Malvendae sapientiam. Augustanorum consilium frustra fuit. Nam, ut proxime quoque scripsi, duces et milites praemoniti diffugere. Ulmensium praefectus pylas, qua ad Germaniam ex Italia transitus est, occupavit; Augustanus autem dicitur subsecutus Caesarianos et assecutus quoque nonnullos. Ex Vienna Ratisbonam missae sunt bombardae ad disiiciendos muros factae 18, pulveris bombardici mille et ducenti centenarii. Additi sunt his ceu custodes Hispani circiter 1400, quorum immanitas plus quam Turcica esse fertur. Narrant hanc historiam nostri mercatores, qui recens venerunt Vienna. "Decem Hispanos occupasse molam, hospitem statim ad trabem ligatum et raptas tum uxorem tum filias ad stupra, postea solutum vinculis hospitem coactum, ut vinum et alia necessaria curaret. Id fecit, dissimulato dolore et ira, liberaliter. Postquam autem vino sopiti milites sunt, ipse, occlusa stuba, convocat paucos vicinos, eos ad fenestras stubae collocat armatos et fornacem igne complet. Excitati fumo et aestu Hispani frustra occlusam ianuam tentant; deinde per fenestras conati elabi, occiduntur ad unum omnes." Utinam horum exemplo reliqui quoque omnes pereant! Legi tuum scriptum Pomerani nomine editum atque hic recudi curamus. tinet enim exhortationem saluberrimam ac his temporibus inprimis necessarium. Bene vale in Domino, carissime Philippe, et scribe saepius. Opus enim nobis est, ut a te confirmemur. Datae Noribergae XVII. Julii 1546.

Vitus.

307. No. 3519 b. (Vol. VI. p. 204.)

25. Jul.

Ambrosio Moibano.

Huius epistolae ex Simleri collectione Tigurina (S. Msc. 61.) apographon per Cl. Virum Voegelinum accepi.

Reverendo viro, eruditione et veritate praestanti D. Ambresio Moibano, Doctori Theologiae, gubernanti Ecclesiam Dei in inclyta Urbe Vratislavia, fratri suo cariss.

S. D. Reverende vir et amice carissime. Servabit Filius Dei, Dominus noster Iesus Christus, Ecclesiam suam, et in ea pias familias, et earum hospitia, etiamsi fatalibus causis ruunt Imperia. Diu iam a Ioh. Filio nihil accepi literarum, quarum iter bellis impediri existimo. Quare te oro, ut, si quid habes, de eo mihi scribas. Zachariae filii tui convictor in Academia Ienensi fuit hic magister Adamus Cureus, Freistadiensis, doctus et honestus vir, qui isthuc proficiscitur, quia in patria servire Ecclesiae mavult, quam alibi. Et commendatus est Viro honestissimo, Domino Morenberger. Vir modestus et recte eruditus est, et mores sunt honesti, et scio studiosum fore communis concordiae. Quare te oro, ut eum complectaris, et tua autoritate adiuves. De bello germanico non libet scribere. Vestrae urbi et tibi tranquillitatem gratulor, et Deum oro, ut nos protegat.

Mitto tibi orationem D. Capnionis, cuius lectionem spero tibi non insuavem fore. Bene vale. Die Iacobi Apostoli, filii Salomes. Philippus Melanchton.

308. No. 3521 b. (Vol. VI. p. 206.)

29. Jul

N. N.

loseph. Chmel in libro suo: Die Handschriften der k. k. Hofbibliothek in Wien. 2 Bde. (Wien 1840. 1841. 8°.) Tom. I. p. 240. in descriptione Codicis MS. Nro. 7589*. Codd. 199—203. complectentis memorat, in Cod. 199. Miscellanea quaedam historica continente Fol. 12. exhiberi epistolam 4. Cal. Sextil. 1546. a Melanchthone Witebergae ad Anonymum scriptam, quae sic incipiat: "Romae vigesima prima huius mensis publice indictum est bellum Nomine caesaris et papae, non adversus inobedientes imperii tantum, ut volebat Caesar, sed adversus protestautes..." (1 pag.) Hanc epistolam integram hucusque non vidi.

309. No. 3576 b. (Vol. VI. p. 248.)

12. Oct.

Vito Theodoro.

Inter Codices MSS., qui in Bibliotheca Seminarii theol. Witenbergensis asservantur, exstat No. 4.: Index aliquot epistolarum Melanchthonis, quarum apographa I. S. Vater olim possidebat et ineditas iudicabat. In hoc Indice memoratur quinto loco Mel. epistola ad Vitum Theodorum 12. Oct. 1546. scripta, quae incipit a verbis: Apud Euripidem Theseus non vult secum proficisci Adrastum. Hanc epistolam ipsam non inveni.

310. No. 3586 b. (Vol. VI. p. 255.)

30. Oct.

Georgio Sabino.

Haec epistola primum edita est a Baxmanno in Niedneri Ephemeridibus Zeitschrift sur die historische Theologie anni 1861. No. VII. Oreissig noch nicht gedruckte Briese Luthers, Melanthons und einiger Zeitgenossen. (p. 601—642.) p. 622. epist. 9.; postea iterum a Frid. Koldewey in iisdem Ephemeridibus anni 1872. fasc. I. No. I. Reun bisher nicht gedruckte Briese Melanthons über und an Martin Kemniß. (p. 3—23.) p. 10. epist. 1. Hic alter editor autographon Melanchthonis, quod nunc in Bibliotheca ducali Guelserbytana asservatur, prior autem editor Crameri, Pastoris Ecclesiae Quedlinburgensis, apographon, quod in Bibliotheca Seminarii theologici Witenbergensis exstat, ob oculos habuit. De anno, quo scripta est, vide Baxmann 1. 1. p. 613. et Koldewey 1. 1. p. 5.

Clarissimo viro eruditione et virtute praestanti D. Georgio Sabino, consiliario Inclyti Ducis Borussorum, genero suo carissimo.

S. D. Egregia est eruditio et virtus Martini¹) cognati tui, et habiturus erat in his regionibus honestum locum, si tranquilliora essent tempora. Nam et princeps Ascanius²) iam ei spem ostenderat. Nec bellum in ripa Danubii studia harum regionum turbasset. Sed Erinnyes aliud malum propius excitarunt, quod Deus avertat. Nunc igitur ad te Martinus proficiscitur, nec consilium tantum sed etiam auxilium a te petit. Certe usui esse poterit in docendo etiam in Academia frequenti. Bene et feliziter vale. die 30. Octobris. (1546.)

Philippus Melanthon.

¹⁾ Martini Chemnitii, quocum Sabinus ex linea materna in tertio gradu isanguinitatis in linea inacquali cognatus crat, vide Koldewey l.l. p. 16. not. 1.

²⁾ Georgius III. Princeps Anhaltinus, Episcopus Merseburgensis, conf. dewey 1. l. p. 17. not. 2.

311. No. 3678 b. (Vol. VI. p. 334.)

25. Dec.

Sigismundus Gelous ad Melanchthonem.

Hace epistola exhibetur in Io. Fechtii libro: Historiae ecclesiasticae Seculi a. n. C. XVI. Supplementum; plurimorum et celeberrimorum ex illo aevo Theologorum epistolis, ad Ioannem, Erasmum et Philippum, Marbachios, — constans. Divisum in VIII libros. (Francofurti et Spirae 1684. 40.) P. VIII, p. 879—883.

Clarissimo, Doctissimo et omnibus virtutibus excellenti Viro, D. Philippo Melanchthoni bonarum artium et caelestis doctrinae assertori, Praeceptori et tanquam patri suo longe carissimo ac perpetue colendo.

S. P. D. Quod me dignum habes, mi Praeceptor, quem literis tuis 1) ornes, habeo tibi gratiam, quibus ego ita delector, ut illis in hac vita gratius ac iucundius nihil habeam. Hae sunt opes meae, hi thesauri, hae summae deliciae. Aliorum quamvis coniunctissimorum hominum literas, semel perlectas, repono, harum lectione satiari nullo modo possum. Vicies eas in die promo, ac quoties sumsi in manus, sive cum aperio, sive cum convolutas claudo, iterum atque iterum deosculor, et de ardentissimo cordis affectu complector, cuius mihi vivam quasi imaginem hae referre videntur. Te ipsum mihi propono, cogito tuam in congressibus festivitatem, summam gravitatem, singularem prudentiam, incredibilem pene lenitatem ac mansuetudinem. Ista cogitatione plerumque et solitudinis taedium vito, et doloris, quem ex communibus aerumnis capio, acerbitatem lenio. Iam tertiam abs to epistolam 1) accepi. Ego nullam occasionem neglexi, quin aliquid ad te literarum dederim. Te vehementer rogo atque oro, ut deinceps quoque ad me scribas, devincies me tibi aeterno et immortali beneficio. Et quanquam omnia summa officia tibi debeo, tamen si hoc quoque beneficium prioribus tuis meritis adieceris, magna et insigni accessione tuum erga me amorem confirmaris, nec erit quicquam, quod ad arctissimum perfectissimae obligationis vinculum requiri amplius possit. Humanum est, ut noster Cicero inquit, cui multum debeas, ei plurimum velle debere. Quod me hortaris, ut dolorem, quem conspectus calamitatum et servitutis Pannonicae mihi adfert, moderem, equidem id sedulo facere studeo, sed aerumnae, quae quotidie nuntiantur, rationem et consi-Turci indies ulterius procedunt atque imperii lium superant.

¹⁾ Hae tres epistolae nondum repertae sunt. In Corpore Ref. inventur nonnisi serius, d. 20. Maii 1559, a Melanchthone ad Sig. Geloum scripts.

sui limites promovent, et quod simplicium animos valde movet, videtur Christus professionem suam Mahometo cedere, qua cogitatione dementati non pauci fidem abnegant, et se incidi patiuntur. Toties vidimus Pannonicos campos Christiano sanguine stagnare, nunc quoque etsi oratores Regis de pace componenda ad Caesarem Turcarum Constantinopolim missi sunt, hostes tamen nihilo minus loca omnia, quae nondum subacta sunt, ferro ac fiamma vastant, et ut illa apud Homerum 1) Melengro quaeritur:

"Ανδρας μεν ατείνουσι, πόλιν δέ τε πυρ άμαθύνει, τέανα δέ τ° άλλοι άγουσι, βαθυζώνους τε γυναίκας.

Ademtae sunt nobis hoc mense Novembris, in Somogio arces munitissimae, Dombo, Debregest, Turris Simonis, Tamasi, Ozora. Fuit in Simonis turri collocatum praesidium trecentorum veteranorum militum, hos Turci quotidie ad faciendam deditionem sollicilabant, ac interposita sui imperatoris fide, faciebant eis potestatem abeundi cum rebus suis, et cum impedimentis omnibus, ac quocunque vellent commigrandi. Tribunus militum ubi vidit munitionem teneri amplius non posse, suos cohortatus dixit multa graviter de perfidia hostium, exempla commemoravit. Dixit, quid Christiana fides postulet, praestare pro gloria Christi honeste mortem appetere, quam arce dedita, aut in perpetua ignominia vivere, aut pecudum instar inermes obtruncari. Quos ubi satis animatos vidit, paucis secum retentis, in hostes emisit, sperabat eos Turcorum castra disiecturos esse aut consternatis subito pavore illorum animis arcem oblivione liberaturos. Dimicarunt illi fortissime tamdiu, donec lassati continue hostium caede a circumfusa multitudine ad unum omnes obtruncati sunt. Qua victoria elati Turci sine mora munitionem invadunt. Tribunus de praesidio desperans patefacta porta erumpit, tanto impetu, ut eum non secus ac 2) fulmen quoddam, hostes quoquo se converterat, devitarint: ita obvios quosque caedendo per mediam Turcorum aciem perrupit atque incolumis abiit. Nostros Principes interim, Deus bone, quantus veternus habet? sed nimis vigilant ad effundendum innocentem sanguinem, ad expilandos subditos δημόβοροι Non possum interitum patriae siccis oculis spectare: sed cum mederi exitialibus malis nequeam, funera tantum eius lugubri lamentatione prosequor. In tanto dolore unicum est perlugium, quod historiae et sacri libri praestant. Huc confugio, in

¹⁾ Hom. II. IX, 593 sq.

²⁾ ac] Fechtius typ. err.: ad

hoc portu tandem conquiesco. Video fatales esse imperiorum Scio promissam esse ecclesiae perpetuitatem, non sic periodos. tamen, ut omnino marcescamus, ut affluamus deliciis, ut auream Servabatur et propugnabatur ecclesia etiam. aetatem speremus. cum captiva serviret in Babylone. Scio regna mundana fluxa esse et caduca, solius Christi regnum in aeternum permansurum. Haec cogito, his me solor, sicut tu quoque sapienter mones. Video Christum potenter dominari in medio inimicorum suorum. quod scribis, te putare, non minorem esse servitutem Christianorum in Belgio, quam sub Turcis, scito in iurisdictione Turcorum ubique libere praedicari evangelium, ut summum beneficium Dei esse dicas, quod has terras a barbaris subiugari permiserit. Etsi enim corpora serviunt, certe evangelii magna lux affulsit et est amplissima libertas spiritus, quam nostri reges, si rerum potirentur, armis et castris impedirent. Benedictus Abaude, homo integerrimus et egregie doctus, qui ante annum isthic ordinatus est in Zeged, quae civitas est opulentissima et maxima, ad Tiscam sita, et in schola et in templo magno cum favore Bassae docet, adeo ut nuper in quadam disputatione ipse Bassa Monachis silentium indixerit, quos non secus ac moriones habel ac minatus est, brevi se eos ex urbe eiecturum, quod ego el fama praenuntiante et non ita multo post ex ipsius Benedicti literis certo cognovi. Stephanus Zegedinus, qui aliquandiu Witebergae bonis artibus operam navavit, concionatur in oppido Ziglet, quod octo milliariis infra Budam Turcae tenent. Emericus, qui nuper isthic rediit, recta se Tolnam contulit, quae iacet in nlteriori ripa Danubii et Turcico praesidio onerata est. Denique licet unicuique Doctori, scholastico, concionatori transire in illorum partes et docere, ubicunque velit, sive in ludis sive in templis, nec praemium consuetum docentibus diminuitur. Verum ego nonnihil subvereor, ne hostes eo tantam libertatem concedant, ul populum ad se alliciant, qui quia verbi divini est cupidissimus, eo confluit, ubi illud pure ac sincere doceri audit. Nec illi tam dementes sunt, ut sylvis et desertis imperare velint, ut ea loca, quae armis subegerint et sanguine suo pepererint, deseri a colonis patiantur. Hominum frequentia gaudent, allà toccuercos έχεινος Παύλος χαίρει, είτε προφάσει, είτε άληθεία. Χρισιός xarayyéllerai. Hanc tamen suspicionem illud infirmat, quod in ipsa Turcia multi Christum annuntiant. Franciscus Picus, Hungarus, Zegedinus, nunc Galatae, nunc Constantinopoli in magna auditorum frequentia docet, alitur a Gallico oratore et ab aliis Chriianis, qui ibi vel serviunt vel negotiantur. Stephanus Mailalas aida Transsylvanus, ceu alter Manasses, compedibus vinctus in treere Constantinopolitano, cum Valentino Tereo concaptivo suo metur, audit quotidie bonas evangelicas conciones, nuper scripsit d uxorem Christianissimam confessionem et eam causa gloriae hristi orat, ut permittat, reformari ecclesias in sua iurisdictione.

Transsylvania hac aestate Dei beneficio tranquilla fuit, et manquam aliquot annis est afflicta bellis, tamen iam reviviscit et rursus florere incipit. Construuntur passim ubique multa nova sedificia, magna fuit frugum et omnium fructuum fertilitas. Vina nobilissima copiosissime provenerunt. Sed quod Demades dixent, regnum Alexandri ipso mortuo simile fore cyclopi, cui Ulysses oculum eruisset, nos quoque oculo et capite caremus. Monachus cum Turcis colludit, intersunt omnibus conventibus Turcici Legati. nec quidquam decerni potest, quin id hosti continuo palam fiat, quia etiam in aula Reginae et Monachi, novi subinde oratores sunt, qui quoquo vadunt, eos sequuntur et magnis muneribus honorari se cupiunt, quae etiam invitis sua importunitate extorquent. Regina cum suo comitatu Polonico dies et noctes helluatur. et tempus omne, quod ab epulis superest, saltationibus dat. Nunc ex puerperio laborat, etsi id ipsa sedulo tegit ac dissimulat. Quod mihi magnam consolationem affert. In tota Transsylvania Christus agnoscitur et celebratur et coelestis doctrina promulgatur, excepta non magna Ceculiae portione, atque Alba Iulia, ubi Camonicorum Collegium est, inter quos Regina agit. Commendatus mihi est a parentibus et consanguineis suis Daniel Coperger, adolescens honesto loco natus, Cibinii, cuius pater Wolffgangus Copergensis primus omnium evangelium amplexus est ac defendit. Te magnopere oro, carissime Praeceptor, ut pro tua bonitate. eius rationem habeas. Praefice ei aliquem privatum Praeceptorem. coius opera Praecepta Grammatices et primarum artium fundamenta addiscat, apud quem et pecuniam omnem, quam in sumplus accepit, coram te deponat. Habet LXXIII aureos florenos Hungaricos, quibus ad triennium se isthic in studiis honestarum artium sustentare poterit. Commendo tibi et Iosephum Mexnerum. qui est uxori clarissimi viri, Georgii Verneri, ex fratre nepos, alque ut ei itidem privatum Praeceptorem adiungas, et ut eius Curam habeas, te pro tua erga me benevolentia valde rogo.

Ego, sicut antea decreveram, ad vos hoc tempore reverti, vamvis miro vestri desiderio tenear, non possum. Recepi inituendos in Italia liberos Francisci Revvae, Propalatini Hungarici, his conditionibus, ut ultra biennium in Italia me extrahi non patiar, quod in arbitrio meo relinquitur, ut detur victus et amictus honestus, ut numerentur quotannis sexaginta floreni nostrae monetae. Ubi Dei beneficio ex Italia reversus fuero, constituenda mihi vita stataria est, nam motoriam, ut nimis tragicam, iam pertaesus sum. Qua in re obsecro, ne mihi consilio tuo desis. Si quid habes, quod in rem meam consulere possis, id mature ad me perscribe. Ero Viennae ad mensem Aprilem. Interim, ivcundissime Praeceptor, quaeso aliquid ad me literarum des, quascunque dederis, Vitus Theodoricus ad me commodissime perferri Statui Medicinae operam dare, cuius discendae si tu mihi brevem rationem praescribas, rem mihi longe gratissimam Imperator Turcorum sine dubio appetente aestate, facturus es. cum exercitu egressurus est. Hic annus de Hungaria statuet. Vale. Tuae coniugi, Dominae mihi omni honore colendae, meis verbis plurimam salutem dicito. Eperiess. ipso die natali Christi M D XLVI.

Lycurgi orationem expecto.

Sigimundus Gelous.

312. No. 3685 b. (Vol. VI. p. 338.)

(anno 1546?)

Martino Bucero.

Haec epistola et tres subsequentes primum editae sunt a Rev. Viro Carolo Schmidt in Chr. Guil. Niedneri Ephemeridibus Zeitschrift für die historische Theologie anni 1846. fasc. III. p. 433—442. No. XVI. "Dreizehn ungedruckte Briefe Melanchthons; aus dem Archiv des protestantischen Seminars zu Straßburg." Epistolae 4. (p. 435 sq.) Editor haec adnotavit: "Dieser Brief, so wie die drei solgenden [Epist. 5—7. (p. 436 sq.)], sind in der alten Abschrift (aus dem 16. Jahrh.) ohne Datum. Aus dem Inhalte scheint mir aber hervorzugehen, daß sie zur Zeit des regensburger Gersprächs, zu Ansang 1546, geschrieben sind." Cons. autem quae epistolie 314. annotado.

Viro optimo D. Martino Bucero, amico charissimo.

S. D. Sum equidem magno in dolore, ac lachrymae mihi iam aliquoties ubertim fluxerunt. Nec meas actiones reprehendo, quae et moderatae et ingenuae cum alias, tum etiam hic fuerunt. Principum mihi consilia displicent, in quibus omnibus profecto desidero eam magnitudinem animi quam causa postulabat. Quid est enim, ut infinita omittam, quod iam denegant auxilia contra Turcos? Deinde hoc quam est absurdum, quod cum hoc modo rès diallayàs vellent instituere, res non est deliberata inter plures

principes, et adhibitis iis quorum erat valitura autoritas? Non vidi antea Marchionis literas, ac scio Lutherum non consulto celasse. Sed quadam desperatione tantae rei negligentius et de libro et de his literis cogitavit. Sed tamen iam legatis moderatissime respondit, pollicitus etiam ut audio se scripturum $\pi \rho \delta c$ tòr aŭrouparopa. Deum oro ut et principum mentes et nostras gubernet ad communem salutem. Privatam amicitiam nostram vera benevolentia ac perpetua tuebor, cupio et publicam tueri, et Deum oro ut haec negotia regat. Non possum hic recensere quam multa mihi in mentem veniant cogitanti omnium temporum Ecclesiae historiam, et inclinationes veterum imperiorum, et significationes horum animorum quibus etiam moveor. Bene vale. Salutem opto domino Iacobo 1).

Philippus Melanthon.

313. No. 3685 °. (Vol. VI. p. 338.)

(anno 1546?)

Ridem.

Vide Prolegomena praecedentis epistolae 312.

Viro optimo B. Martino Bucero, amico suo.

S. D. Etsi sum in luctu, tamen ad vos, ut petis, veniam. Nam cum exercear curis publicis, nunc etiam auxit molestiam mihi interitus Philippi, qui me adolescens coluit, et vicissim wihi tunc propter indolem charus fuit. Postea cum cognovissem eius in Republica fidem, admodum eum dilexi. Sed fortassis ille sua quadam foelicitate ereptus est τη τυραννίδι. Veniam autem ad Austriacos eo libentius, quod gentis misericordia adficior; cui metuo fatale periculum esse a Turcicis armis, et domi gypaeetus satis inclementer imperat, qui ut adcersat publicas poenas, cum Evangelio bellum gerit. O rem indignam zai βδελυχτήν, dum Turci Pannonias vastant, hic in vicina urbe Norica sedent nostri heroes, ac disputant an mures Deum vorent, rodentes panem consecra-Haec vix credet posteritas, si leget. Ego enim curabo, ut haec στρατηγήματα nostrorum extent. Bene vale. Haec scripsi commotiore animo, quod quaedam audivi de hodierna deliberatione adversariorum.

Philippus Melanthon.

¹⁾ lacobo Sturmio.

314. No. 3685 4. (Vol. VI. p. 338.)

(anno 1546 [1541?])

Ridem.

Vide eadem Prolegomena epistolae 312.

Τῷ εὐσεβεῖ ἀνδρὶ Μαρτίνω Βουπέρω.

S. D. Repetivi ab Hessiacis explicationem quae responsioni fuit adiecta. Hi polliciti sunt se intra duas horas ad vos missuros esse eas pagellas. Ab his igitur petito, si cessaverint. Spero me hodie exemplum responsionis Eccianorum visurum esse. Ille aliarmo Eccius 1) heri equo vectus est per civitatem, ac passim Episcopos adiit ut eos confirmaret, ut non de laxandis iniustis legibus, sed de nobis opprimendis ac interficiendis cogitent. Deus dissipet consilia illius. Bene vale.

315. No. 3685°. (Vol. VI. p. 338.)

(anno 1546?)

Eidem.

Vide eadem Prolegomena epistolae 312.

Viro optimo D. Martino Bucere, in hospicio Argentinensium Ratisbonae.

S. D. Etsi circumfero animo cogitationes et curas alienas ab illis procemiis hilarioribus quae postulat Hervagius?), tamen hodie institui praefationem, quam tibi mittam; erit enim longiuscula, propterea quod mihi non de uno genere studiorum, nec de scriptis tantum dicendum est, sed etiam de mea voluntate et consilio quo methodica illa in controversiis theologicis edidi. Mittam autem Noribergam, ut Vitus transmittat Argentinam. Quaeso ut significes mihi aliquid de catastrophe conventus et de tuo Quisquis erit exitus, quem Deo commendare debemus, tamen adhuc ita sentio, nos satis moderate respondisse, nec fuisse confirmanda illa quae quadam subtilitate involvere et tegere L. Gellius 3) voluit. Fuit consilium non imprudenter excogitatum; sed videmus humanam sapientiam saepe hallucinari in gubernatione Rogo ut mihi scribas istic. Bene vale. religionum. opto τῶ Ἰακώβω. Ex Lengefeld.

Qil. Mal.

¹⁾ Cum Eccius d. 10. Febr. 1543. mortuus sit (vide supra p. 189. no. 249. Viti Theodori ad Lutherum epistolam), haec epistola non cum Schmidtio ad annum 1546., sed aliquem priorem, fortasse 1541. (quo anno aliud Collequium Ratisbonae habebatur,) referenda est.

²⁾ Hernagius Schmidt I. I. p. 437. typ. err.: Hernagius

³⁾ L. Gellius | Schmidt adnotavit: ,, In margine: Forte D. Chelius (?)".

ANNO 1547.

316. No. 3710 b. (Vol. VI. p. 366.)

20. Jan.

Georgio Sabino.

Hoc fragmentum literarum, quas Melanchthon ad Georgium Sabinum, generum suum, 20. Jan. 1547. Servestae dedit, primum typis divulgatum est in Gnaphei Antilogia extemporali Lit. C. 3., deinde in Toeppen libro supra p. 86. sub no. 113. recensito p. 310. no. 5.

(Fragmentum.)

In Gnapheis (?) sententiis de discrimine coelestis doctrinae et Philosophiae, ego quidem nihil vidi, quod reprehensurus fussem. Scribam ad Staphylum eumque hortabor ad studium tranquillitatis tuendae in Academia, quae debet esse decus Ecclesiae. Certe si existimassem naturam eius tam iracundam, non fussem hortator, ut in Academiam vestram proficisceretur.

317. No. 3726 b. (Vol. VI. p. 378.)

1. Febr.

Henrico Duci Megapolitano.

Hanc epis tolam ex autographo, quod in secreto tabulario Megapolitano Suerini asservatur, primum typis describendam curavit G. C. F. Lisch in Annalibus ab ipso editis: Jahrbücher des Vereins für meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde. V. Jahrgang. (Schwerin 1840. 8°.) p. 247 sq. Nr. 12.

Dem durchleuchten, hochgebornen fursten und herrn, herrn Henrich hertogen ju Meggelburg, fursten zu wenden, Grauen zu Suerin, Rostof und Stargarden ze. der lande herrn, meinem gnedigen fursten und berrn.

Gottes gnad durch seinen Eingebornen Son Ihesum Christum vnsern beiland zuwor. Durchleuchter, hochgeborner, gnediger furst vnd herr. Wie wol zu wunschen were, das die jungen chur vnd fursten vor ansang des triegs E. s. g. als einen alden, weisen, hochsoblichen sursten und vettern auch zu radt gezogen hetten, vnd nu oben spat ist, nach dem schaden radt zu suchen, gleich wol ist noch zu versuchen, ob durch gottes gnad frid zu machen were, wie auch der durchleuchtest hochgeborn surst vnd herr, herr Joachim marggraue zu Brandenburg chursusst ze., mein gnedigster herr, der handlung ein ansang gemacht. Es wirt aber von vielen bedacht, das seer nützlich were, das E. s. eigner verson In Mehssen zu beiden Ihren vettern Eilend anthemen, da E. s. g. aller sachen gelegenheit selb vernemen mochten. Herzog Moriz lasst sich vernemen, Ehr konne sich one keiserlicher vnd koniglicher maiesteten bewilligung In keine

handlung einlassen; darumb von nöten sein wirt, keiserlich Maiestet water theniglich anzusuchen. Ich acht auch, der Landgraue zu Bessen, der zun friden geneigt ist, wisse am bequemsten mittel anzuzeigen, wie dise sachen an K. M. zu gelangen sind. Darumb wollen E. s. g. vmb gottes willen In disem Ihrem alter, Gott zu Ehren und dem vaterland vnd den vettern zu gutem, dises gottgefellig werk surnemen. Des bitt ich neben vielen andern In vaterthenikeit. Das man jezund viel disputirn will, was vor disen Jarn hette sollen verhütet werden, ist viel zu spat. Ist moglich, durch gottes gnaden surohin friden zu machen, daruss ist nu zu gedenken. Dazu wolle der Ewige gott, vatter unsers bet lands liesu Christi, gnad und hulff verleihen. Datum zu Beruest 1 kebruarii 1547.

E. f. g.

vntertheniger diener

Philippus Melanthon.

318. No. 3986 b. (Vol. VI. p. 646.)

28. Aug.

Martino Bucero.

Hace epistola invenitur inter illas, quas Rev. Vir Car. Schmidt in Niedner Ephemeridibus supra p. 272. ad no. 312. significatis a. 1846. primum edidit, vide illic p. 437. epist. 8.

Clarissimo viro, eruditione et virtute praestanti D. Martino Bucero, docenti Evangelium sideliter in Ecclesia Argentineni, amico suo.

S. D. Scripsi alias Iohanni Sturmio meo in litore Baltico inter maris fremitus celebrari doctorum sermonibus ipsius eloquentiam. Nunc ad eum audiendum proficiscitur hic noster auditor, Polonus, natus familia nobili, et literis bene excultus. Apud nos modestissime vixit. Haec ut significarem vobis petivit, ut ad vos aditum haberet; nihil nisi sermonum et doctrinae communicationem petet. Quare eum tibi et Iohanni Sturmio commendo. Scripsi tibi per Milichium de nostro Pericle qui rursus tonare coepit vehementissime negli deinvou ruquarou, et scripsit atrocem librum, qui nondum editus est, in quo ego et tu sugillamur. Fuit his diebus hanc ipsam ob causam apud Amdorfium, quem unum ad huius consilii societatem adhibet, habetque unum laudatorem huius impetus. Me et Crucigerum, ut au-

¹⁾ Schmidt huie nomini adnotavit: Flacius, ber damale ben Streit gegen Melanchthon begann.

, cras vocabit. Deum oro ut det catastrophen nobis et Ecclee salutarem. Fortassis divinitus fit, ut rursus moveatur haec
, quam necesse est aliquando explicari. Ego sum tranquillo
imo nec invitus ex hoc ergastulo discedam, si infestius me
gebit. Brevi scies reliquam historiam. Bene vale, die Augustini.

Philippus Melanthon.

19. No. 4027 b. (Vol. VI. p. 690.)

(fere m. Sept.)

Testimonium Wernhero datum.

Ex autographo Melanchthonis, quod cum illa apocha supra p. 131. no. 181. edita Dr. Ginsburg Anglus anno 1868., quo Halis commorabatur, Lipsiae emit et mihi aliquamdiu tradidit, ut scripti utriusque editionem pro ipso in officina Hendelii typographica curarem, germanica interpretatione huius latini testimonii a me addita, cui Dr. Ginsburg anglicam adiunxit. Lituras auctoris more frequenter obvias, quas in illa editione ex voluntate possessoris autographi retinui, nunc omitto. -Autographon, quamquam duo folia formae maximae complectitur, non integrum testimonium exhibet, sed extrema parte caret. Ex aliis enim testimoniis, e. c. illis ciusdem anni, quae in Corp. Ref. VI. p. 446. 494-498., 635 sq. 735-737. leguntur, elucet, in fine plerumque votum vel commendationem, et semper annum diemque adscriptos esse, qui in hoc desunt. Nihilominus erui potest, id auctumno anni 1547. scriptum esse. Nam Album Academiae Witenbergensis ab a. Chr. MDII usque ad a. MDLX., quod ex autographo Car. Ed. Foerstemannus edidit (Lipsiae 1841. 40.), p. 224. testatur, Iohannem Wernerum Rottenburgium ad Tuberim d. 19. Maii 1545. Witenbergae Rectore Udalrico Mordeisen I. U. D. esse inter cives academicos inscriptum. Et ex testimonii verbis: "cum in Academia nostra amplius biennio commoratus sit" intelligitur, fere mense Septembri anni 1547. hoc testimonium esse datum.

ccanus collegii philosophici in Academia witebergensi Philippus Melanthon S. D. omnibus lecturis has literus.

Petivit a nobis testimonium de suis moribus, studiis, et adu adolescens honestus *Iohannes Wernherus* natus in oppido inciae Roteburgo ad Tuberum. Id ei summa voluntate imperimus, Nam cum in Academia nostra amplius biennio commous sit, comperimus eum honestis moribus praeditum esse, et uram omnium artium capacem esse. Quare non solum gramticem et dialecticem didicit, sed etiam initia philosophiae perit. Arithmeticem probe callet, et se praeparavit ad doctrinam uratiorem de motibus celestibus, cognitione elementorum quae circulis celestibus, de ortibus et occasibus stellarum, et de i ac mensium ratione traduntur, quarum rerum doctrinam eo

magis amat, quia mirificus ille ordo motuum celestium accommodatus ad utilitatem animantium, et varias mutationes inferiorum corporum tum significans, tum efficiens, illustre testimonium est hunc mundum non casu extitisse, sed ab aeterna mente architectatrice conditum esse. Et quia domestica disciplina ad agnitionem Dei adsuefactus est, et doctrina ita confirmatus est, ut vere statuat, et esse deum, et hanc unam de deo doctrinam veram esse, quam ipse patefecit in Ecclesia, per Filium, prophetas et Apostolos: Hanc doctrinam toto pectore amplectitur et abhorret ab omnibus fanaticis opinionibus pugnantibus cum consensu catholicae Ecclesiae domini 1) nostri Iesu Christi, et pietatem praestat in vera Invocatione et diligentia regendorum morum iuxta mandata. Itaque propter bonos mores, et propter eruditionem testimonio nostro hunc Iohannem Wernherum ornandum esse duximus, et ei attribuinus .....

ANNO 1548.

320. No. 4148 b. (Vol. VI. p. 807.)

7. Febr.

Testimonium Eyandro datum.

Melanchthon eodem die, quo Marco Leinholto Hamelburgensi, Georgio Thymio Cygnaeo et Iosepho testimonia dedit (vide Corp. Ref. Vl. p. 804—808.) etiam quartum Christophoro Euandro Wonsidelessi scripsit, quod incipit a verbis: Petivit a nobis testimonium. Hoc legitur in Ioh. Ad. Flessae fasciculo commentationum (Altonae et Flessburg. 8°.) p. 186., quem librum nondum inveni.

321. No. 4157 b. (Vol. VI. p. 815.)

22. Febr.

Nordhusano Senatui.

Haec epistola ex Fromanni apographo primum typis exscripta est in hoc libro: Rleine Schriften zur Geschichte der Stadt Nordhausen von Emf Gunther Förstemann. 1. (Nordhausen 1855. 8°.) p. 28 sq.

Den Erbarn weisen und fürnehmen hern Burgermeifter und Rath ju Roth hausen meinen gunftigen hern.

Gottes gnad durch seinen eingebornen Son jesum Christum unfen Belland und warhaftigen Helffer zuwor. Erbare, weise, fürnehme gunftige Bern, wiewohl in dieser legten Zeit viel mehr ansechtungen fürfallen, ben

¹⁾ domini] autographon habet calami errore: domniai

r in gemein gefchehen, fo ift boch gottes bevelch, daß die fo die Laft ber ierung tragen, nicht kleinmutig werden, sondern wiffen, daß Ehr seine de, die rechte Lehre pflanzet, wer ihn ernftlich anruffet, gnädiglich er-Diefer gliedmaß find viel fromme gottesfürchtige leute in Rortfen. Daben aber ift diese furfichtigkeit zu gebrauchen, daß man ben weider Fehrlichkeit, wie einem Better fuglich entweiche; Ru wolt ich gerne, ber würdige Magister Antonius Otto, mein guter Freund, diese solche r, die er sonft trewlich fürtregt und prediget ohne scheltwort etlicher peren fürgetragen bette, wie ich ihn vielmal vermahnet, Es ift aber leider in ser Unruhigen Zeit also, daß guter Rath oft nicht geacht wird, ich habe r gedachtem Magistro Antonio geschrieben und ihn gebeten, eine Beitig fich anher zu mihr zu verfügen, den fo R. M. 1) bierin bevelch thun rd, acht ich nicht, daß folch bevelch weiter mitbringen wird, den daß diefe rson des predigambts entsetzt werde, wie wol R. M. an andern orten in ichen Fällen angesucht, und hat dennoch die prediger anädiglich bleiben fen, 3ch achte aber dieses were zum glimpflichsten, daß Magister Antonius ne Zeitlang anhero reiset, Gott bewahre ewre Kirchen und Stadt gnädiglich, at. Witteberg 22. Febr. 1548.

E. W.

williger Philippus Melanthon.

12. No. 4171 b. (Vol. VI. p. 825.)

die verni aequinoctii.

Testimonium Eyrero (Ayrero) datum.

Hoc testimonium, quo Melanchthon, Decanus Collegii philosophici, Melchiori Eyrero (Ayrero), Norimbergensi Medico, gradum Magistri philosophiae Witebergae die verni aequinoctii 1548. testatur, nondum
quidem ipse vidi, sed a. 1861. in Indice scriptorum Francosurti ad
Moonum inde a d. 11. Nov. eiusdem anni in auctione venalium p. 22.
no. 133. offerebatur et in eo sic describitur: Es ist dies ein Melanchthonisches Autograph ersten Ranges, auf Pergament, 18 Joll breit und
13 Joll hech, trefslich erhalten, mit dem ebensalls trefslich erhaltenen, an
rothen Schnüren hangenden großen Siegel in rothem Bachse und mit Melanchthons Unterschrift in etwas kleinerer Schrift als das Diplom selbst.
Das Siegel führt die Jahreszahl 1502.

3. No. 4263 b. (Vol. VI. p. 944.)

ante d. 20. Jun.

Erhardo Schnepfio.

Haec epistola integra nondum reperta est. Quapropter h. l. tantummodo cius fragmentum exhiberi potest ex epistola Erh. Schnepfli ad Ambr.

¹⁾ R. M. significare videtur: Rurfürst Roris von Sachsen.

Blaurerum d. 20. Iunii 1548. data, a Simlero (S. Msc. 67.) exscriptum, cuius apographon Clar. V. Voegelino debeo.

(Fragmentum.)

De libro isto Caesareano 1) iam recens ista verba ad me scripsit D. Ph. Melanchthon: "Etiam", inquit, "accedit nova agoqui, "magnarum Confusionum aut etiam bellorum, publicatio Libri Imperatorii de doctrina. In quo partim Sophismata continentur, partim manifesta confirmatio pravorum cultuum. Scias", inquit, "Dei beneficio, in Ecclesia nostra adhuc sonare vocem Evangelii: "et nos de Libro illo sententiam nostram, Deo iuvante, modeste "et graviter edituros esse. Idque fiet a bonis et doctis Viris aliis, "etiamsi ego interceptus aut oppressus fuero." Adiecit in Epistola hoc de Magdeburgo. "Parthenope nondum impetravit pacem." Hactenus D. Philippus.

324. No. 4319 b. (Vol. VII. p. 97.)

10. Aug.

Franciscus Dryander ad Melanchthonem.

Haec epistola primum edita est a Rev. Viro Dr. Dav. Schulzio in Chr. Fr. Illgenii Ephemeridibus Zeitschrift für die historische Theologie anni 1832. Partic. II. No. VIII. Beiträge zur Reformationsgeschichte des 16ten Jahrhunderts (p. 221-242.) p. 240 sq. epist. IX.

Clarissimo viro, Domino Philippo Melanthoni, patri cariss.

S. D. Erramus, ut ille 2) ait, acti fatis maria omnia circum. Certe nos integris iam quatuor mensibus terra et mari peregrinamur, neque adhuc portum aliquem securum aut tranquillum Excepit quidem nos reverendiss. Cantuariensis*) prospicimus. perhumane, cuius in aedibus modo habitamus, sed rebus omnibus plane incertis. Quotidie crescit mihi tui desiderium, meque perbeatum putarem, si quod reliquum est vitae in hoc exilio calamitoso tecum vivere possem, communi ut consuetudine veteri more nostro communes miserias leniremus. Archiepiscopus fecit mihi certam spem tui adventus ad nos, ac promittit tibi stipendium centum librarum, ut tua opera religionis doctrina in hoc regno ad posteritatem instaurata transmitti possit. De huius viri voluntate tantum tibi promittere possum, quantum a praesule Tenetur summo christiano et frugali expectari posse videatur.

¹⁾ Hic liber a Carolo Imperatore in Comitiis Augustanis ordinibus Imperii d. 15. Maii 1548. propositus dicitur *Interim Augustanum*, conf. Corp. Ref. VI. p. 924.

²⁾ Virgil. Acn. I, 32.

³⁾ Thomas Craumer, Archiepiscopus Cantuariensis.

siderio bene constituendi ecclesias et reformandi omnem doinam, cuius votis, si reliquorum voluntates ac praesidia suffrarentur, non dubitarem bonam aliquam reformationem institui sse, eamque pene perfectam mihi promitterem, si tuo iudicio s permitteretur. Ego vero neque dehortari te audeo, neque rsus ut venias cohortari. Tu pro tua prudentia sagacius propicies, quae in omnes partes considerari possunt, et pro tua ietate id statues, quod magis in ecclesiae reique publ. utilitatem ore iudicabis. Illud affirmo, si in hanc regionem veneris, pereram omnia incommoda, quae homini evenire possunt, ut tua consuctudine uti possim; sin vero vel in Germania manendum. rel in alium locum migrandum putabis, peto abs te, ut tuam mihi voluntatem significes, quam ubi cognovero, quomodo ad te venire possem, cogitabo. Reliqua intelliges a Maenio, cui non fuit locus in hoc regno. Bene vale, praeceptor cariss., et brevi meas literas expecta, quas mittam Amburgam. Londini 10. Augusti 1548.

Tuus totus F. Dryander.

325. No. 4348b. (Vol. VII. p. 135.)

8. Sept.

Mauritio, Principi Electori.

Hanc epistolam exhibet Frid. Alb. a Langenn in libro suo: Moris, hers jog und Churfurft zu Sachsen. 2 Thie. (Leipzig 1841. 80.) Thi. II. Beilagen. p. 312 sq.

Un Bergog Morigen, Churfürsten zu Sachsen.

2c. Rachdem E. Churf. gn. mir von wegen eins gedruckten bedenkens frillich vnter meinem Rahmen dornach In Nahmen der Theologen, zu Witeserg ein furhaltung thun lassen, Bit ich — E. Churf. In. wollen dorauf teine entschuldigung — vornemen.

Bnd erftlich ift gewistlich wahr, das das gemelt bedenken nicht zu Witeserg oder sonft Inn E. Churf. gn. Landen gedruckt ift, So ift es auch ohne leinem beuehlich und ohne mein vorwissen In truck kommen

Bnd wiewol ich ben stellung eins bedenkens neben andern gewesen, So t doch diser Truck dem Exemplar an etlichen orten ungleich und vbel und lich nachgedruckt

Bnd ist die gemelte schrift nur ein demutige Erinnerung, dorinne auch liche Artickel nachgeben, von welche andere zuwor hart gestritten haben, enn mein gemut ist in keinen weg Ihunt oder zuwor gewesen die vorbitteng mit bessigen schriften und schersten und nachdem ich nuhe 30 Ihar bei en streittigen sachen gewesen, ist offentlich, das ich ganz keine neue opinion

iemals erregt habe, Sondern nachdem von andern die streitige sachen erstlich erregt, vnd wiewol etliche stud seer notig gewesen, So sindt aber viel weitsleuftiger tuncker reden mit eingemengt worden, Doraus mehr vngleichheit mit der Zait erwolget were, Da habe ich mit grosser arbeit vnd farligkait gemeine Christische nottige Lehre zusammengezogen vnd viel streittige sachen In eingekait gebracht vnd vleis gethan, das die reden In eigentliche sormen eingezogen sindt welchs zu einigkait nottig ist vnd hat durch gottes gnade In kirchen disser Landt zu erklerunge vnd gleichlauttenden reden In der Lehre gedinett

Bnd wiewol viell ben mir anhalten, das Ich Igunt hefftiger schreiben vnd schelden sollte und ich etwo schutz bekommen mochte, So will ich bed solches nit thun, Sondern wil so lange ich lebe, von notigen sachen sitiglich reden und andere vormanen auch sittig von nottigen sachen zu reden und nicht vnnottige disputationes zu erwecken, Suche auch dorinnen keinen nut oder Herren gnade sondern halt das es Gottes wille sep, das wir notig lahr sittlesich pflanzen. Ich wil mich auch durch Gottes gnade nit an freuele leut Hengen die vnruge oder vfruhr oder dergleichen practiciren,

And soviel ich mit guten gewissen zu ainigkeit arbeiten kann, das wil ich thun vnangesehen Jemands gunft oder vngunst, denn vor allen dingen vs erden dise studie furcenlich zu suchen sindt, Gottes erkentnis vnd rechte avrussung vnd dorinne gemaine ainigkeit vnd friede. Dorumb ich auch die prediger souil mir muglich vleissig vormahnen vnd bitten will, das sie zu frieden vnd gehorsam predigen vnd von der Obrigkaitt nicht vngeburlich reden wollen, Sondern vilmehr das volck zu warhaftiger reuerentia vnd zum gebet für die Obrigkaitt gewohnen, dorzu kann dieses leichtlich verhutet werden, das niemandt yn E. Churs. In. Landen etwas schreibe das Kan. Mat. Edicten zugegen sey. Ich wolt auch, das nit zu neuen streitten durch anderer schreiber In der nachbarschasst vrsach gegeben wurde

Diese meine entschuldigung bitte ich — wollen E. Churf. Gn. gneder lich vornehmen und erbiethe mich — zu allem geburlichen gehorsam. Datum Witeberg 8 Septembris 48.

2¢.

Philippus Melanthon.

326. No. 4394 b. (Vol. VII. p. 185.)

31. Oct

Mauritius Princeps Elector ad Carolum V. Imperatores

Haec epistola ad Melanchthonem spectans in codem libro Tom. II. p. 313 sq. exhibetur.

Churfürft Morit an den Raifer.

2c. Rachdem E. tap, Mat. mir vorschiener Zeit von Speier aus bei Interims halben schreiben haben laffen, Ift es an dem das ich bem von C

tap. Mat. genomenen abschide nach bishero keinen vleis gespart, alles das Ihenige was zu Gottes ehre und E. kap. Mat. gehorsam dissals dinstlich ben den meinen zu besurdern, wie ich auch noch teglich derowegen In embsiger arbait stehe ec.

Als aber E. tap. Mat. boneben weiter vormelden, wie fie angelangt bas Bhilippus Melanthon allerhandt wider das Interim und was E. fay. Mat. sonft zu wider sein mag furnehmen solle und mir derowegen ernstlich beuehlen laffen Inen in meinen landen lenger nit zuenthalten noch zu dulden, sonder gunerweisen, Solche alles habe ich gemelte Philippi halben mit gant befowerten gemut vernomen, Bnd mag E. fan. Dat. mit warheit berichten, bas nach E. tap. Mat. mit meinen Bettern vfgerichter Capitulation (dorinne dan alle feiner Libben gewesene biner und underthanen so nicht namhaftig ausgezogen seindt begriffen) er fich meines wiffens in allen handlungen E. tap. Rat. betreffende und Sonderlich des Interims halben nicht allein vor fich felbft fcbiblich gehalten, Sonder auch andere gleichergeftalt dorgu vormant und bewegt, auch ichon viel artickel, welche andere jum Sochsten gestritten zu vorgleichung bringen hat helfen, Bnd weil meine onderthanen sonderlich die fo wulich an mich gekommen nu bei 30 Jaren in dieser Religion gewest und jum mherern theil dorinne geborn und erzogen seindt, Derwegen auch bie sache ben Inen gar vil schwerer dan ben andern zu erheben sein will, So wufte ich furwar diffals wenig ben Inen zu erhalden, wann es ahne den gemelten Philippum were, Bie dan folche auch aus dem erscheint, das Inen etliche in andern landen burch offentliche Bucher dorumb angreiffen, das er bes Interims halben zuniel einreumen folle, Golde ich nu boruber Inen wie E. tap. Mat. mir ito befelen meins lands vorweisen, So hette E. tap. Mat. felbft zu ermeffen, zu was merklicher vorhinderung bes furhabenden Berts, auch doneben zu mas trefelichen vnglimpfe und vorhaffung solche mir nicht alleine ben meinen eignen underthanen, sonder auch ben frembben geraichen wurde. Doraus ich mich letlich weiterunge zu besorgen haben mufte,

Weil deme also und durch Inen viel guts hirin geschicht, So bit ich E. kap. Mat. wolle in anschung deffelben die gefaste ungnade gegen Ime sallen und Ir nicht entgegen sein lassen, Das ich Inen so lange In meinem Lande gedulde, So lange ich vormerde, das er Gottes ehre Christliche vorsgleichung und E. Kap. Mat. gehorsam befurdern hilft.

Bas aber das zugeschickte Buch, so in meinen Universiteten geticht vnd ausgangen sein soll, belangt, Douon hab der Rö. to. Mat. ich hieuorn bestutt einen bericht gethan ec.

Datum ben letten Octobris 48.

Morit.

327. No. 4425 b. (Vol. VII. p. 234.)

16. Dec.

Ratisbonensi Senatui.

Hanc epistolam e Professoris Van de Velde Apparatu Melanchthoniano primum edidit Aug. Scheler in Naumanni Serapeo anni 1867. No. 8. p. 122. epist. 29.

Den erbarn weisen und furnemen herrn Burgermaister und radt zu Regensburg, meinen gunftigen herrn.

Gottes Gnad durch seinen eingebornen Son Ihesum Christum unsem beiland und marhaftigen Belffer zuvor. Erbare, weise, fürneme, gunftige Eur Beisheit als lobliche driftliche Regenten wiffen, das unfer Beiland Jesus Christus spricht: Laffet die Kinder zu mir kommen, denn solder ift das himmelreich. Darum ift Erhaltung driftlicher Schulen bochnöthig mid wirt der Sohn Gottes felb E. B. Bulf dazu tun und Eure liebe Jugent schützen und feinen heiligen Beift verleiben, das rechte Anruffung Gottes in euren Kindern gepflanzt werde. Darumb ich phn mit euch felb berglich auruff und bitt; und nachdem E. B. begeret, ein tuchtigen Dann gur Soul regierung und Unterweifung der Jugent anzuzeigen, wolt ich mit Radt be bochgelerten herrn Ioachimi Camerarii und Magistri Nicolai Galli, da in eur Rirchen prediger gewesen und pepund ben und ift, und anderer E. B. einen tuchtigen Mann durch Gottes Gnad vff funfftigen Leiptiter newen 3atmark zuschicken und wollen E. 2B. an meinem kurzen Schreiben nicht Diff fallen haben, denn ich diese ftund hab abreisen muffen uff einen Tag darim der Churfürst von Brandenburg ettlich Anzeige der Religion halb will thun Unser Beiland Ihesus Christus wolle E. 2B. und seine arme Chris ftenbeit anediglich an allen Orten regieren und bewaren und E. 28. zu die nen bin ich willig. Datum Witeberg 16. Decemb. (an. 1548).

Em. williger Diener

Philippus Melanthon.

328. No. 4434 . (Vol. VII. p. 264.)

27. Dec.

Ioanni Cunrado Ulmensi.

Huius epistolae ineditae, quae in Collectione Simleriana (S. Msc. 68.) invenitur, apographon a Clar. V. Voegelino accepi. Conferatur infra epistola ad eundem d. 9. Febr. 1549. data in eandem plane sententiam.

Venerando Viro, eruditione et virtute praestanti, Domino lo. Cunrado Ulmensi, Pastori Ecclesiae Dei in Comitatu Rienecensi, amico suo.

S. D. Vel maxime hoc tristi tempore saepe colloqui nos per literas prodest, ut vel consilia conferamus, vel mutua consola-

one nobis dolores leniumus. Quare gratum mihi fecisti, quod opiose de vestra Ecclesia scripsisti. Nondum in his regionibus illa facta est in Ecclesiis mutatio ac spero (eas) retenturas esse ncorruptam Evangelii vocem, et usum τοῦ δείπνου χυριαχοῦ, qualis hactenus fuit, in his regionibus. Deliberant autem nunc vicini Principes Elector Saxonicus et Marchio de Adiaphoris ut vocantur. De his in neutram partem valde pugnandum esse ducimus, etsi ego quidem Ecclesias in hac moestitia, ne parvarum quidem rerum mutatione turbare optarim. Sed semper Ecclesia in servitute fuit, alias duriore alias mitiore. Illud modo constanter faciamus: Fundamentum, id est, necessariam doctrinam teneamus et verum usum Sacramentorum. In aliis rebus, quae sunt adiaphorae, servitutem sapienter feramus, sicut et Israelitae exilia tulerunt, et varias conversiones sui Regni, quae etiam addixerunt Ecclesiam. Oro autem Deum, aeternum Patrem Domini nostri Iesu Christi, ut propter Filium servet aliquos coetus in quibus luceat vera invocatio. Oro etiam, ut Viros praestantes Nobilitate, ingeniis et virtute Comites Erpachenses servet. Bene vale. Lipsiae die Iohannis Evangelistae 1548.

Philippus Melanchton.

329. No. 4450 b. (Vol. VII. p. 286.)

(a. 1548.)

Ioachimo Mollero.

Melanchthonis Consilia (latina) collecta et edita studio et opera Christophori Pezelii. (Neustadii 1600. 8°.) P. II. p. 74.

De consultationibus tempore Interim, ad D. Ioachimum Mollerum, Anno 1548.

In Ecclesiis nostris, Dei beneficio, nondum ulla mutatio facta est. Nec quisquam assensit, ut aliquid recipiatur, quod pugnet um Evangelio. Putant quidam, posse retineri pacem, si qua diaphora, ut vestitus, aut feriarum et concionum ordo recipianur. De his non pugnavimus unquam. Sed adversarii postulabunt onge alia, αὐτὸς αὐτοκράτων ἔλεξε περὶ λειτουργίας. Canonem rincipale punctum esse, quod postulet. In Conventu Lipsico obilitas dixit pias et graves sententias, ἀλλὰ οἱ ἐν αὐλη νομικοὶ ρος έμεξάν τινα σορίσματα, quae res quomodo acta sit, id, ut ristoteles dicebat, οὐκ ἔστιν ἐπιστολικὸν διήγημα, sed ut spero, καράξει τὴν ἐκκλησίαν. Heri a Bucero literas accepi, quae narnt, nondum factam esse mutationem Ecclesiae Argentoratensis,

sed dubitat, quid futurum sit, etsi populi piam voluntatem esse scribit. Misit eruditam refutationem sphingis Augustanae, scriptam a Calvino.

330. No. 4451 b. (Vol. VII. p. 288.)

(eodem anno?)

Anonymus Oldenburgensis ad Melanchthonem.

Edita in Fortgesette Sammlung von Alten und Reuen Theologischen Sachn. Sechster Beptrag Auf das Jahr 1739. (Leipzig. 8°.) p. 645—649.

Anonymi Oldenburgensis Epistola memorabilis ad P. Melanchthonem, circiter A. 1548. missa: Ex MSCto.

Si tam essent tuta itinera, quam haec tempora plena rerum novarum: haberemus quotidie, quod ultro citroque scriberemus, mi amice. Sed, quod omnia sint plena periculis et perfidiis, cogimur et amicis et nuntiis, et nobis ipsis silentio consulere, donec tandem per Dei gratiam Halcyonia nobis redeant, quod ut non videtur primis mensibus futurum, ita tamen spes certa est, brevi futurum, quod tuam pietatem recte constituere jubeo. Non sunt omnia plena mutationum et rerum novarum, quas spero me brevi ad te scripturum: Nunc non aliud, quam quod Legatus Angliae hic mecum fuit, qui miranda bona promisit: quorum si non omnia, aliqua saltem vera erunt, id dictum existima. Dominus a Lasco illic est, cum aliis doctis viris, qui te quoque expectant, si isthic non licebit haerere. Natio illa tota iam in Evangelium Dei consentit: tantum disputatur leviter de Eucharistia, quae tamen controversia speratur propitio Deo nunc quoque aut finita, aut paulum mox definienda iuxta Verbum Dei Ego hodie ad illos scribo, qui ad me paulo ante, quorum unus De Bonis Episcoporum litigantur non est Dominus a Lasco. nihil. Legatus cum Dano agit de perseverando: Habet et Galle illic suos nuntios, et alii. Gallus edixit, ne quis puniat aliquem propter religionem, nisi ab ipsa Maiestate auditum. Burdexalis sedata est seditio, exorta propter graviorem exactionem: plexi sunt aliquot et alii alio mortis genere peremti. Gallus affectissimus dicitur ad nos. Sturmium novisti, is ad me bona. Reliqua alias, quae habeo, certa, sed quae tacita oporteat. bonam spem facias in Deo aeterno Patre, et Domino lesu, qui dispersionem suam brevi recolliget. Moriuntur qui puerum quaerunt, et aperiuntur ubique Evangelio portae principum et regulorum. De Polono ad me certa Dominus Lascius, vos queque non incerta. Exulat inde Papismus: favetur verbo: vocatur La-

cius, sed Angli illum non dimittunt, ut neque Frisii, ad quos Utinam tibi contigisset audire Legatum Anglioptimum Virum, qui de multis multa, quae tuis cogitationibus permitto. Bürensis certo mortuus ut et Scoelius, qui unus totam istam Tragoediam ludebat, sigillator et praeses Bruxellensis Sed quod doleo, nos hodie sepelimus fortissimum virum Theodoricum Vasniarum Consulem: reddat nobis Deus aliquem illo meliorem ac constantiorem: reliquit apud nos multas Christianas voces plenas Christianae constantiae et pietatis. Huius mortem tota civitas iure plorat; et alii aliter interpretantur. alio fine, quam quod Deus ipse vult bella nostra depugnare sine humanis praesidiis. Ita enim malo hoc interpretari, quam punire nos velit ablatis bonis viris: mirum tamen, quod hoc sesquianno, quo hic ago, nobis septem Senatores, tras prudentissimi consules mortui sunt, in quibus vere summa rerum stabat. Dominus nos respiciat misericorditer, Amen. Nostri Comites fortes viri sunt, et bona spe sustentantur. Alter hic est, alter in vicinia ad sexlum miliare, sed interim ad nos excurrit. Uterque mihi est cha rissimus; et qui de rebus magnis non dubitent mecum colloqui. 0 utinam tecum coram videam, quam te plenum facerem pleni gaudii, id tu tamen paulo mox, quale sit, videbis: In silentio et spe fortitudo nostra. Vivit ille absconditus Deus. Id dic omnibus Praeceptoribus et Patribus nostris. Bucerus heri ad me multa. sed varia ea, ut tempora sunt, et illius Urbis perplexitas, tamen bene speratur. Mira de Caesare, Gallo, Anglo, Dano, Polono et aliis, quae qualia sint docebit tempus. Nos interim oremus. Mi Pater, obsecto, scribe ad nos, quid constitutum, quid obtentum aut permissum in vestris Synodis et Conventibus. Hic multi zemunt, quod rumores spargantur de, nescio qua, conniventia ad Sed ego statuo a vobis nihil permissum, qued non voua conscientia donari possit. Ea mihi de omnibus vobis certa pes est, quam scio vos non falsuros. Nos pergimus unanimes st constantes in ministerio nostro nemine prohibente, acclamanibus omnibus: nam omnium una vox. Pugnemus, aut certe moiemur pro lege et grege: moriatur anima nostra morte iustorum. Superem Hamburgenses Patres cessare a rixa de Descensu Thristi ad inferos, de quo tuam expecto sententiam, ut de eo, nod nuper rogavi, ex obiectione adversariorum, qui scilicet fiat, t quum haberemus non tantum imputativam ab Adamo et labem t damnationem, quomodo non in Christo etiam praeter imputavam habeamus talem iustitiam inhaerentem, et personalem ad vitam, qualem ad mortem. Intelligit pietas tua argumentum, quod ego solvo, sed non expedite et categorice iuxta regulas. Id mi amice, quaeso, ut mihi simpliciter exponas, non quod dubitem. sed quod ars me destituat. Coloniensis novus perturbavit omnia. nemo illic mansit in fidei confessione, praeter unum nobilem Do minum de Hüls. Frisiis Orientalibus minatur Caesar: Habent Le gatos in aula propter Interim, sed nihil impetrant. De alio luditur corio. Sed cadunt multa inter os et offam. Vale.

ANNO 1549.

331. No. 4470b. (Vol. VII. p. 315.)

24. Jan.

Ioanni, Marchioni Brandenburgico.

Hanc epistolam ex autographo Tabularii secreti Berolinensis primum edidit Rev. Vir Chr. Guil. Spieker iu Niedueri Ephemeridibus 3th schrift für die historische Theologie anni 1846. Fasc. III. No. XV. 3wt noch ungedruckte Briefe Melanchthons mit Ersäuterungen. (p. 425—42.) p. 430—432. epist. 2.

Dem durchlauchtigen hochgebornen Fürsten vnd herrn Iohans Marggraven p Brandenburg, zu Stettin, Bomern vnd zu Slesien zu Croffen hertzoge, wid Burggraven zu Nornberg, meinem gnedigen herrn.

Gottes gnad durch seinen Eingebornen Son Ihesum Christum wifen Beiland vnd wahrhaftigen helser zu vor, Durchlauchter hochgeborner gnedign Fürst vnd herr E. s. g. werden von den sachen, dem achtbaren vnd hochgelarten herrn Doctor Adriano 1) beuohlen, wahrhaftigen vnd gruntlichen bericht von ihm vernemen, denn ehr die handlung nit allein von mir, sowdern zu vor von loachimo Camerario, dem viel zu glauben ist, angehet,

And wie wol ich wolt, die handlung were klarer gewesen, so ift boch durch gottes gnad, in kheiner verenderung in nottigen stücken gewilliget, with hat sich die Ritterschaft sonderlich wol und christlich gehalten 2). Die auch Rais. M. mit diesem erbiten gesettiget sein werde, ist großer Zweisel, und so man weiter grubeln wirt, ist mein gemut entschlossen, durch Gottes Gnad, gang nichts weiter nach zu geben, und der vervolgung zu gewarten 3).

Bnd wie wol hoch gerhumet wirt das Interim soll eine newe ewigt selige Rosormatio sein, so acht ich doch es werde in zwehen Jaren wiederumb verlischen und das es zu großer vnrug und zerruttung dienet, ist wor augen.

¹⁾ Adriano Albino, Dr. iur., Principis Cancellario, vide l. l. p. 431. not. l.

²⁾ Vide ibid. not. 2.

³⁾ Conf. ibid. not. 3.

⁴⁾ Vide ibid, not. 5.

Diweil auch an vilen orten christliche predicanten verlagt werden, bitt vntertheniglich und umb gottes willen E. f. G. wollen daruff gebenken, ob va ein Aloster dazu zu verordnen, da in der Eil arme bekante verlagte iefter ein Zeitlang herberg haben mochten 1). Der Son Gottes Jesus Christ unser heiland wolle E. f. g. allezeit seliglich regiren und bewahren,

Datum Wittenberg am tag Timothei, der im funfzehenden Jar nach im ehr mit S. Paulo erstlich ausgezogen, gekopft ist worden zu Epheso with nicht alt worden, aber Titus ist bei Leben blieben, und vber achtzig sar alt worden?),

E. f. g.
vntertheniger
diener
philippus Melanthon.

332. No. 4477 . (Vol. VII. p. 326.)

(m. Januario.)

Concionatoribus Francicis.

Melanchthonis Consilia latina ed. Chrph. Pezel P. II. p. 80 sq. Legitur etiam in Codice Monacensi.

De libro Interim, ad Concionatores Francicos. Philip. Melanth. 1549.

Scio magnam esse iudiciorum diversitatem, et variae sunt aussae, quas videre prudentes possunt. Sed si in hac tristi erturbatione praecipuus finis est consiliorum nostrorum, ut non eserantur Ecclesiae nostrae, nec prorsus opprimatur vox verae octrinae, censeo tolerandam esse quandam 3) servitutem, si abt impietas, ut scripsi prolixius in aliis pagellis, quarum exempla ittere Francicis Pastoribus potestis. Legi autem Francicos artiilos, in quibus quaedam generaliter et ambigue dicta, video et riculosa et odiosa esse: sed tamen nihil nominatim praecipitur, 10d pugnet cum doctrina Ecclesiarum nostrarum. Tolluntur uniones et Canon, ideo potius velim esse suasor, ut illi articuli cipiantur sine aliqua longiore contentione, quam ut deserantur Unius articuli emendationem peti velim 4), videlicet verba institutionis 5) legantur lingua intellecta populo, quia gitatio et fides populi intueri illa verba debet in ipsa concione. . credo, si fuerint admoniti Consiliarii Principis, non gravatim

¹⁾ Vide l. l. p. 432. not. 6.

²⁾ Conf. ibid. not. 7.

³⁾ quandam] Cod. Monac.: quandam duram

⁴⁾ velim,] Cod. Monac.: vellem,

⁵⁾ institutionis] Cod. Monac.: consecrationis

mutaturos esse hanc particulam. Ipsi etiam Pastores doceant populum, ut se exuscitet 1) ad cogitationem verborum Christi in ipsa concione, et recte erudiant populum, dari remissionem peccatorum non propter hanc manducationem, sed propter filium Dei passum et resuscitatum.

Hanc vero manducationem pignus esse, testificans vere nobis dari beneficia²) filii Dei. De his rebus cum docendus sit populus, opus est pronuntiari verba in lingua populo intellecta. Haec eruditi copiosius declarare possunt. Accedat verbum ad elementum et fit Sacramentum. Sint igitur verba et populo nota, ut sint occasio cogitandi de ratione Sacramenti. Mense lanuario 1549³).

333. No. 4485 b. (Vol. VII. p. 334.)

9. Febr.

Io. Cunrado Ulmensi.

Huius epistolae, quae in Simleriana Collectione Tigurina (S. Msc. 69.) est, apographon a Cl. V. Voegelino accepi.

Venerando Viro, eruditione et Virtute praestanti, D. Iok. Cunrado Ulmensi, amico suo.

S. D. Semper Ecclesia Dei in hac confusione generis human, in servitute est, alias mitiore, alias duriore. Et sapientia piis necessaria est recte ferre servitutem, ne impias opiniones et impios cultus adprobemus. Sperant autem Aulici, se placaturos esse Imperatorem, si ritus adiaphoros recipiant. Etsi existimo his non fore contentum Imperatorem: tamen cum isti petant, non velim deseri Ecclesias propter talia, quae per sese nihil impietatis continent. Adhuc nulla, Dei beneficio, in Ecclesiis harum regionum facta est mutatio, et fieret magna vastitas, si discederent Pastores, et nulla in re gratificari Potentibus vellent. Hac de re multae piae deliberationes fuerunt. Et scripsi ad Inclytum Comitem (a) quaedam de Actis in Conventu (b). Statues autem, Dec iuvante, nos nequaquam mutaturos esse doctrinam aut the lactore piae. Erit semper eadem Vox Evangelii in Ecclesiis et Scholis nostris. Bene vale. Die IX Febr. a. inc. (1549.)

Philippus Melanthon.)

¹⁾ exuscitet] Cod. Monac.: exuscitent

²⁾ beneficia] Cod. Monac.: beneficium

³⁾ Mense Ian. 1549.] haec desunt in Cod. Monac.

⁴⁾ Nota Simleri: Rienecensem.

⁵⁾ Simlerus adnotavit: Lipsiensi.

⁶⁾ Confer eiusdem ad eundem Epistalam die Igannis Franc. 1548. scriptam supra p. 284 sq. no. 328.

34. No. 4485°. (Vol. VII. p. 334.)

10. Febr.

Cranmerus ad Melanchthonem.

Hace epistola, quam nondum vidi, invenitur in The Remains of Thom. Cranmer. Coll. and arrang. by H. Ienkyns. Vol. 1. p. 337.

335. No. 4488 b. (Vol. VII. p. 336.)

18. Febr,

· Senatui Ratisbonensi.

Hanc epistolam ex Professoris Van de Velde Apparatu Melanchthoniano Aug. Scheler primum edidit in Naumanni Serapeo anni 1867. No. 9. p. 129 sq. epist. 30.

Den erbarn weisen und furnemen Derrn Burgermaifter und radt gu Regensburg, meinen gunftigen Derrn.

Gottes Gnad u. f. w. 3ch bitt E. 28. wolle den Bergug ber fürgefallen ift in Schidung einer Perfon jur Schulregierung tuchtig, nicht unfreuntlich berfteben, denn ich einem geschrieben, von welchem ich nit zeitlich Antwort betommen. 3d babe aber entlich mit Radt anderer Legenten dabier uff einen ibrlichen wolgelarten Rann, Mag. Hermannum Vulpium von Beprreut. der vil Jar guvor die Jugent unterwiefen hat bei den jungen Belfern au Sven und in Frankreich und newlich etlich Jar zu Meiffen, und ift bev ierzig Jahren, verftendig und gottforchtig und ift im Cheftand. lagister Hermannus hatt fich erboten E. 28. treulich zu dienen und von iefem 18 Febr. ungeverlich in 14 Tagen feine Renfe fürzunemen, und alfo nit Gottes Gulf fürderlich ju Regensburg angufommen. Diefes ift also abereumt im Bepfeyn des würdigen herrn Magistri Nicolai, der in enr irden Brediger gemefen. Der allmechtig Gott, Bater unfere Benlands Wefu Chrifti wolle gnediglich Gure Rirchen, Stadt, Guch und die Guren ewaren.

Ew. 28. williger

Philippus Melanthon.

136. No. 4572 . (Vol. VII. p. 443.)

12. Aug.

Ioan. Baptistae Egnatio.

Haec epistola ex eodem Apparatu Melanchthoniano a Schelero primum edita est in Naumanni Serapeo anni 1867. No. 7. p. 104 sq. epist. 11.

Phil. Melanthon Ioan. Baptistae Egnatio S. D.

Gratiam tibi et debeo et habeo, vir clarissime, qui et meloriam nostrae amicitiae retines et benevolentiam erga me tuam teris amantissime scriptis toties declarasti: quibus quod non respondi fateor me, hominem natum in hac nostra barbaria minus fnisse officiosum. Sed pro tua summa humanitate veniam dabis occupationibus meis quae saepe mihi non solum haec officia amicis tribuenda, sed etiam studia philosophiae nostrae, quae scis a me mirifice amari, de manibus excutiunt. Interim tamen multi sunt de te inter nostros amicos, viros bonos, honorifici sermones qui benevolentiae erga te nostrae significationem non obscuram continent, ut testari hic noster amicus Andreas Aurifaber, Vratislaviensis, potest, de quo ad te hoc tempore, ut scriberem, gravi officii ratione adductus sum. Colit hic Andreas cum universae philosophiae tum vero medicae artis doctrinam. Cumque diu professores in Germania audiverit et diligenter ipsum Galenum legerit, naturas rerum et remediorum inquisiverit: nunc in Italia, ubi fontes sunt doctrinae, eruditissimos et peritissimos homines audire decrevit. A me autem petivit ut aditum sibi ad te patefacerem, quod sperat tuam consuetudinem plurimum profuturam esse. Nullum autem officium peto, quod cum tuo aliquo incommodo conjunctum sit. Sed si quando de urbe aliquid sciscitabilur hic Andreas studia eius adiuves, ut solebas apud nos summo candore et disserere de natura corporis humani et multa monstrare aliis ignota. Hanc doctrinae communicationem, cum et maxime dignam esse homine philosopho et convenientem tuas humanitati existimem, spero te huic viro bono honesto non denegaturum esse. Ubi ingenium eius, studia et mores cognoveris, erit tibi cum eo iucunda consuetudo. Nam et omnes philosophiae partes magna dexteritate tractat, et iustitia, fide et candore eximio praeditus est; nam mihi longo iam tempore non solum notus sed etiam amicus est et propter has virtutes a duce Prussiae diligitur. Erit igitur humanitatis tuae hospitem philosophiae causa in Italiam venientem complecti ut credibile est Timaeum et Architam qui in illa ultima Italiae ora philosophiam docuerunt complexos esse et Platonem et alios qui ex Graecia ad vos discendi causa navigarunt. Bene vale. Die XII. augusti 1549.

337. No. 4600 b. (Vol. VII. p. 470.)

25. Sept.

Antonius Corvinus ad Melanchthonem.

Hanc epistolam primum edidit Dav. Schulz in Illgenii Ephemeribus Zeitschrift für die historische Theologie anni 1832. fasc. II. No. VIII. Beiträge zur Reformationsgeschichte des 16ten Jahrhunderts (p. 221 — 242.) epist. III. (p. 226 — 233.).

ilarissimo, doctissimo et humanissimo viro, Philippo Melanthoni, domino praeceptori et fratri longe omnium carissimo suo, Zu eigen Handen.

Gratia tecum et pax per Christum. Quod tibi iam, colendissime praeceptor et frater, in tot curis, solicitudinibus, molestiis et laboribus constituto, negotium facesso, id ut ne aegre feras, amanter rogo. Quicquid enim huius facio, non meo tantum, sed multorum etiam fratrum in hoc ducatu 1), qui ex animo tibi bene volunt, nomine facio. Quare etiam haud dubie his meis literis lanto aequior eris, quanto tibi iam inde ab initio animi nostri erga te propensio perspectior fuit. Et quis Philippum, praeceptorem de literis, de pietate et repub. christiana optime merium, non reverenter suspiciat, amet, revereatur? Urget autem gliscentis schismatis inter fratres malum, ut te hac epistola interpellemus, adeoque responsum tuum in tanto huc illuc sparso rumore pro defensione tui audiamus. Vere enim et ex animo nobis dolet, te ac plerosque alios fama ac aestimatione pereclitari, quorum nomina hactenus propter adsertam candide veritatem in loto orbe celeberrima fuerunt. Nam quanta ex praesentibus fratrum certaminibus et ad nostros offendicula, et ad evangelii hostes inbila redeant, res ipsa loquitur. Et qui propitio Christo contra omnes cum Sathanae tum mundi furias invicti hactenus stetimus. nuc et mutuis vulneribus cadimus et iucundissimum hostibus spectaculum praebemus, sive vestra sive aliorum culpa id fiat. At quidem principio rumor de vobis sparsus est, novum Interim²), in quo nescio conventu, a vobis receptum esse, quod a prioris corruptela, praesertim in Ceremonialibus caussis, non parum absit. Li circumferebantur eius scripti exempla, quae fidem aliquam isti rumori faciebant. Sed nos de vestra in pietatis negotio constantia nihil tum addubitantes, neque scriptum istud aliquid momti sumus, neque fidem vestram in dubium vocare voluimus. Interim tamen huc certum nuntium allatum est, et ritus alicubi in vestra ditione a Lutero, piae memoriae viro, institutos innovatos, et duos concionatores forsan novationem hanc improbantes in carcerem conjectos esse. Hic quoniam dextre ac sincere de vobis sentientes, nihil sinistri de vobis vel suspicari vel pronuntiare tantisper voluimus, dum ipsos vos facti vestri rationem reddentes audiremus. Sperabamus enim, publica aliqua purgaione vos omnes nobis scrupos adempturos. Sed crescit magis

¹⁾ Luneburgensi.

²⁾ Lipsiense.

ac magis, dum id non fit, malus de vobis rumor, videlicet Vitebergae quidem in ritibus nihil mutatum esse, sed tamen in veteres et eliminatos, qui alibi de novo instaurentur, vos consensisse; donasse praeterea, ne quid in sacrilegum Papam aut illius socios fures Episcopos a Pastoribus e suggestu atrocius dicatur. Perculit hoc animos nostros nonnihil, perpendentes, quod nihil te dignum in Confessione tua contra Interim scripta ... a (illa? ista?) de re dicas. Sed nihilo minus in spem, priora vestra cert....a (certamina?) considerantes, erecti sumus, fore ut tenpus isti vestrae imb---litati (imbecillitati?) mederetur. tamen anxios, solicitos, moestos, gementes ac moerentes nos interim fuisse negem, quam recte id faciam, viderint alii, certe mentiar. Atque dum ad hunc modum excruciamur, et prae tristitia propemodum contabescimus, ecce, evolant libelli aliquot, pessimarum contentionum testes. Perfertur ad nos Amsdorfii scriptum contra orationem Zigleri¹) Lipsiae habitam. Adferuntur item Luteri epistolae, olim in Comitiis Augustanis ad te scriptae, ac in tui ignominiam haud dubie nunc editae. catio sequitur M. Ioachimi Vestphali, qua vulgatum illud: Inter duo mala minus eligendum est, quod forsan pro tentatae novationis defensione citatur, confutatum est. Postremo Hamburgensium ad te scripta de rebus Adiaphoris epistola prodit una cum tuo responso²), et ex insigniter moestis ac turbatis longe omnium moestissimos ac turbatissimos nos reddit. Quis enim, si possibile sit, non protinus emoriatur, ista tam indigna inter eos fratres, qui columnae inter nos esse debebant, certamina audiens, ubi maxime Syncretismo opus erat? Perniciosas esse in omnibus vitae actionibus dissensiones esse³) scimus. In pietatis autem negotio tanto nocentiores esse, quanto de causis magis arduis hic agitur, quis neget? Ac quidem commodiorem viam ad extinguendam Evangelii lucem Satan invenire haud potuisset, atque id genus inter Vos quiritationes, Velitationes et de rebus Adisphoris certamina. Quod enim antehac nullis bellorum tumultibus, nullis caedibus, nulla sevitia, nulla tyrannide effici potuit, id nunc mutuis nostris vulneribus magno adversariorum nostrorum adplausu perficitur. Atque his Fatis malis praetexuntur moderationes, conciliationes, condonationes, quae temporis huius ratio,

¹⁾ Bernhardi Ziegler, Superintendentis Electoratus Saxonici, qui Isterim Lipsiense inducere studebat. (a. 1552. mortuus est).

²⁾ Vide Corp. Ref. VII. p. 366-386. No. 4516.

³⁾ Hoc alterum esse, calami errore repetitum, delendum est.

servitus et pericula aliqui imminentia existant. Quasi vero Christianum et bonum virum non potius fortitudo ac constantia deceant, atque illa tot secum offendicula vehens moderatio. igitur hae inter vos digladiationes et turbae nostras quoque ecclesias mirum in modum turbent, committere haud potuimus, quin vos perinde atque dominos, praeceptores, fratres, amicos nobis ex animo carissimos, per Christum, per omnia sacra, per communia nobis vobiscum studia, per mutuam dilectionem, qua devinctos Christianos praesertim concionatores esse decet, rogaremus. quo rationem ineatis, qua gliscenti malo et crescenti schi-In vos onnes ecclesiae intentae sunt et smati mederi queatis. omnium piorum coniecti oculi, et consolationis imbrem, in tanta animorum varietate, a vestra sententia ex sacris literis depromta sitiunt: hoc est, disertam, claram, dilucidam, nihil dissimulantem, sed omnia necessaria complectentem de rebus Adiaphoris explicationem a vobis expetimus, quam ecclesiae nostrae tuto vobiscum recipere, sequi, amplecti queant. Nam quicquid salva scripturae autoritate et conscientiis nostris illaesis recipere possumus, id nos propter ecclesiae unitatem cum confirmandam tum conservandam ultro suscepturos pollicemur. Neque enim iocularis vox est: Vae mundo a scandalis! Item: Vae homini, per quem scandalum venit! Quodsi hanc a vobis explicationem impetrabimus, magna profecto commoditate ecclesiam Christi adficietis. omnium piorum animos de novo vobis conciliabitis, et nos, qui ad gubernacula ecclesiasticae doctrinae vobiscum sedemus, ingenti moerore, tristitia et luctu liberabitis. Ut enim ingenue, mi Philippe, fatear, ac pace tua dicam, nimis brevis est tua ad Hamburgenses concionatores responsio, neque eam constantiam redolet, quae in quadam ad Nurembergenses fratres epistola, eadem de re olim scripta, et iam cum Luteri epistolis aliquot edita, conspicitur. Multa etiam hic dissimulas, quae modis omnibus explicata oportuit. Sin vero facere hoc dedignaberis, id quod Christus avertat, iam et ecclesiae nostrae periclitabuntur, et tua aestimatio in summum discrimen deducetur. Nam cum ista tua ad Hamburgenses fratres responsio neque ipsis neque nobis neque aliis cordatis viris satisfaciat, aut explicatione dexteriori opus erit, aut aulicis Centauris data ubique occasio est, qui externae pacis studio quidvis recipiendum putant, ut nos, si veteres ritus. qui promiscue et indiscriminatim ipsis pro Adiaphoris habentur, non recipiamus, et autoritate vestra premant, et in exilium agant, ne dicam: trucident ac mactent. Neque enim Hamburgensium sententiam improbare, nisi solidioribus argumentis, atque insi utuntur, convincamur, possimus: quemadmodum econtra eam moderationem, quae omnium ecclesiarum turbationem secum vehit et cum tot ac tantis offendiculis conjuncta est, aeque probare non possumus. Maior est, qui in nobis est, quam qui in mundo est, Christum et illius doctrinam damnante. Et potens est deus conservare suam ecclesiam, et Abrahae filios ex lapidibus suscitare, etiamsi totus mundus furere ac insanire contra nos pergat. Praeterea moderatione huiusmodi id praestare velle, quod uni sibi reservavit deus, non video, quomodo divinae bonitati vel gratum esse vel placere possit. Tranquillitatem vobis ac externam pacem vobis hac ratione pollicemini, sed videte, ne permittente domino, cuius vox est: In mundo pressuram habebitis, in me vero pacem, praesentia mala conduplicetis. Haec omnia, mi suavissime Philippe, pro tua prudentia perpende solicitius, et istam petitam abs te claram ac dilucidam de rebus Adiaphoris explicationem nobis tam syncere te amantibus imperti. Ea profecto id apud nos erit, quod apud veteres fuit Διὸς ψηφος, praesertim si ex scripturis, quibus omnia tua egregia hactenus communivisti, depromatur. Illud praeterea, quod huc illuc Islebius iactabundus scribit, Saxonicos ac Misnicos theologos Augustanum librum et adprobasse et recepisse, palam pernega. Alioqui suspicionem, qua iam Vitenbergenses laboratis, et ipse tacendo confirmabis, et eandem de vobis cogitandi occasionem, quam haud dubie Hamburgensibus dedisti, nobis quoque praebebis. Islebii enim iaclabundas literas hac in re non confut ... (confuture) quid aliud est, atque tacendo pondus iisdem addere, adeo ... (que) multorum Certe nostri animi non facile abs te animos abs te alienare? alienabuntur, nisi ipse nobis (id quod te nunquam facturum speramus) necessitatem imponas, ut facere hoc ipsum, velimus, nolimus, cogamur. Cogeremur autem, si a nobis minime fucatis fratribus ac amicis animum averteres, et ad Islebium ac quos nescio aulicos adiiceres, conatus illorum, quibus veram doctrinam cum philosophica et impios cultus cum veris conciliare nituntur, adprobando. Iam quod ad alierum (alienum? alterum?) rumorem adtinet, quo sparsum hic est, hoc vos donasse, ut ne quid a concionatoribus in Papam ac episcopos e suggestu atrocius dicatur, et calami etiam ca in re temperentur, speramus ab adversariis hoc de vobis confictum esse. Nam eos reprehendere non debere, qui omnis falsae doctrinae et impiorum cultuum autores in ecclesia hactenus fuerint, et summa crudelitate omnis generis dolomanias adhuc vigeant, quid aliud esset, atque abominanda erversitate malum bonum, et bonum malum dicere? Rogamus gitur, ut, quid factum huius sit, nobis indices. Nam ad hunc unorem aliquid etiam de concessa iterum episcopis lurisdictione adiicitur, quod aeque falsum esse, nisi de christianis episcopis verba fiant, speramus. Quod bonorum enim et vere episcoporum autoritas mercatur, scimus. Et si tales essent, qui tanta severilate hanc ipsam Iurisdictionem reposcunt, facile pareremus et nos iisdem subiiceremus. Quia vero impii sunt, ab eruditione et episopis digna adfectione quam longissime absunt, veram doctrinam persequuntur, impios cultus ac idolomanias urgent: satius esse ducimus, ut ad honestum mortis genus parati, quam in tali casu dicto audientes simus. Et qua conscientia parcere illis non resipiscentibus vel in scriptis nostris vel e suggestu possumus? Quis and manifeste impiam doctrinam et impios cultus connivere queat? De Zigleri oratione nibil pronuntio, utpote neque visa mihi legue lecta. Quantum tamen ex responsione Amsdorfii sub-Morari possum, novatione rituum Zigelerus autoritate Basilii Dealliare et excusare conatur: id quod tamen ex vere piis facile aovebit neminem. Si enim Basilius suam novationem sensisset, um tot ac tantis offendiculis conjunctam esse, et tantam eccleiarum turbationem hinc oriri, haud dubie ab ea abstinuisset. erte ex ista in ecclesiis aliquot vestris novatione tanta offenicula, quibus tollendis nullius Basilii autoritas sufficiens satis rit. Testantur hoc multorum piorum singultus, suspiria, lachrynae, querelae, indignationes. Nam ab imperitis omnia haec eo ccipiuntur, quasi praesentes nostrae ceremoniae, quas a vobis ccepimus et pias esse scimus, impiae sint, et propter impie-Atem nunc abrogentur. Et ut maxime 1) novatio ista vestra ab unpietate absit, tamen et imperiti hoc non intelligunt, et saeitia in eos, qui mutatione rituum ecclesiae neque utili neque ecessaria auditorum animos turbare nolunt, adhibenda non erat. vo pacto enim adiaphoron esse potest, ad quod carceribus coantur concionatores? Ah, coeat rursus inter nos concordia! on sic sinite Vitebergenses, quibus tam multa debemus, turbari iorum animos. Quaterus enim alius alium vicissim mordemus c devoramus, eatenus alius ab alio vicissim consumimur. O, mi hilippe, O, inquam, Philippe noster, redi per immortalem Chrium ad pristinum candorem, ad pristinam synceritatem, ad pri-

¹⁾ maxime] autographon calami errore exhibet: maximae .

stinam constantiam! Ne languescito ista tua formidine ac pusillanimitate nostrorum animos tantopere! Non aperito hac non ntili moderatione ad papatus recurrentem impietatem ac idolomanias fenestram ac ianuam! Non sis tantorum in ecclesia offendiculorum autor! Ne sinas, tua tam egregia scripta, dicta, facta. quibus mirifice hactenus de ecclesia ac scholis meritus es, isto condonationis, novationis, moderationis nevo, ad eum modum de-Cogita, quantum animi ista vestra consilia et adversariis addant, et nostris adimant. Perpende, quam placari etian istis moderationibus adversariorum animi non queant, qui totius papatus doctrinam et omnes ex aequo impios cultus reposcunt. et ex nostra pusillanimitate spem concipiunt, facile se voti compotes futuros hac in re, si sic vacillantes urgere pergant. Detestatur dominus apud leremiam eos, quod scis, qui manus pessimorum confortant, ut non convertatur unusquisque a malitia sua. Cur igitur in tam ardua caussa nos tales non gerimus, ut huiusmodi detestatio competere in nos haud possit? Qua perversitate arundo huc illuc ventis agitata dici, quam Ioannis baptistas constantiam imitari malumus? Scimus, reipubl. tranquillitatea. quae ratione hac quaeritur, rem modis omnibus expetendam essa. Scimus, pace, quam expetitis, nihil neque iucundius neque optabilius esse. Sed pacem ac tranquillitatem cum tot ac tantis ecclesiarum incommodis, offendiculis ac turbationibus quaerere, id ven an deo placeat, ipsi positis adfectibus iudicate. Annon enim diversum Christus docet: Non veni pacem mittere, sed gladium! Item: Ignem veni mittere in terram, et quid volo nisi ut ardeul Flaccus') de politice bono viro inquit: Si fractus illabets orbis, ferient ruinae impavidum. Quanto magis nos, qui christiani et ecclesiarum gubernatores sumus, functione nostra nilli indignum vel dicere vel facere vel recipere vitandorum pericelorum gratia debemus. Fateor, crucem temere accersendam se esse. Interim autem hoc quoque verum est, si propter veritais negotium ingruat et vitari non queat, fortiter ferendam est Proinde te, o noster Philippe, iterum atque iterum per Christal redemptorem nostrum et brevi futurum iudicem, rogamus, s professionis tuae memor, talem te cum Vitenbergensibus tuis im geras, qualem te ab initio huius caussae gessisti, hoc est. ut # sentias, dicas, scribas, agas, quae Philippum, doctorem Christienum, non aulicum philosophum decent. Nam qui tibi iam in

¹⁾ Horstius Flaccus Od. III, 3, 7 sq.

nlis tales fumos vendunt, nae illi posthac, si in omnis generis apietates consentire recuses, capitaliter inimici futuri sunt. Sine, arissime Philippe, hoc nos abs te impetrare, quod Hamburgen. atres impetrare non potuerunt, videlicet disertam ac numeris mnib. constantem Adiaphororum explicationem, quae et nos noerore ac metu et vos suspicione, ecclesiis vehementer noxia, iberet. Quodsi impetrare hanc abs te, tot fratrum precibus petram, non siveris, iam nullas profecto devidea; peovidea; habetus, quae gliscenti schismati ac offendiculo mederi queant. Et a nos in moerorem coniicies, in hac mortali vita nunquam finientum. Attamen meliora sperantes hunc tabellarium nostris sumptibus ad te ablegavimus, reverenter et amanter responsum tuum pescentes. Bene, mi Philippe, vale, et nos ama redamantes te mirifice. Datae Pattensenii 25. Septembris 1549.

T. ex animo Antonius Corvinus.

138. No. 4629 . (Vol. VII. p. 505.)

19. Nov.

Paulus Eberus ad Melanchthonem.

Hanc quoque epistolam Dav. Schulz in eodem libro ad No. 337. iudicato
l. l. p. 234 sq. primum edidit.

Irnatissimo viro, pictate, cruditione et virtute excellenti, domino **M. Phili**ppo Melanthoni, praeceptori suo et patri venerando et cariss.

S. D. Magnis nos curis liberavit brevis epistola tua, quam er tabellarium Gotthanum huc misisti, venerande et carissime raeceptor, cum te abeuntem videremus quaedam metuere, quae raebuisse causam istis verebaris, ut te hoc tam incommodo temore hinc avocarent. Terrebat etiam nos omen, ut magis metueemus, ne quid tristis nuntii tecum huc reportares. Nam die Saırni, quo te Lipsia commovisse ratiocinabamur, paulo ante oram diei duodecimam, saevissima subito exorta est tempestas, eferente vehementissimo flatu largissimum imbrem permixtum randine tam violenter ab occasu, ut maceriam, quae hortum economi in area collegii nostri munit, everterit, et ante porım arcis arborem radicitus evulsam in pauperculae mulieris ex rbe nostra alteram vaccam abiecerit, qua ruina pecus oppressa xstincta est. Haec sane parva nos, hoc tempore timidiusculos quidvis etiam horrentes, tum territabant magis, donec sequenti e tuum scriptum nos confirmavit, ut, excussis illis, quae nobis mus metus et suspiciones nostrae dictaverant, meliora speraremus. Itaque iam Dei gratia, tuoque beneficio, tranquillo sumus animo, tibique gratiam pro officio tuo habemus omnes, et Deum sedulo pro tuo et comitum incolumi et laeto reditu precamur. Etsi autem nunc nihil habebam, quod scriberem, cum et publice et domi tuae Dei beneficio omnia sint tranquilla, tamen, cum hue essent allatae literae ex Salinis de Corvino, quae moram tantam, dum huc redires, quantam ex nuntii sermonibus poteramus colligere, ferre non videbantur, visum est eas prima quaque occa-Narrabat autem tabellarius, Corvinum ab sione ad te mittere. Erico') captum esse, et piam dominam, matrem ducis'), apimam agere, et alia addebat congruentia illis, quae scripsisti de egregiis pugnis hominis militaris editis in Gynaeceo, expugnato scrinio librario. Euclidis nobis editio valde placuit, et iudicamus utilem et gratum eum laborem Rhetici scholasticis fore. Saluten optamus omnes tibi et domino D. Maiori, tuisque comitibus et hospitibus. Omnino autem reverenter salutari peto patrem meum et dominum Danielem Ambrosium, et hospitem nostrum, ausum anteferre mustum Mysnicum meo Franco, contra optimam tuan demonstrationem. Bene vale et redi salvus et laetus, mi praeceptor. Die Elisabethae 1549.

P. Eberus.

339. No. 4646 . (Vol. VII. p. 519.)

(anno 15**49**.)

Marchiacis Ecclesiis.

Hace epistola invenitur in Conradi Schlüsselburgii Catalogi hacreticorum libro XIII. et ultimo (Francoforti 1599. 8°.) p. 616—623.

Consilium D. Philippi Melanchthonis scriptum ad Marchiacu Ecclesias, in quo exponitur, quos ritus, salva tamen doctrin, ecclesiae recipere et servare possint.

In tanta Ecclesiarum moestitia et dissipatione optarim, quan minimum fieri mutationum: semper enim tranquillis temporibu aliquid est in mutatione incommodi.

Nunc multo magis dolore adficiuntur bonae mentes, cum vident tales mutationes institui, quae significant inclinationem ad inimicos nostros, quos certum est defendere vitiosos cultus, propter hanc inclinationis opinionem triumphant et confirmantur ini-

¹⁾ Erico, Duce Luneburgensi, conf. Dav. Schulzii Prolegomena ad illam Ant. Corvini epistolam d. 25. Sept. 1549. Melanchthoni scriptam (no. 337.) in Illgenii Ephemeridibus anni 1832. fasc. II. p. 226.

²⁾ Elisabetham, prioris ducis viduam.

nici, et inter nos multi pii languescunt, et in dubitationem adduuntur: Quare suasores mutationum graviter accusantur, et iudiantur scandalorum insignium auctores esse, videlicet langueactionis in ea parte, quae recte sentit, et confirmationis erranium, denique et obscurationis veritatis et gloriae Dei. Haec non unt exigua mala, de quibus postea rursus dicendum erit, cum collatio fiet scandalorum, quae ex durioribus et mollioribus sententiis sequuntur.

Prius autem discernenda est confessio privata a consilio, quod aliis infirmis et dissimilibus datur. Laurentius recte fecit, quod mortem praetulit edicto Decii de pecunia: Fuit enim in ea occasione confessio eius illustrior, et talis celsitudo animi singulari motu Spiritus sancti iuvabatur. Alius timidior censuisset, pecuniam potius amittendam esse, quam vitam, et fuisset huius infirmitas excusabilis.

Nihil igitur hic praescribam fortibus, qui etiam levi occasione confessionem illustrem suo periculo edere volunt. Sed vileant, an veras sententias profiteantur, et earum fontes norint, et non sint Praevideiloi, id est, audaces ante pugnam, et postea in pugna trepidare et deficere incipiant: quales vidimus multos isque ad ancillae vocem fortes, ut in Petri historia exemplum positum est.

Non autem de privata confessione disputo: sed de consilio lando aliis dissimilibus et infirmis: ut hoc tempore multi gubernatores petunt, ut pastores restituant aliquos ritus Adiaphoros, amque moderationem sperant profuturam, ut plus non postuletur, ne turbentur Ecclesiae, propter alias res maiores.

Hic tamen sentio, petentibus talem moderationem gratificanlum esse. Nec ignoro, multa horride et Stoice dici, quam hanc
ententiam seu timidiorem, seu aequiorem, cum initia mutationis
onfirment adversarios, ne quidem parva ducenda esse Adiaphora.
lanc duriorem opinionem si qui amplectuntur, suo, non alieno,
ericulo amplectantur. Cum Petrus dicit, patiendum esse ubi
pus est: praecipit, ut confessio sit de rebus seriis et necessariis,
t occasio sit honesta, adeundi periculum: ut cum magistratus
sterrogarit de doctrina, vel praecipit, ut facto ipso abiiciamus
octrinam: sicut Ethnici praecipiebant, ut milites idolis sacricarent.

Itaque non solum docti et fortes, sed etiam populus anterre debet veritatis confessionem, vitae et paci in rebus veris, parum cognitio omnibus necessaria est: ut cum praecipitur de corruptelis doctrinae recipiendis aut de manifesto abusu Missarum, aut de invocatione mortuorum, est erudiendus populus, et discrimen intelligat inter necessaria et non necessaria: Sed cum petitur, ut servetur ordo veterum cantionum, feriarum et vestitus, hic non iudico, populum onerandum esse periculis: cum Petri regula dicat: Patientes ubi opus est.

Meminimus in vicino loco Basileae crematum esse quendam propter esum carnium. Et si crudelitatem iudicum iustissime execramur, et constantiam boni hominis in confessione laudamus: tamen et ipse nequaquam male fecisset, si hoc periculum vitasset, et certe alios onerare nemo debet, ut tali occasione sibi periculum accersant.

Secundo, non tantum metu moveor, ut pias, elegantes et similes ceremonias optem in Ecclesiis nostris esse.

Saepe ante multos annos non ego tantum, sed etiam alii multi gubernatores Ecclesiarum, hortatores fuerunt, ut in Ecclesia pia et similis forma rituum institueretur. Nec propterea doctrinam de libertate Evangelica abolemus, quae de rebus multo gravioribus condonatur.

Sed omnes sani intelligunt, naturae hominum convenire ordinis elegantiam in publicis congressibus: sicut et Paulus dicit, Omnia fiant decore et bono ordine. Ac dolemus in multis locis etiam utiles ceremonias, ut absolutionis et cantionum, abolitus esse. Sed scandalum est, confirmare adversarios hac spe inclinationis.

Ad hoc respondeo. Si constantia erit confessionis in rebus necessariis, ut esse debet, non poterit defectio nobis obiici. Vole enim et deinceps semper eandem vocem doctrinae, et nullos recipi impios abusus. In caeteris autem rebus ostendamus modestias et tolerantiam nostram in servitute. Haec ipsa submissio cus fieret retinendi Evangelii causa, honestior esset, quam superbir in deserendis Ecclesiis pertinacia.

Propterea maius est scandalum, deserere Ecclesias propter causas non maximus, aut praebere causam iudiciis populi, qui diceret, nos propter parvas res pertinacia nostra attrahere bella, quam praebere adversariis qualemcunque occasionem calumniandi nostram moderationem. Et cogita, uter male faciat, an ille durus et horridus, qui ut retineat laudem constantiae, mavult Ecclesian deserere, quam vestem mutare: aut vero hic patientior servitutis, qui ut prosit Ecclesiae, sustinet onera quamvis ingrata, sed sine impietate, ut interea maneat in principalibus in eodem statu, di

on tollatur ministerium Evangelii, et non turbetur invocatio in opulo.

Saepe fit etiam, ut illi ipsi duri et vehementes negligant, mo etiam impediant, et interea de rebus minutis tumultuentur: icut dictum est de colantibus culicem et devorantibus camelos.

Pugnant aliqui de veste, et interea prorsus tacent de disciplina, imo magis eam laxant, de excommunicatione et aliis nervis vitiosorum cultuum.

Sed confirmas, inquiunt, adversarios? Non, sed declaramus modestiam nostram et studium iuvandae Ecclesiae, quod videlicet servitutem duriorem toleramus: et quidem ideo toleramus, ne Ecclesiae deserantur. Item, ut omnes intelligant, nos non de mestra libertate, sed de necessariis articulis dimicare: ac servitutem eo modestius feramus, quia praetextu libertatis nos abusi sumus omnes.

Fatendum est, non vulgarem petulantiam multorum fuisse, in conturbanda doctrina: nec populus tantum, sed etiam gubernatores et seniores nimium neglexerunt exercitia temperantiae, utilia in-vocationi.

Magna fuit in discendo, in inquisitione et explicatione veriatis, negligentia: nemo curavit inspici Ecclesias, et rudiores pastores erudiri. Multi doctores adfectibus suis nimium indulerunt: aliqui etiam intempestive miscuerunt causam Ecclesiae, et dia negotia.

Haec nostra peccata et alia multa, commonefacti iam praeentibus aerumnis deploremus: et ita feramus servitutem, ut, domec possumus prodesse Ecclesiis, non discedamus. Nec propterea mittitur Christiana libertas, si recte docebimus, nam cordatiores cient tales ritus non esse cultus Dei: sed alia maiora opera, idem, veram invocationem, dilectionem, spem, patientiam, veriatem, confessionem, castitatem, iustitiam erga proximos, et ilias virtutes veros cultus Dei esse. Sine hac doctrina et sine is virtutibus, doctrina externa in cibo, vestitu, et similibus in intitution, non est Christiana libertas: sed nova politia, forassis gratior populo, quia patentiora vincula habet.

Obiiciunt autem aliqui dictum Pauli: Si quae destruxi, ea estituo, praevariostor sie. Non erravit Paulus in destruendo. It in hac nostra infirmitate, cum primum veteres ritus aboliti unt, magna fuit et docentium et opinionum et locorum dissimitudo. Aliqui privatam absolutionem prorsus aboleverunt: quad man sit recte factum, etiam ante hoc tempus eam restitui

optavi. Fateamur nos homines esse, et potuisse quaedam temere et circumspecte dicere et facere: talia, si quae sunt, non gravatim emendemus.

Nec restitutio aliorum rituum meliorum praevaricatio est, cum doctrinae puritas retinetur. Nam qui Paulo obiiciebant restitutionem illam, volebant eum doctrinae genus mutare, et aliis praeponere legem Mosaicam, tanquam necessariam. Alibi in ust attemperat se ad mores eorum, cum quibus conversatur, et propter Ecclesiae utilitatem sua libertate non utitur.

Etsi nunc scio, multos de hac quaestione duriorem sententiam magis probare: tamen si profutura est servitus ad hoc, ne amiltant Ecclesiae vocem verae doctrinae, nec onerentur vitiosis cultibus: pia et gravis causa est, cur servitutem, quamvis duran anteferamus aliis consiliis, in qua tamen nec conscientiae vulnerentur, nec invocatio piorum turbetur.

Et quia non leviter antea dissidia nostra nobis nocuerun, non moveamus nunc inter nos ipsos certamina non necessaria: sed singuli in aliis quaedam boni consulamus, et communi traquillitati condonemus: et leniamus Ecclesiis moestitiam nostra aequitate, quantum possumus: et Filium Dei, Dominum nostra lesum Christum oremus, ne sinat extingui lucem verae doctrine, et veram invocationem, Anno 1549.

ANNO 1550.

340. No. 4667 . (Vol. VII. p. 543.)

9. Febr.

Caspar Hedio ad Melanchthonem.

Huius epistolae apographon coaevum in Bibliotheca Carolina Ep. T. 25. p. 498. invenitur, quod mihi describendum Clar. V. Voegelinus beaigst curavit. — Hanc epistolam ad Melanchthonem scriptam Hedio cas Pellicano ineunte mense Iulio 1550. communicavit additis eis, que Tragoediam hanc Argentinensem postea exceperunt. — A tergo quaedus manu Pellicani adscripta sunt, quibus Lutheri zelum excusat, eunque hominem se in multis praebuisse, sed tamen defeudendum et excusandum, docet.

Epistola Hedionis ad Melanchthonem.

S. D. Ornatissime Philippe. De statu Ecclesiae Argentinensi paucis te volo certiorem facere. Post eam actionem, quae sub duobus arbitris D. Barone a Fleckenstein, et Georgio a Vinckerheim praeposito Ecclesiae, quam vocant Seltz, inter Episcopus

et Senatum Argentinensem habita fuit mense Novembr. 1549, et conventum, ut Episcopus haberet tria Collegia, Cathedralem Ecclesiam et duas Petrinas, sub natalem Christi vocatus fui ter a Capitulo illustri et Episcopalibus. Ibi D. Christ. Vuelsingerus Episcopi nomine petiit, ut ordinationi Interimicae et novae, quam vellent auspicari, nomen darem, religioni, indueremque vestem lineam, ac in aliis externis, quae vocabat adiaphora, me conformem exhiberem. Adjunctis minis, si non obsequerer, Episcopum Caes. Maiestati meam inobedientiam significaturum. Accepi (non sine consilio) deliberationem VIII diebus, et respondi Christiana modestia me servaturum fundationem praedicaturae, quam scirem Christianam, quam iurassem A. 23 et servassem hactenus. Neque 26 annis illustre capitulum unquam in me desiderasset aliquid, me velle posthac docere, ut antea, favore Dei, et semper paratus fuerim, et'sim hodie, rationem reddere meae doctrinae omni petenti, omnibus Christianis Magistratibus et piis hominibus, rogavique humiliter, ne meam conscientiam gravarent, non enim possem corruptelas ullas doctrinae Filii Dei appro-De veste quidem, quod me attineret, respondi, me non anxium esse, sed populum Argent. ita aversari, ut sine gravi offendiculo non possim induere. Auditores enim essent interpretaturi me aut recantare priorem doctrinam, aut prorsus Papisticis abusibus me velle subscribere. Maxime, si ego qui postremo hanc vestem et invitus deposui, primus sim et solus, qui inter XVIII Ministros Verbi resumerem. Hoc responso non contenti, voluerunt, ut amplius deliberarem. Respondi, firmam stare sententiam meam, et idem posthac etiam acturum me. Res delata est ad Episcopum et dilata ad quindenam. Interea ex Capitularibus ordinati, intermisso priori articulo de doctrina, de veste solummodo egerunt, ut ita iniicerent laqueum, et meis concionibus in primo templo frequentioribus, populus sensim ad eorum sacra adduceretur. Sed sensi latentem imposturam, quam tandem etiam deprehendi. Et constanter confessus fui, non negavi et confessus sum. Non sum ego Interimista. Senatus libenter lumen doctrinae in primo templo propter cives et peregrinos conservasset, egeruntque quam diligentissime anud Capitulum, quod, ut verum dicam, gravatim mihi dedit licentiam, Sed Episcopus haud dubie per Vuelsingerum perrupit, ita ut XXV d. Ianuarii audirem: Du folt vrlaub haben. Habui honestissimum stipendium supra flor. 250 nec alios labores, quam ut ex officio docerem singulis Dominicis, et tempore quadragesimali quotidie, et quos sponte mea volui suscipere docendi dies. Attamen malui servare conscientiae tranquillitatem, quam adversus hanc aliquid committere. Vigilia purificatae virginis in. ceperunt vesperas, sine strepitu, nisi quod multus populus ex curiositate accurrit.

Die Virginis mane instituerunt parochum, qui docuit, sed paucis. Et post concionem habuerunt Missam. Hic aliquis strepitus factus est per adolescentes, qui Pfaffum Gallicum e templo eiecerunt puerilibus, ut audio, de causis. Reditum est a choro in locum capitularem, ubi cecinerunt: Te deum laudamus, met territi, ne illud in choro canerent.

A prandio consueta hora docui ego in templo D. Thomas frequentissima corona audientium. Tunc successor meus (si Diis placet) homo impudens et scortator, quem vocant M. Reinhardom. aui aliquando fuit nostrarum partium, adscendit meum vetus suggestum primi templi, legit epistolam eius diei ex Malachia cap. Ill, sed valde meticulose. lbi sibilus et murmur omnis generis adolescentum terruerunt novum scil. doctorem, ut recta sine vale aut benedictione fere in prohemio concionis se festinabundus e cancellis in locum Capitularem reciperet. Hinc commoti Episcopales et Canonici ad Palatium festinant, Magistratui indicunt, quasi non sit servata fides et laesa securitas Cleri. Et quamquam optimus senatus adderet animos, ut, si vellent, pergerent, se probe curaturos, ut a nemine vel riderentur vel laederentur, tamen illi forte (nit vil lust on das darzu haben) eo die intermiserunt vesperas, et dum haec scribo, nil amplius in tribus templis fecerunt, usque ad Pentecosten. Episcopus indignissime fert hunc casum vere casum, et significat, se Mai. Caes. omnia velle indicare. Omneu culpam concionatoribus imputat, et, si velim verum fateri, cogorin aurbusdam modestiam desiderare. Et satis moneo et monui, sed fertur equis auriga, nec audit currus habenas. Mea sententis est, ut causa superiores sumus, ita simus et modestia. Ac megnum est, agere pacificum et prudentem Ecclesiae filium, esse fidelem et prudentem dispensatorem mysteriorum Dei. Senatus in eo totus est, ut vel aliquot templa conservet, in quibus lumen ponatur super candelabrum, sit lux doctrinae et laetitia sacramentorum. Quod si Carolus calumniis adversariorum credat, periculum sane imminet, ne omnibus nobis inhibeatur ministerium docendi, unde in dies male habitura est Ecclesia, et peius schola Hodie in templo praedicatorum amplissimo, ubi et schola est, docui. Sustinebo Dominum, quid de me velit fieri, et quandiu velit me esse in functione docendi. Sensit, obrepit senium et magnis clamoribus satis fatigavi caput, ut ex animo cupiam abbreviari illos dies, et cum Simeone in pace dimitti. Oro autem ut haec boni consulas ceu historiolam calamitatis nostrae. Deus aspiciat et misereatur nostri, Amen. Bene vale. IX Februarii 1550.

341. No. 4676 . (Vol. VII. p. 550.)

24. Febr.

Senatui Rostochiensi.

Hae literae ex Melanchthonis autographo, quod in tabulario Senatus Rostoch. asservatur, primum typis divulgatae sunt ab Ottone Krabbe in libro: Die Universität Rostod im funszehnten und sechzehnten Jahrhundert. 2 Thie. (Rostod u. Schwerin 1854. 8°.) P. II. p. 489. not *).

Den Erbaren weisen vnd frommen Herrn Borgermeisteren und Radt der loblichen Stadt Rostod, meinen gunftigen Herren.

Gottes anad durch seinen Eingebornen Son Ibesum Christum wnsern beiland und warhafftigen helffer juvor, Erbare weife fromme gunftige Derren, Quer Erbarteiten bitt ich erftlich diese meine schrifft gutwilliglich anzunemen in betrachtung daß ich in diefer Boeation der Jugent ftudia, so viel mir möglich, zu fordern schuldig binn. Ru bat mich ein zuchtiger wolgelarter junger gefell mit namen Betrus Eggerdes, eines Burgers fon ju Roftod, bmb Zeugnis und vorschrifft 1), der wegen ich ihm diese schrifft geben habe, und berichte mit warheit, das er mit natürlichen gaben Ingenij durch gottes gnad wol gegiert ift, bnd ift fittig bnd gottfürchtig. Dieweil nun Guer Erbarkeit seines vaters vnvermögen weiß; bitt ich Euer Erbarkeit wollen ibm zum fludio eine günstige hülff thun, denn wiewol ich gelegenheit solcher sachen in Euer Regierung nit weiß, so hab ich doch nit Zweifel, Euer Erbarkeit als verftendige driftliche Regenten, find geneigt zu erhaltung mütlicher vnb driftlicher lehr, wiffen auch, das der Son Gottes Ihefus Chriftus unfer beiland gesprochen bat, wer dem geringsten unter den meinen umb der lebr willen Einen trunt Baffer giebt, dem foll es belohnt werden. warhafftiger Son Gottes Ihefus Chriftus wolle Eure Rirchen und Stadt, Euch vnd die Euren gnediglich bewaren. Datum Witeberg, 24. Februar Anno 1550.

342. No. 4717b. (Vol. VII. p. 594.)

10. Maii.

Albertus Hardenbergus ad Melanchthonem.

Hanc epistolam Simlerus ex autographo, quod in Msc. Vol. V. p. 1a. Scrinii Eccl. Argent. exstat, exscripsit. Apographon Clar. Viro Voegelino debeo.

¹⁾ H. l. deest : gebeten

Ad Melunchthonem.

S. D. Hodie primum accipio tuas literas. Domine. dabis mihi veniam; nam tempore excludor. Deinde et materia. non quidem, quod nullam hanc Christiani habeant, qui nunquam uberiorem habuerunt, sed quod tutum non sit aliquid serii literis Spero tamen tuam Pietatem meas et postremas et penultimas nunc accepisse. Nam qui adferre debebat, pius est et bonus adolescens. Existimo te quoque Literas Domini Lascii accepisse, quas hic ad tuam Pietatem scripsit. Nunc solvit in Angliam. Nam vocatus est a Rege et Cantuariensi, qui et tuam Humanitatem libenter illic viderent. Hoc ego et omnia tuae sapientiae permitto. Spero Deum aeternum Patrem, propter Mediatorem Dominum concessurum, ut aut nihil unquam istic, aut omnia in melius mutentur, si qua tamen mutatione istic opus erit. Quod meae fidei adhuc concredas intimos recessus pectoris tui, id nullo tuo periculo facies, Domine; nam ut aliis omnibus officiis (libenter cedo reliquis amicis tuis), ita voluntate et studio, fide et amore nemini unquam cedam. Hic etiam mutatio nulla, pericula magna, constantia maxima, quam oro Deum, ut perpetuam esse velit, ita tamen temperatam, ut non in securitatem et socordiam exeat. Id ne fiat, tuae aliorumque piae preces apud Deum obtinebunt. Certe hactenus hic est pium hospitium omnium miserorum, quorum nunc non tam copia magna, quam turba ingens quotidie ad nos accurrit. Video hoc portendere aliquid certi, quod scribere non audeo. Homines non deerunt, non desit modo pietas. Utinam liceret impetrare a Domino harum calamitatum finem, saltem earum, quae inter fratres nunc sunt controversiarum. Non opus habeo te monere, Domine, ut, si quid sis responsurus, tale id omnino sit, quale semper ex tua sanctissima officina prodiit, quale a te postulat tristis Ecclesia Christi. Sel desino, mi anime, mi Pater, gubernet te et omnia tua Deus aeternus Pater per lesum Christum.

Sunt duo viri conterranei Mag. Henrici nostri, ii, me autore, istuc veniunt, ut discant et meliores fiant. Vix elapsi sunt per gratiam Dei ex manibus adversariorum. Si quid potes, mi Domine, iuva illos, ut vivere et discere possint, sed nunc docti quoque sunt, sed putant, quod res est, non debere se ministerium in Ecclesia suscipere, nisi prius tuum et aliorum Praeceptorum calculum adiunctum habeant. Sum saepe molestus, Domine, sed quid faciam? Urgeor et bene consultum cupio bonis hominibus, quin et vestrae Ecclesiae ac scholae cupio integrum

constare honorem. Dabis ergo veniam vel fiduciae, vel temeritati meae, omnia audiam, omnia patiar abs te, modo ne vicissim audias.

De rebus Germaniae non scribam quicquam, nisi quod tota Utinam eum enitatur filium, propter quem et angeli audent, quod natus sit in mundo. Memini ego dolores tuos, Domine, memini gemitus, memini collationes, sed quam est mierum res nunc ita habere, ut minima eorum pars, quae hinc cemitus nobis excutiebat, vel curetur vel transigatur. Quis non loleat tot nunc inundasse mala, ut de veteri illa dissensione et alamitate ne cogitari quidem in Ecclesiis possit? - Comitem uis verbis libenter salutabo; velim autem ipse ad eum scriberes. De Te ipso, deque statu et rebus Ecclesiae vestrae scis esse delationes varias: scis alios alias suae vehementiae habere vel rationes vel imaginationes. Deus mihi testis est, quod perpetuo dolore cordis tantum non conficiar, cum audiam tam varia de bonis viris iudicia. Sed tempero mihi, nolo enim obtundere, sed trus esse volo, dum vivam. O si, o si liceret colloqui coram mi Pater. Da veniam. Lachrymae me impediunt. Iesus Christus filius Dei aeternus servet te mihi et nobis ad maximum emolumentum Ecclesiae suae. Amen.

Bremae X Maii 1550.

Tuus ex animo Albertus Hardenbergus.

343. No. 4736 b. (Vol. VII. p. 608.)

14. Jun.

Oswaldus Myconius ad Melanchthonem.

Huius epistolae autographon in Ep. T. 25. p. 364. in Bibl. Carol. exstat. Apographon Viro Clar. Voegelino debeo.

Ad D. Philippum Melanchthonem.

Salutem et constantiam in Domino. Putant multi boni et locti viri nonnibil esse me apud te, quod miror: Ideo toties veniunt, rogantque, ut ipsos tibi commendem. An id inde forsitan st, quod norunt, te diligi a me: quoties enim est occasio, de e loquor quam honestissime: An quidpiam sit aliud, ignoro: lud certum: scribo non invitus, vel ut opinionem in illis de te neam retineam, tametsi fortassis aberro.

Precatus est hic Laelius Italius ex Tiguro me, per Petrum quendam librarium, pariter Italium, ut se literis quamvis brevibus, tibi commendare non detrectem. Equidem mox promsi, aequo igitur animo tu, quae sum dicturus, perlegito. Filius est viri in

Italia doctissimi, et autoritatis magnae. Favet Evangelio Christi. ut qui maxime: et eam ob causam fere exulat: ita tamen, ut non sine patris permissu. Cepit impetum visendi te, nec id solum, sed etiam commorandi ad mensem unum atque alterum apud te, si ita tibi commodum. Quaeso itaque H. T. ut quod is tantopere cupit haud velis denegare: modo non sit molestum. Fuit satis iamdiu et Tiguri et Basileae, ut mores eius sint nobis non leviter perspecti. Novit multa, ut etiam hac ratione possit esse Imprimis narrabit de profectu Evangelii apud Italos, tantum essent, qui sibi adessent. Traducunt libellos ex lingua Latina in Italicam, et scribunt proprios: sed dum exeunt ad nos. nemo describere audet: Hinc non parum damni pietati initiatis pervenire solet. Timent Magistratus omnia praeter Deum (sic ego apud te), si nemo tentabit eos, fortes manebunt: sin aliter, vereor periimus etc.

Reliqua sunt: Bucerus dicitur contractus esse, sic favet illi coelum Anglicum. Dryander nescio quid agat. Totus est in imprimendis libris, Plutarcho, Livio, et Lexico, ubi lingua Hispanica praecedit Latinam. Exivit Angliam propterea: quid inde lucri sit futurum, nescio, ipse sperat nonnihil. Tentarat quiden aliud, sed nihil adsecutus est.

Comitia si procedant, periit in terris, quicquid est Christi, ne quid dicam de coelo. Animus est enim impietatis, et coelum obpugnare. Quamvis Comes Vuirtenberg, hodie mihi dixerit duplex damnum accepisse Hispaniam a rege quodam Aphricano, qui et minatus est, se ne statuam quidem in Hispania dimissurum: quod si verum, tractabitur in Comitiis (si futura sunt) aliud, quam putavimus. Age vero, si Dominus voluerit, ut pereamus, nemo liberabit: si non voluerit, frustranea sunt adversariorum consilia. Dominus aderit Ecclesiae suae, verum cum adflictione multa. Vale cum tua, tuisque in Domino, et fortis esto cum fratribus tuis: non potes scire, quam id ex re totius sit Ecclesiae Christi. Basileae XIV lunii 1550.

Tuus Oswaldus Myconius.

344. No. 4739 b. (Vol. VII. p. 610.)

18. Jun.

Io. Calvinus ad Melanchthonem.

Calvini epistola invenitur in eius Operum Amstelodami editorum Tomo IX. (1677. Fol.), qui in priori parte Institutiones christianae religionis, et in altera Epistolas atque Responsa continet, p. 54 sq. et in eius Epistolarum et Responsorum Editione 3., quae Hanoviae 1597. 8º. prodiit, p. 237—240. epist. 117. atque in Conr. Sobiusselburgii Catalogo

Haereticorum, libro XIII. (Francoforti 1599. 8°.) p. 635—640. — In anglicam linguam translata legitur in hocce libro: Letters of John Calvin compiled from the original manuscripts and edited with historical notes by Dr. Iules Bonnet. Vol. II. (Philadelphia. 8°.) p. 270—275. epist. 263. adscripto dato: "[18th Iune 1550.]" Alli hanc epist. ad a. 1551. referunt, vide quae infra p. 326. in fine anni 1551. annotabo.

Calvinus Melanchthoni.

Dicebat olim Satyricus ille 1), Si natura negat, facit indignatio rsum. Mihi nunc longe secus accidit. Adeo enim me disertum a facit praesens dolor, ut fere elinguem potius reddat. Praeteram enim quod me verborum facultas ad exprimendum animi ectum deficit, sola rei de qua scripturus sum cogitatione fractus ppe obmutesco. Me itaque gemere potius quam loqui existimes lim. Quantopere Christi hostes exhilarent vestra cum Magdergensibus certamina, ex illorum ludibriis ac sannis plus satis tum est. Foedum certe ac detestabile, Deo primum et Angelis, inde toti Ecclesiae spectaculum praebent. Hic, mi Philippe, am si nulla in te culpa haereret, prudentiae tamen atque aequiis tuae foret, vel sanando malo remedium, vel mitigando lenen saltem aliquod excogitare. Sed ignosce, si ego non omni prorsus culpa libero. Atque hinc coniecturam facere potes, am gravia sint aliorum de te iudicia, et quam sinistri odiosie sermones. Patere interea, mi Philippe, ut in libera admoione veri amici officio fungar: ac si paulo acrius tecum agam, quidquam ideo ex veteri mea in te benevolentia atque obseratia imminutum putes. Etsi istud tibi novum vel insolens non t, me rustica potius simplicitate offendere, quam adulatorie ullius hominis gratiam loqui. Ego etiam, quia vicissim exrtus sum, tibi nihil esse ingenuitate gratius, minus anxie laro, ne moleste feras a me reprehendi, si quid iure displicet. pio equidem tua omnia sine exceptione et mihi probare, et Sed ego te nunc apud teipsum accuso, ne iis qui absenn damnant, cogar subscribere. Haec tuae defensionis summa : modo retineatur doctrinae puritas, de rebus externis non e pertinaciter dimicandum. Atqui si verum est, quod pro to passim asseritur, tu res medias et indifferentes nimis longe endis. Cultum Dei mille modis apud Papistas adulteratum non oras. Corruptelas quae minime tolerabiles erant, sustulimus. nc impii, ut de subacto Evangelio triumphum agant, easdem ent restituere. Si quis recusare non dubitet, hoccine perti-

¹⁾ luvenal. sat. 1, 79.

naciae adscribes? Id vero a tua modestia quam alienum sit, Tu si ad cedendum fuisti mollior, id tibi vitio a multis Adde, quod eorum quae tu media verti, non est quod mireris. facis, quaedam cum Dei verbo manifeste pugnant. Nimis praecise fortassis quaedam alii urgent, atque ut in contentionibus fieri solet, odiose quaedam exagitant, quibus non inest tantum mali. Verum si quid in rebus divinis intelligo, tam multa Papistis abs te concedi non oportuit: partim quia laxasti quae verbo suo Dominus adstringit, partim quia proterve Evangelio insultandi materiam dedisti. Quum circumcisio adhuc licita esset, annon vides Paulum, quia versuti ac malitiosi aucupes insidias piorum libertati tendebant, illis profectam a Deo ceremoniam pertinaciter negare? Itaque ne ad momentum quidem se illis cessisse gloriatur 1), quo Evangelii veritas integra maneret apud Gentes. Hodie vero non de circumcisione nobis molesti sunt hostes: sed ne quid sincerum nobis relinquant, putidis suis fermentis et doctrinam et omnia pietatis exercitia inficiunt. Quod Magdeburgenses dicis tantum de linea veste rixas movere, quorsum pertineat, non video. Lineae enim vestis usum cum multis ineptiis, tam apud vos quam apud illos hactenus retentum fuisse arbitror. Sed profecto crassioribus te corruptelis manum dedisse, quae aperte ad vitiandam totius doctrinae puritatem, et labefactandum Ecclesiae statum tendunt, passim fremunt boni et religiosi homines. Si forte quod tibi aliquando dixi, oblitus es, nunc in memoriam revoco: nimis carum esse nobis atramentum, si ea literis testari dubitemus, quae tot ex medio grege martyres quotidie sanguine suo obsignant. Atque ita quidem loquebar, quo tempore longius a felorum iactu abesse videbamur. Nunc quum nos in arenam Dominus protraxerit, eo virilius nos eniti decebat. Alia, ut nosti, tua est quam multorum conditio. Plus enim ignominiae ducis vel antesignani trepidatio, quam gregariorum militum fuga sustinet Ergo ut aliorum timiditati parcatur, nisi aequabile invictae comstantiae exemplum ostendas, vacillationem in tanto viro non fe rendam esse omnes dicent. Itaque plures tu unus paululum cedendo, querimonias et gemitus excitasti, quam centum mediocres aperta defectione. Quanquam autem certo persuasus sum, te mortis formidine nunquam compulsum fuisse, ut a recta linea vel minimum unquam deflecteres: fieri tamen potuisse suspicor, ut animum tuum alia timoris species percelleret. Scio enim, quanto-

¹⁾ Gal. 2, 5.

pere inhumani rigoris crimen horreas. Sed memineris oportet, non majorem Christi servis famae quam vitae rationem esse haben-Neque enim Paulo meliores sumus, qui per infamiam et robra secure perrexit¹). Nos censeri praefractos ac tumultuosos omines, quibus magis libeat in totius orbis exitium ruere, quam l moderationem aliquam descendere, acerbum id quidem et dum est. Sed iampridem ad voces illas occalluisse aures tuae buerant. Nec vero vel mihi tu ita male notus es, vel ego tibi leo sum iniquus, ut te ab aura populari, ambitiosorum more indere arbitrer. Sed non dubito, quin te illae interdum puniones debilitent. Quid? an prudentis et considerati hominis est, clesiam scindere ob res minutas et prope frivolas? Annon tolebili aliquo incommodo pax redimenda? Cuius dementiae est, ad extremum tueri omnia, ut totius Evangelii summa neglitur? Olim quum haec et similia ab astutis hominibus spargentur, te plus iusto moveri solitum, animadvertisse mihi videor, ingenue tibi aperio, ne quid vere divinam animi tui magnidinem impediat, qua te alioqui abunde instructum esse scio. uius meae vehementiae non obscura tibi ratio est, quod tecum ori centies malim, quam traditae abs te doctrinae videre te sperstitem. Neque hoc dico, quasi vel periculum sit, ne unnam tuo ministerio patefacta Dei veritas intereat, vel tuae pereverantiae ullo modo diffidam: sed quia nunquam satis sollicite ivebis, ne quam captant impii cavillandi occasionem, ex tua icilitate arripiant. Dabis veniam quod miserabiles istos quamis irritos gemitus in sinum tuum exonero. Vale clarissime vir t mihi semper ex animo observande. Dominus te Spiritu suo gere pergat, virtute Spiritus sui sustentet, praesidio suo tueatur, Saluta quaeso meo nomine amicos, si qui istic erunt. ic plurimi sunt qui te reverenter salutant. Multi enim vitandae lololatriae causa ad nos in voluntarium exilium ex Gallia progiunt.

15. No. 4771 . (Vol. VII. p. 643.)

12. Aug.

Scholarchis Argentoratensibus.

Hanc epistolam ex autographo primum edidit Rev. Vir Carol. Schmidt in Niedneri Ephemeridibus Zeitschrift für die historische Theologie anni 1846. fasc. III. No. XVI. "Dreizehn ungedruckte Briefe Melanchthons; aus dem Archiv des protestantischen Seminars zu Straßburg" (p. 433—442.) p. 438. epist. 9.

^{1) 2.} Cor. 6, 8.

Nobilitate generis, sapientia et virtute praestantibus viris, clarissimis senatoribus inclytae Reipublicae Argentoratensis, quibus commendata est scholae inspectio, patronis suis.

S. D. Honestissimi viri. Non dubito vos et intelligere et saepe multumque considerare, quomodo Ecclesiam aeternam sibi Deus ex genere humano colligat, inter magna certamina et varia pericula, nec frangi animos vestros, etiamsi nunc saeva tempestas orta est. Conservari igitur Ecclesiam ad posteritatem, literas et doctrinam vitae necessariam, velle vos non dubito. Iacobus Gloccerus 1) et in linguis latina, graeca, ebrea, et in doctrina Ecclesiae, et in philosophia praeclare eruditus sit, spero eum magno usui et ornamento fore universis Ecclesiis Dei at patriae. Nam et in eius moribus modestia et ceterae virtutes bono viro dignae sunt eximiae. Quare beneficia quae in eum confertis, bene collocantur. A nobis etiam publico testimonio el gradu magisterii iam ornatus est, in quo et ipse eum audivi accurate, et comperi eum recte didicisse et Ecclesiae doctrinan et in philosophia eas artes, quae magnum vitae decus sunt. Idee vos oro ut liberalitate publica eum iuvetis, et declaretis vobb haec iudicia de studiis quae fiunt in graduum renuntiatione, non displicere. Bene valete. Die 12. Augusti.

Philippus Melanthon.

346. No. 4775 b. (Vol. VII. p. 646.)

(anno 1550.)

Coelio Secundo Curioni.

Hoc fragmentum epistolae Melanchthonis ad C. S. Curionem sine loco et die indicato (Simlerus adnotavit: ", sed A. 1550 scriptae, quo Laelius Socinus Wittebergae vixit") Simlerus exscripsit ex XVIII Epistolis selectis doctiss. Virorum S. Galli per Straubium impress. No. XI., et cuius Collectione (S. Msc. 73.) Cl. V. Voegelinus apographon benigae ad me misit.

(Fragmentum.)

Eius eruditionem, eloquentiam, pietatem et animi fideique constantiam in perferendis ob Veritatem aerumnis maxime de praedicat, amicitiamque suam syncere offert. Laelius Socinus Curionem facit maximi.

347. No. 4834 b. (Vol. VII. p. 713.)

(anno 1550.)

P. H. (Peter Hegemon seu Herzog?) ad Melanchthones.

Hanc epistolam ex autographo Collectionis epistolarum Landeshutianu

Vol. 1. Fol. 211. primum edidit Dav. Schulz in Chr. Fr. Illgenii Ephese

¹⁾ Inde ab a. 1557. Theologiae Professor Argentorateusis.

ridibus Zeitsehrift für die historische Theologie anni 1832. fasc. II. No. VIII. Beiträge zur Reformationsgeschichte des 16ten Jahrhunderts. (p. 221—242.) p. 235 sq. epist. V. Siglae P. H., quibus auctor subscripsit, significant, ut Schulzius in Prolegomenis suspicatur, Petrum Hegemonem (seu Herzog), unum adversariorum Osiandri Regiomonti. Conf. Hartknoch Preuss. Kirchengeschichte p. 401 sqq.

Implissimo viro, domino Philippo Melanthoni, praeceptori suo observandissimo, ad proprias manus Witenberg.

S. Quo in statu nostrue res et ecclesiae iam sint, ex hoc cile colliges, quod Osiander libere et impune facit, quidquid bet, et nostrum iam nullus auditur. Laborat princeps 1), ut nos conciliet cum Osiandro, hoc est, ut omnes suas opiniones aprobemus: sed, quid effecturus sit, ignoro. Reliqua ex aliis habes, neque tutum est nobis omnia scribere. Mitto tibi libellum, nem Osiander edidit 2), quo probare conatur, nos et tuos discillos non recte de articulo iustificationis docuisse, cum tamen pellus magis pro nobis est, quam contra nos, ex quo intelliges rorem eius melancolicum. Iactitat se defendere doctrinam Lueri, cum tamen eius opiniones pugnent cum doctrina Lutheri. 1 nobiscum ora, ut Deus suam ecclesiam conservet et defendat. 1550.

P. H.

ANNO 1551.

18. No. 4862 b. (Vol. VII. p. 752.)

10. Mart.

Georg. Sabinus ad Melanchthonem.

Haec epistola in eadem Collectione epistolarum Landeshutiana Vol. 11.
Fol. 272. a Day. Schulzio reperta ab eo illo loco sub no. 347. significato p. 237. epist. VI. primum edita est. Conf. eius Prolegomena l. l. p. 236.

'arissimo viro, domino Philippo Melanthoni, socero et praeceptori suo colendo.

S. Non dubito, te iam pridem legisse maledicum istum lillum Osiandri, quo et fama tua crudelissime laceratur, et mes, qui prodierunt e schola Vitebergensi, traducuntur heretici

¹⁾ Albertus Dux Prussiae.

²⁾ Schulzius haec adnotavit: Es mag die Disputation Osianders: Iustificatione, vom 24. Octor. 1550 gewesen seyn: woraus sich dann jübe, dass der Brief in den letzten Monaten desselben Jahres gewieden seyn müsste.

Ad hunc si nihil responderis, miror. Ego vero lachrymans doleo, te apud nos tam indigne tractari, de quibus tu optime meritus es. Nec satis mirari possum, quid istum Thersiten impulerit, ut atrocius in te debaccharetur, a quo tamen honorifice laudatus est, quam in illum acerrimum inimicum suum olim scripsit, a quo Norimbergae fuit parricidii et multorum scelerum accusatus, nempe, quod uxorem suam venenato fumo sustu-Ac quoniam ignominia tua me quoque attingit, ut qui arctissimo necessitudinis vinculo tibi devinctus sim, hortor et oro te, ne silentio rem dissimules, sed ut famam tuam, cuius hereditas ad liberos meos pertinet, vindices a gravissimo crimine hereseos tibi obiecto. Id enim ipse vel legitima accusatione vel publico scripto hic facerem, si mihi permitteretur. menses misi Domino Friderico Livoniensi literas, quibus demum revocatur a patre. Has si forte non accepit, tu admonebis eum, ut statim ingrediatur iter, ac properet; nam pater reditum eius anxie expectat. Vale. X. Martii, festinanter. Anno M.D.LI. ex Regio monte.

Tuus G. Sabinus.

Per filium Camerarii scribam de caeteris rebus nostris. Literas discerpe.

349. No. 4864 b. (Vol. VII. p. 753.)

d. aequinoctii verni

Henrico Duci Megapolitano.

Hanc epistolam ex autographo, quod in Tabulario Magniducali Suerisi asservatur, primum divulgavit G. C. F. Lisch in Annalibus ab ipse editis: "Jahrbücher des Bereins für medlenburgische Geschichte und Alterthumskunde. Tom. V. (Schwertn 1840. 8°.) p. 248 sq. Nr. 13.

Dem durchleuchten, hochgebornen fursten vnd herrn, herrn Beinrichen, herhogen zu Mekelnburg, fursten der Wenden, Grauen zu Suerin, der land Stargart vnd Rostof herrn 2e.

meinem gnedigen berrn.

Gottes gnad durch seinen Eingebornen Son Ihesum Christum weien heiland und warhasstigen helser zuwor. Durchleuchter, hochgeborner, gnedigst surft und herr. E. f. g. bitt ich In unterthentseit, meine schrifften gnedigts anzunemen, und hatt mich iesund umb vorschrifft gebeten zeiger diser Schrifft Fridericus Winkler von Pretin, der E. f. g. Socretario Magistro Simoni Lupolt verwant ist; denn diweil ehr In dieser betrubten Zeit In andern landen dienst zu suchen surhent, wolte ehr doch am liebsten unter E. f. g. und ben seinem vetter Magistro Simoni bleiben. Bitt der wegen In untertheniseit umb die Schulregierung zu Gustrow. Ru ist die Fridericus gottsorchtig und guter sitten und ist in grammatica und lati-

nischer Sprach also gevbet, das ehr In einer solchen Schulen nuylich dienen Kann, vnd erbeut sich vleis zu thun. Darumb bitt ich In vnterthenikeit, E. f. g. wollen Ihr Ihn gnediglich lassen beuohlen sein.

Bon Zeitungen ift iegund die furnemesten reden vom betrublichen frieg vor Meideburg. Marggraue Sans hatt handlung furgehabt, aber es ift verhindrung darein gefallen.

Frankreich willigt In das Concilium, doch also das der Bapft seine autoritet dem Concilio onterwerfen soll; aber solche reden find nur Spiegelsecht-

Der Turfifch teifer Solimann Ift ju Adrianopoli und ruft fich ju einem groffen Bug in hungarn.

Wiewol nu groffe vnrug vor augen ift, so wert doch gewisslich der Son gettes Ihesus Christus discs sein heusslien erhalten, darinn seine sehr recht gemediget wert, wie chr spricht: Nemo rapiet oues meas ex manibus meis. Der selbige warhafftige Gottes Son Ihesus Christus wolle E. f. g. serten und den armen Christen zu gutem noch In disem leben lenger erhalden und ernach ewige frewd geben. Datum Witeberg die aequinoctii verni 1551

E. f. g.

pntertheniger

diener

Philippus Melanthon.

350. No. 4864 c. (Vol. VII. p. 753.)

(d. aequinoctii verni.)

Hieronymo Besolt.

Hanc epistolam ex Professoris Van de Velde Apparatu Melanchthoniano primum edidit Schelerus in Naumanni Serapeo anni 1867. No. 7. p. 100. epist. 4.

Beverendo viro, cruditione et virtute praestanti D. Hieronymo Besolt evangelium docenti pie et fideliter in Ecclesia Dei, in inclyta Noriberga, fratri suo charissimo, S. D.

Venerande vir et charissime frater. Non potui multum scribere in hoc concursu occupationum, sed pagellas mitto et huic epistolae inclusi interrogationes meas quas manuscriptas Luthero ante multos annos exhibui, quibus ipse responsiones suas manu sua scriptas subiecit '). Nihil fingo et Paulus habet exemplum ex Lutheri autographo descriptum. Etsi autem non omnia attingit, de quibus nunc disputat D. Osiander, tamen quae fuerit Lutheri sententia certo hinc intelligi potest. Significa quaeso an acceperis. Bene et feliciter vale. Die aequinoctii verni 1551.

Philippus Melanthon.

¹⁾ Vide infra Prolegg, ad no. 369.

351. No. 4878 . (Vol. VII. p. 765.)

14. April.

Senatui Rostochiensi.

Haec epistola ex autographo, quod in Tabulario Senatus Rostochiensis est, primum publici iuris facta est ab Ottone Krabbe in libro: Die Universität Rostod im 15. und 16. Jahrhundert. Parte II. (Rostod u. Schwerin 1854. 8°.) p. 470 sq. nota ***).

Den Erbaren weisen und frommen herrn Burgermeistern und Rade der loblichen Stadt Roftod, meinen gunftichen herren.

Gottes gnad durch feinen Eingeborenen Son Jesum Chriftum wifen Beiland und marhafftigen Belffer juvor, Erbare weise fromme gunftige benn, Guer Erbarkeit bitt ich vleisfig, fie wollen an diefer meiner schrifft thein ve gunftig miffallen haben, benn fo Guer Erbarteit Beigern diefer fchrifft ben hochgelarten herrn Doctor Autonium Freudemann von Hall erkemm werden, wird E. Erbarkeit felb befinden, daß ich ihn guter meinung Eun Erbarteit angezeigt habe, denn er ift ein gelarter, verftandiger, warhafftiche und ehrlicher Mann, der wegen E. Erbarkeit zu wiffen, diemeil gedachter Doctor Freudemann in andern Sachen ein reuß in Mechelburg vorhabe, it ihm durch mich und andere geraden, die lobliche Universität zu Rostod auch ju besuchen, dazu er auch felb geneige, vnd wolle am liebsten in Guer lob lichen Stadt und Universitet dienen, da ein Doctor Dratziher nicht mehr in Eurem Dienft fein wird, erbietet fich E. Erbarteit ju dienen, diefer Doctor Antonius Freudemann, und mag ich E. Erbarkeit mit warheit berichtet, daß er ferr ein ehrlicher warhafftiger treuer Mann ift, so werden auch C. Erbarkeit seinen Berftand als weise Regenten felb merken. Darumb bitt if E. Erbarkeit wolle ihnen diesen Doctor Antonium Freudemann gunftiglic laffen beuohlen fein, der allmächtige ewige Gott Bater onfere Beilande Ibf Chrifti wolle E. Erbarkeit und die Euren alle Zeit anedialich bewaren. De tum Witeberg 14 Aprilis 1551.

Euer Erbarteit

williger

Philippus Melanthon.

352. No. 4881 b. (Vol. VII. p. 767.)

24. April

Francisco Dryandro.

Ex autographo, quod in tabulario Seminarii theologici Argentoratemia asservabatur, hanc epistolam Rev. Vir Car. Schmidt, Prof. Argest, benigne mihi descripsit.

(Inscriptio deest.)

S. D. Carissime frater. Existimo te scire dictum Nazianzeni, qui ait se nullius synodi exitum vidisse tranquillum. Itaque, etian

i procedat Tridentina synodus, tamen maiores confusiones pariet. Iremus autem filium Dei dominum nostrum Iesum Christum crucizum pro nobis et resuscitatum et sedentem ad dextram aeterniatris, ut det dona hominibus, ut ipse regat pectora et servet celesias suas. Opinor magnas causas synodum impedituras esse, e spero me de his ipsis rebus coram tecum locuturum esse. elius Socinus Bononiensis saepe de te amanter et honorifice louitur et tibi fausta omnia precatur. Minus .... 1) est ecclesia, lonec mediocre agmen .... 1) consensum in sententia vera et .... 1) enevolentia tuetur. Huc .... 1) et animorum coniunctionem ubi lossumus tueamur, propter communem ecclesiae salutem. Tibi nei dolores noti sunt, et nota est voluntas quam et Deo probari lon dubito, et oro Deum ut nos regat. Bene et foeliciter vale. Die 24 Aprilis 1551.

Philippus Melanthon.

353. No. 4888 b. (Vol. VII. p. 781.)

1. Maii.

Celio Secundo Curioni.

Haec epistola, quam nondum vidi, exhibetur in libro: C. S. Curionis epistolarum libri duo. (Basileae, ap. Oporinum 1553. 8 °.).

354. No. 4900 b. (Vol. VII. p. 791.)

28. Maii.

Oswaldus Myconius ad Melanchthonem.

Haec epistola in Bibl. Carol. Epist, Tom. 46. p. 407. asservatur. Eius apographon Clar. V. Voegelino debeo.

D. Philippo Melanchthoni.

Salutem et pacem in Domino. Non me latent occupationes nae, Virorum praestantissime, et quibus obruaris calumniis quodie, atque haec est causa, ut scribam, nonnisi ut hunc, qui as reddit, commendem. Idque breviter. Veterem vides disciulum, Paedioneum²) vocant: credo, quod nondum memoria tibi xciderit. Laudat et extollit tuam beneficentiam, ut qui maxime, uam ob rem voluit te revidere. Quaeso igitur P. T., si in his arbis, in quibus versaris, valeas, eundem te illi praestare dignetre. Abfuit ab ista regione iam biennio, sed nobis videtur, hoc emporis haud male collocasse. Audimus bona studia adhuc apud

¹⁾ His locis autographon erat discissum.

²⁾ Nota Simleri: Au hic ille Pedionaeus, qui de Bello germ. scripsit? id. Epist. Co. Finck ad Hubertum XVIII Oct. 1551.

vos florere. Faciat Praest. tua, quantum valebit, ut hic eum fructum capiat, quo Patriae et Ecclesiae queat aliquando prodesse. Valeat illa cum familia et Academia, cumque reliquis Basiliensibus, quos commendo, ut magis nequeam. Basileae XXVIII Maii 1551.

Т. Р.

Oswaldus Myconius plane devotus.

355. No. 4904 b. (Vol. VII. p. 794.)

2. Jun.

Senatui Nordhusano.

Has literas ex Professoris Van de Velde Apparatu Melanchthoniano primum edidit Aug. Scheler in Naumanni Serapeo anni 1867. No. 8. p. 119 sq. epist. 25.

Den erbarn websen und furnehmen herrn Burgermaifter und rath ber le-

Gottes Gnad durch S. e. S. J. C. U. H. heilandt und warhaftign helser zuvor. E. W. F. H. Die ewige gottliche wersheit hatt selbs beibe verkundiget das dise letzte Zeit gröffer mühe haben werde dann zuvor gewein und das gleichwol ein christliche kirche zu ewiger seligkeit erhalten werk. Derhalben sollen wir in gedult dise groffe last und betrubnis tragen und gleich wol Gott bitten und hossen er wölle die kirche und regiment erhalten. Dans sollen wir ein peder nach seinen beruff dienen und nicht nachlassen obgleich wir verhinderung und ergerniß surfallen. Und diewehl die noch erfordert, de ein erbarkeit in ewren kirchen und stat, christliche einigkeit und friden erhalten, haben wir christlicher und trewer wolmeinung ein bedenken gestelt, das wir E. E. zusenden und bitten den Son Gottes J. C. unsern heplandt, das gewisslich eine ewige kirche im menschlichen geschlecht sammlet und erhalten wil, er wolle auch eure kirchen und stadt und euch und die euren gnedig bewarn. Datum den 2. jund im 1551 jar.

Bhilippus Melanthon.

356. No. 4927b.

19. Jd

Michaeli Celio.

Hanc epistolam ex duabus apographis XVI. Seculo factis Tabularii Seminarii Argentoratensis primum edidit Rev. V. Car. Schmidt in Nietneri Ephemeridibus Zeitschrift für die historische Theologie anni 1846. fasc. 111. p. 438 sq. epist. 10.

Reverendo viro pietate et cruditione praestanti D. Michaeli Celio, pastori in Ecclesia Dei in oppido Mansfeld, amico charissimo.

S. D. Reverende vir et amice charissime. Ipsa vox divina praedixit in hac senecta mundi fore maiores dissipationes generis

humani, quam fuerint antea: sed tamen Filium Dei servaturum esse Ecclesiam suam, qui ibi servabit eam, ubi vox doctrinae Ivangelii incorrupta sonat. Etsi autem multa tentantur ad Ecclesias harum regionum delendas, tamen nunquam dubitavi Filium Dei eas servaturum esse. Synodus Tridentina astutissime ab ipso Romano Pontifice impeditur. Sed tamen utile est nos tueri consensum Ecclesiarum. Scriptum nostrum 1) vos ipsos et alios legere et iudicare voluimus; congruit cum Confessione Augustana, et historia addita est de initiis mutationis. Scriptum a Brentio²) quoque compositum esse intelligo, quod legerunt et approbave. runt Argentinenses; ideo nondum quicquam edere voluimus, sed collatis sententiis, Deo iuvante, unam confessionem exhibebimus, quia pium et salutare est veram doctrinam una voce a multis proponi, nec fieri distinctiones. Deus scit nos maxime cupere et velle, ut harum Ecclesiarum in his regionibus consensus sit acternus, ac dolemus quod aliqui ut Osiander dissidia moliuntur. quos ut Deus compescat oramus, Bene et feliciter vale. Die 19. Iulii 1551.

Misit huc honestos et doctos viros Marchio Iohannes, ut legerent et iudicarent scriptum. Misit et princeps Anhaltinus Wolfgangum, et expectamus alios; et mandatum habemus ut legendum et iudicandum aliis exhibeamus; ideo ut et te huc mittant inclito comiti scripsimus.

Philip. Melanthon.

357. No. 4932 b. (Vol. VII. p. 814.)

26. Jul.

Albertus Hardenbergus ad Melanchthonem.

Huius epistolae apographon ex autographo in Msc. Vol. V. p. 2a. Scrinti Ecclesiae Argent, factum Clar. V. Voegelinus benigne ad me misit.

Piissimo et eidem doctissimo Viro Mag. Philippo Melanchthoni, Professori in Academia Vitebergensi, Praeceptori meritissimo.

S. D. Scripsi tibi ad tuas responsum per Petrum Nuntium, quem existimo ad vos necdum nunc esse reversum. Scripsi et

¹⁾ Schmidt his verbis adnotavit haecce: Die, auf Befehl des Aursurften Moris, von Mesanchthon versaßte und für das tridenter Concil bestimmte Repetitio consessionis Augustanae, zu Leipzig von den sächsischen Theologen angenommen. Commerarius, vita Mel. §. 90.

²⁾ Schmidt in margine inferiore adscripsit: Die von Breng, auf Befehl bes herzogs Christoph, verfaßte Confessio piae doctrinae, von ben württemberger und ftrafburger Theologen angenommen und ben 24. Jan. 1552 dem Concil überreicht.

afteras per eundem adolescentem, qui has meas tibi dabit, vel ut illud de novo tibi commendem, vel ut illum studiosissimi iuvenis Ioannis Vuincelii Bremensis inopiae quoquo pacto apud te succurram, quem existimo tuo subsidio esse dignissimum. Certe indigentissimus est, et Patrem habet iuxta doctum et pium, qui in nostrae scholae ornamentum sese totum effundit, cui omnem operam suam perdius et pernox impendit, eoque familiae minorem curam addere potest. Sed de eo tibi nuper multa scripsi, quare nunc satis habebo loannem tibi simplicissimis verbis commendasse, quod videlicet optimus Pater in tuo patrocinio omnia constituat, quae ad filii sui studia pertinent. Nova non nunc nulla hic habemus, sed tristissima, et quae nemo bonorum sine periculo proferat. Brevi nimium multa lugebit impia nostra ingratitudo. Oro autem Deum, ut propter Christum Filium imminentes calamitates leniat. Vehementer aveo videre scriptum tuum, quod Repetitionem Confessionis inscribis. Ut vero ipse illud adferas, id nimium esset molestum. Tantum describatur meis sumptibus, et mittatur pro veteri fide nostra. Ioannes a Lasco te salutat in Domino. Aegrotavit, sed convaluit. Londini grassatur horribilis morbus, qualis erat sudorius ante annos XX. Percunt plurimi, pauci convalescunt. Grassantur et alii morbi inauditi in Gallia et Belgico. Deus misereatur Ecclesiae suae. Amen. Ex Brema XXVI lulii 1551.

Albertus Hardenbergus.

358. No. 4965 b. (Vol. VII. p. 845.)

10. Oct.

Sigismundus Torda ad Melanchthonem.

Huius quoque epistolae apographon Clar. V. Voegelino debeo. Descripta est ex copia in Msc. Tom. V. p. 544. Arch. Hotting. in Bibl. Carol. Inscriptio copiae bace est: "Nova quae sequentur a Viro fide digre scripta sunt ad Ph. Melanchthonem, quibus Philippus ipse fidem labet; communicata Domino meo doctori Medlero transscripsi. Novi et ego eum, qui ea scripsit."

Ad Philippum Melanchthonem.

S. D. De Ecclesiis in Pannonia, quae Turcico Imperio subiectae sunt, haec certo scribere licet. Turcae neminem cogunt ad Machometismum, sed si quis sponte aut impulsione diaboli illorum sectae accedit, eum circumcidunt. Adulescentulos, qued maxime dolendum est, blandimentis ad se pelliciunt. In templis

permittunt doceri Verbum Dei et concedunt usum piarum Ceremoniarum. Quin etiam plerique nostram professionem amplectuntur. Magna ubique sitis est Verbi Dei. - Clamamus hac aetate non edi miracula, ecquod mains aut evidentius potest esse miraculum, quam quod Deus in mille periculis Ecclesiam non solum servat, verum etiam late propagat, ac dum vinci a mundo videtur, tunc maxime potentiam suam ostendit et declarat. Nostri Principes armis et castris erant oppugnaturi gloriam Christi, propterea Deus adduxit Turcas, qui concedunt libere doctrinae coelestis Confessionem. Quo fit, ut populus ad veri Dei agaitionem veniat, ad quam a calamitatibus externis quasi manu ducitur, o ineffabilem Dei misericordiam. Adfligit nos propter peccata nostra. quia iustus est et aerumnis, quasi flagris, admonet nos sui, ac Deinde in mediis angustiis aperit inexvocat ad poenitentiam. haustos suae gratiae fontes ac thesauros, quibus nos consolatur, ita ut faciat opus suum, alienorum est opus suum. - Populus nihil magis optat, quam concionatores bonos. Nuper Bassa Budensis misit occulte literas in Ducatum Döbracensem, quibus Doctoribus ac Ministris non solum securitatem, sed etiam praemia promittebat volentibus in sui Imperatoris Iurisdictionem commigrare. Scripserunt et pastores Ecclesiarum sub Turcis ad nostros Concionatores, qui Döbretii convenerant, in hanc ferme sententiam: "Dilectissimi Fratres, agimus Deo immortales gratias pro immensa bonitate sua, qua nos in hac captivitate visitavit, lucem Evangelii sui nobis patefaciens. Scitote nostras Ecclesias amplecti coelestem doctrinam de Filio Dei, et populum ardentibus votis petere quotidie a Deo copiam bonorum Concionatorum. Quare vos hortamur, ut primo quoque tempore ad nos veniatis, quod et facere secure potestis, et praemia hic temporalia, et in vita futura aeterna a Deo Patre Domini nostri Iesu Christi percipietis. Intelligimus vos et eruditione nobis antecellere, et gratia Spiritus donis praelucere. Nec mediocris est spes Turcas ad nostrae fidei confessionem accessuros. Vos Deum vocantem sequimini." Is, cui datum erat negotium a Bassa, perquisivit in civitate omnes Pastores, Concionatores et Scholasticos, et convocatis in unam domum proposuit tam Bassae quam Pastorum literas. Illi agnoscentes tantum Dei beneficium gratias egerunt, ac post paucos dies magna pars corum in ditionem Turcarum profecta est. Haec vera esse nihil dubites. Est hic negotiator quidam, et idem Eques, qui nundinis Döbrecensibus interfuit et vidit ista geri. Non desunt alii quoque testes fide digni. Haec ad

te quamvis tumultuarie perscripsi, quia cupidum existimabam cognoscendi, quinam esset status Ecclesiarum sub Turcis etc.

Sigismundus Torda Ungarus,
ex Sela Transylvaniae.

359. No. 4977 . (Vol. VII. p. 853.)

28. Oa.

Leoni Schürstabio et Wolffgango Harsdörffero.

Haec epistola primum edita est in hocce libro: Diptycha Ecclesiae 8-baldinae das ist: Berzeichniß und Lebensbeschreibungen der herren Predigr herren Schaffer und herren Diaconorum, welche seit der gesegneten Resormation bis hieher, an der haupts und Pfarrs Rirche bey St. Sebald in Rürnberg gedienet haben. Angefangen von Carl Christian hirschen, fortgeseht und vollendet von Andreas Bürfel (Rürnberg 1756. 4.) p. 92 sq., ubi p. 92—94. vita M. Nicolai Silberhornii, Diaconi ad aedes S. Laurentii inde a 2. Mart. 1555. usque ad 13. April. 1572. cum eins imagine exhibetur.

Den Chrbarn weisen und fürnehmen herrn Leo Schurstah ') und Wolfgang. Harsdörffer, Landpflegern und Rathherren der löblichen Stadt Nürnberg, Meinen gunftigen herren.

Bottes Unad durch feinen eingebornen Sobn Jejum Chriftum unfern Beiland und mahrhafftigen Belfer, zuvor, Ehrbare, fürnehme, meife, gunftige Berren Gure Chrbarteiten, als verftandige Chriftliche Regenten, wiffen, baf die göttliche Beigheit selbst beides verkundiget hat, nemlich daß in diesen letten Beiten grofere Berruttungen fenn werden, dann guvor gewesen find, daß aber gleichwol der Sohn Gottes Jefus Chriftus für und für ihm eine ewige Rirchen famlen und erhalten woll, und eben bep diefen die reine Behr bes Evangelit lebren, boren, und mit Glauben annehmen woll, auch der balben, daß ein ieder nach feinem Beruf zu folcher Erhaltung diene. Darum thun auch Gure Chrbarteiten löblich und Chriftlich, daß fie, obgleich grofe Unruhe vor Augen ift, dannoch treulich für bie Rirche forgen, und wird Gott gewißlich zu folden Regiment Gnad verleihen, daß nicht Berwuftungen werden. Rachdem nun dem wohlgelahrten Magistro Nicolao Silberhorn angezeiget ift, daß ein ehrbarer Rath zu Rurnberg ein Brediger gen Silpoltftein verordnen wolle, und er fich schuldig erkennet seinem Batterland au bienen, bat er mich um Beugnis an E. Ehrbart. angefucht. Derwegen bericht ich mit Bahrheit, daß gedachter Silberhorn zuchtig und gottefürchtig ift, und bat in löblichen Künsten wol studirt, und hat ein rechten Berstand Christlicher Lehr. Run acht ich ingemein nüplicher, daß man nicht fremde Personen brauch, die

¹⁾ In Codice Bibliothecae Seminarii theologici Wittenbergensis, in quo fol. 35 » — 36 a apographon huius epistolae invenitur, pro Schürstah fortasse rectius legitur Schürstab.

weil benn gedachter Silberhorn sich unterthäniglich im Baterland zu bienen erbeut, bitt ich, Guer Ehrbarkeit wollen ihr diesen iungen wohlgelehrten, und gottsfürchtigen Mann günstiglich lassen befohlen senn. Unser Deiland, der Sohn Gottes, Jesus Christus, wolle die löbliche Stadt Rürnberg, E. Chrb. Kaih und die Euren allezeit gnädiglich bewahren und regieren. Datum am Tag der Aposteln Simonts und Juda 1551.

Guer Chrbarteit

williger

Philippus Melanchthon.

360. No. 4989 . (Vol. VII. p. 862.)

4. Dec.

Senatui Ratisbonensi.

Haec epistola ex Professoris Van de Velde Apparatu Melanchthoniano primum typis descripta est cura Aug. Scheleri in Naumanni Serapeo anni 1867, No. 9. p. 130. epist. 31.

Den erbarn weisen und furnemen herrn Burgermaifter und radt zu Regensburg, meinen gunftigen herrn.

Bottes Gnad durch feinen eingebornen Con Jefum Chriftum unfern Beiland und warhaftigen Belffer guvor. Erbare, weise, furneme, gunftige herrn. Eur Erbarteit als driftliche verftendige Regenten wiffen bas die gotlich Beißheit felb beides verkundigt hatt, nemlich das in bifer legten Beit größere Berrüttung und Unruge sehn werde denn zuvor gewesen und das gleichwol der Son Gottes ihm ein ewige Rirche auch in diefer jamerlichen Beit für und für samlen werde. Biewol nu dise jezige Jare feer unruwig find, so habe ich doch nit Zweifel, Gott wirt gnediglich seine Lehr erhalben und dadurch an vilen Orten fur und fur phm ein ewige Rirche famlen. Dies weil denn Ewr Erbarkeit dazu geneigt ift, das die Jugent recht unterwiesen werde und ein junger fnab von Regensburg Laurentius Relner in bifer'Unis verfität loblich ftudirt bitt ich neben phm E. Chrbarkeit die seine Eltern unvermogen wiffen, wollen ihm zum studio etliche Jahr gunftiglich und vaterlich hilff thun. Ehr ist mit natürlichen Gaben ingenii durch Gottes Gnad wol geziret und ift gottfürchtig und zuchtig und hatt ein loblichen Anfang in lateinischer und grefischer fprachen und in nuklichen Runften, Die ju Berftand christlicher Lehr dienen, darumb gute Hoffnung zu haben das dife Eur Chrbarkeit Bolthat an phm wol angewant werde. Der Son Gottes Ihesus Chriftus unfer Deiland wolle gnediglich Gur Erbarteit und die Guren bewaren und regiren. Datum Biteberg, 4. Decemb. 1551.

Eur Erbarteit

williger

Philippus Melanthon.

361. No. 5001 b. (Vol. VII. p. 872.)

18. Dec.

Georg. Sabinus ad Melanchthonem.

Hano epistolam primum edidit Rev. V. Dav. Schulz in Illgenii Ephemeridibus Zeitschrift für die historische Theologie anni 1832. fasc. II. p. 238. No. VII.

Phil, Mel. Sabinus S. D.

Etsi in voluntate Dei acquiesco, qui mihi filium meum Albertum ademit, tamen cum cogito, quantum spei ac suavitatis in illo amiserim, incredibili dolore afficior. Mirifice enim cum diligebam propter egregiam indolem, quae in eo elucebat, eramque in spe magna, fore ut per illum familiae meae nomen illustre redderetur. Ut vero et dolorem meum consoler, et memoriam dulcissimi filii ac nepotis tui conservem, summo studio a te peto, ut alicubi in praefatione libri honorificam illius mentionem facias. Erit hoc pietate tua non indignum mihique ad mitigandum dolorem unicum solatium. Vale. 18. Decemb. Ao. M. D. Li. ex monte Regio. Raptim.

[Calvini ad Melanchthonem epistolam incipientem a verbis: "Dicebat olim Satyricus ille", quae in Tomo IX. Editionis Amstelod. Operum Calvini sine diei annique indicio legitur, in Edit. Hanov. tertia Epistolarum et Responsorum Calvini et in Pauli Henry libro: Das Leben Johann Calvini des großen Reformators Tomi III., Parte I. p. 14 (ubi nota 2. locus eius affertur) ad annum 1551. refertur, supra 310 sqq. sub nr. 344. ad annum 1550. retuli, quippe quod in anglicana eius translatione ei adscriptum est: "[18th Iune 1550.]", ubi legatur ab eo, qui ad hunc annum eam desiderat.]

ANNO 1552.

362. No. 5018 b. (Vol. VII. p. 902.)

6. Jan.

Ioanni Pistorio.

Haec epistola primum edita est a Clar. V. Prof. Aug. Nebe in dissertatione: Jur Geschichte der evangelischen Kirche in Rassau. I. Abtheilung, quae primo loco exhibetur in Guil. Ottonis Programmate: Denschicht des Gerzeglich Rassaussischen evangelisch etheologischen Seminars zu Gerborn für das Jahr 1863. (Gerborn 1863. 4°.) p. 3—56., udi p. 48. nota 3. auctor duas affert epistolas Melanchthonis noudum editas: 1) fragmentum epistolae ad Goltwurmium d. 3. Febr. 1552. datae, quod insra p. 328 sq. no. 364. sequetur, 2) hanc ad so. Pistorium die Baptismi silii Dei scriptam. De hoc die, qui in Calendario frustra quaeritur, consului Rev. V. Professorem theol. Dr. sacobi, qui me edocuit, hunc eundem esse, qui Epiphania appelletur (6. Ian.), quippe quod in oriente, partim etiam in occidente hoc die baptisma Christi celebretur. Hieronymus esim in Ezech. 1. dicit: "Haec dies significat baptisma, in quo aperti sunt Christo coeli." cons. Augusti Denkw. a. d. christl. Archaeol. 1. p. 330 sq.

Philippus Mel. Ioanni Pistorio S. D.

Venerande vir et amice charissime, longam disputationem de lua quaestione institueram, sed praetexere non potui. scio duriter quosdam contendere, nullos ritus adiaphoros restituendos esse. et aliquid in commutatione incommodi est et scandali: et ego tum magis velim hominum infirmitati me attemperare. Tollero servilutem in adiaphoris, ne populus amittat vocem Evangelii. sed falsa dogmata et impios cultus nec recipiam nec approbabo. Magnus fuit abusus libertatis, ideo nunc dura servitute premimur, quam sapienter ferre discamus. Apud nos nondum ulla mutatio rituum facta est: et vox doctrinae Dei beneficio sonat incorrupta in ecclesiis et scolis. Fuerunt in conventu Lipsico deliberationes, sed tamen de adiaphoris et authoritate Episcoporum in hac regione, qui ostendunt se non abhorrere a vera doctrina. nondum autem finis est earum deliberationum, vale. In die Baptismi filii Dei, in quo illustri patefactione divinitas testata est se adesse Ecclesiae suae. vale.

363. No. 5037 b. (Vol. VII. p. 928.)

30. Jan.

Iustus Ionas ad Melanchthonem.

Haec epistola legitur in Theoph. Sinceri Neuer Sammlung von lauter alten u. raren Buchern u. Schrifften. V. Stud. (Franckf. u. Leipz. 1734. 6.) p. 437—430. et in Theod. Presselii libro: Justus Jonas. (Elberfeld 1862. 8.) p. 138. nots 92. ex Ms. Thomasiano.

Reverendo et Clarissimo Viro D. Philippo Melanchthoni parenti in Christo et Praeceptori ex animo charissimo aeternum colendo.

G. et P. In Christo reverende et clarissime vir, praeceptor charissime. In the num ein alter Mann, nehme ab und ein alter Gesell. Rogo boni consulas, si literae meae non habent nitorem, te tanto viro, tanta virtute dignum. Per doctissimum lureconsultum D. Doct. Steph. Kloton tametsi properantem valde duxi tibi mittendas literas, cum ipse sit adiunctus Epistolae i) homo disertus vivum et eraditum epistolium. Optarem longa et exquisitissima oratione respondere proximae Epistolae mihi dissuaviandae et longo gratissimae, iucundissimae sincerissimaeque, quae adeo undique respersa est insignibus notis tuae erga me et meos paternae στοργής, quae adeo agit adeoque undique ardet, adeo spirat, ut inde a morte Rev. DD. Lutheri ab anno 46 nihil audierim, viderim, legerim, aspexerim, quod mihi fuerit cognitu suavius aut iucundius. O mi

¹⁾ Epistolae] apud Pressel. deest.

Reverende et charissime P. et pel. Per hunc annum totum valde et varie conturbatus fui, consoletur te vicissim Dominus है। रहें θμέρα έχείνη. Rogo ex Norimberga crebras ad me literas dare non graveris. Illustr. Princeps mirifice est lactatus tua promissione, te Coburgum esse transiturum. De deliriis quibusdam et erratis meis vere deliris, quod te inconsulto et DD. Georgio Principe Ascanio huc ad tempus discessi e Salinis, coram loquar. Quoties την σφραγίδα et annulum meum intueor, admoneor de praedulcibus ac suavissimis candidissimis officiis τῆς φιλίας ἡμῶν, tunc cum una esses in inclyta Norimberga anno Dni. 1526, et pictura Magni A. Durerii eluctantis e coelo admonet me de multis, quae Rev. P. amicissime et sapientissime ad me de Rep. et Ecclesia et de affectibus τῶν πρατούντων scripsisti. De Praesentia divinitatis in renatis, habitaculo Dei Ioh. 14. et similibus memor ero tuae paternae admonitionis et merito boni consulo; det Dominus, ut coram colloquamur. Si in Synodo Trid. non contendent retexi, reassumi articulos falsos et pergent coruscationibus et fulminibus: anathema est etc., recta domum redire rectissimum erit et savientissimum. Er Dichael Meilecat hat mir vor wenigen Bochen gefchrieben in haec verba: Cupio Doct. Iona coram loqui vobis de immanibus et maximis mutationibus, quae impendent. Tà Javuatà audies, quae literis committi non possunt commode. Haec tua vox paterna: Nostram amicitiam volo esse aeternam, me senem submoestum subinde quasi e gravi somno (ut ille inquit) excitavit. In omnem eventum habe rogo commendatos liberos meos, maxime filias et infantulos, Martinum et Philippum dulcissimos. salutari reverenter Clariss. D. Sarcerium, D. Pacovium charissimum amicum et veterem, D. Hieronymum Besoldum, reliquos Dominos et amicos, inprimis D. Friderichum abbatem S. Egidii-Christus Filius Dei te, mi charissime Praeceptor, servet Ecclesiae Dei quam diutissime incolumem. Dat. Coburgae 6. p. Couvers. Pauli 1552.

364. No. 5044 b. (Vol. VII. p. 936.)

3. Febr.

Caspari Goltwurmio.

De lovo, ubi hoc fragmentum epistolae Melanchthonis ad Casp. Goltwurm d. 3. Febr. datae, quod hic loco quodam affert, invenitur, iam in Prolegomenis praecedentis no. 362. p. 326. dixi.

(Fragmentum.)

Die III. Febr. (1552), [scribit Goltwurm p. 91. Indicis sui] rescripsit D. Philippus Melanthon ad meas litteras de rebus Adia-

phoris in hanc sententiam: Reverende vir et amice charissime, longam disputationem institueram de tua quaestione, sed absolvere non potui: scio quidem duriter quosdam contendere, nullos ritus Adiaphoros restituendos esse. Est quidem aliquid in immutatione incommodi et scandali: ego tamen magis velim me hominum infirmitati attemperare.

365. No. 5129 b. (Vol. VII. p. 1009.)

2. Jun.

Nordhusano Senatui.

In epistolarum quarundam Melanchthonis, quas prior possessor (I. S. Vater) ineditas indicavit, Indice, qui nunc in Codice Bibliothecae Seminarii theol. Witenbergensis fol. 28—29. continetur, memoratur no. 2: An Burgermeister und Rat der Stadt Rordhausen, 2. Juni 1552, quae inclpit a verdis: "Die ewige göttliche Beisbeit hat selbs" adiuncto consilio: "Es find tehund in vielen Fürstentumen und löblichen groffen und fleinen Städten etc." Epistolam ipsam nondum inveni.

366. No. 5136 b. (Vol. VII. p. 1014.)

27. Jun.

Georg. Sabinus ad Melanchthonem.

Hanc epistolam primum edidit Dav. Schulz in Illgenii Ephemeridibus: Zeitschrift für die historische Theologie anni 1832. fasc. 2. p. 238 sq. De morte filii Sabini, Alberti, ad quem duo epitaphia adiuncta spectant, vide eius epistolam 18. Dec. 1551. ad Melanchthonem scriptam (supra p. 326. no. 361.).

Clarissimo viro, domino Philippo Melanthoni, socero et praeceptori suo colendo.

S. Si vera sunt ea, quae rumoribus huc perferuntur, vereor de istud bellum, alienissimo tempore nunc excitatum, praebeat decasionem Turcis occupandae Germaniae. Aiunt enim, imperatorem Turcarum adducere copias multitudine innumerabiles, a quibus haud scio quomodo se Germania tuebitur, intestino bello distracta. Ducem vero Saxoniae Ioannem Fridericum ssee liberatum, magnopere gaudeo: nam spero liberationem eius allaturam Germaniae pacem et concordiam. Nos adhuc in nostro tatu cum Norica Gorgone!) hic acerrine dimicamus: sed frustra. Diuturno enim silentio vestro sic confirmata est saxifica illius auctoritas, ut nullis scripturae testimoniis, nullis ecclesiae iudiciis labefactari iam queat. Utinam tu (quemadinodum promittis)

¹⁾ Hoc nomine h. l. significatur Andreas Osiander. conf. Sabini epistoma ad Melanchthonem d. 10. Mart. 1551. datam (supra p. 315 sq. no. 348.).

illud monstrum, non Orci sed Christi galea tectus, aggrediaris, eo quo decet animo, eamque vim in scribendo adhibeas, quan et rei magnitudo et personae tuae dignitas requirit. Ego hic veritatem ac famam tuam, pro eo ac debeo, liberrime propugno, tametsi non sine periculo. Nam in hoc rerum statu difficile est, veritatem simul et gratiam tueri. Mitto tibi epitaphium dulcissimi filii mei Alberti, quod hic inscribendum curavi magnifico et operoso monimento: id duodecim pedes longum, quatuor columnis et variis imagunculis artificiose sculptis ornatum, totumque inauratum est. Addidi et epitaphium tno nomine factum, quo monimentum redderetur illustrius. Eo ne offendaris, etiam atque etiam oro. Miror, loachimum Camerarium iam a feriis natalitiis nihil literarum ad me dedisse, cum ego bis illi scripserim. De filia mea Catherina sollicitus sum, propter pestilentiam, quam apud vos grassari audio. Velim igitur illam mittas Brandeburgan ad meum fratrem, cui pro victu et aliis sumptibus omnibus lubentissime satisfaciam. Saluta meis verbis Veslingum et Valerium Fidlerum, quibus hoc tempore non potui scribere, prepter dolorem oculorum, quo afficiebar. Bene vale cum tuis omnibus. Datae 27. Iunii Anno M. D. I.II. ex Regio monte Borussorum. Festinanter.

Tuus G. Sabinus.

. 1

Sequentur haec duo Epitaphia, quorum in praecedenti epistola mentio fit:

Philip. Mel:

Unica Christi salus hominum, qui tristia nobis Mortis ademisti vincula morte tua, Ossa mei custos animamque tuere nepotis, Hic tegitur cuius putre cadaver humo.

G. Sab:

Alberti gelida consumpti morte Sabini
Filioti sunt hic ossa sepulta mei,
De quo magna quidem sed inanis facta parenti
Spes mihi, detraxit quam fera parca, fuit.
Corpore robustus, teneris animosior annis,
lugenio praestans, ore venustus erat.
ludicat infelix operosi cura sepulchri,
Quanta mihi misero spes sit ademta patri.

167. No. 5230 . (Vol. VII. p. 1102.)

10. Oct.

Iohanni Bosoni.

Hanc epistolam ex Professoris Van de Velde Apparatu Melanchthoniano primum edidit Aug. Scheler in Naumanni Scrapco anni 1867. No. 7. p. 100 sq. epist. 5.

Honestissimo viro, eruditione et virtute praestanti, Iohanni
Bosoni, Mansfeldensi, amico svo Noribergae, S. D.

Et reipublicae causa et propter filios optarim patri Geudero agius vitae spatium concessum esse; ac vero etiam ipsius causa starimi diutius eum frui potuisse filiorum conspectu quorum ei genia et studia voluptati erant. Doles et adolescentem filium matura morte extinctum esse. Sed cum sciamus hos eventus n accidere casu, obtemperemus voluntati Dei et hac vera conlatione dolorem leniamus quae divinitus tradita est et quam firissima adsensione amplecti debemus: Beati mortui qui in Doino moriuntur. Cum autem hi filium Dei vera pietate coluerunt ei se ardentibus votis commendaverunt gratulamur eis caelestis clesiae consuctudine. Exemplo eorum etiam confirmemur, ut cendatur in nobis ipsis maius desiderium illius dulcissimi conessus, in quo cursus eos in illo sapientissimo coetu comple-Haec cum tibi nota sint, scribo brevius ac filium Dei ro, ut reliquam familiam superstitem servet incolumem et gu-Cumque tibi pater in illo postremo agone, cuius vox lurimum habet auctoritatis, filios commendaverit, scio te summa ura et constantia perfecturum esse et tua fides in re tanta omnius probetur. De republica scias, comitis Volradi 1) tumultus nagna pericula et tuae patriae et viciniae denuntiare quae Deus eprimat. Inter hos tumultus nos Ecclesiae serviamus. Bene vale. Die X. Octobris 1552.

68. No. 5275 b. (Vol. VII. p. 1144.)

28. Nov.

Io. Calvinus ad Melanchthonem.

Haec epistola invenitur in Edit. Amstelodam. Operum Calvini Tom. IX. inter eius epistolas et responsa p. 66 sq. et in eius Epistolarum et responsorum Ed. 3., quae Hanoviae 1597. 8°. prodiit, p. 272—276. epist. 141. — In anglicam linguam transluta legitur in Letters of Iohn Calvin compiled from the original manuscripts and edited with historical notes by Dr. lules Bonnet. Vol. II. (Philadelphia 8°.) p. 375—381.

¹⁾ Huic nomini I. I. additur annotatio: Bolrad von Mansfelb, Gohn bes brafen Albert, im Rriege gegen ben Bifchof von Ragdeburg.

— Germanice versa exhibetur a Paulo Henry în eius libro: Das Ceben Johann Calvins des großen Reformators, Tom. III. P. 1. (Pamburg 1844. 8°.) p. 40—43. nota 1., udi pro 28. Nov. adscriptus est dies: 29. Nov. (in eodem Tomo p. 82. nota 1. haec epistola fortasse typogr. errore refertur ad 19. Nov.). — Dav. Schulzins hanc epistolam illarum duarum Editionum cum autographo, quod in Landeshutiana Collectique epistolarum Vol. I. Fol. 323 sq. asservatur, contulit et varietatem lectionis cum epistolae inscriptione in illis Editt. omissa proposuit în Illgest Ephemeridibus Zeitschrift für die historische Theologie anni 1832. Fasc. 2. p. 224. No. I.

Clarissimo viro, et praestantissimo ecclesiae doctori, D. Philippo Melancthoni, fratri mihi plurimum observando.

S. D. Literis tuis, quas altero postquam datae fuerant mense accepi, nihil potuit accidere hoc tempore gratius. Nam ad in gentes molestias, quibus satis duriter conficior, nullus fere est dies, quo non aliquid novi doloris vel curae accedat. Itaque sui qua premor malorum congerie brevi tabescerem, nisi eorum acerbitatem Dominus suis remediis leniret: in quibus hoc mihi not leve fuit, quod et te mediocriter valere cognovi, ut saltem fert aetas, et tenera corpusculi tui valetudo: et de amore in me to nihil prorsus esse mutatum, ipsis literis factus sum certior. Relatum mihi fuerat, sic te mea quadam nimis libera admonitions quae tamen longe aliter afficere te debuerat, fuisse offensum, epistolam coram aliquot testibus conscinderes. Etsi autem parmi credibilis erat nuntius, ex quo tamen longo temporis successi variis signis confirmatus est, aliquid tandem suspicari coactui sum. Quo nunc libentius cognovi, salvam adhuc inter nos mil nere conjunctionem: quam certe, ut ex concordi pietatis affecti coaluit, sanctam perpetuo, et inviolabilem esse decet. autem magnopere nostra intersit, quam Deus nominis sui ausi ciis sacravit amicitiam, bona fide constanterque ad extremum lere: totius etiam Ecclesiae magna hic agitur vel utilitas, iactura. Vides enim quam multorum in nos coniecti sint ocuiti ut improbi maledicendi ansam ex dissidiis nostris captent: obscuris tantum simultatibus infirmi turbentur. Nec vero parvi refert ne qua ad posteros exeat ullius inter nos exortae discordiae suspicio. Plusquam enim absurdum est, postquam discessioni nem a toto mundo facere coacti sumus, inter ipsa principia alies ab aliis dissilire. Porro etsi me procul abs te distare agnosca libenterque fateor: quia tamen non ignoro, in quem theatri gradum me Deus extulerit; non est cur dissimulem, sine magi Ecclesiae iniuria non posse amicitiam nostram violari.

la sit nobis aliorum ratio: ex tuo ipsius sensu aestima, quam ni acerbum foret, ab eo homine alienari, quem et unice amo revereor, et Deus ut toti suae Ecclesiae conspicuum redderet, 1 modo singularibus donis magnifice ornavit, sed adhibuit ad summas gerendas primarium ministrum. Et certe mirus hic prodigiosus est stupor, quod inter nos tam facile contemnitur er ille consensus, quo caelestes Angelos referre in mundo Interea non desinit Salan discordiarum semina passim rgere: et fil nostra socordia, ut multam materiam coacervet. idem excitandis ignibus reperit sua flabella. Referam quid is in hac Ecclesia summo piorum omnium cruciatu acciderit. iam annus integer elapsus est, ex quo inter has pugnas iacta-Ouidam nebulones, quum nobis de gratuita Dei electione. misera humani arbitrii servitute litem moverent, et publice ultuarentur, nihil ad nos gravandos habuerunt magis plausinominis tui praetextu. Quum experti essent, quam nobis mptum esset quaecunque ingerebaut commenta refellere, hoc icet artificio nos obruere tentabant, nisi vellemus palam abs discedere. El ea quiden servata fuit a nobis moderatio, ut ime extorserint, quod astute captabant. Professi ergo sumus et collegae omnes mei, eundem, quo tendis, in doctrina scon nobis esse propositum. Nec verbum in tota disceptatione idit, vel in te minus honorificum quam par erat, vel quod i fidem detraheret. Nec tamen fieri potest, quin me interea nementer urat tacita ista cogitatio: improbis post mortem stram, vexandae Ecclesiae occasionem, quoties libuerit, relini. dum pugnantes corum sententias in certamen committent. os velut uno ore unum idemque loqui decuerat. Quod se Osider nobis subduxit, imo non sine violento impetu se proriouit. a mirum, nec tantopere dolendum. Tu enim expertus pridem . ex eo esse ferarum genere, quae nunquam cicurantur: et ego mper inter nostra dedecora eum numeravi. Quo certe die mihi mum visus est, profanum hominis ingenium, et foedos mores n detestatus. Quoties suave ac generosum vinum laudare vellet, s in ore habebat voces, Ego sum qui sum: item, Hic est Fis Dei vivi: quae manifesta Dei ludibria proderent. Quo magis pe miratus sum vestra omnium indulgentia talem belluam foi. Praecipue vero, quum locum in praesatione quadam tua erem (ubi post Wormatiense insaniae specimen plusquam libeiter abs te laudatur) obstupui. Sed facessat ille, quem aliesimum a nobis esse expedit. Quosdam alios retentos mallem.

Ut tamen hos quoque omittam: me non leviter pungit, quae in nostra docendi ratione nimis palam conspicitur repugnantia. Equidem non ignoro, si quid detur hominum auctoritati, longe acquius esse, ut tibi subscribam, quam ut tu in sententiam mean descendas. Verum id non agitur: neque etiam a piis Christi ministris optandum est. Hoc scilicet quaeri utrimque decet, ut consentiamus in puram Dei veritatem. Me autem, ut ingenue fatear, religio impedit, ne tibi in hac doctrinae parte accedam: quod nimis philosophice de libero arbitrio disputare videris: in elections tractanda nihil aliud habere propositum, nisi ut te ad communem hominum sensum accommodes. Neque enim hallucinationi tribai hoc potest, quod homo acutus, et prudens, et in Scriptura probe exercitatus, electionem Dei cum promissionibus confundis, quae Nihil enim magis notum est, quam verbi praesunt universae. dicationem omnibus promiscue esse communem, sed fidei Spiritum solis electis singulari privilegio donari. Universae sunt premissiones. Qui fit igitur ut non peraeque apud omnes vigeat earum efficacia? Nempe quia non omnibus brachium suum Dens Nec vero apud homines mediocriter in Scriptura versatos ea res disputatione indiget: quum pariter omnibus Christi gratiam offerant promissiones: et externa voce invitet Deus uneslibet in salutem: peculiare esse fidei donum. Et mihi videor totam hanc quaestionem, quamvis impedita sit ac spinosa, proxime: edito libello 1) dilucide explicasse. Quum res adeo plana sit, 15 ex animi sensu prorsus diversum tradere, nemo erit sani iudicii cui persuadeas. Curam simul et dolorem mihi auget, quod te video hac in re propemodum esse tui dissimilem. Audio enia, quum tota oblata esset formula nostrae cum Tigurina Ecclesic consensionis, protinus arrepto calamo sententiam unam, quae Dei electos a reprobis parce et sobrie discernit, abs te fuisse confossam. Quod certe ab ingenii tui mansuetudine, ut alia tacea valde abhorret. Itaque ut meum libellum legere, vel saltem gr stare sustineas, non rogo: quia id frustra mihi facturus videat Utinam his de rebus coram aliquando colloqui liceret. Notus 🗱 mihi tuus candor, perspecta ingenuitas et moderatio: pietas ver

¹⁾ Hic libellus, quem Calvinus omnium Genevensium pastorum nombes Senatui Genevensi d. l. Ianuarii 1552. dedicavit, inscriptus est: De aeterat Dei praedestinatione, qua in salutem alios ex hominibus elegit, suo exitio reliquit; item de providentia, qua res humanas guberat. Consensus pastorum Genevensis ecclesiae, a lo. Calvino positus, vide Henry l. l. Tom. III. P. 1. p. 82.

et toti mundo testata est. Ergo facile, ut spero, tota Internos expediretur. Quare si unquam se daret opporna ihil magis optarem, quam ad te accurrere: sin vero rit. quod times, erit hoc mihi in rebus miseris et luctuosis solatium, videre te prius, et amplecti, quam ex hoc randum'sit. Hic minime fruimur ea quiete, quam exi-I In tus multum negotii, molestiarum atque etiam turbarum. etu sunt hostes, a quibus nova subinde pericula cervi-Stris imminent. A Burgundia quinque horarum itinere A ditione Gallica intra unius horae spatium ad portas onitur. Sed quia nihil beatius est, quam militare sub ve xillo, non est cur te ista incommoda a nobis visendis Interea gratum officium praestabis, tuum et commu-CCI esiae statum indicando. Vale clarissime vir, et mihi ex venerande ') frater. Dominus te praesidio suo tueatur, vo regat, et benedicat sanctos tuos labores. Amen 2). Collegue et multi pii cordatique homines te reverenter salutant. Ge-48. Calend. Decemb. 1552 3).

Ioannes Calvinus vere 4) tuus.

369. No. 5295 b. (Vol. VII. p. 1165.)

(anno 1552.)

: Haec Melauchthonis Responsio, ad quam scribendam plures, inprimis Ge. Sabinus (vide supra p. 315. no. 348. hortabantur, seiunctim prodiit sic inscripta: Antwort auff das Buch Herren Andreae Ofiandri von der rechtfertigung des menschen. Philip. Mesanth. Bittemberg. N. D. L.11. (In fine:) Impressum apud Ioannem Montanum, et Viricum Neuberum. Anno M. D. I.11. (4 plagg. 4°.). — Recusa est in Melanchthonis Christiche Berathschlagungen vnnd Bedenden, 2c. zusammen gebracht durch Christoph. Pezelium (Rewstadt a. d. Hard 1600. 8°.) p. 349—365., omissa tamen Disputatione Philippi Melanchthonis cum Doctore Martino Luthero Anno 1536., quae illic sol. C 41.—D 34. Responsioni adiuncta

Lesponsio ad Andreae Osiandri de iustificatione librum.

est. - H. l. repeto integram Responsionem ex illa Ed. anni 1552.

cum adiuncta Disputatione anni 1536., non solum eam ob causam, quod illic annexa est, sed etiam, ut Melanchthonis ad Hieron. Besoltum epistola, quam supra p. 317. no. 350. exhibui, melius intelligatur, cuius verba: "pagellas mitto et huic epistolae inclusi, interrogationes mess quas manuscriptas Luthero ante multos annos exhibui, quibus

¹⁾ venerande] sic autographon teste Schulzio I. I. p. 224. (vide Pro-

³⁾ tuos labores. Amen.] sic autogr., eodem teste; Editt.: labores tuos.

^{4) 1552.]} sic autogr.; Editt.: M. D. LII.

⁵⁾ vere] sic autogr.; in Editt. deest.

ipse responsiones suas manu sua scriptas, subiecit", ad hanc Disputationem spectant. — De Io. Forstero, cuius testimonium Melauchthonis Responsioni additum est, conf. Ge. Theod. Strobelii vermischte Beiträge zur Geschichte der Litteratur. (Mürnberg 1775. 8°.) No. IV. (p. 129—160) inprimis p. 152 sq.

Dem Chriftlichen Lefer, munichet Bhilippus Melanthon, Gottes genad burd Ihefum Chriftum vnferen ennigen mitler vnnd Devland.

Ich habe sehr gerne vernommen, das bep vilen rechten Kirchen, dartupe durch Gottes gnade on zweissel vil Predicanten, und andere personen war hasstige glidmaß Christi sind, gesucht wirt, das sie ir bedenden von Dstands buch anzeigen wöllen. Denn dieweil ich in sonderheit von im mit namen, und hessiglich angrissen bin, ist mir lieb, das andere Christische verstendige Menner, glepch alß richter sind, wie ich allzeit, mich, und alle meine schriften den warhasstigen Kirchen diser Landen, unnd Stedten, da renne lehre die Guangelis geprediget wirdt, unterworssen habe, und noch also will unterworsse sein, habe derwegen bis anher stille gehalten, und Gott gebetten, und will unterworssen noch teglich, er wölle umb seiner ehr willen, seine warheht erkleren, und whalten, das wir in recht anrussen und prepsen, und wölle im unter uns sie und für gnediglich eine ewige kirche samlen.

Rach dem ich aber nu befelh habe, auch dazu zu reden, vnd von viden hohen vnnd andern Bersonen angesucht würde, hat ich dies klare und einsseltige bedencken, nit lang und nicht zendlisch gestellet, sondern zur anleutung vieler, die durch diesen freut in diser bochwichtigen sache, in groffe betrübtig und zweissel kommen, das sie merden, wo von der freut set, und was jum zu irer seelen trost nötig seh.

Bud fprich abermal, das mein gemut nie gewesen ift, in meinen schiften, vnd sonderlich in disem hochwichtigen Artickel, anders zu leren, dem det Ernwirdigen Herrn Doctoris Martini Lutheri meinung, vnnd der gemeine verstandt ben den verstendigen inn disen Kirchen ift, habe auch nicht zwezsch, diese lehre ift die einige warhafftige lere durch den Son Gottes, geoffenband, vnd in der Bropheten vnnd Arosteln schriften ausgedrucket.

Das aber Dfiander mich mit hodbeschwerlichen reden schmehet, darun a mir vnrecht thut, das wil ich Gott befelhen, der aller menschen herzen siet vnnd richter ist, Ich habe in allzeht geliebet, und geehret, wie menigsis wenß, vnnd wundert mich, wo von dise groffe bitterkeit hersteusset, Ich ka zu disen groffen sachen wider mehnen willen gezogen worden, vnnd erkent mich viel zu gering, habe also die zeht, da viel vngereumbter opiniones im gelossen, steiß gethan, die summa rechter vnd nötiger lere zusamen zuziehen, vnd so vil mir müglich gewesen, engentlich dauon zu reden, das habe ist trewlich gemeint, der armen jugent zu gute, vnd wehß wol, das alle mein schrifften vil zu gering vnd zu schwach sind, darumb ich sie auch vnserer Russen

they allzeht unterworffen, und were bauon viel zu reden, bas ich pepund terlassen wil, und will im namen Gottes von disem streit reden.

S. Paulus spricht, Rom. 5. Die Gnade Gottes, vand die gabe durch i liebe gegen einem menschen Jesu Christo, ist gegen vielen mechtiger gesen, denn die sünde. Die fasset S. Baulus zwey ding, Die Genade, das , gnedige vergebung der sünden, vad annemung vaser Berson, ben Gott, ad zu gleych wirdt mit gegeben die Gabe, das ist, die Göttliche gegenwerzsteyt inn vas, dadurch wir vernewet werden, vad fülen trost vad ansang zewigen lebens.

Bund dise bende haben wir durch das verdienst Ihesu Christi, wie difer zt offentlich saget, das wir solche haben von wegen der liebe, die der ige Batter zu disem Son hat, welchen S. Paulus hie nennet den menschen esum Christum, und wirt solches nicht durch unsere werd verdienet, sondern ein durch glauben an den Gerren Jesum Christum erlanget, welcher glaube uns in rechter bekerung angezündet wirdt, so wir das Euangelium hören, mit der Herr Christus selbs wirdet, Denn Gott wirdt durch sein ewiges art, und den hepligen Geyst geoffenbaret.

Bnd bifer glaube muß fur vnd für beides annemen, vnd behalten, Graam et donum vmb des mitlers Christi willen, auch wenn gleich die widerburt angefangen ist.

Slepch also redet Johannes auch, die genade vnnd die warhept ift worn durch den Herrn Jesum Christum. Gnade hepstet gewißlich genedige verbung der sünden, vnd gnedige annemung der person, on vnser verdienst
ab Ihesu Christi willen, Aber warheit heisset hernach die Göttliche gegenretigkept, Ewiges leben, Ewige hepligkept, seligkept vnd freude in vns, als
alt er sprechen, das Euangelium bringet nicht schaden, vnd sterbliche gaben,
nder warhafftige vnuergengliche güter.

Bnd dises muß mit glauben angenommen werden, wie zuuor gesagt ift, mb vertrawet diser glaube für und für auff den ganzen herrn Christum, ott und menschen, wie auch der selbig herr Christus Got und mensch mitler id erlöser ist nach beyden naturen.

Denn ob glench allein die menschlich natur, wunden vnnd lepden gefühlet it, so ift doch der gange Christus, Mitler und erlöser, Denn dises lepden ere nicht die bezalung gewesen, wenn der Erlöser nicht zu glench auch Gott ere, Auch soll diser mitler, leben und seligkent wider geben, und der Schlangen n kopff zu tretten, darumb ist er auch Gott 2c.

Also bekennen wir klar, vnd haben dises alle zeit geleret, wie alle Kirchen ugen mögen, das war ift, das inn vns verenderung geschehen musse, vnnd is gewistlich Gott Batter, Son, vnd hepliger Gehst, den trost vnd leben n der bekerung in vns wirden, vnd also in vns sind, vnd wonen, so das uangektum mit. glauben angenommen wirt, dadurch das ewige wort, der Supplem. Melsnehbb.

Sone Gottes wirdet, vnd jm eine Kirchen samlet, als da erstlich der Son Gottes das Euangelium im Paradiß eröffnet hat vnnd gesprochen: Des weydes same wirdt der Schlangen den kopff zutretten, hat er zu glench inn Adams vnnd Heua herzen trost vnd leben gewirdet, vnd den vater snen geoffenbaret, Wie Iohannes spricht: Der Son der in des Batters schoß ist, der hat es außgesprochen, Item, In sm war das leben, vnd das leben war das liecht der menschen, Also für vnnd für samlet diser Son Ihesus Christus eine ewige kirchen, erhelt das Predigampt, vnd wirdet dadurch, vnnd gibet den hepligen Genst, der trost, anrüssung vnd stercke bringet, wie 1. Joh. 4. geschrieben ist, Daben erkennen wir, das wir in sm blehben, vnnd er in vns, denn er gibet vns von seinem genst, Item, Psalm. 18. Soli posuit tabernaculum in eis. Er ist die sonne in seiner kirchen, vnd gibet liecht und leben allen die in rechter bekerung zuslucht zu ihm haben mit glauben, Item, Epse. itj. Das Christus durch den glauben in ewern herzen wone, Item, Erst warhasstig Emmanuel, dz ist, got mit vns.

Bon difer gegenwertigkeit saget Ofiander, dauon zwischen vns kein fireit ift, vnnd beschweret unsere kirchen gleich, als reden fie nichts von der gegenwertigkent Gottes in uns, daran er uns offentlich unrecht thut.

Wiewol nu war ist, das Got in den bekerten wonet, wie Johan. 14. geschriben ist, Veniemus ad eum, et mansionem apud eum faciemus, und das ewige leben, welches der Herr Christus wirdet, wie er spricht: 3d gebe jnen ewigs leben, in disem jetzigen leben ansahen muß, so ist dennes unterscheid zwischen den hepligen nach der ausserstehung, und hepligen inn disem jetzigen leben, dauon S. Paulus redet, Gal. 5. Durch den Gepst auf glauben, warten wir auss die hoffnung der gerechtigkept. Die gerechtigkept die wir noch hoffen, unnd darauss wir warten, ist nicht vergebung der sünden, sondern ist, das Gott alles in allen sein wirt, und wie 1. Jo. 3. geschriben ist, Wir werden ihm gleychsbrmig sein.

Aber inn disem vestigen leben, ob glepch Gott inn den hepligen wonet, so ist dennoch unser aller natur noch vol groffer unrennigkept, und sündichen gebrechen und nengungen, wie der Psalm spricht: Vor dir ist kein lebendiger gerecht.

Sie muffen nu auch die heiligen troft haben, vnd wiffen wie fie vor gebung der funden und gnade haben, das ift, wie fie Gott gefellig find.

Difen ist dier trost fürgestelt, das sie auch nach der widergeburt für web für vergebung der sünden, vnd gnade empfahen vnd behalten vmb des Mittlet Jesu Christi willen, durch verdienst seines gehorsams, darinn er ein opffer sur vns worden ist, von welchem gehorsam dise wort reden im zl. Psalm: In buch ift geschrieben von mir, Deinen willen, mein Gott, thue ich gern.

Und gehört difer hauptfpruch Rom. 3. auff alle menichen in der beterung vnd hernach, Bir werden gerecht one vnfere verdienft, vmb feiner gnaden

willen durch die eribsung die da ift durch Christum Jesum, welchen Gott zum verfüner fürgestellet hat, durch glauben in seinem blut.

Run ift bffentlich das der Text hie redet vom gehorsam und verdienst Christi in menschlicher natur, wie auch das wort bezalung anolvrowses hie febet, das offt erholet wirdt.

Bnd kan im wort, Wir werden gerecht, nicht allein difer verstandt sein, wir werden gerecht durch die wesentliche gerechtigkent des vaters, sons, und beiligen Gehsts. Sonder wir mussen vergebung der sünd, und genad mit sassen, und den verdienst des sons, der da ist zum erlöser gestalt, unterschenden vom vatter und hehligen Gehst.

Bud dieweil etliche auch von diser rede, merito Christi disputirn, vnd sagen es sen nit in der schrifft, Darauss gebe ich antwort, das vil ein stercker wort in der schrifft offt erholet wirt, durgov, arthurgov, anddurgwores, welches eigendtlich hepstet eine bezalung, da man etwas gibet zu pemandts eribsung.

Bnd die ehre Chrifti zu versteben, muß man beides wissen, seinen vers bienft, vnd seine wirdung, Er ift seligmacher merito et communicatione sui.

Bom verdienft reben bife fpruche öffentlich.

Rom. 5. Wir find gerecht worden durch fein blut.

Item, durch eines gehorsam werden viel gerecht. Wie wol nu Oftander bisen vnd dergleichen sprüch, viel anders deutet, Nemlich durch eines gehorsam, bas macht er, durch die Gottheyt, die in hat gehorsam gemacht, werden ansere auch gehorsam. So ist doch öffentlich, das bie vom verdienst gered ist, und mag ein peder verstendiger selbs bedenden, so dise frembde deuttung recht were, hette Paulus nichts von der menschheit Christi geredt, so er außtruck-lich spricht: Durch gehorsam eines menschen.

1. 3oh. 1. Das blut Jesu Christi reyniget vne von allen sünden.

Ebr. g. Wir find gehehliget durch das opffer des leibe Jesu Chrifti auff ein mal.

Efa. liij. Durch feine wunden find wir gebeblet.

Belches alles muß also verstanden werden, das wir vergebung der sünden haben, vnd angenem sind vor Gott, durch den verdienst Christi, so wir mit warhafftigem glauben den Herrn Christum annemen, vnd gelauben, das vnns Gott vmb dises Mittlers willen, sünd vergeben, vnd gnedig sein wölle, And ist zuglench war, das als denn Gott in vns wohnet, so wir durch disen trost aus rechter angst erret werden.

Dife lehr und bifer troft, wie die henligen auch nach der widergeburt, tagen vber die vorigen fünd und angeborne unrennigkent, und troft suchen an dem mittler durch glauben, ift von anfang für unnd für durch die Propheten geprediget, in allen sprücken, darinne sie zuslucht zur barmherpigkent

lehren, Denn die barmhertigkeit ist verheissen vmb des mittlers willen, vnd von wegen seiner verdienst, vnnd vertrawen also die Propheten auff den verfüner, Gott vnd samen Abrahe.

Also spricht Daniel, Erhöre vns nicht von wegen unser gerechtigkeit, sonder durch deine groffe barmhertigkeit, vmb des herren willen. 3tem sellg find die, welchen die funde gedecket find.

Ru spricht Osiander offt also, Ich hepsie gerechtigkent dises, das vinst macht recht ihun. Inn disen worten ist nichts gered von vergebung der sünden, dagegen sagen wir also, Wir nennen gerechtigkeit, den Herrn Christum, dadurch wir haben vergebung der sünden, vnd einen gnedigen Gott, vind dazu in vns Götliche gegenwertigkent, welches alles S. Baulus fasset in seinem haubtspruch, Rom. 3. lustisicamur gratis per gratiam Christi, quem posuit propiciatorem side per sanguinem. etc. Und Esa. 53. Und mein knecht der gerechte wirt durch seine erkandnuß viel gerecht machen, hie fasset er one zweissel beides, gratiam et donum, Wie droben gesaget ist.

Bund betrachte ein heder den groffen ernst vnd die angst selb. So pemand im todt ist, vnd Gottes zorn fület, diser ist zum Herren Christo zu wehsen, der für vnd für, auch nach der widergeburt, Mittler, Hoherviesen, vnd fürbitter bleibet, vnd ist das umbraculum darunter wir genad vnnd trost sinden.

Also leret vnns ber HERR selb, da er spricht, Kommet zu mir, alle die jr in engsten sehd.

Also leren vns beten alle Propheten. Dauid schreiet: Domine ne in furore tuo arguas me. Salvum me fac propter misericordiam. Bnd wiewol auch die zeit Gott in im ist, so leuchtet doch die Göttliche frewd nicht allzeit geleich. Da er verjaget wirt, vnd fület Gottes zorn, wider seine vorige sünd, vnd die pezige ergernuß, da Absolon die ausstrur erreget bat, vnd schendet im seine frawen, deren one zwehstel etliche heplige Bersonen waren 2c. Bedarff er trost durch den verhepsnen hepland, daher muß sas herts wenden.

Also wir alle in teglichem Gebet, so wir ansahen zu betten, muffen wir den Mittler Jesum Christum Got und mensch ansehen, und uns gleich als is seine wunden legen, und disen warhafftigen troft saffen, wir haben vergebung der sünden, und werden erhört, unb dises Mittlers willen.

Bund wiewol als denn in solchem troft Got in vns ift vnd wiedet, Wie der spruch auch sagt, Spiritus interpellat pro nobis gemitibus inenarrabilibus, So ift dennoch der glaube gegründet auff den Herrn Chriftum Gott vnnd menschen, vnnd auff seinen verdienst vnnd fürbitte, Wie der spruch sagt: Was ir den vater bittet in mehnem namen, das wirdt er end ngebe, Also leren vns betten, der HERR Christus selbs, vnnd die Bropheten.

Was nun folget, so man disen trost auß den augen thut, vnnd weyset dich zur wesentlichen gerechtigkent in dir, das wolle ein heder selbs betrachten. Dise reden, gerechtigkeit ist dises, das uns macht recht thun, und Novi-

ate sumus iusti, findt reden die nicht fern von einander find, vnd ist in wechsel causae et offectus.

Das aber Oftander fagt, Dife lehre mache fichere leute, fo man fpricht, Ur find gerecht, bas ift, Gott angeneme, allein vmb des Herrn Christi illen, durch glauben, Darauff ift dise antwort, Man foll recht lehren, Got ine ehr geben, und funde ftraffen, und dagegen den erschrodnen bergen warfftigen troft fürhalten, ob glench die juborer nicht alle glench find, feine hörer findt auch nicht alle glench. Der schöne spruch Jere. 23. redet vom ngen herrn Chrifto, vnd von der gangen wolthat, da er spricht: 3ch will auid ein gerecht gewechs erwecken zc. Bnd difes wirdt fein name fein, das in ihn nennen wirdt, Jehoua vnfer gerechtigkent, Er fagt von einer pera, die vom geblut Dauids her kombt, und ift zu gleich warhafftiger Gott, je Person, spricht er, ist unser gerechtigkeit, Sie sollen wir ja nit vergebung r funde, bund ben verdienft Chrifti aufschlieffen, sondern gerechtigkent also rfteben, das wir durch in haben gratiam et donum, Bie droben gesagt , das ift difes alles, vergebung der funden, beiligung, ewiges leben, vnd vige feligkeit, wie S. Paulus bifes alles zusammen faffet, da er spricht Corint. 1. Chriftus ift uns geboren von Gott, das er fen unfer wenfhent, rechtigkept, hepligung, vnnd erlösung, welche wort auch von der gangen erfon reden, und faffen den verdienst, und vergebung der funden, denn er mnet in die Erlösung, Also find dife sprüche tröftlich, so man vergebung der nd barinn erkennet, benn one bifen troft konnen wir nicht für Gott tretten, ir muffen erfilich den Artickel des gloubens, (Credo remissionem peccarum) betrachten, und mit glauben faffen, unnd so wir uns also troften, f denn ist dises auch war, das Gott warhafftigklich inn vns wonet, vnd r herr Chriftus selbs inn vns wirdet, Wie er spricht: Ego vitam aeterım do eis. Item: Nemo rapiet eos ex manibus meis.

Auß disem allem schliesse ich, das ich den verdienst Christi, vnd verbung der sünden nicht außschliesse, so Sanct Paulus spricht: Wir werden zecht durch glauben an Christum, vnnd halte dise form inn meinem gebet: mechtiger warhasstiger Gott, ewiger vnd epniger Batter Jesu Christi, schasser seis und der erden, Engeln und menschen, und aller Creaturen, sampt deis und der erden, Engeln und menschen, und aller Creaturen, sampt deis eingebornen Son Jesu Christo, vnnd hepligem Gehst, erbarm dich mein, gibe mir meine sünde, und mache mich gerecht umb dehnes Sones Ihesuristi willen, und durch in, und heplige mich mit deinem hepligen Gehst zc. ch spricht Augustinus: Totius siduciae certitudo est in precioso iguine Christi.

Mich wundert auch, warumb Ofiander dife erklerung verwirfft, das wir

in vnseren kirchen sprechen, der glaub, dauon Paulus spricht: lustificati side pacem habemus, sen siducia misericordiae propter mediatorem promissae. Es muß ja vnterschied sein zwischen dem glauben, den auch die Teussel haben, vnd disem glauben, der die verhenssung annimet, vnd daumd das hert trost vnd freud erlanget, welcher gewissich ist erkentnis der barnhertigkent, vnnd ein vertrawen auff Christum, dauon Psalm. 2. geschribm ist: Selig sind alle die auff in vertrawen, auch wo die Propheten von der barmhertigkeit reden, sordern sie disen glauben.

Das sey inn diser eyle genug, zu erinnerung viler betrübter leute, das sie wissen, das man trost am HERNEN Christo, Gott, vand menschen such soll, durch glauben, vand das inn solchem trost Gott gewißlich inn vas wenen, vand wirden wölle, wer dise ordnung mercket, der kan besser verstehen, wo von man streytet, vad wirdt nicht jere in disen frembden disputationibus.

Ich hab auch vil ftude vbergangen, gröffer gezend zunerhuten, ber GERR Jefus Chriftus wölle vas gnedigklich regiern, Amen.

Et quia citat D. Osiander Lutheri dicta, sciant lectores alibi eum de effectione, alibi de consolatione loqui. Inspiciantur ergo enarrationes Psalmi Miserere, et De profundis. Item argumentum Psalmi: Beati quorum remissae sunt iniquitates. Item conciones capitis 16. Iohannis. Item propositiones contra Antinomos.

Et ante annos sedecim ego ipse ei quaestiones proposui, ac petivi, ut diserte sua manu adscriberet responsiones. Etsi autem tunc tantum erat certamen cum Papistis, tamen ex illis responsionibus intelligi potest, quid senserit Lutherus.

Philippus Melanthon, Manu propria subscripsit.

Ego Ioannes Bugenhagen Pomeranus, Doctor et Pastor Ecclesiae Vuitebergensis, perpetuo precor patrem in nomine Filii per Spiritum sanctum, cum gratiarum actione, ut servet nos in har doctrina, et confessione de Christo Mediatore et iustitia nostra, usque in illum diem, quando similes erimus Filio Dei, et eril Deus omnia in omnibus in aeternum etc. Quam doctrinam et confessionem hic scribit, et publice fatetur venerandus Praeceptor noster Philippus Melanthon, ad gloriam magni Salvatoris nostri lesu Christi, in salutem multorum contra novas dubitationes Osiandri. Hanc doctrinam certam per Spiritum sanctum post patrem Lutherum, publice hactenus docuimus in Ecclesiis et scholis nostris, quae sunt in Christo, et defendimus scriptis nostris. Sit Christo gratia, tota Ecclesia Christi, testificatur hoc de nobis, et Diabolus cum toto suo mundo propter hoc nos prosequitur. Christus Dominus per Spiritum sanctum suum, conservet me, et nos

omnes in hac salutari doctrina, et sancta confessione in aeternum. Obsecto omnes sanctos, id est, vere Christianos filios Dei, ut hoc ipsum orent pro nobis. Cupimus enim per Spiritum Christi manere, in communione sanctorum. Christe fili Dei vivi, qui natus de virgine Maria, et passus pro nobis, sedes ad dexteram patris, et intercedis pro nobis, miserere nobis, aufer opprobrium nostrum, Amen. Scripsi mea manu, et corde meo, in conspectu Christi et angelorum eius.

Et ego Iohannes Forsterus sacrae Theologiae Doctor, et Hebreae linguae in Academia Vuitebergensi professor, hoc meo autographo testor, Clarissimi viri D. Philippi Melanthonis de iustificatione doctrinam in hoc libello compraehensam, et piam esse et veram. Nec tantum cum Reverendissimi patris nostri D. Martini Lutheri foelicissimae memoriae, sententia et scriptis, sed etiam cum omnium Prophetarum et Apostolorum doctrina coasentire. Quod non tam ex confessione Augustana Caesariae Maiestati, et totius Imperii ordinibus exhibita, quam ex eiusdem Philippi Praeceptoris nostri observandissimi Apologia manifestum, et Luce meridiana clarius est.

Nec vero nos ab ista semel agnita et recepta puriori doctrina latum (quod aiunt) unguem in hunc usque diem, DEI beneficio, discessimus, sed frementibus etiam, et undique nos impugnantibus malevolorum hominum odiis, et calumniis unice id studuimus, ut patefacta et prolata per Christum ex sinu aeterni patris salutaris doctrina, et in scholis, et Ecclesiis nostris incorrupta sonaret, et ad posteritatem propagaretur.

Quod autem in his turbulentissimis temporibus, quibus propter imminentia gravissima pericula, pii Doctores ad concordiam Christianam accendi debebant: Osiander nostram, praecipue de iustificationis articulo, doctrinam impugnat, et tetris praestigiis, ac Sophistica, quibus simplices et rudiores animos fascinat, evertere conatur, id non tam sinistro sacrae scripturae intellectu, et perversa scriptorum D. Martini, aliorumque piorum virorum detorsione facit, quam quod ostentatione ingenii, et ambitione flagrans, antiquo suo obsequitur ingenio. Praeterquam etiam quod plurima rabiosissimaque convicia in innocentes nos, superbe et contumeliose ingerit, petulanter quoque et impie multa contra verbi Dei efficaciam, et contra passionis et mortis filii Dei meritum evomit. Atque adeo in articulo iustificationis, ex mera Hebreae linguae ignorantia, cuius tamen excellentem prae aliis im-

pudenter sibi arrogat cognitionem, horribiliter impias suas defendere, et stabilire conatur opiniones.

Profiteor itaque bona fide, recte ac iuste hic repraehendi, et veris ac firmis argumentis, nostra etiam approbatione et consensu refutari Osiandri errores.

Hortor denique omnes pios, cordatos, et tranquillitatis Ecclesiae amantes, ut rabiem et furores Osiandri aversentur et fugiant, et nobiscum veris et ardentibus gemitibus Deum aeternum patrem Domini nostri lesu Christi toto pectore orent, ut omnium hostium Ecclesiae furores opprimat, portentosa ista, et his similia, scandala pro sua misericordia tollat, et accensam Evangelii Lucem propter Christum Mediatorem in his Ecclesiis conservet, et reliquorum piorum Doctorum animos, in pia et salutari unitate perpetuo spiritu suo sancto stabiliat, et confirmet, Amen.

Disputatio Philippi Melanthonis, cum Doctore Martino Luthero Anno 1536.

Verba Philippi.

Augustinus, ut apparet, extra disputationem commodius sensit, quam loquitur in disputationibus. Sic enim loquitur, quasi iudicare debeamus, nos iustos esse fide, hoc est, novitate nostra. Quod si est verum, iusti sumus non sola fide, sed omnibus donis ac virtutibus, idque sane vult Augustinus. Et hinc orta est scholasticorum Gratia gratum faciens. Vos vero utrum sentitis hominem iustum esse illa novitate, ut Augustinus, an vero imputatione gratuita, quae est extra nos, et fide, id est, fiducia, quae oritur ex verbo?

Responsio D. Martini Luth.

Sic sentio, et persuasiss. sum ac certus, hanc esse veram sententiam Evangelii et Apostolorum, quod sola imputatione gratuita sumus iusti apud Deum.

Oppositiones Philippi.

An homo sola illa misericordia iustus est?

Quod non sit sola illa misericordia iustus, videtur, quia ne cessaria est iustitia nostra, hoc est, bona conscientia in operibus

An non vultis concedere ut dicatur, hominem esse iustum principaliter fide, et minus principaliter operibus, si tamen fides significet fiduciam, et ut illa fiducia maneat certa, intelligatu. quod non requiratur perfectio legis, sed quod fides suppleat ea, quae desunt legi?

Vos conceditis duplicem iustitiam, et quidem coram Deo necessariam esse: scilicet fidei, et illam alteram, videlicet bonae conscientiae, in qua hoc quod deest legi, supplet fides. Hoc quid liud est, quam dicere, quod homo iustificetur non sola fide? Perte enim iustificari non intelligitis Augustini more de princi-io regenerationis.

Augustinus non hoc sentit, gratis salvari hominem, sed salari propter donatas virtutes, Quid vobis de hac Augustini senantia videtur?

Tota ratio Augustini de meritis alia est, quam vestra, nec illit nisi meritum impii.

Responsio D. Martini Lutheri ad omnia praedicta.

Hominem sentio fieri, esse, et manere iustum, seu iustam ersonam simpliciter sola misericordia. Haec est enim iustitia erfecta, quae opponitur irae, morti, peccato etc. et absorbet mnia, et reddit hominem simpliciter sanctum, et innocentem, ac i revera nullum in eo esset peccatum. Quia reputatio gratuita lei nullum vult ibi esse peccatum, sicut Ioan. dicit: Qui natus st ex Deo, non peccat, Pugnat enim, esse ex Deo natum, et imul esse peccatorem. Post hanc iustitiam homo est, et dicitur ustus opere, seu fructibus, quos et ipsos requirit Deus, et renunerat. Hanc ego externam et operum iustitiam voco, quae impliciter sancta esse non potest in hac carne, et vita etc. Ideo eque tollit mortem, neque peccatum, nec illis resistere potest, ed tantum cavet futura et maiora peccata.

Verba Philippi.

Quaero de Paulo renato, qua re Paulus, postquam renatus 1, iam deinceps iustus, id est, acceptus sit?

Responsio D. Lutheri.

Scilicet nulla re alia, sed sola illa renascentia per fidem, a iustus factus est, permanet iustus perpetuo, et acceptus.

Obiecta Philippi.

An tantum iustus est propter misericordiam?

An vero principaliter propter misericordiam, et minus prinaliter propter suas virtutes seu opera?

Responsio D. Luth.

Non, sed virtutes et opera sunt iusta propter Paulum iustum, sicut opus propter personam placet vel displicet, ut etiam in Terentio dicitur, Quia bonum opus a malo factum ne hominibus quidem placet.

Verba Philippi.

Videtur quod non sola Misericordia: Quia vos ipsi docetis, quod iustitia operum sit necessaria, et quidem coram Deo, Et Paulus credens et faciens placet, non faciens non placeret. Ergo saltem est aliqua partialis causa nostra iustitia.

Responsio D. Lutheri.

Necessaria est, sed non necessitate legali, seu coactionis, sed necessitate gratuita, seu consequentiae, seu immutabilitatis. Sicut sol necessario lucet, si est sol, et tamen lucet non ex lege, sed ex natura, seu voluntate (ut sic dicam) immutabili, quia sic creatus est, ut luceat, Sic iustus creatura nova, facit opera necessitate immutabili, non lege seu coactione: iusto enim non est lex posita. Deinde creati sumus (ait Paulus) in opera bona. Caeterum, cum dicis, non faciens non placet, est implicite dictum, quia impossibile est dare credentem, et non facientem.

PHILIPPUS.

Ideo Sadoletus ait nos pugnantia dicere, quod dicamus sola fide, et tamen dicamus, iustitia operum est necessaria.

LUTHERUS.

Videlicet quia falsi fratres et hypocritae fingunt sese credere, ideo exiguntur opera, ut confundantur in sua hypocrisi. Sicut Elias exigit opera a sacerdotibus Baal, ubi Baal fuit confusus. Sic enim et Deus necessario facit nihil nisi bonum, et tamen sine lege etc.

PHILIPPUS.

Cum dicitis, sola fide iustificamur, an intelligitis tantum de principio, scilicet de remissione peccatorum? An vero vultis, quod Paulus renatus etiam postea placeat non propter propriam obedientiam seu virtutes saltem partialiter, sed tantum propter misericordiam?

LUTHERUS.

Imo obedientia placet propter Paulum credentem, alioqui non placeret eius obedientia, et quia persona iusta est, iusta est perpetuo, et tamdiu iusta ex fide, quamdiu fides manet. Mala ergo divisio est, personam dividere in principium, medium, et finem. Opera igitur fulgent radiis fidei, et propter fidem placent, non econtra. Alioqui sequentia opera fidem excellerent iustificando, quia diutius (ut medio et fine vitae) iustificarent, et ita fides tantum esset in principio iustificatrix, postea abiens vel cessans, operibus relinqueret gloriam, et ita fieret inanis et praeterita.

PHILIPPUS.

Paulus est iustus, id est, acceptus ad vitam aeternam sola misericordia. Contra: Si non accederet partialis causa, scilicet illa obedientia, non fieret salvus, iuxta illud: Vae mihi, si non Evangelizem.

LUTHERUS.

Nulla partialis causa accedit, quia fides est semper efficax, vel non est fides. Ideo quicquid opera sunt aut valent, hoc sunt et valent gloria et virtute fidei, quae est sol istorum radiorum inevitabiliter.

PHILIPPUS.

Apud Augustinum sola fide, tantum excludit opera praecedentia.

LUTHERUS.

Sit hoc vel non: Tamen ista vox Augustini satis ostendit, eum nobiscum sentire, ubi dicit: Turbabor, sed non perturbabor, quia vulnerum Domini recordabor. Hic enim clare sentit, fidem valere principio, medio, fine, et perpetuo, sicut ait David: Apud te propitiatio est. Item: Non intres in iudicium cum servo tuo.

PHILIPPUS.

Utrum haec propositio sit vera: lustitia operum est necessaria ad salutem?

LUTHERUS.

Non quod operentur seu impetrent salutem, sed quod fidei impetranti praesentes seu coram sunt, Sicut ego necessario adero ad salutem meam, Ich werde auch da ben sein, sagt ihener gesel.

Imaginatio Sadoleti fortassis haec est, quod fides sit opus exactum lege divina, sicut et charitas, obedientia, castitas etc. Ergo qui credit, implevit unam vel primam partem legis, et sic habet principium iustificationis seu iustitiae. Sed principio habito, requiruntur et alia praecepta opera post fidem.

Hic vides

Sadoletum nihil intelligere de ista causa. Nam si fides esset opus praeceptum, tunc recte omnia Sadoletus, et tunc fides sic renovaret initio hominem, sicut alia opera bona postea renovarent.

At nos dicimus, fidem esse opus promissionis, seu donum Spiritus sancti, quod quidem ad legem faciendam necessarium est, Sed per legem et opera non impetratur. Donatum autem hoc donum, facit personam novam perpetuo, quae persona tamen facit opera nova, non econtra opera nova faciunt personam novam. Ita placent opera Pauli, non quia bona sunt, sed quia Paulus placens ea facit, non placitura, nisi Paulus placeret. Nulla ergo iustitia personalis debetur operibus coram Deo, licet accidentaliter glorificabunt personam praemiis certis. Sed personam non iustificant, omnes enim aequaliter iusti sumus in uno Christo, omnes aequaliter dilecti et placentes secundum personam, tamen differt stella a stella per claritatem. Sed Deus non minus diligit stellam saturni quam solem et lunam.

Summa.

Credentes sunt nova creatura, nova arbor, ideo istae phrases legales non pertinent huc, scilicet fidelis debet opera bona facere, sicut non recte dicitur, sol debet lucere, arbor bona debet bonos fructus ferre, 3. et 7. debent esse 10. Quia Sol lucet de facto, arbor facit de facto, 3. et 7. sunt 10. de facto. Non sunt in fieri vel debere, sed in facto esse. Nisi conditionaliter et hypothetice intelligas ita: Si Sol est, tunc debet lucere, si vis fidelis esse, oportet ut opereris. Sed hoc dicitur contra fucatum Solem et fidem, de vera fide et Sole ridicule dicuntur.

A·NNO 1553.

370. No. 5312 b. (Vol. VIII. p. 16.)

9. Jan

Francisco Dryandro.

Ex frustulo autogr. Epistolae Melanchthonis ad Dryandrum (in Mas. Bibliothecae Civ. Tigur. T. 70.) in Collectione Simleriana (S. Mac. 79.). Ape-

graphon Clar. V. Voegelino debeo. — Simlerus adnotavit: "Epistolam Dryander non accepit: moriebatur d. XXI Dec. 1552." Conf. Ge. Theod. Strobel Reue Behträge zur Litteratur besondere des 16. Jahrhuns derts. V. Bos. 2. St. (Rurnberg u. Altdorf 1794. 8°.) p. 228.

Clariss. Viro, eruditione et virtute praestanti, Francisco Dryandro, in inclyta urbe Argentorato, fratri suo carissimo.

...... et propter ipsorum familias dolendum est. Sed Deo nos et ipsorum familias commendemus. Saxonicus exercitus adhuc vagatur in ditione Ducis Brunsvicensis. Vicinae regiones nunc quidem tranquillae sunt, sed metus est novorum motuum. Oro autem Filium Dei, ut poenas leniat et sanet ac servet Ecclesias. In Austria et in Pannonia Turci repressi sunt saevissima pestilentia, quod existimo singulare beneficium Dei esse. Bene et feliciter vale, carissime frater.

Wittebergae IX lanuarii 1553.

Philippus.

371. No. 5363 b. (Vol. VIII. p. 63.)

2. April.

lustus Ionas ad Melanchthonem.

Huins epistolae autographon in Wallenbergii Bibliotheca asservatur, ex quo primum edita est a Theod. Presselio in libro: Justus Jonas (Elbers felb 1862. 8°.) p. 139 sq. nota 96.

(Inscriptio l. l. deest.)

Lachrymas coniungas cum meis. Loricatus homo superbus contra me irritavit filium. — ... Hic volens et sciens praetereo de his aerumnis (exemi ex hoc epistolio integram paginam). Deus me consolabitur, Christus aderit mihi seni et filiabus. Accingor dalia. Legi eruditam praefationem tuam et piam ad Illustriss. Mectorem seniorem et carmen. Hoc biennio, quo senex in aula versatus sum coram, tunc adhuc superstite illustriss. DD. lo. Imesto, saepe dixi de constanti voluntate nostra erga ipsos. D. Walrodus amans Eruditorum in illo argumento saepe me adinvit; quidam alii maluerunt suo quodam genere τῆς σοφίας supere. Equidem sub hanc ingravescentem actatem utriusque notum ex gravibus causis optarem, ut habitare in vicinia της πα-Gog liceret, et quod restat reliquum curriculum vitae, apud te solvere. Idque de te studii et desiderii mirifici eo nunc pleus in me accensum est, quum (cum comitem in Bavariam adhierim mihi Io. Pheselium, tibi in Academia Vittebergensi Corgum appellatum, pium et valde doctum iuvenem) denuo audi-

الاخت كرفوا وسنائل العلاميان

verim in curru, navi per Istrum, cuiusmodi sanctas voces in lectionibus edideris, cuiusmodi graves sententias in enarratione Evangeliorum protuleris. Iniquitates nostrae, inquit propheta'), quam ventus abstulerunt nos. Sed haec, mi praeceptor, in sinum tuum essundo εν ταϊς προςευχαϊς αγωνιζόμενος. De meae senectae aerumnis, de filio M. Iona, de novo damno Erphordiae amicissime magno candore ad me scripsit D. Michael Merenburgk, ut est natus ad adiuvandos amicos. Si Halae ut in his locis vicinis mihi non patuerit hospitium, ubi receptus sim, ut tamen per Electorem Seniorem et principes impetrabo, Ratisponae Senatus se obtulit (iam auditis trimestri concionibus dominicalibus) se etiam huic decrepito seni charo praebituros hospitium, daturos salarium, adiuturos the youaika kai ta texpa. Deus sub boc optimo principe fratre illustriss. Electore seniori aulas tantum per biennium videre voluit. Defuncto nunc meo principe haec sequens nunc debilis aetas mea LX non convenit aulis. ego senex, nec aulis ego. Sareptam, spero, eriget Deus et reddet adhuc auctiorem donis et bonis. Id orant ecclesiae omnes, ut Deus det foeliciter (vel Hallam Saxonicam concordiam principum). Haec, mi D. Philippe pater, scripsi bono, syncero et simplicissimo animo, quaerens relevamen aerumnis, psal. 3. si forsan effundens in sinum amici eo facilius animos acquiescere possem-Tero iam in manibus tuos locos communes recentiores. apud gravissimos viros, etiam quosdam ex aula Illustr. principis DD. Alberti Bavarici principis in erudito colloquio nostro fierel mentio Concilii Tridentini (quod proxima aestate metu armorum subito et celerius quam locustae avolavit) curavi hic rursus excudi germanicam translationem libelli tui eruditissimi, cui titulus Causae*); revidi aut emendavi tua illa lima, ut arbitrer, tibi non displiciturum. Deinde et cum hic quotidie videamus tantam varietatem Idolomanialis cultus in ista ecclesia, et audiamus, que modo concionator in cathedrali ecclesia ebuccinet suum Canonicale coelum et omnes ei adhaerentes sub titulo rñs aylas xubo-Lixão sundados, e tuis locis recentissime editis verti in germanum locum de Ecclesia, quo scripto de Ecclesia in octingentis nihil editum est gravius, sanctius aut eruditius. Ad hanc epistolam prolixiorem rogo, mi reverende et charissime praeceptor D. Philippe, per amicitiam non graveris respondere, et mihi nunc

¹⁾ les. 64, 6.

²⁾ Hunc libellum supra p. 239 sqq. no. 305. denuo edidi.

llustriss, principe meo lo. Ernesto defuncto, exponere tuum con-Spero principum reconciliationem processuram et senioem Electorem clementissime rationem habiturum meae senectutis, t rogo, aetatis meae senilis sis memor apud Academiam, ut osti. M. Ionas filius dicitur minister factus et consiliarius generoorum et illustrium comitum Mansfeld. In uno anno, ut coram ibi dicam, numeravi ei CCCC tuleros e communibus nostris bonis t erphord., et nunc iuxta promissum nihil recepi adhuc. Filiae unt nubiles, nec Sophia quidem adhuc dotem accepit. Filius in ex mensibus nihil ad me scripsit, haud scio, an ei aliquid klogropylas; cogitet morti vicinum esse me et expostulare iam ab pso tous artimelapyeis. Quod ad nova attinet, Marchio Albertus ccupasse dicitur ... Bambergam, reliqua non satis liquide scri-Christus filius Dei conservet te Eccleuntur, de quibus alias. iae et Reipublicae diutissime incolumem. Datae Ratisponae L. Aprilis a. 1553.

[Qui Melanchthonis epistolam ad Marbachium d. 29. Maii datam, quae ncipit a verbis: "Fatum hoc est extremae senectae mundi", h. l. desiderat, luippe quod in lo. Fechtii Historiae ecclesiasticae Seculi XVI. Supplemento, n Epistolarum theologicarum Parte II. p. 39 sq. inter epistolas anni 1553. egitur, eam in Corpore Reform. Vol. VIII. p. 297 sq. no. 5613. inveniet, ubi a Bretschneidero inter epistolas anni 1554. affertur.]

372. No. 5405 b. (Vol. VIII. p. 103.)

7. Jun.

Thomas Cranmer, Archiepiscopus Cantuariensis, ad Melanchthonem.

Haec epistola primum edita est a Dav. Schulsio in Illgenii Ephemeridibus:

Zeitschrift für die historische Theologie anni 1832. Fasc. II. p. 241 sq.
no. X. In Prolegomenis (p. 240.) editor haec refert: "Vom 7. Juni
1553 datirt, kann es (dies Schreiben) kaum zu Melanchthons
Händen gekommen seyn, als Eduard schon mit Tode abging.
(† 6. Juli desselben Jahres.) Die Veränderungen, welche gleich
darauf in England eintraten, machten es Melanchthon unmöglich, dem Rufe zu folgen. gesetzt auch, dass er wirklich dazu
geneigt gewesen wäre."

Gruditione et pietate praestanti viro, Domino Philippo Melanchthoni, amico suo singulari.

Quemadmodum Solomon, templum domino exstructurus, periissimos quosque artifices ad hoc opus consummandum selegisse icitur: ita rex noster, Edovardus sextus, ecclesiae ruinas eparaturus regnumque suum optimarum artium gemmis ornaturus, artificem doctissimum et ad hoc institutum maxime accomodum

adesse optat, ut, quemadmodum hactenus in Germania, ita etiam in Anglia Evangelii doctrinam et liberalium artium cognitionem propagare possis. Quod quidem eius votum ego antehac meis ad te literis significavi. Nunc vero ex ipsius literis (quas hic tabellarius tibi tradet) voluntatem ipsius cognosces 1). ipsa declararet, voluntatem illius ad te ornandum esse propensissimam, quadraginta coronatos dono ad te misit. Nam si tibi nos invisere liberet, indignum iudicavit, ut viatici penuria profectionem tuam impediret. Quod vero nomen sit mercatoris, qui pecuniam illam tibi Lipsiae numerabit, aliorum literae indicabunt. Nos mercatori cuidam Londinensi, qui Abel vocatur, eam ad le In omni deliberatione scio vocationem Dei praecipue spectandam, nihilque sine vocatione suscipiendum esse. ego deum non dubito te per regis nostri literas ad nos vocare, ut luce tuae doctrinae ecclesia nostra illustretur. Ouare te oro. ut huic vocationi non repugnes, sed si quae sunt, quae te ab hoc itinere suscipiendo remorentur. ea literis tuis mihi significes, egoque pro virili enitar, ut remoris et obstaculis omnibus sublatis planam et facilem tibi ad nos viam aperiam. Deus ecclesiam suam tueatur, et politiam nostram tranquill, ecclesiae suae hospitium faciat, teque hoc hospitio quiescere concedat. Vale. Lambethi septimo lunii 1553.

Tui ad nos accessus cupidiss.

T. Cant. 2)

373. No. 5436 b. (Vol. VIII. p. 128.)

22. Jal.

Augusto, Principi Electori Saxoniae.

Hanc epistolam primum divulgavit J. K. Seidemann in Niedueri Ephemeridibus Beitschrift für die historische Theologie anni 1859. No. Ill., Ungebruckte Briefe und Bedenken Melanthons. Aus ben im Dresbent Hauptstaatsarchive befindlichen Originalen mitgetheilt." (p. 124—141.) p. 124. epist. 1.

DEm durchleuchtisten hochgebornen fursten und herrn, herrn Augusto herhogen zu Sachsen, des h. Romischen Reichs Ersmarschall und Churfursten, Landgrauen In Turingen, Marggrauen Bu Meissen und Burggrauen Bu Mebburg 2c meinem gnedigsten herrn

Gottes gnad durch feinen Eingebornen Son Ihrfum Ehriftum vnfen beiland vnd warhafftigen helffer, ber phm gewißlich Ein Ewige Rirchen burd

¹⁾ Schulzius h. l. aduotavit: Dieses Schreiben des Königs von Ent lund selbst findet sich nicht in der rorliegenden Briefsammlung.

²⁾ i. e. Thomas Cantuariensis.

Cuangelium samlet, zuwor, Durchleuchtister hochgeborner Gnedigster Chursurst und herr, Ewen chursurstlichen sende ich das prewssisch Buch, denn Beiser distischer Schrift Doctor Andreas Aurisaber) ist anher komen, wad hatt maehalden das ich antworten solt, dem ich bericht gethan, das ich beuelch sabe, das Buch Ecfg widerumb zu zuschien, des wolle ich mich halden, aruss Er begert, das ichs iehund fertiget, Ehr wolde es selb Ecfg vberntworten, Also sende ich In vnterthenikeit Ecfg gedachtes Buch das ich sit vseis ganz durchlesen hab, vnd mein bedenken da ben signirt. Ru weiß is das ser sahrlich ist, In prewsissischen sachen ettwas zuthun, gleich wol so ise extrectio also bliebe, wiste ich dises Buch nicht zu tadeln, vnd moge eiden das es Ecfg andere verstendige auch richten lassen, Der allmechtige Bott wolle Ecfg allezeit gnediglich an seel vnd leib sterken, vnd bewaren, Datum 22 Justi 1553

Ecfa

vntertheniger Diener Bhilippus Melanthon.

374. No. 5463 . (Vol. VIII. p. 148.)

1. Sept.

Scholarchis Argentoratensibus.

Haec epistola ex autographo primum typis descripta est eura Caroli Schuldtii in Niedneri Ephemeridibus Zeitschrift für die historische Theologie auni 1840. Fasc. III. p. 439 sq. epist. 11.

Clurissimis viris sapientia et virtute praestantibus senatoribus inclytis urbis Argentorati quibus inspectio scholarum commendata est, patronis colendis.

S. D. Clarissimi viri. Non dubium est Deo hospitia Ecclesiae curae esse, qui, quamquam vagantur poenae per genus humanum, servat tamen suos coetus, et piorum studiorum domizilia aliqua, ut in his tot annorum incendiis Germaniae clementer arbem vestram protexit, etsi, ut fit in fatalibus mutationibus imperiorum, partem aliquam communium calamitatum vos quoque ulistis; sed misericordiae Dei est, quod non consumpti estis. Id beneficium Dei celebremus vera gratitudine, et eum precemur ut leinceps quoque et vestram urbem et alios Ecclesiae nidulos in Jermania protegat. Spero etiam vos hac cogitatione moveri, ut ibentius opem feratis pauperibus scholasticis. Scitis autem in

¹⁾ Huic nomini Seidemannus haecce adnotavit: Leibargt des herzogs Als recht von Preußen; geburtig aus Breslau und am 8. August 1527 ju Bittenberg mmatriculirt.

Academia nostra esse filium vestri civis Nicolai Latomi, Andream'), et patris inopiam novistis. Est autem in adolescente indoles et doctrinae capax et intelligens ac amans virtutum. Et spero usui futurum esse Ecclesiae Dei. Quare vos valde oro, ut eius studia vestra liberalitate iuvetis. Scio modestam naturam esse adolescentis. Ideo spero vos beneficium bene collocaturos esse, et oro Filium Dei ut et urbem vestram et vos protegat. Bene valete. Calendis Septembris 1553.

Philippus Melanthon.

375. No. 5469b. (Vol. VIII. p. 152.)

8. Sept.

(Testimonium de Matthaeo Osterhusen.)

In epistolarum quarundam Melanchthonis, quas prior possessor (J. S. Vater) ineditas iudicavit, Indice, qui nunc in Codice Bibliothecae Seminarii theol. Witenbergeusis fol. 28—29. continetur, memoratur no. 3.: Testimonium Matthaei Osterhusen. Witt. 1553. die natali Mariae Virginis. Testimonium ipsum in hoc Codice non invenitur.

376. No. 5507b. (Vol. VIII. p. 182.)

30. Nov.

Christianus III. Rex Daniae ad Melanchthonem.

Ex hoc libro: Danische Bibliothec ober Sammlung Bon Alten und Reuer Gelehrten Sachen aus Dannemard. 1. Stud (Copenhagen u. Leipzig 1738. 8 9.) p. 50 -- 52.

Christian.

Wir habenn vonn diesenn Botten Scheff euer schreiben denn 30. Oclobris negst datirt samt euer antwort uff Stanckari erregt gezend, irre und falsche Opinion vom Mitler Christo sampt löblich und christlicher gedäcktwe unsers lieben Ohmen Wehlandt Fürst Jörgen zu Anhalt lette Predist welche er uns auch neulicher Zeit selbst überschichet, empfangen, und inhalt gnedigst verstanden. Seind euch vor dieselben zu gnedigsten guthen gefallat, und ist christlich und wol gethan, das die trrige schedliche und gottesleste liche Lahren, Schwermereven und Fantasmala mit den reinen gdtillos und christlichen Schrifften wiederleget und versochten werden, dan wie jewin der christlichen Kirch hochschlich, so ist dieses hochnötzig und folten de Obrigkeit ein solch verführische schedlich und lesterlige gezend und disputicus mit nichten gestatten, und den hohen und heiligen artichel unser Rechtschiedtigung, der von der Apostell Zeiten her bis auf uns GDtt Lob, unus

¹⁾ Sohmidtius buio nomini adnotavit: Sein Rame war eigentlich Gieb brecher; er ift fonft wenig befannt.

geftofen recht und mahr von uns gegläubet und gehalten, alfo in gefährlichen und berbamlichen Bweiffel ziehen laffen, fo ift foldes forechlich und befdwerlich zu boren. Der Almechtige wolle diefen und allen andern Rotten, Secten und Schwermereien gnediglich wehren, und uns sampt allen rechtschaffen Christen dafür gnediglich bewahren; Es ift uns auch der driftlich und felig tobesfall unfere lieben Obmen Beilandt Rurft Borgen ju Anbalt boch und somerglich, denn ohn Zweissel die Christliche Rirche an ihme einen teuren Ran verloren, der die reine Lehr göttliches Worts treulich getrieben, und wehr zu wünschen, das andere gleiches Standes und Würden als im Amst fein, ihr Ampt auch also brauchten. Aber es ift zu beforgen, das nicht etwa der Allmechtige die frommen und getreuen Lehrer hinweg nimpt, der urfach, bas er der welt undanckarheit und verachtunge mit falfchen und bofen Lebren und Predigen ftraffen will. Der Allmächtige wolle fein Born anedialich milbern und seine Rirch vor allem, und beb reiner Lebr erbalten und bewaren. Bir fcbichen euch auch ben bem Botten Scherff funffzig taler ener betagte pension von diesem jare, wollet die zu gefallen baben, wolten euch foldes gnedigft hinwieder nicht verhalten und feint euch . . . Dat. Coldingen den letten Rov. 1553.

377. No. 5515 b. (Vol. VIII. p. 188.)

(anno 1553.)

Ioanni Placotomo.

In eodem epistolarum ludice, cuius supra p. 354. no. 375. mentiouem feci, no. 22. memoratur Melanchthonis epistola Ioanni Placotomo 1553. scripta, quae incipit a verbis: "Scio te in consideratione universae naturae." Epistolam ipsam nondum inveni.

ANNO 1554.

378. No. 5534 b. (Vol. VIII. p. 218.)

29. Jan.

Senatus Schlaggenwaldiae, urbis Bohemiae, ad Melanchthonem.

Hanc epistolam primum edidit Anton Kohl, praeceptor Gymnasii Pragensis, in libro: Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit. Neue Folge. Organ des Germanischen Museums. VII. Band. Jahrgang 1860. (Nürnberg. 4°.) p. 120 sq.

An philippum Melanchtonn am Bittenberg.

Bnser freundtwilligen Dinfte mit Wunschung alles guten zuvorr Achtbar vndt hochgelertter gunstiger ber, Wir geben E. u. B. dinftlichen zuvornehmen, das ben vns in der kuniglichen Bergkftadt Schlackenwaldt, Gott lob,

ein ftadtliche Jugendt aufferwechft, dieselb fich auch teglichen mereth, welche jum theil, vnferes erachtens, ju ftubiren vor buglich geacht. und seben aber, daß solche Jugendt eines vorstendigen, gelertten, vnuordroffen und pleiffigen preceptoris und Schulmeifters hochnottorftig, damit aber bie felb ju Gottes ehren, lieb, forcht und ertentnus, Bu deme auch in guten funften mecht aufferzogen, undt durch uns nit vorabseumbt werden, So lanet an E. u. 2B. vnfer freundtliches undt dinftliches hochuleiffiges bitten, diefelben wollen one einen gelertten gefellen, ber ein gut driftlich Schulregiment angurichten, gw regieren und zu erhalten wefte, do einer in Bittenberg, all und nit Zweiffeldt, zu bekommen, bmb der ehre Gottes willen, gunftig Buwepfen undt befurdern. Desgleichen auch einen guten Cantorom ber ein chor verforgen fontte. Dargegen fol ihnen von vne iherliche befoltbung gegeben, baran fie, bnferes erachtens, benugig fein werden. Budt das in fic por Oftern uff das Wir vins mit ihnen vorglichen. Bw vins gebn Schladen waldt verfugen, undt uff Trinitatis negft bernach, unfere Schul begiben wolten. E. u. 2B. wollen fich des nit beschweren, vordinen wir umb die felbten in allem guten, ieder Beit gang willig. Gunftige antwortt, vne barnoch haben zurichten, dinftlich bitenbe.

Actum 29. januarij 1554.

379. No. 5568b. (Vol. VIII. p. 243.)

20. Mart.

Theodoro Fabricio, Superintendenti Servestano (?).

Haec epistola, cuius inscriptio deest, primum cum Prolegomenis divisigata est a Clar. Viro Ed. Jacobs in hisce Ephemeridibus ab ipso editis: Beitschrift bes harz Bereins für Geschichte und Alterthumskunde. 11. Jahrgang 1869. 2. heft. (Bernigerode. 1869. 8°.) p. 65 sq.

(Inscriptio deest.)

S. D. Reverende vir et amice colende.

Hic Augustinus filius est honesti viri Pastoris Ecclesiae dei in oppido Cosswik, et ibi servit Ecclesiae in officio Captoris biennio. Nunc senex Pastor in Wertlo in vicinia urbis vestrae [tra]dere ei gubernationem suae Ecclesiae decrevit, si et Illustrissimi Principes Anhaltini patroni adsentientur, et vestra accedet suffragatio. Scripsimus igitur ad Illustrissimos Principes, et oramus ut vestra suffragatio accedat. Pater vir honestus est et fideliter servit Ecclesiae. Et hic Augustinus homo modestus est, et summam doctrinae dei quae est Ecclesiae tradita, recta didicit, ut intelligetis, cum ipsi eum audieritis. Nam et nos prius audire eum voluimus, quam dedimus literas.

Et est pietas Pastorum filiis opem ferre, quos vides in Re-

ub. negligi. Speremus igitur deum fore îpsorum hereditatem. t ubi possumus nostris eos officiis iuvemus. Bene et foeliciter alete. die 20 Martii 1554.

Philippus Melanthon. 1)

80. No. 5576 b. (Vol. VIII. p. 262.)

30. Mart.

Augusto Principi Electori.

Haec epistola ex autographo tabularii Regii Dresdensis a Seidemanno primum edita est in illo libro, quem supra p. 352. sub no. 373. significavi, p. 124 sq. epist. II.

(Inscriptio deest.)

Sottes anad durch feinen Eingebornen Son Ihefum Christum vnfern eiland und warhafftigen belffer juuor, Durchleuchtifter bochgeborner Gnebigfter wufurft und herr, Ecfg fende ich hie mit Eingeschloffen mein unterthenig mb Ginfaltig bedenten, von ber Bufammentunfft mit dem Ernwirdigen herrn Johann Brentio, Belches ich also sonderlich geschriben, ob villeicht Ecfg win handschrifft bem Durchleuchtiften hochgebornen furften und herrn, herrn Albert dem Eltern Marggrauen ju Brandenburg, berhogen ju Bremffen, e jusenden wolden, 2) Denn nach dem durch gottes gnad, alle firchen, die ime driftliche lebr haben, vom Rhein big In die loblichen konigreich Dennunt vnd Sueden, In bisem artikel von der versunung, und vergebung der inden, und driftlicher gerechtifeit, Eintrechtig find, ift In theinen weg ju when, das Jemand In difen landen In dife Zwitracht zu fteken fep, Denn te leichtlich vnruge und zerruttung der Einikeit furfellt, ift, leider, vor nen, Darumb bitt ich In ontertheniteit Ecfg wollen dife fach, alf Ein hloblicher driftlicher durfurft bedenken, So ich hoffnung bette, das Einikeit machen were, wolt ich felb onerfordert jum beren Johan Brenten und bern Biben, Aber wie bife welt iegund ift, und ber Trop und freuel groffs , acht ich das gut fen, Das difer kirchen In Ecfg landen, und funft, nifeit, Erhalben werde, Doch ftelle ich alles ju Ecfg weiter bedenken r allmechtige Son gottes Ihesus christus vnser heiland, der ym gewißlich n Ewige Krchen Im menschlichen geschlecht samlet, der wolle Ecfg und

¹⁾ In inferiore margine editor hace adnotavit: Bolichen Datum und Rasisunterfcrift ftanben, wie icon bas Raumverhaltniß zeigt, noch einige Borte, benen fich R. unterzeichnete. Diefe find aber mit großer Absichtlichkeit wiedersüberfrigelt und vollig unerkennbar gemacht.

²⁾ Hoc Melanchthonis iudicium ab Electore Saxoniae ad Albertum Du-Prussiae missum esse, ex Bretschneideri Prolegomenis ad No. 5576., I hoc iudicium continet, intelligitur.

Ecfg gemahel, und Ecfg Jungen herrn, gnediglich bewaren, und fterten, Datum 30 Marcii 1554

Ecfa

untertheniger Diener

Bhilippus Melanthon

[Schedula huic epistolae inclusa continet haecce:] Der Bott hat off mein antwort gewart big off den 31 tag Martij. Ich hab auch das Preuffisch buch boch bet mir, vnd soll wel verwart werden, das es nicht weiter khomet, Denn ei wurde Ein groff; gegenk anrichten so es die Duringischen lesen wurden.

381. No. 5580 . (Vol. VIII. p. 265.)

13. April.

Eidem.

Hanc epistolam cum iudicio adiuncto Seidemannus in eodem libro ad no. 373. indicato p. 125 sq. epist. III, primum edidit.

(Inscriptio deest.)

Gottes gnad durch seinen Eingebornen Son Ihesum Chriftum wien heiland und warhafftigen helffer juuor, Durchleuchtifter bochgeborner gnedigfter durfurft und herr, Ecfg gnedige fchrifft an den Ernwirdigen beren docte Forfterum und Camerarium haltend hab ich empfangen, und gedachte doctor Forftero gulesen gugestallt, wiewol wir nu die fahrliteit des Synodi betrachten, fo verfteben wir doch das Ecfg die felbige verfamlung gewilligt, baruff vas geburt gehorfam zu fein, fo die pfaltischen, wirtebergifchen wi Deffen anthemen, Solte aber da ettwas anders, denn von der antwort if dem Reichstag ju geben, furgenomen werden, haben wir forg es wurde nich geringes gezent volgen, denn Ofiander hatt viel fragen erreget, ba ju mir leut gehoren, und bitten wir In unterthenikeit Ecfg alf ein bochiebliche driftlicher durfurft, wolle phrer land firchen Ginikeit nicht gerrutten lafen, Der allmechtige Gott vatter vnsers heilands Ihesu Christi, der phm gewisch Ein Ewige firchen Im menschlichen geschlecht samlet durche Guangelium w nicht anders, wolle Ecfg und Ecfg gemahel und Jungen herrn, guite lich fterten vnd bewaren, Datum 13 Aprilis 1554

Ecfa

untertheniger Diener

Philippus Melanthon

Das Bedenken.

Wiewol dise versamlung der predicanten aus wirteberg ze disen name hatt, als soll man sich da vnterreden, was vif dem Reichstag der Religien halben zu antworten sep, so gedent ich doch das dise versamlung durch previsa gevrsacht wirt,

¹⁾ Coaf. supra p. 353. epistolam no. 373., in qua item huius libri mentio fit.

vnd ob gleich difes nicht ift, so soll man doch von der Prewffischen sach reden, denn die wirtebergischen haben fich eingelassen,

vnd so man nicht davon reden wolt bringt das still sweigen auch Ein verdacht, vnd ist also vis alle weg gröffer gezent vnd trennung zu besorgen, Ich will mich auch nicht einlassen, des Osiandri sach zu kiten, vnd so vil den Reichstag belanget, sind wir entlich bedacht thein andre oder newe Consession zu machen, welche nu Einer gleichen Confession sein wollen, Die wochten vis dem Reichstag phr gemut anzeigen,

Auch ist zu besorgen, So diser partieular Synodus gehalden wurde, es wurden andre gegen Synodi von andern orten gehalden werden, wie ich versnomen habe, das doctor Morlin Ein Synodum In Brunswig beruffen wolle, vnd ist offentitch, das Zu diser Zeit zu Eintrechtigkeit In disen kauden nutlicher ist, solchen Synodum nicht zusamen bringen

Ich khann auch nicht gedenken wie ehr furzunemen sep, vnd so nicht furfiliche rabte Daben weren, wurden allerlen vnordnung volgen,

Doch ftell ich bifes alles zu Ecfg bedenten

382. No. 5614 b. (Vol. VIII. p. 298.)

29. Maii.

Petro Martyri.

Huius epistolae, quae in Collectione Simleriana (S. Msc. 82.) asservatur, apographon Clar. Viro Voegelino debeo. — Simlerus adnotavit: "Initium huius epistolae extat in Hottingeri Hist. Eccl. T. IX. p. 527."

Reverendo Viro, eruditione et virtute praestanti, D. Petro Martyri, Theologiae Doctori, fratri suo carissimo. Argentorati.

S. D. Reverende Vir et carissime frater. Quantum vulnus universa Ecclesia acceperit, extincto Rege Angliae Eduardo, scio te virum sapientem et intelligere et magno cum dolore cogitare Hic Rex et Ecclesiis et studiis doctrinarum, si vixisset, opem ferre potuisset. Sed haec fata aspera huius extremae mundi, in qua et propter vetera, et propter recentia magna scelera poenae cumulantur, et duriter quassantur Imperia et Ecclesiae. Sed oremus Filium Dei, ut poenas leniat, nec sinat suam cymbam prorsus opprimi fluctibus errorum, et furoribus Diabolorum, qui prorsus delere veritatem conantur. Quod ex faucibus leonum ereptus es, gaudeo, et Deo gratias ago, qui te et alios clementer servavit. Ac spero, et te et multos bonos et doctos viros habituros hospitium tranquillum in Aristocratica urbe Argentorat. Interea scio dolores de Ecclesiae calamitate assiduos te circumferre. Sed

te oro, ut istic coniunctionem cum iis, qui docent, tuearis. Bene et feliciter vale. Die XXIX Maii. (1554.)

Philippus.

383. No. 5632 b. (Vol. VIII. p. 312.)

married of summer or trops

26. Jun.

Petrus Martyr ad Melanchthonem.

Haec epistola legitur in Martyris epistolis impressis, quas nondum inveni.

384. No. 5647b. (Vol. VIII. p. 324.)

1. Aug.

Melanchthonis Praefatio ad Hieronymum Stauden.

Haec praefatio, quam Clar. Goetze, Praeceptor Gymnasii Seehusiani, ex Guelferbytanae Bibliothecae exemplo benigne mihi descripsit, praemissa est Parti I. huiusce libri: Außlegung der Euangellen, an Sontagen vnd fürnembsten Festen, darinnen die Christliche Lehr seln richtig gesasset, vnd allersed Jrrthumb verleget werden. Durch Conradum Cordatum, der hehligen Schrifft Doctor. Sampt einer Borrede Philippi Melanchtonis.

1 Timoth. 6. D Timothee 2c. 2 Thie. Nürnberg, M. D. LVI. 8°. — De Cordato, qui a. 1546. mortuns est, cons. Goetze in XIV. Jahresbericht des Altmärkischen Bereins zu Salzwedel p. 68—77.

Borrede.

Dem Erbarn vnnd Fürnemen herrn, hieronimo Stauden, Landtrichter in der Alten Mard, Meinem gunftigen herrn, bnd guten freund.

Gottes gnad durch seinen eingebornen Son, Jesum Christum vnsem Heiland, vnd warhafftigen helffer zunor. Alle menschen sollen dise nötige er innerung vist betrachten, welche S. Baulus zun Colosi. geschrieben hat, Remelich: die rede des Herrn Christi, soll inn euch wohnen renchlich in aller wehte heit, And je sollt euch vnter einander lehren vnd erinern. Und sind sehr vil heilsamer erinnerung in disen kurzen sprüchen gesasset.

Erstlich ist angezeigt, das Gott wil durch sein wort, und nit andere, erkandt sein. Wie auch inn vilen andern sprüchen gebotten ist. Das wir nit mit eigen gedancken ausser Gottes wort, in Himel steigen sollen, sondem sollen Gottes wesen, willen, zorn, und gnad also erkennen, wie er sich in seinen reden, die in der Propheten, und Aposteln schrifft gesast sind, geossenbaret hat.

Bum andern, Mercke das wort WONEN. Die rede des Serrn Chrifti, sol vns nit ein frembder gast sein, sonder wol bekand, vnd teglich vnd allzeit beh vns sein, vnd sol damit teglich das hert zu besserung, zu Gottes sorch, zu sterckung des glaubens, zur anruffung, zur dancksagung, zur gedult, keuschheit, vnd andern tugenden erweckt werden. Und ist gewisslich war, Wodas eusserlich geschriben wort, in ernstlicher bekerung, vnd mit rechtem glauben

vnd anruftung zu Sot, angenommen wirt, im selbigen herzen wohnet, vnd ist warhasstigklich gegenwertig Gott selb. Der ewige son Gottes tröst das herz durchs Cuangelium, vnd zeiget den Bater, der vater liebet dich, vnd gibet durch den Son den D. Geist, der dein herz stercket vnd treibet zur anrussung, vnd zu Götlichen regungen, wie er selb ist. Bud bewaret Gott disse seine wonung, vnd wil ernach sichtiglich in dir in ewiger seligkeit wonen. Disses alles ist vleissig zubetrachten, so Baul. spricht: Die rede des Herrn Christi sol in euch wonen, vnd ist diser hohe trost auch gefasset in disem spruch Johannis 14. Wer mich liebet, der bewaret meine rede, Bund mein Batter wirt in lieben, vnd wir werden zu im kommen, vnd wonung beh im machen. Item, Ephes. 3. Das der Herr Christus in ewern herzen wone, durch den glauben. Dises geschihet durch betrachtung des eusserlichen vnd gesselchiben worts, vnnd nicht anders. Bund sol sich niemandt durch Sten den selt vom geschribnen wort abfüren lassen.

Bum dritten, Ift auch darzu gesett: In aller weißheit. Disc warnung ist wol zu werden. Denn die Teuffel treiben für und für gifftige, freuele, auffrürische menschen zu verblendung der Göttlichen reden, als zu allen zeiten grobe Ezempel gewesen sindt, vnd noch sein, vnd sein werden. Bald nach den Aposteln sind vmbgelossen teusselhasstige rotten: Martion, Manichen, vnd andre, die haben geschrien: Alle güter vnnd Weyber sollen gemein sein, 2c. Und haben grossen anhang gehabt, Wie zu disen zeyten die Widertausser, vnd vil aussrüssischer leut mancherlen angericht haben, vnd noch anrichten. Darumb ist dise fürsichtigkeit hochnötig, das wir Gotes wort in seinem einigen vnd reinen verstandt behalten. Von diser weysheht sagt allhie Paulus, Das man nicht Gottes wort zerrens, mit falschen deutung vnd glosen, wie allezeit durch die Rezer geschehen ist.

Bider solche versurische glosen, gibet auch der Son Gottes für vnd für ettiche rechte lehrer, die Gottes wort rein predigen vnnd der Keger vnslat dausn abstreichen, wie Sanct Baulus spricht Ephe. 4. Der Son Gottes sitze zur rechten hand des ewigen Batters, vnnd gebe seine gaben der Kirchen: Propheten, Aposteln, Euangelisten, hirten, vnd lehrer, Damit wir nicht in irrthumb steden bleiben. Also hat der Son Gottes zu disem hohen werd erwedt, die lehr widerumb zu reinigen, durch welchen vil zu rechter erkandnuß des herrn Christi kommen sindt, Denn der son Gottes samlet ihm gewistlich durchs Euangelion, vnd nit anders, ein ewige kirchen im menschlichen geschlecht. Bud wiewol dises heussteln gegen der Gottlosen welt zu achten, nicht groß st, dennoch ist es ein versamlung viler personen, wie der herr spricht: In neines Baters hauß sind vil wonungen. Bud Gott wil das rechte lehr etsiche zeugen habe wider die teussel vnd den herrn Doctorem Martinum Luther,

ettlich seine zuhörer zum Predigtampt beruffen, Bnter welchen auch der Ehrnwirdig herr D. Conradus Cordatus gewesen ift, der treulich gelert hat, vnd hat mit Christlichen sitten, vnd rechter bestendigsept in mancherley verfolgung, gesendniß, vnd andern leiden der warheit zeugnuß geben, Biß im Gott auß disem tödtlichen leben, in die himelische kirchen ersordert hat. Unnt damit menigklich sein leben vnd bekandnuß wisse, will ich kurzlich sein hittorien anzeigen, welche dienet andre in rechter lehr zusterden.

Bnd ist discr Conradus Cordatus in Ofterreich geborn, vnd hat inn seiner jugent, in der löblichen Bniversitet zu Wien studirt, die zept, da der hochgelert vnd berhümbt mann Conradus Celtis ein Legent de gewesen ist, von welchem er sich inn Lateinischer sprach etwas gebessert hat. Ernach ist er in Italien gezogen, vnnd hat ein zeitlang die Doctores Theologie zu Ferraria gehört, ist auch in der selbigen Bniversitet Doctor worden. Nu hat er nit alleine Thomam vnnd dergleichen verwirte Seribenten gelesen, sonder hat auch darneben Gersonem vleißsig angesehen, der ellich grobe jerthumb von menschen satungen gestrasst hat, vnnd den leser zu vernunsstigen tugentlichen werden gewisen. Solche lehr hat er hernach als n widerumb inn Ostereich kommen ist, geprediget.

Alf aber ernach der Chriwirdig herr Doct. Martinus Lutherus vil mehr, und gröffere jerthumb im Babftumb geftrafft hat, und Doctori Cordato die groben jerthumb etwas bekand gewesen find, und im ben fich wi betrübnik gemacht haben, ift er gen Bittenberg Anno 1523 fommen, und hat da vleisfig Lectiones und predig, des Chrwirdigen herrn Doctoris Martini gebort. Und vil mit im felb von allen articeln Chriftlicher ler geredt. Rach zwegen jarn, ift Doctor Cordatus in Sungern gezogen, Bw als er da Christliche ler gepflant bat, Sat in ein Bijchoff verraterlich faben laffen, vnd ein zeitlang im gefendnuß gehalten, Bnd ihm Bierhundert Dunge rifc aulden genommen. Und wiewol des Bischoffs Beuelchhaber bart in in gedrungen haben, von Chriftlicher lehr abzufallen, und der Bifchoff Abgotteren ju bestettigen, und haben im gedrowet das leben junemen, Sat in bod Gott gesteret, das er bestendig in der warheit blieben ift. Und als im die Schlate gen im Turn vil angst gemacht baben, bat in der Bechter, der folder fachen ein verftand gehabt hat, difen rath geben: Er wolte ibm eine kapen in den thurm berunter senden, derselben folt er erftlich zu effen geben, so offt er gespeiset würde, dar nach auch den Schlangen, So wurde die Rat die Schlangen, in seinem Schlaff abtrepben, welches also geschehen ift. Denn fo er gefchlaffen hat, ift die tag binb jn gangen, vnnd hat gebrommet, und teine Schlange ju im gelaffen. Ernach bat im Gott durch difen Bechter aufgebolffen.

Als er nu widerumb gen Bittenberg tommen, ift er gur Lignis Lector Theologie, und prediger gewesen, da hat er zuglench mit Bapiften, und Stencffelt, und deffelbigen angang vil ftreit gehabt, und die Kirche unter wiesen: Das Gott troft und leben wirdt, durch betrachtung des geschribnen, und eusserlichen Euangesti, durch den glauben. Der durch dise betrachtung, den herrn Christum anschawet, und also sich auss in verlasset und auss züget, und das man nit ausser dem geschribnen wort eigne verzuckung x... suchen solt.

Ru ist die selbige angefangene schul zur Lignis nit erhalten worden, darumb er widerumb zum dritten mal gegen Wittenberg kommen ist, da er hernach Bastor der kirchen zu Nimed vnd darnach zu Zwicka, vnd entlich zu Stendal worden ist, vnd hat in allen disen Kirchen treulich gebienet, Wie nit allein dz volck in disen Stetten, sondern auch die Herrschafft weiß, das er Christliche ser rein gepredigt hat, vnnd hat ein großen ernst erzeicht, wider alle salische lehr, vnnd wider alle ausstrürsische fürnemen. Darumb auch der Durchleuchtigst Hochgeborn Fürst vnnd Herr, Herr Joach im der ander dieses namens, Marggrase zu Brandenburg, vnnd Chursürst ze. Ein gnedigs wolgesallen an seinen Diensten gehabt hat, Auch in erfordert Doctores in Theologia, in der löblichen Bniuerstet zu Frankfort an der Odern zu Bromouirn. In derselbigen reiß ist er trank worden, als ein alter Mann von großer kelt. Bnd hernach in Christlichen trost auß diser sterblichen welt, zu der ewigen kirchen in Himel abgeschieden.

Seiner lehr Summa ift zusinden in disen seinen predigen, darin er zeugs nuß gibet diser ler, die in den kirchen diser land, laut der Consession, die hochsblicher gedechtnuß der Churfürst zu Sachsen ze. Zu Augspurg im 1530. iar Repseriicher Maiestat oberantwortet hat, gepredigt wirdt. Und dieweil gedachter Herr Doctor Cordatus dise lehr auch in der verlegung bekandt hat, mögen sich andre mit seinem zeugnuß sterken. Und sollen wir alle betrachten, das nüglich ist, das viler Christlicher menschen bekandtnuß und zeugnuß in gedechtnuß bleyben, wider die Teussel, vnnd alle Gotteslesterer, vnd zusterkung viler schwachen.

Auß diser vesachen sind dise predigten, des trewen mans Doctoris Constadi Cordati außgangen. Bund dieweil euch Erbarer günstiger herr Siestonime, sein ler und leben bekant gewesen ist, und je von wegen seiner Christichen Tugenden, sein guter freund gewesen sept, und selb Christliche ler recht erkennet und bekennet, und Got recht anrusset, und zu guter regiestung treulich dienet, habe ich dise schristlicher kan auch gestellet, euch zugleich auch als einen zeugen rechter Christlicher ker andern sürzustellen. Und bitt den allmechtigen son Gottes, Jesum Christum, der im gewistlich ein ewige kirchen im Menschlichen geschlecht durchs Euangelium, und nit anders, samlet, er wölle dise kirchen und land, euch und die ewen allezeit gnediglich regiern und bewaren. Datum Anno 1554. Auss den 1. tag Augusti, Auss welchen tag Esdras widerumb auß Babyson zu Ierusalem einkommen ist, im 457. jar vor der geburt Christi, auß der Junckstawen, Bnd so man 33. jar des herrn

Christi, bis zu seinem leiben vnd aufferstehung dazu thut, hat man 490. jar. Difes sind die 70. wochen Danielis, vnd bringt dise zal, in allen Reichen grosse verenderung, Wie auch das Teutsch reich, das Hungerisch, vnd Bolnisch, nu dise zal vollendet haben. Gott gebe selige regierung.

Bhilippus Melanthon.

385. No. 5656 b. (Vol. VIII. p. 334.)

27. Aug.

Io. Calvinus ad Melanchthonem.

Hace epistola legitur in Calvini Operum Amstelodami editorum Tom. IX. in altera parte Epistolas atque Responsa continente p. 82., et in eius Epistolarum et Responsorum Editione 3., quae Hanoviae 1597. 8°. prodiit, p. 333—335. epist. 179. — In anglicam linguam translata exhibetur in Letters of lohn Calvin compiled from the original manuscripts and edited with historical notes by Dr. lules Bonnet. Vol. III. p. 61—63. epist. 359. — Huius epistolae pars quaedam germanica versa affertur in Henry Leben 306. Ealvine Bb. III. Abth. II. p. 102 sq.

Calvinus Melanchthoni S. D.

Quanquam meis ultimis literis abs te non fuisse responsum doleo et valde miror: fastidio tamen vel contemptu id esse sactum, quum nihil minus in naturam moresque tuos cadat, suspi-Itaque nuntium hunc nactus, qui suam mihi in cari nequeo. literis tibi reddendis operam obtulit, tentandum rursus putavi, num forte quid possem elicere. Ego vero non de tuo erga me amore dubitans, qui semper immodicus fuit, ita loquor: sed quis silentium tuum, ut Ecclesiae Dei noxium esse iudico, ita merito triste molestumque mihi esse debet. Scribebam nuper de illo doctrinae capite, in quo magis sensum tuum dissimulas, quam a nobis dissentis. Quid enim aliud de homine acerrimi iudicii, caelestisque doctrinae peritissimo arbitrer: quum neminem mediocriter in sacris versatum lateat, quod ipse quasi ignotum tegis? Et tamen funditus perit gratuitae Dei misericordiae cognitio, nisi hoc tenemus, mero Dei beneplacito a reprobis discerni fideles, quos in salutem eligere voluit: nisi et hoc deinde constat, fidem ab arcana Dei electione manare: quia Spiritu suo illuminat, quos eligere, antequam nascerentur, ei visum est, et adoptionis gratia in familiam suam inserit. Hanc doctrinam a summo Theologo convelli quam absurdum sit, pro tua prudentia expende. Manifestum certe dissidium in scriptis nostris notari, pessimi exempli esse vides. Nec vero hanc tollendae discrepantiae legem praescribo, ut tu mihi assentiaris: sed ne pudeat nos sacris Dei oraculis subscribere. Quaerendae vero conciliationis quaecunque tibi pla-

cuerit ratio, eam libenter amplectar. Ecce nunc homines indocti, et turbulenti, bellum Sacramentarium a parte vestra innovant; quos etiam ipsos tua taciturnitate foveri, boni omnes gemunt et queruntur. Quantumvis enim audax sit inscitia: nemo tamen dubitat, si liberius profiteri quod sentis, in animum induceres, quin tibi facile sit eorum intemperiem aliqua saltem ex parte sedare. Nec vero ita humanitatis oblitus sum, quin et mecum reputem, et aliis quoque ostendam, quo cum hominum genere tibi negotium sit: quam te anxium perplexumque teneat ista rerum perturbatio: quam multa circumspicere tibi necesse sit, quae tuum cursum impediunt ac morantur. Sed nihil tanti est, ut furiosis hominibus tua dissimulatio ad turbandas et dissipandas Ecclesias Taceo iam, quam pretiosa nobis esse debeat ingenua sanae doctrinae professio. Scis annis plus triginta defixos in te fuisse innumerae multitudinis oculos, quae nihil magis cuperet, quam se tibi docilem praebere. Quid? an hodie ignoras, plurimos ab ambigua illa, in qua te nimis timide contines, docendi forma dubios pendere? Quod si tibi sincere, solideque testari quod esset utile cognitu, liberum non est, saltem danda erat opera, ut frenares istorum intemperiem, qui de nihilo importune tumultuantur. Quid enim, obsecro, sibi volunt? Clamavit tota vita Lutherus, non alia de re se contendere, nisi ut suam Sacramentis virtutem assereret. Convenit, non inanes esse figuras, sed re ipsa praestari quicquid figurant. In Baptismo adesse Spiritus efficaciam, ut nos abluat, et regeneret. Sacram Coenam spirituale esse epulum, in quo vere Christi carne et sanguine pa-Ergo in sedando tumultu, quem denuo concitant praeposteri homines, causa magis videtur favorabilis, quam ut invidiae metu cessandum sit: cuius tamen varias agitationes in isto gradu effugere non potes. Danda solum opera est, ut aheneus ille bonae conscientiae murus non eas modo, sed quamlibet violentos totius mundi impetus fortiter sustineat. Nam dum ab Osiandri patronis et flexibilem, et profanae magis philosophiae dedilum, quam caelesti doctrinae, vocari audio, gravius me vulnerat probrum illud, quam si vel malevoli, vel protervi homines obiicerent, quod non modo fateri honestum esset, sed etiam magnifice iactare gloriosum. Vale charissime vir, et frater mihi in primis observande. Dominus te praesidio suo tueri. Spirituque regere pergat usque in finem. Genevae, 6. Calendas Septembris. M. D. LIV.

loannes Calvinus tuus.

386. No. 5678b. (Vol. VIII. p. 365.)

24. Oct.

Augusto Principi Electori Saxoniae.

Hanc epistolam cum iudicio subsequenti additisque duabus schedulis primum edidit Seidemannus in libro supra p. 352. ad no. 373. indicato p. 126 — 129. epist. IV.

(Inscriptio deest.)

Gottes gnad durch seinen Eingebornen Son Ihesum Christum vosen heiland vond warhastigen helser zuwor, Durchleuchtister hochgeborner Gnedigster chursurst vond herr, Ecfg sende ich In vonterthenikeit mein Einsaltig bedenkte In bengelegter Zettel, daben ich aber Ecfg weiter anzeige, das ich dise sow habe, solten die wirtebergischen predicanten, vond wir andre zusamen khomen, vond sie wurden phre vorige antwort schußen wollen, die villeicht die Sechsischen ansechten wurden, so wurde grösser vneinikeit volgen, Item so die Sechsischen vond Turingschen nicht daben weren, vond wurde ettwas concludirt, das hum nicht gesellig were, so wurden sie noch mehr gezenkes ansahen,

So habe ich auch vernomen, das die Rädte zu weimar dise antwort wer diser zeit geben haben, Der Keiser habe sie gesichert der relligion halben, wir sie ietzund sind, so sie sich nu mit andern einlassen wurden, zu den Synodis zu schiffen, wurde der keiser solches verstehen, als wolden sie ettwas auch surnemen ze, Darumb wollen sie zu solchen Synodis niemand senden, Dies bericht ich vntertheniger meinung, vnd bedenkhe Ecfg konne dadurch die schiffung abschlagen, das zu vormuten sey das andre fursten vnd Stend nickt geneigt sind Synodos zu halten, Doch stelle ich dies alles In Ecfg hohr bedenken, vnd will mich gehorsamlich halden, In vnterthenikeit

Ecfg sende ich In vnterthenikeit Ein Buch von den keiseren, mit Contrafact die vleissig gemahlet find vnd nach gemacht auß den alden guldts und filbern mungen

Item Daben, die heubtartikel christicher lehr, newlich widerumb getruck, darinn die lehre vonn den Bersonen der Gottheit trewlich erlieret ift, Dar allmechtige Son Gottes Ihesus Christus der phm gewislich Ein Ewige kinden Im menschlichen geschlecht, durchs Euangelium und nicht anders samlet, wolk Ecfg und Ecfg gemahel, und den Jungen herrn gnediglich erhalden Ingesuntheit, Bu gutem der christenheit, Datum 24 Octobris 1554

Ge cfg

vntertheniger diener Philippus Melanthon

Das Bedenken

Der Durchleuchtist hochgeborn furst und herr ze der hersog zu Breufer schreibt selb, Das particular versamlungen viel vnruge bringen, welches is alle Zeit bedacht habe, und habe derhalben die unterrede mit Brentio me

andem wenigen, guter meinung abgeschlagen, so ich boch gern sunst mit Brentio vnd ettlichen andern gottsorchtigen vnd gelarten von vielen sachen reden wölt,

Bum andern, wie wol gut were das fich ettlich albe gottforchtige gelerte menner von Ettlichen Hochwichtigen sachen vnterreden, so ift doch daben zu bedenken, so viel Personen zu samen khomen, das fle ungleich sind, und das die verbitterung iegund groffz ift, dadurch newe spaltungen mochten verversacht werden, und so viel Osiandrum belanget, wurden gewißlich wider Osiandrum brum vnd Funken scherffere decreta gemacht werden,

Zum Dritten. Es khann Ein ganter oder groffer Synodus nicht one vorwissen und bewilligung der chur und fursten Grauen und Stet, die gleicher christlicher Confession sind, surgenomen werden, So man nu aller gemut ertunden wirt, wirt man besinden das wenig da zu geneigt sein werden, So es denn Ein solcher Synodus werden solt, wie In disem Jahr 1554 mense Raio zur Nawenburg 1), so wer wenig damit außgericht,

Es wurden auch ettlich Eben darumb außbleiben, das fie ernach macht betten, dagegen zu schreben, wie man fibet das viel muttwilligen Bant fuchen,

Wenn aber der keisarlich Reichstag angesangen wurde, dweil one zweisel der keisar abermals von der Religion ettwas wirt fürtragen lassen, were sere gut, das als denn die chur und fursten, grauen und Stedt, die gleicher christelicher Consession sind, Ein Eintrechtige christliche antwort geben,

Mochten auch alf denn, die herrn felb, zuuor phre Redte und Bredieanten da von reden laffen, ob ettlich Zwifpalt unter uns weren, die felbigen borbin vffzuheben,

So man nu fragt, wie khann benn ben secten gewehret werden, so man nicht Synodos halben khann, Daruff ist antwort, So den fursten und Rezenten In den Stedten ernst ist. Ein gut kirchen regiment zu halden, bleiben die bei Einer gewissen Consession, und halten, Ein ieder In seinen gebieten, verordnete Consistoria, und haben Ein uffsehen uff der Priester ordinatio, dazu wirt gott gnad verleihen,

Birt aber Ein Zusamen schikung vieler oder weniger person beschlossen, und ich werde auch erfordert, soll der mangel an mir nicht sein, so doch ettich auch!) andern landen auch geschikt werden, als, Turingen, Heffen, und Sechstschen Stedten

So viel die Executio In Breuffen belanget, nach dem iegund Ein abchied Im trud außgangen ist, bedenke ich das neben dem Superintendente Sin Consistorium mit gutem radt von gottforchtigen vnd sittigen predicanten erordnet werde, welchen die Executio beuohlen werde, die christliche maß und

¹⁾ Inde a d. 20. Maii.

²⁾ auch] sic h. l. calami errore scriptum est pro: auch

lindikeit halden, das auch Funten nicht gestatt werde, mehr vneinikeit z

Manu propria Philippi Melanthonis.

Prior schedula epistolae inclusa:

So Ein Conuentus ettlicher Predicanten folde gehalden werden, acht ich das man primo Maij zu Frankfurt oder zu Marpurg Einthomen follt,

Altera schedula ei inclusa:

In Hungarn ist die Bergstatt Novum solium ausgebrant, und Ein Sloss daben Eingenomen, ist die Rede, Es sen geschehen vom Beterwis der konig Johannis Sons Capitaneo, und Turken, und hatt der Turkisch kissen bem konig von Boln gesucht, das ehr helssen soll den Jungen Son konig Johannis In das konigreich zu Hungarn Einsetzen,

387. No. 5710 b. (Vol. VIII. p. 399.)

(anno 1554.)

Inscriptio.

Haec inscriptio fere eadem est, quae in Corporis Reform. Vol. VIII. p. 60. sub no. I. inter epistolas anni 1553. legitur. Continet Epiphanii dictum, cum brevi enarratione, quod Melanehthon a. 1553. solebat inscribere libris, quos amicis donabat. Etiam 1554. idem inscripsit exemplo suorum Locorum theologicorum Lipsiae 1552. editorum, quod Ioh. Andreae Schoenbachio iuniori donabat. Ex hoc libro, qui nunc in Bibliotheca Seminarii theologici Herbornensis est, Clar. Prof. A. Nebe illa verba a Melanehthone inscripta affert in sua dissertatione: Jur Geschichte ber evangesischen Kirche in Rassau. Zweite Abstellung, quae exhibetur in Guil. Ottonis Dentschist bes bergoglich Rassausche evangelisch etheologischen Seminars zu Herborn sur das Jahr 1864. (herborn 1864. 4°.) p. 3—75. Inscriptio h. l. afferenda ibi legitur p. 65 sq. nota 6.

Epiphanius.

πάντα τὰ θεοῦ ξήματα οὐπ ἀλληγορίας δεῖται, ἀλλὰ ώς έχει. Θεωρίας & δεῖται καὶ αἰσθήσεως εἰς τὸ εἰδέναι ἐπάστης ὑποθέσεως τὴν δύναμιν.

Doctrina Ecclesiae est comprehensa in libris propheticis et Apostolicis quorum Nativa sententia retinenda est iuxta linguarum phrasin. Nec lex moralis, et promissio gratiae, et articuli symboli transformentur in allegorias, quia oportet certos esse fontes divinitus traditos. Sed cur ait opus esse Epiphanius speculatione et sensu? Speculationem nominat dialecticum ordinem membrorumque doctrinas, videlicet definitiones, distinctiones, consequentias necessarias. quia necesse est considerari quae membra ubi in scriptis propheticis et Apostolicis tradita sint, et haec ordine docendum accommodato recitanda sunt.

Ait item sensu opus esse, quia ad intelligenda vocabula opus est experientia. Non intelliguntur¹) haec nomina, Poenitentia, timor, fides, consolatio, patientia, spes, sine experientia id est sine exercitiis in corde. Quare Epiphanius apte haec tria coniunxit, lectionem librorum propheticorum et Apostolicorum, sensum quo vocabula intelliguntur et speculationem, quae est forma doctrinae iuxta metas dialecticas.

Manu Philippi. 1554.

ANNO 1555.

388. No. 5715 b. (Vol. VIII. p. 408.)

1. Jan.

lustus Ionas ad Melanchthonem.

Haes epistola ex autographo, quod in Bibliotheca Wallenbergiana exstat, primum edita est a Theod. Presselio in libro: Justus Jonas. (Elbersfeld, 1862. 8.) p. 140—142, nota 97.

(Inscriptio deest.)

Gratiam et Pacem Dei per Christum filium Dei dulcissimum Immanuel. Reverende in Christo, clarissime vir, praeceptor cha-Verissimum plane hoc esse statuo: δμιλία έτεκε τὰς rissime. tégras. Quid erim est humanitas, quid tota vita mortalium, sine collatione iudiciorum? Cum homines ad societatem conditos esse ne Turcae, ne Scythae quidem infitiari possint, cum etiam scholae patriarcharum Adami, Seth, prophetarum Helisaei similium 2. Reg. 6. item gymnasium Iohannis Baptistae testentur, Deum in Ecclesia pie, placide, candide et fraterne volvisse fieri collationem περί τῆς διδαχῆς. Satis memini, quam multae olim delibera-.iones in conventibus publico privatimque vera ingenuitate aninorum et τη συμφωνία voluntatum inter nos habitae sint. Quam aepe recordor illos Vittebergenses dies non sine magno gemitu, num annis XXV aut XXVI (Hallac enim etiam videbar esse vobis-:um) magno omnino dono Dei in interiori vita syncerissimo cordi patri DD. Luthero ac tibi conversatus sim et quotidie hauserim

¹⁾ intelligenda vocabula opus est experientia. Non intelliguntur] horum oco in illo autogrspho, quod in Corp. Ref. Vol. VIII. p. 60. no. 1. typis est escriptum, lacuna est.

ex dulcissima υγιαινούσης διδυχής scaturigine, cum et ή φιλία ήμων, synceritas et puritas necessitudinis nostrae fuerit et sit instar translucidi et amoenissimi laticis. Video, quam misere variis ruderibus sordibus σχυβάλοις vivi et suaves rivuli asperrimorum temporum iniuria foedati, spurcati turbatique sint, et quibus limpidissimis fontibus immissi apri. Quidam idiopoulaioris omnia itinera mutui candoris et liberalis communicationis obstruendo videntur sibi de Republica bene meriti esse. Quod attinet ad articulum de usuris, video, quomodo reverendus et charissimus pater Lutherus in libro περί τῶν τόκων multis gravibus locis circumspectissime et prudenter addit mitigationem. Et si vir ille Dei hodie viveret (ut novimus virum sapientem, fortem et inlegerrimum), nullo modo fuisset probaturus consilia et insanias gloriam alieno labore partam in se transferentium et captantium i φραγμική παβρουσία. indico quod doleat. Discrimen faciendum esse inter officiosas mutationes et damnosas, plane sentio. Sereniss. Regis Daniae cancellarius haud dubie ex gravibus etiam causis responsionem tuam in tua illa incude fabre factam praetulit aliis. Ter quater relegi tuum consilium transmissum Senatui Ratisp. et quo attentius consideravi, eo mihi placuit impensius. liberationem accurate et prudenter scriptam. In eandem sententiam, qua tu, mi pater, mones de Consistoriis, et ego rescripsi Senatui Augustae, et sapienter et prudentissime hoc cogitalum est adversus eos, qui praecipitatis et subito (in transactione magnorum negotiorum) tornatis sententiis sibi eo plus placent, quo pauciores adhibent συμφράσμονας, ne gloria rabiosa cupiditale quaesita (etiam ruente Republica) aliquid detrimenti patiatur. Constituit et Coburgi illustriss. Io. Ernestus dux Saxoniae consistorium, in quo usitate praesident tres Theologi, tres Iureperiti, tres bonae famae Nobiles, et durat haec edraţia nostrum diem; volunt enim nostri illustrissimi tres principes hanc phragmicam ditionem bene constitutam ut superstite Ernesto, D. Walrodus Ecclesiam et Rempublicam iuvat ex animo quantum potest, et illustres principes de Hennebergk deliberarunt etiam de consistorio digna Viri sapientes et pii ac graves ideo optant sarcia tecta conservata consistoria, ne in unius ίδιοβουλευόντων potestate sint omnia, ne unus liberator aut aliquis morosus figat refigat pro libito. De articulo gravi usurarum, de quo multa disseruerunt Eruditi in 63plicatione Decalogi in cathedris nostris, in Ethicis etc., secuts sum tuam et reverendi Lutheri sententiam, et ut reverendus pater D. Lutherus moderatur sapienter asperiorem sententiam, ita passim

in meis τοῖς ἐνθυμήμασι¹) non Unius sequendum, sed aliquot vere piorum et eruditorum graviter ac diligenter quaerendum esse consilium meditatissimum. Magna fieret iniuria multis honestis viris, si a quolibet imperito, indocto liberatorculo audire cogerentur Usurarius. Reverende D. Praeceptor, magnam tibi habeo gratiam, quod rogatu meo mihi tuae sententiae missae ad Senatum miseris exemplum. Librum reverendi P. D. Lutheri latine post redditum rogo, cum ex urbe Parthenope redierint typographi, cures typis excudi cum praefatione ad Regem sub meo nomine, ut ego celeriter meam praefationem mittam. Rex serenissimus unte paucas hebdomades ad me clementer scripsit et petijt translationem hanc latine edi. Rogo propter amicitiam, propter meam ingravescentem actatem et nunc ad LXX annum tendentem canitiem in hac re digneris, mi Philippe, navare tuam operam et rescribere hoc tabellario, quid mihi certo expectandum sit. Auctoritas tua isthic facile nutu apud typographos impetrat haec. Si autem typis excudere hoc scriptum recusabunt, et hic tabellarius (ut res cogit hinc) retulerit exemplar, cogar meo sumptu meaque magna molestia mittere Francosurtum aut Norimbergam. Nam labor certe aliquis fuit transferendi in linguam latinam nostra germanica, et Serenissimi Regis petitioni ut obsequar, moveor causis pietatis Herois. M. Ionas filius inde ab eo die, quo cum Luterbecko Vittebergae fuit, nihil ad me scripsit, neque ex Lipsia de rebus suis communicavit, deiròs drip. In parente ostendit τήν δεινότυτα. Haud scio, an socrus et mulierculae eum contra me incitent. Det Iehova, ut paulo suaviori ratione (uti nunc scribis) sit mihi consolationi, si non voluptati. Si, mi pater, mitti vis, quod ego Senatui rescripserim, mittam, iam non fuit ad manum; commodatum dederam cuidam amico nobili, et scriptum non satis elaboratum tibi tali viro mittere suppuduit. Vale 'eliciter in domino, qui te Ecclesiae et Reipublicae diutissime servet cum omnibus tuis. Memor sis, mi pater, mei et liberorum neorum. Benedicat Immanuel inclytae academiae et vobis omnibus beratissime. Saluta D. doctorem Pomeranum, D. Melechium, 1. Paulum Eberum, d. doctorem Vendium, d. doctorem Vitum Vinphemium, tuum generum doctissimum Peucerum, omnes doninos et amicos. Datae sabbat. post Thomae, anno domini 1554. bsignavi litteras anno domini 1555.

¹⁾ ενθυμήμασι] sic scripsi; apud Presselium legitur ενθυμήμνατοις.

389. No. 5742 . (Vol. VIII. p. 435.)

19. Febr.

N. Comitissae Westerburgi et Leiningae.

Ex autographo, quod in tabulario illo comitiali exstat, hane epistolam descripsit et mihi dono dedit Rev. Superintendens Fulda, amicus meus carissimus.

Der Edlen Bolgebornen Grevin und Frawin Fram N. Grerin ju Befterburg und Leiningen gebornen Grevin zu Stolberg, meiner gnedigen Grevin.

Gottes Gnad durch seinen eingebornen Con Ihesum Chriftum umfen heiland und warhafftigen heiffer juvor,

Eble, molgeborne, gnadige Gravin,

Ew. Gnaden wisen aus driftlichem Berftand, daß göttliche Beitheit beides verfündigt hat, nemblich daß in diesem letten schweren Alter der Belt, größere Unruhe sein werde, denn zuvor gewesen ift, daß aber gleichwol der Son Gottes Ihrsus Christus Ihm für und für bis zu Userwetung der Toden, eine ewige Kirche durchs Evangelium, und nicht anders, samlen will, und will dazu etliche Regiment gnädiglich erhalten, Ehr will auch, daß wir alle, ein ieder nach seinem Stand, zu Pflanzung reiner hristlicher Lehre bienen, darumb Ew. Gnaden billich dazu helsten sollen, und wird dieser Ew. Gnaden Gottesdienst Gott wohlgefällig sein,

Rachdem nu Ew. Gnaden begeren, daß ein gottforchtiger, gelerter, züchtiger, friedliebender Mann zum Bredigampt angezeigt werde, bericht ich mit Wahrheit, daß Zeiger dieser Schrift, Magister Christophorus Stollberg von Frandenhausen, ein gottforchtiger, gelerter Mann, und hat in rechten christlicher lehr einen guten Berstand, und ist züchtig und friedliebend, der um so ihn Ew. Gnaden hören werden, hoff ich, sie werden an seiner letz ein Gefallen haben, der allmächtige Son Gottes Ihesus Christus, der Imgewisslich eine ewige Kirche im menschlichen Geschlecht durchs Evangesum, und nicht anders, samlet, wolle Ew. Gnaden gnädiglich bewaren, regienn und stärken an Leib und Secl,

19 Februarij

1555

Emr Gnaben

underthäniger Diener Philippus Melauchthon.

390. No. 5745 b. (Vol. VIII. p. 439.)

5. Mark

Io. Calvinus ad Melanchthonem.

Hae litterae leguntur in Calvini Epistolis et Responsis. Ed. 3. (Hanoviae 1597. 8°.) p. 379 sq. epist. 203. et in eius Operum Amstelodami editorum Tomi IX. altera parte p. 97. — In anglicam linguam translate inveniuntur in Letters of John Calvin compiled from the original mass

scripts and edited with historical notes by Dr. Jules Bonnet. Vol. III. (Philadelphia 8%) p. 157 sq. — In vernaculam linguam omisso initio et fine eas vertit Paul Henry Das Leben Joh. Calvins Tom. III. P. II. p. 104.

(Inscriptio deest.)

Literae tuae, clarissime vir, non hoc solum nomine mihi grathe fuerunt, quia mihi charum est quicquid abs te proficiscitur: deinde quia ex illis intelligo, fixum adhuc in animo tuo manere morem illum, quo me ab initio amplexus es. Sed maxime, quod Ilic luculento elogio meum in expugnanda Serveti impietate stulium commendas: unde etiam coniicio, te simplici mearum adnonitionum libertate non fuisse offensum. Hoc defuit, quod pleniores esse optassem. Neque tamen importunius urgeo: sed quoad ace tua licet, etiam atque etiam te rogatum velim, ut tecum de uibus scripsi, tacitus saltem expendas. Sic enim te operam daurum confido, ut de gratuita piorum electione sincerior quam ntehac docendi forma inter nos mutuo conveniat. Περί τῆς ἀρτοarpsius pridem interior animi tui sensus mihi cognitus est, quem tiam non dissimulas in tuis literis. Sed mihi displicet tua ista imia tarditas, qua non tantum fovetur, sed etiam in dies augetur orum dementia, quos tam petulanter ruere vides in totius Eclesiae perniciem. Atque ut tibi non ita facile sit tales bestias renare: quod tumen vanum esse arbitror, si modo auderes: scis amen a spe successus officia nostra minime pendere, quin praetare nos etiam in summa desperatione oporteat quod Deus exigit. lec vero illa mihi excusatio satisfacit, malevolos, qui te oppresum cupiunt, hinc captare plausibilem materiam. Quid enim faturi sunt servi Christi, nisi spreta invidia, contemptis sinistris umoribus, posthabito etiam discriminum metu, quaecunque obtacula ingerit Satan, victrice constantia superent? Certe quanumvis in te insaniant, nihil tibi durius ab illis impendet, quam it migrare istinc cogaris. Quod tibi, meo iudicio, complures ob ausas sponte optandum foret. Verum ut timenda sint extrema quaeque, tibi semel statuere necesse est, quid Christo debeas, ne ugenuam veritatis professionem supprimens, ad eam opprimenlam quasi tacitum patrocinium improbis hominibus accommodes. dgo ut eorum tumultus compescerem, summam doctrinae nostrae ursus brevi compendio complexus sum. Subscripserunt omnes lelveticae Ecclesiae. Tigurini etiam mirifice probarunt. Nunc udicium tuum avidissime expecto: quid etiam reliqui vestrates el sentiant, vel loquantur, scire vehementer expeto.

tumultuari non desinant, qui tam hostiliter nos traducunt, nos operam dabimus. ut nostros clamores totus mundus exaudiat. Vale clarissime vir, et mihi semper in primis observande. Dominus te Spiritu suo gubernet, praesidio tueatur, ac virtute sustineat, nosque simul contineat in sancto consensu, donec in caeleste suum Regnum colligat. 3. Nonas Martii. M.D.LV.

391. No. 5788 b. (Vol. VIII. p. 486.)

21. Maii.

Martino Chemnitio.

Hanc epistolam primum edidit R. Baxmann in Ephemeridibus Zettischfift für die historische Theologie anni 1861. Fasc, IV. p. 622 sq. epist. X. et denuo Frid. Koldewey cum annotationibus in iisdem Ephemeridibus anni 1872. Fasc, I. p. 10 sq. epist. 2.

Venerando viro, eruditione et virtute praestanti, D. Martino Kemnicio, docenti Evangelium in ecclesia Dei in inclyta urbe Arce Brenni'), fratri suo carissimo.

S. D. Venerande vir et carissime frater. Oro Deum, conditorem generis humani, fontem sapientiae et omnium virtutum, qui castitatis leges sanxit et dulcissimum foedus coniugii instituit, ut faciat, ut coniugium tuum sit faustum et felix et fecundum. De pecunia, quam adhuc Sabini nomine debeo, scias me iam in aula accepisse, quod Sabino promissum erat. Quare vel hic numerabo, cui voles, vel istuc mittam per eos, per quos voles mitti; teque oro, ut mihi significes, quid fieri velis. Inter bonos bene agior, olim dictum est²); id Deo iuvante a nobis quoque fiet. Et vellem cito tibi satisfieri ³). Bene vale. Die 21. Maii.

Philippus.

Salutem opto vobis omnibus, socero 4) et aliis.

392. No. 5789 b. (Vol. VIII. p. 486.)

22. Maii

Senatui Francofurtano.

Hanc epistolam primum ex autographo tabularii civitatis cum prolegomenis divulgavit Rev. Dr. theol. Georg Eduard Steits in libro suo be nigne mihi donato: Die Melanchthons- und Luthersherbergen 25 Frankfurt am Main: Claus Brommen Haus, Lisa's non Rückingen Haus, Wolf Parente's Haus. (Frankfurt a. M. 1861. 4°.) p. 65.

¹⁾ i. e. Brunsvigia.

²⁾ Cic. de officiis III. c. 15, 61.

³⁾ Conf. quae Koldewey l. l. p. 17. adnotavit de hac re pecuniaria.

⁴⁾ Hermanno Jeger, Licentiato iur., vide Koldewey I. l. p. 17 sq. not.6

Den Erbarn, weifen, formemen berrn Burgermeiftern und Radt der loblichen teiferlichen Stadt Frankfort, meinen gunftigen berrn.

Sottes Gnab burch feinen Gingebornen fon Ihefum Chriftum, bniern beiland und warbafftigen beiffer, junor. Erbare, weife, forneme, gunftige Emr Erbarteiten als driftliche bochverftenbige Regenten miffen, bas Sottliche weißbeit felb biefes beides verfundigt batt, nemlich bas in biefem letten fmachen alber ber welt viel groffere vnrug fein merbe, benn guuor gewesen ift, bas aber gleichwol ber allmedtige fon gottes 3befus Chriffus ibm fur und fur bis zu vifferwedung aller meniden aus dem tobt gemiflich ein ewige firchen burd's Guangelium, und nicht anders, famlen will; will and bagu ettliche ehrliche Regiment erhalden, und will, das wir alle ein ieber nach feinem fant, ju pflangung driftlider lehr bienen. Difen bodnotigen troft follen wir in diefer betrubten geit gu berben faffen und nicht unterlaffen den firchen und studijs bulff qu thun. Ru bericht bifer Georgius Dimpel 1), eine armen burgere fon in der loblichen Ctadt Frantfort, des ibm Gwr Erbarkeit bifes Bar mit zwentig fl. bulf getban baben, pnd ertennet fich ju bantbarteit fouldig; dweil ich denn befind, nachdem ich ibn gebort bab und babe feine fchrifften gefeben, daran ich ein gut gefallen babe. des ehr wol ftubirt, und mit gottes anad in firchen ober schulen andere au lebren nutlich ju gebrauchen fein wirt, bitt ich Emr Erbarteiten mollen ibn nicht verlaffen, vnd fo es feiner Eltern vermogen nicht ift, felb Bater fein. und ibm bulff thun, das ehr fundamenta driftlicher lebr und anderer not= tiger Runften alfo terne, bas ehr nuglich ju ber lebr bienen moge. Das ugen wird gott die loblich ftadt Frantfort, Emr Erbarfeit und die Emrn be anediger bewaren, und will georgius Gott ernftlich fur fein vatterland enruffen. So bitt ich auch fampt Ewrn driftlichen verfamlungen. Gott wolle die lobliche ftadt grantfort, Emr Erbarteiten und die Emrn alle geit medialich bewaren. Dat. 22. Dan 1555

Emr Erbarfeiten

williger diener

Philippus Melanthon.

393. No. 5811 b. (Vol. VIII. p. 506.)

8. Jul.

Martino Chemnitio.

Haec epistola a Baxmanuo edita legitur in Ephemeridibus sub no. 391. indicatis anni 1861. Fasc. IV. p. 623. epist. XI., iterumque edita a Koldewey in iisdem Ephemeridibus anni 1872. Fasc. I. p. 11. epist. 3.

¹⁾ De hoc viro docto editor in prolegomenis p. 64. plura refert.

Venerando viro, eruditione et virtute praestanti, D. Martino Kemnicio, docenti evangelium in ecclesia Dei in inclyta urbe Brenni¹), fratri suo carissimo.

S. D. Venerande vir et carissime frater. Meministi vetus illud: Inter bonos bene agier 1). Fuit igitur mihi curae, ut bona fide tibi pecunia debita mitteretur, sicut promiseram. Schramius') attulit Naoburgum unum et quinquaginta Joachimicos et narrat se civi vestro, a quo tuas literas accepit, tradidisse. valde oro, ut me cura liberes ac significes, an tibi pecunia illa numerata sit. De Antonio Medico 3), ctsi ipsi migratio ad caelestem ecclesiam gratulanda est, ubi cernet ideam opificii nature in filio Dei, tamen doleo nos tali collega studiorum orbatos esse. Tuas literas exspecto. Pagellas tibi mitto, in quibus attigi venturi anni significationes in Ariete. Turcica bella metuo. certum est Turcorum tyrannum 4) ex Asia in Europam rediisse et parare bellum, ut Iohannis filio⁵) tradat patris ditionem. Scito et Matthiam Lauterwalt 6) mortuum esse ir. oppido ad Carpathum Eperies. Bene vale et rescribe. Die 8. Julii.

Philippus.

Salutem opto reverendo D. doctori Ioachimo) et collegis.

394. No. 5814b. (Vol. VIII. p. 508.)

(fere med. Jul.)

Eidem.

Hanc epistolam Baxmannus I. l. p. 623 sq. epist. XII. et Koldewey I. l. p. 12. epist. 4. typis describendam curarunt. De tempore, quo scripta sit, Koldewey I. l. p. 19. not. 12. haec refert: ,, Daß dieser Brief ebense wie Rr. 2. 3. 5. in den Sommer 1555 gehört, ist nach dem Inhalte uns zweiselhaft. Fraglich ist jedoch, ob er vor Rr. 3. [vide epistolam proxime praecedentem no. 393.] oder nachher geschrieben ist. Offenbar ist er die Antwort auf eine Einsadung zur hochzeit. Auch Caspar Peucer und Bugens hagen waren zu der hochzeit gesaden. Da nun die Antwortschreiben derseiben

¹⁾ Conf. supra p. 374. not. 1. et 2.

²⁾ Koldewey l. l. p. 18. not. 7. putat, hunc esse Christophorum Schramium, bibliopolam Wittebergensem.

³⁾ De hoc Antonio Nigro (s. Nigrino) vide Koldewey I. l. p. 18, not & Mortuus est Brunsvigae d. 5. Junii 1555.

⁴⁾ Solimanus II.

⁵⁾ Iohanni Sigismundo, filio Iohannis Zapolyae, regis Hungariae, vid. Koldewey I. l. p. 18. not. 9.

⁶⁾ De hoc legas, quae Koldewey I, I. p. 19. not. 10. refert.

⁷⁾ loac-imo Mocrlino, inde ab a. 1553. Superintendenti Bransvigiae, vide Koldewey I. l. p. 19, not. 11.

vom 16. und 15. Juli datiren, so möchte dieser Brief Mesanthons auch in diese Tage zu verlegen sein. Aus diesem Grunde steht er hier hinter dem Briefe vom 8. Juli." Baxmannus autem epistolae tautum haec adscripait: "Bor dem 19. Aug. 1555."

Reverendo viro, eruditione et virtute praestanti, D. Martino Kemnicio, fratri suo carissimo.

S. D. Reverende vir et carissime frater. Nihil cogitari aut dici maius potest de coniugii foedere, quam hunc verum amorem lypum esse amoris in filio Dei erga naturam adsumptam et erga nos surculos ipsi insertos. Huius foederis cogitatione nos consolemur. Oro autem ipsum filium Dei, custodem ecclesiae suae, ut vos omnes protegat et gubernet et faciat, ut coniugium tuum sit faustum et felix. Si potero hinc exspatiari, veniam ad sacrum nuptiale. Libenter enim istuc cognatam tuam, filiam Sabini, adducerem. Interea mitto significationem animi, fausta vobis optans, teque oro, ut sponsae meo nomine hoc munus γαμήλιον exhibeas. De Joachimicis uno et quinquaginta scribe, an acceperis. Nam Schramius 1) ait se dedisse vestro civi. Bene vale.

Philippus.

Socero²) et vobis omnibus salutem opto. Sabinus mittitur egatus ad regem Polonicum.

195 No. 5826 b. (Vol. VIII. p. 520.)

19. Aug.

Ridem.

Haec epistola edita est a Baxmanno l. l. p. 624. epist. XIII. et a Koldewey l. l. p. 12 sq. epist. 5.

Venerando viro, eruditione et virtute praestanti, D. Martino Semnicio, pie docenti evangelium Dei in ecclesia in inclyta urbe Brunsviga, fratri suo carissimo.

S. D. Venerande vir et carissime frater. Hanc epistolam cripsi co ipso die, quo in sacro coniugali publice vota fecistis t sponsa tibi ad aram copulata est. Quo et mea vota cum vestris oniungo et oro, ut Deus aeternus, pater domini nostri Iesu hristi, conditor generis humani et autor dulcissimi foederis congum et castitatis amans, tribuat vobis coniugium felix et fautum. Saepe autem cogitans de coniugali amore, simul cogitato e copulatione duarum naturarum in filio Dei et de ardenti eius more erga massam humani generis, quam gestat. Accessissem

¹⁾ De hoc conf. supra p. 376. not. 2.

²⁾ Vide supra p. 371. not, 4.

ad vos, nisi collegae mei abessent. Meus gener 1) et Antonius 2 profecti sunt ad Rhenum. Forsterus 2) et Paulus 2) occupati sum inspectione ecclesiarum vicinarum. Scito Sabinum iter ingressum esse cum ceteris legatis ad regem Polonicum, et recta ad ducem Borussiae proficiscuntur legati. Salutem opto reverendo D. doctori loachimo 2) et collegis et senatori Theodorico 2) et vobis omnibus. Bene et feliciter vale. Die 19. Augusti.

Philippus.

396. No. 5829 b. (Vol. VIII. p. 525.)

22. Aug.

Henricus Bullingerus ad Melanchthonem.

Haec epistola, quae in Epist. T. 2. p. 334. loculo C. Arch. Eccl. Tigurinee exstat, per manum Ludovici Lavatheri, amanuensis Bullingeri saripta est. Eam mihi describendam Clar. V. Voegelinus benigne curavit.

Philippo Melanchthoni Henricus Bullingerus.

S. D. Pietati tuae et humanitati confisus, piissime et doctissime Philippe, Domine colendissime et frater carissime, millo ad te hunc meum filium Heinrychum, et per ipsum Dominum nostrum te obtestor, ut velis illi esse pater, illumque in tuas aedes, in victum et in tutelam tuam recipere. Numerabo tibi, quod aequum fuerit et alii coaequales eius tibi appenderial Praeterea me tibi tuisque obstringo et omne meum officium vi-Quod si tibi omnino commodum non fuerit illus cissim defero. in aedes tuas recipere, saltem illi auxilio esse velis, consultorque bonus, ut honestum vel sanctum nanciscatur hospitem, et u tu interim eius sumas patrocinium. Nemini erit oneri, nemini erit molestus, cum nemine contendet. Sibi, Deo, et literis vivel Te sequitur, te sibi deligit praeceptorem, et audire cupit: ego cupio, ut pacifice apud vos agere, et bonas pariter ac pias literas discere possit. Deo enim et bonis literis hunc consecravi. Des et literis si hunc una mecum applicare contenderis, scis, te proemium accepturum a munifico Domino et Deo nostro. Praetere me et meos tibi tuisque prorsus devincies. De rebus omnibu satis diligenter scribet aliquando dilectissimus frater noster Col-

¹⁾ Caspar Peucer, vide Koldewey l. l. p. 19 sq. not. 13.

²⁾ Autonius Walther, prof. philos., vide Koldewey I, I. p. 20, not. 14.

³⁾ De Iohanne Forstero conf. Koldewey l. l. p. 20. not. 15.

⁴⁾ Paulus Eberus, vide Koldewey l. l. p. 20. not. 16.

⁵⁾ De Ioachimo Moerlino conf. supra p. 376. ngt. 7.

⁶⁾ Theodoricus Preussen (?), vide Koldewey L. l. p. 20 sq. not. 17.

vinus, ea de causa sum brevior, sciehs, te multis esse occupatum. Milto tuae pietati tres sermones Germanicos, quos hoc anno et praeterito edidi, et postremum maxime contra Schuenkfeldianos. Dominus lesus servet te diu incolumem anima et corpore afflictissimae suae Ecclesiae. Salutant te fratres et symmystae. Tiguri XXII Augusti 1555.

Heinrychus Bullingerus, Tigurinae Ecclesiae minister, tuus ex animo.

397. No. 5829 °. (Vol. VIII. p. 525.)

6

23. Aug.

Io. Calvinus ad Melanchthonem.

Calvini Epistolae et Responsa, Ed. 3. (Hanoviae 1597. 8°.) p. 394. epist. 210. Eius Operum Ed. Amstelodam. Tom. IX. P. II. p. 100 sq. — In anglicam linguam translata legitur in Letters of John Calvin compiled from the original manuscripts and edited with histoxical notes by Dr. Jules Bonnet. Vol. III. (Philadelphia. 8°.) p. 219 sq. — In linguam vernaculam versa (extrema parte excepta) exhibetur a Paulo Henry in libro: Das Leben Joh. Calvins Tom. III. P. I. p. 836. not. 1., ubi antem pro 28. Aug. falso adscriptus est "Septór."

Calvinus Melanchthoni.

Recte quidem et prudenter admones, ornatissime vir, id sibi unum nostros antagonistas proponere, ut se theatro venditent. Quanquam autem sua opinio longe eos, ut spero, et credibile est. rustrabitur: tamen ut totius mundi plausum referant, eo nos maore studio ad caelestem aywro9érny, sub cuius oculis certamus, ntentos esse decet. Quid? an sacer Angelorum consessus, qui it suo favore nos excitant, et viam strenue agendi praemonstrant no exemplo, pigrescere vel cunctanter pedes movere sinet? Quid otus sanctorum patrum chorus? an nullos addet stimulos? Quid porro Dei Ecclesia quae in mundo versatur? quum eam scimus et votis nobiscum pugnare, et exemplo nostro animari, an nihil word nos valebunt eius suffragia? Meum vero sit hoc theatrum. mius approbatione contentus, quamvis me totus mundus exsibilet, inimo nunquam deficiam: tantum abest, ut insulsis clamatoribus nvideam, si mustacea gloriola in obscuro angulo ad breve temous fruantur. Quid plausibile sit mundo vel odiosum, me non Sed mihi nihil pluris est, quam praescriptam a magistre Nec dubito quin haec ingenuitas piis et sanis ıormam sequi. gratior tandem futura sit, quam flexibilis et mollis docendi ratio, mae inanem metum prae se ferat. Quod te Deo et Ecclesiae depere agnoscis, obsecto te ut quamprimum solvas. Neque in hanc rem insisto, quod partem invidiae in te exonerans, tantundem me levatum iri confidam. Quin potius, si liceat, quicquid in te oneris iam incumbit, pro meo in te amore atque observantia, paratus forem in meos humeros suscipere: sed tuum est expendere, ut ego monitor non accedam, nisi dubitatione pios homines qui te respiciunt, mature liberes, te vix unquam solvendo fore. Adde etiam quod nisi serum hoc et vespertinum gallicinium te expergefaciat, pigrum merito omnes clamabunt. Vale praestantissime vir, et mihi ex animo venerande. Christus fidelis suorum custos tibi semper adsit, te regat et tueatur, Amen. D. Camerarium, et si qui praeterea istic sunt amici, meo nomine saluta. Genevae, 10. Calend. Septembr. M. D. LV.

398. No. 5881 b. (Vol. VIII. p. 619.)

29. Nov.

Leonhardo Tuchero.

Hace epistola ex autographo descripta invenitur in Cod. MS. 4°. (fol. 42.)
Bibliothecae Seminarii regii theol. Witebergensis, quem Rev. Vir
Dr. Schmiederus benigne mecum communicavit.

Dem Ernveften Erbarn vnd weisen herrn Leonart Tucher, Bflegern in newen hospital, In der lobl. Reiserlichen Stadt Noriberg, meinem gunftigen herrn.

Gottes Gnad durch seinen Eingebornen Son Ihesum Christum, vnjem Beiland vnd warhafftigen Belffer, vnd ein new fridlich frolich Jar zuwe, Erbarer, Beiser, Fornemer, gunftiger Derr,

Ewr. Erbarkeit wissen auß christlichen Berftand, das Göttliche Beitheit selb beedes verkündigt hat, nehmlich, das in disem letten Alder der Belt grössere Zerrüttungen und Buruh sein werde. Denn zuwor gewesen, das aber gleichwol der allmechtige Son Gottes Ihesus Christus Ihm gewistig für und für, bis zu Bserwedung aller Menschen auß dem Tod, Ein Ewige Kirchen, durchs Evangelium, und nit anderst, samlen will, und will dazu Ettliche Regiment gnediglich erhalten, und hat daben ernstlich bewolhen, das wir alle, Ein ieder nach seinem Stand, zu Phanzung rechter Lehr dienen sollen, Darzu Er selb kressiglich helsen wirt, Derhalben Gott der löblichen Stadt Roriberg vleis und Arbeit In Erhaltung christicher Lehr und guter Zucht gesellig ist, der wolle allezeit E. Erbarkeit, und die ganze Stat gue biglich bewarn, und zur Regierung Hülff thun, Rachdem nu Ein Erbar Stadt den Bolgelarten ehrlichen Rann Magistrum Johannem Bart, Im Schul-Regierung im Hospital beruffen hatt, und Er als Ein gehorsmer Im Batterland am liebsten dienen will, und diesem Bericht zu volgen ber

dacht ift, bitt ich, Ew. Erbarkeit woll Ihr Ihn lassen beuolhen sein, vnd wolle sein Patron und Bater sein, Die weil Ehr auch vor dem künsstigen Leiptzder newen Jars Mark nicht abziehen khan, denn Ehr zu Bestellung der Jungen Anaben, die Ihm beuolhen sein, noch so lang verziehen muß, bitt ich, E. Erbarkeit wollen dieses Berzugs halben Gedult haben, und wollen Ihm Ernach in Beirachtung seiner guten Sitten und guten Geschicklicheit auch ben Sinem Erbarn Rabt vätterliche Fürderung thun, das die Buterhaltung auch gebessert werde, Ich hosse auch Durch Gottes Gnad, difer Nagister Johannes werde mit der Beit dem Batterland In Airchendiensten noch nutzlicher dienen, Der allmechtige Gott, der gewisslich Ihm ein ewige sinden Im menschlichen Geschlecht samlet, durchs Euangelium, und nit anders, wolle die Lobliche Stadt Roriberg und E. Erbarkeit und die Ewren allezeit gnediglich bewaren und regirn. Datum 29 Rovembris, Anno 1555.

Ewr Erbarkeit

mtlliger Diener Philippus Melanthon.

399. No. 5904 b. (Vol. VIII. p. 648.)

(anno 1555.)

(Iudicium.)

Ex apographo, quod Rev. Superintendenti Fulda debeo.

Philip. Melanthon et Georgius Maior ad quaestionem Domini M. Christoph. Fischeri de ordinatione, et vino residuo in calice post administrationem coenae dominicue.

In Pomerania de publico ritu ordinationis, sicut apud nos servatur, magna contentio orta est. Frederus scripsit: Impositionem manuum in sacerdotio Levitico necessariam fuisse, nunc esse adiaphoron, et omittendam, ne confirmentur Adiaphoristae. Alii sentiunt: Vocationem, Examen, publicationem approbationis, et precationem, res necessarias, et non omittendas esse. verum esse: quod hic ipse gestus impositionis manuum sit res non necessaria, sicut olim in eo ritu hic gestus fuit: Librum Evangelii imponere capiti eius, qui ordinabatur. Sed astutia non est approbanda, quod hoc practextu totus mos examinis, et approbationis, et precationis tollitur, quia hic gestus non sit necessarius, ut si quis tolleret totum ministerium Evangelii, quia non sit necessaria observatio certi diei. Discernenda sunt ea, quae sunt necessaria et iuris divini, et retinenda sunt: Ut, vocatio, examen, publicatio approbationis, precatio, Et sit candor in talibus disputationibus iudicandis. Edentur acta synodi Pomeraniae.

Nunc de tua quaestione respondes. Cum illi, qui nunc sunt in ministerio, sunt vocati, et iudicio vocantium approbati, etiamsi non accessit publicus ritus ordinationis, si sunt idonei, h. e. si recte docent, valet eorum ministerium, et non sunt cogendi ad recipiendum publicum ritum ordinationis, ne adducantur ecclesiae in dubitationem de eorum ministerio. Tu modo consideres, qui sint idonei, h. e. qui recte doceant, et non vivant in manifesta turpitudine. Illos vero, qui non recte docent, et quorum mores sunt turpes, necessarium est removeri a ministerio propter hanc ipsam causam, quia non recte docent et turpiter vivant. Sed cum ecclesiae vestrae iam habeant inspectionem, deinceps nullus admittatur sine examine et publica approbatione. Et hanc fieri decet usitato ritu, qui etiam fuit usitatus apostolis, ut deinceps veteri ecclesiae, imo credo usitatum fuisse inde usque a primis patribus. Et hic ritus sine superstitione servari potest.

De alia quaestione. Nihil dubito asseverare: Nihil habere rationem sacramenti extra usum institutum. Nec Eccius Katisponse contradicere potuit. Ideo vinum, quod superest, posset tradi aedituo ad domesticum usum, sicut olim existimo panes et vinum copiose ad aram apposita esse. Sed quia non multum vini post communicationem in ecclesiis superesse solet, uninus offensionis est, si detur iis, qui iam in communicatione fuerunt, sicut apud nos fit:

Ubi non satis fuit in calice: An sint iteranda verba consecrationis? Si stetit cantharus cum vino in altari, non est necesse repeti verba consecrationis, quia intentio directa est ad totum usum. Si autem aliunde afferretur vinum, vellem repeti totam narrationem Christi: postquam coenavit, accepto calice, cum gratias egisset etc. Et repetitio non est prioris consecrationis improbatio. Nam certe assidue haec verba sumentibus cogitanda sunt, ideo mihi non displicet tota repetitio, etiamsi vinum in cantharo appositum fuit. Indicentur haec pie et sine cupiditate contendendi et cavillandi. Anno 1555.

ANNO 1556.

400. No. 5918 . (Vol. VIII. p. 669.)

25. J🗪

Gasparo a Nydbruck.

Hace epistola exhibetur a Josepho Chmel in hocce libro: Die Handschriften der k. k. Hofbibliothek in Wien. (2 Bde. Wien 1840-1841. 8.) Tom. Il. p. 235. epist. 6.

(Inscriptio deest.)

S. D. Clarissime et Integerrime Domine. Et debeo et habeo pi gratiam, qued et benevolentiam erga me Tuam non sinis tingui et saepe eam literis declaras. Ego quia tabellarios ad certos non saepe habeo, scribo rarius. Sed memoriam viris tuae et amorem erga te meum, nulla temporum diuturnitas, t fortunae mutatio extinguet. Semper enim virtus diligitur. itto tibi exiguum libellum, qui et studia nostra, et voluntatem ga Ecclesiam ostendit. Ac Dei beneficio mediocris est Ecclearum in his vicinis regionibus tranquillitas et studia doctrinarum vicinis Academiis mediocria sunt, quae ut Filius Dei Lóyoç sternus Patris gubernet et adversus Turciam tyrannidem et cona aliorum barbarorum furores protegat, toto pectore eum oro. nia profecto Ecclesia Dei non sérvatur humanis praesidiis, etsi eus praecipit Imperiis, ut eam regant, sicut scriptum est: Reges unt Nutritores Tui. Bene vale. Vir optime. Die Conversionis mli 1556.

11. No. 5946 . (Vol. VIII. p. 694.)

13. Mart.

Henricus Bullingerus ad Melanchthonem,

Haes epistola invenitur in Epist. T. 2. p. 336 a. loculo C. in Arch. Eccl. Tigur. ex copia per Lud. Lavaterum, Bullingeri amanuensem. Apographon Clar. V. Voegelino debeo.

arissimo Viro, D. Philippo Melanchthoni, in celebri Saxonum hola Vuitenberga pie et fideliter pias et bonas literas docenti, Domino honorando et fratri colendissimo suo.

S. D. Amantissimas et gratissimas mihi literas tuas, dossime et piissime Philippe, Domine colendissime, et frater norande atque carissime, accepi, et ago maximas tuae humaati gratias pro illa tua in me benevolentia. Scripsit praeterea me filius meus, quam amanter exceperis, quam paterne tueis, et ipsi consulas in omnibus. Quo nomine iterum gratias i ago, oroque, ut illum docere, admonere et tueri pergas. Iciam, ne in ingratum contuleris beneficium. Non aliud in voest, quam ut hic filius meus pius et doctus aliquando ad me leat, ut patriae prodesse, et Deo in veritate servire possit. Le ergo et patriae quoque nostrae inservieris, si ipsum dilinter institueris. Doleo, mi Pater, recruduisse pugnam Sacramtariam. Coacti sumus vel inviti quorundam acerbis responre libellis. Exemplum meae apologiae ad te mitto, carissime

frater. Pugno quidem, sed ita interim, ut offeram pacem, quam mallemus omnes quam bellum. Vera dico coram Domino. quid igitur potes, potes autem plurimum, tuam interpone autoritatem ac compesce furores quorundam. Si aliter fieri non potest, quin scribere velint, omittant convitia et criminationes, et agant rationibus piis ac modestis et perspicuis scripturis. Satius multo esset, si mutuum toleraremus, utcunque per omnia convenire non daretur. Noxium est Schisma fratrum. Confirmantur hoc communes hostes nostri et offenduntur graviter infirmiores. Nos quidem, licet inviti pugnemus, tamen causam iustam deserere non possumus. Natura abhorreo a contentionibus, pietas interim iubet tueri locum in acie datum a Domino. Tuam ergo. oro. autoritatem interponas, piissime Philippe. Vides nos non impia aul absurda docere. Exhibebit tibi praeterea filius meus summan religionis verae scriptam a me Germanice. Complexus sum in bac omnia dogmata vel potissima fidei nostrae. Non puto, vel te, vel alios pios et modes os viros illum meum laborem improbatures. Si vero vel tibi, vel aliis piis aliquid displiceat in illis, obsecto, ut liberrime indicetis. Libenter enim piorum iudicia de meis lucubrationibus audio, ut admonitus deinceps sim prudentior. Fratres et Symmystae mei salutant te omnes, et benedictionen imprecantur a Domino. Ama nos frater, tui certe amantissimos Filium meum rursus ut tuum tuae pietati commendo. Vale aeternum. Tiguri XIII Martii 1556. Laclius te salutat.

Bullingerus tuus.

402. No. 5947 b. (Vol. VIII. p. 695.)

16. Mart.

Iohanni Hokelbusch.

Hanc epistolam e Professoris Van de Velde Apparatu Melanchthosisse primum edidit Aug. Scheler in Naumanni Serapeo anni 1867. No. & p. 114. epist. 15.

Den ernveften und gestrengen Johans Sofelbufch, meinem gunftigen juntheren.

Gottes gnad durch seinen eingebornen son Ihesum Christum, unset beiland und warhafftigen helser zuvor. Ernvester gestrenger junther. Da angezeigte gesell von Bergberg ist nicht widerumb anher gesomen. Darum ich ein andern angesprochen des ehrwirdigen herrn Just Menii son, Limetheum, der die kunfftige woche volgen wirt. Er ist eine frommen vatrison, und ist wol gelart und zuchtig. Gott bewar euer ernvest und bie eueren. Datum 16. Martii 1556.

Philippus Melanthon.

No. 5958 . (Vol. VIII. p. 699.)

24. Mart.

Martino Chemnitio.

Hanc epistolam et subsequentem ediderunt Baxmann in Ephemeridibus: Beitschrift für bie historische Theologie anni 1861. Fasc. IV. p. 624 sq. epist, XIV. et XV. et Koldewey in iisdem Ephemeridibus anni 1872. Fasc. I. p. 13 sq. epist. 6. et 7.

verendo viro, eruditione et virtute praestanti, D. Martino l'emnicio, docenti evangelium in ecclesia Dei in inclyta urbe Brunsviga, fratri suo carissimo.

S. D. Reverende vir et carissime frater. Scripsit ad me cens vir doctus ex carcere haec verba: Tà orra lalo, older o oc. Vox angeli mihi audita est. Brevi ruinam videbis regni Etsi hic de praesentibus rebus vaticinatur, tamen, decunque sunt haec praesagia, novos motus significant. tem filium Dei, dominum nostrum lesum, ut ecclesiam suam rvet, quae variis modis periclitatur. Nos quoque maiore studio niunctionem nostram tueamur et bona ingenia foveamus. Comri autem huius Zachariae Becmanni mores honestos et pios se, et Latine et Graece erudite scribit, et ecclésiae doctrinam nat et recte discit. Cum autem ecclesia vestra sumptus ei praeerit liberalitate publica hoc biennio, reverenter orat adiici rurs biennii sumptus. Spero eum vobis usui futurum esse, praertim cum ad eruditionem adiungat singulari cura modestiam. iaeso, ut eum adiuves apud eos, qui praesunt. De cometa 1) lim te mihi scribere vestras observationes, pro quibus et noas mittam. Pingi enim curabimus. Bene et feliciter vale. Die . Martii, quo filius Dei ante annos 1522°) in agone suo pro bis precationem ardentissimam [fecit], quam assidue in arcano nsilio aeterni patris repetit.

Philippus.

Mitto pagellas et peto, ut interdum ad nos scribas, nec sinas exstingui in animo tuo memoriam meae amicitiae.

4. No. 5964 . (Vol. VIII. p. 733.)

16. April.

Ridem.

Vide prolegomena praecedentis epistolae.

¹⁾ De hoc cometa vid. Koldewey l. l. p. 21. not. 19.

²⁾ H. l. annum 1556. indigitari ostendit Koldewey I. l. p. 21. not. 20. impolem. Melanebth.

Reverendo viro, eruditione et virtute praestanti, D. Martino Kemnicio, docenti evangelium in ecclesia Dei in inclyta urbe Brunsviga, fratri suo carissimo.

S. D. Reverende vir et carissime frater. Quid potest dulcius esse collatione iudiciorum de doctrinis, de dictis divinis et de mirandis operibus in natura. Quare delectati sumus officio tuo, quod pagellam de cometa misisti, tibique gratiam habemus. Curabit edi picturam meus gener, cuius exempla vobis mittemus. Legimus ante Hussitica bella cometam in Libra accensum esse, quo in loco et hic cometa, qui adhuc ardet, accensus est, et simile iter fuisse. Precamur autem filium Dei, ut mitiget poenas et servet ac gubernet ecclesiae suae reliquias. Nunc et hoc officium a vobis peto, ut medicus Doctor Gervasius significet nobis iudicium suum de fonte vobis vicino, cuius scaturigo scribitur esse के म wron. Scis fuisse fontem ad Cyrenen, nocte calidissimum, interdiu gelidissimum. Celebratur a Pindaro et aliis multis scriptoribus, ac nomen urbi a fonte factum est. Kyr urbs, Eni fons. Sed vester fons multo dignior est, qui celebretur. Quare te valde oro, ut descriptiones petas a medicis.1) Salutem vobis omnibus opto. Bene vale. Die 16. Aprilis, quo adhuc ardentem cometam vidi ante duas horas, qui iam ab Andromedae humero descendit propius eclipticam.

Philippus.

405. No. 5987 . Vol. VIII. p. 756.)

19. Mai.

Georgio a Plaunitz.

Hanc epistolam e Prefessoris Van de Velde Apparatu Melanchthoniam primum divulgavit Aug. Scheler in Naumanni Serapeo anni 1867. No. 8. p.1121. epist. 27.

Dem eblen, ernreiten und gestrengen berrn Georgen Eblen von der Plaunis, meinem gunfligen Geren.

S. D. Saepe viri excellentis nobilitate, sapientia et virtute, patris tui sermones de republica cogito, in quibus multa de is robus quae postea acciderant, vaticinabatur: quae, si vixisset pater, tostus consiliis aliqua ex parte mitigata essent. Sed postquan hace sie acciderant, agnoscamos et causas poenarum et Dei boni-

A Logantur quae Koldewey ad a. L ausotavit l. l. p. 21. not. 21.

tem, qui poenas mitigavit. Verissime enim hoc dicimus: misecordiae Domini est quod non consumpti sumus. Cum autem pais erga me benevolentia eximia fuerit, facerem iniuste si non
merarer universam familiam singulari studio. Optarim etiam
osse me officiis maioribus declarare meam erga vos et vestros
verentiam. Geneses mitto et oro Deum naturae conditorem, ut
os et vestros servet incolumes et gubernet. Magis nunc consulo,
t in hac tenera aetate filii valetudinem recte regatis, ut vires
onfirmentur. Mittam epitaphium patris. Nunc mitto exemplum
ommentarii de Epistola ad Romanos. Bene et foeliciter valete,
lie 19. Maii 1556.

Philippus Melanthon.

106. No. 6010 . (Vol. VIII. p. 778.)

(fere 4 — 7. Jun.)

(Iudicium de colloquio.)

Hoc Melauchthonis iudicium cum prolegomenis Seidemannus primum edidit in Niedneri Ephemeridibus Zeitschrift für die historische Theologie anni 1869. Fasc. I. p. 129—135. No. V. In Prolegomenon extrema parte de tempore et loco, quo scriptum sit, haec refert: "Das nachstehend mits getheilte Bedeuten muß— in den Tagen vom 4. bis 7. Juni in Oresben niederzeschrieben sein, vielleicht den Freitag oder Sonnabend 5. oder 6. Juni 1556. Zu vergleichen ist das Bedeuten Melanthons vom Rational Concilio [Corpus Ref. VIII, 778.], welches gleichzeitig zu sein scheint."

Bom Colloquio, vnd wie die forma des colloquii anzustellen.

Dieweil zu Augsburg Anno 1555 der fried also gemacht, das gleiche wis wis vergleichung soll gearbeitet werden, durch ein General Concilium, der National, oder durch ein colloquium, Ist die frag ob zu willigen so, das die sachen Im General oder Rational concilio gehandelt wirden, der in einem freuntlichen Colloquio,

Antwort, Das Jamerlich Tridentisch concilium, das der Bepftliche uff Ein General Concilium nennet, ist ein klar ezempel und Siegel was Bepftlichen general concilien sind, und was sie sprechen und decerniren,

Offentlich ift, das zu Trident der groffer teil der Richter seib vngette, unchristliche leut gewesen find, das auch der Cardinal Polus nicht hat Uterschreiben wollen

Bud find der mehrer teil decreta von ftreitigen fachen difer Beit, jum il mit Sophisteren und zweiffelhafftigen worten verblendet, jum teil affent-

lich falsch, als da sie den artikel setzen der mensch soll allezeit In zweisel bleiben, ob ehr zu gottes gnaden seh vnd allegiren daruss Ecclesiaste Nemo seit an odio vel amore dignus sit,

Item da fie die sehr von der poenitentia stellen, sprechen sie die Erzelung der sunden seh von Gott gebotten Item die canonica satissactio die voll lügen ist, seh nottig Item sie serben die Indulgentien Item sie bestettigen die offentlich abgotteren, die anbetung des ombgetragen brotts ze.

So hatt auch daffelbig Concilium den herrn Brentium nicht bom wollen.

Bu dem allen haben die personen des Concilij kheinen artikel durffen schliessen nur bewilligung bem fie alle artikel zuwor haben muffen zu senden, She fie ans licht geben find;

So wurde auch Ein solch general Concilium niemand voces decisivas laffen, denn allein den Bepftlichen Bischoffen 2c.

So nu ein solch general Concilium werden soltt, ift offentlich bet wir recht thun, so wir solches Concilium, das partheisch, und offentlich unsen widersacher sind nicht zu richter oder hendler annemen,

vnd ift davon vnser notturfft Inn des Reichs radt, so davon gent wird anzuzeigen, vnd offentlich zu protestiren, das wir ein solch concilium recustren, das auch gewissich war sen, das es zu Ginikeitt nit dientich sein würde,

Bettter vom National Concilio ift dises zu bedenken, Es wurde der Bapft auch Im National Concilio der hohest president sein, und wurden die Bischoff allein wollen voces decisiuas haben, und wurden doch one de Bapsts bewilligung nichts willigen ober reformiren,

Dazu ift offentlich das wenig Bischoff In Teutschland gelart find

Itom das fie nicht gelarte gottfurchtige leut ben fich haben, sonden wurden monch und theologen von Louen und Collen fordern, die nicht allen bifer sach keinen verstand haben, sondern auch bluthund find, und täglich iniederland, frome christliche menschen verbrennen und sunst erworden

Oweil denn ein national concilium auch partheisch vnd offentische widersacher sind, ist solches national concilium auch nicht als Richter der hendler zu leiden

And so concilia general oder national etwas machen und decernin wurden, wolden sie, als autoritate concilij phre abgotteren und Irifus bestettigen, welches alles nur zu größer vnrug vrsach geben wurde

Auß difem allem volget, das allein difer weg furzunehmen nemlich ein fruntlich Colloquium, barinn von allen artikeln der Confession, ordenlich und fruntlich geredt wurde, durch vorstendige und Chrliche menner, Ju bepfein Ettlicher löblicher furften beides teils, die als Bresidenten, unnotig dent abschnitten, und selb die warheit liebten und gottes Ehr, und gemeine

kimiteit gern furdern wolden, vnd als lobliche Fursten, gottes ehr hoher ichten, denn des Kaisers oder konigs gunst vnd phren eignen Ruhm,

Aber von foldem Colloquio ift dieses zu bedenken

Erflich die Bischoff werden thein Colloquium willigen one des Bapfts bewilligung, riel weniger werden sie etwas Endern one Bepftliche autorität, Ru wirt der Bapft gewißlich thein Colloquium zulassen, auch thein Enderung machen lassen, wirt bey seinem Eigensinn bleiben, mann soll solche sachen an die Concilia gelangen lassen, wirt dises Exempel nicht wollen einreissen lassen, das die Nationes fur sich selb ettwas schließen 2c.

So nu die Bepftlichen thein Colloquium halden wollen, vnd vns das general concilium vnd national vnleidlich ift, mag man die sachen Gott beuehlen, vnd so wir selb in vnsern kirchen vleissig vnd eintrechtig sind, ist bester das wir nicht klickwerk mitt andern machen, denn solche handlungen sind fahrlich, wie wir offt erfahren haben, So ist diese welt voll betrugs, vntrew vnd calumnien.

Auch fo es an vnß nicht mangelt vnd wir bereit find vnd herglich gern wolden In allen sachen gruntlichen bericht thun, vnd sie vns nicht hören wollen, sind wir entschuldigt, vnd sollen wir doch allen vleis thun, das die anbern vnß horen vnd bericht wirden,

So find vnser schrifften am tag, vnd wirden sur vnd fur dise hendel burch gottes gnad deutlich erklert, das wir entschuldigt find, so sie die lehr nicht achten, nicht lesen, nicht hören wollen 2c.

So aber ein Colloquium mit den Bepftlichen werden solt Ift boch nottig das wir zuwor unter ung felb, Gin driftliche Gintrechtifeit In der lehr, und Gin chriftliche fruntschafft haben,

Bnd dises Colloquium mit den Bepftlichen wirde oder werde nicht, so ist dennoch der warhasstigen ganzen christenheit notturft, das wir bedenken, wo die warhasstige kirche seh, vnd waß sie seh, vnd das sie also mit Einstrechtsteit der lehr vssgericht vnd erhalten wirde, das sie zu gottes Ehre zwischen allen vervolgern, mahometisten, Bepftlichen, Anabaptisten, vnd allerslep freuelen landleussern, seruetisten vnd andern, stehe als Ein schöne Roß zwischen dornen, vnd erkant werde, das verstendige leut merken das man In disen Einigen teil, die renne warheit vnd gott suchen soll

Rach folder Einikeit seuffzen und fehnen fich alle gottforchtige In allen landen, viel fromer furften und andre,

Offentlich ift das mahometisten, Bepfiliche, Anabaptisten, landleuffer, Seruetiften zc. nicht Gottes kirch find, und ift gewißlich war das in unserm teil bie warhafftige Gottes kirch ift, darinn foll und muß Eintrechtikeit der lehr Im fundament seyn, das ift in artikeln des glawbens und unterschied ber abgotteren und rechten anruffung, obgleich ungleicheit In ceremonien Ift, und

In vielen schwacheit, vnd ettliche vngegrunte opiniones In vnnotigen sachen,

Dennoch muffe In Fundamento Einikeit sein, vnd daben solche tugent, das man die Einikeit nicht zerreiffz von wegen vngleicheit der Ceremonien, oder ettlicher swacheit, denn wir sind alle arme Elende menschen, vnd kommen nicht alle köpff ein kopff sein, Einer hat hohern verstand denn der ander, vnd ist gottes Ernstlich gebot das wir mit einander gedult haben zu gemeiner besserung,

Oweil denn gewißlich war ift, das In vnferm teil, die warhafftige tiefe gottes ift, find wir schuldig zu Einikeit unter uns zu arbeiten

Bnd so die Presidenten und theologi zusamen khomen, wurde notig sein, das wir Erfilich Einikeit und fruntschafft unter uns machten und darnach bedechten wie der processe mit den Bepftlichen sollte gehalden werden

Wiewol nu ettliche mehr sachen erregt find, so ift doch der Streit de coona Domini die groffist vneinikeit, und werden on zweissel die frembben leut In Steten, galli, Itali und Angli begern das man sie hore

Item ob sie gleich nicht dazu khomen wurden, ist dennoch nott, das wir uns erkleren ob wir die bepftliche meinung halden oder nicht halden, was Sacrament, seh und wie davon zu reden, darnach werden ettlich streiten de Necessitate Stoica, Item von Psandri Streit, de Iustitia Essentiali, Item von Frederi streit, ob die offentlich ceremonia ordinationis zu abalden seh, Item von den Adiaphoris, Item de Inuocatione Mediatoris, Item von den Calumniis des Galli zu Regensburg, der schreibt die unsen haben die sehr de Poenitentia corrumpirt und sagt doch nicht, worden oder In welchen puncten, Item de absolutione privata, Item von den propositionibus Bona opera sunt necessaria, Item dona opera sunt necessaria ad salutem und were seer gut das wir In den hohen artiken uns bevissfen gleichsautender Reden Im predigen, Schreiben, In kirchen und Schulen, und In den universiteten,

Bon solchen sachen zu reben Ift hoch nottig, und kann nicht wol Ein solche nutliche und fribliche unterrebe unter ung gehalben werden, wo nicht ettliche lobliche chriftliche furften personlich undt ettliche Redtt daben find,

Bom Colloquio mit den Bepftlichen.

So nu Eintrechtsteit water vas gemacht wirt und die vaterrede mit den Bepftlichen anzusahen Ift erftlich zu bedenken das man von artikeln zu artikeln laut der Confession procedir, Item das man nicht andre fremde sachn und newe disputationes einsuhren lass,

vnd der anfang werde von vnß oder von Bepftlichen gemacht, so muffen wir doch Erftlich vrfach anzeigen, warum wir fie beschuldigen, vnd das fie foud haben am Schismate vnd nicht wir, denn nachdem wir erkant, das unser

lehr die warheit ift, find wir schuldig gewesen, die warheit nicht zu vervolsen ze. wie geschrieben ist, wer gottes lesterung redet wider den heilgen geist, dieselbige sund wirt nicht vergeben, und ist in diser vorrede anzuzeigen welches die rechte kirche sen, und ist zu erzelen welche Irthumb ben den Bepftlichen sind, und ernach von der vervolzung zu reden, das sie zu den Irthumben, grawsamkeit von nicht vffhören, mit morden, verbrennen, und bergleichen wüteren.

Daruff werden die Bepftlichen Ihr antwortt thun, und von den Irthumben zu reden vrfach geben, und Ein Anfang machen.

Wo nu die Bepftlichen vff bifem ietigen Reichstag zu Regensburg') das Colloquium willigen, ift zu reden, von den presidenten, theologis beider seiten, von zeit und statt des Colloquii.

Wer ben den Bepftlichen zu Brefibenten zu vermogen thonnen wir noch nicht achten, aber zu versuchen ift, ob Trier, herhog Albert von Baiern und der herhog von Julich dazu zu vermogen weren, vielleicht wirt der churfurft zu Brandenburg sich vff disem teil zu presidenten gebrauchen laffen

vif vnser seiten, durfursten pfalt vnd Sachsen, oder von wegen des dursursten pfaltgrauen, herzog Bolfgang bergog zu Baiern, Der Chursurst zu Sachsen, Item der Jungen bergogen zu Sachsen Einer, Item Margegraue hans, Item Pergog zu Birteberg, Item der Landgraff zu hessen,

vnd sollben gleichwol ankhomen aller diser fursten vnd Stedt der Confession verwanten furneme predicanten oder theologen Auß der Pfalz, herwicus Stoll prediger und legent zu heidelberg, und Alexander, Auß des Chursursten zu Sachsen landen Alexander Alesius, und Daniel²) pastor zu Oresden, Auß der Jungen herzogen zu Sachsen land Doctor Sneppius und Jukus Rentus, Aus des Chursursten zu Brandenburg land Doctor Musculus, Auß Marggrauen hansen land Doctor Petrus Pretorius pastor zu Könnigsberg, Auß Marggraus Georg Friedrichs land Georgius Karg, Auß der Pfalz Zweibrück, Cummanus³), Auß Wirteberg, Johannes Brentius und Doctor Jacobus Bewrlin, Auß Dessen Sperius und Adam oder Pistorius, Auß Bommern Jacobus Aungius und Doctor Magerius, Auß Meckelburg, Dauid Chytreus und Tilemannus heshustus, Auß holstein . . . . , von Mansselt, Erasmus Sarcerius⁴).

von Stedten, predicanten zu Noriberg, zu Augsburg, Blm, Strafburg, Frankfort, Meidburg, Brunfwig, Lubed, Samburg, Bremen,

¹⁾ Hace comitia Ratisbonensia medio Julio a, 1556. incepta sunt; conf. Seidemanni prolegomena l. l. p. 129.

²⁾ Daniel Greyser, vide Seidemanni annotat. 8. l. l. p. 134.

³⁾ Culmannus.

⁴⁾ In autographo h. l. legitur: Sarcirius.

diese alle solten sich vff ieden artikel vnterreden vnter sich, vnd das Sechs auß phnen oder zehen gewelt wurden, welche Ein gleiche meinung allezeit den Bepftlichen folten furtragen, als nemlich der pfalhisch Item Daniel, Doctor Snepp, Brentius, der Pessisch Dhyperius, M. Erasmus Sarcerius, der Bomirsch Jacobus Rungius, auß Brunswig Doctor Rörlin ') vnd ettlich auß andern Stedten, auß Bremen, Doctor Albertus

Was nu vff ieden artikel verabschiedet wurde, das solt In schrifft gefasset werden, das es ernach die presidenten an alle Reichskend vff einen Reichskag bringen khonten, und ist nicht nottig, gange disputationes zu schreiben, wie zu Worms geschehen ist,

De loco et tempore ift nach der prefidenten gelegenheit zu bedenken, So Trier und Julich prefidenten sein wurden, were die Stadt Borms billeicht bequem, die auch den chur und surften bifer land bequem were.

407. No. 6011 b. (Vol. VIII. p. 779.)

14. Jun.

Gasparo a Nydbruck.

Hanc epistolam Chmel exhibet in eodem libro, quem supra p. 382. ad no. 400 recensui, Tom. II. p. 233 sq. epist. 3.

Philippus Melanthon ad Gasp. a Nydbruck.

S. D. Clarissime et Integerrime vir. Plurimum omnino refert, habere consiliorum rectorem, ut scis illud σύν τε δύο ἐρχομένων. Etsi igitur non scribam, cum esses Belgici itineris comes, tamen hanc brevissimam epistolam subito dedi viro illustri Excellenti Nobilitate et virtute Andrae Ungnaden, ut si ad Te veniret, te alloqueretur. Hortatus sum, ut tuam amicitiam expetat et tecum familiariter loquatur συμβουλῆ Ἱεροῦ. Ideo te oro, ut eum complectaris et consiliis, ubi poteris, iuves. Oro autem filium Dei Dominum nostrum lesum Christum λόγον καὶ εἰκόνα ἀἰδίου πατρὸς, magni consilii Angelum, ut Te et omnes invocantes ipsum regat et protegat. Bene vale, die 14. Iunii 1556. Lipsiae subito.

408. No. 6017 . (Vol. VIII. p. 785.)

18. Jun.

Iohanni Alberto, Duci Megaloburgensi.

Haec epistola e Professoris Van de Velde Apparatu Melanchthoniano primum edita est ab Aug. Scheler in Naumanni Serapeo anni 1867. No. 7. p. 98. epist. 2.

¹⁾ Ioachimus Morlinus.

Illustrissimo principi et domino, domino Iohanni Alberto, duci Megalburgensi, principi vetustue gentis Henetae Suerini, domino Rostochiae, Stargardiae, etc. domino suo clementissimo.

Scio Celsitudinem vestram suo gravissimo iudicio et doctrinarum studia libenter excitare et eruditis opem ferre, tamen et et habeo C. V. gratiam quod scripsit, etiam propter meas literas maiore studio Tilemanum et virum et artificem dignum laude ornatum esse. Nunc etsi scio has interpellationes debere verecundas esse, tamen de Adamo Sibero qui libros carminum C. V. mittit, cur scribam intelliget C. V., cum aliquid horum carminum legerit. Non dubito Celsitudini vestrae et suavitatem venae et elegantism ac delectum rerum voluptati fore. Existimo notum esse autorem viro clarissimo Mylio. Diu noster hic Siberus utiliter docuit. Et studia moribus honestis ornat. Est et voluntas eius laudanda, quod eam sciat venam Dei donum esse, celebrat praecipue Deum et Dei dona, bonos principes. Scit autem vetus illud') C. V.: Τιμή δὲ τὰ πράγματα κρέσσονα²) ποιεί. Talium scriptorum studia incitanda sunt sapientum principum et testimoniis et munificentia. Quare Celsitudini vestrae hunc Adamum reverenter commendo. An viderit Celsitudo vestra veteris sicli figuram dubitabam. Ideo mitto siclum iusti ponderis videlicet τετράδραγμον et habentem inscriptionem et symbola quibus illa sapiens aetas delectata est. Virga Aharon doctrinam significat, calix thuris veram invocationem. Utroque igitur symbolo significatum est in uno hoc populo veri dei sacerdotium, veram doctrinam et veram invocationem esse et has summas res a gubernatoribus tuendas esse et venerandas ab omnibus. Haec cum faciat Celsitudo vestra, sperabam etiam gratiorem hunc nummum fore et eius consideratio multis dictis in historia lucem adfert.

Mitto Celsitudini vestrae pagellas ex quibus cognoscet nobis inferri nova bella de invocatione Mediatoris. Magna contentione pugnat.³) Pragae cynicus, cuius nomen est Canusius, [dicit] filium Dei non invocandum esse ut Mediatorem, cum tamen Cyprianus dicat: Interpello te, fili dei, ut pro me apud patrem interpelles; sed de hac controversia editurus sum, ipso filio dei invocante, refutationem cynici deliramenti. Oro autem filium dei dominum nostrum lhesum Christum crucifixum pro nobis et resuscitatum, cu-

¹⁾ Bionis Idyll, XVI, 2.

²⁾ πρέσσονα] sic Bion l. l.; in Serapeo h. l. falso legitur ήρειοστονα.

³⁾ pugnat.] legendum esse videtur: pugnatur.

stodem ecclesiae suae, ut Celsitudinem vestram servet et gubernet. Die 18. iunii 1556.

Celsitudini vestrae addictus

Philippus Melanthon.

Nota. Siclus est nomen ponderis et monetae. Pondus est quatuor drachmarum. Moneta fuit argentea rereádeazuoc. Exodi 30 praecipitur, ut quotannis singuli nati annos viginti penderent tabernaculo dimidium sicli. Inde est disputatio in Evangelio, an Romanis danda sint δίδραχμα quae lex attribuerat templo. Symbolum est in uno latere Virga Aharon quae significat legem seu doctrinam. Et ibi sunt verba inscripta Sancta Ierusalem. In altero latere est Symbolum Calix thuris, qui significat oblationem, id est veram Invocationem. Inscriptio est Siclus Israel.

409. No. 6022 b. (Vol. VIII. p. 789.)

30. Jun.

Gasparo Peucero.

Haec epistola legitur apud Chmel in libro sapra p. 382 sub no. 400. laudato Tom. II. p. 233. epist. 2.

Philipp. Melanthon ad Gasparum Peucerum.

S. D. Carissime fili. Si Caspar a Nydbruck ad vos intra triduum venerit, dicas, ut recta ad nos Lipsiam accedat, meque in aedibus Camerarii quaerat, ubi etiam si interero examini, tamen indicari ei poterit, ubi quaerendus sim. Si veniet die Iovis, istic me expectet. Nam hoc triduo, Deo iuvante, duas operas absolvemus. Mitto vobis nuces Myristicas, uti iussistis. Deus vos et nos protegat. D. Wolfgangus astabat haec scribenti et flagitat tuum promissum $\pi e \rho i$ $\sigma \dot{\eta} \psi \epsilon \omega c$, idem flagitabat filius Ioachimus. Nam pater Cygneam profectus est. Eius reditus V die expectatur. Bene vale. Pridie Calendas Iulii Zinstag 1556.

410. No. 6024 . (Vol. VIII. p. 790.)

4. Jul.

Maximiliano Aemiliano, Regi Boiemiae.

Haec epistola a Chmelio e Cod. MS. 10364, Fol. 22. exhibetur l. l. Tom. II. p. 235 sq. epist. 7.

Inclito et Serenissimo Principi ac Domino D. Maximiliano

Aemyliano Regi Boiemiae Archiduci Austriae et Domino suo Clementissimo.

Philippus Melanthon.

S. D. Inclyte et Serenissime Rex, Domine Clementissime. Mirabiliter et colligit et servat Filius Dei Dominus noster lesus Christus Ecclesiam aeternam inter imperia horribiliter tumultyantia, in hac vita. Et interdum addit Ecclesiae salutares Reges et Principes, ut propagatio doctrinae magis fieri possit. Tales fuerunt David, Salomon, Iosaphat, Ezehias, Iosias, Cyrus, Constantinus, Theodosius et alii quidam. Huic coetui, qui et Deo carus est in tota aeternitate, et salutaris fuit Ecclesiae, ut et Regiam M. Vestram adiungat Filius Dei, toto eum pectore oro. Sic in Psalmo concionatur Deus Regibus: "Et nunc Reges intelligite. Aperite portas Principes vestras." Omnino iam opus est Europae Domino, qui in tantis tenebris Pontificum, de Ecclesiae salute cogitet, et multorum mentes intuentur. Oro autem ipsum Filium Dei Dominum nostrum Iesum Christum crucifixum pro nobis, et resuscitatum Custodem Ecclesiae suae, ut M. V. semper gubernet, et prolegat, et faciat, ut M. V. sit organum salutare universae Ecclesiae ad posteritatem. Idem veris gemitibus et precibus petere multos pios homines non dubito. Bene et feliciter valeat Celsitudo Vestra. Die 4. Iulii 1556.

411. No. 6055 . (Vol. VIII. p. 826.)

24. Aug.

Comiti N.

Huius epistolae apographon a Conrado Ulmero ex autographo Melanchthonis factum et fere decimo anno post auctoris mortem literis ad Bullingerum missis insertum est. Has Conradi literas, quae in Collectione Simleriana Tigurina (S. Msc. 88.) asservantur, mihi describendas Clar. Voegelinus benigne curavit.

Epistola Conradi Ulmeri Schaph. ad Bullingerum.

Venerande in Christo pater.

Cogitanti mihi de Colloquio Theologorum instituto, forte incidit Rpistola D. Philippi Melanthonis piae memoriae, praeceptoris mei, ante decennium ad comitem mihi notissimum scripta, in qua haud obscure suam de Eucharistia sententiam et de colloquio spem explicat. Eam tibi, sicut ex autographo descripsi, in praesentia mitto. Verba sunt:

Illustri Domino N. Sapientia et virtute praestanti, Domino suo reverenter colendo.

S. D. Illustris Domine N. Non, si tantum fundere lacrymarum possem, quantum aut Albis noster aut Rhenus undarum voluit, exhauriri meus dolor posset, quem circumfero annos plus viginti, praecipue propter unam controversiam, cuius impeditur explicatio, non propter obscuritatem, sed propter alias caussas. Ceterae controversiae ita diiudicatae sunt, ut quaerentes veritatem, nihil ambigant. Nec obscura est sententia veteris Ecclesiae in illa controversia, de qua inter se adhuc dimicant nostri. Quare scripsi Illustri viro, Domino Laski, sperare me, Principes convocaturos esse conventum docentium. Id si non fiet, tamen privato officio convenire debere multarum Ecclesiarum Doctores, ut moestissimae Ecclesiae Dei vulnera, quantum possunt, sanare studeant. De his ipsis rebus spero me vobiscum coram collocuturum esse. Bene et feliciter valete. Die Bartholomaei 1556.

Philippus Melanthon.

412. No. 6064 b. (Vol. VIII. p. 835.)

1. Sept.

Matth. Flacius Illyricus ad Melanchthonem.

Haec epistola, de qua disserunt Christ. Aug. Salig in libro Bulftanblet historie der Augspurgischen Consession. P. III. p. 226 sq., G. J. Planck in l. Geschichte der Entstehung, der Beränderungen und der Bisdung unseres protestantischen Lehrbegriffe. Tom. VI. p. 30 sqq., et Guil. Preger in l. Rabthias Flacius Juhrieus und seine Zeit. Tom. II. p. 24 sq., nondum edite est, cons. Planck l. l. p. 40. not. 34.: "Der vom 1. Sept. datirte Brissist noch nicht gedruckt, aber Salig, der ihn unter den Aften dieser Bergleichs handlungen in der Bossenbüttlischen Bissistels fand, hat einen Auszug gegeben." Saligius l. l. p. 226. not. i. haecce adnotavit: "Epistola Flacii ad Phil. Melanehthonem missa d. l. Sept. 1556. per quendam Scholasticum Vol. MSto 64. 11. Extr. s. 133. incipit: Cogitanti mihi de impedimentis cet." Fortasse continget mihi, ut hanc ineditam epistolam in Appendice huius libri edam. — Melanchthonis epistola, qua illi d. 5. Sept. respondit, exhibetur in Corp. Res. Vol. VIII. p. 839 sqq.

413. No. 6074 b. (Vol. VIII. p. 848.)

17. Sept.

Io. Calvinus ad Melanchthonem.

Hanc epistolam ex autographo, quod in Collectione epistolarum Landeshutiana invenitur, primum edidit Dav. Schulz in Iligenii Ephemeridibus: Zeitschrift für die historische Theologie anni 1832. Fasc. II. p. 224—226. — In anglicam linguam translata legitur in Letters of John Calvin compiled from the original manuscripts and edited with historical notes by Dr. Jules Bonnet. Vol. III. p. 293 sq. — Media eius pars (Dum hie sum — — quibus cordi est ecclesiae tranquillitas.) germanice versa affertur a Paulo Henry in libro: Das Ceben Johann Calvins des großen Reformators. Tom. III. P. 11. p. 106.

Clariss. et reverendo viro, D. Philippo Melancthoni, fido ceclesiae doctori, et amico apprime honorando.

S. Huc me traxerunt dissidia, quibus ecclesiolam linguae nostrae, quae hic est, iam toto fere biennio laceravit Satan: ut iam ultimum fere discrimen instaret, nisi quam citissime allatum esset remedium. Ex quo urbem sum ingressus, nulla respirandi data est libertas. Quasi vero parum mihi esset in hac re negotii. insanus quidam Velsius¹), ad quem bis scripsisti, novis tricis nos implicuit. Sed eius importunitati tantum biduum dedimus: in sedandis illis discordiis, quae diuturnitate temporis altas radices egerunt, assidue adhuc distringor. Itaque brevitati literarum ignosces, quia, dum ad coenam venirem, mihi dictum est, cras mane nuntium discedere. Quamquam de petenda venia minus laboro, quod ex silentio tuo colligo, non adeo abs te meas literas expeti. Et tamen ita persuasus sum non modo de tua aequitate, sed de amore erga me vero . . (ac?) sincero, ut officium meum tibi in hac parte jucundum esse nen dubitem. Dum hic sum, ex quibusdam tuis ad amicos literis intellexi, quantopere te excruciet immanis istorum ferocia, qui non sine exitiali ecclesiae iactura rixis et contentionibus pascuntur. Quamvis autem quidam te privatim exerceant, tament pro tua pietate communibus malis te gravius affici et diutius torqueri arbitror. Ergo ne diutius tanta intemperies impune grassetur, remedium, quod tibi placere gaudeo, mature adhibendum erit. Ac vobis conventus eo magis expetendus est, quo pertinacius eum repudiant, imo quo furiosius ab eo abhorrent. Principum quidem partes erant, illos pertrahere, quia sponte nunquam descendent. Sed dum principes aliis forte rebus nimis occupati cunctantur, alios etiam forte invidiae metus retardat, bene tu et orudenter privatis consiliis instituendum esse colloquium censes: modo cordate, quod scribis, exequamur. Neque vero expectandum est, dum multi se adiungant: sed, ubi signum ostenderis,

¹⁾ De hoc lusto Velsio vide Saligii librum supra p. 396 ad no. 412. laudatum Tom. II. p. 1140 sqq. not. x.

convenient, quibus cordi est ecclesiae tranquillitas. Utinam ad Palatinum venisses, quem bonis sanisque consiliis initio regi, magnopere interfuit. Ac si qua se offerat occasio, praestat sero quam nunquam. Quidquid tamen statueris, rogo te et obtestor, ut me quam primum certiorem facias. Vale, praestantiss. vir et mihi semper ex animo venerande. Dominus te semper virtute sua sustineat, spiritu gubernet, praesidio tueatur. Saluta amicos, si qui isthic sunt.

Francofurti, 17. Septembris 1556.

Ioannes Calvinus tuus.

414. No. 6074 b. (Vol. VIII. p. 848.)

18. Sept.

Ioannes a Lasco ad Melanchthonem.

Ex Epistolis ad Camerarios MSc. in Bibliotheca Cl. Meisteri Pastoris Kunae. Apographon Clar. Viro Voegelino debeo. — Haec epistola in Collectione epistolarum Ioannis a Lasco, quam Cl. Gerdesius in Scrinio Antiquario edidit, desideratur.

(Inscriptio deest.)

S. In communi nostro dolore satius fore putarem, Vir sanctissime, si nostra vulnera placide et amanter contractemus, quam permittamus callum illis nostro silentio obduci: quod difficiliorem forte postea reddat illorum curationem. Etsi autem dolorem augeat fere quaecunque tandem vulnerum contrectatio: praestat tamen illa curari, et contrectationis dolorem perferre, quam pus in illis alere. Nihil dubito tibi dolere hanc Ecclesiarum dissociationem, mi Philippe (cui enim bono non doleat?), sed quid prodest doluisse, nisi quaeramus remedia? Quare gaudeo abs te proponi remedium: et te testari, quod (etiamsi alii cessent) tuo tu hac in parte officio deesse (?) nobis. Assentior autemt ibi, nullum esse posse aptius remedium malo huic, quam moderatum aliquod piorum ac doctorum hominum colloquium. Nam de communibus Synodis (ut nunc sunt tempora) cum Nazianzeno plane sentio. Idem sentit et Calvinus, qui hic iam nobis adest, suoque se officio defuturum hic non esse pollicetur. Nec sunt defuturi plures huic negotio, si modo procedat. Sed tuum erit, illud promovere. Hoc est, de loco et tempore colloquii habendi statuere. Nostri quidem optarent, id hic haberi posse propter Helveticas, et illis adiunctas Ecclesias: quibus alibi vix tuta essent itinera, huc vero commodius pertrahi possent. Sed

et locum et tempus tibi statuendum permittimus. Hessum nihil dubito approbaturum esse nostrum hoc consilium, et plerosque alios nobis hic vicinos Comites, quorum non postremus est Eraccensis Georgius: qui mihi tuas ad se literas transmisit, et ego lli meas vicissim. Palatinus Elector, Vir alioquin bonus, nobis propemodum abreptus est ab iis, qui τὸ πανταχοῦ εἶναι τὸ σῶμα acerime propugnant. Quod ad me attinet, optarim accelerari posse colloquium, priusquam me in Patriam conferam. Multum enim a res Patriae quoque meae prodesse posset. Et posteaquam nunius meus nondum rediit, vereor ne hanc hiemem adhuc hic haerere cogar. Vale, et oro, ut me de tuo animo facias primo quoque tempore certiorem.

Dominus det nobis Spiritum resipiscentiae (qua parte peccanus,) et impertiat¹), ut pariter omnes errata nostra agnoscamus, corrigique patiamur. Doctrinae dissidia, per eius gratiam, componamus omnia, et abalienatos aliorum ab aliis animos amice conciliemus. Utque per nos hic omnes aliud non quaeratur, quam gloria Dei, Regni Christi in eius Ecclesia propagatio, et increnenta mutuae inter nos dilectionis ac caritatis Christianae. Amen.

Raptim Francosurti d. XVIII. Sept. 1556.

I. a Lasco manu propria.

115. No. 6086¹. (Vol. VIII. p. 861.)

1. Oct.

Thomas Blaurerus ad Melanchthonem.

Hace epistola, quam Blaurerus ad Melanchthonem per Onophrium Hurnsium misit, invenitur in Mscr. Vol. VIII. p. 251. Tabularii Hottingeri Bibliothecae Carol., in Epist. Mscr. Vol. VIII. p. 103. Bibliothecae Sangallensis Civicae per amanuensem scripta. Eins apographon Clar. Voegelinus benigne ad me misit.

Thomas Blaurerus D. Ph. Melanchthoni.

S. Nunquam non versatur mihi in oculis vel candor ille in ne tuus olim obortus iuventuti meae, vel illud venerandum nomen 'hilippi nostri, quod gerebamus in labiis commune sodalitio lierario eius aetatis, cuius me recordatio etiam nunc oblectat et enescentem iam reficit. Et haec quidem memoria repetens oriinem crebro solicitat animum renovare consuetudinem meam ad aliquid subinde scribendi, ne vel oblitus videar tuorum in me

¹⁾ impertiat,] in autogr. legitur: pars:

longi temporis beneficiorum, vel memor etiam cum ulla animi offensione, quae enim nuper ad te scribebam fortasse non consentanea vestrae Scholae, in Ecclesiarum publicam tranquillitatem, non ut essent adversa tibi, submonebam. Ausus etiam sum poematibus meis testari et declarare velle meum in te studium, quasi id esset officioli aliquid, cum gratias agere debeant Musac, si a doctis vel legantur. Velim igitur tale quid esse Literas meas, quae ad te dantur; nam legi illas abs te volo, ut honori ducant, nec importunius exigunt responsum; tuas enim tametsi avidissime ian diu expecto non tamen provoco ad certamen, sed ut amicas nostrique vicissim memores desidero. Fortasse exilii istius volustarii mei locum ignoras, qui situs est in Tigurinorum agro solitarius propemodum, et commodus privato iam mihi agriculturae et Sacris Literis dedito, ibique meditor de pace et concordia Electorum Dei, quae si vita superstite absolvantur, sic edam, si tibi ceterisque luminibus non displicuerint. Tuis autem Literis si me ut olim fueris dignatus, ad Bullingerum illas dabis, quem vise interdum, Virum dextrum et valde studiosum tui, cui si multi ex praeclaris essent similes, nulla gravis simultas esset in Christi candidatis, qui nunc mutuo zelo se rodunt capitum doctrinae pietatis summam posthabentes elementariis superstitionibus suis admodum adversis Christi et Mosaicae primori tabulae. Quorum ineptam vehementiam etiam nunc te per servatorem communem, Philippe, rogo, ut mitiges apud eos, qui te venerantur et colunt Venit mihi nuper in manus Elegidion tuum, quo me olim iubebas memorem tui inspecto pinace, quem dabas, commendare Philippum divinae Christi pietati. Id quo studio fecerim et pergam facere opto, ut sentias, meque mutuis votis ut apud eundem insinues. Vale mi observande et dulcis amice. Datum in fundo meo secus patriam urbem, unde exhausta vindemia revertar ad meos. Calendis Octobris 1556.

Te saluto Ambrosii fratris nomine, Christum praedicantis apul Biennam, quam Bielam vocant.

Thomas Blaurerus tuus.

416. No. 6087 b. (Vol. VIII. p. 866.)

5. Oct

Francisco Dryandro.

Ex Io. Fechtii Historiae ecclesiasticae Seculi XVI. Supplemento (Fracefurti et Spirae 1684. 4°.), ubi in Epistolarum theologicarum Partell. (ab a. 1550. usque ad a. 1560.) p. 59 sq. no. XL. haec epistola legitu.

Viro optimo, D. Francisco Dryandro, Fratri suo carissimo, Augustae vel Argentorati.

S. D. Carissime Frater. Meministi dulcissimam vocem: Cirivallat Angelus Domini timentes eum. Hic Angelus Filius ipse aeterni Patris, et te et tuam domesticam Ecclesiam proteget. texit hactenus. Saepe aspiciens meas parvas filiolas, et graam filiam, cogito, ut vagantibus in ludaea petulantissimis mibus, Syriacis, Aegyptiis, Arabicis, Parthicis, tamen Deus texit riam, sororem eius, et multas forma, sapientia, virtute praestan-, cum praesidia humana nulla haberent; ita et nunc Ecclesiae iquias in his nostris exiliis et miseriis custodiri, cum quidem turbulentis temporibus tueri nos leges politicae non possint. as literas avide expecto et flagito. Post Baltici Gorgiae acchar zui comictomariar nunc senex Italus, Stancarus, novos tultus excitat. Contendit, Christum tantum humana natura Media em esse, zai žyei allas tivas kovoologias. Heri de ipso ad ectorem Marchicum scripsimus. Sed me ab his rixis brevi mors erabit. Prius tamen colloqui tecum cupio. Et non despero coljuium. Nunc retineor novi belli Saxonici initio, quod adhuc est vouaria. Sed metuo maiores motus. Comes Mansfeldensis, Alrti filius, indixit bellum Episcopo Magdeburgensi. Bene vale et scribe. Die 5. Octobris, Anno 1556.

Philippus.

17. No. 6099 . (Vol. VIII. p. 876.)

18. Oct.

Martino Schellingio, Martini filio.

In Codice MS. Bibliothecae Seminarii regii theologici Witebergensis continetnr (fol. 22s—27s) no. 3. Index epistolarum Melanchthonis variis libris insertarum. In hoc fol. 24s no. XI. epist. 101. memoratur hicce liber: Mart. Schellingii parentis de praesentia corporis et sanguinis Christi in eucharistia institutionum libri III. Wittebergae 1576. 8°, in quo pl. B. fol. 1. 2. legitur haes Melanchthonis epistola ad Mart. Schellingium M. filium Witt. die Lucae 1556. data, incipiens a verbis: "Si existimabis, fratri dandas". Hunc librum nondum inveni.

18. No. 6111 b. (Vol. VIII. p. 894.)

1. Nov.

Henricus Bullingerus ad Melanchthonem.

Hace epistola invenitur in Epist. T.2. p. 335. loculo C. in Tabulario Ecclesiae Tigurinae ex copia per Ludovicum Lavaterum amanuensem Bullin geri. Apographon Clar. Voegelino debeo.

Ad Philippum Melanchthonem.

S. D. Reverende vir et colende carissimeque frater Gratissimae mihi fuerunt literae tuae'); cum quod ex animo te diligam et magni te merito faciam, et ea de causa non possint non carissima mihi esse tua omnia, tum quod intelligo, quantopere diligas filium meum Heinrychum, quem modis omnibus iuvare satagas?). Praedicant hoc sane de tua humanitate filii mei ad me literae: praedicat id ipsum plenissime egregius iuvenis magister Collinus. Proinde gratias, quas possum maximas tuae pietati ago, et cum tantum beneficium rependere non possim, Deum Patrem omnium bonorum remuneratorem ex animo oro, ut tibi et familiae tuae benedicat. Si quid tamen mea mediocritas unquam mereri poterit, et me ipsum et omnia mea tibi et tuis offero. Ac tuam pietatem obsecro, ut digneris porro filii mei pater esse ipsumque fideliter instituere, ut non tam doctus, quam integris moribus et modestus aliquando in patriam redeat. Cum autem intelligam, illi gradum non posse obtingere (quod et te suspicari video) absque molestis et calumniis multorum, malo illum sine gradu doctum, tuo imprimis aliorunque doctorum virorum testimoniis ornatum, ad nos redire. Tanti hoc fecero, quanti totius Scholae (licet hanc magni faciam) testimonium. Proinde vix credas, quantum in animo meo dolorem tui moerores excitarint, ex quorundam male gratorum pravis concepti³) studiis. Dominus compescat bellaces illas mentes, prohibeatque, ne in senio eiiciaris in exilium, satius tamen fuerit eiici in exilium, quam tantillum cedere veritatem Christi adulterantibus. Moses, insignis Dei servus, potius elegit multis affici simul cum populo Dei, quam temporariis peccati commodis frui, maiores arbitratus divitias, probrum Christi, quam Aegyptiorum thesauros. Ac scimus in exiliis, nec Mosi, nec Patriarchis, nec Prophetis, nec ipsi Domino nostro defuisse quicquam. Nihi et ego optarem magis, quam videre te, et colloqui tecum suaviter. Dominum lesum Christum oro, ut, quod salubre est suae ke clesiae, fiat. — Damnamus hic medis omnibus Cynici illius Pregensis 1), falso Iesuitae dicti, dogma impiissimum, Christum Iesu nunc non esse intercessorem in coelis. Credimus, et mordicus retinemus, quod nos, hac in re, dilectus Domino Apostolus Ioanes

¹⁾ Has literas d. 16. Sept. datas vide in Corp. Ref. Vol. VIII. p. 847 4.

²⁾ satagas] sie pro: satagis?

⁸⁾ concepti] sic scripsi; apographon mendose: conceptis.

⁴⁾ Simlerus adnotavit : Canisli.

docuit in sua canonica prima, capite secundo. Neque aspernando arbitramur, quae S. Aurelius Augustinus in ea verba scripsit. Placent denique, et probamus, quae tu ex Scripturis, ex Cypriano et Eusebio consignasti in chartam, pro qua tibi maximas ago gratias. Oremus sedulo Dominum, ut is pacificare et conservare dignetur Reclesiam, quam suo sanguine redemit, et sibi ceu peculium consecravit. Commendat se tibi clarissimus vir D. Petrus Martyr tui amantissimus. Salutat te D. Laelius, cuius parens hac aestate mor-Salutant te amicissime D. Theodorus Bibliander, tres nei generi, Zwinglius, Lavatherus et Simlerus, Gualtherus item affinis, D. Collinus senior et reliqui fratres et Symmystae. Ardet Italia bellis a Pontifice excitatis. His se implicat Rex Galliarum. Distracta est tota Italia factionibus, ut magnae hinc sint calamitates metuendae. Dominus Iesus proturbet tandem truculentam hanc bestiam e sede pestilentiae, et colligat dispersas suas oviculas. Vale aeternum, vir reverende, et frater carissime. Dominus benedicat tibi, et familiae tuae.

Tiguri prima Novembris 1556.

Bullingerus tuus ex

419. No. 6132 b. (Vol. VIII. p. 921.)

die brumae.

Ioanni Gudeno.

Hanc Melanchthonis epistolam primum editam in J. D. Koehleri libro: Bie besonderen Berdienste herrn Christophs von Steinberg (Göttingen 1743. 4°) p. 14. denuo Frid. Koldewey recudendam curavit in Ephemeridibus Zeitschrift für die historische Theologie anni 1872. Fasc. IV. no. XIII. p. 542—545. addita longiore annotatione, in qua de Joh. Gudeno et Christophero a Steinberg disserit.

Reverendo viro, eruditione et virtute praestanti D. Iohanni Gudeno, docenti Evangelium in inclyta urbe Brunsviga, fratri suo colendo.

S. D. Reverende vir et carissime frater. Ut vestra interretatio¹) quam primum prelis nostrorum commendetur, non solum obis, sed multo magis ipsis typographis et iis, qui sumptus prae-

¹⁾ Lutheri in Genesin communtarii latine scripti prior pars a Basilio sabro, altera a Gudeno in vernaculam linguam translata. Hoc opus fere extente anno 1558, primum prodiit.

bent,¹) prodesset. Ac scripsi nuper ad nobilem virum et virtute praestantem *Christophorum Steinbergium* me allocutum esse eos, qui sumptus praebent. Nunc quoque praesente tuo filio eos allocutus sum. Respondent se tradituros prelis vestras lucubrationes statim post mercatum Lipsicum, ac vellent de munere vobis dando coram cum utroque aut altero colloqui. Ego pacisci cum eis nos soleo. Operas quantum possum adiuvo et adhortor, ut rationem habeant laborum, quos sustinent autores lucubrationum, quo in genere profecto aliqui ex nostris mediocriter officiosi sunt. Sed temporum miserias videtis. Ero tamen hortator, ut pietatis significationem ostendant.

Filio tuo, Deo iuvante, quam primum erit occasio, trademus locum docendi. Bene vale. Die brumae 1556.

Philippus Melanthon.

420. No. 6133 b. (Vol. VIII. p. 922.)

12. Dec.

Balthasaro a Zaschwitz,

Haec epistola exhibetur in Clar, Viri Emilii Friedbergi libello: Aus der protestantischen Eherechtspflege des sechszehnten Jahrhundeste. Mit ungedruckten Briefen und Bedenken Melanehthons. [Besonderer Abdruck aus der Zeitschrift für Kirchenrecht. Jahrg. IV.] (Tübingen 1864. 8.) p. 6 sq.

Dem Edlen Ermueften und gestrengen Balthafar von Baschwig meinen gunftigen Juntern 2c.

Gottes gnade durch seynen eingebornen Sohn Jesum Christum unsen heplandt und wahrhafttigenn helser und ehn kunsstiges newe frolich jar, Eder, ehrnuester und gestrenger Jungker, Ew. Ehrueste weiß, das ich vor diese Beitt dieses allehn als ehn geringes erinnertt habe, das die Ehe nicht ill getrennett werdenn, so gleub ich auch, das die Treinnung in keinem wege vorgenommen wirtt, was aber die straf belanget, ist mein vorbitt vorgestig darumb ich den Wolgebornen und Edlen Grauen und herrn, Grauen zu Stolbergk 2c. geschrieben habe; das man durch beimaals durch den durchlauchtigen, hochgebornen Fürsten, Fürst. Wolfgang zu Stolberg das der halt oder andere Fürsten und Grauen bitten sollt; weitter geburtt nichts p

¹⁾ In privilegio d. d. 3. Aug. 1558. huic interpretationi praefixo neminantur Barthel Vogel, Conrad Rhüel et Christoph Schram.

un, Der Allmechtige Gott wolle die fach zu gutten ende bringenn, und w. Chrueft bewahrenn.

dat. 12. December 1556.

E. Chrueft williger

Philippus Melanthon.

21. No. 6133°. (Vol. VIII. p. 922.)

18. Dec.

Ioanni Sturmio.

Hanc epistolam ex apographo Seculi XVII. primum edidit Rev. Vir Car. Schmidt in Niedneri Ephemeridibus: Bettfcftft für die historische Thecelogie anni 1846. Fasc. III. p. 440 sq. epist. 12.

Phil. Melanth, Ioanni Sturmio.

Etsi seni cum coniuge et filiabus orbatis matre filia mea, proul proficisci aerumnosum est, tamen ego quidem si ad vos acederem, non iudicarem me in exilium ire. Quid enim mihi dulius esset, praesertim in hac senecta, quam in illo pulcherrimo petu 1) tot virorum praestantium sapientia, eruditione, virtute, ce divina, quotidie audire sermones gravissimos, et vere γηράων πολλοίς διδασχόμενον? Quare gratias vobis omnibus habeq. ni me ad vos accersitis. Etsi autem quotidie exilium expecto, men nunc quidem iudicii expectatione retineor. Principes quim, postquam audiverunt me publico scripto refutaturum esse acianas calumnias, ostenderunt se dirempturos esse hanc litem; assuride est Anhaltinus senior. Meministi me olim scribere immdere mihi Theraminis fatum qui a collegis interfectus est. si . . . 2) multa vetera exempla cogito, tamen domesticum Caaionis mihi magis in conspectu est. Si talis erit huius conlii exitus, ut discedere cogar, bene mecum agi cogitabo. Si ild accidat durius, oro Filium Dei, ut me gubernet et protegat. ie in re nunc et hoc incommodum accidit, quod Camerarius et eus gener Peucerus absunt expatiatum Noribergam; sed spero dituros ante diem iudicii. Cum ergo me his compedibus retiri intelligatis, alium quaeretis lectorem theologum; nec puto ud vos esse) alios magis idoneos quam ego sum. Qui mei la-

¹⁾ scil. Colloquii Wormatiensis.

²⁾ Vox h. l. in apographo scripta ab editore legi non potuit.

³⁾ esse] Schmidt suspicatur pro eo esse legendum: non esso.

bores, quae voluntas fuerit in explicatione multarum controversiarum, quas ex magna caligine et confusione, Deo iuvante, non sine periculis evolvi, tibi et aliis multis doctis viris iudicandum relinquo, ac Dei beneficio tranquillo animo sum, conscientiae meae testimonio et vestris iudiciis confirmatus. Et Filium Dei oro ut me regat, et Ecclesiam sibi apud omnes colligat ubi est studium veritatis. Hunc tabellarium meo sumptu ad vos misi, et quia ante scripsi me missurum esse, et quia vobis notas esse meas aerumnas tanquam synceris amicis volui. Bene vale et rescribe. Die Luciae 1556.

ANNO 1557.

422. No. 6143 b. (Vol. IX. p. 5.)

1. Jan.

Christophoro Iulio.

Hanc epistolam e Professoris Van de Velde Apparatu Melanchthosians primum edidit Aug. Scheler in Naumanni Serapeo anni 1867. No. 8. p. 115. epist. 16.

Clarissimo viro, sapientia, eruditione et virtute praestanti Demino Christophoro Iulio, doctori iuris, patrono suo colendo.

Extat apud Clementem Alexandrinum vetus iustitiae definitio et dulcissima, si recte intelligatur. Iustitia est societas, qua se Deus nobis communicat et est aequalitatis conservatio; demucrin έστὶ ποινωνία θεοῦ μετά ἰσότητος. Duas iustitiae partes complectitur; alteram quae est lux, qua Deus et agnoscitur et sese nobis communicat, alteram vero quae est ordinatae aequalitatis inter homines conservatio. Utramque autem cum et intelligas et habeas, non dubitavi ad te scribere de causa iusta amici Nostri viri docti, qui et studiis doctrinarum utiliter servit et multoren virorum opitulatur, Viti Winshemii Doctoris Medici. Debetur ei annua pensio iusta emptione constituta vivo bono principe merchione Georgio in praefectura Hohenek in pago Lenkersheim. Ex praefecture cum postea pervenerit ad Marchionem Albertum, belle impedita est pensionis numeratio, qua quidem praecipue alenda fuerat mater D. Viti in ultima senecta. Etsi, magnis detrimentis adfecta est respublica vestra, tamen ut initio necessariae defensionis causa iusta arma sumpsistis, ita nune quoque poet bellum

scimus vos non velle populum ex iustis possessionibus excuti, sed velle belli finem esse pacem et supplicum conservationem. Orat igitur doctor Vitus, ut amplissimi senatus Noribergensis sententia perficiatur, ut rursus sibi debita pensio numeretur. Kamque rem ut consilio et autoritate tua . . . . valde Te oramus. Causa iusta est et Deo grata et . . . haec pietas reddere pensionem, ut et vidua mater ali et filii procedere in doctrinarum studiis possint. Haec officia te virum eruditum et iustum libenter adiuvare non dubito. Bene et feliciter vale. Cal. Ianuarii anni 1557, qui utinam faustus et foelix sit ecclesiis et earum hospitiis et Tibi et tuis.

Philippus Melanthon.

423. No. 6165 b. (Vol. JX. p. 35.)

21. Jan.

Franc. Hotomannus ad Melanchthonem.

Ex hocce libro: J. F. A. Gillet, Crato von Crafftheim und feine Freunde (2 Theile. Frankfurt a. M. 1860, 1861. 8°) P. II. p. 406 sq. No. 10. ex apographo.

Clarissimo viro, venerando Parenti meo, D^{no} Philippo Melánchthoni Witchergae

Franc. Hottomannus S. D.

Venerande Pater, Gratiam tibi pro singulari tuo in me beneficio habeo, quantam possum maximam, habebo quoque dum vivam Vix dici potest, quantam voluptatem mihi testimonium hoc de familia nostra tuum attulerit. Quod si spes, quam de tuo adventu mirificam omnes concepinus, nos fallat, non diffido, quin aliquando istuc sim, tum tui salutandi tum Otmannorum nostrorum visendorum caussa, excursurus. Si qui tamen literati essent et verae religionis cultores, ad eos ego lubenter, si mihi autor esses, scriberem interea quasique aditum ad eorum amicitiam tentarem. Quanquam ut ad nos venias, quod ardentibus votis expectamus, quum ex te plura de iis audiero et ex clariss, praestantissimoque viro, genero tuo, quem tecum exoptamus, nomina sedemque primariorum cognovero, vix tamen teneri potero, quin ad illos evolem. Bartholomaeum tuum commendationibus onustum una cum comitibus suis in viam deduxi eique Gallum utriusque linguae peritum comitem adiunxi. Rum tamen antea monui, scriptum mihi Lutetia fuisse, Regio edicto sancitum, ut peregrini omnes e regno intra certos dies demigrarent. Tanta foederis istius quinquennis fuit constantia. Verum insanire illos sinamus, dum spartam, quam Dei beneficio nacti sumus, tueamur. Mi praestantissime et charissime Pater, intelligo, te miris modis ab istis πρεωφώγοις vexari. Vindica te, quaeso, tandem aliquando in libertatem et hunc postremum aetatis tuae divinitus exactae actum omnium efficito praestantissimum. Habiturus es hac in civitate Senatum omnium clementissimum et liberalissimum, col-Enitere quaeso, w legas et scholasticos tui observantissimos. tandem istis tragoediis finis aliquis imponatur, quae tam misere Helveticas et Germanicas ecclesias disiungunt. Auctoritas apud Principes nominis tui permagna est; in te uno secundum Deum posita haec spes est. Incumbe igitur in hoc negotium, ut facis, et priusquam ad patris coelestis complexum conscendas, hoc illi officium praestato. nihil in istiusmodi hominibus aeque mihi displicet, quam quod universam suam religionem hac sola in re collocant. Dissentiat aliquis, quamvis integre et sancte partes omnes caeteras religionis colat, anathema est. Contra, qui consentiat, omnibus eius flagitiis connivetur. Genevensis ecclesiola, unde innumeri quotidie martyres in Gallia nascuntur, pro exsecrabili sentina numeratur. Quod ego, nisi verissimum vel nuper magno in negetio exploratum habuissem, non scriberem. Sed hie dolor meum animum exulcerat. nam multis in locis Galliae nocturni piorum conventus, seminaria martyrum redundantia, disciplinam ex illa ecclesiola suam hauserunt. Te igitur, venerande et observande pater, per sanguinem Del nostri Iesu Christi, cui tu tam diu fideliter ac fortiter inserviisti, obsecro atque obtestor, ut his malis remedium aliquod primo quoque tempore, quoad poteris, adhibeas et eam vian, quam puto esse eompendiariam, te scilicet in libertatem vindicandi, Mi colendissime ac venerande pater, vale meque tuis in precibus commendatum habeto. Uxor et filioli duo tuam Amplitudinem reverenter salutant. Si verum est, quod illa suspicatur, spero me non modo in te patrem, verum etiam compatrem habiturum. Iterum vale et salve cum excellentissimo domino, genero tuo, atque universa familia. Argentorati. XII. Cal. Febr. 1557.

424. No. 6233 . (Vol. IX. p. 143.)

20. April.

Ralthasaro a Zaschwitz.

Hanc epistolam ex autographo primum edidit Clar. Friedberg in libelle supra p. 404. no. 420. recensito p. 7 sq.

Ew. Edlen Ernueften und geftrengen Balthafar von Baswis, meinen gun= ftigen Juntherrn, ju eignen handen.

Sottes gnad durch seinen Elngebornen Son Ihesum Christum unsern beiland und warhafftigen helster, der ihm gewistlich Ein Ewige Rirchen im menschlichen geschlecht, durchs Euangelium und nicht anders, samlet, zu vor, Weler, Eruester gestrenger Junkter, Ewer Erenuest gesante schrifft hab ich geslesen, und ist mein Einseltig und treues bedenken dieses,

Erfilich das Ewer Erenueft fich gur ftraff erbeut, wie foldes in Ewer Erenueft fchriffte gemeit ift,

Darnach das gleichwol unterthäniglich gebeten worden, das unser gnedigker herr zc. wolle gnediglich den kunftigen kindern zu Ehren, Ein Disponsatio willigen, die s. c. s. g. 1) mochte mit radt anderer auch verstendigen stellen lassen, denn ich auch in dieser meinung binn, das s. c. s. g. dieses, nach der Ehestisstung thun mogen, und das solches dem gewissen zu trost und den kindern zu Ehren zu thun sep, also auch das s. c. s. g. in betrachtung der personen gewissen, und Ehren, in solchem sich gnediglich erzeigen werde.

einlegen, dieses achte ich fur unfruchtbar, und mochte die sach dadurch weitleussiger werden und hatt ein schein, als woll man ein loch machen in die
landordnung, sondern ist viel bequemer, das Ewer Eruester Bitt, unser gnädigster herr, wolle selb gnädiglich bedenken und bedenken lassen, was von der
dispensacion unterthäniglich gesucht wirt, denn Ewer gewissen, und Ehren seh
daran gelegen, dises gles zeig ich Ewer Erueste treuer wolmeinung an, und
stelle es in Ewer Erenuest und ander den Ewer Erenuest vertrauen weiters
bedenken, hab auch nicht schewe das diese schrifft andern verstendigen surbracht werde,

Und wollen Ew. Ernueste ihr gewissen nicht betruben, sondern Ew. Erenueste, und Ew. Erenueste Edle und tugendsame hausfrawe wollen in frohlichen gewissen semptlich Gott anruffen, der allmechtige Ewige Gottes Son Ihesus Christus, der gewissich ihm eine ewige kirchen durchs Euangelium samlet, wolle Ew. Erenzuest und Ew. Erenzuest und Ew. Erenzuest und Ex. Erenueste Edle tugendsame hausfrawe an seel und leib sterken, datum 20. Aprilis 1557.

Em. Erenueft

williger

Bhilippus Melanthon.

¹⁾ i. e. Seine Churfürstlichen Gnaben.

²⁾ Friedberg ad h. l. haec adnotavit: "Fom Jahre 1557. datiren auch die Sächs. Generalartikel. Richter Kirchenordnung 2, 178., nach welchen die hier vorliegende Affinität allerdings zu den verbotenen Graden gehört.

425. No. 6254 b. (Vol. IX. p. 159.)

24. Maii.

Martino Chemnitio.

Hanc epistolam Baxmann ex apographo Bibliothecae Seminarii Witebergeusis in Ephemeridibus: Zeitschrift für die historische Theologie anul 1861. Fasc. IV. p. 625 sq. epist. XVI. et Koldewey ex autographo Bibliothecae Guelferbytanae in iisdem Ephemeridibus anni 1872, Fasc. I. p. 15. epist. 8. ediderunt.

Venerando viro, erudítione et virtute praestanti, D. Martino Kemnicio, docenti evangelium in ecclesia Dei in inclyta urbe Brunsviga, fratri suo carissimo.

S. D. Venerande vir et carissime frater. Sum pater net omnino ferreus nec ἀστοργος. Ideo cum sciam, quali dolore afficiautur parentes, etiam tua causa doleo. Non enim dubito, quin magnum vulnus fecerit tibi mors filioli¹). Ac plus millies cogitavi στοργάς nobis insitas esse, ut sint commonefactrices de aetemi patris στοργή erga filium et erga nos. Profecto enim ingens amor est, cum noster sit illius velut ἀντίτυπον. Sed teneamus hanc consolationem veram: Non est voluntas patris, ut pereat unus de parvulis istis. Cumque fontes verarum consolationum tibi noti sint, scribo brevius. Oro autem filium Dei, dominum nostrum Iesum Christum, ut te et nos omnes gubernet. De aliis rebus in hoc tuo luctu scribere nolui. Bene vale. 24. Maii.

Philippus.

426. No. 6261 b. (Vol. IX. p. 165.)

1. Iun.

(Commendatio.)

Hanc commendationem ex Gutberti Hugonis spographo, quod in tabulario magniducali Suerini asservatur, primum divulgavit G. C. F. Lisch in Asnalibus ab ipso editis: Jahrbucher des Bereins für mellenburgifche Cofchichte und Alterthumsfunde. V. Jahrg. (Schwerin 1840. 8°) p. 250. Nr. 14.

Exemplum literarum, quas D. Philippus Melanthon G. Hugonio Anglo commendatitias dedit.

S. D. Omnibus lecturis has literas. Ante biennium ex Anglia discessit hic Gutbertus Hugonius, patriam deserens, ne aut socius fieret crudelissimae defensionis horribilium idolorum, aut raperetur ipse ad atrocissima supplicia. Postea diu inter alios exules ho-

¹⁾ Hic filiolus Martinus a. 1556 d. 28. Maii natus, 1557. d. 9. Maii mertuus est, cum per octiduum epilepsia laborasset, vide Koldewey l. l. p. 22. act. 22.

nestos et doctos viros apud nos vixit. Et cum sit eruditus, multa legit, audivit alios, disseruit etiam nobiscum de multis doctrinae partibus. Et mores vidimus esse honestos ac pios. Iudico igitur, hunc Hagonium honestum virum esse et recte invocantem Deum, nec vagari, ut aliis insidietur, sicut nuuc multi impostores et stelliones vagantur, sed vere esse comitem exiliorum ecclesiae, quae ex multis regnis crudeliter nunc eiicitur. Oro igitur omnes honestos homines, qui adficiuntur dolore, propter ingentes calamitates ecclesiae, ut praestent huic Hugonio hospitalia officia et ostendant se, ubi possint, libenter fovere membra Christi. Ante paucos annos vir nobilis Schullenburgius, auditor noster, captus a Turcis, cum propter vulnus et famem procedere non posset, a militibus turcicis in proximum tentorium in via introducitur. Ibi tentorii dominus, qui ductor fuerat copiarum, cum videt adolescentem liberali specie, vulnus (infusis remediis) obligat sua manu. Postea et panem et butyrum praebet ac vinum. Simulque gemens ac attollens oculos in coelum, dixit lingua Heneta, quae huic nostro auditori nota est: O Deus miserere populi tui. Inde iudicabat adolescens eum virum Christianum esse. Orat igitur et ipse eadem lingua, ut se commendaret custodibus. Quod ille fecit. Cum igitur et turcica castra habeant exempla misericordiae, quanto magis nos decet, membris Christi lenire calamitates, cum quidem sciamus hac de re et mandata Dei et promissiones. Datae Cal. Iunii anno 1557.

> Philippus Mel. manu propria.

427. No. 6264 b. (Vol. IX. p. 167.)

13. Iun.

Senatui Francofordiensi.

Hanc epistolam ex duodus apographis Seculi XVI. latinis, in quorum fine legitur: "Scriptum 13. die lunii", edidit Rev. Vir Car. Schmidt in Niedneri Ephemerididus: Zeitschrift für die historische Theologie anni 1846. Fasc. III. p. 441. epist. 13. — Bretschneiderus eam germanice exhibet in Corp. Ref. IX. p. 179 sq. No. 6279. ex Pezelii libro: Relanthons Christs liche Berathschlagungen vnud Bedenden (Rewstadt an der hardt, 1869). 80) p. 490—492, udi in fine legitur: "13. die lulii."

Philippus Melanthon ad Senutum Francofordiensem.

Si Gallica et Anglica Ecclesiae quae in urbe vestra sunt, foverent errores Serveti aut Thammeri, vel alias blasphemias contra symbola fidei nostrae, aut anabaptisticum quid sentirent contra

baptismum, magistratumve et similia: tunc suaderem ego et severus hortator essem, ut quamprimum ex urbe expellerentur. Nam ad magistratum civilem pertinet blasphemiis et tumultibus huiusmodi obviam ire et delinquentes punire. Verum scio utramque Ecclesiani de omnibus articulis symboli catholici pure sentire, atque ab omni anabaptistico errore alienos esse; et quod amplius est, audio ipsos confessioni nostrae, quam Repetitionem confessionis exhibendae Tridentinae synodo vocamus, in omnibus capitulis adstipulari camque amplecti, nisi quod in unico tantum verbo substantialiter sub titulo coenae Domini haereant ac quodammodo a nobis discrepent. Quapropter suadeo et rogo ne eiiciantur. Idem suasi et petij a senatu Vesaliensi. Nam licet aliquid hic sit controversiae, christianum tamen est et pium, ipsos prius instrui at doceri, quam in exilium mittantur. Ipsos quoque audio id ipsum petere, et, ut ex aliis locis, civitatibus ac ditionibus, quae a pis regantur principibus, docti ac pii viri ad hoc negotium convocentur. Manifestum etiam est, in hac causa colloquium et disputationem esse necessariam. Homines enim nostri obscuris et peregrinis circa eam rem verbis utuntur. Necesse est igitur, ut ii. qui rebuspublicis praesunt, in id invigilent atque elaborent, ut syncera & uniformis ratio in declaratione coenae Domini tradatur. etiam nonnullos principes in hoc nunc occupatos esse, ut christianus fiat principum et doctorum conventus et colloquium. brevi nec ne fiat, necesse tamen est semel quandoque fiat. Hacc enim causa non in uno tantum loco, sed pluribus civitatibus ac regionibus controversa est. Ea propter, patres conscripti, rogo vos et obsecro per Deum immortalem, ut patienter homines illos peregrinos feratis, donec audiantur, aut donec alii priucipes et civitates de hoc ipso inter se conveniant. Quod si inquisitio fiat in alios civitatum incolas, quae quaeso turbaé et incommoda passim sunt inde extitura! Spero autem, si viri docti ac pii convocabuntur, eos facillime hunc, atque omnes alios articulos, de quibus controversia est, composituros. Etsi enim nunquam desint homines rixarum et turbarum amantes, extant tamen semper aliqui, qui si bene doceantur, pietatem ac veram religionem ament, sequantur ac revereantur. Multi sunt, qui elevationem atque adorationem approbant; alii eam non admittunt. Haec diversitas multas gignit controversias, ita ut altera pars difficulter ferat adorationem. Quanobrem necesse est rem declarari. Scriptum 13. die Iunii anno 1557.

428. No. 6267 . (Vol. IX. p. 169.)

18. lun.

Christianus III. Rex Daniae ad Melanchthonem.

Ex Erichii Pontoppidani libro: Annales Ecclesiae Danieae diplomatici Ober . . . Rirchen-Sifterie bes Reichs Dannemard. Ibl. 111. (Ropenbagen, 1747. 46) p. 350—352.

Christian ber Dritte von Gottes Gnaden, Ronig ju Dannemard et. Bir baben zweb euer Schreiben turt binter einander empfangen und eure Meinung der boch beschwehrlichen Irrunge, als des heilfamen Cacraments des Alters und Blutes unfere Deplandes und Erlofere Jefu Chrifti balben, fo ju Bremen erregt ift, verftanden, daß ihr beweget gut ju fenn, bag gottfürchtige gelehrte Ranner fich entreden, und eine eintrachtige form faffen mögten, wie von diefer Sachen ju reben, und dag ihr Erbietens ichierft euer Reinunge bermegen in Drud quegeben ju laffen, fammt vernerm Inbalt in eurem Schreiben gemelt. Run ermeffen wir wohl, daß blefe Uneinigfeit, als m Bremen entftanden, bochbeweglich : Wir achten aber, ihr habt bennoch davon auten Bericht, und daß D. Hardenbergers Schwärmeren auf den · Awinglischen Bribum von dem bochwürdigen Sacrament, gestalt berwegen, und weil hinver von dem theuren und feeligen Mann Gottes, Doctor Murtin Luthorn, und aus der Schulen ju Wittenberg, auch von andern gelehrten Gottsfürchtigen Mannern, des Zwinglii und feiner Gefellen Schwarmeren bor öffentlichen Brethum wiederlegt und verdamt, und auch alfo mit ben Reignifchen und Cachfifchen, und unfern Rirchen Gott Lob bis baber vor verbamt gehalten, und durch Gottes Gnade ben dem rechten Brauch und ichlechten Borten Chrifti bleiben werden, furt und simpliciter unfrer Rirden Betentnig, aus ter an euch überfandten Zafel gu erfeben gewesen, barauf wir benn nochmable euer Bedenden gnadiglich begehren; tonnen wir nicht erachten, ju mas Deinung über diefem Artidel von dem hochwurdigen Cacrament bes Altars neue oder andere Formulae ju reben folten nothig leun, wir wolten benn über unfre vorige befannte und angenommene Lebre nunmable erft meiffeln, ob vorbin tavon richt geretet und gelehret mare ober nicht. Es wolte auch foldes, wie wir beforgen, toch bebendlich, und nicht obne ben Schwer ber Gemiffen abgeben, niel weniger brucht und gezathen febn, bag mit ben Carramentern Colloquia über tiefem hoben und gewiffen Artiffel vom beil, Sacrament Des Mitare tes Leibes und Mutes undes Beren und Beblantes Bein Chrift ju bolten, unt folte behid nobl bebin tommen, wenn ein jeber be Warriper Gein unt Beltereftege ihm wor ment lug teppe men, daß man barüber unt form mas ericonermen finte, allemege (2011/1/10/10) mit ibnen folte bolter, is murter aud ber Anterestungen fein Ende lege, und damit feine Frude, fontern vielnufr Sautent ungerichtet werten, unt

ift ohne Robt euch zu crinnern, wie viel gutes auf den Marpurgifch und ander Colloquia gefolgt. Dag die Schwarmer fich allein bamit befleiben au Stärdung ihrer Irthumer, und nur halftarriger darüber werben, wie dann mit Johann a Laske, bie und an mehr Orten auch gefcheben. Dieweil dann nun D. Hardenbergs Irthum auf Zwinglische Meinung gerichtet, wie ibr ohne Bweiffel gnugfam verftanden, auch von ber Sachen mit euch, als der Gott Lob, rechte reine Lehre liebet und allewege ale ein getreuer Diener Bottes ber Rirchen und Schulen gefürbert, in biefem Schreiben gu disputiren von unnöthen, ware unfere Erachtens driftlicher und nuter, bag man folche Irthumer mit einem furgen Schreiben begegne, und alfo ben Lermen, ber baraus entftanden und noch zu beforgen febet, damit bampfe; und tont er ihnen dieje Sache durch Gottes Gnade, weil auf euch als einen gottfürch tigen, boch berühmten gelehrten Dann viel gefehen, viel Irthum, wie wir denn nicht zweiffeln, sondern aus ihnen dann zu euch verseben, daß ihr rechte reine Lehre werbet erhalten, und allen Schwarmern in Reiten wieder fteben, und wollen auch foldes hiemit, wiewohl wir wiffen, daß ihr über Bermogen mit Arbeit fehr beladen, dennoch in euch nochmable gangliche gefonnen und begehret haben, damit dem Schwarmer Doctor Bardenberg, in Beit wiederftanden werde. Bir haben auch an die von Bremen Chrifiliche Schwisben und Bermahnung thun laffen, und wird der Allmachtige Gnade geben, daß recht Evangelische Chriftliche reine Lehr, ohne allen Bufas und Berfile foung erhalten werbe. Bir haben auch gant gerne und mit Erfreuen geboret, daß durch Gottes Gnade, in euren Rirchen ber Lande Ginigleit if, und daß die zugleich ben der Confession obne fremde Disputation Meiben. Der Allmächtige erhalte auch uns und unfre Rirchen in Gleichnis, und werden auch allhie keine Disputationes gegen die Confession und unfre angenommene und befante reine Lehre gestattet, damit viele Frrunge abgefinitten. Der barmhertige ewige Gott und Bater unfers herrn und heplandes Befu Chrifit, wolle seine Rirche vor allem Brthum und falfche Lebre, burd feinen einigen Sohn unfern herrn, gnabiglich bewahren.

Wir schiden auch euch hineben bei Sturg-Ropff die 50 Thaler euer Pension, die werdet ihr von ihm empfahen. Wir hatten fie euch auch lingk geschicket, es hat aber Sturg-Ropff, seines Buch - Handels halben, bis dafer werzogen, das mir euch gnädigst nicht wollen verhalten, und befehlen euch dem Allmechtigen, und uns und die unsern in euer Christich Gebet: find euch mit Gnaden und Guten geneigt. Copenhagen den 18. luny 1557-

429. No. 6270 . (Vol. IX. p. 172.)

26. Iun.

Martino Chemnitio.

Hanc epistolam Baxmann in Ephemerldibus: Beitschrift fur die historische Ebeologie anni 1861. Fasc. IV. p. 626. epist. XVII, et Koldewey in iisdem Ephemeridibus anni 1872. Fasc. I. p. 15 sq. epist. 9. ediderunt. — Uterque eam, quae anni numero caret, recte ad annum 1567. referunt, conf. argumenta a Koldewey I l. p. 22. not. 23. allata.

Reverendo viro, ernditione et virinte praestanti, D. Martino Kemnicio, docenti evangelium in Ecclesia Dei in inclyta urbe Brunsviga, fratri suo.

S. D. Venerande vir et carissime frater. Heri nobiscum fuit D. Sabinus, qui cum sciret me ad te scripturum esse, iussit, ut suis verbis tibi amanter salutem optarem. Pagellam¹) tibi mitto, in qua narratio de anonymo defensore Stenkeseldiani furoris²) etiam ostendit, quantum prodesset nos coniunctiores esse ad communem desensionem et ad discernendos hostes et cives. Id cum saepe dicam, tamen accidit mihi, quod sibi accidere Demosthenes queritur, cuius verba quae³) ascribam, quia scio tibi gratissima sore. Ilaquaxalw μὲν εἰς ταῦτα, οὐ τυχὼν τοιαῦτης φιλανθρωπίας. ἀλλὰ οὐ δῆ⁴) (δεῖ?) μίγνυσθαι ἰδίαν ἔχθραν, εἰς τὰ κοινὰ συμφέροντα.²) Hunc Matthiam reverendo viro D. doctori Ioachimo et tibi commendo. Excellit ingenio et mores sunt casti et pii. Quaeso ut eum commendetis et amplissimo senatui et nobili viro Steinbergio.²)

¹⁾ Hacc pagella est Pauli Eberi scheda academica d. 21. Iunii 1557. edita, quae legitur in Scriptis Publ. Acad. T. III. p. 88., vide Koldewey l. l. p. 22. not. 24. et Corp. Ref. IX. p. 170. not. 1.

²⁾ Haes spectant ad hunc libellum: Theophyli Agricoiae Apologia für Gr. Caspar Schwendselbten von Offing 2c. 1557. 4. vide Koldewey l. l. not. 24. st Corp. Ref. IX. p. 174. not. 1.

³⁾ cuius verba quae] sic autographon a Koldewey editum; Baxmann ex spographo exhibet: cuius haec verba quae

⁴⁾ oổ $\delta \tilde{\eta}$] sic Koldewey exhibet et indicat $\delta \tilde{\eta}$ pro $\delta \epsilon \tilde{\iota}$ scriptum esse; 3axmann habet oổ $\delta \tilde{\epsilon}$.

⁵⁾ Integer primae epistolae Demosthenis locus, qui h. l. tantum breviter nultisque medis mutatus a Melanchthone memoriter adscriptus est, ab eo in pistolis ad H. Besoldum d. 1. Iul. et ad Ge. Agricolam d. 12. Iul. 1557. dais aftertur, vide Corp. Ref. IX. p. 174. 178. et Koldewey l. l. p. 22. not. 25.

⁶⁾ De hoc Christophoro a Sternberg vide Koldewey I. l. p. 22 sq. ot. 27.

Anno superiore dedit ei senatus eleemosynam, qua frugaliter usus est. Bene vale. Die 26. Iunii.

Philippus.

Salutem vobis omnibus opto.

430. No. 6288 . (Vol. IX. p. 187.)

23. Iul.

Alberto Duci Prussiae.

Hanc epistolam ex apographo eiusdem temporis, quod in tabulario secreto Regiomonti asservatur, primum divulgavit Max Toeppen in libro supra iam saepius laudato: Die Gründung der Universität zu Königsberg etc. p. 310 sq. epist. 6.

Illustrissimo Principi et Domino, Domino Alberto Marchini Brandenburgensi, Duci Borussiae, Pomeraniae etc. Et Burggravio Noribergensi etc. Principi et Domino suo clementissimo

S. D. Illustrissime et Clementissime Princeps. Cum vir Clarissimus Doctor Andreas Aurifaber Celsitudini V. expositurus sit ea quae hic comperit de nostro itinere Wormatiensi scribo brevius. Iussus sum iter ingredi, ut Wormatiam veniam die octavo Augusti, ut ante Congressum cum Papistis inter nos de nostris dissensionibus deliberemus. Etsi de periculis multa cogito, tamen obtemperabo mandatis Principis nostri, Deo iuvante, et oro Deum ut Ecclesiam et me gubernet. Non dubito virum optimum Brentium mecum etiam de vestris Ecclesiis locuturum esse.

Pagellas in quibus est summa doctrinae Ecclesiarum vestrarum perlegi diligenter et tradidi D. Andreae exhibendas Duci Auguste Electori. Iussus enim eram, ut prius iudicium meum Duci Augusto ostendi curarem, quam in Prussiam mitteretur. Nunc oro filium Dei dominum nostrum Iesum Christum ut et servet Cels. V. incolumem et det Prussiae pacem Ecclesiarum et politicam. Dalae die Iulii 23. Anno 1557.

Cels. V.

Servus

Philippus Melanthon.

31. No. 6295 b. (Vol. IX. p. 192.)

8. Aug.

Io. Calvinus ad Melanchthonem.

Hace epistola legitur in Calvini Operum Amstelodami editorum Tomo IX. P. II., quae eius epistolas et responsa continet, p. 115. et in eius Epistolis et Responsis Hanoviae 1597. 8º tertio editis p. 444—446. epist. 242.

— In anglicam linguam translata invenitur in Letters of John Calvin compiled from the original manuscripts and edited with historical notes by Dr. Jules Bonnet. Vol. III. p. 335—338. no. 465. — Germanice versa exhibetur a Paulo Henry in libro: Das Leben Johann Calvins. Tom. III. P. II. p. 107—109.

Philippo Melanchthoni S.

Oui factum sit ut toto iam triennio nihil ad meas literas reonderis, nescio: quia tumen ex tam longo silentio coniicere meo licebat non adeo tibi fuisse gratas, atque etiam meum studium s te repudiari, nihil nunc scribere ausus essem, nisi ab hoc dimo sene certior factus essem eodem te semper erga me esse imo: quod alioqui creditu difficile erat. Nunc collecta nova ficia, quia te hoc mense Wormatiae fore confido, quo literae meae tutius et maturius ad te pervenient, occasionem hanc praeterittere nolui. Tantum cuperem mihi laetius offerri argumentum tamen si partem veteris erga me amoris retines, hoc quicquid t molestiae facile vorabis, quod curas et dolores meos familiaer in sinum tuum exonero. Vicinos tuos tanta in me intemperie cchari, non dubito quin pro modestia tua et humanitate valde tibi spliceat: imo quum non hominem unum, sed pios omnes, nec ivatam unius doctrinam, sed communem fidem oppugnent, tibi usae societas non vulgarem moerorem afferre debet. Caeterum, ando semel in hanc arenam protracto, liberum non est pedem de cito retrahere, truculentas vero bestias humano more traire absurdum fuisset, dabis vehementiae meae veniam, quae in tanta dignitate a me cohiberi non potuit. Si quid te privatim offent non longa excusatione opus fore arbitror. Quia subinde falndis imperitis fucum ex tuo nomine videbam facere adversarios, viderer in re tam clara tergiversari (quod minime ingenuum at) fidem tuo testimonio saepius deferre non dubitavi. Hac in culpain, de qua me purgare operae pretium sit, adeo non agno-, ut iure optimo conqueri de tua cunctatione liceat: etsi a turlentis certaminibus abhorres, scis tamen quid suo exemplo Pauomnibus Christi servis praescribat. Certe maior tibi quam in spectala fuit, moderationis laus non est appetenda. Quum ergo ille summa lenitate praeditus, per seditiones intrepide transierit, nec eadem nobis molesta sit hodie conditio. Ac tibi omnino iam videndum est quidem mature, ne tibi apud posteros dedecori sit nimia taciturnitas. Quod si, dum suis telis undique te confodiant hippocentauri isti, expectas, timendum rursus ne parum opportuna censeatur confessio, quam tanta necessitas extorserit. mors occupet? Nonne ut tibi decedat omnis auctoritas, fidesque abrogetur, serviliter timidum fuisse clamabunt? quam infamiam ut abs te extergere festines, non es plurimis verbis monendus. Si pacificandi ratio quaeritur, una spes erat in colloquio, quod te quidem expetere non dubito: tantum cuperem animosius flagitari. Nam quum videas Principes non modo cessare, sed etiam alio a suis doctoribus retrahi, colligis haud dubie clausos esse aditus omnes, nisi aliis instar freni, aliis vice stimuli sit tua auctoritas. Nuper audivi, quod minime speraveram, Ducem Wirtebergensem sponte iam huc propensum esse: imo si ea fuisset, quae esse debebat humanitas, oblata erat quam semper optavimus occasio: sed quia multorum animis insidet prava suspicio, magis alienatos esse a nobis animos Principum, quam ut placide audiamur, congressus omnes formidant. Addunt etiam illud, non nisi praefractos homines te uno excepto venturos, qui imperiose praescribant ne a suis placitis discedatur. Neque tamen corum qui sic loquuntur tanta est morositas, quin libenter venturi sint si vocentur: hoc nunc in te onus recumbere existima, ut tua oratione persuasi Principes, nostros ad colloquium invitent: vel Argentorati, vel Tubingae, vel Heidelbergae, vel etiam Francfurti commodus esset locus: tantum si hoc impetres, ut ad placidam disceptationem utraque pars descendere parata sit, meliorem fore spero exitum, quam divinent multi suspiciosi homines. Quod si te hoc negotio infecto iterus in Saxoniam recipis, vereor, ne sero te poeniteat, exitialibus istis tuis non allatum fuisse tua opera remedium. Ac nunc memineris non tam votis hic tibi esse agendum quam strenua sollicitudine, ut ad satagendum paulo ferventius quam mores tui ferant, intestus sis. Iam vero si non tam flexibiles erunt Principes, non tames negligendum erit, quod anno superiore amicis quibusdam scripsisti, te operam daturum, ut cum piis, integris et moderatis hominibal ipse convenires. Ex eorum numero si me unum esse censes, quecunque aliunde urgeat necessitas, hoc tamen in praecipuis votis est mihi, antequam Dominus in Regnum suum coeleste nos colfgat, quo alacrius ad mortem properem, iucundissimo tuo conspecta semel adhuc in terra frui, et mala quibus mederi non possume,

apud te deplorando aliquid levationis sentire. Vale, praestantissime vir, et mihi ex animo semper observande. Dominus te semper suo Spirita gubernet, praesidio tueatur, et ad hanc actionem te sancta prudentia, invictaque fortitudine instruat, tuosque pios conatus benedicat. 3. Nonas Augusti. M. D. LVII.

432. No. 6332^b. (Vol. IX. p. 258.)

4. Sept.

Hieronymus Zanchius ad Melanchthonem.

Hace epistola legitur in Hieron. Zanchii Operum theologicorum Tom. VIII. P. II. Epistolarum libros duos continente p. 147 sq.

Hieronymus Zanchius Philippo Melanchthoni.

Quanti te semper fecerim, doctissime atque optime Pater Philippe, quantaque observantia prosecutus sim, ab eo tempore quo tua coepi legere (coepi autem iam olim in Italia) idque propter tuam et singularem pietatem, et variam perfectamque eruditionem, non est operae pretium, multis verbis explicare: praesertim quoniam summopere odi adulationis vitium, quod cum a Christianis omnibus, tum imprimis ab Evangelii Professoribus alienum esse debet. Hoc tantum dicam, Locos tuos illos priores, fuisse mihi primum ad perfectam Christi cognitionem paedagogum, quantum autem quisque debeat suis primis praeceptoribus, illis praesertim qui nos in vera Christi cognitione catechisarunt: tu optime nosti. Te igitur observari a me, et fieri quam maximi, potes ex hoc uno colligere.

Quod vero ad te, quem tantopere iam pridem observo, nihil bacterus nisi iam scripserim: in caussa fuit nihil aliud quam pudor quidam, qui me a scribendo huc usque retardavit. quis enim ego, ut ad talem tantumque virum scribere auderem? Etsi vero nonfui ausus literas dare; ausus tamen fui per nonnullos fratres et postremo per Doct. Marbachium, te salutare. Nunc cogor pudorem illum tandem deponere, offertur enim mihi argumentum quod vel solum me ad scribendum impellit. Illud autem est huiusmodi. Multis abbinc mensibus, docui in Schola nostra, quoniam sic locus quem interpretabar exigebat: Christum, qua Deus est, secundum divinam naturam, ubique locorum esse: eundem vero, qua homo, id est secundum humanam naturam, non posse ubique

simul 1) esse. hoc enim proprium esse divinae naturae. Doctrinam hanc et autoritatibus Scripturarum multis, et testimoniis antiquiss. et clariss. Patrum circiter quatuordecim, adjecto ad calcem testimonio et rationibus sanctae memoriae M. Buceri: dilutis etiam rationibus aliquot eorum qui contrarium docent: sed modeste 1), nemineque nominato: satis superque comprobavi. Caeterum quoniam sunt nonnulli ita certis hominibus addicti, ut nec rationibus nec autoritatibus Scripturarum, nec testimoniis Patrum, nisi suorum etiam doctorum testimonium accedat, permoveantur: Iccirco cum nuper ad manus meas pervenissent quaedam ante in Schola Witebergensi in tertium caput ad Colossenses de hac re. Christiane dictata: ea fideliter in Schola nostra, idque haud extra propositum (quendam enim locum Iustini de hac re ex libro de fide Trinitatis, explicabam) recitavi. Id vero feci, non quod doctrina an tea a me tradita, non fuisset satis superque confirmata et comprobata: sed quod optime sciebam tuum testimonium plurimum ad eam auditoribus quibusdam persuadendum et iure quidem valiturum. Neque vero putavi, me in hac re tibi ullo modo rem ingratam facturum: nempe si in Schola Argentinensi fideliter recitarem, quae a te in Schola Witebergensi piissime et doctissime dictata fuerant. Verum quid inde contigerit, non dicam ego. Scio D. Marbachium aegerrime tulisse: sed iniuria. An veró tu aegre tuleris: quod mihi persuadere non possum, nescio. Haec itaque a te doctissime atque optime Philippe, etiam atque etiam peto et rogo, primum rescribas, strus ista fuerint a te dictata necne: copiam enim et exemplum mitto. Alterum, an aegre tuleris, quod ea hic recitarim. necne. Tertium, Si et dictasti, et me illa recitasse, non inique tuliti animo, optasque ut vera doctrina promoveatur, agas cum D. Marbachio, rem melius et diligentius examinet. Postremo, si tibi visum fuerit, agas etiam cum D. Brentio, quem novi quidem e suis scriptionibus doctissimum virum: audio vero etium humenissimum et optimum Christi servum esse, ne silentio suo in tali errore multos retineat. multi enim ab eius autoritate pendent Clarissime D. Philippe, commendo tibi caussam Christi. piorum omniuni te uno spes est collocata hoc tempore, ne tot tantorumque piorum spem defraudes, rogo. Tu iam senex es, migraturi sumus brevi omnes ad Dominum, ne ergo praesentem hanc occasionem, qui potes et debes strenue, ut te facturum confidimus. Evangelii ver-

¹⁾ simul sic scripsi; apud Zanchium typ. errore legitur: semel.

²⁾ modeste] sic scripsi; in illo libro legitur: moleste

em tueri negligas. fac ne ubi venerit hora tua, poeniteat te tasse. heroicum te esse, fortiterque contra omnes hostes pugnare, unquam, antea, nunc certe necesse est. Non dubitant pii de tua mia eruditione et singulari pietate: tantum hoc precamur omnes, net te virum alioqui fortem, maiori etiam spiritus fortitudine us. Vide quam familiariter ego omnium minimus, tui tamen er omnes observantissimus, tecum loquar, eximie et doctissime ilippe. Dabis hoc tum pietatis studio, quo aliqua ex parte afor, tum singulari tuae humanitati, quae tantum mihi dedit animi, id ausus fuerim. Cupivissem te et videre coram et amplecti: I quando hoc mihi non est in praesentia concessum, contentus hasce nunc primum ad te dedisse literas. Cum meis vero, haois et Caelii soceri mei epistolam. Vale et me in amicitiam ım recipias, rogo. Adsit tibi Dominus suo Spiritu: et te diu Ecclesiae utilitatem servet incolumem. Saluto autem reveren-D. Brentium et Doct. Marbachium. Argentina 4. Septems 1557.

3. No. 6383 b. (Vol. IX. p. 259.)

Sept.

. Augusto Principi Electori Saxoniae.

Raec epistola, quam nondum vidi, memoratur in hocce libro: Danische Bibliothec ober Sammlung von Alten und Reuen Gelehrten Sachen aus Dannemard. 4. Stud. (Copenhagen u. Leipzig 1743. 80) p. 178. in annotatione k. epist. 15.

4. No. 6337 b. (Vol. IX. p. 263.)

8. Sept.

Io. Calvinus ad Melanchthonem.

Hae literae 6. Id. Sept. 1557. datae, quae, teste Paulo Henry in I. Das Leben Job. Casvins Tom. III. P. I. p. 347. not. I., incipiunt a verbis: "Nuper intra paucos dies ad te bis scripsi, nec vero nova iam materia erat", et fluitur verbis: "Haec tanquam otiosus ad te scribo ut vicissim aliquid eliciam.", in MS. (apogr.) Bibliothecae Parisiensis, Coll. Dupuy. Tom. 102, p. 28. exstant. In illis Epistolarum Calvini editionibus Hanov. et Amstelod. non inveniuntur, sine dubio autem in Calvini operibus Corporis Reformatorum proximo tempore latine edentur. — In auglicam linguam translatae exhibentur in Letters of John Calvin compiled . . . by Dr. Jules Bonnet. Vol. III. p. 355 sq. no. 473.

435. No. 6386 b. (Vol. IX. p. 355.)

27. Oct.

Henricus Bullingerus ad Melanchthonem.

Apographon huius epistolae exstat in Tom. 45. Bibliothecae Carol. Colletum est (a Simlero) cum autographo ipsius Bullingeri in Epist. T. 45. p. 260. in Tabul. Eccl. Tigur. et Epist. T. 2. p. 386 b. loculi C. in Tabul. Eccl. Tig. Apographon eius Clar. Voegelino debeo.

Reverendo Viro, pietate et omnigena doctrina clarissimo D.

Philippo Melanchthoni, Domino suo colendissimo et fratri

charissimo Henricus Bullingerus S. D.

Reverende Vir, domine colendissime, et frater charissime. Ternas hisce diebus a tua humanitate literas accepi, rebus quibusvis praestantissimis pretiosiores et chariores. Primis significas, te XX. Sept. meam Apocalypsim benigno accepisse animo, ac inspexisse locum de Gog et Magog, mox etiam consideraturum, quomodo seriem totius libri accomodem ad tempora, et ad Ecclesiae diversa certamina. Ego vero mihi ipsi non mediocriter gratuler, quod non tantum viro tanto fecerim rem gratam, submisso hoc libro meo, sed etiam lectorem consequutus sim, qui inter legendum haud dubie ea diligenter observavit, quae videbantur amice amico et fratri esse indicanda. Oro etiam te, frater charissime, ut libere mihi perscribas de laboribus illis meis tuum iudicium, praesertin de cap. IV. et V. de IX. de XIII. XVII. et XX. cap. Nolim tibi, alioqui occupatissimo, hic ullam exhibere molestiam, neque prolixas exspecto literas, sed breves duntaxat, quibus animi tui sententiam paucis explices. De filio meo Henrico, de quo vis me tibi scribere, nihil certi habeo, nisi quod Viennam Austriae profection audio. Unde ipsum scriptis literis revoco domum. Tuae vero pietati pro beneficiis ipsi praestitis immortales ago gratias.

Posterioribus literis [d. XXIII. Sept.] commendabas mihi optimum virum D. Tilomannum Mumerium¹) Coloniensem, quem, que potui humanitate excepi et quod potui, ipsi praestiti, cum propter charitatem hospitalitatemque, quam a nobis requirit Christus Deminns, tum propter tuam commendationem, quam merito maximi facio. Dolet autem, me non potuisse ampliora in ipsum confere officia. Reliqua ipse exponet. Postremis [V. Oct.] narras mihi remisane infelicem, fratres videlicet nostros, collegas tuos, depositi

¹⁾ In Melaachthonis epistola (in Corp. Ref. IX. p. 296) nominatur The mannus Mumius.

apud Collegii praesidem damnatione Ecclesiarum nostrarum, seiunxisse se a vobis ac discessisse. Equidem damnatio illa, qua nos
illi damnarunt, non admodum nos reddit solicitos, ut qui coram
Domino, Deo noslro, et coram sancta eius Ecclesia, bene nobis
sumus conscii, illud magis dolet, imprudentia illa sua et pertinacia
inflexibili et infelici, maximis certaminibus etiam inter vos ipsos,
nisi prohibuerit Dominus, infausta posuisse initia, hostes item nostros et exhilarare et confirmare, infirmas praeterea multorum conscientias sauciare graviter. Tibi vero ac reliquis fratribus agnoscimus nos permultum debere, ac agimus vobis gratias immortales,
qui nolueritis in nostri nostrarumque Ecclesiarum condemnationem
exemplo carentem, consentire.

Recipimus nos Scripturas Canonicas omnes, et sensum ipsarum catholicum et orthodoxum. Recipimus Symbolum Apostolorum, Nicenum quoque atque Athanasii, Constantinopolitanum item, Ephesinum et Chalcedonense. Execramur omnes haereses, et haereticos autoritate Scripturarum ab Ecclesia damnatos. Invocamus unum solum Deum Patrem per unigenitum filium eius') Iesum Christum, mediatorem et intercessorem generis humani apud patrem unicum. Hunc solum adoramus et colimus: ab omni autem superstitione et idololatria abhorremus. Omnes homines peccato originis corruptos et damnationi obnoxios esse, sola autem Dei gratia per sanguinem lesu Christi liberari et sanctificari fatemur. Credimus sola fide, non ullis operibus nos iustificari: sicut Deus peccata nostra nobis non imputet, iustitiam vero filii sui nobis imputet. Opera vero vere bona, nec inutilia nec reprobanda esse dicimus, si a sanctis fant ex fide. tametsi interim iustificationem eis minime attribuamus. Coetus sacros, ministerium legitimum, lectionem sacrarum literarum, preces publicas et privatas, poenitentiam et disciplinam cum Catechismo et Scholis in Ecclesiis nostris retinemus. Magistratum bonam et nobis necessariam Dei ordinationem esse agnoscimus: et ab omnibus seditionibus et tumultibus abhorremus. Coningium sanctum esse credimus: Monachismum vero et omnes immunditias execramur: Sacramenta Christi, sanctum Baptisma et mysticam Domini nostri Coenam fatemur esse symbola Divinae per Evangelium annuntiatae gratiae et obsignationes iustitiae fidei, quae et alios habeant fines, alias a nobis expositos. Et quamquam oppugnaverimas hactenus et oppugnemus adhuc την άρτολατρείαν, et corporalem illam adeoque papisticam pretiosi corporis et sanguinis

¹⁾ eius] autogr.: suum.

Domini Iesu Christi, in pene praesentiam et manducationem promiscuam in Coena sacra: nunquam tamen negavimus, Christum suis fidelibus legitime Coenam celebrantibus esse praesentem, nunquam symbola asservimus inania atque profana, nunquam ipsam carnem Domini veram, et sanguinem eius verum negavimus, verum esse cibum et potum, quae spiritualiter, vera fide percipiantur a sanctis ad vitam aeternam. Ad haec nunquam eo devenimus pervicaciae, ut meliora ex scripturis audire et discere et recipere noluerimus. Et quamvis inter nos et Saxones quosdam quaedam fuerint certamina, sicuti libri utrinque editi testantur, nunquam tamen illis amicitiam et fraternitatem renuntiavimus, nunquam illos ut hostes repudiavimus ac persecuti sumus. Quod autem contra ipsos scripsimus, necessitate quadam adacti scripsimus. Neque in Ecclesiis, quibus nos ministrare voluit Dominus, vel piae memoriae D. Lutherum, vel Saxoniae Ecclesias, aut etiam harum ministros, pro concionibus publicis (ita ut apud ipsos contra nos receptum esse audimus) persequimur, accusamus atque condemnamus. Honorificam potius eorum mentionem facimus, cum per opportunitatem datur, ac testamur dolere nobis ex animo, quod contentio illa Sacramentaria excitata sit, quam mallemus Christiane sopitam: ac si aliud impetrari non possit, illud saltem obtentum optaremus, ut utrimque pax servetur atque colatur, donec maiora melioraque dederit Dominus. Quid itaque boni illi fratres nostri damnant in nobis? Cur persequentur amicos suos? Cur adiungunt se hostibus commnibus? Te per Christum oro, mi Domine et frater, ut cum, pro eximiis donis tuis a Deo acceptis, intelligas, quorsum fratrum nostrorum tendat iniquitas et protervia, tua autoritate, quae apad pios maxima est, interposita, piis et sanctis, qui unice hoc a b expectant, exponas palam et diserte, quid in hac contentione se quantur, ne multi per imprudentem zelum se polluant, dum nibil mali meritos, et vera asserentes, et oderunt, et aversantur, alque etiam prosequuntur. Non piguit Mosen, magnum in domo Dei virum, se afflictis et periclitantibus coniungere fratribus. Breve restat tempusculum, quo adhuc in hoc seculo victuri sumus. Instat nobis Dies illa Domini: nec deerit unquam potens et bonus Dominus iis, qui recto sunt corde, et Dominum invocant in veritale.

Utinam vero obtineamus, ut te optime Philippe, priusquas redeas in Saxoniam, videamus Tiguri et amplectamur, ut inquas nos, tui amantissimos, invisas. Hoc a te petimus et contendimus votis omnium maximis. Veni, veni, exoptate frater, deducemus te aliquo usque versus tuam patriam. Dominus tueatur te et bene-

dicat vobis omnibus: id quod ab ipso perpetuis precibus flagitamus. Dominus servet vos in medio nationis pravae. Vive et vale semper felix. Salutant te fratres et symmystae omnes, Gualtherus, Wolphins, Bibliander, Martyr, Gessnerus, Lavaterus, Hallerus, Vuiccius, Zwinglius, Simlerus, Frisius, Ammianus, Collinus, et ceteri omnes. Commenda nos nostrisfratribus, collegis tuis, D. Brentio, Pistorio, et reliquis omnibus, quos salutabis singulos amicissime.

Tiguri XXVII. Octobris anno 1557.

Has literas misi Vuormatiam per D. D. loannem Eewych, luliacensem Doctorem Medicinae, Patavio venientem et per D. Tilomannum Mumerium, Coloniensem, qui literas a Philippo attulerat.

436. No. 6393 b. (Vol. IX. p. 361.)

4. Nov.

Ioannes Wolphius ad Melanchthonem.

Ex Msc. T. VI. p. 535, 536. Tabularii Hotting, in Bibliotheca Carol. ex autogr. Apographon Clar. Voegelino debeo.

Clarissimo Viro, Domino Philippo Melanchthoni, Domino et Praeceptori suo observando.

S. D. Sumpsi hoc mihi pro mea erga te observantia, quam animo comprehensam constanter fovi, ex quo cum libros tuos primum legi, tum vero te Lipsiae et Vitebergae ipsum vidi: ut ad te, quasi tibi notus ac bene de te meritus essem, sic familiariter et amice literas darem. Sed id, Philippe doctissime, eo libentius feci, quod qui hasce ad te perfert Dominus Lelius 1) amicus meus summus et syncerus in Iesu Christo frater: promisit se, pro eo ac potest atque etiam volet, quae verbis ego meis efferre non possum, coram tibi de mea summa erga te benevolentia tibi commemoraturum esse. Itaque tibi primum ingentes gratias ago atque etiam habeo, quod et amori erga Ecclesiam nostram tuo, et conservandae Germanicarum Ecclesiarum concordiae tantum in hoc conventu dedisti: ut nos a quorundam et iniquo nostri odio insanientium, et praesentia tempora parum considerantium morsibus atque ictibus, tam egregie, pie, constanter vindicares. Etsì enim nobis, si illi tentatam condemnationem obtinuissent, propterea nec

¹⁾ Laclius Socinus.

aquae nec ignis usu interdictum fuisset, suamque ipsi vesaniam potius quam salutem nostram prodidissent: tamen quanti referat, hanc ipsam rem, bonitate et prudentia vestra declinatam esse: tu, D. Brentius, D. Pistorius, et quicunque vobis nos Zwentibus affuere, melius potestis existimare. lam vero peto, ut tuam erga nos, et multis antea haud obscuris indiciis probatam, et hoc ipso facto spectatam benevolentiam tantae nobis existimes voluptati fuisse, ut quanto possumus studio de referenda gratia cogitemus. Atque utinam et D. Lelius hoc precibus efficeret, ut velles: et tuae nobis occupationes darent, ut posses: quo te cum hic in urbe Tigurina coram colloqui possemus, ac liceret quae sit erga te benevolentia nostra aliquo modo tibi comprobare. Cetera D. Lelius coram melius referet. Quid enim te maiorum rerum cura gravatum ego diutius detineam? Extremum hoc est, ut quam animo diu comprehendi, nunc brevibus literis utcunque tester, meam summan erga te benevolentiam, in optimam partem accipias: tum D. Lelium de ea coram audias: meque vicissim ames. Vale. Datae Tiguri IV. Novembris 1557.

T. Obs.

Ioannes Vuolphius, Verbi divini in Ecclesia Tigurina administer.

437. No. 6414 b. (Vol. IX. p. 385.)

1. Dec.

Christophorus Dux Wirtembergiae ad Melanchthonem

Hanc epistolam (d. d. Urad) ben 1. Decbr. 57.) affert Henr. Hoppe in libro suo: Geschichte bes beutschen Protestantismus in ben Jahren 1555—1581. I. Band. (Marburg 1852. 8°) p. 266 sq. not. 1.

(Inscriptio deest.)

Es ift gewis nicht ohne, daß der Satan nicht feiert, — welchem meines Berstands nicht baß zu begegnen, denn daß die Borsteher Gottes Borts mit allem Ernst und Fleiß sich bearbeiten, daß sie einträchtig mit einander seinen und falsche Lehre nicht einschleichen laßen, daß auch politicus magistratus in dem auch eifrig und fleißig. Damit nun solche Kirchen Gottes je länger je mehr erbauet, daß Einigkeit unter uns erhalten, den Schwachgläubigen gesteuert, und Bidersachern die Calumnien gewehrt würden, welches dam je nicht beschehn kann, solche Einigkeit anzurichten, es komme dann der magistratus personlichen zu Hauf mit ihren schellichen theologis und politischen Räthen, und vergleichen sich einhelliglich mit einander, data side, der

angenommenen und erkannten Lehre des allein selligmachenden Buangolij, wie das in der Augsburgischen Consession, Apologia und Schmalk. Artikeln begrissen, summario beständiglich zu bleiben; solgends daß sie neben ihren schiedtichen theologis und sonst politischen Räthen dahin bedacht und bearbeitet würden, damit Einhelligkeit in der Lehre erhalten, ein cortus methodus docondi in unsern Hauptartikeln des christlichen Glaubens geordnet, und so viel möglich eine einhellige Airchenordnung, Ceremonien, Airchendisciplin und Zucht, und was da weiter vonnöten, als Consistoria, einhellige Ordnung in Chegerichten, Strasen der Laster und andern Sachen angerichtet würde, damit also Einhelligkeit allenthalben in unsern Airchen und unter uns erhalten, und daß nicht jedes Land und Stadt schier seine besonderen Ordnungen und Ceremonien hätte; — daß auch die Wege gefunden möchten werden, daß auch die Schweizer und andere exterae ecclesiae, so mit dem Irrium des Zwingklanismus besleckt, auch zu uns gebracht möchten werden, dadurch viel Unrat verhütet.

438. No. 6420 . (Vol. 1X. p. 398.)

20. Dec.

Idem ad eundem.

Hanc epistolam, quam nondum vidi, Heppe I. I. p. 267. not. 1. breviter sic memorat: "Der zweite Brief, in welchem ber herzog Melanchthon's Gutachten follicitit, ift batirt Stuttgart ben 20. December 57."

439. No. 6420 °. (Vol. IX. p. 398.)

21. Dec.

Henrico Bullingero.

Huius epistolae, quae in Simleriana Collectione Tigurina (S. Msc. 91.) exstat, apographon Clar. Voegelino debeo.

Reverendo Viro, cruditione et virtute praestanti Domino Henrico βουλιερφ, carissimo fratri suo.

Tiguri.

S. D. Reverende Vir et carissime frater. Hanc epistolam dedi huic Anglo qui ad me venit in Tyrigetis, cum ad Albim rediremus. Ideo autem scripsi, ut tibi significem longiorem tuam epistolam, quam audio te dedisse medico Iuliacensi, mihi non exhibitam esse. Scio nostris literis multos insidiari, et spargi seu ve ras, seu confictas nomine Calvini, tuo et meo. Propterea velim

te, si quid missurus es, tradere viris notis, quorum fidem probas. Video me ad magna pericula redire. Sed post mortem meae coniugis¹) necesse est, me oeconomica quaedam negotia constituere. Commendo autem me et Ecclesiam Deo. Bene vale. Die Brumae in Tyrigetis.

XXI. Dec. 1557.

Philippus.

ANNO 1558.

440. No. 6436 b. (Vol. IX. p. 423.)

1. Jan.

N.

De hac epistola, quam nondum vidi, Clar. V. Dr. Hoffmannus Hamburgensis a. 1861. mihi haec scripsit: "Phil. Melanchthonis Epistola de origine gentis Henetae Polonicae seu Sarmaticae scripta est Kalendis la nuariis anni 1558., subiunctaque Venceslai Grodecii, Equitis Poloni, tabulae geographicae, descriptionem Poloniae finitimorumque regnorum continenti, quae anno eodem Basileae ex officina Ioannis Oporini, folii magnitudine prodiit. Depromptam inde Epistolam illam Ioannes Macinius Lexico suo latino Polonico, Regiomonti Borussiae apud Ioannem Daubmannum anno 1564, foliis integris excuso, praemisit."

441. No. 6436°. (Vol. IX. p. 423.)

3. Jan.

Augusto Principi Electori

Hanc epistolam primum ex autographo tabularii publici primarii Dresdensis edidit Clar. V. Seidemannus in Ephemeridibus Zeitschrift für ble his storifche Theologie anni 1859. Fasc. I. p. 135 sq.

(Inscriptio deest.)

Gottes gnad durch seinen Eingebornen Con Ihelum Christum wiem beiland und warhafftigen helffer, und Ein kunftig fridlich und frolich Jar, zunor, Durchleuchtister hochgeborner gnedigster Churfurst und herr, E c f g gnedige schrifft hab ich In unterthenikeit Empfangen, und dankbe E c f g In unterthenikeit von wegen der gnedigen anzeigung darinn gemelt, Wiewol ich aber seer gern gesehen hett, das meine gesellen In worms hetten die Artikel

¹⁾ Simlerus adnotavit: Obiit Mel. Uxor XI. Octobris 1557.

davon Erklerung begert ift, helssen stellen vnd vnterschreiben, hatt auch allein des Dsiandri halben ben ettlichen verhindrung gehabt, so hab ich doch nicht schwe, Ecfg: In vnterthenikeit dise meinung wie sie zuwor gestellt ist. In teutscher sprach eigentlich zu verfassen, vnd mage wol leiden, das Ecfg ander verstendigen bedeuten dauon hören, Es ist auch nicht mein gemut, grösser gezenk damit anzurichten, wiewol ettliche gisstige wurm sich also zu vns nöttigen, das ich Enklich auch antworten mussz, wie aber Ecfg beuohlen sich nach dem leitzisker markt gen Oresden komen soll, will ich mitt gottes hulfs gehorsam sein, Der allmechtig Gott vatter vnsers beilands Ihesu Christi Der him gewislich Ein Ewige kirchen durchs Euangelium samlet, Erhellt auch dazu Ettliche Ehrliche Regiment, wolle Ecfg vnd Ecfg gemahel vnd Junge herrn, an seel vnd leib sterden, Oatum die Tertia Jasnuarij 1558.

442. No. 6455 b. (Vol. IX. p. 441.)

1. Febr.

Io. Brentius ad Melanchthonem.

Hae literae primum editae sunt in hocce libro: Anecdota Brentiana.

Ungedruckte Briefe und Bedenken von Iohannes Brenz, Gesammelt und herausgegeben von Dr. Th. Pressel. (Tübingen, 1868. 8°) p. 446. no. CCLII.

(Inscriptio deest.)

Salutem in Christo. Etsi cum nuper ad vos in Saxoniam mitteretur, dolore dextrae coxendicis ita affligebar, ut difficulter incedere et stare possem, cuius ortum initio in Vangionibus, priusquam abiremus sentiebam, non tamen morbus sed consilium avocavit me a scribendis ad te literis. Non sunt mihi quorundam ingenia ignota. Nolui igitur eo tempore scribere, ne fortassis, si tu non iuxta affectum eorum responderes, suspicionem piam iniicerem, te meis literis fuisse admonitum. Crepant συνόδους καὶ συλλόγους ας sperant ipsi procellas horum temporum sedari posse. Laudo affectum, sed videmus hominum animos et rerum eventus. Piscator ictus sapit et Phryx plagis emendatur: nos ne icti quidem et flagellati emendamur. Tuam sententiam ad Illustrissimum meum Principem scriptam vidi et probo. Sed metuendum est, ne summa dareifera pariat nobis summam acerbitatem. Vidi scriptum tuorum discipulorum nomine vulgatum, et meretur quidem ô öros tale

¹⁾ Seidemannus I. l. annotavit: Am 9. Febr. 1558 tam Melanthon nach Dreiben.

φόπαλον, sed hoc est classicum canere, et vetus dictum est: Non qui percutit, sed qui repercutit, litem movet. Vestri miserunt ad meum principem scriptum Bonensis cuiusdam ἀνωνύμου, in quo ego nominatim ita perstringor, ut omnis culpa Berbetomogensis dissidii in me conferatur; itaque ego ille sum ὁ διαστρόφων τὸν ἰσραήλ. Quid igitur faciam? Non deessent mihi dentes, quibus remorderem, sed cum haec proficiscantur a sociis et amicis, oportet me ἀναπληφοῦν τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων τοῦ χριστοῦ ἐν τῆ σαραί μου, quia et filius Dei ipse exclamaverit, ὅτι εἰ ὁ ἐχθρὸς ἀνείδισέ με, ὑπήνεχω ἄν, et reliqua. Scio etiam tibi nec sententiam nec experientiam huius dicti ignotam esse. Bene ac feliciter vale. Studtgardiae die 1. Februarii anno 1558.

Io. Brentius.

443. No. 6473 b. (Vol. IX. p. 479.)

7. Mart.

Henricus Bullingerus ad Melanchthonem.

Haec epistola asservatur in Epist. T. 2. p. 337. loculo C, in tabul. Eccles. Tig. Ex autographo in codem tomo p. 400. adest copia per Lavaterum facta. Apographon Clar. V. Voegelinus benigne mihi curavit.

Reverendo viro pietate et omnigena doctrina clarissimo D. Philippo Melanchthoni, Domino suo colendissimo et fratri carissimo.

S. D. Reverende Vir et carissime frater. Anglus, cui ultimas tuas credidisti, datas a te die brumae ex Tyrigetis bona fide reddidit. Quas autem ego ei tradidi Bernam et Genevam portandas, non reddidit. An in itinere mortuus sit, aut quo pervenerit, ignoramus. Si perfidus fuit, non magni momenti literas abstulit. Doleo meas illas Vuormatiam missas ad te per Ioannem Ewych, Iuliacensem doctorem Medicum, tibi non esse redditas. Nec satis quid cogitem, scio. Nam optimum integerrimumque virum esse illum, testantur, quotquot ipsum noverunt: hic etiam, qui has tibi offert D. Ioannes Iaskheus, Dantiscanus. Fortassis illas alteri credidit, qui perdidit, aut prodidit. Utcunque vero ea res habeat, quoniam exempli earum videndi te cupidum esse intelligo, unicum meum, quod retinueram apud me ad te hic mitto. Si commodum esset tibi, hoc remittere opportune, foret id mihi gratissimum. Neque enim nunc vel ipse describere, vel aliis describendum dare

licuit. Sed totum hoc tuo permitto arbitrie. Illud omnibus Sym mystis nostris, et mihi inexpectatum fuit, quod ab amicis submittebantur nobis a Vuormatia duae protestationes te autore apud Presidem depositae. Quarum altera palam damnabat Zwinglium. virum optimum. Altera vos omnes ita adstringebat ad Augustanam confessionem, ut profiteremini, nihil in ea hactenus esse mutatum. neque porro quicquam mutandum. Dolet nobis merito, parsum esse Anabaptistis, Osiandro, Schuenkfeldio, et ceteris, solius Zwinglii nomen esse expressum, eiusdem doctrinam esse damnatam, in quo et Helveticas Ecclesias omnes damnatas esse quis non intelligat? Atqui prius cum Symmystae vestri damnassent nostras Ecclesias nondum auditas, iniquissimum id vobis visum est: qua ergo aequitate nunc etiam a vobis damnati sumus omnes? In protestatione vestra illud quoque adiectum est: Et notum est extare refutationes nostras. Ouibus sane verbis omnes libri in contentione illa non omnino sine affectibus erroribusque scripti, veluti de novo reparantur, atque legendi communibus adversariis commendantur. Si vero nihil omnino mutandum est in Augustana confessione. quis non videat, confessionem illam unicam posthac fore formulam, in quam consentiant omnes, quotquot catholici et orthodoxi velint videri? Ergo, si posthac centies conveniamus in colloquium. amice collaturi de capitibus controversis inter nos, praejudicium tamen hoc omnem impediet fructum, qui sperari potuerat alioqui ex amico colloquio. Etenim quis sensus sit decimi articuli, et tempora, quibus scripta est confessio et Apologia addita mox aperte satis convincunt. Utcunque enim pium istorum conatum, qui miligare satagunt confessionis illius duritiem, excusationem aliquam habere non negemus: Adversariis tamen serio nos obiicere nec possumus, nec volumus, qui serio contendunt, euns ei articulo sensum inesse, quem et D. Lutherus indidit, et ipsa quoque Apología reddidit. Ergo, si urgeatur confessio illa ita, ut a vobis nune ultima protestatione obtrusa est, non video, quomodo coalescere poterimus. Neque vero nescis, ea quoque, quae de confessione auriculari et Missa in confessione illa pro illo tunc fortassis tempore posita sunt, eiusmodi esse, ut si requiratur a nobis, ut simpliciter subscribamus, nos iustas et plurimas habere causas, cur subscribere non possimus. Ergo cum erecti fuimus in spem, fore, ut amico colloquio aspera multa complanentur, et tunc pro illo tempore edita nunc commodius explicentur, vos autem per quos una quidem ex parte haec fieri debuerant, sic vos veluti de novo ad veterem illam confessionem Augustanam in omnibus obstrinxeritis, dolent eam ob rem merito pii omnes. Interim non cessamus orare Dominum, ut ipse, quod humana incogitantia peccatur, sua sanet atque sarciat Divina sapientia. Non enim omnino desperamus de pio consensu. Atque tuam pietatem hortor, ut serio, quid facto opus sit, cogites, ne huiuscemodi praeiudicia confirment infausta dissidia, augeant item scandala, et contentiosas mentes roborent. Haec libere et syncere, prouti decet, apud te, servum Dei, profero, sperans te semper ea, quae veritatis et pacis Ecclesiarum sunt, sedulo curaturum. Si quando responderis his meis literis, ut altem has meas tibi redditas esse intelligam, et de animi tui sententia certum habeam, feceris rem mihi multo gratis simam. Vale. Dominus benedicat tibi tuisque laboribus. Salutant te fratres, et singuli quidem, quam humanissime. Salutabis tu nobis D. D. Maiorem, Eberum, Peucerum, et alios viros bonos. Commendo autem tuae humanitati hunc piissimum et doctissimum virum D. Ioannem Iaskheum, Dantiscanum.

Tiguri VII. Martii 1558.

Bullingerus tuus.

444. No. 6592 . (Vol. IX. p. 609.)

9. Sept.

Augusto, Duci Saxon. Electori.

Hanc epistolam cum duadus subsequentibus ad eundem scriptis primen edidit Clar. Seidemannus in Ephemeridibus: Beitschrift für die historische Theologie anni 1859. Fasc. I. p. 136—138. epist. VII.—IX. additis quibusdam annotationibus.

(Inscriptio deest.)

Gottes gnad durch seinen Eingebornen Son Ihesum Christum vniem beiland vnd warhafftigen helster zuwor, Durchleuchtister hochgeborner gnedigster chursurst vnd herr, vs den neunden tag Septembris hab Ich Ec f g schist Empfangen, das Buch darinn die Frankfordischen abschied ze. verzeichnet i, gen Oresden zu schiten, welches ich als bald dem botten Jacob Ethart geben, gen Oresden zu bringen, hett auch gern Ec f g dabey gesant, was des chursursten zu Brandenburg gesandten vs den 21ten tag Augusti mitt mit geredt, so hab ich doch In der Eil ben disem Botten dieselbige schrifften nicht sertigen khonnen, Doch ist dises die Summa, vs den 20 tag Augusti sind

¹⁾ Hane Compositionem Francoford. vide in Corp. Ref. IX. p. 489 sqq.

anher komen der Cantiler Doctor Diftelmehr und Ragister Johann Eisleben, Ik der Cantiler am Sontag fruw') zu mir khomen, denn die herrn doctores Doctor Laurentius und doctor Cracovius sind nicht alhie gewesen, und hatt mich bericht, Ehr khome nicht verzihen, und so viel dise sach bedange, lass phin der hurfurst zu Brandenburg dises bedenken gefallen, Das In der hur und fursten namen, den hertzogen zu Sachsen die der hur und fursten kannen, gant nichts geantwort werde, Das aber Eine gruntliche schrifft one alle Sophisteren gestellet werde von Ettlichen, welchen dauon beuelch zu thun, die Ernach durch die chur und fursten selb, und andre verstendige bewogen werde, welche schrifft moge surgelegt werden, oder sunst liecht bracht, so die Reprehension an tag geben wurde, oder Ein Synodus außgeschriben wurde, Dise meinung hab Ich mir auch gefallen lassen, und habe grosse bedenken, darumb In der chur und fursten namen keine disputation zu erregen seh, Davon Ich Ec f g In andern lengern schrissten nehr berichts thun will,

Der allmechtige Gott wolle E c f g an feel vnd leib sterken, Datum Gilend 9 Septembris 1558.

E c f g armer ontertheniger diener Philippus Melanthon.

445. No. 6601 b. (Vol. IX. p. 616.)

18. Sept.

Eidem.

Vide prolegomena epistolae proxime praecedentis no. 444.

(Inscriptio deest.)

Sottes gnad durch seinen Eingebornen Son Ihesum Christum vnsern beiland vnd warhafftigen helster zuwor, Durchleuchtister hochgeborner gnedigster chursurst vnd herr, Ecfg beuelch belangend die antwort vst die weimarische schriste²), habe Ich vst beut Sontag den 18 tag Septembris empfangen, vnd Ist die zeit Eben kurz zu difer stellung bestimmet, doch will Ich so viel mir moglich ist, mitt gottes hulff, Ettwas zusamen zihen,

Ich wolte auch das die dur und furften, pfalnt und wirteberg nicht fo Feer zur antwort Eileten, und bleibe Entlich uff diefer meinung das In na-

¹⁾ d. 21. Augusti, Dominica XI. post Trinit., conf. Seidemanni annot. 14. 1. p. 136.

Hoc responsum a Melanchthone non suo, sed omnium Theologorum Witebergensium nomine scirptum vide in Corp. Ref. IX. p. 617 sqq.

wen der dur vnd furften theine antwort geben werde, Alfo habe 3ch auch dem durchleuchtiften hochgebornen furften end herrn, herrn Otthenrichen, pfalntgrauen durfurften, 2c. geschriben,

Ecfg werden auch befinden das durch herczog Fridrichen pfalnsgrauen practiken versucht werden, davon Ich schriften habe, Es solte aber billich die Bairische Inquisition 1) die pfalnsgrauen bewegen Ernstlich wider die Bepklichen sich zusamen zuhalden, Der allmechtige Son gottes Heise Christus wolle gnediglich Ecfg und Ecfg gemahel und Junge herrn an seel und leib sterken, und Ecfg regirn, und disen landen und kirchen, friden geben, Datum Sontags den 18 Septembris Anno 1558.

E c f a armer diener Bhilippus Melanthon.

446. No. 6623 b. (Vol. IX. p. 649.)

31. Oct.

Eidem.

Vide prolegomena ad no. 444.

(Inscriptio deest.)

Gottes gnad durch seinen Eingebornen Son Ihesum Christum vnsern heiland und warhafftigen helster, Durchleuchtister hochgeborner gnedigster durfurst und herr, E c f g schrifft sampt beigelegter anzeigung der Reden zu pforzen geschehen 2c. hab ich zu pxotsch In untertenikeit Empfangen, und khann noch nicht anders gedenken denn das difer weg, den E c f g surgeschlagen haben, In ansang des Reichstags, mit andern chur und surken, grauen und Stedten, von Einikeit diser kirchen zu reden, der bequemest set,

Denn so man zuvor Ein versamlung machen wölt, hatt es difen Schein als wöll man Ein Synodum halden, Es werden auch Im Reichstag nicht sursten, herren, und Stedt gesandten dazu khonnen ersordert werden, denn In diser Eil gen Nammburg mochten Ersordert werden, auch ift die zeit zu kurt,

vnd ist gewistich bises war, das newe gezenk ausser der Consession von Illyrico gesucht wirt, daran nicht allein die predicanten In andern landen, sondern auch viel In der Jungern herzogen zu Sachsen land mißkallen haben, und ist In gemein allen kirchen nutslich, das so viel moglich, alle chur und sursten vnd andre stend, vnd phre predicanten bey der deliberation sind, so man von Einikeit reden soll, wollen sich als dann die Jungen herzogen von

¹⁾ Vide Corp. Ref. IX. p. 638 sqq.

Sachsen von den andern sondern, das muss man geschehen lassen, Sie suchen nwe sachen, vom Bure passiue, vod ander muttwillig gezenk, daran andre predicanten nicht gesallen haben, vod ist noch mein voterthenig bedenken, wie zuwor gewesen, das vor Einer versamlung die dur vod sursten voter sich vertrewlich sich Entschließen, wouon zu reden seh In der versamlung, vod woruss entlich zu schließen seh, vod so man zusamen kommet, wer von mehrern teil condemnirt wirt, der leide, was beschlossen wirt, Ehr seh wer er wölle, Ich oder andre, Der allmechtige gott vatter unsers heilands Ihesu Christi wolle Ec f g vod Ec f g gemahel vod Junge herrschaft gnediglich bewaren vod regirn, Datum zu Pretsch Anno 1558. die vlitimo octobris vs welchen tag vor 41 Jarn Erstlich die propositiones de Indulgentiss ausgangen sind, welche der ansang gewesen sind der Erklerung christlicher lehr,

E c f g armer untertheniger diener Philippus Delanthon.

Ich mag auch, leiden das dise meine schrifft andern chur vnd furften zu geschikt werde, doch will Ich gehorsam sein, was durch die chur vnd surs ften beschlossen wirt.

447. No. 6631 b. (Vol. IX. p. 656.)

13. Nov.

Philippo Derare Thourant (?).

Inter ea, quae Prof. Van de Velde m. Novembri 1803 in Bibliotheca Zwikkaviensi invenit, Prof. Scheler in Naumanni Serapeo anni 1867. No. 6. p. 87. memorat epistolam originalem fere obliteratam, cuius inscriptionem et extremam partem ex illius Apparatu Melanchthoniano sic affert:

Philippo Derare Thourant (?) pastori ecclesiae Dei in Fridewald amico suo colendo.

et gubernet studia adolescentum. Philippi Liadi mores et in officio consilium et fidem spero vos laudaturos. Generosae Dominae pro caprea et caseo gratias ago. Bene valete. Die 13. nov. 1558.

Philippus Melanthon.

448. No. 6638 b. (Vol. IX. p. 662.)

19. Nov.

Io. Calvinus ad Melanchthonem.

Hanc epistolam ex apographo, quod in Msc. Tabularii Ecclesiae Bernensis asservatur, mihi describendam Clar. Voegclinus benigne curavit.—

In anglicam linguam translata invenitur in Letters of John Calvia compiled from the original manuscripts and edited with historical notes by Dr. Jules Bonnet. Vol. III. p. 481—485. — Paul. Henry in libro: Das Leben Johann Calvins bes großen Reformators. Tom. III. P. I. p. 571 sq. not. 1. ea, quae in priori maiorique epistolae parte continentur, breviter indigitans, reliquam eius partem (extremis lineis exceptis) in vernaculam linguam vertit, scil. verba: "quo tibi minus acerba videri debet ——— innumera piorum turba te reverenter salutant."

Calvinus Melanchthoni.

S. Quia non ignoro, ut piger es ad scribendum ita humaniter hoc officium te amicis remittere — — morbi excusatione uti, clarissime Vir et Reverende frater, nisi quia iuvat in sinum tuum molestias deponere, quarum onere premor. Cum immunis Dei gratia ad hanc usque aetatem a quartana febre fuerim: factumest imperitia, ut hunc errorem vix quarta accessio corrigeret, seroque detegeret, quale esset morbi genus. Etsi autem me huius socordiae pudet, excusabilis tamen apud te erit, ubi de impedimentis fueris certior factus. Primo cum dormientem vel iam sopitum invaderet, facile fuit clam obrepere, praesertim cum adiuncta esset molestissimis et acutissimis doloribus, quibus nimis familiariter assuevi. Cum vero tremor semel me corriperet sub tempus coenae: sufficere putavi, si more meo cruditates inedia coquerem. Postridie licet iacerem viribus prostratus, levatus tamen ac prope solatus a violentia doloris ad quartum congressum rudis et ignarus pugnae accessi. Nunc sesquimensis prope elapsus est, ex quo post malum cognitum Medicis addictus sum, qui me cubiculo includunt, immo lecto fere affixum tenent, duplici etiam felle munitum, subinde occinentes illud Sophoclis. Alvus ita induruit, ut nihil nisi clystere extortum ageret'), quod est a mea consuctudine valde remotum. Praescribunt mihi optimos quosque et suavissimos cibos, quorum nullus gustui arridet, unde fit, ut vires paulatim languescant. Luctor tamen et alimentis licet insipidis ventriculum prostratum reficio, nec fastidium dominari patior, nec facio, quod plerique, ut orexim mihi conciliem, illecebras accersens in hoc morbo noxias. Immo, ne latum quidem unguem ab ea, quam Medici praescribunt, lege deflecto, nisi quod in tanta aviditate paulo largius bibere mihi permitto: quod ipsum partin imputo eorum culpae, qui Vini Burgundici potum anxie exigunt, quod vix aqua diluere, aut alio mediocri uti per eos liberum mihi

¹⁾ ageret,] in illius tabularii apographo legitur: egerat,

sil, immo nisi pertinaciter Malvaticum recusassem et Muscaticum. volebant etiam hoc ardore me conficere. Quia tamen et artis suae non vulgari scientia, et certo iudicio praeditos, et longo usu exercitatos cognovi: non tantum officii causa morem gero; sed etiam libenter patior me regi a talibus Magistris. Vinum meum Scolopendrio condiunt et Absynthio Pontico. Ventriculum Syrupis vel ex Hyssopo vel ex Elenio, vel ex cortice citri, quasi fomento, sustentant; et quidem varietate adhibita, quo vice remedli sua novitate citius penetret. Semel dumtaxat humores melancholicos ex liene evellere conati sunt. Etsi autem otio tuo nimis secure abuti videar, mihi vero et valetudini meae haec dictans in calore febris minus recte consulere: quia tamen dubius est exitus morbi, hoc tibi volui testatum, me iam inter principia hoc meditari, quo modo singulis momentis accinctus, ad quoslibet Dei nutus excipiendos praesto me offeram. Interea ne sis periculorum meorum nescius: communi omnium fama receptum est, pace inter duos reges transacta, totos belli impetus in nos . . . . conversum iri, ut sanguine nostro, quicquid piaculi admissum est, sanciatur. Interea scito, non magis vel locorum distantia protegi, vel munitionibus, quam si in aperto campo dimicandum esset. Philippi fines itinere tantum bidui a portis urbis dissiti sunt. Rex propior, cuius copiae intra dimidium horae spatium urbem nostram attingerent, unde coniicis, non exilia modo nobis timenda esse, sed imminere crudelissimas quasque mortes, quia in causa pietatis nullus esset saevitiae modus: quo tibi minus acerba videri debet tua conditio, dum te alumni, quos senectae tuae mercedem rependere decebat, hostiliter impugnant, hominem, non modo officio nutritii summa fide et diligentia probe defunctum: sed de tota etiam Ecclesia praeclare meritum, quando vides, hoc multis aliis tecum esse commune, atque adeo mihi: nam ut me petulanter et indignissime exagitent Rabulae quidam, vix tibi credibile est. Westphalici autem, licet procul iaculantur, in sua tamen improbitate maiorem exercent contra me licentiam. Ego autem, qua cepi. ad metam nihilominus properabo. Et in Coenae quidem controversia non modo inimici mollitiem tuam, quam vocant, calumniose traducunt. Sed optimi quoque amici, et qui te colunt, qua mereris pietate, cuperent clarius fulgere ignem tui zeli, cuius tenues scintillas despiciunt, adeoque calcant barbari isti Gigantes. Ouicquid contingat, fraternum inter nos amorem syncere colamus: cuius vinculum nunquam disrumpent ullae Sathanae astutiae. Fateor quidem, cum ante sex menses literas contubernalis tui Huberti Langueti legerem: Ieviter me fuisse punctum, quod parum amice, adeo etiam contumeliose de mea doctrina te loquentem parrabat. Rius autem consilium erat Castalioni adulari, tuoque calculo approbare eius deliria, quibus nulla hodie est deterior pestis. Sed nulla unquam offensione animus meus a sancta amicitia, qua te complexus sum, et ab observantia dissiliet. clarissimum Ecclesiae lumen ac praestantissime Doctor. Dominus te spiritu suo gubernet semper, diu incolumem tueatur, omnium benedictionum copia augeat. Vicissim nos, Dei praesidio, quos vides luporum faucibus obiectos, diligenter commenda. Collegae mei, et innumera piorum turba te reverenter salutant. Summopere optassem, brevibus saltem literis fraternam benevolentiam testari apud optimum generum tuum D. Casparem Peucerum, non minus pietate et eleganti ingenio praeditum, quam purioribus literis expolitum: deinde apud fidelissimum et ornatissimum pastorem vestrum D. Paulum Eberum, quorum utrumque propter suas virtutes merito veneror. Genevae XIII. Cal. Decembr. 1558.

449. No. 6647 b. (Vol. IX. p. 669.)

19. Dec.

Elisabethae, Balthasari a Zaschwitz uxori.

Hace epistola, cuius externa inscriptio est: Dem eblen ehruesten und gosptrengen Anshelm von Zaschwiß, mebnen gunstigen jungtern 2c., ex autographe primum edita est a Clar. Friedberg in libello supra p. 404. no. 420. recensito p. 9 sq.

Der Eblen und thugendsamen frauen Elisabett, des Solen Chrueften und gestrengen Balthasar von Zaschwitz ehliche hausfrawen zu handen.

Gottes gnade durch seynen eingebornen Sohn Ihesum Christum unsern heplandt und warhaftigen helser und ein frolich new jar zuvor. Edle tugendsame fraue, das ehn Mensch gott mitt rechten und frolichem gewissen und glauben anrusen moge, und ruhe haben in Gott, dieses ist surnemlich zu suchenn, Dieweil dann Euer Ehestandt nicht wider Gott ist, sollet Ir der betrubnis wiederstreben, und zue gott ruhe und frieden habenn, Unnd Gott frolich anrusen. Ich wil euch förderlich meine trostschrift stellen, dan das es bisanher nicht geschehenn, It ursach, das ich warlich zuuil uberladen mit mancherley schreiben und zu solchen schrieften gehörtt zeitt, Ich will aber diese sache weitter nicht lenger vorzihen, jr wollett diesen spruch Sprach be-

tracten, Du follt in beynen gebett nichtt klepnmuttig febn ze. Der Almechtige Sohn Gottes Jesus Christus, wolle euch troften und sterkenn.

dat. 19. Dec. umb 1558.

Philippus Melanthon.

450. No. 6659 b. (Vol. IX. p. 703.)

(hoc anno.)

Georgio Agricolae.

Phil. Melanchthonis Consilia (latina) edita opera Christoph. Pezelii (Neustadii 1600. 8°) P. II. p. 316 sq.

Ad Georgium Agricolam Rectorem scholae Ambergensis, Anno 1558.

Vidisse te pagellam existimo, in qua narravimus, arte ab adversariis abruptam esse doctrinae collationem, cum quidem Rex Ferdinandus iussisset, ut procederemus. Initia non inerudita fuerunt. Disputavimus enim de norma iudicii in Ecclesia. Ea in quaestione scis multa de interpretum et legum veterum, et recentium dissimilitudine dici oportere. Si processissemus, multarum quaestionum explicatio utilis facta esset. Quod collegae quidam a nobis discesserunt, ne ab ipsis quidem accusari me arbitror. Maluissem eos nobiscum manere, et ut socios laborum, et ut testes mearum actionum. Sed ut Xenophon narrat quendam dicere, Lacedaemonios domi dissipandos esse, ut apes fumo sub alveolos facto dissipantur: ita Papistici distrahere nos intempestivis petitionibus conati sunt. Haec artificia norunt, etiamsi Xenophontem non legerunt, vincet tamen veritas.

451. No. 6659 °. (Vol. IX. p. 703.)

(hoe anno?)

(Consilium.)

Hoe consilium a Melanchthone manu propria scriptum, cui coaetaneus quidam in fine adscripsit: "Bebenken d. Philippi off den Tririschen Sandel", in Tabulario publico primario Dresdensi inter Melanchthoniana huius anni asservatur, ex quo primum divulgatum est a Clar. Seidemanno in Ephemeridibus: Beitschrift für die historische Theologie anni 1859. Fasc. I. p. 139—141. addita annotatione no. 18.

Trier und wirhburg konten leichtlich vrsach zu groffen kriegen geben, denn dweil an beyden orten die Bischoff newe und obermachte Tyranney oben, so ettliche surften an beyden grenzen sich als hewbter erzeigten, zu redtung der armen leut, Ift glewblich das ein groß Bulaussen wurde, von Eblen, Reubern, und gemeinem volk, So sind alte Reden, Anno Sexagesimo caveat sibi omnis homo

Ru Ift nicht zweisel, Es wirt Ein besondre straff vber die Bischoff und Canonicos khomen, von wegen phr Halkarrikeit In abgotteren, und Tyramnen, wie aber dises sewr ansahen wirt, und welche es vis benden teilen surnemlich beruren wirt, das wirt die zeit anzeigen,

Ob woll nu Trier vnd wirhburg gegen heren vnterthan thrannen vben, so konnen doch dise surften mit Recht vnd secundum Regulam zu reden, die Bischoff der halben nicht vberzihen. Denn die Reichs abschied lassen Zu, das sie Es mit phren vnterthan In der Relligion halden, wie sie es bisander gehalden haben, vnd gebieten das kein furst derwegen wider den andern kieg furneme,

So Ift auch sunft In gottlichen und keisarlichen Rechten und Im Landfriben verbotten, daß theiner fremt Eurisdiction mit gewalt verhindern soll, Dises Ift alles offentlich, und Ift also Regulariter zu halben,

Das man aber dagegen disputirt, Ein christ soll sich des andern annemen, wod den vertrukten redtung thun, Wie Macadeus und Constantinus gethan, Daruff Ist dise antwort, Ein christ soll sich des andern annemen, das Ist war, ordentlicher weiß, und so viel moglich Ist, wurden doch dise fursten auch nit leiden so sie Einem unterthan gewalt theten, das andre unterthan der wegen vffruhr anrichten, mit disem schein, Es sollt sich Ein christ des andern annemen,

Da Bu Ift auch die moglicheit zu betrachten, Denn also Ift geschriben, Date Eleemosynam pro facultatibus 2c., vnd hatt die vnmoglikeit entschuldigung,

Macabous hatt nicht Ein neben furften angriffen, sondern Gin offentlichen feind, der Buuor den frieg wider die Juden grawsamlich angefangen,

Es hatten auch die Juden theinen andern oberherrn, Zur selbigen zeit, benn allein Gott, wir aber sind des Keisars vnterthan, der beiden teiln stiden geboten hatt, vnd sollen disen spruch halden, Omnis anima potestati superiori subdita sit

vnd Ift In summa, der frieg Macabeorum, manisesta, Iusta, necessaria, et Regularis desensio,

Des gleichen hatt Constantinus vrsach gehabt wiber Licinium, denn Ehr vnd Licinius haben zuuor zugleich Ein Edictum gemacht, das die driften der Relligion halben, solten gefichert sein, In beiber provincijs,

Men vertrag hatte ernach Licinius nicht halben wollen, vnb ift Constaninus wider phn gezogen alf wider Ein fridbruchigen, der seine Eigne dicta vnd vertrege nicht gehalben hatt,

Dazu Ift auch ben Jestigen zu betrachten, ob sie Macabej vod Contantini sind, Es woldens lude Macabeo andre nachthun, Aber Es war icht gluck daben, Solche redtungen, wenn sie gleich Regulares sind, bedurfen sie dennoch sonderlicher gottes hulsse,

So hatt Constantinus Ein gleiche und groffere macht, denn Licinius, ib thaten 3hm die Franken die zeit hulff,

von der moglifeit zu reden, Ift Ja offentlich das die Bepftlich macht, t Gelt, wenig und Einikeit groffer Ik.

So find die fursten und stedt difes teils In weltlichen und Religion ben vneinig, und Ift Ein groffs mißtrawen das sich Einer vor dem andern orgen muß,

Ich khann auch nicht gedenken wie vnter phnen Ein Einigen hobiften ubtman zu machen moglich were, wie Constantinus allein hobist haubtn gewesen ift,

Die furften und Stedt wiffen wie Im vorigen trieg groffe vneinikeit ifchen herhog Johan fridrich, Wirteberg und heffen fich zu getragen,

und fo fie fieg gehabt betten, Ift nicht Zweifel fie hetten ernach Ginber felb ichlagen muffen,

Will aber Jemand Irregularia furnemen, der selb noch nit angriffen it, der soll selb dises groß wert betrachten, wie der alt pfalnigraff friderich sagt hatt, Ehr muffze selb schlieffen, ob Ehr triegen oder nicht triegen soll, nn seine sahrlikeit sen die groffisst, Ehr wolle auch der Rätte gewissen mit nicht beladen, das sie Ernach so unglud fur siele, sich betruben solden betten sie den herrn zu unglud geführet,

Das man aber dagegen spreche, Sollen wir denn also vngewiß sitzen, d stettigs des oberfalls gewarten, war ifth, solche sorg thuet webe, gleich in find Irregularia und offruhren nit zu radten,

Bum andern wouon wollen boch dise fursten und stend kriegen, so sie In der lehr nicht Eintrechtig sind und spaltungen felb unter fich fur id fur machen,

So fie Ein fieg hetten, waß wolden fie fur Ein lehr In gemein vffhten, fie wurden fich auch keiner gleichen lehr vereinigen,

Item so fie die Biftumb zerriffen, Ift die forma des teutschen Reichs my zerriffen,

Belche nu driften find, fursten, regenten und lehrer, die halden fich ses troftes, was aus Gott Ift, Das thann nicht vertilget werden, ob gleich harte flurmwind dagegen khomen, mit solchen spruchen troft Ich mich, das Ein rechte kirch bleiben wirt, das Ift Ein heufflein das rechte lehr und rechte anruffung behelt, ob gleich die weltliche Regiment mancherlen verendrung haben werden,

So aber Ein furft difes teils angriffen wurde, vnd ettliche andre trew erzeigen, so die selbige Redtung theten, difes were Ein ordenliche und Rechte defenfio.

ANNO 1559.

452. No. 6685 b. (Vol. IX. p. 737.)

9. Febr.

Io. Brentio.

Hanc epistolam ex autographo in Bibliotheca Stuttgardiana asservato primum edidit Th. Pressel in Anecdotis Brentianis (conf. supra p. 429. no. 442.) p. 454 sq. no. CCLVIII.

Reverendo viro eruditione et virtute praestanti Domino Ioanni Brentio gubernanti Ecclesiam Dei in ditione inclyti Ducis Wirtenbergensis etc., carissimo fratri suo.

S. D. Reverende vir et carissime frater. Existimo ad vos missum esse Gorgonem seu Palladis aegidem, quam aula wimariensis et nobis et aliis opponit. Me ab illis lacerari, mea caussa non valde doleo; sed stabiliri ab illis mendacia et Idola, propter gloriam Dei et propter Ecclesiam valde doleo. Sed haec sunt tristia deliria ultimae senectae mundi. Oro autem filium Dei, ul nostra vulnera sanet. Si vivam diutius, tecum coram de his rebus loquar. Nunc de Hieronymo, qui in Salinis diu fuit auditor tuus. Fuit aliquamdiu apud Chytraeum Rostochii, postea ad nos rediit. Nec de caussis calamitatum ipsius quidquam disputo. Samus enim et nos aerumnosi et non de causis queri volumus, sel auxilium petimus. Hic Hieronymus potest esse usui in docenda iuventute. Si igitur honestas operas haberet, sperarem recte is cturum esse officium. Coniugem etiam flecti posse sperarem, ut ad maritum rediret. Si possunt haec sanari, quaeso ut annitaris Hortatus sum eum ad frenandam iracundiam et ad ferendam sarttutem. Sed conspectus coniugis et stoppi erga sobolem plus 10stris cohortationibus valere deberet. Denique totum negotium et

prudentiae tuae commendo. Τελείη ἀφετὴ μόνον τοῦ γερας ἐστίν, ut et Plato inquit. Quare communes infirmitates feramus et si quae leniri possunt leniamus. Veteres leges non habuerunt leves causas, cur aliter consulerent iis, quos viderunt ἀστόργους. Sed te oro, ut studeas coniungere voluntates. Bene vale. die nona Februarii Anno 1559.

Philippus Melanthon.

453. No. 6698b. (Vol. IX. p. 749.)

27. Febr.

Georgio Agricolae.

Hanc epistolam, quam Prof. Scheler ex Professoris Van de Velde Apparatu Melanchthoniano in Naumanni Serapeo anni 1867. No. 7. p. 98. epist. 1. primum edidit, hoc anno 1559. esse scriptam, ex eo elucet, quod Agricola in autographo Tabularii Ratisbonensis ad marginem scripsit: Accepi s. 1559. d. 10. Mart.

Clarissimo Viro eruditione et virtute praestanti Georgio Agrieolae in inclyta urbe Amberga regenti studia doctrinae, fratri suo carissimo.

Quantus erat dolor in Cananaea matre puella,

De mensa petimus pabula Christe tua.¹)
Gnate dei generis nostri massam induis, ut nos
Vivifica infirmos haec tua massa gerat.

Haec vota scribo, ut meum dolorem ostendam quo adficior propter publicas calamitates. Ardent ecclesiae dissidiis et nunc audio bellum in Bavaria moveri de quo²) scribis mihi. Schallingo et vobis omnibus salutem opto. De voluntate humana respondi etiam in Bawaricis articulis²). Bene vale, carissime. d. 27. Febr.

Philippus Melanthon.

¹⁾ Hace priors septem distichs legantur in Corp. Ref. X. p. 623. in carmine inscripto: De matre Cananaea, Matth. 15., quocum consentiunt, extremum autem octavum huius epistolae ab octavo illius carminis differt.

²⁾ quo] sic scripsi; in Serapeo I. I. legitur: qua

³⁾ Conf. Corp. Ref. IX. p. 638 sqq.

454. No. 6699b, (Vol. IX. p. 750.)

1. Mart.

Francisco Balduino.

Haec epistola invenitur in hocce libro: Francisci Balduini Responsio altera ad Joannem Calvinum (Coloniae, apud Kerperum Richwinum. a. 1562. 8°) p. 142., ex quo Rev. Krafitius, Past. Elberfeld., mihi benigne eam descripsit.

(Inscriptio deest.)

S. D. Clariss. vir et cariss. frater. Extat apud Clementem Alexandrinum vetus Iustitiae definitio, quae recte intellecta dulcis est: δικαιοσύνη ἐστὶ κοινωνία θεοῦ, μετὰ ἰσότητος. Prior pars loquitur de priore tabula Decalogi, altera pars de secunda. Ac profecto utramque complecti bonas mentes oportet. Te igitur iuris et iustitiae Doctorem, scio non tantum forenses leges, sed etiam eam doctrinam cogitare, qua sese Deus humanis mentibus communicat, et utrumque bonum expetere, κοινωνίαν θεοῦ, καὶ τὸ νόμμον ἴσον. Quare te et diligo et venero, ac opto in Academiis et in Aulis tales esse multos iuris doctores. Bene vale. Cal. Martii. M. D. LIX.

Philippus Melanthon.

455. No. 67225. (Vol. IX. p. 792.)

30. Mart

Henr. Bullingerus ad Melanchthonem.

Haec longa epistola exstat in Epist. T. I. p. 471. locul. C. in Tabulario
Ecclesiae Tigurinae ex copla per iuniorem Henricum Bullingerum facta.
Eius apographon Clar. Voegelino debeo

(Philippo Melanchthoni.)

S. D. Reverende Vir, Domine colendissime et frater carissime. Accepi ac legi quas ad me misisti literas et librum, pro quo et gratias ago tuae humanitati. Ac merito sane queritur Ecclesia, se impeti cum ab amicis, tum inimicis. Dissidia enim, quae excitantur¹) in Ecclesia etiam ab illis, quae columnae quaedam Ecclesiarum videri volunt, mirum in modum remorantur apud gentes varias salubrem Evangelii cursum, perturbant item vehementissime simpliciores, infirmiores vero offendunt, vcl hoc potissimum nomine, quod liquido cernunt illa omnia oriri et geri per ambitionem,

¹⁾ excitantur] sic scripsi; apographon habet: exercitantur

odium, contentionem, et inflexibilem pertinaciam. Unde iam Dominus, iudex iustus, Diocletianos, Maximinianos et Maxentios Eclesiae cou diástopas immittit, Papistas puto, Scythas et Turcas. quos tanto saevius in Ecclesiam alioquin affiictam satis, irrupturos vereor magis atque magis, quanto atrocius implacabiliusque suevierint illa nostrorum odia implacabilia, et dissidia semet ipsis subinde maiora. Nihil hic dicam de moribus vulgi corrupti, deque impuritate et prodiga avaritia eorum, qui inter fideles excellere volunt. Novum vero non est, si Dominus vindictam suam auspicetur a domo sua. Simul enim punientur Antichristiani Papistae, punientur et impiae ac barbarae gentes, sicuti et olim factum quoque videmus, quando sub Principibus Romanis, gravissimis persecutionibus premeretur Ecclesia Christi, interim vero et Principes Romani, cum suis exercitibus mutuis conciderent caedibus. Cedit afflictio haec Divina piis semper ad probationem vel emendationem, nisi et ipsi in medio igni oculos aperire per Dei gratiam nolint, sicuti et impiis perpetuo ad interitum cedit. Et quidem commemoratio et contemplatio tristium profecto harum rerum non potest pios non excruciare quam vehementissime. Ceterum cum tales sint seculi nostri mores, quales esse experimur cum dolore et indignatione, quid obsecro a Domino iusto expectaremus. In his tamen omnibus consolatur illud quam maxime, quod palam videmus ista omnia nobis praedicta esse ab ipso Domino Iesu, denique a vetustis illis Divinisque Prophetis, et ab electis sanctissimisque eius Apostolis, qui suavissimis consolationibus in turbis illis laborantes fideles erigunt atque confirmant. Neque vero parum consolationis et illud adfert, quod speramus non procul abesse diem illum Domini, omuibus sanctis exoptatissimum, diem. inquam, redemptionis nostrae, ac restitutionis omnium. Proinde fideles omnes vigilant, et deprecantur sedulo Dominum, ut liceat ipsis superare et effugere mala ista postremi nostri seculi omnia, et stare ante filium hominis. Quid sentiam de responsione tua ad articulos inquisitionis Bavaricae, intelliges ex libello meo Germanico, quo et ipse iisdem illis respondi, quem spero tibi Francofordia missum esse a Froschovero nostro, qui hoc se fideliter facturum promisit. Verum plures ad me missi sunt articuli, quam videam te accepisse, nisi per tua negotia ad omnes respondere nolueris. Tu enim ad XXIV. tantum respondisti, ego vero ad LXL respondi: cum tamen prius in charta Germanica multo plures 1)

¹⁾ Scil. 31 articulos, conf. Corp. Ref. IX. p. 640-642.

recensueris, quam modo explicaveris. Ceterum hic dissimulare non possum, quod ipsa ingenuitas et caritas dissimulare vetat. Ta pro tuo candore et amore boni haec mea consulas oro, qui iubebas, me tuis respondere literis, qui denique non ignoras libera apertaque animorum explicatione, retineri et augeri veram amicitiam. Tractatio tua de libero arbitrio videtur mihi quidem multa a proposito aliena habere, et admodum esse obscura ideoque adversariis nostris, alioqui acutis, suppeditatura 1) inexplicabilem rixandi materiam. Scis eam disputationem Ecclesiae permultum dedisse dubitationum, tentationum et turbarum, utilitatis vero aedificationisque parum. Petita est enim ex Philosophia, quae semper turbavit Ecclesiam. Cumque non multum operae colloces, quantum ego quidem videre possum, in defendenda confessione illa Innocentiana, re vera interim nocentissima. Quae fieri iubetur proprio Sacerdoti, cum explicatione circumstantiarum peccati commissi, miror cur tautopere urgeas retinendam esse in Ecclesia Dei privatam illam absolutionem, quae quomodo ab illa avelli possit, ut et illa non maneat quoquo modo nondum video. Illud autem manifeste video, privatam illam sacerdotis absolutionem in veteri et primitiva Ecclesia non fuisse in usu, sed inolevisse cum confessione illa privata, quae mala dedit Ecclesiae Christi nunquam satis explicanda: adeo ut si quid utilitatis illa haberet, tamen illa propter hanc prudentes facile carere posse videantur.

Ad articulum nonum 2) respondens, manifeste, et quidem rectissime fateris, Papistas committere idololatriam apertam, dum Christum Dominum in Sacramento adorant, eamque ob rem necessario ipsorum coetus esse fugiendos, iuxta illud: Fugite idola. Mox tamen idem fateris, Coenae sacrae Christum Dominum vere et substantialiter adesse. In praesentiarum (?) vero ego non video, quomodo non debeam Dominum meum Iesum Christum, verum Deum et hominem adorare, et ibidem quidem adorare, ubi adest vere et substantialiter. Habebunt hic, sat scio, adversarii, que te urgeant ac vexent, praesertim cum in apologia Confessionis Augustanae illa verba decimo confessionis articulo adiiciantur, vere, inquam, et substantialiter sacramento adesse Dominum. et illud adiiciatur: Non improbat hunc articulum Caesarea Maisstas. At quid probarit Imperator in illis ipsis comitiis, et in hat eadem causa, si non aliunde palam, certe quam significantissime colligitur ex verbis recessus illorum Comitiorum, quae quiden

¹⁾ suppeditatura] sic scripsi; apographon habet: suppeditaturam

²⁾ Vide Corp. Ref. IX. p. 641, no. 9.

sic habent: Mandamus, ut in toto Romano Imperio constanter credatur et doceatur, quod sub speciebus panis et vini, et sub qualibet earum, verum corpus et verus Sanguis servatoris nostri Christi Domini substantialiter et vere praesentia sint etc. Quis autem hic non videat, hunc esse errorem illum in Eucharistia Papisticum, quem Ecclesiae Dei inde ab annis 600 obstrusere primum quidem infelices Benedictini, deinde vero maledicti mendicantes Monachi? Hoc enim liquido testantur non tam Historiae, quam libri istorum temporum, quibus si conferatur res vetustioris Ecclesiae, diversum protinus ab istis relucet. Veteri satisfactum erat certe, si quis in hoc negotio mysterium vel Sacramentum agnovisset, ac confessus fuisset ingenue, Christum Dominum Ecclesiae suae Coenam celebranti adesse praesentem suo spiritu, sua potentia, maiestate et gratia. Christi denique corpus verum, et sanguinem verum edi et bibi in Coena sacramentaliter adeoque et spiritualiter per fidem. Quam quidem perceptionem sancti tam efficacem esse crediderunt, adde et experti sunt, ut veterum apostelicorum virorum nemo cogitaverit aut dixerit, inania aut inefficacia fore illa symbola, nisi etiam corporali Christi adimpleantur praesentia. Haec hausta et sumpta faciunt sane, ut Christus sit in nobis, et nos in Christo, sed more mystico, vel spirituali, per fidem: quando Apostolus apertissime dicat: Christus per fidem inhabitat in cordibus vestris. Et rursus: Vivo iam non ego, sed vivit in me Christus, et quidem per fidem vivo Filii Dei etc. Sed quid Apostolum citamus, cum ipse Dominus manifeste dixerit: Qui edit meam carnem et bibit meum sanguinem, in me manet, et ego in illo. Et paulo ante: Ego sum panis vitae. Qui venit ad me, non esuriet, et qui credit in me, non sitiet unquam. Unde rursus legitur dixisse Apostolus: Quisquis confessus fuerit, quod Iesus est Filius Dei, Deus in eo manet, et ipse in Deo. probe observatis piissime verba Domini in Evangelio exponens beatus Augustinus tract. in loannem XXVI. Hoc est, inquit, manducare illam escam, et illum bibere potum, in Christo manere, et illum manentem in se habere. Ac per hoc, qui non manet in Christo, et in quo non manet Christus, procul dubio non manducat spiritualiter carnem eius, nec bibit eius sanguinem, licet carnaliter et visibiliter premat dentibus sacramentum corporis et sanguinis Christi: Sed magis tantae rei sacramentum ad iudicium sibi manducat et bibit: quia immundus praesumpsit ad Christi accedere Sacramenta: quae aliquis non digne sumit, nisi qui mundus est. De quibus dicitur: Beati mundo corde. Idem in eodem paulo

ante dicit: Qui vult vivere, habet ubi vivat, habet unde vivat, accedat, credat, incorporetur, ut vivificetur. Haec ille vero omnibus quam aliena sunt, obsecro, illa imperatoria et Pontificia de hoc Sacramento dogmata, de corporali, inquam, substantialique in Coena praesentia Christi, cuius corpus et sanguinem verum, non modo fideles, sed infideles quoque, licet porci et canes, non tantum sacramento tenus, sed vere insuper et realiter et substantialiter percipiant? Et qui ita sentiunt, eo delapsi sunt, ut abhorreant a vocibus spiritualiter et sacramentaliter, vel mustice, quibus usi sunt commode, et utiliter vetusti, utuntur autem nostri illi vocibus non perinde usurpatis ab illis, realiter et substantialiter etc. Quae cum revera ita habeant, cupimus sane nos pro ea, quam a Domino consecuti sumus, gratia, simplicem et puram illam reducere in Ecclesiam Christi veritatem, abolere vero errores illos Papisticos, postremis illis seculis, (secundum vaticinium Christi Matth. XXIV et Danielis XI cap.) ab execrabilibus et sophisticis Monachis Ecclesiae Dei obtrusos, Regibus quoque et Principibus ad hoc idolum statuendum et confirmandum ignis et gladii usum impie accommodantibus. Scimus autem, moliri et agere nos rem in mundo alioquin impossibilem, sed scimus interim et hoc, apud Deum non impossibile esse ullum verbum. Pergimus ergo in nomine Domini, in opere Domini, sentientes in hoc non modicum profectum ex gratia Dei assistentis nobis. Atque te queque hortamur, optime frater, ut et te nobis coniungas, et ut de hoc negotio sic pergas loqui et scribere, ut quid sentias, liquide cognosci, intelligique possit ab omnibus, etiam simplicioribus. Petunt hoc a te omnes pii per Germaniam, Italiam, Galliam, Angliam, Poloniam etc. Mandat hoc ipsum tibi Dominus et Servater noster. Suspensos sane tu adhuc aliquot bonos viros tenes, qui utcunque utaris illis Augustanis et Imperatoriis verbis vere et substantialiter, sperant tamen hi, te non facere cum Papistis, et quibusdam contentiosis fratribus, sed te syncerius sentire de sacris mysticis, adeoque temet ipsum pro tua pietate clarius adhuc expositurum de hoc sacro mysterio sententiam explicatiorem, purieremque, ac minime ancipitem: maxime cum hoc anno interpretam Ill cap. Apostoli ad Coloss, diserte testatus sis, te non facere cus illis, qui et corpus Domini per omnia extendunt, et ubique esse contendunt, et qui coelum negant esse loci nomen, et Christi corpus, hoc, ut locum, propter veri corporis modum occupare. At qui non potes ignorare, quomodo haec tua excepturi et exagitaturi sint fratres illi nostri, qui hactenus magnis clamoribus contra-

riam defenderunt et multis obtruserunt sententiam, adde ergo, mi Philippe, istud, quod ex illo, quod ad Coloss, professus es, sequitur, Christi in coena praesentiam et manducationem non esse corpoream aut carnalem, id quod adversarii nostri per vere et substantialiter intelligant, sed mysticam et spiritualem: quae quidem in suo genere non minus vera est, quam corporalis: ut iam non commemorem, quid nobis Christus in collatione corporis sui et spiritus, praesentiae, inquam, carnalis et spiritualis reliquerit expositum et manifestissime quidem expositum loannis XIV, XVI etc. Hoc si feceris, Philippe doctissime et carissime frater, praestabis mane Deo officium debitum, exhilarabis quoque omnes viros pios, qui hoc a te expectant, quos et in confitenda veritate reddes alatriores, et rem praeterea facies immortali gloria dignam: cum videlicet in eo capite doctrinae Antichristo te opposueris, in quo scis illum constituere proram et puppim, quod dici solet. Si vero fratres nostri morosuli et rixosi illi ita, ut iam ceperunt, te sacramentarium persequi perrexerint, scies manifeste cuius rei gratia, minirum propter expressam veritatem sustinere te persecutionem. Atque hoc laudem tibi conciliabit, hostibus veritatis terrorem in-Ne tantum, obsecro, tribueris existimationi aut iudicio haius seculi, ut segnius facias, quod faciendum suadet sanctus Dei spiritus. Neque D. Aurelium Augustinum puduit, ea, quae alievando obscurius proposuit, illustrare perspicacius. Ac vir bonus et sapiens, si quid aliquando ex affectibus, ex instinctu aut respectu aliorum, aut pro ratione temporum periculorumve, implicatius cat minus expensum dixit, aut fecit, postea vero per Dei gratiam et per longi temporis exercitationem illud ipsum explicatius et perspicacius dicendum et faciendum esse intelligit, certe non hoc propter illud olim, inquam, dictum aut factum incogitantius, vel emittendum, vel dissimulandum, aut etiam in medio anceps relin. quendum existimat. Nam lucis et purae veritatis potiorem rationem habendam esse novit. Cumque sexagenarius sis, Philippe, et factus diutinis laboribus et moeroribus, non multum posthac temporis vives. Migrandum erit tibi ex hoc seculo, et quidem brevi Meundum erit iustissimi iudicis tribunal, ubi et ratio reddenda trit iudici non tantum de dictis et factis omnibus, sed etiam de unissis. Mundus hic et mundana omnia, ut fluxa sunt et fallacia, ita non iuvabunt in illo die tantillum. Agnoscit Christus Dominus omnes illos, qui in veritate et simplicitate cordis illi servierunt, ipsumque fecerunt pluris, quam universum hunc mundum cum sua gloria. - Erasmus ille Roterodamus, dum viveret magnus, ut scis,

fuit vir. idage propter multifariam eruditionem et laberes non inutiles, idem vero ubi hinc migravit, omnem prope existimationen anud optimos quosque amisit. Neque obscurum est, cur hoc vire tanto, et guidem iusto Dei iudicio, usu venerit. Agnovit enim veritatem, et si voluisset perspicacius subinde et liberius in medina proferre potuisset, sed cum hac in re vehementer afficeretur avore potentum, qui puram veritatem fere ferre non possunt, et pariculorum terrore cohiberetur, interim vero et veritatem amantibus gratificari vellet, scripta sua sic sibi temperanda putavit, ut tua Evangelici, tum Papistae sibi pollicerentur, Erasmum a suis stare partibus, cum revera utrosque detineret suspensos, ac incertos relingueret. Tu itaque Philippe optime, frater in Christo carissime, et semper colendissime, cum tibi quoque munificus Dominus dont contulit ingentia, ea sic dispenses, hortor, ut universa posteritas attestetur, disertum te et minime ancipitem fuisse aeternae veritatis, contra Antichristum, martyrem. Id quod de te nobis liberaliter pollicemur, orantes Dominum, ut te conservet, quem et tibi nuspiam defuturum confidimus. Per eundem vero tuam oro Pietatem, ut haec a me tui amantissimo, pectore syncero profecta benigne accipias, et sicubi liberius forte videar locutus, bene interpreteris, atque mihi condones. Deus enim testis est, quod te die ligam in veritate. Clarissimus vir D. Petrus Martyr salutat te quan humanissime. Vidisti iam procul dubio opus eius, quo respondit Steph. Wintoniensi Episcopo in causa Eucharistiae. Spero librum hunc, cum scripturae et Patrum testimoniis omnia fuse, docte et perspicue, nec non religiose tractet, multis non contentiose occess, catis hominibus in hac causa satisfacturum. Vive et vale in Chris sto semper. Dominus benedicat tibi tuisque in perpetuum. Salutest te fratres et Symmystae nostri. Salvi sint etiam omnes fratre et symmystae tui.

Tiguri XXX. Martii 1559.

Heinrychus Bullingerus, tuus.

Filius meus Heinrychus, in quem multa contulisti beneficii dum apud vos Wittembergae esset, 1) quo nomine me tibi tuisti multum debere fateor, ex Italia tandem incolumis rediit et midi Reclesiae Christi, Dei gratia, ministrare cepit. Is te salutat renter, et se tuis commendat precibus. Non potui hanc epistelli describere eleganter, vel quod dicunt, ad mundum, angustia ter

¹⁾ Conf. supra p. 402. no. 418.

is exclusus, sed et negotiis variis impeditus, oro itaque humatem tuam, ut quidquid hic peccatum est, mihi condones. Itevale. — Nulli vero hanc tradidissem epistolam, nisi soli Setiano nostro, quod syncera eius fides mihi esset perspectissima, certo scirem, me solum cum solo colloqui. Dominus Iesus serte in perpetuum etc.

i. No. 6726 b. (Vol. IX. p. 796.)

6. April.

Senatui Francofordiensi.

Hanc epistolam atque alteram sub no. 458. sequentem a Rev. Dr. Steitzio in tabulario Francofordiensi repertas illustratasque primum ex autographis edidit Director Dr. Ioh. Classen in gymnasii Francofordiensis programmate, quod in memoriam Melanchthonis ante trecentos aunos d. 19. Aprilis mortui scripsit. In eo praeter gymnasii annales continentur: "Ueber die Beziehungen Melanchthons zu Frankfurt am Main. Vom Director. Nebst einem Nachtrag von Herrn Pfarrer Dr. Steitz." (Frankfurt a. M. 1860, 49) p. 36. et 37.

den edlen, ernveften, erbarn vnd weisen herrn Burgermeistern vnd Radt der kaiferlichen loblichen stadt Franksort am Main, meinen gunftigen herrn.

Gottes gnad durch seinen eingebornen son Ihesum Christum, vnsern heise und warhasstigen helser, zuvor, edle, ernveste, erbare, weise, gunstige kn, ewr erbarkeit schrifft von anzeigung eins christlichen predicanten hab ich stangen und bei mir auch mit radt vnsers pastoris '), vs einen mann lacht, der ein recht christlichen verstandt hatt und ist gottsochtig und friedend, ist ettlich jar in ministerio gewesen und noch, ich habe aber noch be antwort von ihm und hoss, nach dem Leipziser mar? E. erbarkeit entantwort zuzuschreiben, denn Gott, der alle herzen erkennet, weiß, das izgern wölt, das in ewr und allen kirchen christlicher lehr christenliche bewise einskeit were, darumb bitt ich gott auch teglich in großer betrubnis. I dem wenn, damit mich E. erbarkeit begabet, danth ich vleissig, und viel den sie fruntliche zuneigung, die E. erbarkeit alle zeit gegen mich erzus kaben.

¹ **36 bitt auch** demutiglich fur einen armen jungen gesellen, genant Ras **wael Magirus von Tribur, der in Frankfort erzogen ist vnd ist von gott**

¹⁾ Steits adnotavit: D. Paul Eber, vergl. Corp. Ref. X. 291 flg.

mit gaben ingenii wol geziret, hatt auch durch gottes gnad also loblich soll dirt in gottlicher lehr und loblichen kunsten und sprachen, das ehr in ein universitet ein nuglicher legent sein khunt, dieweil ehr aber jung ist, wehr gern lenger studirn, darumb bitt ich in betrachtung seiner gut geschlichteit, E. erbarkeit wolle vater sein, denn er ist ein armer mais, so wit E. erbarkeit, das geschrieben ist, du solt des waisen vater sein, so wird gott mehr lieben, denn dich dein eigne mutter liebet. Dersetbige allmecht gott, vatter vnsers heilands Ihesu Christi, erschaffer aller Creatur vnd dwaisen vatter, wolle gnediglich vns allen als armen helssen vnd der lobs stat Franksort, vnd E. erbarkeit vnd die ewren gnediglich bewaren. De 6. Aprilis 1559.

Emr erbarfeit

armer

diener philippus Melanthon.

457. No. 6748 . (Vol. IX. p. 814.)

. Mail:

Ulrico a Schwerin.

Hae literae primum editae sunt a Baxmanno in Ephemeridibus Zeitschtl für die historische Theologie anni 1861. Fasc. IV. p. 626 sq. epist. XVII

Dem Edlen, Ernvesten vnnd gestrengen Ulrich von Swerinn, Cop-Marschald im Bertogthum Vommern vnd meynem gunstigen Herrn.

Sottes gnad durch seynen eyngebohrnenn Sohnn Jesum Christum wern Beilandt vnnd warhafftigen helser zuwor, Ebler, Ernvester, gestem Herr Marschald, Ich Armer vnnd vnbekandter bitt, E. Ernvester wellt mehne schrifft, belangend Eyn Jungenn Armen Baisenn Daniell Garpen, Ehrwirdigen Johan Garpen des Etwa Lectors zu Gripswald gewesen Sutwillig vernemenn, den es ist geschrieben, du solt der wätsenn vater sell wirdt dich gott mehr lieben, den dich dein Eigne Mutter liebett, diese protes verheissunge solle uns alle billig bewegen, den Armen Bäissen die kandischtig sindt vnd Chrliche Erbeidt surhaben hulste zu thun. An bieser Daniell Garpen in studio luris zwei Jahre ein guthen ansangt macht vnd gedencht mit gottes hulst darin sortzusahren, damit Er in Einklicher Erbeidt auch zu guthem in Christlicher regierung dienen kunne. Diemeil Cerbeidt auch zu guthem in Christlicher regierung dienen kunne. Diemeil Cerbeidt auch zu guthem in Christlicher regierung dienen kunne. Diemeil Cerbeidt auch zu mohlangesangen studio wie E. Ernveste bedenden bei furnemsten Scribenten in lure haben mus, dazu Er E. Ernveste

taler in Demuth bitt. Dieweill ban Ew. Ernveste den gottfürchtigen in dieses Daniels Bater gefandt hat vnnd weiss das er Sechs Söhne vnnd biddter, die noch bei der Armen tugendlichen Mutter in jungfrewlichen erzogen werden, gelassen hat, vnnd wirdt die Mutter jezund durch den besten Sohn Christlich vnderhalten, Bitt ich umb gotes willen, Ewr. Ernsals Eyn Christlicher vnnd Loblicher vom Abell, woll mit dieser Armen beisen Bater sein, vnnd diesem Daniell veterliche Huss. Diese biste ist Gott gewisslich wollgesellig, vnnd wirdt dagegen der Allmechtige in, der Beisen Bater Ewr. Ernveste vnnd die Ewren auch sein gaben des inder geben, der wolle auch Ewr. Ernweste vnd die Ewren alzeit gnediglich inchren. Datum 6. Rai 1559.

E. Ernvefte Diener

Bhilippus Melanthon.

58. No. 6748 . (Vol. IX. p. 814.)

9. Maii.

Senatui Francofordiensi.

Hae literae in codem Classenii programmate, quod supra sub no. 456. recensui, p. 37. ex autographo primum editae sunt.

Den erbarn, weisen vnd fornemen herrn Burgermeister vnd Radt der loblichen keiserlichen fladt Franksort, meinen gunstigen herrn.

begeben; ich will ihm aber schreiben, was mir ewr erbarkeit in der nehebegeben; ich will ihm aber schreiben, was mir ewr erbarkeit in der nehebegeben; ich will ihm aber schreiben, was mir ewr erbarkeit in der nehebegeben; ich will ihm aber schreiben, was mir ewr erbarkeit in der nehebegeben; ich will ihm aber schreiben, was mir ewr erbarkeit in der nehebegeben; ich will ihm aber schreiben, was mir ewr erbarkeit in der nehebegeben; ich will ihm aber schreiben, was mir ewr erbarkeit in der nehebegeben; ich will ihm aber schreiben, was mir ewr erbarkeit in der nehebegeben; ich will ihm aber schreiben, was mir ewr erbarkeit in der nehebegeben; ich will ihm aber schreiben, was mir ewr erbarkeit in der nehebegeben; ich will ihm aber schreiben, was mir ewr erbarkeit in der nehebent erregen lassen; der allmechtige son gottes, der ihm gewisslich ein ewige
bent durchs evangelium, vnd nicht anders, samlet, wolle gnediglich ewr

¹⁾ Nempe Petrus Elfeldt seu Eltwil, quem Senatus ante prioris episto
Melanchthonis adventum (quam demum d. 16. Aprilis accepit) d. 13. Aprilis elegerat, vide Steitz l. l. p. 36.

²⁾ De hoc viro prolixius disserit Steitz I. I. p. 37 sqq.

firchen und lobliche fladt und ewr erbarkeit und die ewren allezeit bewarn. Datum Nonn Maii 1559.

Emr erbarfeit

williacr.

philippus Melanthon.

459. No. 6750 No. (Vol. 1X. p. 816.)

14. Mail

Maximilianus, Rex Bohemiae, ad Phil, Melanchthonem

Huius epistolae apographon, quod amicus Prof. theol. Dr. Brieger milit denuo benigne descripsit, d. 18. lunii 1559. a Cancellario Dr. Ulrico Mordeisen Augustam Vindelicorum ad Dr. Georgium Cracovium Electoria Saxoniae Legatum missum est.

Maximiliann vonn gots gnadenn Aunig zu Behem Ertherhog zu Ofterreich 2c.

Erfamer lieber besonnder, Bir habenn euer fchreibenn fo Ir bas ba Georgenn Burthircher gethann fambt und neben des jugefcidtenn Drudtauff die jungft gehaltene Beierifche Inquifition zc. empfangenn, und gnediglis vorstandenn, Bnnd gereicht bne folche von euch ju gant gnedigem gefallen. Da wir euch iest gedachtem Burthircher, vonn euernn wegen, und auff emer Recomandationn anedigfte befurderung erheigen tontenn. Boltenn wir jum felbenn nicht vngeneigt fein, Belche wir euch alfo gur antwordt anediger mb geneigter meinung nicht wollenn bergenn, Bnnd nach dem wir erinnert mb berichtet werdenn, Das man diefer Beit inn legenwertigenn Reichstage Augspurg wiederumb die Religionn sachenn vnder die handt gunemenn w barinnen ju Tractirenn vorhabens ift, Bir auch wol wiffenn bas Ir fil euer perfonn bei allenn loblichenn Churfurftenn Furftenn vnd Stendenn M Chriftlidenn Augipurgifdenn Confession ein fonders ansebenn und volge with So ift onfer gant gnediges ond wolmeinendts erfuchenn ond vormanenn euch, Ir wollet euch obenangeregte ftreitige Religionn und die Gotfelige # liebte vorgleichung derfelbenn treulichen ob und angelegenn fein laffen, fontet lich dobinn bedacht fein, und befurdern belffenn, Auff das bei wolgedachtenn Chriftlichenn Augfpurgifchen Confeffionn Borwanten teil, foutel muglich alle geter liche lindiateit und glimuf gebraucht, und die scherffe vormiedenn werde, One will wir dann forge trugenn, bei dem gegenpart langfam, Bas fruchtbars ausgericht Und einige vorgleichung schwerlich ftadt haben wurdet mogen, Wir ir dan als ba erfarne und geubt felbst zubedendenn, Bir auch nicht zweiffeltenn Ir gu fo denn gotseligenn lang gewunschten voreinigung ein sonders berglichs vorlannn vnd begirde habt, Band da wir donebenn fur onfer personn bargu lisenn, ratenn, vnd befurdernn kontenn, Inn denn wolten wir auch an ons chts erwindenn lassenn, Immassenn wir vns bann, als ein Christlicher Konig, id liebhaber der Warheit schuldig erkennenn vnd wissenn, Das wir euch so bei dieser gelegenheit (Weil wir euch one das schreibenn sollenn) mit rmeldenn habenn wollenn, Gebenn zu Wien denn Bierhehendenn tag May nus-ce, im Reunundtsunspigisten Bnsers Behemischenn Reiche im Eilstenn,

Maximiliann.

80. No. 6769 . (Vol. IX. p. 831.)

5. Iun.

Georgio Cracovio, Doctori Iuris, Consiliario Electoris Augusti.

Huius epistolae ineditae autographon cum multis aliis a Melanchthone ad emadem scriptis ia Tabulario publico primario Dresdensi (loc. 8573.

Vol. III. fol. 1—74.) asservatur, ubi a Clar. Seidemanno benigue mihi descripta est. Hanc, cui annus non adscriptus est, ad hune annum 1559 esse referendam, ex eo elucet, quod Pastoris Ienensis et Victorini captivorum in ea mentio fit. — Cracovius huic epistolae a sinistra adscripsit: ,,28 Iunii per M. Ioh. Kittelium", per quem hoc die eam accepit.

Clarissimo viro sapientia et eruditione et virtute praestanti D. Georgio Cracovio doctori Iuris Consiliario Inclyti ducis Saxoniae Electoris Augusti, suo cariss. fratri.

S. D. Clariss. vir et cariss. frater. Dei beneficio, tranquillis est in his regionibus vicinis Ecclesiis et Academiis. Sed in cinia adhue captivi sunt Pastor Ienensis et Victorinus, virincti et modestissimi. Deus et ipsos liberet et nos omnes guberet. Hodie nobiscum fuerunt in prandio Nobiles Steinicii D. georus Fabricius, et Mauricius Heilingen. Postea huc venit magister ittelius, qui cum diceret se ad vos profecturum esse, dedi ei mp. Epistolam subito, ut aliquid de nostris rebus scriberem. Oro tem filium dei, ut vos et nos gubernet et servet. Mitto Carmen

¹⁾ Hugelius Pastor Ienensis et Victorinus Strigelius 26. Mart. 1559. iussu teis Wimariensis captivi in arcem Grimmenstein abducti sunt, vide Corp. R. IX. pag. XI. in Annalibus huius anni.

de Triumpho filii dei ascendentis in Coelum. Bene vale. die 5 Iunii.

Philippus Melanthon.

461. No. 6772 . (Vol. IX. p. 833.)

19. Ju

Anselmo a Zaschwitz.

Haec epistola ex autographo primum edita est a Friedbergio in libello supra p. 403. no. 420 laudato p. 19.

(Inscriptio deest.)

Gottes gnade durch sehnen eingebornen Sohn Ihesum Christum unsem beiland und warhasstigen helser zuvor, Edler Ehruester und gestrenger Jusp-ter Ich bitt E. Ehruest wolle gedultt haben, dan ich die arbeitt dauon is beuelh von unsern gnedigsten herren 2c. habe noch nichtt geserttigtt, we wegen des teglichen Anlaufens, Ich muß surderlich dasselbige wergt sertligen, darnach will ich euerer Brudern trostschrifft auch stellen, und ist nicht notiff das E. Ehrueste derwegen anher kommen oder senden. Der allmechtige geste bewar E. Ehrueste und die ewren.

Datum eplendt montags den 19. Junij 1559.

Em. Ehruefter Diener

Philippus D.

462. No. 6847 b. (Vol. 1X. p. 948.)

19. Oct.

Io. Brentius ad Melanchthonem.

E Th. Presselli libro snpra p. 429, no. 442, recensito: Anecdota Bretiana etc. p. 461, uo. CCLXI.

(Inscriptio deest.)

Salutem in Christo, Clarissime idemque carissime D. Philippel Postquam tuas accepi literas a Nicolao Lectore Academiae Registmontanae, significavit mihi D. Vergerius, se in profectione su ad Borussiam et Poloniam vos salutaturum. Volui igitur ei h literas dare. Equidem futurum speravi, ut Borussiaca ecclesia ca magna illa qua hactenus iactata est tempestate vel tandem conquiesceret, sed video the Egovaían tou exotor nondum praeser-

iisse. Nec tamen ibi tantum sunt turbinae et procellae. In academia Heidelbergensi recens iam exorta est gravis, ut audio, rixa de coena Domini inter Tilomanum et alium quendam collegam eius, quae et eo usque exarsit, ut Tilomanus ac nisi fallor alter quoque iussi sint a publico suo officio abstinere, quae res, etsi privata videtur, tamen non pariet ecclesiis in his regionibus tranquillitatem. Nescio quo fato fiat, qued hactenus multa sit ustorn scholae Heidelbergae et Tubingae. Vidi etiam hoc tempore scriptum Illyrici, quo videtur sibi egregie nostris respondere, scilicet et scriptum Staphyli adversus te et alios, item collationem doctriuae tuae et (infandum) Arii. Dolendum et vere ingemiscendum est, quod tantum . . . . turbulentissimis hominibus, et hic recte suo quodam modo dici possit, ecclesiam esse drazspályv. Si omnes suo essent iudicio legitimo, non tantum liceret petulantiae et calumniis. Quid ergo faciamus? In hoc animi dolore cogitamus κάμνουσαν ψυχήν έγγυς είναι θεοῦ. De te quidem non dubito, quin pergas in his tempestatibus tuum facere officium xai ma sanazer. Ego vero utcunque eluctari conor et oro Deum, ut nos gubernet. Bene et feliciter vale. Studtgardiae die 19. Octobr. anno 1559.

lo. Brentius.

463. No. 6861 b. (Vol. IX. p. 960.)

3. Nov.

Christophorus Dux Wirtembergiae ad Melanchthonem.

Ex eodem libro ac no. 460., p. 461 sq. no. CCLXII.

(Inscriptio deest.)

Lieber besonder. Es ift uns verschiner zeit ein buchlin under ewerm namen des Titels: Enarratio epistolae Pauli ad Colossenses etc. zustemen, und als wir dasselb verlesen, haben wir auch befunden, was Ir de Ascensu Christi in coelum und de corporali et physica locatione corporis Christi in coelo etc. schreiben. Wiewoll jr nun desselben orts von des herrn nachtmall nichts vermelden, und wir verhossen, Ir werden sollich schreiben nicht dahin gemeint haben, das hiemit der warhasstigen und wesentlichen gegenwirtigseit des leibs und bluts Christi in des herrn nachtmall, wie es in der Augspurgischen Consession und Apologia begriffen und zur selben Zeit von Doctor Luther seligen erkläret, auch von allen der be-

melten Confosion vermandten verftanden: etwas benommen fein foll: Co mollen doch wir auch guediger meinung nicht verhalten, das wir fonderfiche fürforgestragen, auch allbereit ben ettlichen bochel und nibere fande im wert gefpuret, Difes obgedacht ichreiben werbe auch babin geboutet, als ob Br ewer meinung von des herrn nachtmall, beren Er gwe gelt ber beichreibung Augspurgifder Confession und Doctor Suthere feligen lebens gewefen, geendert hetten, und die person Christi durch die physicam locationem corporis Christi in dem geftirnten himmel und gur rechten gottes bifer geftallt gertrennen wollten, das gleich woll die verson Chrifti gang im fichtbartichen himmell; aber doch nur das balb teill; nemlich das adttlich wefen ber seiner fpreben uff erden sep. Dweill dann wir euch als einem mit fürtreffenlichen gaben gottes begnadet und gang wol verdienten man in kyrchen und schulen mit sonderlichen gnaben geneigt; auch uns neben andern Geriftichen Stenben und miterben ber gottlichen guthatten, fo und burch ben Son gettes erlangt, hachbeschwerlich fallen wurde, da ewer person in ein beschwerlichen verdacht kommen und fich des obermelten, auch anderer dergleichen muncten halben bep der Augepurgischen Confession verwandten Stenden und Theologen ergerliche und schädliche migverstandt und zwispalltung zutragen folt: Go ift an euch unfer gnebigs begeren, Er wollendt unbefdweret fein, was uns ewerer meis nung hierinn fchrifftlich ju verftendigen und ju declariren, damit wir felbe ewerer person halben zufriden gestellt, auch andere jres ansechtens entladen werden. Dann wir euch mit sondern gnaden geneigt. Datum Stutgard ben 3. Novemb. Anno 59.

464. No. 6875 . (Vol. IX. p. 979.)

Georgio Cracovio, Doctori Iuris, Consiliario Electoris
Augusti.

Ex antographo Tabularii publici primatii Presdensis; quod Clar, Seidemannus besigne mihi descripsii. Hanc epistelam ad annum 1559. referens habco praesertim duo argumenta: 1) Cracovii rectoratus (inde a 18. Oct. 1559 usque ad 1. Maii 1860); nam d. 18. Octoh, huius and Rector Acad. Witeberg. electus est, vide Album Academiae Vitebergersis ed. C. E. Foerstemann. (Lips. 1841. 4°) p. 366.; 2) Trevirlea obsidio, cuius item in Melanchthonis ad Joach. Melleram d. 28. Nov. eiusdem anni data epistola (Corp. Ref. IX. p. 979.) mentio fit.

Clarissimo vino sapientia, aruditione at virtute praestanti.
D. Georgio Cracquio doptori Iuris, a Causiliania Inc.

clyti Principis Ducis Saxoniae Electoris etc. fratri suo cariss.

S. D. Magnifice d. Rector et cariss. frater. Omnino Trevirica obsidio, fax erit horribilium bellorum, precemur filium dei tit nos gubernet et protegat, et leniat poenas. Post tuum îter accept literas amicorum de iisdem periculis. Mitto vobis et pagellas et disputationis, et de doctore Milichio. Hodie respondi Duci Academiae Tubingensis et ad eam provoco, feci mentionem mei patris, et Capnionis, petivi ne mihi irascatur non audito. Sed profecto aequo animo feram expelli me in Asiam, cum toties theologi contra me principes incitent, quos cum numero, cohorresco. Sed deo me commendo. Bene vale. die 27 Novemb.

Philippus.

465. No. 6875 °. (Vol. IX. p. 979.)

28. Nov.

Christophoro Duci Wirtembergensi.

Ex eudem Presselii libro p. 464 sq. no. CCLXIV.

Illustrissimo principi ac domino, domino Christophoro Duci in Wirtenberg et Theck etc. et Comiti Montispeligardi, domino suo clementissimo.

Illustrissime ac clementissime princeps. Saepe haud dubie audivit Celsitudo vestra, florem Graecae Nobilitatis Argonautas suscepisse gloriosam expeditionem in Asiam, cui simillima fuit expeditio, quam susceperunt in Asiam cum Godefrido Guelfi maiores Celsitudinis vestrae. In illa historia veterum Argonautarum ajt praecipuus Dux: In communi periculo deliberationes communes esse debent, et vult plures comites audiri. Id maxime in Ecclesia fieri oportebat. De communi causa plures audiantur et adsint pii principes gubernatores colloquii. In tali consessu libenter exponam de omnibus controversiis et confessionem meam et testimonia cognitione digna et synodo iudicium permittam. Graviter me accusat Celsitudo vestra, quod naturas in Christo divellam, quia dixi, veteres sic loqui, hanc propositionem veram esse de communicatione idiomatum: Christus est ubique. Extat haec propositio in multorum scriptis, qui tamen non divellunt naturas in Christo; Cumque Bremae disputatio illa mota esset ante quinquennium, An corpus sit ubique, et a nobis diiudicatio peteretur, dedi consilium, ut Academiae Parisiensis sententia flagitaretur, ut quid vetustas sensisset consideraretur. Esse dissonos clamores praecipue de hac controversia manifestum est. In littore Baltico sancti viri, qui in Gallia interficientur, quia non probant aprolatoriar, nominantur Martyres diaboli. In Silesia vero Viro modesto nolenti ritum levandi et adorandi panis servare tres digiti in dextera praecisi sunt. Propter haec tristia dissidia fateor me ingentem dolorem animo circumferre multos annos. Saepe etiam aliorum bonorum et doctorum virorum gemitus video, qui optant in Synodo proferri eruditae antiquitatis testimonia. Et quanquam premere dolorem difficile est, taceo tamen. Propter hoc silentium incitantur contra me aulae, gynaecea, vulgus. Sed cum sciam talia in dissensionibus civilibus accidere, praeparo animum ad ferendos eos casus, qui impendent, et Ecclesiam et me inter gemitus et vota filio Dei commendo. Mitto Celsitudini vestrae pagellas, quae ostendunt, quod genus doctrinae sonemus, et reverenter oro Celsitudinem vestram, ne mihi non audito irascatur. Nec vero me solum audiri peto, sed simul audiri veterem et puriorem Ecclesiam peto et adhiberi Doctores huius temporis amantes veritatem et piam concordiam, sicut praeceptum est: Diligite veritatem et pacem. Maxime vero excludi volo praestigiatricem Sophisticen. Plura hoc tempore scribere non potui, praesertim tabellario properante. Bene et foeliciter valeat Celsitudo vestra. Die 28. Novembr. Anno 1559.

Celsitudinis vestrae servus

Philippus Melanthon.

466. No. 6882 b. (Vol. IX. p. 984.)

(fere ineunte Dec.?)

Georgio Cracovio, Doctori Iuris, Consiliario Electoris Augusti.

Hacc epistola et subsequentes ex autographis illius Tabularii Dresdensis a Clar. Seidemanno mihi descriptae sunt.

(Inscriptio dcest.)

S. D. Magnifice d. Rector. Scripsi his diebus testimonium doctori profecturo in tuam patriam, et addidi quaedam orationi recitatae. Ideo distuli aulicam scriptionem praesertim, cum in tanta

nostrorum dissimilitudine, quid scribam vix cogitare possim. Heri literas accepi a Iohanne Ungnaden, furenter et crudeliter scriptas qui vult me hortatorem esse ut Principes et synodi conveniant. Existimo eius nuntium non mitiores literas adferre ad ducem Saxoniae Electorem, ad quem iam properat. Hodie deo iuvante scriptum meum absolvam. Bene vale.

philippus.

467. No. 6882 °. (Vol. IX. p. 984.)

9. Dec.

Georgio Cracovio Rectori et Senatui Academiae Witebergensis.

Vide prolegomena praecedentis epistolae.

Magnifico Domino Rectori Academiae Witebergensis et Senatui Academiae.

S. D. Magnifice d. Rector, Reverendi et clarissimi viri. Etsi scio Aerarii rationem habendam esse, cum quidem sim pater familias nec ignorem, quam multis rebus in quavis exigua oeconomia et politica opus sit, tamen oro ut pecunia quae Fisco debetur ab iis qui gradu doctorum in theologia ornantur, remittatur Reverendo viro Pastori Ecclesiae nostrae Doctori Paulo Ebero, et doctori Paulo Crellio. uterque in publico docendi officio servit Ecclesiae. Et talibus antea hoc beneficium Academia praestitit. Et alterius paupertas omnibus nota est. Ego si qua mea est suffragatio, meo suffragio remitto, vos spero coniunctionem huius nostri coetus maiore studio conservaturos esse. Oro autem filium dei, ut nobis adsit, nos semper gubernet, et hanc Academiam servet. Bene valete. die Nono Decemb. 1559

Philippus Melanthon.

468. No. 6895 b. (Vol. IX. p. 1002.)

(hoc anno?)

Eidem Georgio Cracovio.

Hanc epistolam et tres proxime sequentes no. 469—471. inter d. 18. Oct. 1559. usque ad 19. April. 1560., quo die Melanchthon obiit, esse seriptas, ex dignitatis (Rectoris) nomi ne addito intelligitur.

(Inscriptio deest.)

8. D. Magnifice d. Rector. Hic nuntius and the ultras quaestiones et mihi, et vestro Iudicio attulit, Ego ei respondi de theologica quaestione, quae fuit nagesoror, vobis credo hodie doctorem Georgium Maiorem exhibuisse alterum fasciculum, de forensi quaestione. Barbaries tetra est Litigantium, mittunt nuntios sine viaticis, et imperant nobis velut servis, ut mox respondeamus. Hic miser nuntius queritur se nihil habere viatici, quaeso ut, si deliberatione opus est, dicatis ei an sit abeundum. Bene vale. Philippus.

469. No. 6895°. (Vol. IX. p. 1002.)

(hoc anno?)

and say advert on white Ridem. The same with the

Water the transfer of the same of the same

Vide Prolegomena ad no. 468.

(Inscriptio deest.)

S. D. Magnifice d. Rector. De frigore cogitabam, cum in carcerem rursus includeretur adolescens Hamburgensis. Sed declama torem nunc adhibet valde tragicum qui nobis iniustam crudelitatem obiicit, quasi nihil peccaverit, cum alterum turbulentum armavit. Desinant sui sodales tales criminationes scribere. Credo autem posse hoc fieri, quod in similibus periculis fieri solet, ut sit captivus in suo vel alio certo hypocausto, unde promittat se non exiturum esse donec res cognoscetur. Et rursus promittat vades, se velle eum in iudicium adducere, nec permittatur ut hinc discedat antequam pronuntiabitur. Bene valete.

Philippus.

470. No. 6895 d. (Vol. 1X. p. 1002.)

(hoc anno?)

Eidem.

Vide Prolegomena ad no. 468,

Control of the December 1989

(Inscriptio deest.)

Si DisiMagnifice d. Rector scis me non retinere tales Epistelas. Gener meus habet qui adhuc dormit. Et iussi ut det dectori Nevio. Non enim volui per incertum tabellarium mittere. Profecto triste et tragicum scriptum est et in patre ostendit ingens odium adversus hanc causam. Deus gubernet et protegat nos. Bene vale.

philippus.

The second second

471. No. 6895 °. (Vol. IX. p. 1002.) (hoc snno?)

and of growth it makes my of Ridem. To military or a compound to Vide Prolegomena ad no. 468.

are to the ...... (Lascriptio deest.)

S. D. Magnifice d. Rector. Derptam narrant Livonios recepisse et inde Moscovios expulsos, ac rursus eo Colonos ex aliis

Narrat mini convictor meus adolescens Ungnad suum patruum Iohannem qui nunc est in regione Wirtebergensi Basileam migra, turum esse.

Trevirorum urbs a civibus dedita est, Excerpti decem ex civium numero qui tenentur captivi. Haec heri ex mei fratris literis cognovi, qui etiam scribit discessisse ex Heidelberga ambos antagonistas, qui ibi certarunt περί μυστρίων.

. Bee are ast felanchifonem.

472. (No. 6895 t.) (Vol. 1X. p. 1002.) (hoe anno?)

Eidem.

Vide Prolegomena ad epistolate ag. 466.

D. Georgio. S. D. Clariss. vir et cariss. frater. Habeo graves causas, quare velim nobis concedi, ut simul ederemus formulam de consensu nostro, et si postulabunt lenenses specificationem concedi eam vellem ut haec scripsi modestiss., quia non defensitans the περὶ ἔργων ἀμφήβολον πρότασιν, Nec defendo την διαψωδίαν λιψικήν nec unquam adsensi, nec subscripsi etsi et illa corrupte edita est. quaeso audias Iacobum et exponas meam mentem Blustri Comiti, et domino Einsidel.

philippus.

473. No. 6895*. (Vol. IX. p. 1002.)

(hoc anno?)

Ridem.

Vide prolegomena ad uo. 466.

Clarissimo viro eruditione et virtute praestanti Georgio Cracovio Doctori Iuris, fratri suo carissimo.

S. D. Clariss. vir et cariss. frater, Scis Agesilaum ne quidem conviciis provocatum, cum Epaminonda pugnare voluisse. Ita meum consilium unum hoc erit, ne principes admisceant se huic certamini. Haec eo scribo, ut et de re cogites, et scias non esse magnam causam cur properetis ad hanc deliberationem praesertim cum Legato doctori Distelmeier adiunctus sit ὁ μῶμος Islebius. Is condiet βλακικάς 1) delicias. Ego sedebo ὥσπερ ὄνος ἐν σφακίως. Sed oro filium dei, ut nos gubernet. Bene vale. Datae die dominico.

Philippus.

474. No. 6895 b. (Vol. IX. p. 1002.)

hoc anno.

Io. Brentius ad Melanchthonem.

E Presselii libro supra p. 429. no. 442. recensito p. 469. no. CCLXVIII.

— Presselius p. XXXV. no. 432. suspicatur, hanc tantum esse schedulam alii epistolae adiectum.

(Inscriptio deest.)

Meus filius Matthaeus, qui mihi domi natus est, cum eramus Wormatiae, et quem dicebatis ex genio eius non fore μαχούβιον, adhuc quidem divino beneficio vivit, sed ita, ut adhuc neque pedibus insistere queat neque vel balbutire sciat. Habet quidem in singulis manibus aliquos digitos, sed qui deberet esse pellex,

¹⁾ Eadem voce utitur, de hoc inimice dissereus, in epistola ad le. Mathesium d. 18. Aug. 1559. scripta (Corp. Ref. IX. p. 902.).

reliquis est aequalis, ut videatur pollicibus carere. Et venter nunc quidem intumescere nunc utri subsidere videtur. Itaque vivit et non vivit. Hoc idcirco scribo, ut scias me meorum quoque exemplo discere vestra astronomica indicia non omnino vana esse, quemadmodum nostri vicini sentiunt. Interea anno 1558 die undecima Septembris hora decima ante meridiem natus est mihi alius filius, cui nomen imposui Philippo, ut etiam hac in parte memoria tui semper mihi ob oculos versaretur, sed anno aetatis nondum peracto excessit ex hac vita, magno meo dolore, quia videbatur infans non invenustus. Spero autem te non aegro animo ferre, quod obtrudam tibi haec mea domestica.

ANNO 1560.

475. No. 6910b. (Vol. IX. p. 1028.)

11. Jan.

Georgio Cracovio, Doctori Iuris, Rectori Academiae Witeberg.

Quamquam annus huic epistolae a Clar. Seidemanno ex autographo Tabularii Dresdensis descriptae non additus est, tamen certo ex Rectoris titulo cognoscitur. Cracovii enim rectoratus d. 18. Oct. 1559. initus d. 1. Maii 1560. illius temporis usu finiebatur (conf. Album Academiae Vitebergensis supra p. 458. ad no. 464, recensitum).

(Inscriptio deest.)

S. D. Magnifice d. Rector, et cariss. frater. Oro filium dei Custodem Ecclesiae suae, ut et militiam tuam in aula, et nos Omnes gubernet, et has regiones protegat. Formavi Epistolam ad Schraderum quam exhibebo tibi et legendam et obsignandam, teque oro ut ad nos ad prandium venias. Interea enim Epistola describetur. Dixi de Consensu Academiarum quae et vera sunt, et προςαγωγά. Caetera coram. Bene et foeliciter vale. die undecimo Ianuarii.

Philippus.

476. No. 6915 b. (Vol. IX. p. 1034.)

2. Feb:

Elisabethae, Balthasari a Zaschwitz uxori.

Ex Friedbergii libello p. 403. no 420. recensito p. 19 sq.

Der Edlen und thugentsamen framenn Elisabeth geborne vonn Ebeleben, be Edlen und Ehrueften Balthafar von Zaschwig, eheligen hausfram

Gottes gnadt durch seinen eingebornen Son Ihesum Christum unsen beilantt und warhafftigenn helser, zuwor, Edle thugentsame frau, warlich allei ist diese ursach des vorzuges das ich die schrifftt noch nichtt gestellt hab die ich doch langest Euch zu trost gern gesendet hette, das so viel beschweh liche sachen fur und bei uns zugesendett werden, darauss wir antwortten mu sen, Ich wil auch mitt gottes hilf eur sachenn, so baltt ich kan, sertlign Uff diesen tag muß ich in Ungern und Ostreich antwortten von sachen, d vil angelegenn ist. Der affinechtige Svit Batter Unsers heplantts Ihes Christy, Erschaffer aller Creaturen, wolle euch trosten und an seel und lei sterdenn, Ihr sollett auch der traurigkeitt nicht nachhengen, sondern euch mit gottes wortt trostenn, Was gott zusammen gesuget hatt, das sol niemant scheidenn.

412.2533.3

Datum 2. Febr. 1560.

Philippus Melanthon.

477. No. 6943 b. (Vol. IX. p. 1062.)

(mense Febr.?

· . .

Georgio Cracovio, Doctori Iuris, Consiliario Electoria Augusti.

Hanc epistolam sine anni et diei indicio, quam Clar. Seidemannus benigs mihi descripsit ex autographo Tabularii Dresdensis (conf. Prolegg. s. no. 460.) ad hunc annum mensemque referendam esse puto, quosisi conficio Iacobum in ea memoratum esse illum Iacobum Wibenium, quin epistola d. 1. Febr. 1560. ad Iac. Rungium data (Corp. Ref. IX p. 1034 sqq.) huic commendatur, ad quem cum Ge. Cracovii literis and lium petens in Pomeraniam profectus est.

(Inscriptio deest.)

¹⁾ Hanc ad Hungaros epistolam legas in Corp. Ref. IX. p. 1039 sq.

S. D. Clariss. vir et cariss. frater. Et literis Iacobi delector, et tuo officio quod legendas misisti. Ad me non scripsit, Nec tamen de silentio secus suspicor. multa possunt impedire scriptiones praesertim hoc tempore, cum fit in nostris literis dogmatum mentio, quae requiret singularem circumspectionem, et tu scis illud Thucydideum, τὸ λελογισμένον ὄχνον ποιεί. Expecto tamen in hoc mercatu literas. Bene et feliciter vale.

philippus.

478. No. 6947 b. (Vol. IX. p. 1065.)

5. Mart.

Senatui Rostochiensi.

Hanc epistolam, quae in illius Senatus tabulario asservatur, primum edidit Otto Krabbe in libro suo: Die Universität Rostock im 15. und 16. Jahrhundert (2 Theile. Rostock u. Schwerin 1854. 8°) P. II. p. 637 sq. not. *).

Den Erbaren weisen vid frommen Herrn Burgermeisteren und Rade der loblichen Stadt Roftod, meinen gunftichen herren.

Gottes gnad durch seinen Eingebornen Son Ihesum Christum vnsern beiland und warhafftigen helster zuuor, Erbare, weise fromme günstige Herren, Ew. Erbarkeit wird der Erbar und wolgelarte magister Johannes Posselius trentich berichten von unser beider unterrede, belangend den unnötigen strett in der loblichen stadt Rostod, und ist war wie viel Ehrlicher leut wissen, das ich grosse betrübnis habe von mancherley uneiniseit in unsern Kirchen vieler Land. Ich bitt aber den allmechtigen Son Gottes Ihesum Christum, der in grosser Angst gebetten hatt, daß der Ewige Batter uns Einiseit in Ihm gesben wolle, daß er auch in der loblichen stadt Rostod, und in allen unsern Kirchen selige Einiseit geben wolle.

Bon personen habe Ich diese anzeigung gethan, daß Einer genant Masgister Lucas von Lunenburg der isund hosprediger ist ben der durchleuchtigsten königin des durchleuchtigsten königs Christian hochloblicher und selliger gesdechtnüg gelassenen witfrauen, und mochte berussen werden, denn Er ist gottsurchtig, wol gesart, verstendig, und friedliebend, und ist geneigt in einer Bniversitet zu arbeiten. Beiter bedenke ich auch, das Magister Johannes Bosselius zum pfarrampt und zur lection zu gebrauchen seh, und ist besser, das E. Erbarkeit Einen bekannten und der gelegenheit der Stadt weiß, erwehlen.

3ch habe auch von mehr personen mit Magister Posselio geredet, vnd nemlich von Ginem Chrlichen olden man Matthia Casselio, der zu Branden-

burg in Ewr nachbarschafft die schul regirt hatt, ift ernach ein predicant ge wesen zu Northeim.

Dise meine anzeigung wolle E. Erbarkeit gunstiglich vernemen, dem ich warlich mit herzlichen seussigen vnsern vnd Heiland Ihesum Christun bitte, daß ehr in allen Kirchen solche Prediger und regenten geben wolle, di sich nach diser Regel halden, die Gott in Zacharia ausgetruckt hatt, Diligite Veritatem et Pacem, und Ew. Erbarkeit zu dienen binn Ich willig. Der 5 Martii 1560.

Em. Erbarfeit

trewer Diener Philippus Melanthon.

479. No. 6951 b. (Vol. IX. p. 1068.)

18. Mart.

Clarae, Ducissae Brunsvicensi.

Hanc epistolam ediderunt Baxmann in Ephemeridibus: Bettschift für de historische Theologie anni 1861. Fasc. IV. p. 627. epist. XIX. et Koldewey in iisdem Ephemeridibus anni 1872. Fasc. IV. p. 543. epist. 2. cum an notatione p. 545.

DEr durchlauchtigen vnd hochgebornen fürstin, fram Clara, geborne herrzogin zu Sachsen, herrzogin zu Brunswig und Lüneburg ze. meiner gnedigen furstin.

Gottes gnad durch seinen Eingebornen Son Ihesum Christum vosen Seiland und warhafftigen helster zuwor. Durchlauchtige, hochgeborne, gne dige furstin. E. f. g. habe ich Einen gottforchtigen predicanten, der zu Danpit geborn ist, zugesant, wiewol ich lieber Ein Eldern E. f. g. zugesan hett. So nu gedachter von Danpit nicht angenommen wirt, will ich mi gottes hulff E. f. g. vor Pentecoste Ein andern senden. Der allmechtig Gott wolle E. f. g. sampt E. f. g. jungen frewlen an seel und leib fterten Datum 18. Martit 1560.

E. f. g.

armer Diener
Philippus Melanchthon.

480. No. 6957. (Vol. 1X. p. 1077.)

26. Mart.

Hubertus Languetus ad Melanchthonem.

Hae literae et sequeutes no. 484, exhibentur in hocce libro: Arcana Seculi decimi sexti. Huberti Langueti epistolae secretae — ed. Io. Petr. Ludovicus. (Halae Hermunduror, 1699. 4°) P. II. Lib. II. p. 39 sq. epist. XV. et p. 40-42, epist. XVI.

Clarissimo Viro eruditione, virtute et pietate praestanti D. Philippo Melanthoni, Domino et praeceptori suo observando.

S. Reverende Domine Praeceptor. Cum amicus meus D. Philippus Drachstad. vir insigni eruditione, virtute et pietate praeditus ad vos proficisceretur: non volui eum ad te sine meis literis venire, praesertim cum ipse sit tui amantissimus, et te alioqui salutare et colloqui vellet. Quare a te non tam peto ut eum humaniter excipias (nam id semper facis) quam ut aliqua moneas, quae pertinent ad Reipub. et Ecclesiae nostrae tranquillitatem et salutem. Crede mihi nihil potest nobis accidere gratius, quam ut te multa monentem et docentem audiamus. Ecclesiae nostrae singulari Dei beneficio adhuc servantur, cum quidem a multis hostibus obsideantur. Staphylus et Episcopi, quorum aliqui sunt in aula, Imperatorem ad summam crudelitatem incitant, qui quidem omnibus Episcopis in Pannonia, Austria, Moravia, et Silesia manlatum dedit, ut eiectis Lutheranis, catholicos ut vocant, concionaores constituant. Fuit heri apud me pastor quidam Ioachimus nomine, qui olim in hac nostra Ecclesia egit Diaconum, is mihi parravit, aliquot pios pastores ab Episcopo Olmizensi clam in arcere fame necatos esse: aliquot vero ab Episcopo Nissensi deineri in vinculis, multos 1) etiam ex suis Ecclesiis eiici. Suum praeterea casum sane miserabilem recensuit. Fuit enim hic Ioachimus pastor in quodam pago sub Domino a Fulstein. Eo Epicopus Olmizensis misit 300 equites, qui de improviso impressione acta pastorem, in populi communione ab ipsis sacris avulsum, vi, nandato Imperatoris et Episcopi curru abduxerunt. Ille in Epicopi ditione in quadam arce angusto carceri inclusus est, adeo it necesse fuerit eum vel erectis vel paulum inflexis genibus, ca-

¹⁾ multos] sic scripsi; l. l. typ. errore legitur: multis

ptivum in suis sordibus stare, totis septimanis octo. Primo die datus est illi in carcerem panis rusticus et aliquantulum aquae, et diebus septem nemo ad eum rediit, postea tamen coepit haberi aliquanto lautius. Interea Dn. a Fulstein, a Maximiliano impetravit literas, quibus mandavit Episcopo, ut Ioachimum dimitteret. Episcopus illas literas ad Imperatorem misit, qui mandavit ne dimitteretur, sed se illum accersiturum scripsit. Tandem vicini nobiles coegerunt equites 500, et profecti ad arcem mentiti sunt, se esse missos ab Imperatore, ut Ioachimum in aulam ducerent. Credidit hoc Episcopus et Ioachimum dimisit, qui postea et ab equitibus dimissus ad nos venit, et ea quae scripsi sic narravit. Est et Dominus a Fulstein vocatus in aulam ab Imperatore, ad dicendam causam, quid de eo fiet incertum est. In tantis cum versemur periculis: tamen nonnulli non desinunt partim otiosis, partim aperte falsis disputationibus et opinionibus infestare nostram Ecclesiam. Reprehendunt doctrinam harum Ecclesiarum, qui confessioni Augustanae adhaerent, multipliciter. Ceremonias nostras propter exorcismum, et candelam quae adhibetur ad sacramenta aperte vocant blasphemas et Idololatricas. Ego sane nullo unquam tempore nullis iniuriis me patiar commoveri, ut cum aliquo publice contendam, sed tandem si necessitas requiret parebo tuo honestissimo et necessario consilio, et iubebo istos nostros condemnatores causas suae reprehensionis deponere ad senatum, ut iudicio vestrae Academiae submittantur. Cuperem et ego elevationem aboleri, et nonnullas ceremonias, quamvis per se Idololatricae non sint, emendari. Sed nunc non est locus disputandi de ceremoniis: sed ipsa necessitas requirit, ut his omissis, in tot calamitatibus publicis et privatis piis et ardentibus precibus Dei auxilium assidue et toto pectore imploremus. Itaque miror quorundam insaniam, qui in hoc publico luctu, rixas etiam de levissimis ceremoniis movent, et tantum reprehensionibus volunt videri sancti. Ora autem filium Dei, Dominum nostrum Iesum Christum, conditorem, redemptorem et conservatorem Ecclesiae, ut nostri propter sese misereatur et nos regat et servet. Salutem adscribo D. Casparo et D. Paulo Ebero, viris summa mihi observantia colendis. Vratislav. 26. Martii An. 1560.

Antonio Borbonio, Regi Navarrae.

Autographon huius epistolae in Pyrenaei inferioris tabulario (E. 465. 4. A. 6283.) asservatur, ex quo Lourde-Rocheblave fecit apographon, quod illius tabularii praefectus P. Raymond cum autographo contulit. Ex hoc apographo primum edita est in hocce libro: Bulletin de la Société de l'histoire de Protestantisme français. Documents historiques inédits et originaux du XVI°, XVII° et XVIII° siècles. IX. Année. (Paris 1860. 8°) p. 125 sq.

Illustrissimo principi Antonio Borbonio, regi Navarrae, duci Vindocinensi, etc. . . . Domino sao clementissimo.

S. D. Serenissime Rex, unicum est regnum in toto genere umano vere dignum regni adpellatione propter constitutionem aliticam, principum gradus et militiae ordinem, regnum Franciun, in quo diu ita floruerunt doctrinae, ut in ceteras gentes inde vuli derivati sint. Haec vetera ornamenta Galliae cum adspicius, magis dolemus ibi nunc iniusta asperitate veram Dei invocaonem impediri, et filium Dei precamur sedentem ad dextram aerni Patris ac dona largientem hominibus, ut et in Gallia flectat abernatorum animos ad clementiam Deo gratam. Eminet in exillenti nobilitate generis bonitas. Ideo non dubito tuae celsituni aliorum iniustos impetus displicere; nec vero hac de re procius scribam, tantum dolorem meum ostendere volui. Has autem eras dedi huic Huberto Langueto Burgundo qui existimavit tibi n ingratum fore hanc nostri doloris significationem. De eius udentia ex ipsius sermone tua celsitudo iudicium facere optime terit. De integritate ipse adfirmare possum, esse eum virum stum, moderatum et vere francum, id est ingenuum, alienum a nulatione Quare tuam celsitudinem oro ut clementer eum tuear. Bene et foeliciter tua altitudo valeat.

Calendis aprilis anno 1560.

Philippus Melanthon.

2. No. 6966 °. (Vol. IX. p. 1084.)

1. April.

Henricus Stephanus ad Melanchthonem.

Praefatio praemissa libro: Pindari Olympia, Pythia, Nemea, Isthmia.

Caeterorum octo Lyricorum carmina, Alcaci, Sapphus, Stesichori, Ibyci,
Anacreoutis, Bacchylidis, Simonidis, Alcmanis, Nonnulla etiam alio-

rum 1). Editio II. Graccolatina H. Steph. recognitione quorundam interpretationis locorum, et accessione lyricorum carminum locupletata. Anno M. D. LXVI. Excudebat Henr. Stephanus. 160.

Henricus Stephanus Philippo Melanchthoni S. P. D.

Redditae mihi nuper tuae literae fuerunt, Philippe, (literarum et literatorum decus) non solum humanitatis plenae, sed insigne etiam tuae erga me propemodum paternae benevolentiae indicium praebentes.*) Quibus quod me ad promovendum Graecae linguae thesaurum vehementer hortatus es, currenti tu quidem (quod aiunt) calcar addidisti: quod autem et tu et Ioachimus Camerarius vestrum mihi de opere illo consilium aperuistis, hoc sane pacto longe planiorem facilioremque meo cursui viam patefecistis. Sed eum (ne quis tarditatem pedum aut segnitiem in causa esse putet) crebra remorata sunt hactenus remoranturque etiam nunc diverticula. Sic autem appello ea praesertim quae Graecorum scriptorum editio mihi affert avocamenta. Ea autem qualia quantaque esse soleant, nuper declaravit editus a me Diodorus Siculus, declarabit propediem (Deo favente) Xenophon, declarat iam nunc lyricorum princeps Pindarus. Quem certe poetam ego semper quidem magni (pro eo ac debui) feci : sed tum demum maximi faciendum putavi, quum te, inter tot tantasque occupationes, interpretatione tua dignatum esse illius carmina cognovi. Commodum autem in manus meas illa venit, quum de apponenda Graecis Latina translatione (ut in hac lingua tyronibus et rudibus gratificarer) cogitare coepissem. Quamvis enim illum ita interpretatus sis, ut singulis verbis te minime adstrinxeris, nec verborum numerum sed pondus examinaveris, ad hanc tamen verbis alligatam, et (ut vulgus appellat) ad verbum interpretationem, maximum adiumentum illo tuo labore attulisti. Utinam tamen tantum tibi a gravioribus tuis magisque seriis occupationibus otii fuisset, ut ex tuo autographo translationem tuam dare excudendam tibi vacare potuisset, Caeterum ego, qui omnes Graecos scriptores (praesertinque poetas) ad verbum translatos, arboribus quibus autumnus suum foliorum honorem decussit, comparare soleo, in nullo magis quam in Pindaro comparationem hanc locum habere existimo. Cur ergo talem cius interpretationem edidi? Nimirum ut ab iis qui sunt in lin-

¹⁾ In meo quidem exemplo solius Pindari carmina cum eius vita atque de strophis, antistrophis et epodis inveniuntur.

²⁾ Hae Melanchthonis ad Henr. Stephanum literae in Corp. Ref. desiderantur; an in alio quodam libro prodierint, nescio.

gua tyrones (uti dixi) gratiam inirem, Graeca cum Latinis (quod in libera minimeque adstricta interpretatione nequeunt) conferre cupientibus, et rudem quandam in animo habere sententiae informationem contentis. Exhibet autem velut appendicem hic libellus, reliquorum octo lyricorum carmina quaecunque sparsa per authores invenire potui. Quo certe nomine hoc munusculum gratius tibi fore confido. Utinam tamen maiore teque digniore aliqua in re tibi gratificando, mei erga te mutui amoris, et tantae, quanta coli mereris, observantiae testimonium dare possem. Sed (ut ait ille) qui quam potuit dat maxima, gratus abunde est. Deus Opt. Max. te canitiei tuae fructibus Rempubl. literariam diu locupletare sinat. Vale Musaeae parens patriae. Ex typographeio nostro Cal. April. An. M. D. LX.

483. No. 6972 b. (Vol. IX. p. 1091.)

`

8. April-

Hubertus Languetus ad Melanchthonem.

Vide Prolegomena ad no. 480. In libro illic recensito hace est epist, XVI.

Clarissimo Domino Praeceptori ac patri perpetuo Reverendo Dn. Philippo Metanthoni.

S. P. D. Reverende Domine, cum ad te scribere inciperem casu conieci oculos in imaginem Ioannis Huss, quae statim reduxit mihi in mentem ingentes calamitates Regni Bohemici ante illos tumultus florentissimi. Omnia autem quae in Bohemia acciderunt, ita iam Galliae imminere videntur, ut propemodum sint inevitabilia. Rex Galliae publico edicto proposito Lutetiae undecima Martii concessit impunitatem omnibus qui aliquid in causa religionis deliquerunt, et dimisit omnes captivos ex carceribus. In fu turum autem nihil concedit illud edictum iis, qui secundum leges Regni vivere non volent. Sciverunt gubernatores innumeros esse qui interfuerunt congregationibus, quae per totum Regnum agitantur, et voluerunt eos abolitione, praeteritorum metu liberare, ne ad arma consternarentur, et credo quod libenter aliquid moderarentur, si viderent qua ratione id fieri posset. Verum tantum abest, ut ea moderatione publicae tranquillitati consuluerint, ut etiam ii qui antea sibi plurimum metuebant, iam animosiores facti omnia ad vim perducere conentur. Ex exulibus plurimi, et praesertim qui sunt ex nobilitate, in Galliam redierunt, ut oleum camino addant, et iam valde multi capti sunt et affecti supplicio. Sed hoc est hydrae capita resecure, et eo adigere homines, ut omnia extrema tentent. Qui maxime causam religionis agere videri volunt, sua intemperantia exacerbarunt animum Reginae viduae, quae omnia moderari conabatur. Admissi enim ad colloquium ipsam eo adigere voluerunt, ut aperte se gubernatoribus opponeret. Cum causas adferret, quare haec ita fieri non possint, interminati sunt iudicium Dei, et dixerunt ipsi eadem imminere, quae marito accidissent. Ad mentionem mariti ingenti dolore perculsa, nominavit eos sceleratos qui ipsi obiicerent calamitatem, qua nulla maior contingere potuisset, et statim iussit eos abire, nec amplius ad se redire. Tam sapienter nostri hoc negotium agunt, et si quis moderationem suadeat, vocant eum proditorem religionis. In inferiori Germania recrudescunt persecutiones, et multi honesti cives, ex Antverpia et aliis vicinis urbibus huc et in Angliam fugiunt. Rex Hispaniae utitur hoc bello (quod videtur imminere inter Gallos et Anglos) tanquam occasione ad terrendam Angliae Reginam, quae iam metu ipsius restituit imagines et cereos accensos in suo sacello, imperavitque Episcopis, ut iisdem vestibus uterentur, quibus ante mutationem utebantur. Angli hoc valde aegre ferunt, et metuunt ne paulatim plura concedat, si praesertim involvatur bello Gallico. In Hispania innumeri interficiuntur propter religionem. Recens in solo Cataloniae comitatu, ad duo aut tria millia hominum fuerunt coniecta in vincula. Falsum est quod audiveramus de Archiepiscopo Toletano affecto supplicio, vivit adhuc et est suspicio eum non fore constantem. Foxius Mirzillus Hispanus insigniter doctus fugiens incendium periit naufragio. Itali bene sperant de hoc Pontifice. Moronum Cardinalem instituit inquisitorem, et publice hortatus est eum, ut inquisitionem leniter exerceret. Magna est annonae caritas in Italia, et praecipue in Veneta ditione. Fratrem tuum non potui convenire, sed M. Sigismundus fuit mecum et dixit res suas esse in non malo statu. Laudat praecipue Xilandri humanitatem et benevolentiam erga se, et dicit se ab eo in sua professione multum iuvari. In aula dominatur comes Eberhardus Erbacensis. Minchuicius nullius est prorsus autoritatis, putaiur brevi illinc discessurus. Ipsius Electoris laudatur humanitas et probitas. Marchio Albertus semel dixisse fertur ad nullam rom eum aptum esse nisi ad gignendos liberos. Mitto Alciati Dantis et aliorum opuscula de Imperio, nunc primum edita, quae forte erunt alicuius usus in disputatione de translatione Imperii. Non tantum mihi fuit otii ut ea perlegerem. Mitto etiam munuscula quae distribues inter pueros. Reliqua ad Doct. Peucerum scribo.¹) Video mihi propemodum certa pericula imminere, sed multo magis sum sollicitus de patria quam de me, sumque fere dolore attonitus. Accedo tamen (amitis dissuadentibus) cum fiducia in Deum, et summo solatio, quod mihi tamdiu tecum vivere licuerit, oroque Deum omnipotentem, ut te praeceptore et tanquam parente dignum me possim praestare. Deus conservet te et tuos. Francofordiae 6. Id. April. 1560.

EPISTOLAE ET IUDICIA MELANCHTHONIS,

QUAE QUO ANNO SCRIPTA SINT DEFINIRI NON POTUIT, ALPHABETICO ORDINE EORUM, AD QUOS SCRIPTA SUNT, DISPOSITA.2)

484.

Iohanni Agricolae.

Hanc epistolam rhythmica forma scriptam et subsequentem primum edidit Adolph. Brecher in Ephemeridibus: Beitschrift für die historische Theoslogie anni 1872. Fasc. III. p. 360 sq. no. II. et III. Editor de tempore earum I. I. annot. 38. sie iudicat: Die beiden vorliegenden Briefe rühren allem Anscheine nach aus der Beit des Bittenberger Aufenthaltes Agricola's ber, find also vor 1525 oder in diesem Jahre vor der Reise Agricola's nach Franksurt a. M. geschrieben.

(Inscriptio deest.)

Optime Iane librum quaeso mihi mitte Galeni Qui fama ingenii Pergama clara facit;

Humanae vires, ubi qua sint arte iuvandae Quove valetudo more tuenda docet.

¹⁾ Haec Langueti ad Casp. Peucerum epistola hancce l. l. p. 42-45 subsequitur, epistola XVII.

^{2) .} Eodem ordine Rev. Bretschneiderns epistolas einsdem generis in Corp. Ref. X. p. 5 - 52. exhibitas disposuit.

Utque opis illa ferant fractis nil viribus atque Sero queratur, iam medicina mihi

Illa tamen restant solatia frigida tantum Conferre in tales otia nostra libros

Sic aliquis fossor dura quoque compede vinctus Longi operis cantu taedia forte levat.

Huic igitur puero tradas monumenta Galeni, Reddetur merito gratia iusta tuo.

Φιλιππος

485.

Ridem.

Vide Prolegomena praecedentis ad eundem epistolae.

Iounni Eislebio urbis nostrae κατηχητή.1)

S. Est mihi hic tabellarius commendatus ab Urbano Regio, docto homine, effecique ut auctorarent collegae. Is, quia intellexit tibi famulo opus esse, putatque tolerabiliorem se servitutem apud te serviturum esse, rogavit me, ut se tibi commendarem ut in conducendo famulo sui rationem habeas. Mihi ita gratum feceris, si tuis rebus recte consulueris. Tametsi nihil video, quod in hoc homine possis desiderare. Vale.

Philippus.

486.

10. Aug. 15...

Senatui Besscoviensi.

His liter's, quarum autographon ab amicissimo Rev. Superintendenti Fulda, piae memoriae mihi olim donatum est, Melanchthon non solum dien sed ctiam annum adscripsit, at duo extremi numeri annum illius seculi indicantes abscissi sunt, quapropter eas in hoc epistolarum genere exhibeo. Praeterea in literis ipsis linearum 7—9 extrema para est abscissa.

¹⁾ Ad hoc epitheton Brocher I. l. p. 361. haec adnotavit: Den Titel ,,Ratechet" habe ich fonft nirgende gefunden und die Erwähnung beffelben ift um fo werthvoller, als über die Stellung, welche Agricola in Bittenberg bis 1525 eingenommen habe, giemliches Duntel herricht.

DEs Cebers und melben herrn Burgermeiften und And zu Beffenmeinen guren frunder.

Gettes gnad durch seinen Einzehernen Son Feigen Steiftem weiern heiland und warhafftigen helffer In mer, Erbure Beite gunftige beren, Enr schrift habe ich empfangen, und nach bem meine fruntliche vermannnn bestiedem armen alben man, 19(18) Rimanno unfrucktur gewseien), will ich fundig nichts an phu ichreiben. Ihr als die Berflendigen werder wol bedemten, wie Ewrstreden In helffen sep, das sie In guter driftlich vednung, von sue Ergernis und sue Buruge regirt werde, Ich habe Ein große mitteiben mit der fürchen, Gott wolle die Ergernis und ander abwenden, und End gnedigstich bewaren, Datum Laurentij 15...

Emr williger

Philippus Melanthon.

487.

Io. Brentio.

Hace epistola cum Lutheri appendice invenitur inter apographa Codicia MS. formae maximae, qui in Bibliotheca Illustrissimi Comitia Stolbergo-Wernigerodani asservatur (sign.: Zd. 82.) sie inscriptus: "Epistolae et varia alia scripta Melanchthonis, Lutheri, Iust. Ionae, Casp. Cruciger, Martin Buceri, Huld. Hutteni, Io. Brentii, Imp. et Regum ab A. 1521 oq. collecta a Coaetaneo circa A. 1549." In hoc Codice, quem Clar. Iacoba, Tabularii et Bibliothecae Praefectus, benigne mihi commodavit, hace epistola cum Lutheri appendice legitur fol. 1712—1722, cui in interiori margine fol. 1712 adscriptum est: De Iustificatione per fidem.

Philipp. Melanchth. Ioanni Brentio.

Rpistolam longiusculam accepi, quae fuit mihi iucundissima, teque oro, ut saepe et multum scribas. De fide teneo, quid te exerceat. Tu adhuc haeres in Augustini imaginatione, qui eo pervenit, ut neget rationis iustitiam coram Deo reputari pro iustitia, et recte sentit. Deinde imaginatur nos iustos reputari propter hanc impletionem legis, quam éfficit in nobis spiritus sanctus. Sic tu imaginaris fide iustificari homines, quia fide accipimus spiritum sanctum. Postea iusti esse possumus impletione legis, quam efficit spiritus sanctus. Haec imaginatio collocat iustitiam in nostra impletione, in nostra mundicie sive perfectione. Etsi fidem debet haec renovatio sequi. Sed tu re-

iice oculos ab ipsa renovatione et a lege in totum, reiice inquam ad promissionem et Christum et senties, quod propter Christum iusti, hoc est, accepti coram Deo sumus, et pacem conscientiae inveniamus, et non propter illam renovationem. Nam haec ipsa novitas non sufficit, ideo sola fide sumus iusti, non quia sit radix, ut tu scribis, sed quia apprehendit Christum, propter quem sumus iusti. Qualis qualis sit illa novitas, elsi necessario sequi debet, sed non pacificat conscientiam. Ideo non dilectio, quagiest impletio legis, iustificat, sed sola fides, non quia est quaedain perfectio in nobis, sed tantum, quia apprehendit Christum. Justi sumus non propter dilectionem, non propter legis impletionem, non propter novitatem nostram, etsi dona sunt spiritus sancti, sed propter Christum, et hunc tantum fide apprehendimus. Augustinus, non satisfacit, Pauli sententiae, etsi propius accedat quam scholastici. Et ego cito Augustinum propter publicam de eo persuasionem, cum tamen non satis explicet fidei iustitiam. Crede mihi, mi Brenti, magna et obscura controversia est de iustitia fidei, quam tum recte intelliges, si removeris oculos a lege et imaginatione Augustini de impletione legis et defixeris animum prorsus in gratuitam promissionem, propter Christum, ut sentias, quod propter promissionem propter Christum iusti, hoc est, accepti simus et pacem inveniamus. Haec sententia est vera et illustrat gloriam Christi, et mirifice erigit conscientias. Ego conatus sum eam in Apologia explicare, sed ibi propter adversariorum calumnias non sic loqui licuit, ut nunc tecum loquor, etsi reipsa idem dico. Quomodo haberet conscientia pacem et certam spem, si deberet sentire, quod tunc demum iusti reputaremur, cum illa novitas in nobis perfecta esset. Quid est hoc aliud quam ex lege non ex promissione gratuita iustificari? In disputatione illa dixi, quod tribuere instificationem dilectioni, sit tribuere instificationem nostro operi. Ibi intelligo opus factum a Spiritu Saneto in nobis. Fides, epim instificat, non quia et novum opus Spiritus Sancti in nobis, sed quia apprehendit Christum propter quem sumus accepti, non propter dona Spiritus Sancti in nobis. Si cogitabis animum revocandum esse ab Augustini imaginatione; facile intelliges causam et spero te ex Apologia nostra adiuvari, etsi de tantis rebus timide loguer, quae tamen non intelliguntur nisi in certaminibus conscienting. Populus omnino debet audire praedicationem legis et poenitentiae, sed interim vera Evangelii sententia non est pruetereunda. Quaeso te, ut rescribas, et de hac Epistola et de Apomany that hippy with open and reduce the wall

logia tuum iudicium vel significes,⁴) an nunc tibi satisfactum sit in hac Epistola de tua quaestione. Bene valc.

Appendix D. Martini Lut. ad Epistolam praecedentem.

Et ego soleo mi Brenti, ut hanc rem melius capiam, sic imaginari, quasi nulla sit in corde meo qualitas, quae fides vel charitas vocetur, sed in locum ipsorum pono Christum. Et dico, haec est iustitia mea, ipse est qualitas et formaliter (ut vocant) iustitia mea, ut sic me liberem et expediam ab intuitu legis et operum: imo et ab intuitu obiecti illius Christi qui vel doctor vel donator intelligitur. Sed volo ipsum 'mihi esse donum et doctrinam per se, ut viam in ipso habeam. Sicut dicit: Ego sum via, veritas et vita, non dicit: Ego do tibi viam, veritatem et vitam: quasi extra me positus operetur in me talia, in me debet esse, manere, vivere, loqui 2. Cor. 6. ut essemus iustitia Dei in illo, non in dilectione et donis sequentibus.

488.

Ioanni Calvino.

Haec epistola vel potius epistolae scriptae quidem, at, ut videtur, non missae fragmentum bis edita est, primum in libro: Aftes aus affen Theilen der Geschichte. Tom. I. (Chemnis 1762. 8°) p. 125. cum longiore annotatione, ex qua videtur elucere, autographon ob oculos editoris esse versatum, deinde in Naumanni Serapeo anni 1867. No. 7. p. 102. epist. 8. ad Ang. Scheler ex Apparatu Melanchthoniano professoris Van de Velde, qui autographon Bibliothecae Zwickaviensis descripsit. Hanc afteram editionem h. l. seguor, adscripta varia lectione prioris. — Cum hoc fragmento conferatur illa epistola, quam supra p. 219 sq. no. 281. ex Simleriana Collectione Tigurina exhibui.

(Inscriptio decst.)

S. D. Quomodo') aliis consulam, carissime Calvine, cum mihi ipsi opus sit consilio. Sed tamen meam sententiam de firmis et

¹⁾ significes] sic scripsi; Cod. habet scriptionis compendium: szces

²⁾ Quomodo] prior editio habet: Cur

infirmis, utcunque potui exposui 1) in pagellis, quas leges, de qua meum iudicium non antefero tuo, nosque ut 2) sententiis in hac 1) vita coniunctos esse volo, spero simul in vita aeterna, in schola tranquilliore, eundem magistrum Filium Dei coram visuros esse, Pericli nostro 1) non exhibui tuas literas, nec ei quidquam dixi de re ipsa, ac multas habeo cansas. Scripsisset 5) afiquid, οὐ κατὰ τῶν ἐχθρῶν Χριστοῦ, ἀλλὰ κατὰ τῶν περὶ συμβόλων. 6)

489.

8. Nov.

Georgio Cracovio seniori, Pastori Stetinensi.

Praeter epistolas supra allatas harum quoque ad Cracovios a Melanchthone scriptarum autographa in tabulario publico primario Dresdensi (in loculo p. 8573. ad no. 460. indicato) asservantur mihique a Clar. Seidemanno benigne descripta sunt. — Duo enim Georgii Cracovii distinguendi sunt, senior et iunior, pater et filius. Ille erat pastor Stetini, ubi ei a. 1525 filius natus est, qui eximio ingenio praeditus Witebergae et Francosurti ad Oderam literis operam dedit et magistri gradum accepit, a. 1548. Gryphiswaldiae professor graecae linguae et matheseos, et a. 1549. professor eloquentiae Witebergam vocatus est, ubi eodem anno Saram, filiam Bugenhagii, in matrimonium duxit. Anno 1554 Witebergae Consistorii Assessor et Doctor Iuris creatus, postea Dresdam vocatus fuit Augusto Duei Saxoniac Electori a consiliis seriusque (inde ab a. 1565) eius Cancellarius; denique autem criminis Cryptocalvinismi accusatus, a. 1574. in carcerem coniectus est, in quo d. 18. vel 17. Mart. 1575. misere periit (conf. Bedler's Universal=Legicon Bb. XV. p. 1627 sq.)

Venerando viro eruditione et virtute praestanti Domino Georgio Cracow, docenti Evangelium in Ecclesia dei in urbe Stetino, suo amico colendo.

S. D. Venerande vir. Filium Georgium antea propter ipsius ingenium, tantum diligebam. Nunc lectis tuis literis etiam pro-

¹⁾ de firmis — exposui] in priori ed. leguntur: de formis et in farmis, utounque exposui

²⁾ ut] in priori ed. deest.

³⁾ hac] prior ed. typ. errore habet: hoc

⁴⁾ Pericli nostro] prior ed.: Pericli meo — Periclis nomine h. l. significatur Lutherus.

⁵⁾ causas. Scripsisset] prior ed.: causas scripsisses

⁶⁾ συμβόλων.] in priori ed. legitur: συμβόλαιον.

pler te diligere cepi, ac si quam habebimus rem publ., officia ei mea non defutura sunt. Vides autem, quantum bellum in his regionibus inter cognatos exarserit, quod ut deus restinguat, oremus. Semper speravi et adhuc spero exitus non tetros belli, quod geritur nunc ad Danubium. Sed hoc civile incendium in Mysia magis metuo. Interea tamen deus Ecclesiae reliquias, exiguas fortasse, sed tamen aliquas servabit. Et in his reliquiis erunt liberi piorum, tuus filius et similes. quia scriptum est: Generatio rectorum benedicetur. Et quidem spero filii conditionem Ecclesiae lumen fore, quod ut fiat, faciat deus aeternus, pater domini nostri Iesu Christi qui servat semen sanctum in Ecclesia, ne genus humanum universum pereat. Bene vale. die 8. Novembris.

philippus Melanthon.

490.

1. Dec.

Eidem Georgio Cracovio seniori.

Vide prolegomena praecedentis epistolae.

Venerando viro eruditione et virtute praestanti Domino Georgio Cracow docenti Evangelium in Ecclesia dei in urbe Stetino, amico suo.

S. D. Omnibus aetatibus exilia Ecclesiae usitata fuerunt, propter has causas praecipue, ut admoneamur, nos amisisse veram patriam, ad quam conditi sumus, et deinde per filium dei nobiscum exulantem, in eam patriam reductos esse. Feramus igitur usitatam Ecclesiae calamitatem mediocriter. Sed scholasticorum causa magis, quam mea causa doleo, quorum studia interturbantur his dissipationibus. Filio dedi consilium, ut hac hieme tecum maneat, cuius consuctudinem et sermones voluptati tibi fore spero tibique eum commendo. Si quam deus iterum nobis sedem dabit, ubi prodesse filio tuo poterimus, non defuturi sumus ei. Et spero eum deo curae fore, qui servabit aliqua bona ingenia Ecclesiae, ut apud Esaiam¹) dicitur: Nisi deus reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus. Oremus autem deum, ut servet semen

¹⁾ lesais I, 9.

pium quod doctrinam puram et sinceram custodiat. Bene vale Cal. decembrib.

Philippus Melanthon.

491.

1. Mart.

Georgio Cracovio iuniori, Magistro, Stetini apud patrem versanti.

Vide prolegomena ad epistolam no. 489.

Eruditione et virtute praestanti magistro Georgio kracow amico suo. Stetini.

S. D. Duas accepi Epistolas alteram patris tui γέροντος αἰδεσίμου, alteram tuam, in qua scribitis missam esse pecuniam, Sex opinor Ioachimicos. Ego vero eam pecuniam non accepi nec quisquam tabellarius ad me venit, qui narraret se pecuniam a vobis adferre. Erit igitur inquirendus tabellarius cui literas dedistis el pecuniam. Inter bonos bene agier, dicebat integra vetustas. Idem nos servemus. Ego si accepissem, bona fide id faterer, et iis dedissem quibus voluisti solvere. Nam mihi nihil debes, nisi animi benevolentiam. Bellum est κακὸν ἄλλο πρὸς ἄλλον, deus piam et salutarem pacem restituat. Bene vale. Imaginem somnii nostri tibi mitto. Calendis Martiis.

Philippus Melanthon.

Salutem opto Antonio nostro.1)

492.

21. Oct. 1548(?)

Georgio Cracovio iuniori, Professori Gryphiswaldensi.

Vide prolegomena ud no. 489. — Ge. Cracovium illo tempore, quo haes epistola scripta est, Gryphiswaldiae fuisse Professorem, ex ipsa epistola satis clare intelligitur, praesertim ex eius fine, ubi Melanchthon per Cracovium D. Hieronymo Oedero Medico salutem impertit; hie enim erat Medicus primarius Ducis Pomeraniae.

i) Salutem — nostro.] haec verba Melanchthon propter epistolam iss clausam infra inscriptionem externam addidit.

(Inscriptio deest.)

S. D. Cariss. georgi. Scio te et militiae nostrae decus intelligere, et daturum operam, ut Spartam, quam nactus es, ornes. Quare et gaudeo te locum in Academia honestum, in qua tua opera posteritati profutura est, nactum esse, et volo perpetuam inter nos amicitiam esse. Si mei silentii causam esse putas, quod voluntas alienata sit, nimis es suspicax, quod in primis alienum esse ab homine philosopho debet. Rari sunt tabellarii, et si qui offeruntur, subito pergunt. Et seis molem nostrarum occupationum. Tuae quaestionis Aristotelicae facillima est explicatio, praesertim tibi exercitato in doctrina geometrica, unde extraxit Aristoteles totum illud aedificium demonstrationum. Vult autem ante argumentationem prius quaedam cognosci oportere. Prius nota sint principia, imo et extrema simpla, positum sit etiam, cuius propositionis confirmatio instituenda sit. Exempla, quid velit, indicant. Principio nosse necesse est, ou for ut Quodlibet est, aut Non est. Item simplicia necesse est cognosci, ne quid significet Trigonum. Haec brevissime scripsi, quia et literae tuae indicabant te videre iam acie ingenii tui sententiam Aristotelis. Bene et foeliciter vale. die 21. Octob.

Philippus Melanthon.

Mitto tibi pagellas, salutem opto viro optimo d. Hieronymo oedero Medico.

493.

26. Febr. 1549 (?)

Ridem.

Vide Prolegomena ad no. 489.

Honestissimo viro Eruditione et Virtute praestanti Georgio Cracow in Academia Gripheswaldensi, amico suo cariss.

S. D. Cariss. Georgi. Etsi in tali confusione rei publ. deliberationes nobis omnibus fiunt difficiliores, tamen consolationem hanc a deo propositam teneamus, qui inquit: Commenda deo viam tuam, et IPSE faciet. Postquam igitur, ut ego existimo, divino aliquo motu decrevisti de vitae genere, spero deum tibi adfuturum esse, et ut vestras et nostras Ecclesias servet, et hos docentium et discentium coetus, et ut te gubernet, toto cum pectore oro.

Etiam sapientes ethnici clamant, initia et eventus bonorum consiliorum a deo esse, ut Pindarus') inquit, γλυκὸ ἀνθρώπων τέλος καὶ ἀρχὰ ὀρνύντος θεοῦ αὖξεται, petamus igitur et expectemus honestorum consiliorum gubernationem a deo aeterno patre domini nostri lesu Christi. Frater Magistri Erasmi Rheinholt pollicetur se in Academiam vestram profecturum esse, si volueritis. Vir honestus et doctus est, et candidus, ac natus in familia honesta. Munus tuum accepi, quod etsi gratum est, tamen iudico maius esse, quam nos τὴν ἀναλογίαν καὶ μεσότητα ἀσπαζομένους dare aut accipere decet. Sed coram hac de re. mitto poemata tibi et amicis. Bene vale. 26. Feb.

philippus Melanthon.

494.

a. 1549(?)

Georgio Cracovio iuniori, Professori Witebergensi.

Vide prolegomena ad no. 489. — Ex hac epistola apparet, eam scriptam esse, postquam Cracovius munere Professoris Witebergensis per anni quadrantem perfunctus erat.

Clariss. viro eruditione et virtute praestanti d. georgio Cracevio amico suo cariss.

S. D. Nunc Rorarii coniux accipiet stipendii partem, quae viro praesenti soluta esset. Ideo magnopere te oro, ut de hoc quadrante anni exacto, non pugnes, quia nec habet aliunde fiscus, quod possit numerare. Nos enim ex collegii philosophici pecunia in proximo quadrante addidimus fisco quadraginta Ioachimicos, et in aula nihil agi poterit, priusquam sciremus quid Lipsiae acciperetur. Nec accipi potuisset, scis enim fuisse controversias, sine tragico certamine, nisi privati cuiusdam amici diligentia nobis opem tulisset. Significabo aulicis migrationem Rorarii, et inde petam, ut quod tibi iam promissum est, deinceps solvatur zai olpas aller

¹⁾ Pind. Pyth. 10, 10.

τινὰ μεταβολήν γενήσεσθαι, unde copiosius tibi consuli poterit. Bene vale, et me occasioni non defuturum esse scias.

Philippus Melanthon.

495.

Eidem Georgio Cracovio.

Vide prolegomena ad no. 489.

Clariss. viro D. Georgio Cracovio.

S. D. Cariss. d. georgi. Scripsi ad d. Cummerstadium Epistolam, quam et a te et a d. doctore Laurentio legi volo, qui, si ei placebit, subscribere poterit et sddere aliquid de suo iudicio.

Ad principem ita commode scribi posset, si communis suffragatio facta esset, et te oro, ut cum d. Rectore deliberes. Spero te istic Iurisconsultis tribus praesentibus et me praesente habiturum suffragia plurium. Et id honestius et commodius esset. De aerarii inopia non falso queruntur ceteri. Sed si erit schola, deus illi rei medebitur. Et nisi haec tristia bella nos impedirent, multa ante de tuis commodis egissem. Scripsi ad Cancellarium cum adhuc in patria esset, ne quid statuerent de lectione, nisi audita etiam mea commonefactione. Quaeso ut de tota re cum d. doctore Laurentio deliberes. Bene vale.

philippus.

196.

Ridem.

Vide Prolegomena ad no. 489.

(Inscriptio deest.)

S. D. Clariss. d. doctor. Iam rediit nuntius Hildesius, qui uper huc attulerat acta, quae vobis exhibui eo die quo abierat funtius, quaeso ut ei respondeatis γνώριμόν δσιιν ύμῖν τὸ δεινὸν ένος τῶν γειτόνων. Cogito cras mittere nuntium ad Iacobum Runium meo sumptu. Nam Frederus huc rabiosum scriptum misit.

Petit, quia iniuste condemnatus sit propter nostram sententiam, et multa amiserit, ut nos sarciamus eas iacturas. Bene vale.

philippus.

497.

19. Aug.

Eidem.

Vide Prolegomena ad no. 489.

Doctiss. viro d. georgio Cracovio amico suo.

S. D. Cariss. Georgi. Nescio qui sint architecti huius consilii, de quo primum heri audivi, et quidem magno cum dolore. Sed tua moderatio mihi lenit sollicitudinem. Hoc miror, cum illis, per quos agitur res, nota sit mea voluntas, mihi tamen ad alias nostras aerumnas, etiam addere eos hanc molestiam. Ilodie spero Rectorem convocaturum esse eos qui adsunt, Ibi dicam sententiam, et meos dolores aliquando exponam. Deus restituat tibi vires corporis. Bené et foeliciter vale. die 19. Augusti.

philippus.

498.

31. Aug.

Eidem.

Vide prolegomena ad no. 489.

Clariss, viro eruditione et virtute praestanti d. georgio Cracovio amico suo cariss.

S. D. Doctiss. georgi. Aberat ut scis d. Rector, cum iter ingredi me necesse esset, qui si adfuisset, mederi huic negotio potuissem. Nunc te oro, ut pro tua prudentia et virtute, quod facis, boni consulas ea quae acciderunt, et cogites Theognidis versum, Τοὺς ἀγαθοὺς ἄνδρας δεῖ τάδε καὶ τοὶ φέρειν. Si haec μνρμπιὰ non prorsus dissipabitur, tuebor omni officii genere amicitiam et coniunctionem nostram, ac multis in rebus existimo conspici posse,

me voluisse cum viro optimo d. pastore tuo socero 1) perpetuo concordiam tueri, quod et rei publ. causa feci, et quia vere eum semper dilexi et veneratus sum, quod ipse scit, annos iam triginta. Nec nunc me senex retexam. Placet mihi consilium de enarrando primo libro περὶ τῶν καθηκόντων ἢ ἀρετῶν. Cicero Lectori splendidam 2) materiam suppeditat in descriptione virtutum, in exemplorum varietate, in collatione divini et humani luris, doctrimae coelestis, et philosophiae. Et talis enarratio prodest adolescentibus ad iudicandum, et adorationis copiam. Deum oro, ut nos omnes regat, et nobis adsit, et hoc exordium tuarum praelectionum gubernet. Bene vale. pridie Cal. septemb.

philippus.

499.

Eidem.

Vide prolegomena ad no. 489.

Doctiss. viro d. georgio Cracovio.

S. D. Scis de deo scriptum esse: Ipse est longitudo dierum, et vita tua. Hanc vitae autorem et fontem oro, ut te servet, et vires corporis tibi restituat. Velim etiam te venerando seni, socero scribere, de literis Principis dominus rector statuet suo arbitrio. Sed si volet expectare meum reditum, scias me intra dies pauces, deo iuvante, constituisse redire. Eo enim nunc propero, at citius redire ad collegas huc possim. Bene vale.

Philippus.

500.

Georgio Cracovio, Doctori Iuris.

Vide prolegomena ad no. 489.

¹⁾ Bugenhagen, cuius filiam Saram Ge. Cracovius a. 1549. in matrimoium duxerat.

²⁾ splendidam] in autogr. calami errore legitur: spendidam.

Clariss. viro eruditione et virtute praestanti d. georgio Cracovio doctori Iuris, fratri suo cariss.

S. D. Hac hora contexui quaedam historica de gallis et Anglis qui miserum Bavarum utrique ludificati sunt. Et addidi, desertum esse ab amicis, ubi addo dictum Epicharmi: μέμνησο ἀπιστεῖν, ταῦτα ἄφθρα τῶν φορνῶν.¹) Id etiam aulae nostrae cogitandum est. Non quiescunt furiae cognatum sanguinem sitientes. Sed oro filium dei, ut nos protegat et gubernet. Hac hora orationem typographo dabo. Quaeso venias ad nos ad prandium. Erit enim initiatio adolescentis Austriaci. Bene vale.

Philippus.

501.

Eidem.

Vide prolegomena ad no. 489.

Clariss. viro d. Georgio Cracovio, doctori Iuris, fratri suo cariss.

S. D. Cariss. frater. Benevolentia tua delector, sed Salmonem alibi melius collocare poteras. Nam ego versu Ausonii²) magis delector: Et te purpureo rutilantem visere salmo, quam ipso cibo.

De reditu Principis adfirmant proximo die dominico fuisse iter ingressum.

Aiunt et ducem Brunsvicensem Ericum mortuum esse. Ex Polonia Tartari multa millia hominum abduxerunt. Novi exercitus Turcici in Pannoniam adducuntur. Urbi venetorum non concedunt Turci frumenta vendi. Si quid hodie audiero, tibi significabo. Bene vale.

Philippus,

Conf. Epicharmi fragmenta ed. H. Polman Kruseman (Harlemi 1834.
 P. 87. no. XIX., ubi hoc dictum sic legitur: Νάφε καὶ μέμνασ' ἀπιστείτ. άφθρα ταῦτα τὰν φρενῶν.

²⁾ Auson. in Mosell. 97.

502.

Eidem.

Vide prolegomena ad no. 489.

Clariss. d. doctori Cracovio.

S. D. Heniochenus Capitaneus misit suas et pastoris literas, quibus petitur, ut scribamus ad Illustriss, principem Ducem Saxoniae Electorem, ut attribuat additionem Pastori et diacono. Res pia est, et praefectus vult offerre nostras literas. Quaeso ut tu Epistelam recte componas Consistorii et meo nomine ad illustrissimum Principem, qua petatur additio, quia nunc angustiora sunt stipendia, quam ut inde familia vivere possit, etiamsi esuriat. Et hi qui nunc ibi sunt, modesti sunt, et esuriunt. Iam statim literas parari oportet.

Philippus.

503.

Eidem.

Vide prolegomena ad no. 489.

(Inscriptio deest.)

S. D. Clariss. d. doctor, et cariss. Frater. Statim postquam domum redii die dominico, misi rursus nuntium Lipsiam ad doctorem Mordisium qui exemplum Epistolae ad Reginam Anglicam scriptae ei adferret. Nondum enim acceperat ex aula, misi et exemplum meae Responsionis ad Maxaemylianum, qui me ad moderationem hortatur, cui quid responderim te quoque legere velim. Nunc scribo ad Wolfgangum Palatinum de suis Ecclesiis, quae ad me reiecerunt suas quasdam deliberationes. Bene vale.

Philippus.

504.

Eidem.

Vide prologomena ad no. 489.

(Inscriptio deest.)

S. D. Heri te sciscitari volebam de Sponsae Valerii 1) nomine, et familia, et quid de ipso putes inserendum esse Epithalamio, ego tantum haec habeo ornamenta, familiaritatem Carolovicii, et postea Ducis Mauricii Legationes. Vellem te ad me accedere, si non detinent te aliae occupationes graviores. Bene vale. Mitto tibi etiam Epistolam quae addita fuit libro.

Philippus.

505.

Scheda

in cuius antica parte Georgii Cracovii quaestio, in aversa Phil. Melanchthonis responsio legitur.

Georgius Cracovius ad Melanchthonem.

Clariss. D. praeceptor ct compater. Observanter, Reverenter peto mihi significari, quo in loco luris Canonici habeatur decretum: Frustra servatur εὐαγγέλιον etc. ἔπειτα δὲ δέομαι ὅτι ἐθέλης τὸ πρᾶγμα ὑμέτερον ἐμμελῶς καὶ σπουδαίως διατελεῖν. ἕξεις γὰρ τὸν πένθερόν μου καὶ ἐμὲ μηδαμῶς ἀχάριστον.

δ γεώργιος μαθητής.

Melanchthon ad Georgium Cracovium.

S. D. Doctiss. georgi. Dictum de quo interrogas exstat in Gratiani fairagine, locum postea quaeram. Καὶ τοῦ ἐτέρου πράγματος μέλει μοι, περὶ οὖ καὶ γράψω πρὸς τοὺς ἄρχοντας, ὅταν πέμψω εἰς αὐλήν τινα συγγράμματα περὶ ὧν οἶσθα αὐτοὺς ἐν Τροιζῆνι) ἐμοὶ διαλέξασθαι. ἔρρωσο.

philippus.

¹⁾ Hie Valerius Cracovius est Georgii Cracovii affinis ille, cuius in epistola d. 5. Febr. 1560 ad cum scripta (Corp. Ref. IX. p. 1041.) mentio fit.

²⁾ i. e. Dresdae.

22. Febr.

Georgio, pastori ecclesiae in urbe Aretea.

Haec epistola s. l. et a. (16 lineas continens), in qua Melanchthon de Joh.
Schossero disserit, in Bibliotheca Zittaviensi asservatur. Eam nondum vidi.

7.

i.

27. Aug.

Melchiori Iunio.

Ex libro: Altes aus allen Theilen der Geschichte. Tom. I. (Chemnis 1762. 8°) p. 158 sq. cum annotatione.

nerando viro eruditione et virtute praestanti D. Melchiori Iunio Pastori Ecclesiae Dei in Senfftenberg, amico suo carissimo.

P. D. Venerande vir et amice carissime. Sedet ad dextram erni Patris filius λόγος καὶ εἰκῶν ἀἰδίου παιρὸς, colligens actern Ecclesiam voce Evangelii. Hunc oro, ut gubernet tuum minirium, et te et Ecclesiam tuam domesticam servet. Peto etiam e, ut interdum nobis scribas et significes, an praesentem locum ori anteferas. Hunc Severinum ut Senatui vestro commendes. Spero enim, si adolescentiam ei commendaveris, recte factusese officium. Bene vale et rescribe. Mitto tibi pagellas. Pro locum Eusebii tibi gratum fore. item ') vale. die 27. gusti.

Philippus.

3.

16. Maii.

Georgio Kargio.

Hanc epistolam et duas subsequentes primum edidit Aug. Scheler ex Apparatu Melanchthoniano Professoris Van de Velde in Naumanni Serapeo anni 1867. No. 8. p. 117. epist. 20. — p. 116. epist. 18. — p. 117. epist. 21.

regia doetrina et pietate praedito D. Georgio Karg, docenti evangelium in ecclesia Ottingensi, amico suo. S. D.

¹⁾ item] sic l. l. legitur; sinc dubis pro eo legendum est: iterum.

Omnibus aetatibus infirmae fuerunt potentum voluntates in Confessione Evangelii. Possem vetera et recentia exempla recitare multa. Sed, mi Georgi, non extinguamus linum fumigans. Admone placide comitem ut agnoscat erratum; infirmitati venia danda est. Existimo autem infirmitate lapsum, non odio Evangelii. Nondum igitur βλάσφημος est. Quare eum rursus consoleris et in viam revoces. Saepe etiam firmi et magni homines turbantur in tanta iudiciorum huius aetatis confusione. Nec velim te ab eo ad huc discedere, ne magis saucietur eius animus. Haec breviter duxi tibi respondenda esse, ac malim respondere mitius quam durius. Non nihil in his morbis tempus et lenis curatio possunt Vidi similes casus ubi lenitate et tempestiva admonitione multum profecimus. Bene vale, carissime Georgi: Deus pater liberatoris nostri lesu Christi te gubernet et servet. Die 16. Maii.

Philippus Melanthon.

509.

Eidem.

Ex eodem libro p. 116. epist. 18.

D. Magistro Georgio Karg. S. D.

Ingenium tuum semper amavi; videbam enim te bona spe in optimis studiis versari. Quare doleo animo, illum tuum cursum nonnihil impeditum esse consuetudine mali hospitis teque in hanc calumniam incidisse. Si adfuissem, multo citius ad te venissem: veniam autem hodie, Deo volente et tecum colloquar. Spero et D. Doctorem Martinum et D. Doctorem Ionam daturos operam, ut libereris, si commode responderis, nam de te mitissimos audivi sermones D. Doctoris. Bene vale.

484.

Eidem.

Ex eodem libro p. 117. epist, 21.

(Inscriptio decst.)

In maximo concursu occupationum adferebat literas tuas nun tius. Quare nunc eum detinere nolui, et scribam his diebus, ubi aliquid habebo vacui temporis, prolixius. Conventus historia adhuc perbrevis est. Tempus omne hactenus in exordiis consumptum est. Nam adversarii liberam suffragationem singulorum miris artibus impedire conantur. De dogmatibus nondum collocuti sumus. Fraudes in contractibus struuntur innumerabiles. Sed tamen homini mediocriter attendenti non difficile est discernere veras emptiones a fictitiis. Si subest in contractibus merx, hoc est res aut ius et dans pecuniam non retinet ius repetendae sortis, emptio est.

De cohercendis foeneratoribus, si cessent magistratus superioribus'), faciat pius concionator Ecclesiae quod iubet Christus. Si illi admoniti non desistant, non admittat eos ad usum coenae Domini. Si publica excommunicatio commode restitui posset, hanc quoque vellem exerceri'), sed tempus ei rei consilium adfert. Alias scribam copiosius. Bene vale. Postremum negotium, de quo scribis, nemo profitebitur. Et tu si audies sermones ea de re, dicas neminem fore professorem eius novitatis. Iterum vale.

Philippus Melanthon.

511.

D. Melchiori Kindt.

Hanc epistolam et subsequentem descripsi ex Indice Epistolarum Melanchthonis Cod. 58. 4º Bibliothecae Civitatis Hamburgeneis fol. 72 a.—b. no. 112. et fol. 72 no. 113.

(Inscriptio deest.)

Proximis his diebus cum donum redissem, coeptum est de Professore Theologiae deliberari, qui reliquis lectoribus adiiceretur. Mihi id oneris imponi quidam volunt: estque ea conditione aucta merces. Verum me multae causae deterrent, nec videtur huic labori sufficere valetudo, qua ego, ut scis, perpetuo utor. Fit

A Section of

¹⁾ superioribus] pro bac forms legenda videtur: superiores.

²⁾ exerceri,] sic scripsi, l. l. legitur; exeri,

tui etiam mentio. Neque dubitare debes, quin, si libeat redire, honestam conditionem tibi nostri delaturi sint. Quare nisi nimium amas patriam, et potuisti eam ex animo veteris amicitiae elicere, volo te hac de re cogitare, quid sit optimum factu. Nemo tempestivum id putat, te istuc avellere, sed per occasionem aliquanto post Scholae fundamentis iactis multi boni in spe sunt, fieri posse rursus, ut nos illo tuo ingenio fruamur. Eritque hac de re, ut alias etiam, σύμβουλος ἄριστος ὁ χρόνος, ut Graeci dicunt. Ioachimus, Michael et Eobanus Norimbergam commigrabunt, ut spero. Nos hic haeremus adhuc. Me reliqui amici non perinde delectant propter dissimilitudinem studiorum. Vale.

506.

Eidem.

Vide prolegomena praecedentis epistolae.

(Inscriptio deest.)

Ego his diebus Torgae fui in aula et de Conventu petendo egi. Scis enim, me habere iter Norimbergam. Multa ibi cognovi, quae cupio in tuum sinum effundere. Et quia tecum sum brevi futurus, servabo ad nostras confabulationes totam historiam. Interim audio Volfgangum dimittere uxorem, sed dicunt morbum Gallicum causari. Est quos sermones dabit ea res malevolis. Quaeso te per nostram amicitiam, ut hunc Vandalum in schola Germanica petenda adiuves summa ope, et puta in hominem aptimum et integerrimum collocari, quicquid in eum conferes. Vale.

507.

· · · ;

Ioh. Marcello.

12 1 42 Let

1. Sept.

Hanc epistolam et subsequentem primum edidit Prof. Scheler ex Apperatu Melanchthoniano Professoris Van de Velde in Naumanni Serapeo anni 1867. No. 8. p. 119. epist. 23. 24.

(Inscriptio deest.)

Herus tuus honorifica oratione et diligentiam tuam et animi aequabilitatem mihi praedicavit. Ego de diligentia, quoniam in

te numquam desideravi, non valde sum miratus: illa laus tuae aequabilitatis magis delectavit. Exposuit enim mihi de te στεργόντα παρόντα ') et tuam operam in posterum etiam promisisse. Quaeso igitur te, ut quod facis pergas summa fide optimi viri filios docere, quos spero patris similes fore, si praeceptoris diligentia in patris mores formabuntur. Cum a nuptiis Viti nostri (Winshemii) ex Thuringia huc redissem, vehementer consternatus sum ex fama διὰ τὰ χειμήλια heri tui quae ibi reposita esse sciebam. Te facies mihi gratum, si ea de re mihi scripseris quomodo se habeat. De tua etiam voluntate et studiis certiorem me facito. Vale feliciter. Calendis Septembris.

514.

Ridem.

Vide prolegomena praecedentis epistolae.

(Inscriptio deest.)

Doctor Leonardus Mertz syndicus Magdeburgensis iam aliquoties huc scripsit ad me rogans, ut filio praeceptorem quaeram, ac maxime optat sibi contingere aliquem qui exerceat puerum in his communibus literis ut adsuefaciat eum ad lectionem elementorum iuris audiendum.

Ego video neminem ei rei aptiorem quam te fore. Pater vir bonus est et erit gratus, quod ego certo scio. Sed vereor ne pueri feritas absterrent te, qui tamen videtur revocari posse ad modestiam, postquam sensit, quantum pater offensus sit, nescio quibus rumoribus de eo dissipatis. Amabo te, responde, ac velim te promittere, non respondere tantum. Adest nuntius a patre venturus ad me prandio; fac sciam quid decreveris. Vale.

515.

Amico N.

Ex Ioh. Georg. Schelhornii Ergöslichfeiten aus der Rirchenhistorie und Literatur. 2. Stud. (Ulm 1761. 8°) p. 310-312.

(Inscriptio deest.)

¹⁾ στεργόντα παρόντα (i. e. contentum praesenti statu)] sic scripsi; l. l. leguntur: στεργαντα παραντα.

Quanto dolore propter honestissimae conjugis obitum affectus sis et crucieris, facile ex hac mea animi moestitia et dolore, quem ex hoc casu incredibilem accepi, coniecturam facio. Nam quae cogitationes tuae nunc sint, quodque desiderium hoc communia fere exempla in hoc genere humano satis edocent. Ouare in hoc tuo luctu neutiquam potui illud vulgare officinm amicos consolandi praetermittere. Scis enim magnitudinem amoris mei erga te. Non autem potes ex ulla re alia praesentius solatium his malis tuis aliunde petere, nisi si cogites, et certo tecum statuas animo, hoc non ita temere, sed certa quadam et benevola Dei voluntate accidisse, et simul etiam, non vana, sed singulari dispesitione divina res humanas ita comparatas, et nullum huius vitae bonum perpetuo sit solidum. Quod ipsum fortassis hac gratia fit, ut discamus hinc aequo et christiano animo tolerare, quicquid in hac mortalitate, aut adversi aut commodi nobis usu veniat, et rebus secundis non efferri, et Dei benevolentiam ubique agnoscere. Sed magis impium est, non sustinere patienter voluntatem Dei, si aliqua adversitate, si orbitate coniugis, liberorum et amicorum angimur. Docent enim sacrae literae, et exempla paene omnium Sanctorum testantur, haud adeo feliciter cum iis agi, qui prospera tantum huius vitae sentiunt, et ab afflictionibus omnibus, quae communes sunt christianis, abhorrent. Nota est sententia Salomonis: Quos diligit Dominus etc. Et in epistola ad Hebr. adulteri filii vocantur, qui perpetuis fortunae bonis gaudent. Amisisti uxorem charam, pudicam, sanctam, bene moratam. Fateor et scio. At quid facias? aut quid, obsecro, te maceres, cum et haec voluntas Dei fuerit, cui obsistere nemo possit? Et magis gaudere debebas, quod secundum hanc Dei voluntatem, in tam sancto mortis genere atque adeo in hac vocatione sui puerperii, diem suum obierit. O felicem illam et beatam, quae liberata sit ab huius saeculi infinitis paene malis, relinquendo sui tam dulce, tam desideratum desiderium. Nos infelices, qui in hoc mundo, tanquam in ergastulo quodam, et tam infinitis paene malis detineamur. Sed finem facio epistolae in consolando, ne plus augere videar dolorem quam allevare. Quod serius scripsi, cupio me excusatum tibi. Nam per hebdomadas aliquot domi non fui. Bene vale, et Christo te totum commenda.

510.

Amico N.

Haec epistola et subsequens primum editae sunt a Prof. Scheler ex Professoris Van de Velde Apparatu Melanchthoniano in Naumanni Serapeo anni 1867. No. 9. p. 133 sq. epist. 35. et p. 135. epist. 36.

(Inscriptio deest.)

Chilianus non amanter fecit, quod literas mihi tuas, in quibus fidem meam acerbissime accusas, misit, ut meam apud te innocentiam defenderem meumque de te iudicium et animi inductionem exponerem. Nam eruditionem et prudentiam mihir facile detrahi patiar; fidem in discrimen venire, id vero cruciat. Fuerat autem amicitiae nostrae, priusquam me apud alios traduceres, mecum expostulare, si quid alienius audivisses, nec temere quicquam de amico credere. Nunc vero apud tuum Chilianum eiusmodi literis conscindis, ut nihil in socerum credam archilochium inimicius scripsisse. Cupio itaque me tibi purgatum et amicitiam quae in 1) nos diu fuit sarcire, ac quidem sancte iurare possum, si quid modo iuranti credis, me, ex quo tecum amicitiam iunxi, semper amasse in te probitatem et studium literarum in quibus te versari magna cum diligentia videbam. Eam erga te voluntatem meam, ita me Deus amet, mutavi nunquam, neque de te aliter loqui memini. Certe Norimbergae apud Dominicum et alios saepe honorificam tui mentionem feci; de tuis poculis nunquam est seriis sermonibus apud amicos familiarissimos aut alios dictum. Nam cum excusari illum tuum morem, tum mutari ipse sciebam. Deinde cur laederem te, a quo me amari certum habebam et qui mihi vicissim charus erat? aut quam utilitatem, quos reditus ex tua ignominia captarem? Nec ego tamen, si me recte novi, tam perverse malus, ut gratis iuvet laedere hominem de me bene sentientem; denique etiam tibi consulere teque iuvare mihi curae fuit. Sed tu neque igitur tres illos, quos ego senatui Norimbergensi commendavi, locum ambisti, neque consilium profectionis tuae Noribergam etiam irroganti?) mihi satis declarasti et vides quam paucus ibi locus fuerit. Ego vero quos commendavi Noricis, alieno magis quam meo illis iudicio probari volui, neque quicquam de-

¹⁾ in] fortasse legendum est: inter

²⁾ irroganti] forte: interroganti

bui ea in re privatae amicitiae, quae mihi cum illis est. causa fecisse: cum ipsi nihil tale ambient et delatam provinciam gravatim susciperent et aliis locis amplissimas conditiones haberent et domi suae honeste in otio vivere possent. Quod si vicissim qua ratione et tibi prospici potuisset, profecto non fuissem tibi defuturus. Sed tu longe erras, si me plus ibi aut posse aut sumere debere existimas quam apud exteros hospitem decet. Verum non hoc quereris, te non esse adiutum a me, sed plane proditum ac laesum: id summa conscientiae fiducia pernego. Semper enim eruditionem tuam praedicavi, nec usquam dixi quidquam quod existimationem imminueret. Nam sic hodie etiam affectus sum. ut, si necessario et suo tempore postules, non dubitem de meisetiam fortunulis suppeditare; tantum abest ut aliorum voluntates abalienare a te unquam studuerim. Tu cum fidem mihi detrahis, non relinquis mihi ut te per ullum numen rogare possim. Si tamen adhuc me putas esse non omnium qui vivunt desperatissimum, rogo te per Christum, ut opinionem de me falso conceptam ex animo deponas meque sentias tibi ex animo amicum esse et cupere, si qua in re possum, benevolentiam erga te meam declarare. Non enim, si meae voluntati fortuna hactenus defuit, ideo fides mea in dubium vocanda erat. De carmine ad Carolum quod scribis invidiam vitandam esse tibi duxi. Nam ego meo malo sum expertus, quantum periculi sit in his turbis hoc genus libellos edere. Illa libenter tibi condono, quae odiosissime congeris nihil me praetermea amare, nullos imitari praeternostros συμφοιτήτας, tametsi non concedo tibi, ut animi mei sensum propius noris, quam ego; nec sum tam truncus, quin videam quantum mihi desit et non modo huius scholae homines eruditos, sed literatos aliis plerisque locis in Germania quibuscum est notitia, colo. In Silesiis integra res est, nam princeps Silesiae a meo ex Noricis reditu huc scripsit, ut sub autumnum Ligniciam professores conveniant. Tibi nemo adhuc surrogatus est. Itaque si illo migrare libet, locus tibi patet; ea de re ut mihi scribas cupio. Sed, ut finiam tandem, si abit te impetro, ut, si mihi fidem habeas, amicitiam nostras me religiose coluisse teque impense amare magno me beneficio auctum esse existimabo. Si non impetro, ferenda est scilicet insignis iniuria qua me afficis, dum tales epistolas in Germania spergis. Verum ego mihi de ingenii tui candore promitto futurum, ut hae literae meae plus apud te ponderis quam malevolorum sermones habeant.

7.

Amico N.

Vide prolegomena epistolae proxime praecedentis.

(Inscriptio deest.)

Hieronymum nostrum initio propter tuam commendationem linter complexus sum, nam cum te propter eximiam prudentiam humanitatem tuam plurimi facerem (saepe enim, cum de nostro ngressu cogito, tuas laudes hoc Homeri versiculo describere so-): δ ξείνος μάλα μοι έδωκας πετονόμενος (?) είναι) cupiebam tibi tuendo amico tuo, voluntatem et studium erga te meum prori. Postea cognovi singularem esse prudentiam Hieronymi et em ac morum sanctitatem egregiam, ad quam adiunxit optimam artium doctrinam et verae philosophiae studium. Quare et licium tuum in amicis deligendis valde laudans, et tibi me dere multum iudicavi quod talem ad nos hospitem misisses, facique eum in intimam familiaritatem admisi: nec cum ullo libenis de multis magnis rebus, de optimis artibus, de republica, de ivatis consiliis, colloqui solitus sum, quam cum ipso. Itaque m magnae mihi voluptati eius consuetudo fuerit, invitus eum a avelli passus sum. Sed tamen cum viderem eum magis tui siderio, quem tot iam annis non vidit, quam ulla cupiditate alia censum esse tandem hoc iter suscipere et hunc animum ipsius obavi et profectione dissuadere nolui. Precor itaque ut ipsi er faustum et felix sit et ut mutuo amore vobis feliciter frui ntingat. Non arbitrabar autem ambitiosa ipsi commendatione ad opus esse. Nam et vetus amicus est et tibi fides eius et in mi officio moderatio perspecta est: scio autem utrumque magnam m apud te habere, quem in amicitia gravitatem et constantiam primis animadverto praestare et in amicis deligendis solam virem spectare. Illud tamen te oro ut propter testimonium meum benevolentiam erga ipsum tuam addas alıquid studii. Hactenus amanter de me sentire visus es, ut mihi persuaserim meas lias apud te magnum pondus habere. Quod si extaret aliquod ustre specimen mei erga te amoris, liceret mihi audacius velut poscere officium. Sed tamen ut Hieronymus testis est meae erte voluntatis et si erunt nobis mitiora tempora, efficiam, ut tet testimonium mei de tua virtute iudicii. Itaque te oro et eronymum et propter humanitatem tuam et propter ipsius virtutem, adde et propter mean commendationem, complecti et tueri velis. Bene vale.

518.

N.

Ioseph Chmel in libro: Die Handschriften der k. k. Hofbibliothek in Wien. (2 Bde. Wien 1840. 1841. 8°) Tom. I. p. 240. in recensione Codicis MS. chart. Nro. 7589. formae maximae refert, fol. 15a continere Phil. Melanchthonis epistolam ad N. s. d., quae incipiat: "Trinis literis significavi caesarem Ratisbonae antichristi opibus adiutum bellom contra vos indixisse." Cetera eius verba omisit.— In eiusdem libri Tom, II. p. 232 sq. e Codice MS. chart. Nro. 10364. formae maximae fol. 20. affert aliam epistolam integram: Philippus Melanchthon, sine nomine eius ad quem scripta est. Initium eius congruit eum illa, quam supra p. 406 sq. no. 422. exhibui, atque cum alia p. 444. no. 454. allata; cetera vero pars ab utraque differt, quapropter h. l. exhibetur.

Philippus Melanthon.

S. D. Extat apud Clementem Alexandrinum vetus lustitiae definitio, doctissima si recte intelligatur: lustitia est societas, qua Deus sese nobis communicat et est aequalitatis conservatio. Δικαιοσύνη έστι κοινωνία Θεού, μετά ισότητος. Duas iustitiae partes complectitur Agnitionem Dei, qua sese Deus hominum mentibus communicat, in eis lucet et eos gubernat. Item conservationem aequalitatis ordinatae inter homines, tum arithmetica, tum geometrica proportione. Hae duae partes iustitiae sunt universae vitae gubernatio et beatitudo. Fuit igitur prima cura huic Stephano a Remen Daventriensi, nato in familia honesta, ut Deum recte agnosceret. Sic enim Deus se communicat verae doctrinae cognitione Quare fontes doctrinae de Deo recte didicit, el et non aliter. animi pietatem vera invocatione Dei in agnitione et fiducia Domini nostri Iesu Christi, et honesta morum gubernatione ostendit Ut autem alteram iustitiae partem, quae aequalitatem inter homines docet, et cognoscat et in vita privata, item in consiliis pu blicis ac iudiciis tueri possit, discit leges Romanas, in quibus acqualitatis illius initae sapienter constitutae sunt. Talis cum sit hic Stephanus, dignus est benevolentia omnium honestorum. Cumque prosit vitae communi bona ingenia ad gubernationem praeparare, et provehere, oro omnes honestos viros, ut hunc Stephanum amanter complectantur et ornare studeant. Non est autem

pelix sapientia sine Deo. Quare Filium Dei, Dominum nostrum esum Christum custodem Ecclesiae, qui inquit: Ego sum vitis, os palmites, oro ut hunc Stephanum servet et gubernet, et faciat um palmitem salutarem suae animae et aliis.

519.

(Iudicium ad Spalatinum missum.)

E Codice MS. Bibliothecae Wernigerodanae supra p. 477. no. 487. recensito, fol. 107a. Inscriptum est: Iudicium. De ea quam quispiam ex alio prius gravidam duxit, Phil. Melanchthonis Iudicium ad Spalatinum.

In tuo casu de ea, quam duxerat quispiam ex alio prius graidam Iurisconsulti simpliciter iubent hunc retinere eam, qui pulice duxit. Et mihi placet publicorum sponsalium fidem conserari. Itaque si potest persuaderi iste, ut retineat, feretis id quod alunt Iurisconsulti. Sin ille volet liberari, supplicet Principi. Ego rivata autoritate nihil statuam. Vale.

APPENDIX,

IN QUA EPISTOLAE EXHIBENTUR, QUARUM COGNITIONEM SERIUS CEPI, POSTQUAM PRAECEDENS COLLECTIO IAM TYPIS ERAT DESCRIPTA, ADDITIS IIS, QUAE SUPRA ALIAM OB CAUSAM OMISSAE SUNT.

520. No. 313b. (Vol. I. p. 703.)

anno 1524.

Iohanni Agricolae.

Adolph. Brecher in Ephemeridibus: Beitschrift für die historische Theologie anni 1872. Fasc. III. p. 323—410. in commentatione No. VII. "Reue Beisträge zum Briefwechsel der Resormatoren und ihnen nahestehender Ränner" permultas epistolas illorum virorum primum divulgavit, ex quibus eas h. l. eligo, quae vel a Melanchthone vel ad cum scriptae sunt. — Hanc et subsequentem anni indicio carentes, l. l. p. 361 sq. no. IV. et V. ad eo allatas ad annum 1524. esse reserendas, in annot. 39. argumentis ostendit.

Carissimo fratri suo M. Ioanni Islebio.

Salve frater. Quod scis desii meus esse; ideo quamquam ego mire velim tibi gratificari, tamen nunc me illi, quorum sum sive per te, sive quo alio fato meo, obstrepunt, oppugnant, obnituntur manibus, pedibus, vi summa, ne concedas in domum meam. Quaeso te velis agere, quod videris esse in rem communem, tam

meam quam tuam. Ego certe, ita me deus amet, toto pectore vellem tibi cedere, non hac tantum domo, sed qualicunque possessione. Nunc cogita, quo loco sint res meae, quid futurum sit. Dominus coniecit me in calamitatem vix imbecillitati meae tolerabilem. Quo vero me vertam? Dominus est; faciat, quod libet. Ego haec non potui ipse prae dolore animi tibi dicere. Heri magna mecum contentione res per meos illos acta est. Vale frater.

Philippus.

521. No. 3131. (Vol. I. p. 703.)

(anno 1524?)

Ridem.

Vide prolegomena praecedentis epistolae.

Suo Islebio.

Bernardus Helvius adest, huic aureos X. promisi, nec habeo nunc unde praestem. Nam quos ei destinaram, iam alius quidam praevortens accepit. Te quaeso, si potes, mittas mihi 4. Plures nec volo, nec accipiam. Sin est incommodum tibi, curabo aliunde. Nec est, quod tibi ipse negotium facias. Vale.

Philippus.

522. No. 378 . (Vol. I. p. 794.)

(altera dimidia parte April, 1526.?)

Eidem.

Hanc epistolam primum exhibuit Brecher I. l. p. 364. no. VII. Quam ob causam altera dimidia Aprilis parte a. 1526. eam scriptam esse censeat, ibid. in annotat. 44. exposuit.

D. Iohanni Agricolae.

S. Cum a te discederem, tametsi tempestas erat iterfacientibus iniqua, tamen Ioachimi commercium levabat itineris molestiam. Ubi huc ventum est, reddidi Luthero munus argenteum missum a Menarte. Saepe interea de rebus iis cogitavi, de quibus colloquebamur inter nos soli. Christus ea pericula, quae impendent, discutiat. Nam hae principum conspirationes nihil boni portendunt.

Est huc allatus libellus Erasmi. O quale scriptum! Noster¹) vero videtur subiratior, et vereor multo responsurum vehementius quam antea scripsit. Haec volebam te scire. Tu scribe ad me quam saepissime poteris. Vale, saluta Iodocum et totam familiam.

Uxorem salutes meis verbis.

Φιλιππος

523. No. 380 . (Vol. I. p. 795.) (exeunte Aprili vel ineunte Maio 1526.)

Eidem.

Has literas exeunte Aprili aut ineunte Maio scriptas esse, Brecherus I. l. p. 365, ubi eas sub no. VIII. exhibet, in annot. 45. argumentis probat.

D. Ioanni Agricolae amico s. s.2)

S. Tuas literas de Vito*) accepi postridie quam ad te scripseram per Vendalinum. Nihil puta mihi gratius potuisse accidere, quam ut de Vito certior redderer, quid statuissetis. Ego iam cogitabam eum Norimbergam mittere tametsi ad nullam certam conditionem. Hunc, postquam eum conducunt nostri, malo hic in bis regionibus hominem studiosum retineri. Nam dubitare non debes, quin hic sit usui aliquando futurus in maximis rebus. Nam praeterquam quod literas latinas callet egregie simul ac graecas, et versus foelicissime scribit. Mores sunt castigatissimi et religiosa mens. Ea virtus est rarior quam credas in his, qui volunt videri literas scire. Quare commendo tibi hominem de optima nota, sicut inquit Cicero. Et ipse de tua humanitate et liberalitate comitis bene sperat, seque tuae fidei simpliciter committit Nosti vetus illud: Inter bonos bene agier.4) Ita ut inter vos sperem vos acturos esse, facit utriusque fides et virtus mihi multis iam casibus cognita et spectata. Vale. S. uxori et familiae.

Philippus.

¹⁾ i. e. Lutherus.

²⁾ In margine additur: Islebiae.

³⁾ Vito Amerbachio? conf. Brecher l. l. p. 363. annot. 43.

⁴⁾ Conf. supra p. 374. not. 2.

524. No. 384 . (Vol. I. p. 798.)

med. Jun. 1526.

Eidem.

Hanc epistolam medio Iunio 1526. scriptam esse, Brecherus I. l. p. 362---364. eam sub no. VI. afferens in annotat. 40. argumentatur.

Iohanni Agricolae Islebiensi amico suo S.

S. Valde cupiebam in reditu te visere, cum ex Thuringia ipsiam iter facerem. Sed neque solus eram, neque comitibus neis erat integrum e regia via discedere. Nam unius in his quus misere claudicabat. Ubi redii domum, Luthero filiolum pauante comperi natum esse, praeterea novi hic nihil erat. Scis, uibus de rebus et consiliis quorundam factiosorum hominum colocuti sumus,1) cum una essemus. De his cupio tecum aliquando opiosius loqui. Nos hic sudamus in schola non leviter, dum, nantum durissimis temporibus possumus, studemus rem literariam onservare. Atque utinam ludus mihi tuo similis esset, siquidem mnino in hoc vitae genere video mihi, quod superest vitae, transendum esse. Nam nusquain minus est otii, quam in nostra chola. Ubi ex tuis literis cognovero, quid agas, capiam consilium ad te espatiandi primo quoque tempore. Quare volo ut scribas statim. itus²) iuvenis ille, cui spem fecimus fore ut sua opera in ludo estro utamini, cupit scire, quid statueritis. Ea de re quaeso digenter responde. Dignissimus est propter eruditionem et sumam modestiam, quem adiuves. Commendo tibi Vendalinum. Uxori ae S.

Philippus.

25. No. 418 . (Vol. I. p. 831.)

(fere medio Nov. 1526.)

Eidem.

Hanc epistolam et subsequentem fere medio Novembri ad Agricolam esse datas, Brecherus l. l. p. 367 sq. ubi eas no. X. et XI. exhibet, in nota 48. ostendit.

¹⁾ De his legatur Brecheri annot. 41. l. l. p. 362 sq.

²⁾ Vitus Amerbachius? vide Brecheri notam 43. l. l. p. 363.

D. Iohanni Agricolae Islebiensi amico suo.

S. D. Si qua unquam in re gratum mihi facere voluisti, te quaeso, ut quantum me amas, in hac re ostendas, efficiasque ut aulici vestri Ioachimo¹) exponant totam rationem suscipiendi itineris. Nollem eum tam longinquum iter ingredi, nisi arbitrarer, in comite esse singularem humanitatem erga homines honestos ac ingeniosos, eamque ob caussam ei Ioachimum praecipuae curae fore. Te per nostram amicitiam rogo, ut quidquid videbitur ad rem pertinere Ioachimo indices. Nihil hoc tempore gratius mihi te praestare posse putes. Hegi àraroptas alias agam tecum²), quae quidem, ut spero, brevi erit absoluta. Vale. Meis verbis reverenter saluta cives tuos Alexandrum et Bartholomeum et meum hospitem.

Philippus tuus.

526. No. 418°. (Vol. I. p. 831.)

fere eod. temp.

Ridem.

Hace epistola a Brechero l. l. p. 368 sq. sub no. XI. exhibetur et in notis 48. et 50. declaratur, cam anno 1526, esse scriptam.

Iohanni Agricolae Islebiensi.

S. D. loachimum apud vos fuisse his proximis diebus existimo, qui quid constituerit de profectione Hispanica quamquam ad me non dubito ipsum etiam scripturum esse, tamen, si quid comperisti, et per te reddi certior volo, teque, ut ad me scribas, vehementer oro. Lutherus recte valet et Ecclesiasten absolvit. Verum mihi nondum vacavit totum vertere, ubi absolvero totam versionem, mittetur ad te cum scholiis Lutheri, quae exceperunt quidam ταχυγράφοι. Ex versione diligentiore opinor multum lucis accessurum esse. Vale, saluta meis verbis reverenter uxorem tuam ac reliquos amicos.

Philippus.

loachimus narrabat mihi in aula Caesariana quosdam Lutheranos, ut vocant, teneri captivos et periculum esse ne comburantur.

¹⁾ scil. Ioachimo Camerario.

Conf. Melanchthonis ad eundem epistola incunte Ianuario 1527. scripta in Corp. Ref. I. p. 853. no. 428.

527. No. 422 . (Vol. I. p. 835.)

(exeunte anno 1526?)

Eidem.

Quibus argumentis commotus Brecherus hanc epistolam, quam l. l. p. 366 sq. sub no. IX. exhibet, ad finem anni 1526. referendam esse censeat, in annot. 47. exponit.

Iohanni Agricolae Islebiensi amico suo s.

S. D. Mitto vobis Irenaeum, ut promisi, et explicationem in eius loca quaedam Lutheri, quam placituram esse vobis spero. De tota caussa scribit nunc Lutherus. Ego veteres aliud non sensisse puto, quam quod sit verum corpus in Eucharistia. Sic enim ait Hilarius libro octavo:

De veritate carnis et sanguinis non relictus est ambigendi locus. Nunc enim et ipsius domini professione et fide nostra vere caro est, et vere sanguis est. Et haec accepta atque hausta id efficient, ut et nos in Christo et Christus in nobis sit.

Vides esse claram sententiam Hilarii. Extat autem in octavo de trinitate, si voles legere totum locum. Cyprianus de coena Domini dicit aperte, eucharistiam ita ex duabus naturis constare, sicut Christus ex divina et humana. Quem locum si totum legeris, videbis autorem sine controversia voluisse, verum corpus in Eucharistia esse. Et Cyrillus in Ioannem multa similia dicit. Ego autem arbitror totius ecclesiae sententiam tum fuisse eam, quam isti scripserint. Nolim igitur temere dissentire a tota veteri ecclesia. Rescribe, an haec acceperis. Nam alias agam tecum hac de re pluribus. Vale et saluta amicos.

Philippus.

Sie Chrysostomus super locum Pauli ep. I. ad Chorint.: Si igitur ad Eucharistiam accedis, quae gratitudo et quae gratiarum actio est . . . .

Item. Verum ubi loco sanguinis animalium ratione carentium sanguinem proprium Christus induxit. Idem sane facit, qui Christi sanguinem bibit indigne: Sanguinem gustasti dominicum, et fratrem tuum non agnoscis, et praesertim die, qua carnem eius lingua contingere dignus effectus es . . . .

528. No. 450^h. (Vol. I. p. 873.)

(m. Maio vel Iunio 1527.)

Eidem.

Hanc epistolam Brecher l. l. p. 369 sq. sub no. XII. exhibet et ad mensem Maium vel Iunium anni 1527. refert argumento in nota 51, allato.

D. Iohanni Agricolae Islebio suo amico s.

S. D. Is qui has literas tibi reddet proficiscitur ad Mansfeld, ut ibi Celium iuvet in docenda pueritia.1) Quamquam enim non placebat mihi consilium Mansfeldensium, quod imponunt concionatori onus in schola docendi, tamen quia mihi ille, qui eius rei caussa hic fuit, ignotus erat, nolui in eo multum disputare et dissuadere institutum. Hoc magis etiam mirabar, sine tuis literis istum venire ad nos, eaque ex re coniecturam faciebam, sine tuo consilio susceptum esse id negotium. Sic sunt rustici. De asinis deque bobus consulunt peritos. Non consulunt de liberis instituendis eos, qui habent scientiam eius artificii. Hoc te rogo, ut commendatum habeas hunc hypodidascalum, quamquam meo consilio non suscipit id oneris. Sed placuit illi ipsi, qui eius rei caussa hic erat sine nostra commendatione. Ego tamen probum esse comperi et literatum mediocriter. De uxoris tuae valetudine fac ut aliquid sciamus, quam quidem ego opto esse firmissimam. Christus custodiat vos. Vale.

Philippus.

529. No. 461 b. (Vol. I. p. 886.)

30. Aug. 1527.

Eidem.

Has literas, quibus solus dies additus est, anno 1527. esse scriptas, Brecherus l. l. p. 370 sq., ubi eas sub no. XIII. affert, in annot. 54. argumentatur.

Iohanni Agricolae Islebiae.

S. D. Hic tabellarius me rogavit, ut se tibi commendarem. Petet enim quandam parochiam in ditione Abbatis Salveldensis,

¹⁾ De hoc epistolae loco vide Brecheri notas 52. et 53.

quam nunc comes Albertus tenet. Tuo suffragio valde se adiuveri posse putat. Mihi eruditio hominis non est nota. Witebergae aliquamdiu vixit et ubi uxorem habet et comperi modestum hominem esse. Novi enim eum ante annos aliquot. Nihil tibi praescribo, sed te rogo, ut quod honeste potes facere, facias. Si sine aliorum incommodo huic pauperi poteris consulere, nihil alienum tua humanitate facies, si eum adiuveris. Ionas scripsit ad me, et valde praedicavit in literis tuum officium, quod accurreris ad salutandum eum, oppressum luctu et moerore. Puta te ea in re mihi quoque gratum fecisse. Τὰ γὰρ φίλων κοινά. Tecum mirifice cupio esse. Hic sum alligatus, quia pauci professores adsunt. Ita fit, ut ego cogar plus laboris sustinere. Nec fero moleste hanc servitutem propter Deum, modo Christus faveat laboribus nostris. Vale et ora pro nobis. Et cum poteris scribe ad me. Id, ut scis, erit mihi gratissimum. Datae Freitag post diem Bartholomei. Ienae.

Philippus.

530. No. 468 b. (Vol. I. p. 895.)

15. Oct. 1527.

N. (lohanni Rot.)

Haec epistola et subsequens cum duadus infra no. 535. et 542. exhibendis ex autographis, quae olim in tabulario Neostadii ad Orlam erant, nunc in tabulario publico Wimariensi asservantur, nupercime primum a Dr. Car. Menzelio editae sunt in hocce libro; Archiv für die Sächsiche Gesschichte. Herausgegeben von Dr. Karl von Beber. XII. Bandes 2. Heft (Leips zig 1873. 86) p. 207-211.

Dem Erbarn R. Stadtschreyber zur Reuftad an der Orla mehnem guten frund.

(In sehnem abwesen foll Epn wehser Burgermehfter difen briebe auffbrechen.)

Meyn willige Dienst zuvor. Erbar gunstiger frund. Ich hab dem Radt zur Neustad zugeschrieben auß bevelch mennes gnedigsten Gerrn Churfursten 2c., den prediger zu Cronswis zu soddern und zu hören, und wo sie geneyget ihn zu ehm pfarrer zu haben, auch ehr solch ampt woll annemen, solten sie solchs mennem gnedigsten Herrn dem Chursursten 2c. hochgedacht anzehgen. Nu wisset, das hie her ehn priester komen ist und briesse von

mehnem gnedigsten herrn dem Chursursten 2c. gebracht, das wo her Laurent von Cronswis abgezogen, das ehr dahin gen Cronswis an hern Laurent stadt gesand solt werden, darumb beger ich, mir anzuzengen von mehnes gnedigsten herrn wegen, wie es sich helt, ob her Laurent von Cronswis beh euch geprediget und ob ehr das ampt der pfarr wolle annemen, ob auch der Radt von der Reustad gesallen an him hab und wann er dahin zu ziehen gedent. Solchs wollet mir alles zu schreiben, da mitt diser priester, der hie her komen, sich zu halden wisse, und ich mehnen gnedigsten herrn unterrichten khann. Euch zu dienen bin ich willig. Datum zu Ihen Zinstag post Burcardi.

Philippus Melanthon.

531. No. 468 b. (Vol. I. p. 895.)

16. Oct. 1527.

Iohannes Rot ad Melanchthonem.

Vide prolegomena praecedentis epistolae.

Philippo Melanchtoni.

Mein willig dinst zuvor. Erbar und hochgelarter gonstiger her. Ich hab euer schreiben hern Lorennsen prediger zu Kranchschwitz belangent seins inhalts gelesen und wil euch nit verhalten, das der Rat euerm schreiben nach zu bemeltem hern Lorenzen geschickt, auch daneben Rats halb geschrieben und freuntlich gebeten, sich anher zu versugen, er hat aber sollichs abgeschlagen, wie Ir inligendt sinden werdet. Dorauss der Radt einem andern, so hie vor von Doctor Martino gerumbt, geschrieben des versehens, derselb werde surderlich alsie erscheinen; so der ankompt, wolle der Radt Ine horen und alsdan meinem gnedigsten hern davon weither vermeldung thun. Dan euch zu dienen bin ich gang willig. Datum am mitwochen sant Gallen tagk anno 2c. XXVII.

Guer williger Diener

Johan Rot Statschreiber zur Ramenftat.

¹⁾ Annus huic epistolae non adscriptus nomenque scribae N. cognoscutur ex subsequenti responsum continente.

532. No. 468 . (Vol. I. p. 895.)

(med. Oct.?) 1527.

Ioanni Agricolae.

Brecherus I. I. p. 371—373. hano epistolam sub no. XIV. affert, et in annotat. 55. prolixiore declarare studet, eam medio Octobri 1527. esse scriptam.

Ioanni Agricolae Islebiensi, amico suo summo.

S. D. Quid caussae esse existimem cur non scribas, praesertim cum in hoc genere officii diligentior tunc fueris, cum longius abs te abfui in Saxonia? Nunc tam prope degenti nihil scribis. Ego tamen non desinam te provocare, etiamsi nihil habeam te dignum. His diebus Thorgae fui. Erant ibi Lutherus et Pomeranus, ubi cognovi, me quoque falso delatum esse apud te, quod in inspectione ecclesiarum veteres ritus renovarem. Ego quae gessi omnia, et in eo libello, quem vidisse te opinor, scripsi et satisfecit ipsi Luthero ille libellus ac plerisque aliis. — Alexandro Drach stadio dicas editum esse commentarium epistolae ad Colos senses,1) ipsi inscriptum sicut promiseram. Mitterem vobis aliquot exempla, si haberem. Ego enim hactenus unum tantum idque in amici cuiusdam bibliotheca vidi. Desidero diligentiam in Secerio in multis locis eius editionis. Vidi etiam secundum volumen ὑπερασπιστοῦ²) Erasmici, de quo scriberem tibi copiosius quid iudicem, nisi longum esset. Callide disputat καὶ πιθανολογώς άλλὰ τρέχει έξω της οδού. De hac re coram. Saluta meis verbis reverenter uxorem tuam et communes amicos. Vale.3)

Philippus.

Mitto tibi psalmum: "Dixit dominus", quem ostendes Vito.

¹⁾ Haec prima editio commentarii in epist, ad Col. inscripta est: Scholia in epistolam Pauli ad Colossenses. Phil. Melanchth. Hagenoae per Ioan. Secerium. Anno MDXXVII. Mense Augusto. (In fine: Mense Septh.) 8°. Dedicata est Alexandro Drachstadio, vide Corp. Ref. I. p. 873 sq. no. 450.

²⁾ Hyperaspistes distribes adversus Lutheri servum arbitrium. Tom. I. 1526. Tom. II. 1527. vid. Brecheri not. 57.

His verbis extremis in margine adscripta sunt: Anno 27 antequam Thorgam iremus.

533. No. 482b. (Vol. I. p. 909.)

(m. Nov. 1527.?)

Eidem.

Brecherus hanc epistolam I. I. p. 374. sub no. XV. exhibens iudicat, eam mense Novembri 1527. scriptam esse Torgae, ubi tunc versabatur, vide eius annot. 59.

Optimo viro D. Ioanni Islebio amico.

S. D. Vidit puer me occupatum esse rationibus Erasmi mei.') Nam aderat quidam Noricus civis, qui literas ab illius patre mini reddidit. Quare non possum isthic coenare. Nihil malim quam tecum esse, praesertim apud hospitem virum optimum. Sed alligant hic me domestica negotia, quae differri in aliud tempus non poterant. Tu pro tua humanitate boni consules, quod mos tibi geri non potuit. Vale.

Philippus tuus.

534. No. 554 h. (Vol. I. p. 1005.)

23. Oct. 1558.

Ioannes Agricola ad Lutherum et Melanchthonem.

Has literas Brecherus l. l. p. 379 sq. sub no. II. prīmum divulgavit.

Viris Dei, D. Martino Luthero, patri charissimo et D. Philippo Melanchthoni amico summo suo.

S. D. Contigerat regulis²), qui Islebiae apud nos discunt, vestro consilio atque opera commodus Paedagogus, sub quo quidquid erat infantiae atque puerilis stultitiae fere concoxerant; sed quia ille, quem dixi, Paedagogus, quinto iam mense desideratur—nam abiit in suam patriam— ita ut fit, cum abest bonus monitor, redierunt ad ingenium reguli, Atque hac caussa mandatum dedit mihi D. Albertus Comes a Mansfelt, primum ut vos salutarem suo nomine; deinde, ut peterem etiam a vobis virum quendam tum

¹⁾ Erasmi Ebneri, qui a patre Hieronymo Ebnero, patricio et Senatore Norimbergensi, Melanchthonis disciplinae a. 1522. traditus erat.

²⁾ i. e. filiis Alberti Comitis Mansfeldensis, vide Brecheri annot. 62.

bonum tum latine dicendi et scribendi facultatem mediocriter adsequutum, videlicet ut is in locum Erhardi Holsatiensis') sufficeretur, cuius reditum expectavimus tam longo tempore. Cupit autem comes, ne sit omnino iuvenis qui regulis praeficiendus est. Nam ut Homerus²) ait, αλελ δ' δπλοτέρων ανδρών φρένες ήερέθονται. De suae operae pretio nihil est, quod sit sollicitus is, quem huc estis missuri, siquidem liberalitas comitum a Mansfelt latius ianı patet, quam ut a me praedicari debeat. Et ego bona fide promitto, quidquid ad eum, qui huc venturus est, pertinere videbitur, me diligenter curaturum. Impetrabit hoc, quod peto, a nobis literarum et dignitas et rei necessitas. Mallm enim vel rei meae iacturam facere, quam committere, ut regulorum studia ulla ex parte impediri videantur. Rogo itaque vos propter communia studia atque pielatem, et ut unum aliquem virum, cui reguli tuto committi possint, dispiciatis et ut primo quoque tempore huc mittatur. Valete pater et frater in domino charissimi. Islebiae XXIII. octobris Anno 1528. Rescribite.

V. Ioh. Agricola.

535. No. 563 b. (Vol. I. p. 1012.)

27. Dec. 1528.

Neostudiensi Senatui.

De his literis a Clar. Menzelio l. l. p. 209 sq. sub no. III. nuperrime primum editis vide prolegomena ad no. 530.

Den Ersamen und wehsen Burgermehster und Rad der Stad Reuftatt an der Orla mehnen gunstigen frunden.

Mehn fruntliche Dienst zuvor 2c. Ersame wehse gunftige frund. Ich hab eur schrifft an meynen gunstigen herrn Doctor Sieronhmo.) und mich geschriben gelesen, hab sie auch phm mehnem herrn Doctor Sieronhmo uberantwort und sug euch zu wissen von unser behder wegen, das unser gnedigater Her Gerr der Chursurst 2c. den Pfarrer zu Ulstad gehn der Reustadt die

¹⁾ Hic est ille filiorum paedagogus. vide Brecheri annot. 63.

²⁾ Hom. Ilias III, 108.

³⁾ Dr. Hieronymus Schurff, Melanchthouis socius in visitaudis Ecclesiis.

Pfarr baselbe ju verforgen verordnet bat. Denn fepn c. f. g. dem pfarrer, fo iegund ju Benba ift, bevollen gehn Ulftad ju gichen, wo nu der pfarrer ju Benda wurde gehn Ulftad ziehen und der von Ulftad zu euch, achte ich, das die pfarr ben euch wol verforget were, doch fo phr lieber wolden Er Bartman haben, wöllen wir folchs nicht hindern, sonder möget es ben hochgedachtem unferm gnedigften beren dem Churfurften ac. fuchen, denn ich auch noch nicht wenß, ob der pfarrer von Wenda gen Ulftad fich begeben wolle oder nicht. Des armen gefangenen ') halb, fo albie zu Ihen liget, wißt phr, das wir auß mittlenden bewegt für phn gebetten, das ehr gnediglich geftrafft wurde. Es ift aber unfer wille und mehnung nicht, das ehr alfo ledig follbe gelaffen werden on burgichafft, damitt andere leutt in fahr ftunden. Darumb wert phr woll auff lendliche und tregliche wege gedenken, damitt difer gefangener on fahr ber Statt Neuftad und ander auf ber gefengnus gelaffen werde. Wir haben auch an fenne freuntschafft schrenben laffen, das fie fic der Burgichafft wie phr anzenget nicht wolden besweren. Bas wir euch ju wollgefallen thun kunden der pfarr halb, wie phr bittet, und auch funft wollen wir gern thon, denn euch fruntlich ju dienen find wir genenget. Datum au Ihen an Sontag nach denn hehligen Christag anno XXVIII.

Philippus Relanchthon.

536. No. 614 b. (Vol. I. p. 1072.)

2. Jun. 1529.

Ioanni Agricolae.

Brecherus hanc epistolam l. l. p. 374 sq. sub no. XVI. exhibet eamque ad annum 1529. refert, vide eius annot. 60.

Optimo viro D. Ioanni Agricolae Islebensi amico suo.

S. D. Scripsissem tibi aliquanto ante nisi adventum tuum sperassem. Meministi enim, quam nobis spem feceris. Quare te per epistolam admonendum esse putavi, cum differri promissum videam, ut tandem aliquando fidem tuam liberes et cum Caspare huc venias. Doc. Martinus sic satis valet dei beneficio. Is cupit Baechum illum, meministi enim pictoris verba, videre. Ego adhuc acerbissimis cruciatibus exerceor ac paene consumor. Novi hic

¹⁾ Quis hic captivus fuerit, editor eruere non potuit.

nihil habemus. De Turcis, de Caesare maximum silentium est. Princeps non vult permittere, ut cum Oecolampadio colloquamur.¹) Timet ne incrudescat id bellum ex congressu, sicut Lipsica disputatione accensa fuit dissensio. Amabo te, cum poteris venias huc et illum nostrum $\sigma \nu \mu \varphi \iota \lambda \dot{\sigma} \sigma \varphi \sigma v^2$) tecum adducas. Vale feliciter. Salutem uxori ac toti familiae tuae opto. Postrid. cal. Iunii.

Philippus.

537. No. 617^b. (Vol. I. p. 1076.)

14. Jun. 1529.

Ioannes Agricola ad Melanchthonem.

Hac epistola a Brechero I. l. p. 381 sq. sub no. IV. exhibita Agricola respondet praecedenti Melanchthonis.

D. Philippo Melanchthoni viro clariss. amico s. s.

S. Cupiebam quidem statim, ut domum redii⁸), ad vos adcurrere, sed nescio quibus occasionibus subitis in hunc usque diem consilium hoc meum proficiscendi ad vos sit extractum. Veniam autem, postquam nundinae Islebiensium, quae S. Viti diem sequuntur, solutae fuerint. Non sum tam imperitus rerum humanarum gratia deo, ut ignorem, quid sit animo varie affici atque affiigi adeo, ut non sit in nostra potestate, quando velimus affectum posse ponere. Tamen nolo te animo esse fortiore, praesertim cum nihil sit in iis rebus, propter quas tu tantopere turbaris, tua culpa peccatum, immo cum sint Dei, non consilii nostri; scis, quid dicam. Saepe mihi numinis loco fuit ex improviso adparentis et consolantis meam infirmitatem verbum istud: "Εχομεν δὲ τὸν θησανεὸν τοῦτον ἐν ὀστρακίνοις σκεύεσιν, ἵνα ἡ ἑπερβολὴ τῆς δυνάμεως ἢ τοῦ θεοῦ καὶ μὴ ἐξ ἡμῶν, ἐν παντὶ θλιβόμενοι ἀλλ' οῦ

¹⁾ Hoc urgente Landgravio factum est in Colloquio Marburgensi Oct. 1-3. illius anni habito.

²⁾ Casparum Müllerum, Secretarium Comitis Alberti a Mansfeld (conf. Corp. Ref. I. p. 832. no. 419.)

³⁾ seil. e Comitiis Spirensibus, in quibus cum Melanchthone illo anno fuerat.

στενοχωρούμενοι, ἀπορούμενοι ἀλλ' οὐκ ἐξαπορούμενοι, διωκόμενοι ἀλλ' οὐκ ἐγκαταλειπόμενοι, καταβαλλόμενοι ἀλλ' οὐκ ἀπολλύμενοι ¹) καὶ οὕτως ἐν ἐτέροις. Illud ipsum opto tibi quoque prodesse. De voto Hessorum principis, ut convenirent scilicet, qui columnae τῆς ἐπαγγελίας esse videntur, sperasti meliora atque adeo quosdam sanari ex illis potuisse. Etiamsi non dubitem ista non fieri temere, te autem rogo, ut prodas tuum in his turbis et euntibus (?) dissensionibus iudicium, ne caussae optumae defuisse videaris. Reliqua coram, ubi te videro.

Islebiae 14. iunii MDXXIX.

T. Agricola.

Saluta amicos omnes, deinde etiam uxorem et liberos.

538. No. 626 b. (Vol. I. p. 1086.)

(m. Iulio 1529.)

Casparo Muellero.

Brecherus, qui has literas l. l. p. 359 sub no. I. primum edidit, in annot. 34. iudicat eas inter d. 8. et 29. Iul., fortasse paulo ante diem S. Iacobi i. e. 25. Iulii 1529. esse scriptas.

Optimo viro D. Caspari Muller amico suo egregie charo,

S. D. Sic fui adhuc occupatus, ut non potuerim instituere disputationem de bonis Ecclesiae. Sed cum absolvero Commentarium de coena Domini,²) accipiam illud argumentum in manus. Otho a Pack³) venit huc ante triduum, dimissus est a Landgravio ut mihi videtur parum benigne, sine viatico, sine equo. Miser venit pedes, egens. Dicit sibi hoc quoque onus imponi, ut iam edat librum et scribat, se probaturum esse, quae Landgravio iudicavit. Nisi id fecerit, Landgravius minatur se editurum crimina-

^{1) 2.} Cor. 4, 7-9.

²⁾ Cum libellus Melanchthonis sic inscriptus non reperiatur, censeo haec verba spectare ad huncce: "Sentenciae veferum aliquet scriptorum, de Coena Domini, bona fide recitatae. Phil. Melan. Vuitebergae 1530. 8844 (annis 1554., 1561. et 1587. iterum recusum).

²⁾ De hoc viro conferantur libri a Brechero not. 36. laudati.

tionem adversus illum. Nos consuluimus, ut nihil cedat, nec malum bene conditum moveat. Narrat foedera cum Gallis, cum Hungaris, et nescio quibus aliis. Wirtenbergensis tyrannus¹) constituit irruptionem facere ad diem S. Iacobi in ditionem amissam. Et suspicantur gallica pecunia contrahi milites. Frater enim circiter sex millia peditum conscripsit in Lotharingis. In Saxonia equites conducti sunt. Sed Palatinus adhuc prohibuit transitum. Videte, mi Caspar, qualia consilia noster socius Landgravius habeat. Haec, ut vereor, omnia ab illo oriuntur. Habetis quae nos hic nova audivimus. Deus det pacem. Landgravius ita urget, ut colloquatur D. Martinus cum Oecolampadio, ut iam promiserit doctor se id facturum esse. Vale feliciter.

Philippus.

Ignoscite mihi latine scribenti, quia facilius hoc, facio quam germanice scribere possum.

539. No. 769b. (Vol. II. p. 177.)

9. Iul. 1530.

Lutherus ad Melanchthonem.

Apographou huius epistolae, quam in nulla edita epistolarum Lutheri collectione reperi, invenitur in illo Codice Bibliothecae Wernigerodanae supra p. 477. ad no. 487. recensito fol. 20b—21s.

(Inscriptio deest.)

G. et P. Etsi tu non scribis, mi Ph., tamen ut ego te superem gratia et onerem invidia, Ego scribo, sic opere supererogationis excellens. Vides autem caussam nostram recidere plane in similem eventum, quo et sub me Wormatiae fuit, scilicet ut Caesarem iudicem patiatur. Sic Sathan chorda semper oberrat eadem et mille artifex ille non habet contra Christum nisi unum illud elumbe robur. de hoc latius scripsi principi. Et vos melius in hac re consuletis. Ego adhuc Dei gratia nihil video in adversariis, nisi meras minas, sed minas adversus Deum et Christum eius, quas inanes vocat David, non solum praepotens minarum contemptor, sed et virium Goliad victor. Quod si proverbia vera sunt,

¹⁾ Ulricus Dux Wirtembergiae expulsus.

verum est et illud: Qui moritur minis compulsetur sibi bombis. Licet Germanicum, tamen valet. Quibus vero bombis compulsandum est, qui non tantum a minis, sed a te ipso ob minas enecaris? Minas sane et nihil nisi minas, minas vero stipularum et arundinum, quarum Deus scit cogitationes, et ecce vanae sunt. Sed esto res, sequatur bellum et vis, at nondum cepit. interim aliquid fiet. Et incipiat sane, nondum processit: procedat quoque, nondum vicit. Moveri bellum hoc tempore, ne quidem humana ratione capio posse ab illis, nisi volunt funditus perire. Nuper hic rustici rursum fere et denuo coeperunt congregari, tentantes quoque noctu arcem illam Hohenstein capere. Sic nobis narrant nostri Praefecti, ut videas etiam Caesare praesente opus esse provideri omnia coutra seditionem. Quid fieret, si bellum isti moveant? Sed nuntius iussu Principis iam festinat. Fortis esto in Domino. Amen. 9. Iulii 1530.

540. No. 866 (Vol. II. p. 317.)

(exeunte Aug. (?) 1530.)

Idem ad eundem.

Brecherus hanc epistolam brevissimam l. l. p. 352. sub no. V. afferens in annot. 27. proposuit iudicium, eam inter d. 28. Aug. et 15. Sept. scriptam esse, qua Lutherus responderit Melanchthonis epistolae d. 22. Aug. ad ipsum datae, ubi arbitros nominat (vide Corp. Ref. II. p. 299.).

(Inscriptio deest.)1)

Gratiam et pacem in Christo. Mirabor hoc si sic abiret, mi Philippe, quod hos arbitros illi ferre potuerint. Vide schedulam hic affixam.

541. No. 918b. (Vol. II. p. 393.)

(exeunte Sept. (?) 1530.)

¹⁾ Is, qui apographon fecit, ipse inscripsit: D. M. L. ad Phil. Mel.

Iacobo Micyllo.

Hoc scriptum legitur in Codice Bibliothecae Wernigerodanae supra p. 477. recensito fol. 114a-b.

De Comitiis Augustanis Iacobo Micyllo Phil. Mel.

Nesenus narravit vos petere, ut veram historiam mearum actionum Augustensium ad vos perscribam. Complector igitur summam. Caesar ante abitum nostrum praelegit Principibus nostris quandam sententiam, quam nos non recepimus. Itaque doctrinae nostrae confessio et ritus Ecclesiarum nostrarum per omnia adhuc manent in eodem statu, in quo fuerunt hactenus, quae autem fuerint verba sententiae postea recensebo. Prius enim commemorabo quaedam, quae praecesserunt post lectionem confutationum Caesarianarum. delecti sunt quidam pacificatores non ex autoritate Caesaris sed principum Imperii tantum permittente Caesare, at illi pacificatores non habebant mandatum concludendi aliquid, sed media pacis colligendi. Ibi nos talia media proposuimus. Ostendimus nos Episcopis reddituros esse Iurisdictionem et obedientiam nostrorum sacerdotum. Item servaturos eos esse cum ipsis omnia indifferentia, sicut ferias, ieiunia, cantus pios, ita tamen ut ponerent haec verba in illa pacificatione: Nos talia propter pacem et charitatem servaturos esse non ut conscientiae obligentur. Vicissim autem petivimus, ut nobis concederent doctrinam nostrae Confessionis, utramque speciem, coniugium sacerdotum, et nostram consuetudinem Missae celebrandae, hoc est, ne cogeremur privatas Missas restituere. Hae conditiones post multas rixas relatae sunt ad Imperatorem et non acceptae, mihi quidem videtur (?) utrique parti fuisse consultum, si essent approbatae. Nam et Episcoporum autoritas fuisset stabilita, et nos impetrassemus necessaria, de non necessariis non volumus contendere. Postea tum quidam fatui dissiparunt nos defecisse a Confessione et multa adversariis concessisse, verum nullus articulus concessus est adversariis, quem magnopere oportuit desendere. Sed Bucerus hanc famam initio ubique per Epistolas sparsit, me nihil moveat. Utinam hae conditiones essent acceptae. Priusquam autem Caesar has conditiones non accepit, tulit talem sententiam, in qua erant quaedam nobis nullo modo comprobanda nostro consensu. Summa haec fuit: Quod Caesar ex Evangelio refutasset nostram sententiam, sufficienter et nos in quibusdam rebus ostendissemus nos velle conformari Caesaris confutationi, dare Caesarem spatium deliberandi de reliquis articulis usque ad Aprilem, ut tunc significaremus an reliquam confutationem Caesaris etiam approbaturi essemus. Erant autem admoniti Principes seorsim. Si huic sententiae essent assensi, quod Caesar statim petentibus spatium deliberandi usque ad Concilium prorogaturus esset. Verum Principes nullo modo poterant assentiri his verbis, quod confutasset nostram Confessionem. Nunc quid sit futurum nescio, qualia Edicta propositurus sit Caesar, prius fortasse scies quam nos. Vale.

542. No. 956 b. (Vol. II. p. 470.)

13. Febr. 1531.

Neostadiensi Senatui.

Hanc epistolam Dr. Car. Menzel 1. 1. p. 210 sq. sub no. IV. primum divulgavit, vide supra p. 509. no. 530.

Dem Erbarn Ersamen und weisen Burgermeifter und Rabt gu Reuftab an ber Orla meinen gunftigen herren.

Mein willige dienst zuvor. Erbare weife gunftige herren. Der Chrwirdig mein gunftiger berr Doctor Martinus Luther und ich haben cur schrifft und werbung neben ettlichen schrifften unsers gnedigsten berren bes Churfursten zu Sachsen vernomen und fugen euch daruff widerumb zu wis fen, erftlich bas wir, nach dem wir der gelegenheit ben euch bericht find, bas ber gemein Raft noch nit in foldem vorrat fen, das ehr den Caplan befolden moge, und das die pfarr bennoch mag verforget werden durch hilff und guthon eines priefters, so big anher bei euch fich neben dem paftor batt gebrauchen laffen, haben wir uns auch laffen gevallen, bas man mitt bestellung eins Caplans verzihen foll, bieg auff funfftig Michaelis. Aber ber Schul halben bedenken wir, bas furderlich der ipige abgefertiget und ein ander angenomen werbe, benn ich Philippus gut wiffen trage, das der ichige Schulmeister nie fich hatt brechen mogen und fo viel volgen der vifitatorn') orte nung und bevelch, das ehr die Rinder hette grammaticam geleret. Ru wiffet phr jum tenl, was und wie merklich darann gelegen, darumb haben wir eurem pfarrer und Stattichrenber einen magiftrum mit namen Gcorgius Beft

¹⁾ Conf. Libri visitatorii denuo a me editi in Corp. Ref. XXVIp. 1-96.

n Binsheim angezeiget, der uns an sitten und geschillicheit gerumet wirt id zugesagt hatt, ehr wolte sich gedachter visitatorn ordnung gehorsamlich id vlehstig halden; was ihr aber hierinn bedenken und beschliessen werdet, s werdet ihr uns durch euren pastor surderlich zu schreiben khonnen, dasit man sich des Caplanes halb wisse zu bedenken, und der angezeigte schuleister sich auch zu halden habe. Solchs habe ich Philippus aus bevelche vectoris Martini, der diser zeit ettwas swach ist und nit hatt schreiben konn, nit wollen verhalden, denn euch zu dienen binn ich alle zeit willig. vatum Witeberg, die 13. Februarii anno 1531.

Philippus Melanchthon.

43. No. 1006b. (Vol. II. p. 541.)

21. Sept. 1531.

Ioannes Agricola ad Melanchthonem.

Hanc epistolam Brecherus l. l. p. 382 sq. sub no. V. exhibet putatque, ea Agricolam respondere Melanchthonis epistolae deperditae, vide eius notam 68.

D. Philippo Melanchthoni, viro clarissimo.

De re nostri sic iudicant: Cometes minatur malum toti moarchiae Rhomanae, maxime capiti imperatoris Caroli, deinde omnius, qui appellantur religiosi, adeo quod vitam perditurus sit imerator, si quidquam crudele aut violentum coeperit persuasus ab piscopis. Effectus cometis non erit unius huius anni; futura est aliquot annorum inaudita siccitas. Pestilitas vexabit eas terras, quae sunt ad meridiem: Hungariam, Bohemiam, Austriam et quandam Germaniae partem. Austria et Bavaria sanguinem fundet his annis. Episcopus Moguntinensis consuluit super comete Matthiam Bohemum; is idem respondit episcopo, quod ego nunc ad te. Uvae circa urbem nostram sunt maturae²); et iam apud nos mustum venditur. Εγώ παρών δὲ καὶ τὸ πρᾶγμ' ὁρῶν λέγω. Bene vale. XXI. Septembris MDXXXI. Isleben.

543b. No. 1057b. (Vol. II. p. 592.)

1. Iun. 1532.

Ambrosio Blaurero, Esslingam.

Haec est illa epistola supra p. 86. no. III. omissa, quoniam apographon aliena culpa perierat; postea Clar. Voegelinus eam e collectione Simleriana Tigurina (S. Msc. 32.) mibi petenti denuo benigne descripsit.

Venerabili Viro D. Ambr. Blaurer, amico suo

Zu Esslingen.

S. D. Scribit ad Senatum Eslingensem Michael Stifel qui olim fuit Augustinianus et Civis Eslingiaei Monasterii, eique transcripsit²) suum patrimoniolum aureos C minas minus V aureis. Nunc intellexit Senatum Eslingensem Augustinianis singulari liberalitate dare certam pecuniam, si qui monasticam vitam deserunt. Itaque spem concepit etiam me autore se quoque aliquid impetrare posse, praesertim cum et Civis oppidi sit et Patrimonium Esslingiaeo Monasterio addixerit. Non disputat de iure, quia volens scripsil Monachis, se nihil ab ipsis petiturum esse. Nunc igitur non pelitanquam in foro, sed implorat liberalitatem et pietatem Senatus Eslingensis. Quare te oro, mi Ambrosi, per nostram amicitiam, quae mihi et Tecum et cum fratre pervetus est, ut des operam, ut huic Michaeli Senatus aliquid reddi curet. Optarem Patrimonium reddi, aut mediocre aliquod munus. Non secus laboro pro eo,

¹⁾ Uvae . . . maturae] sic scripsi; l. l. legitur: Uva . . . matura

²⁾ transcripsit] in Simleri apographo legitur: transcribit-

quam si res ad me pertineret. Vir enim optimus est et Kvangelium magno suo periculo, et in maximis aerumnis praedicavit et meo iudicio patientiam praestitit dignam homine pio et Christiano, quod utinam facerent alii multi. Quicquid in eum conferes, putabis te in me contulisse atque ego ita accipiam quasi ad me tota res pertineat. Scio autem te bonis et piis libenter gratificari. Et Tu illud nosti: si quis dederit potum aquae uni ex minimis eorum, non perdet mercedem suam. Hic autem Michael certe ex his est qui pio studio colunt Christum et eius Evangelium. Bene vale. Περὶ ἄλλων πραγμάτων fortassis coram aliquando colloquemur. Iterum vale. Sabbato μετὰ τὴν τῆς Τριάδος. Anno 1532.

Philippus Melanthon.

544. No. 1128b. (Vol. 11. p. 664.)

5. Sept. 1533.

Ioanni Dantisco.

Haec epistola, cuius autographon in Codice Bibliothecae Upsaliensis I. 116. asservatur, primum edita est in hocce libro: Rikolaus Repenifus und Martin Luther. Rach ermländischen Archivalien von Dr. Franz hipler, Substegens des Klerikasseminars zu Braunsberg. (Braunsberg, bei Ed. Peter, 1868. gr. 8.) p. 74 sq., ex quo eam Clar. Seidemannus denigne mihi descripsit.

Clarissimo Principi D. Ioanni Dantisco Episcopo Culmensi, Patrono suo.

S. D. Clariss. Princeps. Rogavit me hic adolescens, ut literas ad te darem, quod ego non solum ipsius causa, sed multo magis etiam mea causa libenter feci. Gaudebam enim occasionem mihi offerri significandae tibi gratitudinis meae. Etenim cum me singulari benevolentia amplexus sis in eo praesertim loco, in quo nobis etiam coniunctissimorum hominum studia defuerunt, facile perspexi insignem humanitatem tuam, teque cum propter alias egregias virtutes tum vero propter hanc humanitatem homine docto et sapienti dignissimam vehementer amare coepi. Neque ego nunc de causa quidquam disputabo, in qua scis me nihil aliud in utraque parte contendisse quam ut moderatius utrinque res gereretur. Tantum de tuis summis officiis dicam, quae cum hi migra-

tissima fuerint, plurimum me tibi per omnem vitam debere profitebor teque rogo ut me tuo beneficio tibi devinctum commendatum habere velis.

Porro fretus humanitate tua ausus sum tibi etiam hunc adolescentem Matthiam Langum natum in tua ditione commendare; versatur in literis optima cum spe. Non enim tantum has primas artes probe tenet, sed philosophiam etiam veterem ac sinceram degustavit, ad quam meo quidem iudicio natura ducitur, sed luctatur cum paupertate, quam scis inimicam esse studiosis. Videt autem patriae suae contigisse id quod Plato recte censet utilissimum esse civitati, ut philosophi regnent. Ideo duxit sibi ad te confugiendum esse, quod civium tuorum studia tibi Principi doctissimo maxime arbitrabatur curae esse. Rogo igitur, ut adolescentem optimae spei respicias ac tua auctoritate iuves. Mores eius ita mihi noti sunt, ut non dubitem polliceri, quidquid in eum contuleris, positurum te beneficium apud hominem gratum. Et profecto in tali tua fortuna nihil facere poteris te dignius, quam si studia tuorum civium et excitaveris et adiuveris. Bene vale et literas meas boni consule. Eobanus revocatus est Erfordiam ibique sic satis commodam conditionem nunc habet. Id adscripsi, quod sciebam te ipsius ingenium valde amare. Iterumque vale. Nonis Septemb. Anno 1533.

Tuae Dig.

studiosiss.

Philippus Melantho.

545. No. 1201b. (Vol. II. p. 738.)

8. Iulii 1534.

Ioanni Ruelio.

Huius epistolae apographon invenitur in Codice MS. Bibliothecae Wernigerodanae supra p. 477. no. 487. recensito fol. 172a.

M. Phil. Mcl. D. Ioan. Ruelio.

Nondum statuerat certo D. Doctor Ionas se usquam in illam Thuringiae partem profecturum esse, alioqui adiunxissem me ei. Dedi tamen hoc epistolium, ut, si ad vos veniret, intelligeretis me non esse oblitum mei promissi. Cum primum potero expatiabor ad vos cum aliquot amicis, utinam videamus vos optimae va-

adini restitutos. Nam animo quidem ita confirmato vos esse vro in Christo, ut, etsi morbus diutius exerceat, tamen hoc saficium sciatis Deo praestandum esse, et libenter Dei voluntati ediatis. Omnia enim sunt credenti in Christum facilia. Bene eatis 8. Iulii 1534.

6. No. 1602b. (Vol. II. p. 405.)

m. Aug. 1537.

Andreae Osiandro.

Cum Vitus Theodorus mortem coniugis D. Andreae Osiandri amicis suis Witebergensibus nuntiasset, hi magno delore affecti literas consolatorias ad Osiandrum miserunt (vide Corp. Ref. III. p. 399). Melanchthonis literae d. 10. Aug. 1537. ad Osiandrum scriptae leguntur in Corp. Ref. III. p. 105 sqq. Etiam in Cod. MS. Bibliothecae Wernigerodanae supra p. 477. recensito sub titulo: "Consolatoriae quaedam epistolae" eaedem fol. 278a-b exhibentur inscriptae: "Ad Osiandrum." Melanchthonis nomen neque in inscriptione neque infra additum est. At paulo inferius in eodem Cod. fol. 281a—282a aliae ab illis diversae literae leguntur inscriptae: "Phil. Mel. Andreae Osiandro", quas ob diversitatem h. l. afferendas esse censeo. Fortasse Melanchthon amori dolorique suo illis literis d. 10. Aug. scriptis non satisfecisse putans paulo post has alteras ad eundem misit.

Phil. Mel. Andreae Osiandro.

Cum intellexissem honestissimam matronam coniugem tuam cessisse, magnum accepi dolorem, non solum quia illius intersed etiam quia tua orbitate afficiebar. Veniebat in mentem hi, quanta illius in omni vita virtus, quanta in domestica constudine suavitas morum fuisset: propter quas eam et ipse dii plurimum et sensi amari a tota familia nostra. Cogitabam am quam amanter tecum vixerat et quantum moerorem tibi deerium eius allaturum esset. Doleo igitur hoc decus in familia stra extinctum esse, teque et dulcissimos liberos tuos in tanto tu versari. Quamquam autem ita perturbatus sim, ut vix colere ea quae ad levandam moestitiam traduntur, queam, tamen licavi ad amici officium pertinere, ut non solum ostenderem me ci tuo moerore, sed etiams ignificarem ea quae ad leniendum anim factura esse videntur, quae non dubito, quin et mea mater ceteri propinqui tibi proponant et tu ipse iam pro tua prudentia, iditione et virtute conquirere animo incipias, tamen facere non

potui, quin et ipse quaedam commemorarem. Et cum christiana praecepta tum mitiora tum firmiora sunt in hoc genere consolationum, ceteris omissis quaedam ex doctrina religionis, quam te vera pietate, non fucosis officiis colere scio. Paulus enim non vetat lugere. Durum enim id esset et abhorrens a natura hominum, cui impressit Deus στοργήν erga coniuges et propinquos. Sed modum praescribit, ne gentium more afflictemur, quae non sperant suos victuros esse in coelesti sede et consuetudine Dei. Etsi autem et liberis orbitas est acerba, tamen illud levare dolorem debet, quod dubitare non debemus, quin in coelestem domum traducta sit ac ita decesserit, ut aliquanto post rursus eam complexurus sis, et cum ea longe dulciore familiaritate convicturus quam cum hic tecum in his aerumnis degeret. Vera pietate Deum coluit et professione, et discedens filio Dei se commendavit, propter quem scimus vere nobis aeternam vitam donari. Rursus igitur una apud Deum vivetis et pariter fruemini Christi, prophetarum et optimorum hominum colloquio et vestrae pietatis, quam in coniugio vestro demum celebrastis, fructum capietis. Non igitur amissam putes, sed paulisper vos divulsos, ita ut Deus vobis iucundiorem consuetudinem redditurus sit. Haec si diligenter cogitabis, nihil illi mali accidisse, frui etiam eam coetu sanctorum, te et liberos votis suis commendare Deo, nec futuram hanc distractionem perpetuam, sed rursus vos una futuros esse, feres eius interitum aliquanto aequiore animo, sed mea causa inquies: doleo, ereptam mihi esse florente aetate matrem communem liberorum. Magnum hoc vulnus esse fateor et vix medicabile, sed tamen non decel nos praecipue dolere nostra causa. Et quanquam illa longiore vita digna erat, tamen ut illa volens Deo evocanti ipsam obtemperavit, ita scias et tui officii esse, ut voluntati Dei morem geme Illud enim infigas animo, non casu nasci aut occidere pios. Omnes capilli capitis vestri numerati sunt, inquit Christus, quare non debites, Dei consilio ex aerumnis huius vitae traductam esse. Non est autem nostrum repugnare voluntati Dei. Quam dulcis consuctudo fuit viro heroico Iacob cum coniuge Rachel, at hanc rediess in patriam, cum iam speraret tranquilliorem sedem, in itinere perientem amisit. Quanquam autem magnum vulnus acceperat, 1. men intellexit non indulgendum dolori, non repugnandum Deo, sel animum domandum, ut Deo obtemperet. Dicam quid audiverim a quodam amico, qui filium omiserat, sed inquit se in ipso luci casu incidisse in hunc locum psalmi: Scitote quod ipse sit Deus ipse fecit nos, et non ipsi nos. Haec verba cum legisset, ait se

sensisse miriscam levationem doloris, cum statueret non casu nasci aut occidere homines. Hae sunt praecipue consolationes, quas mihi quoque propono et te opinor habere meditatas. Sed quo leges saepius, eo monebunt animum essicacius. Cetera vulgaria, quae a philosophis dantur, non sunt illa quidem aspernanda, sed tamen quia leviora sunt, praetermitto, teque adhortor, ut te cogitatione coelestium dictorum erigas, nec frangi robur animi sinas, quo te singulari praeditum esse scio. Quanta commoda antea propter pietatem repudiaris memini. Quare constantiae tuae specimen etiam in hoc casu exhibeto, quo fortassis Deus te propter Rempublicam ad maiora certamina praeparat. Non enim ad otium, ad ignatiam in hac vita conditi sumus, sed ad perferendas res difficiles propter Ecclesias et communem humani generis societatem. Vale.

547. No. 1701b. (Vol. III. p. 559.)

28. Iulii 1538.

lacobus Sturmius ad Melanchthonem.

Apographon huius epistolae in illo Codice MS. Wernigerodano fol. 88s. invenitur.

Iacobus Sturmius Phil. Melanchthoni.

Barnabas Voraeus. qui nunc ad te cum literis et mandatis Regis revertitur, hic est de rebus omnibus, quae ad susceptam abs te profectionem attinent, amplissime edoctus, ut mihi supervacaneum videaturaliquid scribere. Itaque te adhortor et per Christum obtestor occasionem rei gerendae inter mortales omnium pulcherrimae ne differas. Vale. die 28. Iulii an. 1538.

548. No. 1710b. (Vol. III. p. 568.)

21. Aug. 1538

Fribergensi Senatui.

Autographon huius epistolae in huius Senatus tabulario, loculo 21. asservatur, ex quo primum edita est in hocce libro: Mittheilungeu des Freisberger Alterthumsvereins auf bas 6. Bereinsjahr 1866. Serausgegeben im Auftrage des Bereins von Buchbr. Seinrich Gerlach, Bereinsvorstand 2c.

5. Seft. (Freiberg 1867. 8°) p. 498., ex quo eam Clar. Seidemannus mihi benigne descripsit.

Den Erbarn weisen und furnemen herrn Burgermeistern und Radt gu Freiberg, meinen gunftign Berrn.

Gottes gnade durch vnsern herrn Ihesum Christum zuwor. Erbare weise furneme gunstige herrn, Ewr. weißheit dankh ich gant fruntlichen sur das bier damit mich E. w. verehret, vnd wo ich E. w. mit meinen diensten, so viel mir gott verlihen, dankbarkeit erzeigen khann, binn ich, solches zu thun mit allem vleis, willig vnd bereit, vnd insonderheit sollen E. w. nicht zweifeln, wo ich den Ewrn, so albie studirn, fordderung khann erzeigen, dim ich dasselbig zu thun gant willig. So sind auch ettlich der selbigen von gott also mit ingenijs reichlich begabet, das durch gottes gnade seer gute hossnung zu phn zu haben, derhalben ich phnen auch des lieber diene. Gott bewar E. w. allezeit.

Dat. witeberg 21. Augusti 1538.

E. w. williger

Philippus Melanthon.

549. No. 1770b. (Vol. III. p. 634.)

20. Ian. (1539?)

Elisabethae, Hans Bromii viduae.

Haec epistola primum edita est a Prof. Aug. Scheler ex Apparatu Melachthoniano Professoris Van de Velde in Naumanni Serapeo anni 1867. No. 7. p. 102. epist. 7. — De familia Francosordiensi spectatissima Brommissa Ioh. Classen in programmate supra p. 451. ad no. 456. laudato ex fichardi tabulis genealogicis affert p. 9., Hans Bromm a. 1486 natum, 1508. Elisabetham a Rückingen in matrimonium duxisse et a. 1536. mortuum esse, atque tres filios reliquisse: Hans, a. 1510. natum, Nicolaum, a. 1517. natum, et Ieremiam, a. 1528. natum. — Huic epistolae solus dies, non annus adscriptus est. Puto eam ad a. 1539. referendam esse; Melanchthonem enim hoc anno, quo conventui Francosordiensi intererat, in domo Brommiana habitasse, elucet ex literis supra p. 123 sq. no. 170. allatis, quibus Nicolao, huius viduae filio, ipse nuntiat, se in domo paterna eas scripsisse.

Der erbarn und tuggentfamen frame Glifabet Sans Bromen des ebens ger laffen witfram gu francfurt. Gottes gnad durch unsern herrn Jesum Christum zuvor. Erbare tuschentsame frawe; nach dem wir viel gesind bei uns haben, und doch gern das gessind in der herberg lassen wolden und wir an ein andern ruwigern ort sind, bitt ich euch fruntlich, ihr wollet mir und etlich herrn bey mir so viel zu freuntschasst thun und uns sur unsere person disen abent beherbergen. Es sind bei mir der herr Canseler Franciscus, doctor Caspar Cruciger, und etlich mer doctores, wie euch euer son berichten wirt, so es aber euer gelegenheit nicht were, wil ich euch nicht beschweren. Gott bewar euch. Dat. Oppensheim auf heut 20 januarit.

Philippus Melanthon.

550. No. 2096b. (Vol. III. p. 1235.)

17. Dec. 1540.

Iusto Ionae.

E Codice Wernigerodano supra p. 477. no. 487. descripto fol. 139a.

M. Phil. Mel. D. Iusto Ionae.

S. D. Etsi publicae disputationes nondum inchoatae sunt, tamen subinde aliquid rixarum aut occupationum incidit. Quare veniam mihi dabis, quod tam multis tuis Epistolis adeo breviter respondeo. Sed tamen amicorum literae sarciunt meam brevitatem Habes enim duorum eloquentium virorum epistolas, Ioachimi et Sturmii, qui tantum me splendore orationis vincunt, quantum Ulysses fundens orationem similem hybernis nivibus vincebat Lacedaemonium Menelaum. Historiam conventus pete a D. Doctore. Adversarii inter se privatos congressus instituerunt, ac iam de duobus articulis, de morbo originis, et de iustificatione certarunt. In his materiis disiuncti iam sunt ab Ecciana phalange trium Principum Legati, Palatini, Marchionis, Electoris, et Iuliacensis. Horum gravitas et constantia praedicatur a piis. Audi facetnm Iacobi Sturmii responsum: Quidam Pontificius conquestus est de declamatione, in qua Latronis emendati exemplum tractatur, ac reprehendit nimiam, ut illi videbatur, libertatem. Tum Iacobus: Nos inquit, nostrum latronem laudavimus, nec prohibemus, quo minus vos alterum laudetis, qui vestrae partis imago est. Hoc dictum

poteris adscribere etiam veterum scite dictis. Bene vale. 17. Decembr. 1540. Worm.

551. No. 2731b. (Vol. V. p. 150.)

ult. Iul. (?) 1543.

Erasmo Sarcerio.

Hanc epistolam primum edidit Rev. Vir Ge. Ed. Steitz in Commentatione supra p. 172 sq. ad no. 239. laudata p. 62. sub no. IV. — Editor l. l. nota 2. recte iudicat, Melanchthonem in die "ultima Iulii" huic epistolae adscripta errasse et pro illa die legendumesse: "ultima Iunii". Nam ultima Iulii Melanchthon non Bonnae, sed in arce Runkel versabatur (conf. Corp. Ref. V. p. 151—153.); atque ex epistola ad Schreiberum d. 3. lulii data (vide Corp. Ref. V. p. 138.), ubi eiusdem scripti Academiae Coloniensis ac in hac epistola mentio fit, intelligitur, istud tetrum scriptum a legatis principi iam exeunte Iunio esse exhibitum.

Insigni doctrina et pietate ornatissimo viro D. Erasmo Sarcerio, amico suo, Philippus Melanthon

S. D.

Deum aeternum, patrem Domini nostri Iesu Christi oro, ul ministerium tuum gubernet et nos omnes adiuvet. Nam video hit nobis certamina crescere. Heri Senatus Coloniensis legati exhibuerunt principi duo scripta: alterum titulo Senatus, alterum titulo Academiae, in quibus atrociter debacchantur in D. Bucerum et me: et quod ridiculum est, conferunt in nos crimina, quae manifeste res ipsa refutat, nos moliri seditiones, quaerere delicias, voluptates, opes. Gaudeo autem mores nostros notos esse multis praestantibus viris in tola Germania, imo et apud exteras nationes. Te rogo, ut, quod facis, Deum ores, ut nos adiuvet. Valde nobis iucunda fuit hoc bidoo cum Cnipio consuetudo, (quem) video praeclare instructum esse eruditione non solum in vulgaribus disciplinis, sed etiam in & clesiastica doctrina, et ex animo amplecti Evangelii puritatem Quare etsi diligi a te scio, tamen commendandum tibi duxi, ol mea causa etiam aliquid studii benevolentiaeque erga ipsum tuse addas. Bene vale, ultima Iulii.1) Bonnae 1543.

¹⁾ Iulii] potius: Iunii, secundum argumenta in prolegomenis allata.

2. No. 2836 b. (Vol. V. p. 276.)

(m. Dec.?) 1543.

(Georgio Spalatino.)

Dr. Schwarz in commentatione: Miscellen aus dem sechsehnten Jahrhundert, quae legitur in libro: Zeitschrift des Bereins für thüringische Geschichte und Alterthumskunde. I. Band (Jena 1854. 8°) p. 163—169. no. 1. Ein merkewürdiger Chesal. (p. 163—165.) disserit de casu matrimoniali, quo Georgius Spalatinus, illo tempore Superintendens Altenburgensis, oommotus sit, ut consilium peteret a theologis Witenbergensibus. Illi, approbante Luthero, Melanchthon hoc iudicium a. 1543. scripsit, quod in tabulario Wimariensi asservatur. Mense Decembr. hoc iudicium datum esse ex eo colligamus, quod locus epistolae d. 10. Dec. a Melanchthone ad Spalatinum scriptae (Corp. Ref. V. p. 250 sq.) ad hunc casum referendus esse videtur. — In eodem Tomo I. p. 387—394. Pastor primarius Christ. Wagner illas tres epistolas a Melanchthone ad Saalseldensem Senatum a. 1542. et 1545. scriptas, quae in Corp. Ref. X. p. 164 sq. 168 sq. no. 7125. 7126. 7130. exhibentur, ex autographis edidit et prolegomenis illustravit.

Iudicium de casu matrimoniali.

Bastian Mulner duxit uxorem Annam Vimariae, quae tertio die est nuptias aufugit et se contulit ad sacrificulum Numburgensem, end quem ter fuit puerpera. Postea igitur Bastian duxit aliam corem dissimulans priores nuptias. Quaeritur, quid agendum.

Citetur prima mulier. Si nullam proponit iustam causam muer condemnetur et pellatur in exilium. At secundae nuptiae maeant firmae.

Extant enim testimonia pro viro et contra mulierem. Ideo, iam si non compareat mulier, sic pronuntiandum censeo: proribatur mulier et confirmentur secundae nuptiae. Testimonia tendunt, viro posse consuli, sed mulierem condemnandam esse.

52b. No. 3110b. (Vol. V. p. 573.)

5. (6.) Ian. 1545.

hristianus III. Rex Daniae ad Bugenhagium, Lutherum et Melanchthonem.

Supra p. 213. no. 277. hanc epistolam memoravi quidem, sed ipsis verbis exhibere non potui, uoniam librum, in quo p. 180 sq. affertur: Das

nische Bibliothec, IX. Stud. (Copenhagen 1747. 8°) tune nondum inveneram. Hoe nune acquisito eam illic omissam exhibeo.

Christiani III. Schreiben an Doct. Pomeranum, et mutatis mutandis an Lutherum und Philippum zu Bittenberg, ihre Bestallungen belangende.

Actum Ripen A. 1545. Montage nach dem neuen Jahr [i. e. 6. Jan.]. Unfern gnedigsten Gruß und gnedigen Billen guborn.

Ehrwürdiger und Hochgelarter, befunder lieber. Als wir euch hiebevor aus gnediger Reigunge etliche Küchen-Speise verschrieben, hatten wir gant gerne sehen und vernehmen mögen, daß euch solche Küchen-Speise pherzeit dermassen, wie wirs euch von Herten gegünnet, wäre zukommen. Als wir aber besinden, daß damit über unsern Besehl und Willen saft unrichtig umbgangen, haben Wir aus gnedigstem Bedenden die Berschreibungen in unser Cantley auf Geld verändern lassen und gesinnen gnediglich, Ihr wollet uns dessalls nicht anders dann im besten bedenden, euch auch solche Berschreibunge gefallen lassen, dann wir des Gemüths und Reigung gegen euch mit gnedigster Willsahrunge pherzeit zu begegnen geneigt. Wolten euch solches gant gnedigster Meinung nicht verhalten und Uns zusambt Unser geliebten Gemahl, jungen Herschaften, Brüdern, Reichen, Land und Leuten in Euer christlich Gebeth und Batter Unser empfelende.

553. No. 3159 . (Vol. V. p. 708.)

22. Mart. 1545.

Ioach. Camerarius ad Melanchthonem.

Ex hoc libro: Epistolae Reverendi Patris 'D. Martini Lutheri et Philippi Melanchthonis, ad R. et Illustrem Principem Anhaltinum etc. De morte optimi et doctissimi viri Georgii Helti, et epitaphium eiusdem. (Lipsise 1548. 80) fol. B 25-50. — Heltus mortuus est 6. Mart. 1545.

Philippo Melanchth. V. Cl. S. D.

Literas tuas accepi una cum historiola mortis cariss. praeceptoris mei Georgii Helti, conscripta a Medico cum annotatiunculis tuis. Etsi autem ille suo tempore decessit, cum inter scolasticos labores et multiplices curas non admodum diligens custos valetudinis, pervenerit ad eam aetatem, quam pauci attingunt, qui in olio

diuturnitati vitae anxie prospiciunt. Vel enim excessit vel certe alligit annum aetatis LX. Hic igitur etsi mortuus est sibi non intempestive, et ita finjit vitam suam, quemadmodum omnes boni alque pii optant ac cupiunt suam, tamen fieri nequit, quin et obitus illius dolorem nobis afferat et desiderium cruciet, et damnum quod hoc spoliato accepit Resp. pungat. Mihi autem recordationem amoris erga me ipsius, cum deinceps carendum eo mihi sit, cui non minus carum me scio fuisse ac fui patri meo, maximam tristitiam afferre necesse est, praesertim cum pro beneficiis in me collatis gratiam illi viventi referre potuerim nunquam. Sum igitur in iustissimo ac verissimo luctu, quod constet me amisisse eum cui mea salus, dignitas, commoda, aeque fuerint cordi atque ipsì sua, quique cum apud onnes homines commendatione, tum apud Deum sanctiss, precibus pro me semper contenderit atque annisus fuerit. Quorum alterum nunc etiam multorum praedicatione planum fit, alterum non intermitti ab ipsius sancta anima certum est, quae sine dubio ad Christum migravit, in cuius constantissima confessione et in corpore dum licuit permansit, et hoc feliciter ultimo die reliquit, receptura εν αναστάσει των δικαίων. Quod autem de morbo optimi viri medicus significat, ex eo perspicere mihi sum visus summa hunc diligentia et attentione curam gessisse aegrotantis. Ita enim liquido et diserte cum caussas tum progressiones morbi tum etiam exitum ipsum exposuit, ut in curando negligenter versatus fuisse videri non possit. Airior sane quod indicat ώς προκαταρκτικόν, admodum agnosco. Nunquam enim ille, semper aut studiis aut alienae sollicitudini intentus, inserviit valetudini suae. Cum autem incredibili fide ac benevolentia complecteretur omnes discipulos suos, quos habebat complures, non modo docebat illos laboriose et assidue, sed cum delictis tum negligentia et socordia illorum nimis graviter commovebatur, ita nonnunquam ut dolore et iracundia ardens in potestate non permaneret. Victus autem erat quotidianus quem nobiscum cupiebat, neque sibi aliquid unquam eximii parari, aut aliud nobis quam sibi subiici patiebatur, quo cum sic uteretur ut etiam vilissimo delectari videretur, essetque corpus appetens alimenti, neque ipse die uno quicquam gustaret nisi bis usitato more, tamen nunquam non aut librum in manu tenebat vescens, aut aliquid perscribendo annotabat, quod ita saepe ab eo vidi fieri ut imitatus etiam aliquando fuerim. Somni autem parcissimi erat, et cum ipsius instituto hora quarta aestate, hieme quinta excitaremur de lectis, ante quod tempus semper evigilabat et surgebat ipse, in me primum,

quod annos natus XIII. ferre non possem, hoc mutavit. Reliqua disciplina severior et ipsa, solicitum ac officio faciendo intentum et perpetua consideratione occupatum, non de se aut rebus suis, quas simpliciter negligebat, αμεριμνότατος ών απάντων ών οίδα περὶ τὰ βιωτικά. Illa igitur animi natura vehementioris irremissa contentio hunc afflixerit atque debilitarit necesse est. Memini cum inter docendum perturbatus indicio flagitii, quod fecisset unus ex discipulis, aliquantisper cum animo commoto, si indignationem vincere posset colluctatus, tandem superatus ira et dolore librum clauderet, neque enarrare locum inchoatum posset, cum hoc modo diceret, Ex animo curis anxio nihil egregium solere proficisci. Memini cum me interrogatum neque exacte ad omnia ita ut ipse exspectarat respondentem, cum tamen post alios omnes condiscipulos, quorum numerus XL. excedebat, solus aliquid dixissem, natu omnium minimus, tum igitur illum virum optimum et praeceptorem fidelissimum memini moleste ferentem sua dictata a nobis non edisci, mediam doctrinam abrumpere, et animi impotentiore me etiam pulsare paulo incogitantius, cuius facti statim poenitentia duclus, monuit me ut posthac studiosius discerem. Pudicitiae ac verecundiae sic erat amans, ut ne dictum quidem ullum ferret obscoenius aut scurrilius, ut saepe quo reciderit vita cogitem. Nam quae nunc belle et festive dicuntur multa et dici facile feruntur, neque turpia esse creduntur, ob haec ille fustes expediisset et virgas inter suos, alios gravitate orationis et vultus sui profecto conterruisset. Sed ad haec devenire propositum initio non fueral, cum tantum caussas colligere vellem, quibus de caussis Georgium nostrum valde debilitatum fuisse appareret. Cum autem mihi ingenii illius vehementia, quam iudicium postea et aetas repressit, notiss, fuerit, facile assentior tibi, singulari dolore cordis, quem tot annis ipsum scribis circumtulisse διὰ τινὰ συμβεβηχότα ἀηδέστερον αὐτῷ. quae non explicas, pectus elanguisse et vires confectas fuisse. Sed vixit ille et mortuus est feliciter, si veritatis studium et amor felices facit. Misit autem ad me R. et illustris princeps Georgius Anhaltinus, epistolas vestras quibus consolamini ipsum vos, una cum Epitaphio, et cupere se, ut ego quoque communis praeceptoris memoriam celebrem, curavit mihi nuntiari. In quo sane studeo et illius clementiae et voluntati tuae gerere morem, Sed quid cum hoc casu perculso, tum praesentium rerum anxietate, et imperdentium malorum formidine consternato animo, perfici possit, nescio. Videbimus tamen, et quicquid quasi de quercu, ut aiunt, exculpere potuero, dabo operam ut edatur una

cum Epistolis vestris et Epitaphio, et ad te mittam. Vale, mi suavissime Philippe, cum omnibus tuis quam felicissime. Nostri te et tuos salutant. Iterum vale. XI. Cal. April.

loach. Camer.

554. No. 3290 b. (Vol. V. p. 867.)

17. Oct. 1545.

Conradus Cordatus ad Melanchthonem.

Apographon huius epistolae invenitur in Codice Wernigerodano supra p. 477. significato fol. 228b. Legitur etiam in de Wettii collectione epistolarum Lutheri Tom. V. p. 765 sq.; Lutherus enim eam cum sua ipsius epistola ad Amsdorfium d. 5. Nov. 1545. miserat, quapropter illic utraque a de Wettio exibentur. Nomen quioem mensis a Cordato non scriptum est (scripsit enim: Auius mensis 17.); sed ex ipsa epistola intelligitur, Cordatum eam scripsisse mense Octobri, quo Elector Mauritius Henricum Ducem Brunsvicensem impugnabat.

Vere claro, crudito et pio D. Philippo Melanthoni, Computri et Praeceptori suo charissimo S. D. Cordatus.1)

Non tantum ut postulasti, optime d. Philippe, precati sumus pro vestra Ecclesia, quin etiam ut certissimae forent preces no strae, Christum Dominum nostrum intercessorem²) constituimus et nos certissime exauditos esse, a solis mutis audimus. Omnes enim Marchitae, pariter et Papistae,³) qui etiam manibus suis⁴) et pedibus victoriam clamaverunt ante victoriam, nunc acri et plus quam intento silentio silent. Ego tale silentium in re tam celebri nunquam expertus sum⁵) omnibus diebus vitae meae. Porro id quod hodie audivi a quodam nostrorum civium, qui Christo⁶)

¹⁾ Haec inscriptio in apographo illius Codicis deest.

²⁾ Christum D. n. intercessorem] sic apogr.; de Wette: Iesum Christum intercessorem

³⁾ Marchitae p. et Papistae,] sic apogr.; de Wette: Marchita pariter ac Papista,

⁴⁾ suis] apud de Wettium deest.

⁵⁾ in re tam c. n. expertus sum] sic apogr.; de Wette: nunquam expertus sum in re tam celebri

⁶⁾ Christo] sic de Wette; in apographo deest: Christo.

credit, non possum non ad T. D. 1) scribere. Is istis diebus peregre profectus venit ad quendam veteranum militem Caesaris, sibi a multis annis notissimum, qui et ipse unus fuit ex illis qui subvertere voluerunt Ecclesiam. Is rogatus²) a nostro cive ut per veterem amicitiam ei saltem aliquid dignaretur*) dicere de his quae acta crederentur adversus illum Ducem, et dixit: Bas fol ich fagen? 3ch hab nichts anders gefehen noch' gehort, als bas himel und erden zwfammen fielen,5) Bon menfchen aber hab ich nichts gebort, alf Stich schlag 2c. Darumb auch wer ein hole hat mogen finden, hat ber froce, Et noster ille ex pietate rumpens silentium,") dixit: 30 liber Jacob, wo die Engel belfen, da ghets alfo, et ille horrido 8) clamore respondit: Ja liber) Engel, 3ch meine, das alle 100 taufent vnd alle teufel da feint gewesen, 10) Nec aliud verbum addidit. Illo vero" interrogante de Caesare in haec verba prorupit : Der keiser ift cin driftlich herr und wirts woll hinauf furen, Das ich mber ben 20 mal von Im hab gehoret. Die Deutschen berrn muß er abn die grune baum lagen henten 2e.12) Ex verbis autem quae dixit de strage habita,13) pulo vera dixisse de terrore quem adversariis suis immittere solet, quoties vult triumphare Deus, cui sit gloria per Christum in secula 14), Amen. Ex Stendalia huius m. 17. festinantissime. D. D. servet d. d. Lutherum et vos omnes. 1545. 18)

¹⁾ T. D. i. e. Tuam Dignitatem

²⁾ rogatus] sic de Wette; apogr.: interrogatus

³⁾ p. veterem am. ei saltem aliq. dignaretur] sic de Wette; apogr.: p. veterem saltem amicitiam ei dignaretur aliquid

⁴⁾ nichts anders gesehen noch] sie de Wette; apogr.: nichts gesehen noch anders

⁵⁾ fielen,] apogr. : fallen,

⁶⁾ hat | de Wette: ber hat

⁷⁾ rumpens silentium,] de Wette : silentium rumpens,

⁸⁾ horridol de Wette: horrendo

⁹⁾ siber] apud de Wettium deest.

¹⁰⁾ das alle 100 tausend — gewesen] de Wette: 100,000 und alle Teusel find da gewest.

¹¹⁾ illo vero] dc Wette: Nostro autem

¹²⁾ abn bie gr. b. l. benten zc.] de Wette: an grone Baume bangen.

¹³⁾ de strage habita,] de Wette: de habita strage,

¹⁴⁾ de terrore quem — in secula,] de Wette: de terrore. Solet enim Deus eum immittere suis adversariis, cui sit gloria in saecula per Christum.

¹⁵⁾ huius m. 17. — omnes. 1545.] de Wette: huius anni 1545. huius mensis 17. festinantissime.

555. No. 3361 b. (Vol. VI. p. 19.)

27. Ian. 1546.

Io. Brentius ad Melanchthonem.

E Presselii libro supra p. 429. recensito: Anecdota Brentiana p. 252-254. no. CXXIII.

(Inscriptio deest.)

S. in Christo. Non dubito, amicissime mi Philippe, quin tu ipse tecum coniicias, quanto animi dolore et aegritudine quantoque nostro incommodo tua praesentia in hac συνόδω caremus. Sed quae est ratio valetudinis tuae et aliarum multarum rerum, non debemus tibi hanc felicitatem invidere. Est, persuademus nobis, quod non tam humana quam divina voluntate detineris. feremus quod accidit aequo animo et dicemus ad Dominum: Obmutesco et non aperiam os meum, quia tu fecisti. Gratissimum est, quod liceat mihi occasione nostrae συνόδου contrahere non solum amicitiam sed etiam familiaritatem cum D. Georgio Maiore, quem saepe audivi doctum et pium virum praedicari. autem non ignarus es meae tenuitatis, tamen si quis mei usus est, haudquaquam deero ei. Ego iam 9 hebdomades hic fui, sed consuetudo collegarum mitigavit mihi taedium. Quod igitur faustum felixque sit, colloquium hoc, in quo haec scribo, et memoriae Chrysostomi dicatum vel tandem coeptum est institui. Bucerus oppositus est Malvendae, D. Georgius Biliccio, Schnepfius Hofmeistero item monacho, Ego Cochlaeo. Propositi sunt nomine Caroli disputandi articuli confessionis nostrae Augustanae et inchoanda collocutio ab articulo iustificationis; nam de originali peccato dicunt satis esse ante disputatum. Exemplar autem huius propositionis mittit ad te D. Georgius. Deliberatur nunc de Notariis, qui excipiant collocutionem et quos episcopus praeses se nomine Caesaris ordinaturum recipit. Praeses Episcocopus Eichstadensis apparet vir esse humanus et ad conciliandas controversias rerum civilium non incommodus, sed quod ad religionem attinet hyspaniζει καὶ δωμανίζει. Bis nos vocavit ad prandium. Exemplar colloquii, quod cum ipso privatim a priori habuimus, ad te mittitur, et cum diserte dicat Episcopus, se manere cum veteri rugosa matercula, ecclesiam romanam significans, haud obscure cognoscimus, eum non habere magnam curam aut rationem piae doctrinae. Amici significarunt nobis literis suis, quod

adversarii iterum tam dira contra nos meditentur, ut existimetur hunc annum Germaniae fatalem fore; sed filius Dei est, qui sedet ad dexteram patris ac non tantum intuetur cruentum animum hostium suorum, sed etiam tuetur suam ecclesiam. De conventu Francophordiano nihil certi cognovimus. Ex aula Wurtembergensi hoc scriptum est, quod Palatinus Elector et Landgravius convenerunt Francophordiae 24. Ianuarii, et quod Elector Palatinus adiuncturus sit se nostris. Hoc si verum est, ut speramus, non minorem terrorem incutiet adversariis quam victoria illa Brunsvicensis. Tuos locos theologicos iterum recognitos saepe ac multum lego; postquam autem librum tuo χειφογφάφφ notatum misisti, legam nunc maiori voluptate et ago tibi magnas gratias. Baumgartner et Vitus¹) e Norinberga nondum venerunt, sed expectantur in horas. Bene et foeliciter vale. E Ratisponna 27. lanuarii Anno 46.

Ioan. Brentius.

Voluntas Caesareae maiestatis est, ut caeteris omissis in colloquio hoc tractetur Confessio in comitiis augustanis ab eidem confessioni adhaerentibus exhibita anno 31.2) cuius singula capita discutiantur et inter colloquentes agatur, quid in ea recipiendum quidve rejiciendum eis videatur, ut relatio fiat Maiestati ipsius et statibus; sed tamen tres articuli Confessionis praedictae omittantur, cum primus et tertius sint de trinitate et incarnatione, in quibus nulla est controversia, secundus vero de peccato originali satis disputatus est nec opus est illum denuo agitari. At quoniam in confessione Augustana sunt multi articuli et diversi quoque ad eandem materiam pertinentes, primo agatur de iustificatione, remissione peccatorum, impletione legis, de fide, bonis operibus, de necessitate eorum et merito; deinde de sacramentis et de eorum virtute in universum et etiam sigillatim de quolibet eorum, Baptismo, S. Eucharistia et reliquis. Et praeterea in singulis eu agantur, quae de illo unoquoque contravertuntur, ut in Sacramento Eucharistiae, de Administratione Sacramenti sub altera an utraque specie, de oblatione, Adoratione. In Poenitentia de confessione et satisfactione, ad eundemque modum in matrimonio, ordine el reliquis sacramentis, item de purgatorio et suffragiis defunctorum, de sanctorum veneratione et invocatione, de reliquiis et imagini-

¹⁾ Vitus Theodorus.

^{2) 31.]} potius 30.

bus, de votis monasticis et coelibatu sacerdotum, de delectu ciborum, de feriis, litaniis aliisque ceremoniis et ecclesiasticis traditionibus, et quomodo hae obligent conscientias ad sui observationem. Postremo de ecclesia, potestate clavium, ordine hierarchico, autoritate episcoporum, Romani pontificis et conciliorum etc.

556. No. 3364b. (Vol. VI. p. 21.)

(m. Jan.) 1546.

N. ad Melanchthonem.

Haec anonymi epistola invenitur inter apographa Codicis Wernigerodani supra p. 477. significati fol. 150a-b.

Quidam ad M. Phil. Mel.

Interfui primo consessui huius oecumenici Concilii et decrevi expectare secundum, qui dictus est ad 4. febr. Tertium vix expectabo. Et quanquam facile coniiciam te ab aliis factum abunde certiorem de omnibus, tamen dicam ipse pauca, quae vidi. Ceremoniarum plurimum vidi, rei autem vix quicquam. Primum cantatum est Sacrum de spiritu sancto, deinde habita est concio Latina ab Episcopo S. Martii Calabro, in qua acerrimis verbis vitia Ecclesiasticorum hominum, nulli parcens ordini, perstringebat. Vix puto Lutherum unquam licentius locutum. Omnis perturbationis Ecclesiastici status caussas illis arreptum referebat, ad Christi sinceriorem doctrinam, quam veteres olim patres sectati sunt, redeundum clamitahat. In summa tametsi omnibus nota diceret, tamen quia diceret et quidem Latinissime, laudandus videbatur, et sane ab omnibus laudatus est. Post concionem denuo prolixis ceremoniis accitus est spiritus sanctus tanquam surdaster. Post ceremonias clausum est conclave, et exclusa prophana turba. Ego tametsi non adeo religiosus sum admissus. Fuere Cardinales Legati tres, hi pro medio altari consedebant. Episcopi mitrati et palliati triginta aut plures, pauci Monachi et Theologi astabant, et aliquot barones alterum latus occupabant. Conclusa sunt pauca quaedam, quae ad mores et vitam emendandam spectant, de sacris peragendis et huiusmodi alia. Item creati sunt aliqui officiales, ut Notarii, Procuratores. Statutum est denique secundum Consessum habendum ad 4. Febr. et ita dimissus coetus. In 2º consessu similiter praeludia huiusmodi duntaxat concludentur. Fingit enim Papa se interim velle alios praelatos expectari, et Caesaris ac Regum adventum operiri. Sed vereor, ne re vera occasionem expectet omnia solvendi et perturbandi, ne habeat successum, suus status in dubium vocetur. Iam enim multi satis aperte, quid dicturi sint, ostenderunt. Non dico de fidei articulis cum Lutheranis consensuros, sed in renitendo Pontificis Tyrannidi et Imperio ipsos Lutheranos longe superaturos, desideratur, qui glaciem rumpat, qui praesultet. O quantum insaniunt Lutherani, quod non huc adcurrunt. Ego multis utor valde familiariter, et vides, quid animo premant. Vale. Ex Mediolano 1546.

557. No. 3498 h. (Vol. VI. p. 183.)

1. Iul.. 1546.

Ioanni Petreio.

Hanc epistolam ad Petreium, bibliopolam Norimbergensem, Clar. Seidemannus primum divulgavit in hocce libro ab ipso edito: M. Anten Lauterbach's, Diaconi ju Bittenberg, Tagebuch auf das Jahr 1538, die haupts quelle ber Tischreden Luther's. (Dreeden 1872. 8°) Anhang p. 196 sq.

Ad Ioannem Petreum.

Etsi non sum sine aliquo dolore, esset enim ferrei et impii animi, non moveri tantis periculis domesticis et communibus, tamen nec novus est hic metus, nec prorsus imparatus est animus meus ad hos terrores excipiendos. Iam olim me hac consolatione sustento, quae est in dicto Gamalielis (Act. 5, 38 sq.): Quod ex deo est, non dissolvetur. Et addo assiduas precationes, ut deus res necessarias ecclesiae suae servet ac defendat ministerium evangelii verum et ipsi placens. Si me in acie proeliari necesse eril, nec ibi deero officio. Etsi enim multa acciderunt his 20 annis, quae nollem, ut aliquid contagii etiam bonis rebus aspergit humana imbecillitas, tamen nunc hostes non mederi publicis malis, sed delere veritatem et stabilire idola conantur. Erit igitur deus iudex horum certaminum, etiamsi aliquid duri patiendum est aliquibus. Et quicunque erit exitus, scio Carolum fabulam imperfectam relicturum esse, quem quidem mirarer adduci potuisse, nt hoc bellum moveret, nisi conversionem fatalem rerum humanarum instare arbitrarer. Tu deum ardentibus votis orato, ut det exitum huius motus salutarem ecclesiae suae, quae veritatem quaerit et illustrare studet. Bene vale. Cal. lul. 1546.

Philippus Melanchton.

558. No. 3934 b. (Vol. VI. p. 596.)

10. Iul. 1547.

Melanchthonis consilium de schola instituenda.

Hoc consilium ex autographo, quod in tabulario communi Wimariae asservatur, a Prof. Wegele primum editum est in libro supra p. 531. ad no. 552. laudato: Zeitschrift für thüringische Geschichte und Alterthumsfunde. II. Band. (Zena 1857. 80) p. 185—189. praemissis prolegomenis (p. 183 sq.), e quidus intelligitur, quid eius ansam dederit.

Domini Philippi bedenden ob und wie wiederumb eine schuel anzurichtenn febn muge 2c.

Es sind durch gottes gnad in disen landen die studia nuglicher lahr ein zeitlang so schon angericht gewesen, das vielen kirchen und landen nit allein teutscher nation, sondern auch andern damit gedient ist worden, und sind gepstantt rechte gottes anrussung, und andre lobliche kunste und sprachen, und ist dieses alles im zunemen gewesen, Doch haben wir einen gebrechen geshabt, alt und junge leut, das wir nit so ordenlich, stil, und in gottes forcht gelebet, als wir solten, Darumb auch die straffen leider uber uns verhensget sind.

Ru sucht aber der teuffel nit allein leiblichen vnd zeitlichen schachen, die itund jamerlich vor augen find, sondern wolt gern die kirchen gant wust machen, lehr vnd zucht vertilgen, wie es sihet, das durch das langwirig kriegen ein elende verwustung volgen werde,

Darumb sollen alle regenten, so viel iedern moglich, hulff thun vnd fliken an disen zweien stucken, lehr vnd zucht, zu erhaltung der kirchen vnd gottes erkantnus, vnd guter sitten,

Den dises werk ist das erst und furnemist werk das gott den Resenten beuolen hat, und dahin furnemlich alle andre stuk der regirung geordnet sein sollen, wie der ander psalm spricht: Et nunc reges intelligite.

Dieweil den nu die fludia in allen vniuersiteten diser land gefallen find, vnd zubesorgen, sie werden nicht leichtlich widerumb vffgericht, vnd aber dise herrn für here kirchen vnd zu andern nottigen sachen gesarte personen haben mussen, so ist dennoch daruff zugedenken, ob ein heufflein noch behsammen zu erhalben moglich seh, vnd so es moglich ist, wie das selbig furzunemen, das ein ernstlicher vleis in beiden stuken geschehen, in sahr vnd zucht, vnd das solches werk zu gottes Ehre vnd besserung dienen moge, vnd nicht ein vergeblicher kost, vnd vnnotige vnrug sen,

Erftich was die moglichkeit belanget, siehet man leider das die hern in armut und schulden sind, und auß diser zerruttung ift nu furohin teglich kunsstige unruge zubeforgen, und sind viel ursachen, das der herrn notturst ift, in allem untosten maß zuhalden, und widerumb off einen vorradt zugebenken, dazu wol gott den hern gnad und trewe diner bescheren. Darumb wil schwer sein, viel off ein universitet zuwenden.

Bum andern, ist dise vnmoglichkeit auch zubedenken, wen gleich ein vniuersitet beh samen bleeben wurde vnd were in der lehre wie sie tehund in vnsern kirchen bekant ist, eintrechtig vnd bestendig, so ist doch zubesorgen, die hern wurden derhalben newe vervolgung haben, vnd wurden ihnen phre vettern das vberig auch nemen, war iste das gott alle solche schaden verhuten khann, aber iehund muß man dennoch davon erinnerung thun, als von moglichen dingen, besonders dweil wir sehen was vnß zuvor begegnet ist,

Denn, wie wol gott dem keiser ein ziel steken wirt, dennoch ist nit zweisel des keisers gemut ist, zugebieten das man dem Concilio gehorsam sen vnd daruff Executores zu verordnen, vnd wirt das Concilium ettlich ding zulassen, das villeicht Meissen, Mark, Bomern, Heffen zc. damit zu friden sein werden, wie ich denn weiß das man disen bred lang gekocht hatt, vnd one zweisel ist alle practiken dises kriegs furnemlich dahin gekartet gewesen, das man den einigen man den Chursursten zu Sachsen dempst, der ein verhinderer gewesen ist der selbigen vergleichung, die ste lang getichtet haben, vnd habe vil groffer anzeigung difer vermutung.

So nu ein solche concordia gemacht wurde, mochten die arme hern auch dulden, was andere gewaltiger nachbarn annemen wurden, vnd wo fie solche nit thun wolten, so wirt die Execution volgen, vnd werden sich one zweisel dise sell zueragen, mann wirt gebieten das man keine priester im ampt lassen soll, sie sehen denn durch die bischoue geweihet, vnd werden die bischoue phre beuelch haben was sie zulassen sollen, zc.

Stem man wirt gebieten, das man die prinatmeg nicht verhindere, wer fie halben wil,

Item die bischof werden phre confistoria und turisdiction wiederumb ufrichten, und den bann ungeburlich brauchen,

Bas nu jn bisen sachen den nachbarn annemlich fein wirt, das werden dise herrn auch dulben muffen, oder werden der Executio muffen gewerstig fein.

Ru will ich den hern nit radten, das sie vnmogliche ding surnemen vnd sich allein wider keiserkiche Edicta setzen, die herrn sind jung, vnd geshort zu disen groffen sachen, alter, vnd gruntlicher verstand diser hohen disputation von der Relligion, darinn viel weitleusstiger hendel sind, 2c.

Dise zwo vrsach der vnmoglicheit sind wol zu erwegen, Ich wil auch den herrn von wegen diser vrsachen nicht radten, Ein schul vffzurichten, Ettlich andere werden villeicht andre verhindrung haben, werden lieber ben ihren
heusern bleiben, oder lieber in groffern vniuersteten phr wesen haben wollen,
vnd nicht da als vff einem particular in einem offnen steten liegen 2c. mich
jeren dise geringe stut nicht, Aber der vorigen vnmoglikeit halben, hab ich
schwee, Denn es ist nicht mein gemut, noch gant still zu schweigen in disen
großwichtigen hendeln, Ich wil aber dise junge herrn, mit meiner sahrlikeit
nit beladen, wie geschrieben stehet das man instrmorum schonen sol, wie man
auch von wegen der selbigen in ettlichen sachen gedult haben soll.

Das sep erstlich zu erinnerung gesagt, und ich bitt, man wol dies wert wol bedenken, und were villeicht nicht ungut, das man des Reichstags erwartet, der wirt die tiesse verborgne heimlikeit offenbaren, ob der krig die Relligion belanget habe, oder nicht, Der keiser hatt selb nemlich gesagt, Er sey zu gering dazu, verendrung in der Christenheit zu machen, aber ehr laß ein Concilium halden, dem muß man gehorsam sein:

Wir haben nu zimlich lehr gelt geben, das wir billich nit zu freidig fein folten, vnmogliche ding furzunemen,

Ich habe auch noch ein bedenken, das mir seer angelegen ift, wenns moglich were, das in witeberg Ein same und zimliche schul mocht erhalden werden, so wolt ich gern, das dises ort, da so viel nuglicher arbeit geschehen ist, und da die studia so schön angesangen sind, in wesen blieb, mich iamert auch alda der armen burger, und ob gleich ietzund andre herrschafft da ist, so khan doch gott solchs mit der zeit auch endern ze. Item die stadt witeberg ist den Sachsischen sanden seer wol gelegen, und ist weißlich und wol bedacht von herzog fridrichen, der gelegenheit halben, an disen ort ein universitet uffzurichten.

So aber fur vnd fur prefidia darin ligen follen, vnd wie ich gentlich acht, der Stadtfrieg werde große vnd langwirige vnruge erregen, fo khann wenig hoffnung sein, das in witeberg ein schul sein moge,

Bedenkt man aber, das man den kichen zu gut Ein schul zu Duringen haben wil, wie ich auch glewbe, das es gut were, so mans recht ordnen, und ernstlich halten woltt, so ist dises mein einseltig bedenken. Das unsere gnedige hern den vorigen legenten gnediglich anzeigen lasse, wiewol phr gnadt kein grosse vniuersitet anrichten khonnen, so wolten sie dennoch gern phren kirchen und land zugut, zu pstanzung christlicher lahr und andrer kunsten, das ein heusslein bepsamen weren, als nemlich zu ihen i), die treulich die jugent in sahr und zucht zu gottes Ehre hulssen vssziehen, Diweil denn dise personen nu so lang phrer f. g. hern vatter gedienet, und ietzund auch allerley elend geliden, so hossten phr gnade, sie weren noch geneigt phren gnaden zu dienen,

So man den horen wurde, wie viel personen und welche dienen wolten, so muß man die wohnung dazu ordnen,

Bon der besoldung khann ich nit reden, den ich weiß nit wo manß nemen soll, Ich achte aber mit zwei tausent floren solte dises werk außzurichten sein, vnd so gott gnade dazu verlihe, wurde es sich selb bessern, vnd so man wolt ein solche schul haben, ist warlich die hohe notturst, nit allein vst ordnung der studien vnd lehr, sondern nicht weniger, vst ernstliche disciplin vnd zucht zugedenken, die denn wol anzurichten ist, so die legenten selb gottsorchtig, stiller sitten, ernst, eintrechtig vnd friblich sind, Item So man ein bequem hauß zu solchem thun haben mocht, Darinn die jugent yhr wohnung het, mussen der legenten zwen bey jnen wohnen, das man stil vnd stidd lich darin lebet, 2c. Davon alß denn weiter zu reden, so man ernstlich beschlossen hatt, daß man dises werk surnemen vnd erhalten wolle, Es wir auch warlich arbeit dazu gehorn, Doch wenn die personen eintrechtig sein, khann man einander helssen, ze. Der almechtige gott wolle gnediglich nutsliche lehr vnd zucht erhalden, vnd der Regenten hertz zu gutem radt neigen, vnd yhnen helssen, Datum X. luly 1547 zu Weimar.

558b. No. 4148b. (Vol. VI. p. 807.)

7. Febr. 1548.

Testimonium Evandro datum.

Hoc testimonium p. 278. no. 320. breviter quidem memoravi, sed non ipsi verbis afferre potui, quippe quod librum, in quo legitur, tunc nondum

¹⁾ i. e. Iena.

inveneram. Hoc libro (lo. Adami Flessae fasciculus commentationum varii argumenti praecipue historici ac litterarii. Altonae et Flensburgi s. a. 8º) nunc invento, in quo cum prolegomenis (p. 183 sq.) et adnotationibus primum editum est (p. 185—188.), integrum testimonium h. l. exhibeo.

(Testimonium.)

Decanus collegii philosophici in Academia Witebergensi Philippus Melanthon S. D. omnibus lecturis has literas. Petivit a nobis testimonium de suis moribus, studiis et gradu Vir doctus et honestus Magister Christophorus Euander Wonsidelensis, quod ei summa voluntate impertivimus. Meminimus enim et mores et ingenium eius valde probari Reverendo viro Domino Nicolao Medlero Doctori theologiae, apud quem in prima adolescentia elementa philosophiae et doctrinae coelestis recte didicit, et nos ipsi comperimus in hoc Christophoro indolem esse egregiam ad percipiendam omnium artium doctrinam et ad virtutem, et mores eius honestos esse. Cum autem amplius triennio in Academia nostra vixerit, et latinam linguam feliciter didicisset, addidit graecae linguae studia, ut aditum sibi ad philosophiae fontes patefaceret. Ordine igitur per omnes partes progressus in primis in arithmetica diligenter ingenium exercuit, deinde cognitis elementis geometriae dulcissimam doctrinam de motibus coelestibus didicit, in qua vere, ut Plato inquit, grata de Deo fama sparsa est. Nam in consideratione pulcherrimi ordinis et utilitatis motuum coelestium manifeste adparet, hunc mundum non casu ortum esse, sed a mente architectatrice conditum esse et gubernari. Cum autem et domestica disciplina hic Christophorus ad agnitionem Dei adsuefactus esset, et hac ipsa doctrina de natura rerum commonefactus recte iudicaret homines praecipue ad haec munera nasci, ut Deum conditorem celebrent, et ut perficiamus ut nostrae opiniones et mores ad imaginem, iuxta quam conditi sumus, id est ad mentem divinam congruant, diligenter quaesivit in ecclesia Dei veram doctrinam de Deo et de filio eius, domino nostro Iesu Christo patefactam certis et illustribus testimoniis, et amplectitur consensum Catholicae ecclesiae Christi, et abhorret ab omnibus fanaticis et seditiosis opinionibus. Ac ut monumenta prophetica recte intelligere posset, aliquid operae tribuit linguae Ebraicae. Quare cum ingenium, mores et eruditionem huius Christophori probaremus, de collegii sententia decrevimus ei gradum magisterii philosophici, quod his publicis litteris testamur. Expedit autem reipublicae

honestos homines bonis et modestis ingeniis praeditos et doctrina recte instructos complecti ac provehere, ut servire Ecclesiae et communi societati possint. Hunc igitur Magistrum Christophorum omnibus bonis viris commendamus, ut eum tueantur et ornent, praesertim cum ad ceteras multas virtutes hanc addiderit, ut studia sua ad hunc finem, ut iuvet Ecclesiam Dei, referat. Et speramus eum propter eruditionem et propter modestiam magno usui atque ornamento reipublicae futurum esse. Etsi enim magni sunt imperiorum tumultus, tamen Deus aeternus Pater domini nostri lesu Christi, conditor Ecclesiae, servabit sibi reliquias sui coetus, qui ipsum recte invocat, et ut servet ardentibus cum votis oramus. Precamur etiam ut totum vitae curriculum huius Magistri gubernet et faciat eum $\sigma_{xe\bar{\nu}o\varsigma}$ èléov $_{\varsigma}$, ut ipsi et aliis labores eius sint salutares. Datae die Februarii septimo. Anno MDXLVIII.

Philippus Melanthon. manu propria.

559. No. 4392b. (Vol. VII. p. 183.)

(fere 21. Oct. 1548.)

Matthias Flacius Illyricus ad Melanchthonem.

Haec epistola exhibetur in hisce libris: 1. Apologia Matthiae Flacii Illyrici ad Scholam Vitebergensem in Adiaphororum causa. Eiusdem Epistola de eadem materia ad Philip. Melantho. Item quaedam alia eiusdem generis. Anno 1549. 8°. fol. A4b-5b; 2. Omnia latina scripta Matthiae Flacij Illyrici, hactenus sparsim contra Adiaphoricas fraudes et errores aedita, et quaedam prius non excusa, catalogum uersa pagina indicabit. Omnia correcta et aucta. s. a. 8°. fol. H4a-5b.

Epistola M. F. Illyrici coram exhibita D. Philippo circiler dies 14 post nuptias Augusti Principis, 1) aliquanto ante Celensia comitia. 2) Anno 1548.

¹⁾ Augustus, filius Henrici pii, Ducis Saxoniae, natus 31. Iul. 1526, post mortem Mauritii fratris (mort. 11. Iul. 1553.) Elector Sax., primum in matrimonium duxit Annam, Christiani III. Regis Daniae filiam d. 7. Oct. 1548., (conf. Traug. Gotth. Voigtel genealog. Tabellen. Tab. 116.) haec igitar epistola fere 21. Oct. scripta est.

²⁾ Dimisso conventu Torgensi, Theologi, qui Torgae et antea Missist convenerant, ex mandato Principis Electoris iterum, nonnullis adiunctis, Cellat d. 16. Novembris 1548. convenerunt (conf. Corp. Ref. VII. p. 198.) Hic conventus 16-20. Nov. habebatur.

Si tu Praeceptor observandiss. is esses, cuius aures veritati ccIusae, tantum adulationibus paterent, quaererem apud te potius bsequendo favorem (quatenus quidem mihi cum pietate liceret) uam vera dicendo odium, cuius favorem et prodesse mihi plurinum posse agnosco, et iam saepius profuisse grata mente confieor. Verum cum tibi veritate ac candore nihil gratius esse mulis exemplis animadverterim, ad haec charitatis ac gloriae Dei
promovendae mandato urgear, non possum facere, quin tibi ea indicem, quae non solum ad dignitatem tuam, sed etiam aeternam
salutem et tuam et aliorum, atque adeo ad gloriam Dei pertinere
arbitror. Tu vero ea sic accipito, ut ab eo, qui tibi vitam ipsam
debere se fateatur, ac pro te etiam effundere eam, si res postulet,
sit paratissimus.

Testor Deum audivisse me ex fidei dignissimo homine, tuique studiosissimo, qui certo affirmabat D. Augustinum non ita multum, antequam ad Dominum migravit, dixisse ad se et quosdam alios inter caetera et haec: Vos videbitis, isti nebulones pertrahent Dominum Philippum in aliquem errorem, quem cum probaverit, plura illi deinceps statuent, eumque sua confessione constrictum tenebunt, qui ubi viderit quantum malorum consecutum sit, incidet in moerores, quibus tandem contabescet. Scio ita futurum, nam et antea sic accidit, sed tunc D. Martinus est eum consolatus, aliud exemplum narrare noluit.

Hoc dictum spero et ex animo opto falsum fore. Volui tamen illud cum sit gravissimi, prudentissimi ac sanctissimi viri, quemque tu non immerito semper fecisti maximi, ideo nunc tibi recitare, quod vulgo iam fertur Marchionem et Ferdinandum effecisse apud Mauritium, ut ipse quam primum mutationes quasdam, vel etiam exilium rerum faciat, quo ipsi deinceps εὐπροςωποτέρως in suis regionibus, maiora vel potius omnia immutare queant, idque brevi Mauritium in quodam suo conventu acturum esse.

Id sive ita sit, sive non, Deus viderit, cui nostras et totius Ecclesiae calamitates commendamus. Illud certe neque alii pii, neque tu ipse (ut saepe ex tuo sermone intellexi) dubitas Achitopheles istos tuae lenitati, bonitati et simplicitati insidiari.

Etsi autem te ipsum pro tua summa prudentia et pietate sedulo vaferrimorum hominum fraudes cavere non dubito, tamen cum emnia occulte gerantur, et undiquaque partim gloriationes hostium de concessis nescio quibus, partim etiam piorum querelae afferantur, visum mihi quoque est, ut dolori ingenti, quo excrucior, conscientiaeque satisfacerem, te et orare et monere, ne quicquam impiis Antichristi ministris concedas.

Nihil enim penitus hoc tempore, quo constans confessio veritatis a nobis requiritur, a te aut schola hac, unde veritas profecta est, concedi, aut in Ecclesia nostra mutari potest, quin ingentia scandala statim per orbem terrarum consequantur. Agnoscere autem deberemus satis superque scandalorum sparsum esse in Ecclesia, quae pusillos Christi subvertunt.

Quod reliquum est, commendo te, me et totam Ecclesiam Christo Domino, qui scit, quo animo haec tibi proponam, quique, ut non dubito, meam in hac re voluntatem comprobat. Confido et te pro tuo candore haec in meliorem partem accepturum esse, et si non factum penitus, certe tamen institutum nostrum probaturum esse. Bene vale.

[In utroque libro in prolegomenis recensito hanc epistolam subsequitur: "Praefatio in syluam de Missa M. F. Illyr. Anno 1548. Paulo ante luterbacensia comitia Philippo oblatam." Hanc cum Epilogo eiusdem scripti h. l. omitto.]

560. No. 4543 b. (Vol. VII. p. 414.)

8. Iun. 1549.

Idem ad eundem.

Hace epistola invenitur in iisdem duobus libris, quos in praecedentis epistolae no. 559. prolegomenis indicavi, scil. in priori fol. E 1a-5b, in altero fol. H 7a-16a.

Epistola ciusdem ad Philippum Mclanthonem.

Dominus lhesus adsit tibi, mibi et omnibus plis, ut ea agamus, quae ad ipsius gloriam et miserarum conscientiarum exacdificationem faciunt, ac de quibus etiam coram tribunali Christi rationem reddere possimus, Amen.

Etsi iam quaedam eximia sapientia aliquibus videtur esse, etiam in Ecclesia et Religionis negotiis ita loqui, scribere el agere, ut non facile alii pii animadvertere possint, quid illi sen-

tiant, aut quid non sentiant, quid agant, aut non agant, probent aut improbent, tamen ego in hac parte nihil habeo etiam in intimis meis cogitationibus, quod quenquam vel alienissimum a meis sententiis admodum celare cupiam. Semper enim mihi persuasi veritati et bonae causae lucem obesse non posse. Te vero D. Praeceptor etiam eo minus celare vel debeo, vel possum, quid sentiam, quod vix quisquam iam vivat, cui ego saepius hoc anno et dimidio meam sententiam de istis praesentibus miseriis et actionibus exposuerim, quam tibi. aut cuius ego vicissim dictis et narrationibus in eadem sententia magis quam tuis sim confirmatus.

Sentio igitur et semper sensi Adiaphororum mutationes et ac ceptiones, cum generare multiplicia scandala in Ecclesia, ut habere quandam speciem abnegationis, languefacere, ac inducere in dubitationem pios, confirmare impios (ut tuum scriptum de Adiaphoris fatetur), contristare Spiritum Sanctum in piis, eorum orationem impedire (ut oratio in promotione Isinderi recitata innuit), frangere animum constantium doctorum, scindere Ecclosiam, et bonorum consensum (ut est in praefatione istius novae ordinationis), tum vero esse secundum tuum somnium, quod nocte tuam Guterbacensem profectionem praecedente somniasti 1), tantum fenestras quasdam, hoc est, secundum tuam interpretationem quaedam jum schin, in speciem excogitala, per quae tamen ipse papatus in Ecclesiam Christi reducatur.

Hisce tantis malis semper ego (ut tutemet scis) omnes pios serio repugnare debere sensi, et hodierna die sentio, et pro mea

¹⁾ Hoc somnium narratur in libro altero supra p. 549. ad no. 559. recensito: "Omnia latina scripta Matth. Flacii Illyrici, etc." fol. F 7a-8a: "Duo somnia Philippi, habita ante annum." Ut plures huius epistolae loci, in quibus voce fenestra illud somnium indigitatur, clarius intelligi possint, prius somnium ex illo libro h. l. affero cum subsequenti interpretatione: "Nocte praecedente 14. diem Decembris, qua Theologi luterbachium ad comitia profecti sunt, somniavit Philippus, venisse ad se vicinum quendam suum, qui militari habitu incedere solebat, ac rogasse, ut velit suo nomine orare vitrarium, ut ei fenestras quasdam faceret. Id ubi ille, ut rogatus erat, fecisset, paulo post reversum esse vitrarium, ac multum questum esse, interrogatumque quid accidisset, respondisse: Ille nebulo voluit me sibi papisticam Missam recitare. Num me talem hominem esse existimat, qui velim papisticam Missum recitare? - Id somnium sie idem sequenti die coram pluribus, et Camerario aliquoties interpretatus est. Iste vicinus miles est ipse Maurrtius, vitrarius sum ego. Petit a me Mauritius, ut ei fenestras faciam, id est, aliquid in speciem, ctwas jum ichein. Revera autem quicquid agitur, eo tendit, ut Missa papistica et papatus restituatur."

tenuitate repugnavi et repugnare Christo iuvante deinceps cogito, etiamsi et hactenus propterea gravi cruce pressus sim, et in posterum fortassis graviori premar. Quoniam autem proh dolor, tu secundum tuum somnium pateris te ab impiis adhiberi huic fenestrarum fabricationi, non poterit fieri, quin, dum huic tuo iam operi repugno, te quoque non vulgariter (quod testor Deum me invitum facere) offendam.

Clamabunt quidem aliqui (ut semper mundus facta contra Deum aut veram Religionem non magnifacit, facta vero contra hominum famam, vitam, aut opes facit maximi) esse insignem ingratitudinem erga tam bene meritum praeceptorem et meram petulantiam. Mea tamen profecto conscientia coram Deo ex sacris literis et Spiritus Sancti lumine, aliter statuere nequit, quam me ex iussu Dei debere istas fenestras, sub quibus Antichristus latitat, et simplicitati piorum insidiatur, quo ipsis non animadvertentibus in Ecclesiam Christi irrumpat, frangere, eumque omnibus piis ostendere, quo qui volent, fraudem cavere possint.

Non aliter plane me hoc officium Christiano fratri debere iudico, quam, si per densam silvam iter faciens crudelissimos latrones ibi viatoribus insidiantes conspexissem, quos tamen Dei beneficio incolumis evasissem, ac paulo post obvius aliquibus bonis viris factus essem, divino mandato obligarer praemonere eos, ut illas latentium latronum insidias vitent, etiamsi frater vel pater meus illis latronibus coniunctus esset. Iam vero etiam tanto magis hoc officium proximo debeo, quanto maius est hominem in aeternum exitium abiici, quam vitam hanc, alioqui brevi perituram, aut pecunias amittere, ut taceam, quod simul etiam gloria Christi periclitetur.

Proinde ego cum, postquam tibi laudem summi ingenii, excellentis eruditionis, eximiae cuiusdam bonitatis tribuero, tua maxima erga literas, Ecclesiam et me ipsum, merita praedicavero, sicul semper hactenus feci, Cum, inquam, mandato Dei et propria conscientia coactus, tum ore, tum (si malum creverit) etiam publico scripto omnibus exposuero, praesentes pseudadiaphororum i) instaurationes multipliciter puritatem Religionis Christi violare, Ecclesiam Christi destruere, etc. easque non ita magnifaciendas, quasi aliquo pio, maturo et constanti Philippi consilio institutas. Sed

¹⁾ pseudadiaphororum] sic in altero libro legitur; in priori male: pset dodiaphororum.

primum pontificum et Achitophelorum vafricie excogitatas. Deinde Dominum Philippum eorum astutiis, et sua quadam nimia lenitate, imbecillitate, δλιγοπιστία, et humana sapientia itemque vanissima quadam spe mortis C. ex eclipsi lunae anni 47. concepta ad eas pertractum esse, idque insuper non solum tuis scriptis, sed etiam dictis ac narrationibus hoc anno et dimidio coram me et aliis recitatis probavero, Christiani hominis officio functum me existimabo.

Vociferabuntur, ut dixi, aliqui, qui maioris homines quam Deum, et praesentia quam futura faciunt, me petulanter bonis viris maledicere. Ego vero contra dicam, me utilem piis praesentium fraudum expositionem et detectionem facere, nec me eam posse bona conscientia praetermittere. Omnes enim Christiani, praesertim qui in aliquo officio sunt, et in Ecclesia Christi gradum habent, cum animadvertunt lupum in veste ovis ad pusillum gregem Domini venientem clamare debent: Cavete vobis miserae Christi oviculae, lupus illac aut isthac, hac vel illa pelle tectus, venit. Dominus autem Ihesus, si non antea, at certe in suo extremo iudicio diiudicabit, utrum illi, qui istas fraudulentas fenestras fabricaverunt, an vero ego miserrimus infans, qui utcunque balbutiendo desertis Christi oviculis insidias istas indicare voluerim, rectius egerim, et unicuique secundum opera sua rependet.

Non credis quantopere contrister et conturber, cum lego tuam Lypsicam orationem, (tuas enim profecto cogitationes esse animadverto, etiamsi περιεργίας quasdam sermonis δ ἀρχέκακος adiunxerit) non profecto ideo, quia me odiose exagitat. Nam mihi perfacile esset edita Apologia, commemoratisque vestris non fictis peccatis, et inde gravissimis damnis Ecclesiae consequutis, totaque mea actione ostendere, me iustissimis causis moveri, quare ea agam, quae ago, nec quicquam temere coutra vos facere. Quam plausibiliter possem vel tuam Epistolam ad Carlovicium et alias quasdam, vel Pomerani historiam axagitare, si vobis maledicere cuperem. Sed testor Deum, hoc esse unicum meum studium, ut puritas Religionis Christi incontaminata retineatur, et propterea stylum meum ita moderabor, ut Ecclesiae expedire existimavero.

Doleo igitur non meam vicem, sed primum Ecclesiae, quod istae tuae fenestrue in papatum degeneraturae tam elegantibus coloribus pingantur, atque ita Ecclesia Christi decipiatur. Secundo doleo et tuam vicem, quod nondum agas poenitentiam de istis pessimis actionibus, quas saepe et me et aliis audientibus conde-

mnasti, et ob quas te a conscientia reprehendi fassus es. Nihil hic mentior. Cogita vel illud unicum, quod mihi semel dixisti, Te saepe cogitare, quod divinitus ista scabie ob praesentes actiones puniaris. Quam saepe vero mihi, Crucigero, et aliis dixisti, Neminem bona conscientia deliberationibus de istis mutationibus interesse posse.

Tuä illa tam mala scripta Augustam missa et attraxerunt Interim, et iam ubique promovent, et multos fortes Christianos passim in Suevia et alibi expugnarunt et adhuc expugnant, istaeque tuae disputationes de Adiaphoris, vere ubique pios, sicut et tu ipse fateris, languefaciunt, et impios confirmant et armant. Talia tamque Ecclesiae perniciosa peccata adeo operose excusare, idque cum scandalo pusillorum Christi, qui ista Sophistica in errorem inducuntur, grande impoenitentiae scelus est.

Postremo etiam, quia semper, cum tam artificiosa mendacia lego, vehementer commoveor, ut cum legi sessiones Tridentinas, praesertim Sextam, Brunsvigae, cum legi Interim Augustanum, item Lypsicum, et postremo hanc orationem. Quae omnia scripta ego non sine crebris gemitibus et fremitu perlegi. Iudico autem esse motus Spiritus Sancti, contra Satanam patrem horum artificiorum, et ipsa artificia frementis. Hisce ego dolorum facibus incitatus, saepe cogor aliquid contra ista Sophismata, vel invitus vociferari, quae illis, qui similes animi stimulos et cruciatus non experiuntur, non semper probantur.

Haec dilectissime Praeceptor (profecto enim sincerius a me dilectus es, quam a quoquam eorum, qui blandissime tecum loquuntur) tibi scribere volui, primum, quo ostenderem me nihil iniuste contra te agere, sed iustissimis causis, nempe mandato divino, de dilectione Dei, et proximi, propriaque conscientia impelli, ut haec agam, quae ago. Secundo, ut te adhuc orarem et per Christum, tuam, et miserae Ecclesiae salutem, obtestarer, ut desi nas adiuvare fabricationem istarum sceleratarum fenestrarum, et istarum fraudulentarum insidiarum, in quibus ipse Antichristus latet. Et per quae impii quidem ita confirmantur, ut etiam triumphent, pii vero contristantur, languefiunt, ac in dubitationem inducuntur, et tam infiniti scandalizantur. Hoc omnes serio pii a te atque adeo tua propria conscientia, quod ex te ipso saepius intelexi, flagitant.

Cogita, obsecro, vel ista politica Argumenta, quae quivis istelligere potest.

"Hostis non est confirmandus nec nostri frangendi. At tuum scriptum de Adiaphoris fatetur per hasce actiones impios confirmari, pios vero languefieri. Igitur etc."

"Ob nullam vel incertam spem non sunt res magnae movendae. Vos nullam, aut perexilem spem sequuturae tranquillitatis habetis. Nam C. vobis nihil pollicetur, et ut esset pollicitus quam parum sit ei credendum, Germaniam suo magno malo didicit. Igitur etc."

Hisce tute potius coniunge, qui repudiatis omnibus fenestris et simulationibus puritatem Religionis, per constantem et apertam (quod tu faciendum esse semper antea docuisti) confessionem retinere conantur, ab his tu ne te istis perniciosis Ecclesiae actionibus, et piorum rituum in papisticos metamorphosibus separa. Nam haec est vere non necessaria, imo potius impia separatio, et Ecclesiae Christi tristis laceratio.

Cogita quaeso quam graviter minetur Dominus ei, qui vel unicum pusillum Christi scandalizaverit, Audi quaeso gemitus, querelas et ploratum miserarum conscientiarum, miserabiliter per istas actiones languefactarum, et consauciatarum. Cerne etiam, obsecro, cadavera Christianorum, qui iam ob istas vestras vacillationes vel papismo, vel Epicureismo, sunt iugulati. Desine quaeso tandem contra omnium Ecclesiarum vota, et propriam conscientiam, per istum periculosum callem, aulicos Iuristas sequi, quod te etiam tuum somnium monet, ne alicubi in profundam lacunam divinae irae incidas, ex qua eluctari postea non queas. Hoc si feceris, polliceor me non solum non pugnaturum porro contra te, sed etiam supplicem tibi futurum.

Sin (quod Deus avertat) non voles intermittere agere ista, quae quam pessima sint vides et saepe fateris, ne ego quidem, aut alii pii desinemus istis malis resistere. Miserabile hoc quidem erit, esse in Ecclesia schisma, et ego saepe Vitebergae adhuc id malum deplorans dixi, Me nunquam putasse futura adhuc ea tempora, quibus nostri quidem praeceptores, qui tam diu Antichristum oppugnaverunt, cum Episcopis hostibus Ecclesiae clam sua consilia conferrent, Nos vero miseros puerulos eorum discipulos contra ipsos aliquid cogitare sit necesse, si puritatem Religionis retinere velimus. Dixi tibi etiam persaepe, ista Adiaphora scandalum et schisma in Ecclesia paritura esse. Triste igitur quidem hoc erit, sed tamen longe tristius esset, si omnes unanimiter papatui viam in templum Christi sterneremus, eique fenestras aperiremus.

Me etiam hoc in istis ingentibus miseriis consolatur, quod nulla spe opum, aut honorum, nullo ullius hominis odio, tantum studio tuendae puritatis Religionis Christianae, quod coram Deo testari possum, hosce labores suscepi. Ad haec nihil innovo, nec innovatum cupio, hunc statum, quem vos ipsi constituistis, et tam diu defendistis, quemque ego pium et ad aedificationem Ecclesiae aptissimum esse iudico, conservatum cupio. Velim non ita misere scandalizari Ecclesiam, non confirmari et de nobis triumphare impios, non patefieri fenestras papatui, sed cum vos summos doctores constantes esse, tum et alios ad constantiam confessionemque hortari et animare, consolari et confirmare miseros Christianos iam in cruce pendentes. Hoc enim esset vere pie servire tempori.

Summa, protestor coram Christo Domino, eamque protestationem mihi in extremo quoque iudicio valere volo, me nihil praetermisisse, quod ad piam concordiam facere posse existimavi. Admonui et oravi te saepius separatim, saepe assensus es, et pollicitus, te nihil porro acturum in istis conciliationibus, te potius aliquo discessurum, nec tamen ab incepto destitisti. Quare monui te coram duobus fratribus per Epistolam ad Anhaldinum, et deinceps etiam coram tota Ecclesia editis scriptis, sed tecte. Moneo etiam iam, ac per tuam et Ecclesiae salutem te obtestor, ut ab istis impiis Christi et Belial conciliationibus tandem desistas, tuaeque conscientiae ac saluti et aliorum miserorum hominum consulas.

Ego cupio cum omnibus Christianis et praecipue tecum summam coniunctionem habere, sed in Christo, id est, ita ut nostra coniunctio ad confirmandos, consolandos et aedificandos pios, languefaciendos vero et destruendos impios, tendat. Et ut Antichristo resistatur, non ei fenestrae fabricentur et aperiantur.

Ah satis furiosi sunt ipsi Papistae in introducenda sua abominatione desolationis in templum Domini, nihil est necesse, te eis fenestras aperire, obstruito eis potius omnes aditus, si quidem adhuc nostrarum partium es.

Haec tibi, Doctissime Vir, pro ingenti dolore animi mei, ac perniciosarum istarum actionum odio, aliquanto liberius scripsi. Tu vero rerum ipsarum veritatem, minime indulgens affectibus perpendito. Nam profecto ego non sum tuus inimicus, sed istarum fenestrarum tantum, multo vero minus illa odi, quae tu erudite, pie et utiliter scripsisti. Locos communes tam nollem perire, quam nollem me ipsum misere perire. Atque utinam tibi iam liberet

potius constanter confitendo et Antichristum condemnando tuis pulcherrimis scriptis et actionibus confirmationem et veluti sigillum quoddam apponere, quam sic in gratiam, nescio cuius, vacillando, et miseras conscientias languefacere, et cum tuis scriptis, tum et toti Evangelio fidem derogare.

Responde¹) obsecto. Si quid enim vere monueris me rectius aliter et Ecclesiae utilius agere posse, libenter profecto non solum tibi summo viro, sed etiam minimo puerulo, ut Augustinus inquit, parebo. Bene vale. Datae Magdeburgae mense Iunio die octava. Anno 1549.

561. No. 4578b. (Vol. VII. p. 447.)

26. Aug. (1549?)

Georgio Cracovio iuniori, Professori Witebergensi.

Hanc epistolam, quam Clar. Seidemannus ex autographo tabularii primarii publici Dresdensis mihi descripsit, ad annum 1549., quo Cracovius munns Professoris Witebergensis adibat, esse referendam, ex eius principio elucere videtur.

Clariss. viro eruditione et virtute praestanti D. Georgio Cracovio, amico suo et collegae.

S. D. Doctiss. d. Georgi. Quod faustum et foelix sit, exordieris praelectionem, cum voles ac retinere horam septimam antemeridianam poteris, de qua Paulus tibi cedit. Leges autem alternis aut Livium, ac Metamorphoses aut si libet pro Livio, repetes primum librum Officiorum Ciceronis. Nam ceteri duo libri non praebent lectioni ἀφορμὰς aliquid addendi. Primus liber in virtutum descriptionibus et distributionibus multas offert materias quae illustrandae sunt ab Interprete, ac nunc quidem te quoque philosophari velim στέργοντα τὴν παρούσαν τύχην, ac nobiscum deum orare, ut gubernet nostrum coetum, et non sinat in his regionibus dissi-

¹⁾ Flacio Illyrico respondit Melanchthon d. 1. Oct. 1549. (vide Corp. Ref. VII. p. 477—482.), postea ille denuo ad Mel. scripsit. Hoc Flacii responsum exhibetur in libro supra indicato: "Omnia latina scripta Matthiae Flacii Illyrici" etc. fol. O2a—Q2b sic inscriptum: "Responsio M. F. Illyr. ad Epist. Phil. Mel. utrumque scriptum aeditum est mense octobri anno 1549. 46 Propter elus nimiam prolixitatem h. l. omissum est.

pari has docentium et discentium μυρμηκιάς. Bene vale. 26. Augusti.

philippus.

- In inferiore sinistri marginis parte Cracovius adscripsit hoc responsum:

Mihi placet hace lectionum ratio, et de hora libenter cedo, quae semper poeticae lectioni attributa fuit, et in hoc secessu a me occupata est ad tempus propter lectionum paucitatem.

562. No. 4631h. (Vol. VII. p. 507.)

19. Nov. 1549.

Principi Augusto Duci Saxoniae.

Hanc epistolam, quae in tabulario publico primario Dresdensi, loculo 8031.
fol. 151. asservatur, Clar. Seidemannus mihi benigne descripsit.

DEm Durchleuchten Sochgebornen Fursten vnnd herrn, herrn Augusto her sogen zu Sachsen, Landgrauen in Turingen, vnd Marggrauen zu Meisenn, meinem gnedigen herrn.

Gottes gnad durch seinen Eingebornen Son Ihesum Christum vnsem Beiland vnnd warhafftigen helffer ju bor, Durchleuchter hochgeborner gnedie ger Furft vnnd Berr, E, f, g, bitt ich in vnterthenigkeit, fie wollen bife meine fchrifft belangend einen armen knaben Johann Stumpf von Eifenberg E. f, g, unterthan, gnediglich annemen, wie E, F, G, felb achten können, das ich vnnd ander in den Schulen der armen jugent ftudia, so viel vns moglich zu furdern schuldig find, Ru ift difer E. f. g, vnterthan Johann Stumpf mit gaben Ingenij und des verstands wol geziret, ift auch gottford tig fittig und juchtig, und ftudirt loblich wie aus feiner felby fchrifften an E, F, G, haltend, erfcheinet, Dweil chr denn, als ein armer wolgeschickter onterthan ju E, f, g, ale ju einem bochloblichen Chriftlichen fürften juflucht hatt, vnd E f g auß hohen furstlichen verstand wissen, das man sittige gute ingenia zur kirchen notturfft vffzihen muff, Das auch gott die selbigen Elemofonen fonderlich gefellig find und one allen zweifel gnediglich belohnet merden, wie der Son Gottes unfer Beiland Ihefus Chriftus gesprochen batt, Ber einen trunck maffer dem geringften binb der lahr willen gibet, dem foll solche belohnet werden, So bitt ich neben gedachtem Johan Stumpffen, E f g wollen hom bmb gottes willen mit einer prebend ober sunft ein Jarliche hulff zum studio, vff ettliche Jar, gnediglich verordnen, fur Dise und ders gleichen Elemosynen wirt der Son gottes Ihesus Christus unser heiland one zweisel e f g gesuntheit und andre gaben und gnad zu seliger regirung geben, Der wolle auch e f g alle zeit gnediglich regirn und bewaren, Datum am tag S. Elisabet der hochsoblichen Christischen furstin und Landgrauin in Turingen, welche viel Christischen Elemosynen in Turingen gestifft, wie ich selb ettliche phre vorschreibungen gesehen habe, Anno 1549.

E f g vntertheniger Diener

Philippus MelanthoN. 1)

563. No. 4648b. (Vol. VII. p. 528.)

1. Jan. 1550.

Catharinae Ducissae Saxoniae, viduae Henrici pii, matri Mauritii Electoris.

Autographon huius epistolae in eodem tabulario Dresdensi, loculo 8498. fol. 1007. exstat, ex quo a Seidemanno mihi descripta est.

Der durchleuchtisten hochgebornen furstin vnd frawen, frame Catharina, geborne herhogin Bu Mekelburg, herhogin zu Sachsen, Landgräuin In Duringen vnd Marggrefin Zu Meissen, meiner gnedigen furstin.

Sottes gnad durch seinen Eingebornen Son Ihesum Christum vnsern beiland vnd warhasstigen helster, vnd Ein new selig fridlich Jar zu uor, Durchleuchtiste hochgeborne gnedigste furstin, nach dem E f g Ein Jungen knaben, des wirdigen herrn Thomas Blewln Son, anher gesandt, das ehr trewlich vnd ordenlich vnterwisen werde, hab ich neben dem Ernwirdigen herrn Bastor, Doctor Pomern gedachten knaben dem wolgesarten Magistro Christophoro

¹⁾ Huius epistolae sola extrema pars: "E f $\mathfrak g$ — Melanthon" a Melanchthone manu propria scripta est.

Finken') beuohlen, Denn wie ich In der verhor gemerkt, bedarff der knab noch guter Bhung In grammatica,

Bnd dweil E f g auch geschriben das man anzeigen soll, wie viel Dem knaben zur notturfft Jarlich zu geben, acht ich ehr werde sur tisch, lahr, wohnung und beholtzung viertig floren bedurffen, Welchs ich E f g In untertheniseit ietzund anzeige, ob villeicht E f g solcher bestellung halben, bedenken haben wurden, Aber der knab ist blod und bedarff wartung und bequemer vbung, Doch was E f g bedenken werden, das khonnen E f g Mazgistro Christophoro Finken, dem ich dise unterthenige schrifft mit geben, gnezdissich anzeigen.

E f g bitt ich auch In vnterthenikeit sie wollen phr f g disen gottforchtigen wolgelarten mann, Magistrum Christophorum Finken gnediglich lassen beuohlen sein, Er hatt wol studirt, und zu hoffen durch gottes gnad ehr werde zu gottes erkantnus und Ehr In ehrlichen stenden nutlich dienen,

Der allmechtig Gott vatter vnsers heilands Ihesu Chrifti wolle E f g troften vnd bewaren, datum Circumcisionis 1550

E f g

vntertheniger Diener

philippus Melanthon.

564. No. 4726 b. (Vol. VII. p. 601.)

25. Maii 1550.

Georgio Cracovio iuniori, Professori Witebergensi.

Haec epistola, quam mihi Clar. Seidemannus descripsit, in eodem tabulario, localo 8570. fol. 7. invenitur.

(Inscriptio deest.)

¹⁾ Hic in Albo Academiae Vitebergensis ed. Foerstemann p. 216. m. Sept. 1544. legitur sic inscriptus: Christophorus Finck Birnensis [i. q. Pirnensis]. De eius vita conf. Coup. Ref. VII. epist. 4504. 4576. 5023. Scripta publ. prap. II. fol. J 3b. III. 137 sq. Fortgesette Sammlung von Alten u. Reuen Theol. Sachen. 1728. p. 793 sq. (Haec apographo adnotavit Clar. Seidemannus.)

S. D. Clariss. vir et cariss. frater. Si fieri potest, oro ut Mathesio et illi viro, de quo scribit, gratificeris. Scio honestum esse, et bene meritum de sua civitate. Et semper erga literarum studiosos fuit officiosus. Ego me comitem adiungerem, nisi filiae nuptiae¹) apparandae essent, vides me retineri magna causa. Te velim ad prandium nostrum venire. Fortassis enim καὶ γεφυραῖος²) aderit, etsi certum non est an adfuturus sit, quanquam ostendit, εὶ μὴ εἰρωνικῶς κωμφδεῖ ἡμᾶς πένητας. Bene vale. die μαργαρίδος, quod est, amara crustata, quare et τοῦ εὖαγγελίου σύμβολον est.

Philippus.

565. No. 4878b. (Vol. VII. p. 765.)

12. Apr. 1551.

Catharinae Ducissae Saxoniae.

Autographon Melanchthonis, cni Bugenhagius tantum nomen suum adscripsit et sigillum impressit, in eodem tabulario, loculo 8498. fol. 105 sq. invenitur. Apographon Clar. Seidemanno debeo.

DEr Durchleuchtisten hochgebornen furstin vnd frawen, fraw Catharina berhogin Zu Sachsen, geborne herhogin zu Meggelnburg, vnd landgreuin In Turingen, vnd marggrefin zu Meissen, vnser gnedigen furstin.

Gottes gnad durch seinen Eingebornen Son Ihesum Christum vnsern heiland und warhastigen helster zu uor, Durchleuchtiste hochgeborne gnedigste furstin, Ewr furstlich gnaden bitten wir dise unsere unterthenige bitt gnedig- lich zu vernemen und zu erhoren, Ewr furstliche gnaden khonnen sich erin- nern das sie Einen armen knaben von Freiberg, Ern Thomas Plewln Son, uns alhie mit tisch und sahr zu bestellen, beuohlen haben, welches wir gethan In aller untertheniseit, und dweil Esg magister Christophorus Fink von Birn bekant ist, haben wir gedachten knaben, dem selbigen vor andern bezuohlen, der phn Ein halb Jar bep sich gehabt, darnach ist der knab zu Frei-

¹⁾ Hae nuptiae Magdalenac, Melauchthonis filiae (natae d. 18. Iul. 1531.) et Casp. Peuceri d. 2. Iun. 1550. celebratae sunt.

²⁾ i. e. Gregorius Pontanus, conf. Corp. Ref. X. p. 320.

berg gestorben, Ru ist gleichwol dem armen Magistro Christophoro fur tisch vnd ander notturst noch keine bezalung geschehen, vnd ehr vnd seine swahe tugentsame haustraw, leben mit einander dristlich vnd In gedult, vnd haben nicht vorradt, Derhalben bitten wir In vnterthenikeit vnd vmb gattes willen Es g wolle dem Magistro Christophoro sur den knaben, gnediglich vnd vmb gottes willen bezalung verordnen nemlich sibenzehen koren, vnd Es g bitten wir In vnterthenikeit, ob gleich Es g verhosset, Des knaben ratter habe bezalen sollen, so ist ehr doch auch arm, Es g wollen gnediglich vnd vmb gottes willen, auch der armen swachen frawen zu gut, die Es g trewlich gedienet, vnd warlich Ein gottsochtige person ist, die gott vmb gnad vnd friden In disen landen anrusset, solches gelt iehund dem armen man Magistro Christophoro Fink, anher senden, dasur wirt gott one Zweisel Es g seine gaben auch segnen, Datum witeberg 12 Aprilis 1551.

Ewr f g

vnterthenige

Diener

Johannes Bugenhagen Pomer. D. Philippus Melanthon.

566. No. 4970 b. (Vol. VII. p. 848.)

15. Oct. 1551.

Ioannes Brentius ad Melanchthonem.

E Presselii libro supra p. 429. sub no. 442. recensito: Anecdota Brentiana p. 320 sq. no. CLXXII.

Clarissimo Viro D. Philippo Melanthoni maiori suo in Christo observando.

S. in Christo. Tardius fortassis quam sperasti tuis literis respondeo. Sed hoc inde adeo accidit, quod princeps Christophorus hactenus a nobis Augustae abfuerit, ubi etiam impetravit conditionibus nec impiis nec omnino duris, ut hoc die, quo haec scribo, Ilispani omnes ex hac regione, qua quinque annis maximo Ecclesiarum ac Reipublicae nostrae detrimento commorati sunt, in llalium, ut aiunt, proficiscantur. Unam arcem Asperg habebit aliquanto adhuc tempus praesidium Caesareanum, non Hispanicum, sed Germanicum. Quare agimus magnas gratias Deo patri Domini

10stri Iesu Christi et precamur, ut spiritu suo sancto nos gubernet, ne hec insigni ac paene inexpectabili beneficio abutamur. Retuli quae de Paulo filio Lutheri petiisti, ad Illustrissimum Principem D. Christophorum, qui iussit me tibi respondere, se ad iuvanda studia Pauli clementer ei per me numeraturum aliquot annis quadragenos florenos. Etsi autem maiora sunt Parentis eius erga nos et universam Ecclesiam merita, quam ut hac pensione gratitudo nostra satis declarari videatur, tamen spero vobis voluntatem principis in hac rerum huius regionis dissipatione non ingratam fore. Visus est autem princeps vicissim hoc petere, ut dissimuletis Paulum ab eo pensionem accipere, sive ne videatur vestros liberalitate vincere, sive alia de causa. Quicquid autem sit, certe qua princeps est pietate, non erit inhonesta. Quare si ita vobis videbitur et Paulus vult hoc principis beneficio uti, suscipiat primo quoque tempore profectionem ad Tubingam nec dubitet de nostris erga ipsum officiis. Legi vestram confessionem et eo tam pedibus quam manibus in tuam sententiam et ago filio Dei gratias, qui quod precatus est in nobis adimplet: "iva mávtes fr war. Die 8. Octobris susceperunt legati principis nostri, quorum alter est nobilis a Plieninger, alter Iurisconsultus, profectio-1em ad Synodum Tridentinam, Si instituetur legitima actio et Promissio salvi conductus a Synodo confirmabitur, mittentur eo Mam Theologi. Significatum autem nobis est Episcopos non intituere novam Synodum sed priorem continuare et iam in eo esse, ut omnes veteres suas impietates de eucharistia decretis iuis confirment. Nam de prioribus sacramentis in superiori synodo suas nugas effulserunt. Quare nihil nobis spei de hac synodo relictum est. Sed quicquid illi instituerint, filius dei, qui lactenus dominatus est in medio inimicorum suorum, perget haud lubie Ecclesiam suam et doctrinam eius conservare. Bene ac feiciter vale. Gindelfingiae die 15. Oct. Anno 51.

Io. Brentius.

Frechtus te reverenter salutat.

567. No. 5186b. (Vol. VII. p. 1055.)

28. Aug. 1552.

Io. Bugenhagio.

Hanc epistolam, quae in tabulario primario publico Dresdensi (fol. 273.) asservatur, Clar. Seidemannus mihi descripsit.

Reverendo viro eruditione et virtute praestanti Domino Iohanni Bugenhagio Pomerano doctori theologiae, Pastori Ecclesiae Dei in oppido Witeberga, amico suo colendo.

S. D. Reverende D. Pastor et amice colende. Etsi literae huc allatae sunt de Ecclesia Bitterfeldensi, tamen diserte respondi, Nulli posse eam Ecclesiam commendari sine vestra autoritate et suffragatione. Nunc vos oro ut in ea deliberatione ratio habeatur viri docti ingeniosi Matthiae Lauterbach, qui posset in Academia optime prodesse studiis, si fieret concionator in temple Arcis. Esset autem concionator in eo templo idoneus ad Ecclesiam Bitterfeldensem, aut Iuterbocensem, si Christophorus Fink') mallet esse in Bitterfelt. Quaeso ut de hac re cogitetis. Est exul Matthias et pulsus, propterea quia doctrinam veram, quam sonant Ecclesiae Saxonicae, non abiicere voluit. Et spero utiliter serviturum esse studiis. Quare eum vobis reverenter commendo. Bene et foeliciter valete. Die Augustini. 1552.

Philippus Melanthon.

568. No. 5298b. (Vol. VII. p. 1170.)

a. 1552.

(Dictum.)

Hoc dictum, quod ad locum Coloss. 3, 16. spectat, Melanchthon sua manulibro cuidam, qui in Fribergensi Ecclesia S. Iacobi asservatur, 1552. inscripsit, ex quo in libro supra p. 527. sub no. 548. laudato: Freiberger Mittheilungen p. 498 sq. no. XI. recusum est. Hoc autem haud integre

¹⁾ De hoc viro conf. supra p. .558 no. 563.

factum esse, elucet ex eius principio: "Bum andern," deest igitur: Bum ersten etc. Apographon Clar. Seidemanno debeo.

(Fragmentum.)

Bum andern, das derhalben gottes ernftlich und unwandelbar gepott ift, wir die felbige lehr felb offt und viel betrachten, denn ihr sprecht, Sie l reichlich in uns wohnen, das ift, fie foll uns nicht ein frembber Gaft n, fondern foll uns wol bekant sein wie unsere bepwohner.

Bnd ift gewißlich war, wo das hert Gottes wort betracht und mit Glaun annimmet, da wohnet gewißlich Gott selb im Herzen, gibt sein licht, ilgen geift, leben, troft, frewd zu rechter anruffung, gehorsam und Ewigem en.

Bum dritten spricht Baulus, die rede des herrn Chrifti soll in vns wohn, in aller Beisheit, das ift wir sollen recht verstehen, wie sie Gott selb keret, sollen nicht eigene deutungen tichten, darumb soll man sie vleissig trachten und alle stut ordentlich gegen einander halten und gott umb vermd bitten wie David spricht psalm. 109.

> herr thue barmherpifeit an beinem Knecht und lehre mich beine lehr.

> > 1552.

scriptum manu Philippi.

9. No. 5460 . (Vol. VIII. p. 145.)

27. Aug. (1553?)

Io. Bugenhagio.

Apographon harum literarum, quae in eodem tabulario Dresdensi fol. 274. asservantur, Clar. Seidemanno debeo.

Reverendo viro eruditione et virtute praestanti D. Iohanni Bugenhagio Pomerano Doctori theologiae, Pastori Ecclesiae Dei in oppido Witeberga, amico suo.

S. D. Reverende d. Pastor, et amice colende. Ut in Iudea, men congressus dulcissimi erant Mariae, Klisabet, Zachariae et

similium, et eorum familiae tegebantur a filio Dei, etiam si magni furores erant Herodis, et aliorum qui illam sedem populi dei teterrimis bellis turbabant, ita in horum temporum periculis filius dei familias pias et in his vestram servabit, et ut servet, eum toto pectore oro. lamque opto, ut vobis et honestissimae coniugi vestrae, conspectus dulcissimae filiae, et carissimi filii, et generi¹) viri ingenio et eruditione praestantis, voluptati sit. De publicis negotiis quantum hic audivimus, gener narrabit, Cum essem Lipsiae, Imperatorem iam reversum esse Augustam narrabant et Regem gallicum regredi in fines sui regni. Sed de his certiora aliquanto post habebinus. Moguntiae et in vicinia magnae direptiones fiunt. Bene et foeliciter valete. Pridie Augustini.

Philippus.

570. No. 5717b. (Vol. VIII. p. 409.)

10. Ian. 1555.

Augusto Principi Electori.

Autographon harum literarum Melanchthonis invenitur in eodem tabulario, loculo 1298 (antea 10753) "Religionssachen 1554—58." fol. 90. Apographon Clar. Seidemanno debeo.

Dem durchleuchtiften hochgebornen Furften und herrn, herrn Augusto her gogen zu Sachsen, des heilgen Romischen Reichs Ery Marschall und Churfursten, Landgrauen In Turingen, Markgrauen zu Meisen 2c. und Burgsgrauen zu Meibeburg 2c. unserm gnedigsten herrn.

Gottes gnad durch seinen Eingebornen Son Ihesum Christum vnsern beiland vnd warhafftigen helfer, und Ein new, fridlich, vnd frolich Jar zuuor, Durchleuchtister hochgeborner, gnedigster chursurst vnd herr, Ecfgenden wir In vnterthenikeit die verzeichnus von gehaltner Visitatio In den
dreyen Schulen zu Meisen, Borten, vnd Grimm, Ru wissen wir das Ecfg als Ein Pochloblicher christischer chursurst selb betrachten, das erhaldung
solcher schulen Gott gesellig, der christischen kirchen nuglich, vnd zu zucht der
Jugent gant notig ist, And ist Gben dises Werk, davon der allmechtige Son
gottes spricht, Lasset die kleinen kindlin zu mir khomen, Denn solcher ist das

¹⁾ Georgii Cracovii, vide p. 480. prolegomena ad no. 489.

simmelreich, Oweil denn nicht moglich ist zu rechter erkantrus und anrufjung Gottes, one unterweisung und lehre zu komen, so geschihet In disen Schulen gewissich diser dienst, das dem Herrn Christo Die Jugent fur getragen wirt, die ernach In Kirchen und regimenten dienen soll,

Darumb wollen E c f g gnebiglich und vaterlich bise lobliche und chriftliche fundationes erhalben, sondersich dweil In vielen landen teutscher nation
Ne Schulen ungeacht find und nicht erhalden werden, daraus heidnische bilntheit und grobe Barbaren volget, davon wir viel berichten konnen, Denn viel
aus andern Landen In die universiteten khomen, die In Zimlichem alber noch
nichts von christlicher lehre wissen, und erst In diesen landen die kinder lehr
und Catechismum zu lernen ansahen,

Ru wiffen E c f g die gnedige verheiffung Des herrn Chrifti Ber dem zeringsten vater den meinen, vmb der lehr willen Einen trunt Baffer gibet, der wirt besohnung Empfahen,

Auch find viel driftlicher herten In bifen schulen, Jung und alt, die fur E c f g, und fur das vaterland ernftlich beten, Difer seufigen und gesbet ift gewißlich nicht unfruchtbar.

Darumb bitten wir In vnterthenileit und umb Gottes willen Ecfg wollen In betrachtung Der hohen nottursst und des großen christichen unges, ond gottliches willens, und der gnedigen gottlichen verheisung dise lobliche and christliche Schulen In Ecfg landen gnediglich erhalden, und von wezen dier gebrechen die wir hie anzeigen, gnediglich beuelch thun, Dagegen itten wir mit herzen den allmechtigen Son gottes Ihesum Christum, der ihm gewißlich Im menschlichen geschlecht, Ein Ewige kirchen durchs Euangetum, und nicht anders, samlet, Ehr wolle Ecfg und Ecfg gemahel mid den Jungen surften gnediglich In langem leben und seliger regirung erzialden vielen christen Zu gute, Amen, Datum Zu Leipzist decima lanuarij 1555.

€ cfg

vnterthenige

diener

Volfgangus Meurer D. 1)
Ioachim. Camer. pab. 1)
Philippus Melanthon,

¹⁾ Hi duo viri manu propria in autographo subscripserunt, reliqua omnia

** Melanchthonis manu scripta sunt.

Im ampt Eilenburg ist ein armer gottforchtiger pfarrer zu Berissch, sur denselbigen hatt der Wolgeborn herr, herr Hans von Heidek den durch-leuchtisten hochgebornen fursten und herrn, herrn Moris churfursten ze. hochloblicher seliger gedechtnus, gebeten, Ihm Einen Son In Der Schul eine anzunemen, Welches auch gnediglich gewilligt, Ist aber nach von wegen der hochbetrublichen krieg die gevolget sind, dises also one weiter beuelch bleiben hangen, diser arme Pastor bitt noch umb gottes willen, seinen son In diser Schul eine anzunemen, Dise Elemosyna ist one Bweisel gott gefellig.

571. No. 5807 b. (Vol. VIII. p. 503.)

18. Jun. 1555.

Io. Brentio.

E Presselio libro supra p. 429. no. 442. recensito: Anecdota Brentiana p. 407 sq. no. CCXXI.

Reverendo viro eruditione et virtute praestanti D. Iohanni Brentio, fratri suo carissimo zu Stutgarden.

S. D. Reverende vir et carissime frater. Crescunt mihi et labores in Academia et certamina cum venenatis hostibus. Sed me deo commendo. Adolescentem Geltlingerum meis convictoribus adiunxi, ut mores inspicere possim, et commendavi eum praeceptori, qui et iuris elementa tradit et formabit orationem. Deum oro, ut Geltlingerum regat et servet. Remitto Iacobum amici tui filium, cuius mores regi severitate patris posse arbitror, cum erit proprior. 1) Hic enim cum sine gubernatore vixit, sodaliciis se adiunxit parum studiosis. Mihi non fuit notus, antequam de eo tu ad me scripsisti. Quantum adhuc debeal, ex pagella, quam inserui huic Epistolae, cognosces, teque oro, ut Patrem horteris, ut tantum pecuniae Francofordam in proximo mercatu Mensis Septembris mittat. Nam mea fide impetravi, ut dimitteretur; alioqui retentus esset, quod nec ipsi utile nec patri gratum fuisset, teque obtestor, ut cures liberari meam fidem. Scio te iustitiae amantem esse et nosse in his officiis quantum referat nos autoritatem inter

¹⁾ proprior] legendum videtur: propior.

cives retinere. Totum igitur negotium tuae prudentiae et integritati commendo. Nam quod egi, officii causa egi, non levitate aliqua. Bene vale. Mitto Illustrissimo Principi filio tabulam stirpis Christi, in qua sunt additae quarundam gentium origines; quam si videbitur ei exhibebis. Mitto et tibi alteram. die 18. Iunii.

Philippus.

Haec cum scriberem, Ioachimus Camerarius Augustae aberat, quem, nisi valetudine impeditus est, arbitror ad te quoque profectum esse.

572. No. 5845 . (Vol. VIII. p. 542.)

29. Sept. 1555.

Ioannes Brentius ad Melanchthonem.

Ex iisdem Anecdotis Brentianis a Presselio editis p. 408 — 410. no. CCXXII.

(Inscriptio deest.)

S. in Christo. Nihil vero mihi gratius, nihil iucundius hoc quidem tempore contingere posset, quam ut liceret mihi vos convenire, si ad nihil aliud, certe είς το συμπαρακληθήναι εν υμίν διὰ τῆς ἐν ἀλλήλοις πίστεως. Sed scis me mei hac in re iuris non esse, et princeps abest nunc a Studtgardia, ut non possim aliquid de hoc negotio ad eum referre. Quod igitur nunc solum licet, et precibus in vestro sancto coetu intersum et literis te colloquor. Non credis, quantum dolorem, quantam animi aegritudinem excitaverint in me haec Osiandrica certamina. Initio, cum adhuc in exilio agerem, erant mihi virulentae illae rixae prorsus ignotae. Paulo post adhibeor in deliberationem eius negotii, et scribuntur ca quae vidisti et in lucem edita sunt. Ibi summam dedi operam, ut res non exasperaretur sed mitigaretur. Quaesivi tolerabiles interpretationes, quibus sperabam me Osiandrum aut revocaturum in viam aut excitaturum, ut sententiam suam planius explicaret. Ac profecto fateor me Osiandrum amasse idque maxime tuo iudicio, quod eum ecclesiae publico scripto ita commendaveras, ut Existimarem, me flagitium designare, si talem virum non amarem. It tamen in hac caussa nihil dedi privatae amicitiae. Volui publicae tranquillitati consulere. Non enim stat mihi Osiandri ingenium prorsus ignotum. Cogitabam ecclesiae magis profuturum, si amicum quam hostem Osiandrum haberet. Itaque conatus sum istis scriptis non tam animum eius sanare quam ecclesiae benefacere. Interea scripsi ad eum, cum adhuc vitam ageret, privatim et cohortatus sum eum, praesertim ut a te flagellando abstineret, tanta sinceritate, ut haud obscure significarem, ipsum non posse simul me amico et te hoste uti. Haec omnia cum candidissimo animo ac sine ullius hominis contumelia fecissem: ecce tibi, cooritur primum omnium Senatus Scholae Regiomontanae in me tanquam universae pietatis desertorem. Deinde convehuntur in me ab aliis, amicis et inimicis, claris et obscuris, ingentia virulentissimorum convitiorum plaustra; nec aliter adhuc tractor, quam¹) si essem totius regni Christi proditor, ut maiorem humanitatem sperassem, si inexpiabile aliquid scelus designassem. Talem pro meo officio mercedem reporto. Quid igitur facerem? Scriberem Apologiam? Sed videbam animos partium ita inflammatos, ut neutri parti satisfacere potuissem, nisi si alteram omni prorsus culpa liberarem, alteram omnibus diris devoverem, quod ut faciam nondum mihi persuasum est. Detestor sicut ex una parte hicentiam novis figuris ludendi, ita ex altera tyrannidem et damnandi praecipitantiam. Aliis moribus et crescit et propagatur Ecclesia. Defensionem Osiandri nunquam suscepi nec unquam suscipiam. Excusavi quaedam. Quod si initio alii fecissent idem, fortassis res non abiisset in tam virulentam pugnam. Sentio ipse quoque non mediocrem confessiouem esse, si tantum dicatur, homines fieri instos inhabitatione patris, filii et spiritus sancti etc. Sed non dubito, quin tu ipse iudices, talia dicta magis esse paradoxa quam manifeste impia. Possunt enim commode et incommode, pie et impie exponi, prout περὶ τοῦ λέγοντος affectus fueris. Nec tu id dissimulas, cum scribis, Osiandrum sese non evolvisse. Quod ad me attinet, ardentissime quidem cuperem, de his et aliis tecus coram colloqui, sed quia hoc in praesentia non datur, quaeso te per filium Dei, ut me et veterem tuum amicum agnoscas et tibi ac universae ecclesiae filii dei de me hoc pollicearis, quod toto pectore nostram Augustanam Confessionem amplectar et eam de ctrinam, quam autore spiritu sancto ex d. Luthero et te, prasceptoribus mihi perpetuo observandis hausi, semper propitio de

¹⁾ quam] l. l. typ. errore legitur: quem.

sequi pergam. Quod autem ad caussam Osiandricam attinet, iudico eam non esse tanti momenti, ut propter ipsam virulentiae nostrorum hominum indulgeamus. Non enim videtur mihi controversia potissima de dogmate sed magis de persona esse, utrumne Osiander hoc an aliud senserit, qualis quidem olim de Origine contentio fuit. Veritas igitur et rectitudo dogmatis ita illustretur, ut nullum de eo dubium inter nostros relinquatur. Maneat autem hoc, si quidem ita videbitur, in dubio, utrumne Osiander hoc an diversum senserit. Ut dogmatis explicatio necessaria est ecclesiae, ita haec de Osiandri opinione disputatio nihil ad ecclesiam. Si Osiander sensit, quod verum dogma habet, bene, recte faveamus ei. Si autem contrarium sensit, suo domino cadat. Nulla ei verecundia obstricti sumus. Pater coelestis non de Osiandro, sed de filio suo dixit: Hunc audite. Et sicut non ferendum iudico, si quis cum pio dogmate pugnaverit, ita compescendus mihi videtur, qui ecclesiam pertinaci sua contentione de Osiandri sententia perturbaverit. Hoc meum esset consilium, si mihi dicendi locus concederetur. Ego ab hoc virulento dissidio ita abhorreo, ut quoties eius mihi in mentem venit, properem vel ad preces vel ad amicos, quo molestas istas cogitationes excutiam. Deus pater Domini nostri lesu Christi gubernet spiritu suo sancto vestrum conventum, ut insignis illa Norimbergensis ecclesia tranquilla reddatur. Bene ac foeliciter vale. Studtgardiae die 29. Septemb. anno 1555.

Io. Brentius.

Commendo me diligenter precibus D. Alesii et reliquorum amicorum, qui vobiscum sunt.

574. No. 5853 h. (Vol. VIII. p. 590.)

15. Oct. 1555.

Idem ad eundem.

E Presselii libro: Anecdota Brentiana p. 413—415. no. CCXXV. — Haec epistola spectat ad illam a Melanchthone ad Brentium d. 4. Oct. 1555. Norimbergae scriptam, quae legitur in Corp. Ref. VIII. p. 588 sq.

(Inscriptio deest.)

- S. in Christo. Legi scriptum vestrum de explicatione dogmatis Osiandrici ac precor Deum patrem Domini nostri Iesu Christi, ut det αΰξην, ϊνα δ κόπος ὑμῶν οὖκ ἢ κενὸς ἐν κυρίω. Cum igitur visum tibi sit meam quoque sententiam de eo scripto audire, non gravabor eam recitare, sed hac conditione, ut vicissim tuo iudicio sit subiecta. Video vestrum scriptum praeter illam de Suencofeldio appendicem duas partes continere. In priori iudicio veram propheticam et apostolicam doctrinam de Iustificatione hominis coram deo, de officiis trium personarum in divinitate et de Mediatore pie et erudite recitari, nec ullam aliam doctrinam cum hac pugnantem agnoscendam esse. Sentio quoque interpretationem dictorum Esaiae, Hieremiae et Danielis, sicut in hoc scripto commemoratur, veram et rectam ac propriam esse. Sed guod hac in parte usus harum propositionum Per et Propter vocatur, lusus et subtilitas, etsi hoc in loco recte refutatur eorum sententia, qui per vocabulum Per intelligunt praeparationem Papisticam; tamen cavendum erit, ne et nos hac occasione a papistis ludamur et rideamur. Solemus enim et nos hoc discrimine uti, ut cum dicimus, quod iustificemur coram Deo per fidem, non autem propter fidem, sed propter Christum seu obedientiam Christi. Recitautur etiam quaedam argumenta τῶν ἀντιδίκων, quae recte diluuntur. Sed hic danda est opera, ne avridixois affingatur quod a sententia ipsorum alienum fuerit. Negari enim non potest, quin in hoc Osiandrico dissidio saepe aliud sentiat & arridixos quam quod refutatur. In posteriori parte, cuius initium est: Derhalben sollen dife Reden im Predigen etc. prohibentur quaedam novae formulae loquendi, quas sentio ipse quoque vitandas. Sed paulo durius videtur, si simpliciter damnentur. Nonnullae enim harum formularum possunt vestro etiam testimonio pie intelligi. 2. Der Menich wirdt gerecht von wegen ber wefentlichen Gerechtigkeit etc. dideris, quod vos supra recte explicuistis (tanquam per causam efficientem), wie Paulus spricht: Gott ift, der gerecht macht, sententia non erit impia.
- 3. Der Mensch wirdt gerecht von wegen der Inwonung Gottes. Si haec exposueris per vestra verba, videlicet (Ist war, das Gott der Batter durch seinen Son und heiligen Geist diesen gnädigen trost im gewissen wirkt und Leben gibt und sind warhasstigtich gegenwärtig Batter, Son und heiliger geist, wohnen und wirken im herzen etc.), non est quod impietatis accusare queas. Sed verba (inquis) ambigua sunt et

periculosa dicuntur. Recte. Ideo aut vitentur aut explicentur, non autem simpliciter damnentur.

- 5. Alia formula: Man foll auch nicht also reden: Es sind zwei oder mehr teil Iustificationis, sides, inhabitatio, bona opera. Novitatis studium mihi quoque ipsi mirifice displicet, sed si candide interpretamur dictum illud Iacobi: Homo iustificatur ex factis, et alias tolerare possumus hoc dictum: Sacramenta iustificant, non video, cur abiiciendus sit, si quis illa formula addita pia explicatione utatur. Non ignoras enim vocabulum iustificationis non unum tantum significatum habere. Iustificata est sapientia a filiis suis. Hic iustificari est in ius vocari vel condemnari.
- 9. Diese Red sind gank zu verwersen: Obedientia Christi wird genant Iusticia tropice etc. Supra vere dictum est, hanc Iustitiae definitionem: Iusticia est quae efficit iustos, esse νομικήν; si ergo est νομική, certe non est impia. Ponamus hanc Iustitiae definitionem esse in suo genere propriam, et conferatur ad eam in eodem genere Obedientia Christi, non peccabit, opinor, qui dixerit hanc improprie dici Iusticiam. Tu quoties scribis, nos side iustos esse, soles sere exponere per haec verba, nos esse Deo acceptos. Quae est vera et recta expositio. Sed sateris hac ipsa expositione nomen iusti seu iusticiae aliud habere significatum quam vulgo usitatum. Ac necessarium est, ut cum Paulus frequentissime utatur hebraismis, praesertim in disputatione de lustificatione, tropi alieni sermonis explicentur. Sed et Osiander incidit in hanc phantasiam, quod verbum lustificandi apud Paulum non intellexit tropice, sed latino more pro sieri iustum.

Quod autem et hoc reiicis: Christus iustificat per accidens, video quidem novam esse loquendi formulam, sed quia mihi ignotum est, quo sensu dicatur, relinquo id suis Authoribus.

Quare etsi et ego has novas et inusitatas formas loquendi odi peius cane et angue, tamen cavendum erit, ne si simpliciter eas etiam in iis, quae explicationem vestram approbant, reiiciatis, videamini cum vestra declaratione pugnare ac ipsum quoque D. Lutherum, qui nomine essentialis Iusticiae alicubi usus est, reiicere.

Est et hoc periculi metuendum, ne artificat sumant hinc occasionem vociferandi et conquerendi, quod usurpetis in Ecclesiam tyrannidem, ut etiamsi quispiam vobiscum recte et pie sentiat, tamen nisi vestris quoque verbis utatur, condemnetur. An non

enim et veteres usi sunt verbo novo ôμοουσίου? Et quae est haec (inquient) nova Tyrannis, quod per illos non liceat nobis bona et pia sententia dicere, nos vel essentiali vel accidentali iustificari iustitia? Utrumque enim damnatis. Scribit quidem Augustinus, nobis non ut philosophis loquendum liberis verbis, sed ad certam Regulam. Si autem non aliter praesertim in ecclesia apud vulgum quam Paulus loquaris, nec explicueris hebraismos eius, haud scio, quanto fructu sis docturus. Et alius quisquam dicit: De intelligentia haeresis, non de scriptura, et sensus, non sermo fit crimen.

Accedit et illud, quod cum multi sint hoc tempore etiam inter nostros giloveixoi et liberales admodum suorum dva spatiopio dispensatores, dabitur eis occasio adversus Collegas suos, quos oppressos cupiunt, ut si forte iis vel vocabulum de Iustitia essentiali excidet, conaturi sint Authoritate huius condemnationis ipsos vel ad publicam palinodiam adigere et per omnium ora traducere vel in exilium extrudere. Itaque curandum erit, ne dum alteram partem refutamus, alteri nimis indulgeamus et eam ferociorem reddamus. Quare cogito, si posterior huius scripti pars, in qua aliquot formulae loquendi simpliciter condemnantur, vel omitteretur vel uno tantum et altero verbo in propositione, quae praecedit enumerationem articulorum, ad hunc fere modum mitigaretur: Derhalben sollen diese Reden on und wider den obgemelten bericht, unterscheid und erflerung im Predigen und Lehren noch sonst nicht gebraucht werden.

Dixi meam sententiam, sicut iussisti, libere. Tuum nunc erit de ea pro veteri nostra amicitia candide iudicare. Volo enim, tuo iudicio aut stet aut cadat. Ego quod ad me attinet, pergam divina clementia adiutus, non solum veritatem eius doctrinae, quam continent nostrae confessiones, sequi, verum etiam usitatam formam docendi retinere. Nec tamen damnarem pium et honestum virum, qui forte inusitata loquendi forma, sed diserta explicatione et pia sententia uteretur. Bene ac foeliciter vale, Studtgardiae die 15. Octobr. Anno MDLV.

Io. Brentius.

Matth. Flacius Illyricus ad Melanchthonem.

Iam supra p. 399. no. 412. huius epistolae hucusque ineditae mentionem feci atque spem concepi eam in hac appendice primum edendi. Haec spes me non fefellit, nam Nob. Vir Dr. a Heinemann, Bibliothecae Guelferbytanae Praefectus, benigne mihi commodavit huius Bibliothecae Ducalis Codicem MS. formae maximae (sign.: Extravag. No. 64. 11.) qui fol. 1326—136a apographou huius epistolae Flacianae continet, ex quo eam ipse descripsi.

Epistola Matthiae Flacii Illyrici ad Philippum Melanthonem missa 1) 1. Septembr. 1556. per quendam scholasticum.

S. Cogitanti mihi de impedimentis, cur isti errores et tristia dissidia ex Ecclesia Dei non tollantur, venit crebro in mentem, etiam illud non minimum esse, quod isti praedulces amici malunt tibi suavia quam salutaria dicere. Itaque saepe volui ipse aliquid de toto negotio scribere: sed semper veritus sum, ne meam epistolam non lectam abiiceres. Quare putavi satius esse per alios de pace agere. Quod ipsum quoque cum me hoc anno frustra tentasse, non sine gravi dolore expertus essem, tandem decrevi propria manu scribere, ut Deo et conscientiae meae satisfaciam, dum nihil non experior, quod quoquo modo ad pacem facere possit.

De mea igitur voluntate ac studio, qualisnam ea sit, ex hisce evidentibus demonstrationibus liquido statuere potes. Quod initio privatim amanter coram et per alios solicite orando, obsecrando et monendo, totum Adiaphorismum antevertere, seu ne omnino ullus accideret, praevenire volui.

Quod etiam incepto certamine plures sopiendae controversiae vias tentavi, ut per Wernerum, item scriptis ad te literis, et denique ad Academiam. Quod iis temporibus coepi resistere Adiaphoristis et hortari omnes ad constantiam, quo non opum ac triumphorum spes, sed certissima pericula ipsissimumque exitium attritis, fractisque iam penitus confitentium opibus, mihi aliisque huius partis ante oculos obversabantur.

Recentior manus huic inscriptioni in Cod. adnotavit haecce: in qua de sua contra Adiaphoristarum in specie Melanchtonis opiniones sententia acerbius disputat.

Quod in scribendo a multis asperioribus studio abstinui, non edidi epistolam Carlovicii, Theupoli et alias, item multas querelas et iudicia Lutheri, ad quod me multi hortabantur. Nihil obieci de re sac.

Quod post obsidionem in summis meis periculis ac egestate non ducis prussiae gratiam ac favorem, quo invitabar, non cupiditatem vindictae sequutus, contra veritatem quicquam egi, sed potius neglectis omnibus meis terrenis commodis, studio veritatis tuos atroces et terribiles hostes, Osiandrum et Schuencfeldium a te ferio, pro meorum dono et tenuitate eos oppugnando in me averti. Quod ex quo coepit minus esse periculi ab Adiaphoris, nihil contra te expresse scripsi.

Quod hoc toto anno, (cum quidem praeter alias publicas insectationes in lectionibus, oppugnatores papistarum et nos aliique Christi infantes ac pro eo utcunque balbutientes, asini a vobis pingeremur et stercore coronaremur) adeo solicitavi ac oravi vos de pia pace, propositis multis viis, ut et istic sit rumor sparsus, et ad alia loca perscriptus, me agnoscere culpam, et cupere venire deprecatum.

Ex hisce certe evidentissimis indiciis, facile ac vere de mea voluntate quivis candidus ac pius homo iudicare potest.

De re quoque ipsa seu controversia facillime tibi praesertim iudicare est. Nam primum si ea sola perpenderes, quae tantum mihi de istis corruptelis toto anno 48 et initio 49 coram dixisti, profecto plus satis haberes rationum argumentorumque, cur totus Adiaphorismus, et in praesens et in posterum verae pietati noxius eoque modis omnibus piae menti fugiendus ac detestandus esset. Scis te mihi saepe solitum commemorare, quomodo et anno 40 in Ratisbonensibus comitiis, et postea tales conciliationes sint per Bucerum et alios quosdam eximios doctores tentatae, tuque, ut eas adiuvares ac promoveres, sis a Landgravio et Marchione aliisque quibusdam magnatibus oratum. Quo tempore etiam somnio hyaena divinitus, ut tibi ab istis conciliationibus caveres, sicut ipse iudicasti, es admonitus, quod etiam carmine ipsemet descripsisti,1) quo somnio ita apposite pingitur Adiaphorica pestis et exprimitur, ut nullus Apelles aut Durerus aliudve summum ingenium quicquam aptius ad effingendam istam venenatam bestiam excogitare queat.

¹⁾ Hoc carmen legitur in Corp. Ref. X. p. 576.

Sed aiebas te semper istarum conciliationum perniciosam impietatem animadvertisse, eisque repugnasse. Scis etiam quam crebro praesentem Adiaphorismum ex imo pectore suspirans ac gemens, cum gravi querela cruciatuum conscientiae tuae, ac ex eo oriturorum malorum damnasti. Perlege vel unicam orationem in Isinderi promotione, quo tempore vel maxime urgebatur ab aulicis, recitatam, quam totam contra istas fraudulentas impietates scripsisti.

Deinde multiplex impietas ipsius Adiaphorismi cuilibet etiam rudi et illiterato est manifestissima. Alia enim per se impia sunt ut variae corruptelae articuli iustificationis. Nam in Beiensi Bedenken post colloquium cum Episcopis clare particulam solum abiecistis, et pro ea dixistis nos esse furnemlich per Christum iustos, operum necessitatem asseruistis, et denique admisistis etiam papisticam interpretationem sententiae paulinae: Fide iustificamur. et fides est tantum initium seu praeparatio quaedam ad iustitiam etc. esse etiam veram. De quibus omnibus corruptelis ego tecum coram sum loquutus, cum me tibi aliquot exemplaria describi curare iuberes. Ista sane ultima depravatio etiam in impressas Isinderi orationes irruperat. Sed post meas aliorumque admonitiones eam deleri curabas, et aliter in margine notari. Quid reddita Papae episcoporumque iurisdictione perniciosius excogitari quaeso potest? taceo aliis per sese impiis. Reliqua vero omnia, tum abnegationem tum scandalum, tum et inclinationem ad impietates papisticas continent. perpende quaeso illa quae ipsemet scripsisti de istis impiis fraudibus in Epistola ad Carlovizium, in Beiensi et aliis bedenken, in consilio in Camerarii filiae nuptiis scripto et in epistola ad Hamburgenses, in quibus ista verba extant, Multa volens largior, Item wir laffen viel ftreitige großwichtige fachen fur vber geben, Item praesentes mutationes contristant bonas mentes, confirmant adversarjos in sua impietate ac furore, languefaciunt et in dubitationem inducunt multos pios, Item gubernatores copari restituere ceremonias et umbras disciplinae, non res ipsas voluntates multorum eo spectare, ut inclinationes faciant ad omnes abusus Pontificios, fieri a potentibus instaurationem ineptorum rituum, ut paulatim omnes superstitiones instaurentur. Talia inquam propria iudicia per Deum te obsecro tibi in animum revoca, et diligenter in timore Dei expende.

Denique nosti etiam ubique, ubi Ecclesiae dei subversae sunt, tua autoritate tuisque adiaphoricis scriptis constantias ac zelum piorum doctorum et auditorum fractum oppressumque esse. De qua re me adhuc istic praesente plurimae fide dignorum literae tibi, imo et advenientium exulum sermones propositi sunt. Scis, es namque mihimet confessus, et testantur ultra mille testes Lipsiae, constantiam totius regionis tua praesentia et autoritate oppugnatam esse. Ac profecto si tunc status et praesertim nobilitas tuis consiliis cessissent, in duobus mensibus tota ista regio plena papisticis impietatibus, eiecta pura religione, fuisset etc.

Haec evidentia ac syncera argumenta primum de mea voluntate ac animo, deinde et de ipso Adiaphorico negotio recensere volui, non tam ut pro mea innocentia pugnarem, quam ut tibi occasionem praeberem, rectius rem totam expendendi, deque tollendis ex Ecclesia dei erroribus et pace sancienda pie cogitandi. Iam et de ratione abolendi istos errores sanciendaeque pacis pauca dicam.

Summa et scopus nostrarum cogitationum et desideriorum is est, ut errores et inter alios etiam adiaphoricus ex Ecclesia dei penitus tollatur, qui dum manent in Ecclesia, non aliter ac tabificum aliquid venenum in corpore hominis haerens, aut veluti cancer teste Paulo late serpendo omnia inficere et corrodere pergunt. Quare eo non sublato nullam piae pacis rationem cernere possumus. Sunt vero causae quatuor, cur iste error sit magis aliis etiam in posterum formidandus, prima, quia eius autores magnifiunt et fient in Ecclesia. secunda, quia est maxime secundum hanc corruptam naturam, Nibil enim magis probatur veteri Adamo, quam in persecutionibus pericula exhorrescere, religionem parvifacere, claudicare, humero utroque tragare, duobus dominis velle servire, et servare animam, ut Christus dicit. Tertia, quia habet magnas externas causas et quasi necessitates quasdam, nempe persecutionum pericula, quod alii errores proprie non habent. Quis enim cogit Arrium, Osiandrum, Schuencfeld., Anabapt., ut talia deliria proponant? Ultima, quia sub blanda plausibilique specie totam veram religionem funditus pervertit, ut experientia tempore Interim compertum est.

Ad tollendum porro istum errorem sarciendamque inter nos piam pacem, quatuor putamus esse omnino aditus, quorum primus est, ut iudicium aliquot intelligentium et non partialium fratrum, ad quod iam ante biennium provocavimus, constituatur. Secundus, ut nostros illos molles articulos, quos vere primo vobis misi, et nunc in edito libello recitati sunt, amplectamini, in quibus tantum

errores damnantur, personis vero penitus parcitur. Tertius, ut si nostros articulos improbatis, redditis eius damnationis bonis rationibus, meliores ipsi ex verbo Dei praescribatis. Ultimus, si colloquium cupitis, parati sumus ad illud venire, et placide de tota re colloqui. Hae viae pacis si vobis non probantur, proponite vos meliores magisve commodas. Dixi de vits piae pacis, quas omnino pias exeogitare potui. Iam te adhortari ad tollendum istum errorem non audeo. Non enim eo nunc sum apud te loco, ut mea adhortatio a te magnifieri possit. Scripsisti in proxima responsione Huberto 1) data, te iam ad mortem animum praeparare cupere, veritatem illustrari, et Ecclesiam non esse deformem. Hoc si vere agis, sicut de multis vitae tuae partibus non dubito, cura, ut et in Adiaphorica controversia sublato errore veritas illustretur, restitutaque pia pace omnis Ecclesiae deformitas amoveatur. Ne quis unquam impium Adiaphorismum instaurando vel in papisticis vel etiam turcicis persecutionibus possit dicere: sic sensit Philippus, sic sensit schola Vitebergensis, sic sensit schola Lipsiensis, et in ea sententia Philippus etiam mortuus est. Vide iterum atque iterum, ne si cum tali conscientia in agonem mortis, in aliquas tentationes aut in iudicium Dei venias, iram eius ferre non possis. Horribilis comminatio Christi est, satius esse in profundum maris praecipitari, quam vel unicum Christi pusillum scandalizare. At Adiaphorismus non unum pusillum Christi, sed multa millia, imo et infinitas Ecclesias subvertit et in posterum subvertet. Horresco igitur profecto cogitans te non expavescere, non toto pectore, timore irae divinae concuti, ac de tollendis tam perniciosis scandalis non serio cogitare.

Hacc iam partim et praecipue pacis studio scripsi, sicut saepe meditatus sum facere, partim etiam quia M. Georgius Fabricius mihi ante triduum scripsit, hortatusque est, ne quid porro scribam, pollicetur se et alios quosdam velle intercedere, et magnam spem pacis ostentat. Idem et princeps Wolfgangus fecit. Alii contra negant, ullam spem pacis superesse, meque impellunt, ut huius anni actiones omnes et solicitationes de pace in publicum edam, ac omnibus ostendam per me, quo minus pia pax fieret,

¹⁾ Huberto Langueto.

²⁾ Tace Georgii Fabricii ad Flacium Illyricum epistola XVIII. Cal. Sept. 1656. data in codem Codice Guelferbytano fol. 1315-1325 init., Flacii ad Melanchthonem epistolae h. l. primum editae proxime praecedit. — Flacii responsio ad literas Ge. Fabricii d. 29. Augusti 1556. scripta invenitur in codem Codice fol. 127a med. -1315.

non stetisse. Instant 1) ut et iniurias multiplices a vobis aliis constantioribus doctoribus illatas, quas ad 30 notorias et graves dudum scripto comprehendi, publicem. Quare volui ex temet ipso cognoscere, quid tandem in hac re sperandum mihi sit. Deum testor te iam in tua manu ac potestate habere et semper hactenus habuisse pacem et bellum, puritatem doctrinae (quod quidem ad Adiaphorismum attinet) et errores, tutu igitur, si modo libet, sicut certe libere omnino deberet, errores ex Ecclesia Dei tollere et piam pacem restituere potes.

Damnasti olim cum Luthero errorem necessitatis operum ad salutem, damnasti (ut multi testantur) etiam ante triennium. At nunc pateris Maiorem illud instaurare, quin etiam Menium confirmas, si tua est Epistola ad Menium scripta, quam ex Turingia accepi. Illum quidem audio in synodo Isenacensi victum et ad sanitatem retractum, sed te tantum doctorem toties, etiam a temet ipso damnatos sepultosque errores, veluti ex inferis revocare ac tueri, profecto veluti inauditi cuiusdam prodigii instar mihi est, totusque id cogitans inhorresco.

574. No. 6073b. (Vol. VIII. p. 847.)

16. Sept. 1556.

Idem ad eundem.

Melanchthonis responsio ad praecedentem Flacii epistolam d. 4. Sept. 1556. data, cuius apographon in eodem Codice Guclferbytano fol. 1500 med. - 1536 exhibetur, edita est in Corp. Ref. VIII. p. 839—844. — Huic Melanchthonis epistolae denuo Flacius d. 16. Sept. 1556. respondit, cuius epistolae ineditae apographon in eodem Codice Guelferbytano fol. 1425—1506 med. invenitur sic inscripta:

Secunda Epistola Mat. Flacii Illyrici ad Philippum Melanthonem de Adiaphoristica causa Septembr. 1556.

S. Gaudeo ex animo aliquam spem pacis ex privata scriptione illucescere, quae ex publicis actionibus nulla hactenus apparere potuit. Quare dabo operam tum scribendo, tum orando, tum et aliis rationibus ut quam maxime omnino potero, eam promoveam. Idem Tuam quoque humanitatem ut faciat sedulo oro ac per Christum obsecro. Quam enim semper cupidus piae atque salutaris

¹⁾ Instant] sic Cod.; legendum videtur: Restat

pacis, qualique et alioqui in hac causa animo semper fuerim, verbis iam non praedicabo, quando quidem in prioris Epistolae initio. reales (ut ita dicam) et evidentes demonstrationes tibi complures ostendi. De Theupoli igitur Epistola tanquam re acerbiore, de qua proxime scripsisti, nunc studio pacis praeteribo. Canisii clamores contra intercessionem filil Dei scio rem magni momenti esse, dignamque quae refutetur, sicut et Lituani1) illius, sed ego neutrius scripta de isto argumento vidi. Quare quid de incerto rumore scriberem? Si quid prodibit, equidem dabo operam, ne sim ultimus repugnando, licet omnium sim minimis donis a Deo instructus. Refutavimus hoc anno eius Catechesin, licet R. M.2) autoritate ac praefatione tanquam Achilleo quodam clypeo munita ornataque esset. Olim Sidonius in sua concione decima de Missa eundem errorem asseruerat, Christum non precibus, sed tantum meritis pro nobis intercedere. Quare in mea earum concionum refutatione opposui, quae tum potui inter alia etiam illud Ioan. 14. Orabo patrem. Contra Osiandrum quoque scribens saepe de perpetuo sacerdotio Christi cogitavi, ac quantum potui in libello de iustitia disserui. Verum semper visus sum mihi animadvertere, eam rem nondum satis explicatam esse, eaque collatione doctorum indigere. Taxat nos sane etiam Schuencfeldius eo nomine, quod eam materiam nimium ieiune tractemus. Dedicavi etiam libellum quendam Ratzvilio, qui (ut credo) iam prodibit, in cuius praefatione eum monui ac oravi, ut sibi a Servitianis erroribus caveret.

Quare in quocunque demum statu nostra ista lis fuerit, quam tamen toto pectore pie finiri cupio, ego tamen propterea non desinam communes omnium nostrarum Ecclesiarum hostes pro mearum virium tenuitate oppugnare, etiam si te ac alios isthic proprie ac ex professo peterent, sicut Osiander et Stenckfeldius fecerunt, cum quibus mihi non de caprina lana, nec facilis lucta hactenus fuit et adhuc est. Contra posteriorem etiam proxime edidi libellum, quem mitto. Non seiungam me inquam a promovendo publico bono ulla ratione studio aut odio cuiusdam, sicut aliqui faciunt.

Sed iam ad molestiora quaedam necessaria tamen accedamus, quae ut patienter et in timore Dei perlegas ac expendas plurimum oro ac obsecro.

¹⁾ Petri Conyzae Lithuani.

²⁾ R. M. i. e. Regiae Maiestatis.

Primum igitur est quod dicis nos Lipsicam formulam et mutilationibus et additionibus corruptam edidisse, quod sis in publica responsione indicaturus. At contra audi nostras rationes vel demonstrationes potius, primum habemus exemplar eius formulae tua manu correctum, sicut agnosces, si quando tibi monstratum fuerit, et agnoscunt omnes, a quo nostra editio ne in uno quidem iota discrepat. Quae quidem una nostrae in ea parte innocentiae demonstratio nobis plus satis apud Deum et homines esse potest. Deinde habemus illud ipsum exemplar, quod tu ac Vinshemius Lipsia attulistis, quod itidem cum nostra editione tuaque emendatione ad amussim convenit, si non creditis, quaerite illud isthic. Quod non solum ad conscientiam meam mihi coram Deo sufficit, sed etiam si fiet iudicium, exploratis characteribus scriptorum, qui Lipsiae exemplaria distribuenda descripserunt, vim probationis in iudicio habebit.

Tertio habemus exemplar quod a quibusdam iisque non infimis nobilibus, qui ex numero delectorum fuerunt et adhuc vivunt, nobis communicatum est. Quod itidem cum aliis per omnia convenit. Qui profecto ut vobis talia proponentibus et suadentibus, in eo conventu acriter in faciem restiterunt, ita se nunc quoque mendacii falsationisque argui non patientur. Quarto habemus exemplar, quod nobis Plateanus piae memoriae et quidam literatus Cygneensis consul misit, quem nunc nominare nolo. Ille consul credo etiam re postulante testimonium veritati non denegabit.

Quinto Westphalus testatus est publico scripto, se cum Aepino mox post Lipsicam actionem, id est initio 49. anni a fide dignis nactum esse exemplar eius formulae penitus cum nostra editione conveniens. Sexto Ecclesiae Islebienses et aliae, quibus initio 49. anni Lipsicum Interim propositum est, testabuntur, sibi a suis Dominis non aliud sed prorsus cum nostro evulgato exemplari conveniens traditum atque propositum esse, quod mihi, qui interfuerunt, coram affirmarunt. Idem mihi et alii complures fide digni testati sunt.

Denique edidistis Lipsiae anno 50. libethum titulo Gramblici Bericht cum adiuncto Pfeffingeri scripto, in quorum utroque agnoscitis, eam formulam pro vestra, eamque accuratissime et operosissime defenditis, omnia bona fide a nobis edita esse conceditis exceptis hisce voculis geburlichen und schuldigen gehorsam, quas nos ab initio omisisse dubitanter studio aut negligentia affirmatis, sed ne illa quidem in praedictis exemplaribus inveniuntur, et abunde ad eam obiectio-

nem a me et Westphalo dudum responsum est. Quare Vestra edita confessio nobis efficax, firmum validumque testimonium est. Habes igitur nostras demonstrationes, quae vivis testimoniis probari poterunt, ut dictum est, ex quibus manifestum est, nos Vestram Lipsicam formulam aut Interim nullo modo falsasse. Hic ego te propter Deum oro ac obsecro, ut meum pacis studium attente et pio pectore perpendas, qui si cuperem litigare, tuamque famam laedere, quid magis exoptare deberem, quam te non praemonitum tale aliquid non exiguum mibi aliisque publice obiicere, quod cum splendide refutassemus, nos quidem pro insontibus, tu vero pro calumniatore ab omnibus habereris, ac simul tota causa caderes? Certe non facile ullum litigantem tam stolidum invenias, qui sua iura suo adversario ante iudiciorum certamen tam manifeste ostendat.

Secundum est quod dicis te nunquam subscripsisse Lipsico Interim. An interea coram adfuisti totique regioni consilium tuum aliorumque theologorum petenti bedenden illud te per triduum scribere (uti plures nobiles ac serii Viri ex praecipuis mihi coram sunt testati) simulasti et postea pro pio et utili scripto in publica actione coram proposuisti et demum cum nobiles et civitates quaedam tetriora in eo taxassent, fassus es illud esse non solum tuum, sed etiam aliorum Theologorum qui abessent, eaque omnia quae illi reprehenderant, excusasti. Vivunt adhuc hodie mille huius rei oculati testes. Hoc aliquanto imo centuplo maius est quam tantum manu subscribere. Iam cogita quam iusta sit illa tua acerba Vox, quod talibus artificiis veterem amicum oppugnem.

Tertium est quod asseveras doctrinam esse semper puram et integram servatam in tota Adiaphorica actione. Rogo te per Christum, ut paulo altius ista mediteris, animoque totam eam actionem repetas, neque contra tuam conscientiam et manifestam experientiam in hac asseveratione persistas. Nos enim manifeste contrarium probare possumus. Nam in Lipsica formula nusquam penitus invenitur sola fides, contra invenitur, Necessaria esse opera ad salutem. Item quoties de fide iustificante agitur, tum ibi dicitur Fides cui est adiuncta charitas et aliae virtutes iustificat, etc. Quid, quaeso, hoc aliud est, quam fides formata charitate et ceteris virtutibus, seu fides et reliquae virtutes iustificant? An non tota haec formula ita fuit studio temperata et comparata, ut cum Interim totiusque papatus doctrina congrueret? Quis non videt in praecipitium nostram doctrinam hoc loco productam fuisse. De

Begensi conventu indicavi etiam nuper, sed repetam. Scis te et alios quosdam ibi cum Episcopis Cicensi et Misnensi de ratione conciliandi articuli iustificationis consultasse, ac tandem pro eius colloquii conclusione bedenden quoddam scripsisse, in quo hae sunt eius articuli corruptelae, particula sola abiicitur, contra ponitur: gleto als weren wir nicht fornem ich burch Christum gerecht, admittitur interpretatio papistica dicti Paulini: Fide iustificamur, id est Fides est initium et praeparatio etc. Quae corruptela etiam in Lipsico Interim est et in propositionibus Isinderi erat, sed expungebatur. Illud Begense bedenden tutemet mihi in manum dedisti, iussistique, ut tibi aliquot exemplaria describi curarem, quod et feci, restituensque de illis corruptelis tecum coram expostulavi, quod tam certo scio, ac me iam ista ad te scribere. Ac sunt alii multi etiam hodie in Vivis, qui eiusdem scripti exemplaria a te acceperunt.

Doctrina de poenitentia vel maxime est in Lipsico Interim corrupta, nam reticetur in ea fides, sicut et in usu sacramenti coenae, et contra adiicitur Satisfactio obscura voce anbengia, quae tamen postea per voces gebet, fasten, und almusen, more prorsus papistico, declaratur. Soles tu vero vel maxime eo nomine doctrinam nostram praedicare, quod in ea sit poenitentia pie ac utiliter contra papisticas tricas et spinas explicata. Imo illa tua totius Adiaphorismi basis et Hypothesis, tolerandam esse aliquam servitutem cum Antichristo propter pacem, corrumpit doctrinam de libertate christiana, de confessione, et de mandato Dei: Exite e Babylone. Item non potest fieri conciliatio cum papistis in ceremoniis, nisi prius in doctrina consentiant. Est in Lipsica formula, quod quicquid Ecclesia in fide ordinaverit etc. id sit tenendum. Item restituitur iurisdictio papae et Episcopis eius. Quaero igitur, an non illa certum verae ac sincerae doctrinae interitum non modo portendant, sed etiam in praesentia afferant? Iterum te hic ad tuam conscientiam voco, ut sepositis nonnihil rapidis affectibus res tantas uti sunt, attente et in timore Dei mediteris. Ouid insuper de illo dicemus, quod Episcopi Lipsiae in publica actione palam protestati sunt se sic Vestram formulam seu Bedenden et ipsum animum intelligere et accipere, quod cum Augustano Interim in sensu plane conveniat, et quod istic nimis breviter obscureque dictum esset, id inde interpretationem suam acciperet? Cui protestationi nemo contradixit, sed Vos Vestro eam silentio confirmastis. Idem et Islebius coram multis principibus in publica actione de Vestra Iuterbaccensi actione, oblatoque duobus electoribus Vestro Bedenden testatus est. Hoc si est doctrinam puram

contra Antichristum conservare atque propugnare, tum ego sane fateor me nescire, quid sit doctrina nostra, quidnam perdere, quid conservare. Et ego considerans et simul tuam appellationem ad divinum iudicium perpendens, vehementer et quasi attonitus obstupesco. Nec te coram Deo excusabit haec philosophica veteris Adami ratiocinatio: Ego sic non sensi, habui mea consilia, volui servare doctrinam et Ecclesias non corrumpere. Nam Petrus, qui Gal. 2. obiurgatur pro corruptore doctrinae Evangelicae, etiam sic non sentiebat, et habebat suum forte consilium, Deus autem secundum rem ipsam iudicabit, et non ut quis putavit, tametsi quid tu putaveris aut senseris de illis actionibus, saepe ex imo pectore ingemiscens mihi et aliis imo et in scriptis confessus es.

Quantum sic quod de Epistola ad Saxones scribis, quae si tibi molesta est, propterea quod multas querelas de vestris iniuriis continet, cogita quanto gravius fuerit, eas iniurias partim singulis hominibus partim toti Ecclesiae a vobis illatas perpeti. Nihil sane mihi sum conscius ibi falsi confinxisse aut calumniose detorsisse. Nam quod scribis de Versibus asellorum iam bis a Vobis editis. nunquam audivi te invito esse evulgatos, et sententia eorum manifesta est. De philomela persuasus a quibusdam fueram, te invito esse editam, sed nunc, facta secunda impressione in tomo intimationum, non amplius credo. Ad haec necessitas nos ipsa tandem coget, si omnino nulla pia et utilis concordia a Vobis impetrari potest, ut aliquando eas et multas alias querelas publice Ecclesiae Dei proponamus, quo vel sic nostram innocentiam protestemur, Vestrae in nos iniuriae, quibus perpetuo a Vobis afficimur, patefiant, et Vos nonnihil a molestandis aliis constantibus Ecclesiae Dei ministris post alios deterreamus. Iam fere tota Marchia constantioribus Doctoribus spoliata est. Eadem repurgatio et in Misnia fit, facto initio inde a Gabriele viro serio et constante et Moro omnium levissimo ac vanissimo in eius locum homine subrogato. Ubicunque vero talis aliquis miser Stoicus, in quo aliquid zeli est, opprimendus est, tu mox eo accerseris tuaque ad eum opprimendum authoritas adhibetur. Iam cogita tutemet, si sic constantiores ac zelum veritatis habentes doctores ex Ecclesia Dei excribraveritis, quid tandem reliquae arundines quovis vento agitatae sint facturae, etiam si tam doctae fuerint, ac ille Homericus vates, qui omnia scivit, quae sint, quae fuerint, quae mox ventura trahantur.

Demum tota illa Epistola eo directa est, ut impellat Saxones, ut mediationem seu pacificationem inter nos tentent: ut etiam si

quae asperiora contineret, tamen pio fine seu proposito excusari apud candidos deberet. Quinto dicis me novam occasionem contendendi ex instauratione Majorismi quaerere. Dura ista sunt et ab ipsa veritate manifeste coarguuntur. Si enim contendere cuperem, non tot pacis vias hoc anno excogitassem, et tam multipliciter solicitassem. Verum evidentia meae voluntatis indicia in priori Epistola exposui. Maiorem vero resuscitare hoc incendium, post tot Ecclesiarum censuras, manifesta et inexcusabilis experientia docet. Nam in Vestra Academia publice hanc propositionem dictavit, et iam eandem in Homiliis suis ex Vestra Academia evulgavit, in universam Ecclesiam Christi sparsit, typum doctrinae de suggesto proponendum (ideo enim postillae istae scribuntur) praescripsit, Cum tu ceterique Theologi in Vestra Academia eum reprimere et cohercere facillime potuissetis ac debuissetis, ne Ecclesiam Christi turbaret, et eiusmodi interimisticas corruptelas spargeret, non fecistis. Itaque inquietus Vester Maior ex Vestra Academia redintegrat proelium, cui alios, quibus non minus quam Vobis mandatum est, contradicentes convincere, necesse est resistere. Odit enim et execratur merito tota Ecclesia Christi hanc papisticam ipsiusque Antichristi vocem. Concio Menii de salute in minima forma edita, quam tu probasti, continet non tantum bona opera ac novam obedientiam esse ad salutem necessariam, sed etiam nos facere ex bonis operibus Adiaphora. Nos docere cum fanaticis: Thue was du wilt, wen Du nur gleubst, so ifts alles recht, quae quidem calumnia tetra est et nobis nullo modo ferenda.

Sexto ais te cedere, fuisse etiam Aiacem contentum, quod Hector sibi de victoria cesserit. Satis sane fuit Aiaci gloriam fortitudinis sibi suisque quaerenti, quod superbus provocator inspectante utroque exercitu, ipsi cesserit. Meae vero conscientiae, qui (quod Deus novit et mea plurima facta, tristissimaque tempora suscepti certaminis testantur) non gloriam aut triumphos quaero, sed tantum conservationem veritatis et eversionem erroris, isla verbalis et obscura cessio, quae et cedit et minatur nova scripta et errorem valide confirmatum non tollit, nullo modo satisfacit Adde quod subinde tamen aspergis nos te criminari, et a criminationibus debere desistere, haec non sunt indicia cedentis poenitentis. sed defendentis peccata. Quare propter Christum te oro, obsecto ac obtestor, ut de tollendis erroribus ex Ecclesia Christi serio in timore Dei cogitemus ac laboremus. Si divinum mandatum a nobis flagitat, ut errores ac scandala a Cynico illo aut Lituano in alio paene orbe sparsa tollamus, multo profecto magis flagitat, ut nostros errores ac scandala hic in tota Germania sparsa fustis modis amoliamur. Recensui nuper in Germanico libello ultra XX causas, cur omnino sit necesse diserte istum errorem Adiaphoricum tolli. Quas ut diligentius in timore Dei perlegeres ac expenderes orarem, nisi tantopere esses in eum immerito commotus. Hic vero eas repeti prolixitas earum non fert. Quare si serio iudicium cupis, insta serio et quam primum apud Augustum et alios, ego quoque apud quosdam instabo. Indica etiam arbitros pios et candidos, quos tu ferre possis, et alias circumstantias ad Christianum iudicium necessarias, ut de hisce quoque omnibus consentire possimus.

Sed per articulos profecto citius et facilius minori scandalo, et maiori cum Ecclesiae fructu transigere potuissemus. Nec video, quomodo illi ad principes pertineant, sicut tu scribis, cum tantum de religionis rebus agant, et Lipsica formula a Theologis et nomine Theologorum sit toti regioni obtrusa. Ad haec et princeps, qui tunc imperavit, mortuus est, et consiliarii, qui tunc summo loco fuerunt, aut mortui sunt, aut ab aula recesserunt. Denique quem magis decet ista vulnera Ecclesiae Dei sanare Te Uno, qui et potes ob eruditionem ac autoritatem, et debes, quia scis praecipue tua culpa (post peccata et ingratitudinem omnium) illud malum exortum, auctum, promotumque esse, et bene nosti Dei mandatum esse, ut publica scandala tollantur ab autoribus eorum, aui alios peccare fecerunt aut in peccato confirmarunt. Quod si volumus expectare, donec principes, (qui partim ignari, partim contemptores sunt religionis, partim etiam aliis negotiis dediti ac occupati) ipsi errores tollant, vereor ne id nimis sero fiat, et multa etiam alia incommoda secum trahat.

Quare ego adhuc oro, obsecro, ac per Christum, Ecclesiae utilitatem et tuam salutem, quae in hoc vertitur, te obtestor, ut perpensa et horum articulorum lenitate et Ecclesiae utilitate, velis animum ad eradicandos errores faciendamque piam et salutarem pacem inflectere. Nunquam petitur, ut vel tu aut ullus alius particeps temet vel nutu damnes, mihi ut Hector Aiaci cedas, aut errasse confitearis. Fiet tantum confessio aut indicatio redintegratae inter nos pacis secundum propositos articulos, postea confusim nomina subiicientur, nostra simul ac vestra. Quod si nostri articuli tibi, ob pias, iustas et veras rationes displicent, praescribe tu ipse meliores ex verbo Dei. Non enim de eo ambitiosa lis est, utra pars tanquam victrix alteri ferre aut praescribere pacis leges debeat. Sed id tantum spectatur, ut clare ac sincere errores tol-

lantur ex Ecclesia Dei piaque pax restituatur. Hoc tu iam ferme solo nutu sine ulla difficultate ac molestia praestare potes. At ego Deum testor, me nec tecum, nec cum ullo posse pacem salva conscientia habere, qui quoquo modo errores et scandala in Ecclesia Dei sparsit nec ea cum potest, vult tollere.

Quo vero etiam magis nostrum pacis studium cernas et nos tuam ignominiam non quaerere, illud insuper promitto, quod si tu per hosce articulos errorem ex Ecclesia Christi sustuleris, mihique contra aliqua tetra mendacia, quibus tuam famam laesi, manifeste ostenderis (nam ego profecto nullius mihi sum conscius) illa sim publico scripto revocaturus. Contra vero quae vos mihi falso obiecistis, ut quod istud certamen susceperim cupiditate gloriae, ve straeque ignominiae, quod sim seditiosus, tibique gladios miner, sim autor dissidii in Ecclesia Dei et innumera alia etc., ea ut vos publice revocetis non flagitabo. Hoc ut opinor animadvertitis esse non leve commodum, quod iam pacis studio ultro defero.

Quereris tu, vos initio interimisticorum conatuum esse omnibus probris laceratos ab aulicis, quia cedere noluistis, nunc vero contra a nobis lacerari, quia cessistis. At cogita quaeso, quanto rectius fecissetis, si non illis, qui solis maledictis et calumniis conjurationis Theologicae vos lacerarunt, sed vestris propriis conscientiis et fratrum admonitionibus, qui vos verbo Dei urserunt, cessissetis. Quod si nobis quoque queri liberet infinitis profecto partibus, iustiorem querelam haberemus. Nam nos non tantum ab aulicis Thrasonibus et Gnathonibus sumus lacerati et adhuc laceramur, perpetuoque lacerabimur, sed etiam in publicis Imperii Comitiis anno 50 sumus accusati, quod nostris famosis libellis instauratio Interim sit impedita. possem et vestrae aulae praecipuorum consiliariorum literas proferre, quomodo illi diligenter nostros contra vos libellos collegerint, Caesari et Regi missitaverint ac questi sint, se quidem ex animo cupere Interim in Ecclesias inducere, sicut eorum M. polliciti essent, sed se istis seditiosorum libellis impediri. Quare cogebamur id crimen et odium imo et pericula ab adversariis ferre, tanquam qui soli Interim totumque papatum impediremus, contra vero a vobis allisque nostrae doctrinae hominibus audire cogebamur, quod tristes turbas in Ecclesia Dei moveremus, de rebus nihili ut de linea veste litigaremus, vos constantissimos papistarum adversarios immerito accusaremus, imo et disciplinam ac conformitatem impediremus et denique Turcicam barbariem in Ecclesiam Dei inducere conaremur.

Vos utrique parti Vos venditabatis, Vestramque voluntatem praedicabatis, et inprimis Vestram aulam Caesari et aliis adversariis (non sine manifesta abnegatione) persuadere permittebatis, Vos esse ad omnem obedientiam paratos, sicut et principium Vestri Lipsici Bedenden aut formulae suadet consulenti Regioni, an debeat Caesari mandanti Interim obedire, ut id faciat. Contra apud Evangelicos laudem retentae purae religionis studiique conservandi nostras Ecclesias et arcendi lupos (quibus tamen iurisdictionem reddebatis) aucupabamini.

At nos miseri (ut dixi) et a Monarchis ac papistis condemnabamur, sciebant enim, quod res est, quod nisi hic fuissent refutationes corruptelarum et adhortationes ad constantiam conscriptae et impressae, ipsorum Interimisticus conatus eis pulchre successisset, nostraque (ut ipsi eam vocabant) haeresis uno momento pessum ivisset. Et a pseudoevangelicis summo odio habebamur, simulabant enim se nescire, quod sciebant, nos scilicet pro communi religione certare. Accedebant porro Vestrae atroces accusationes ac damnationes tum scriptis tum in publicis lectionibus ac concionibus in nos effusae, quae utrosque contra nos animabant. Quare tandem facta communi conspiratione Antichristiani et pseudochristiani correptis armis in nos miseros homunc iones irruerunt, nostrumque exitium furenter quaesiverunt. lam cogita quanto tristius quiddam est lacerari re ipsa quam verbis, tanto nostram querelam esse iustiorem vestra, ut taceam de causis, quas ante indicavi. Ceciderunt mihi 5 magni globi bombardarii in domum, unus qui 25 libras habebat, in culinam, totamque lapidibus replevit, ut si quisquam intus fuisset, citra dubium periisset: alius 6 librarum mihi sub lectum venit et dissipata per totum cubiculum arca linea suppellectile referta ibi conquievit. Haec profecto minus tolerabilia sunt, quam aliquem maledicum Semei perpeti. Sed non tam meis calamitatibus quam civitatis movebar ac Deum testor saepe me eum orasse, ut si sciens quicquam falsi meis scriptis asseruissem, aut alias non religionis purae incolumitatem quaesivissem, sicque illis calamitatibus occasionem praebuissem, in me suam iram averteret, me puniret, et misero gregi parceret.

Possem et ego dicere sicut Tu in Epistola ad Carlevizium: Non movi hasce turbas, sed incidi in eas, sed cum statuerem doctrinam a Vobis instauratam esse genuinam Christi, eamque sequentes esse veram Ecclesiam, malui me cum coetu confitentium veritatem et patientium propter eam, quam cum persecutoribus et Babyloniae meretricis amatoribus et collusoribus coniungere. Quare veni buc rebus Evangelicorum confitentium penitus fractis ac desperatis, cum iam haec civitas integro biennio proscripta fuisset. At tu contra cum et ante bellum plus millies me quoque non raro audiente, dixisses et scripsisses, Si quis aliud Evangelium docuerit, eum tanquam anathema detestandum fugiendumque esse, nosque hortatus esses, ut constantes, fidi et diligentes boni depositi conservatores essemus, exhortatus item esses magistratus, ut Evangelio aperirent portas etc. tutaque hospitia Christo praeberent, et propterea quidvis perpeterentur. Similiter et cum initi belli publicis scriptis ad Slesitas, Bohemos, Regionem electoris, praefatione Barnung Lutheri 1) et correctione libelli Menii nostrorum defensionem probasses, adversariorumque conatum persequutionem esse pronuntiasses, Haec, inquam, cum primo fecisses, postea tamen fractis inclinatisque miserorum Evangelicorum rebus, post tota damna tantumque sanguinem piorum effusum, coepisti mutare sententiam vel verba certe. Quoties et in nostra obsidione et ante non tantum hosce concionatores, sed et totam civitatem tanguam alterum monasterium variis dictis et scommatibus publice et privatim in lectionibus, concionibus et scriptis damnaveritis, norunt ii omnes, qui tuas lectiones, Maioris et Pomerani conciones, item Pfeffingeri, Danielis et Mori audierunt et multi testantur. In damnatione M. Gabrielis, Michaelis, Christophori, Davidis et inprimis boni illius Wolffii diserte et nostram defensionem damnasti, et illorum persequutionem approbasti. Quibus rationibus et perseguutores Christi in suis tetris sceleribus nefariaque impoenitentia confirmasti, et generationem piorum damnasti, et te omnium illorum peccatorum, imo et omnium piorum sanguinis inde ab Abel teste Christo atque adeo omnium Antichristi impietatum reum participemque fecisti, quod utinam agnoscas quam sit tetrum et horrendum peccatum.

Quare ego te per Dominum Iesum, perque tuam salutem iterum atque iterum obsecro ac obtestor, ut perpendas, quanta res sit errores in Ecclesia sparsisse et nolle diserte ac clare eos tollere, quanta cum Babylonica Thaide collusisse, infinitos Christi pueillos scandalizasse, languefecisse, contristasse, et in dubitationem induxisse, quod ipsemet in tua adhortatione scripta in nuptiis filiae Camerarii testatus es, quanta res pomum contentionis (sicut ipsemet Adiaphorismum in oratione Isinderi vocasti) sit, in Ecclesiam De

¹⁾ Vide Corp. Rof. VI. p. 190.

proiicere, et id, cum ferme solo nutu possis, tollere nolle. Cogita et quanta sit coram Deo abominatio, quod defensionem, confessionem, et passionem piorum dannasti, et persequutionem et abnegationem impiorum approbasti.

Cogita, o per Deum te adiuro, non agi de tua solius salute, cui forte satis esse putas privatim ista peccata apud Deum agnoscere ac deprecari: sed et de aliorum infinitorum, qui nec agnoscere nec deprecari apud Deum tanta peccata possunt, donec te tantum Virum vident ea tueri, reprehensoresque talium pro furiosis et rabiosis imo et pestibus Ecclesiae habere, ac non raro in publicis lectionibus insectari, quod tuum exemplum adulatores tui imitantur, qui nos Thersitae comparant. Quare vide iterum atque iterum, ut quos homines in tantum pelagus gravissimorum peccatorum et irae Dei supradictis rationibus immergere adiuvisti, eosdem adhortando ad tantorum facinorum agnitionem, poenitentiamque inde Vide ut patriam, miseram nempe Germaniam, quam extrahas. praedictis modis intolerabili omniaque consumente divinae irae incendio onerasti, eodem tantam erga agnitum Christi Evangelium ingratitudinem diserte explicando et gravissime damnando liberare adiuves. Alioqui profecto ardebit in hac et altera vita, donec vel Turcos 1) vel per alios furoris sui ministros eam penitus perdat et evertat, ac plane in nihilum redigat, quod passim multis ac tetris prodigiis quotidie se facturum minatur, et quasi voce clara vociferatur. Haec non suavia sane, sed certe salutaria, Deoque probata medicamina pio animo tibi pro mea erga te aliosque christiana charitate ac studio propono. Utinam vicissim et a te christiane ac in timore Dei accipiantur. Bene in Domino Iesu vale. Madeb. 16. Sept. Anno 1556.

575. No. 6127b. (Vol. VIII. p. 915.)

3. Dec. 1556.

i

Carolo Duci Anhaltino.

Ex Ioh. Christoph. Beckmanni Sistoria des Fürstenthums Anhalt (Berbst 1720. Fol.) P. V. Lib. II. cap. XVI. p. 177. — Melanchthon has epistela Carole Principi, d. 24. Nev. 1534. Deservice nato, qui a. 1556. Servestae in Ducatus regne successerat, de hoc regni principio gratulatar.

¹⁾ Turcos] sic Cod.; legendum est: per Turcos

(Inscriptio deest.)

Illustrissime et Clementissime Princeps, certissimum est, totum Ordinem Politicum in genere humano et eius conservationem ac salutarem gubernationem verissime Dei Creatoris omnipotentis opera esse. Nisi Dominus custodierit Civitatem, frustra vigilat, qui custodit eam. Hanc Dei praesentiam et bonitatem agnoscere debemus, et Ei assiduas gratias agere, et supplices petere, ut ipse et gubernet et protegat Politias, et regat mentes Principum, et eos custodiat, ac arceat ab eis insidiantes diabolos, qui odio Dei genus humanum horribiliter turbant, et delere Ecclesiam conantur. Cum igitur Deus C. V. ad gubernationem vocaverit, oro eum supplex et toto pectore, ut C. V. et regat et protegat ipse, et faciat, ut C. V. sit organum salutare vestrae animae et subditis. Debemus omnes omnibus honestis Principibus reverentiam et multa officia. Ego autem praecipue gratitudinem debeo familiae Ascaniae propter multa beneficia in me collata. Quare et oro Deum, ut servet et gubernet et Principes Anhaltinos ipsos omnes, et ipsorum Patriam. Et saepe de vetustate et rebus gestis Maiorum vestrorum cogito, qui profecto magnas res et utiles Germaniae gesserunt. Eorum ut virtutes imitemini opto, et C. V. oro, ut res gestas Maiorum diligenter legat et consideret. Bene et feliciter valeat C. V. Datae d. 3. Dec.

Cels. V.

Servus Philippus Melanchthon.

576. No. 6248 b. (Vol. IX. p. 154.)

17. Maii 1557.

Georgio Cracovio iuniori, Doctori Iuris.

Hanc epistolam, quam Clar. Seidemannus ex autographo Tabularii publici primarii Dresdensis, loculo 8573. fol. 5., benigne mihi descripsit, ad annum 1557. esse referendam, ex eo elucet, quod in ea mentio fit nuptiarum Caroli Ducis d. 16. Maii 1557. (cum Anna, Barnimi XI., Ducis Pomeraniae, filia) celebratarum, conf. Beckmanni lib. supra ad no. 575. recensit. l. l. p. 177.

Clarissimo viro eruditione et virtute praestanti D. Georgio Cracovio Doctori Iuris, fratri suo carissimo.

S. D. Clarissime d. doctor et carissime frater. Oro deum, ut Coniugium faustum et foelix tribuat Principi Carolo Ascanio. Aegidio concessimus ut istuc proficiscatur, et videat suos. Te quaeso ut eum tibi adiungas. Nos et ministrum tibi notum adiunximus. Velim etiam te Epithalamia Illustrissimi Principis et aliis exhibere. Bene vale. die 17. Maij.

Philippus.

577. No. 6254b. (Vol. IX. p. 159.)

25. Maii 1557.

N. (Augustus Elector Saxoniae) ad Melanchthonem.

Hae literae, non quidem eae, quae ad Melanchthonem missae sunt, sed prior earum delineatio (Concept) in Tabulario primario Dresdensi (fol. 176.) asservantur. Apographon Clar. Seidemanno debeo.

D. Philippo Melanchtoni.

Sochgelarter lieber getrewer, Ir werdet hierbeinerwart besindenn, was die Sochgeborne Fursten, Ger Philips Landtgraff zw Gessenn 2c. und Her Christof Herzog zw Wirttembergt abermals eins Connents unnd zusammenstunsst etlicher Theologen halber, ann unns geschribenn, Bund ist hierauss unnser gnedigs begerenn, Ir wollet solchs mitt vleis verlesenn, bewegenn, unnd unns darauss bei Beeigernn ewer schrifftlich bedendenn, zuerkennen gebenn. Das gereicht unns vonn euch zw gnedigem gefallenn, Dat. Dresden den 25ten Maij Anno 2c, 57.

578. No. 6420 b. (Vol. IX. p. 398.)

21. Dec. 1557.

Ulrico Mordeisen.

Haea epistela te Tabulario publico primario Dresdensi (fol. 272.) asservatur. Apographon Clar. Seidemanno debeo. Conf. Melanchthonis ad Ge. Cracovium epistola d. 23. Dec. 1557. scripta in Corp. Ref. IX. p. 399.

Clarissimo viro sapientia, eruditione et virtute praestanti, D. Ulrico Mordisin Doctori Iuris, Consiliario Inclyti Ducis Saxoniae Electoris, patrono suo colendo.

S. D. Clarissime vir et patrone carissime. De multis negotiis et loqui vobiscum et audire vestros sermones cupio, quae complecti literis non possum. Acta colloquii narrabit vir iudicio et fide praestans Doctor Georgius Cracovius. Mihi dicebat Mersburgensis Episcopus, videri sibi non prodesse has theatricas disputationes, praesertim cum aliqui ex suis nihil remittere vellent. Oportere pauciores familiarius praesentibus aliquot principibus conferre sententias de communi pace Ecclesiarum. Petamus a deo et gubernationem Ecclesiarum et defensionem.

Maxaemylianus ad Wirtebergensem scripsit, se valde optare, ne dissolveretur colloquium, qua ex re adparet Austriam in magna expectatione fuisse. Et tamen has spes existimo futuras fuisse inanes.

De synodo nostrorum, nullam prorsus indicendam esse existimo nisi prius principes inter sese decreverint quid statuendum sit.

Orphanum refiquit magister Gallus, eui nupta fuit comiunx doctoris Georgii Cracovii. Huic oro ut locum tribuatis in schola Portensi. Ea in re oro ut et Pastoris nostri, avi rationem habeatis, quem scitis non parva odia sustinere, quia non voluit discedere a sua Ecclesia. Bene et foeliciter valete. Lipsiae die 21 Decemb.

Philippus Melanthon.

579. No. 6484 b. (Vol. IX. p. 507.)

18. Mart. 1558.

Senatus Dresdensis per literas d. 28. Febr. 1558. datas a Melanchthone petierat, ut scholae suae rectorem eligeret. Ad illas literas Melanchthone respondet has epistels, cuius due apographis a Clar Seidemanno accepi, quovum unum Dr. O. Meltser ex sutographis tabularii illius Senatus (sigm: D I. Kirchen unud Schulen Dieher zum Alben unud Rewen Dresden 2c. Ao. 1516 biss 1582. fol. 24.) fecit, alveram Beidemannus ex hocce libro: Resanction und die Stadt Dresden. Local eschichtliche Stizze von heinrich Roritz Reubert, Bürgermeister. (Dresden u. Leipzig 1860. 8°.) p. 39 sq. Equidem h. l. prius apographon sequor.

Den Erbaren weisen und formemen heven Burgermeiftern und Radt der 186lichen Stadt Drofden, meinen gunftigen horrn.

Gottes gnab durch seinen Eingebornen Son Ihesum Christum vnsern beiland vnd warhasstigen helser zuzuor, Erbare sorneme weise gunstige herrn, Ich bitt Ewr. Erbarseit gant vleisig, sie wollen nicht gedenken, das ich zu Einiger practiken lust habe, ettwas zu Endern, das ein oberkeit beschlossen hatt, So acht Ich auch Zeigern diser Schrist, Magistrum Iohannem Henricum zur Schulregirung tuchtig, denn Ehr ist gottsorchtig, wolgelart und gutter sitten, Schreibet Latine Prosam und versus, und hatt ein verstentlich aussprechen, habe Ihn auch vor dier Zeit, dem Erbarn Kadt zu Lusaw zur schulregirung commendirt, und acht, der Ernwirdig herr Daniel Pastor Ewr kirchen werde ihm disen magistrum Iohannem Henricum auch wolgesallen lassen, der allmechtige Gott, der ihm gewisslich umb seines Sons wilsen durchs Euangelium Ein Ewige kirche samlet, wolle gnad zur Schul geben, und Ewr. Erbarkeit und die Ewrn gnediglich bewaren und disen landen friden und selige Regirung i) geben, Amen. dat. 18. Martij 1558,

Emr. Erbarteit

williger diener

Philippus Melanthon.

580. No. 6501b. (Vol. IX. p. 520.)

11. Apr. 1558.

¹⁾ Regirung] in Neuberti libro legitur: Rahrung

Hano epistolam, quae in codem takulario Dresdensi, foculo 8573. fol. 48. asservator, excuste Aprili scriptum esse, en éo intelligitus, queil Cracovius d. 1. Maii Witeberga abiens (conf. annot. praecedentis schedulae) ad coenam a Melanchthone invitatur, ut quaedam de socero suo mortuo ante abitum referat. Apographon Chai: Seidemanno debeo.

Clariss. viro D. Georgio Cracovio doctori Iuris, fratri suo carissimo.

S. D. Clariss vir et cariss frater, Filius dei dominus noster lhesus Christus Custos Ecclesiae suae protegat et gubernet te in itinere. Existimo ante reditum tuum oportere me scribere orationem de Reverende d. Pastore¹). de co sciscitari quaedam te necesse est. Ideo te oro, ut ad coenam nostram venias, ut mihi patriam narres et si qua praeteras potesis.

583.

intra tempus 18. Oct. 1558. — 1. Maii 1559.

Eidem.

Mano epistolam, quam Clar. Seidemannus ex autographo eiusdem tabularii Dresdensia, loculo 8573. ful. 39. bonigne milii desoripsit, intra tempua inde ab 18. Oct. 1558., uaque ad d. 1. Maii 1559. scriptam esse, elucet ex rectoratu Starenbergii in ea memorato, qui d. 18. Oct. 1558. incipiebat et d. 1. Maii 1559. finiebatur (conf. Album Academiae Viteberg. a Foerstemanno editum p. 351.).

Clarissimo viro eruditione et virtute praestanti d. Georgio Cracovio doctori Iuris, fratri suo carissimo.

S. D. Clariss, d. doctor et cariss, frater. Rector Academiae Baro a Starenberg petit argumenta. Oro ut aliqua ipsius personae congruentia scribas, quod tibi iam cum in his cogitationibus totius causae amplitudinem comprehenderim facile est. ego hodie dedi

¹⁾ Hace de vita Pastoris Witebergensis Bagenhagii Pemerani oratio a Melanohthous scripta d. 4 Aug. 1558, publice recitate est, (vide Corp. Ref. XII. p. 205.), Conf. cius ad Hier. Baumgartacrum epistola d. 10. Aug. 1558, data (vide Corp. Ref. LX. p. 580 ag.), in qua huins orationia recitates mentionem fecit.

argumenta Comiti Adalpho, in quibus est disputatio popularis, an hanniti uxor dotom amittet, com vir sit dominus, ut propositio vestra dicit. Historia est in lege penultima in π' soluto matrimonio de Graccho et Licinia uxore. Bene vale.

Philippus.

584. Np. 6883 . (Vol. IX. p. 985.) die brumae 1559

Eidem. DIGET The Addition of the Additional Control of the Control of the

The second of th

Hace epistola in epdem tabulario Dresdensi asservatur. Apographon Clay. Seidemanno debeo. Eam in rectoratu Cracovii esae acciptam, ex epitheto Magnifice elucet, ergo die brumae anni 1559.; Cracovius enim Academiae Witebergensis rector erat inde ab 18. Oct. 1559. usque ad 1. Man 1560., conf. supra p. 458.

(Inscriptio deest.)

S. D. Magnifice d. Doctor. Heri necesse fuit me dare literas iis qui Ordinationis testimonium acceperunt, in Poloniam et Hungariam ituris. Hodie scribo testimonium doctori Secerio ilmeo ad Statinansem Ecclasiam, viro optimo, ac multa in lesto hac nocte de te cogitavi. Hodie etiam literas accepimus quae norrant Synodum lenae futuram esse, confirmaturam condemnationes. Quid igitur nostri somniant mepi diallayaig? A ripa Meni etiam scribitur fore Conventus principum de foederibus centrariis pontificiorum et Luteranorum. Hace me remorantur in scribendo. Oro filium dei ut nos gubernet. Bene vale die Brumae.

philippus.

585. No. 5369 b. (Vol. VIII. p. 69.)

24. April. 1553,

Commodum absolveram hune tomum, cum Vir Nob. Dr. Schnorr a Carolsfeld, Bibliothecae regiae Dresdensis Secretarius, benigne mihi apographon epistolae ineditae misit, quam quondam Vir Clar. Fr. Ad. Ebert ex autographo Codicis MS. Guelferbytani (Extravag. fol. 54,) descripsit et suis Collectaneis (Ebertiana Vol. I. Mscr. Dresd. R 183.) inseruit. Hane igitur epistolam extremo loco ceteris adiungo.

Honestissimo viro prudentia et virtute praestanti Gotfrido Heshusen Senatori Wesaliensi amico suo.

S. D. Honestissime vir, utrumque praedixit vox divina, in hac mundi delira senecta et futuras esse maiores generis humani confusiones, quam fuerunt antea, et tamen certo filium dei dominum nostrum lesum Christum ecclesiam aeternam sibi etiam inter has imperiorum ruinas collecturum esse, et studiis alicubi hospitia praebiturum. Hac erecti consolatione studeamus fovere et ornare ecclesias: ac vos quidem grato et laeto pectore celebrate beneficium dei, quod filium Tilemannum eruditione et pietate ornavit et vocavit ad sanctissimum munus, ut ex literis senatus Goslariensis intelligetis, quarum exemplum filius mittet. ludicavi autem propter multas honestas causas prodesse ecclesiae, tribui filio vestro Tilemanno publicum testimonium, quod in scholis nominatur gradus doctoris. Nam eo gradu ostenditur coniunctio cum praeceptoribus, et saepe auctoritas augetur. Etsi autem aliqui curiosi homines de gradibus secus loquuntur, tamen certum est in ecclesia et fuisse et oportere esse publica testimonia. Spero igitur vos consilium nostrum probaturos esse et vos oro, ut paterna liberalitate adiuvetis. Hanc meam epistolam iudicabitis bono studio scriptam esse et oro filium dei, dominum nostrum Iesum Christum, ut nos omnes doceat et gubernet et faciat nos organa salutaria nostris animabus et ecclesiae. Bene et feliciter valete. Die Georgii Anno 1553.

Philippus Melanthon.

The York Commencer

Saffred to Some

p. 112 sq.

INDEX

horum Supplementorum

ad Vol. I-IX. Corporis Reformatorum.

I. Epistolae

A. quas Melanchthon ad alios scripsit.

De tribus harum classibus vide Prolegomena.

I. Class.

Epistolae, quas Melanchthon solus suoque nomine ad alios scripsit

alphabetico ordine eorum, ad quos scripsit, addito epistolarum tempore huiusque tomi numero et pagina.

Asteriscus epistolae in hoc Indice additus significat eam h. l. primum esse editam.

Agricolae, Georgio, 1558. no. 450. p. 439.; — 1559. 27. Febr. no. 453. p. 443. Agricolae, Johanni, sine anno no. 484. et 485. p. 475 sq.; — 1524. no 520. et 521. p. 502 sq.; — 1526. altera dimidia parte April. no. 522. p. 503 sq., exeunte Aprili vel ineunte Maio no. 523. p. 504., med. Jun. no. 524. p. 505., fere med. Nov. no. 525. p. 505 sq., fere eod. temp. no. 526. p. 506., exeunte anno no. 527. p. 507.; — 1527. m. Maio vel Junio no. 528. p. 508., 30. Aug. no. 529. p. 508 sq.; med. Oct.? no. 532. p. 511., m. Nov. no. 533. p. 512.; — 1529. 2. Jun. no. 536. p. 514 sq. Alberto, Duci Prussiae, 1557. 23. Jul. no. 430. p. 416.

Antonio Berbonio, Regi Navarrae, 1560. 1. April. no. 481. p. 470 sq.

Argentoratensibus scholarchis, 1550. 12. Aug. no. 345. p. 313 sq.; — 1553. 1. Sept. no. 374. p. 354.

Augustanis concionatoribus, 1535. 21. Jul. no. 129. p. 96.

Augustane Senatui, 1535. 18. Oct. no. 135. p. 100.; — 1537. 1. Maii no. 156.

Auguste, Principi Electori Saxoniae, 1549. 19. Nov. no. 562. p. 556 sq.*; —

```
1553. 22. Jul. no. 373. p. 352.; - 1554. 30. Mart. no. 380. p. 357 sq.,
    13. April. no. 381. p. 358 sq., 24. Oct. no. 386. p. 366-68.; — 1555.
    10. Jan. no. 570. p. 564-66. *; -1557. 6. Sept. no. 433. p. 421.; - 1558.
    3. Jan. no. 441. p. 428 sq., 9. Sept. no. 444. p. 432 sq., 18. Sept. no.
    445. p. 433 sq., 31. Oct. no. 446. p. 434 sq.
Balduine, Francisco, 1559. 1. Mart. no. 454. p. 444.
Baumgarinere, Hieronyme, 1588, B. Ang. no. 163. p. 146 sq.
Besolt, Hieronymo, 1551. die aequinoctii verni no. 350. p. 317.
Besscoviensi Sepanni, A. a. 19. Aug. 00, 466. p. 476 sq.*
Blaurere, Ambrosio, 1520. 26. Julii no. 8. p. 8 sq., eod. anno no. 9. p. 9 sq.,
    eod anuo? no. 10. p. 10.*; — 1521. 1. Jan. no. 12. p. 11 sq.*; —
    1522. 14. Sept. no. 24. p. 14 sq.; — 1532. 1. Jun. no. (111 et) 543b.
    p. (86. et) 522 sq. *
Blaurero, Thomae, 1524. nom. 28. p. 17 sq. *; - 1525. 2. Jan. no. 31. p. 20.,
    23. Jan. no. 82. p. 20 sq.; — 1526. m. Oct. no. 36. p. 25 sq., m. Oct. no. 73.
    р. 26.*, еод. анда по. 38. р. 26 яд. *; — 1529. 20. Лип. по. 56. р. 38 яд.;
    - 1531. m. Aug.? no. 108. p. 85. (fragm.); - 1537. 16. Nov. no. 157.
    p. 113 sq.*
Berbenie, Antonio, vide s. Antonio.
Besene, Johanni, 1552, 19, Oct. 40. 367, p. 381.
Brentie, Johanni, s. a. no. 487. p. 477-79. *; - 1555. 18. Jun. no. 571.
    p. 566 sq. — 1559. 9. Febr. np. 452. p. 442 sq.
Bremie, Nicolao, 1539. m. Febr.? no. 170. p. 123 sq.
Brunsvicensi Senatui, 1545. 29. Mart. no. 280. p. 218 sq.
Bucero, Mart., 1534. 16. Sept. no. 121. p. 91 sq. *; — 1535. 1. Aug. no. 130.
    p. 97.*; — 1546? no. 312—315. p. 272—74.; — 1547. 28. Febr. no. 318.
    p. 276 sq.
Bugenhagio, Johanni, 1552. 28. Aug. no. 567. p. 562.*; - 1553? 27. Aug.
    no. 569. p. 563 sq.*
Bullingero, Henr., 1536. 1. Jul. no. 143. p. 103.; — 1557. 21. Dec. no. 439.
    p. 427 sq. *
Celvine, Joh., s. s. no. 488, p. 479 sq.; - 1545, 17. April, no. 281, p. 219 sq.
     (lat.) *
```

Camerario, Joach., 1537. 20. Jan. no. 153. p. 111 sq.

Sepitesi, Wolfgango, 1589. 18. Mart. no. 173. p. 124 sq.*

Earalo, Duci Anhaltino, 1556. 3. Dec. no. 575. p. 569 sq.

Catharinae, Ducissae Saxoniae, viduae Henrici pii, matri Mauritii Electoris, 1550. 1. Jan. no. 563. p. 557 sq.*

Cello, Michaeli, 1551. 19, Jul. nq. 256, p. 320 sq.

Chemnitio, Martino, 1555. 21. Maii no. 391. p. 374, 8, Jul. nq. 393. p. 375 sq., fere med. Jul. no. 394. p. 376 sq., 19. Aug. no. 395. p. 377 sq.; — 1556.

24. Mart. no. 403. p. 385., 16. April. no. 404. p. 385 sq.; — 1557.

24. Maii no. 425. p. 410., 26. Jun. no. 429. p. 415 sq.

Cholero, Christophoro, 1525. 4. Oct. no. 133. p. 98 sq.

Christophoro, Duci Wivtembergensi 1559. 28. Nov. no. 465. p. 459 sq.

Clarae, Ducissae Brunsvicensi, 1560. 18. Mart. no. 479. p. 468.

Cuipia Andronica, Johanni, 1543. 14. Jun. no. 239. p. 172 sq.

p. 191 sq.*, 10. Jun. no. 260, p. 163 sq.*; — 1548, 27, Dec. no. 538. p. 284 sq.*; — 1549. 9. Febr. no. 633, p. 290.*

Cracevis, Georgio, seniori, Pastori Stetinensi, a. a, no. 489. p. 480 sq.*, s. a.
1. Dec. no. 490. p. 481 sq.*

Cracevie, Georgio, iumiori, Magistro, e. a. 1. Mart. no. 491. p. 482. *; — Professori Gryphiswaldensi 1548? 21, Oct. nq, 492, p. 482 sq. *; - 1549? 26, Febr. no. 493. p. 488 sq.*; -- Professori Witebergensi 1549? 26. Aug. no. 561. p. 555 sq.*, eod. anno? no. 494, p. 484 sq.*, — s. a. no. 495. p. 485.*, s. a. no. 496. p. 485 sq.*, s. a. 19. Aug. no. 497. p. 486.*, s. a. 31. Aug. no. 498. p. 486 sq.*, s, a. qo. 499. p. 487.*; — 1550. 25. Maji no. 564. p. 558 sq.*, — et Doctori Iuris s. a. no. 500, p. 487 sq.*, s. a. no. 501. p. 488.*, s. a. no. 592. p. 489.*, s. a. no. 503. p. 489.*, s. a. no. 504. p. 489 sq. *; — 1557. 17. Maii no. 576, p. 500 sq. *; — 1558, fere 21. vel 22. April. no. 581. p. 595*, 1558. exeunte Aprili uo. 582. p. 595 sq.*, intra tempus 1558. 48: Oct. — 1559. 1. Maii no. 588. p. 596 aq. --; 1559. 5. Jun. no. 460. p. 455 sq. *, 27. Nov. no. 464. p. 458 sq. *, fere ineunte Dec.? no. 466. p. 460 eq.*, 9. Dec. no. 467. p. 481.*, die brumae no. 584, p. 597.*, eod. anno? no. 466, p. 461 sq.*, uo. 469. p. 462.*, no. 470. p. 462.*, no. 471. p. 463.*, no. 472. p. 463 sq.*, no. 473. p. 464.*; — 1560. 11. Jan. no. 475. p. 465.*, m. Febr.? no. 477. p. 466 sq. *

Crellie, Jacobo, 1545. 17. Aug. no. 290. p. 227.
Cricie, Andreae, 1530. 28. Mart. no. 63. p. 50 sq.
Curioni, Coelio Secundo, 1550. 20. Aug. (fragm.) no. 346. p. 314.*; — 1551.

1. Maji no. 353. p. 319.

Dantisce, Johanni, 1533. 5. Sept. no. 541. p. 523 aq.
Didyme, Gabrieli, 1538. 6. April. no. 162. p. 115 sq.
Dresdensi Senatui 1558. 18. Mart. no. 579. p. 592 sq. 11. April. no. 580. p. 593—95.
Dryandre, Francisco, 1551. 24. April. no. 352. p. 318 sq.*; — 1553. 9. Jan. no. 370. p. 348 sq.*; — 1556. 5. Oct. no. 416. p. 400 sq.

Egnatie, Joan. Baptistae, 1549. 12. Ang. no. 336. p. 291 sq. Elisabethae, Hans Bromii viduae, 1539? 20. Jan. no. 549. p. 528 sq. Elisabethae a faschwits vide Zaschwitz.

Fabricle, Thandoro, Superintendenti Servestano (3) 1554. 20. Mart. no. 279. p. 356 sq.

Francicis concionatoribus, 1549. m. Jan. no. 332. p. 289 sq.

Franceferdens! (ad Moenum) Senatui 1855. 22, Maii no. 392. p. 874 sq.; — 1557. 13. Jun. no. 427. p. 411 sq.; — 1559. 6. April. no. 456. p. 451 sq., 9. Maii no. 458. p. 453 sq.

Frechtie, Mart., (fragm.) 1546. m. Febr. vol Mart. no. 301. p. 230.* Fribergensi Senatui 1538. 11. Aug. no. 548. p. 527 eq. Friderice Sapienti, Principi Electori Saxon., 1520? no. 11. p. 10 sq. Georgie, pastori ecclesiae in urbe Aretea, s. a. 22. Febr. no. 506. p. 491. Geblere, Justino, 1541. 7. Dec. no. 224. p. 155. Geltwurmis, Casparo, (fragm.) 1552. 3. Febr. no. 364. p. 328 sq. Gerlicensi Senatui, 1530. 21. Oct. no. 100. p. 80 sq. Gudene, Johanni, 1556. die brumae no. 419. p. 403 sq.

Hamburgensi Senatui, 1540. 19. Maii no. 199. p. 149.

Harsdörffere, Wolffgange, vide s. Schürstabio.

Hedleni, Casp., et Joh. Marbachio, 1543. 12. Aug. no. 242. p. 177 sq.

Henningto a Holstein 1539. 17. Jul. no. 180. p. 130.

Henrice, Duci Megapolitano, 1547. 1. Febr. no. 317. pi 275 sq.; — 1551. die aequinoctii verni no. 349. p. 316 sq.

Herestachie, Conrado, 1538. no. 151. p. 108 sq.

Hervordienstbus monachis, 1533. 4. Jul. no. 118. p. 89.

Hersbergensi Senatui 1544. 4. Aug. no. 265. p. 202.*

Heshusen, Godofredo, 1553. 24. April. no. 585. p. 597 sq.*

Hokelbusch, Johanni, 1556. 16. Mart. no. 402. p. 384.

Jeachime, Marchioni Brandenburg, 1532. circit. 3. Aug. no. 113. p. 86 sq. Jeanni Constanti, Duci Sax. Electori, 1535. 31. Jan. no. 122. p. 92 sq. Jeannis Constantis consiliariis, 1527. 9. Oct. no. 44, p. 30 sq. * Jeanni, Marchioni Brandenburgico, 1549. 24. Jan. no. 331. p. 288 sq. Jeanni Alberto, Duci Megalohurgensi, 1556. 18. Jun. no. 408. p. 392-94. Jean, Jústo, 1540. 17. Dec. no. 550. p. 529 sq. * Julie, Christophoro, 1557. 1. Jan. no. 422. p. 406 sq. Junie, Melchiori, s. 2a. 27. Aug. no. 507. p. 491.

Kargie, Georgio, s. a. 16. Maii no. 508, p. 491 sq., s. a. no. 509, et 510.
p. 492 sq.; — 1539. 24. Jun. no. 176, p. 125 sq.
Kindt, Melchiori, s. a. no. 511, p. 493 sq.*, s. a. no. 512, p. 494.*

Leupelde, Simoni, 1542. 11. Oct. no. 228. p. 161 sq. Luthere, Martino, 1530. 30. Jun. no. 77. p. 61 sq.

Marbachio, Johanni, vide Hedioni. Marcello, Johanni, s. a. 1. Sept. no. 513. p. 494 sq., s. a. no. 514. p. 495. Marchiacis ecclesiis, 1549. no. 339. p. 300-304. Martyri, Petro, 1554. 29. Maii no. 382. p. 359 sq.* Mathesie, Johanni, 1543. no. 253. p. 190. Mauritle, Principi Electori Sax., 1548. 8. Sept. no. 325. p. 281 sq. Maximiliane Aemiliane, Regi Boiemiae, 1556. 4. Jul. no. 410. p. 394 sq. Menie, Justo, 1580. 19. Jun. no. 73. p. 60 sq. *; — 1541. 1. Mart. ne. 208. p. 150 sq. Merseburgensi viduae, 1535. 4. Jul. no. 127. p. 94 sq. Micyllo, Jacobo (de Comitiis Augustanis), 1530. exeunte Sept.? no. 541. p. 518-20.* B 44 1 22 Meibane, Ambrosio, 1546. 25. Jul. no. 307. p. 266.* Mollero, Joachimo, 1548. no. 829. p. 285 sq. Mordelsen, Ulrico, 1557. 21. Dec. no. 578. p. 591 sq. *-Muellero, Gasparo, 1529. m. Julio no. 538. p. 516 sq.

```
L. amico, s. a. no. 515. p. 495 sq., no. 516. p. 497 sq., no. 517. p. 499 sq.,
   no. 518. p. 500.; — 1546. 29. Jul. no. 308. p. 266.; — 1558. 1. Jan.
   no. 440. p. 428.
I. Comiti, 1556. 24. Aug. no. 411. p. 395 sq. *
i. Comitissae Westerburgi et Leiningae, 1555. 19. Febr. no. 389. p. 372.*
icestadiensi Senatui, 1528. 27. Dec. no. 535. p. 513 sq.; — 1531. 13. Febr.
   no. 542, p. 520 sq.
lerdhusane Senatui, 1548. 22. Febr. no. 321. p. 278 sq.; - 1551. 2. Jun
   no. 355. p. 320.; — 1552. 2. Jun. no. 365. p. 329.
Nydbruck, Gasparo, 1556. 25. Jan. no. 400. p. 382 sq., 14. Jun. no. 407,
   p. 392.
lecelampadie, Johanni, 1524? 20. Jun. no. 27. p. 16 sq.*; 1524. no. 29.
   p. 18 sq.*, no. 30. p. 19.*
siandre, Andreae, 1537. m. Aug. no. 546. p. 525-27.*
'etrele, Johanni, 1546. 1. Jul. no. 557. p. 540 sq.
'eucere, Gasparo, 1556. 30. Jun. no. 409. p. 394.
hilippe, Landgravio Hassiae, 1540. 5. Mart. no. 191. p. 141 sq.
hilippe, Comiti a Solms, 1543. 29. Aug. no. 245. p. 184 sq.
isterie, Johanni, 1552. 6. Jan. no. 362. p. 326 sq.
laceteme, Johanni, 1553. no. 377. p. 355.
Plaunits, Georgio, 1556. 19. Maii no. 405. p. 386 sq.
entane, Gregorio, 1527. 10. Sept. no. 41. p. 28.*
atisbenensi Senatui, 1544. 9. Sept. no. 267, p. 205.; — 1548. 16. Dec. no. 327.
  p. 284.; — 1549. 18. Febr. no. 335. p. 291.; — 1551. 4. Dec. no. 360.
   р. 325.
elfsteck, Frederico, 1542. no. 281. p. 162 sq.
ittesel, Johanni, 1533. no. 119. p. 89.
eelicere, 1530. no. 104. p. 83.
estechiensi Senatui, 1550, 24. Febr. no. 341, p. 307.; - 1551. 14. April.
   no. 351. p. 318.; - 1560. 5. Mart. no. 478. p. 467 sq.
et, Johanni, 1527. 15. Oct. no. 530. p. 509 sq.
uelie, Johanni, 1534. 8. Jul. no. 545. p. 524 sq. *
umlangie, Eberhardo, 1543. 25. Febr. no. 237. p. 171 sq.*
abine, Georgio, 1546. 30. Oct. no. 310. p. 267.; - 1547. 20. Jan. no. 316.
  p. 275. (fragm.)
arcerie, Erasmo, 1543. ult. Jun. no. 551. p. 530.
challingo, Martino, 1535. 27. Nov. no. 136. p. 101.
hellingie, Martino, Martini filio, 1556. 18. Oct. no. 417. p. 401.
thuepfie, Erhardo (fragm.), 1548. ante d. 20. Jun. no. 323. p. 279 sq.*
hurstable, Leoni, et Wolffgango Harsdöffere, 1551. 28. Oct. no. 359. p. 324 sq.
Schwerin, Ulrico, 1559. 6. Maii no. 457. p. 452 sq.
malatine, Georgio, 1543. 25. Aug. no. 243. p. 178-180.
urmie, Jacobo, 1529. m. Maio no. 55. p. 37 sq.
```

urmle, Johanni, 1556. 13. Dec. no. 421. p. 405 sq.

ĺ

Tameviensi Cemiti, 1541. 9. Jun. no. 217. p. 168.

Theodere, Vite, 1543. 6. Sept. no. 247. p. 167 sq.; — 1544. 9. Jul. no. 262. p. 200.; — 1546. 12. Oct. no. 309. p. 267.

Theorem (?), Philippo Derare, (fragm.) 1558. 13. Nov. no. 447. p. 435.

Tuchere, Leonhardo, 1555. 29. Nov. no. 398. p. 380 sq.*

Turbidini, Johanni, 1544. 18. Jan. no. 254. p. 190 sq.

Vadiane, Joachimo, 1536. 6. Oct. no. 146. p. 106 sq.; — 1545. 12. Jan. no. 278. p. 213.
Vigilie, Stephano, 1529. 20. Jun. no. 57. p. 39.

Webers, Johanni, 1530. no. 103. p. 82.; — 1531. circa m. Junium no. 106. p. 83 sq.

Wilande, Ulrico, 1529. 20. Jun. no, 58. p. 40 sq.

- a Zaschwits, Anselmo, 1559. 19. Jun. no. 461. p. 456.
- a Zaschwits, Balthasaro, 1556. 12. Dec. no. 420. p. 404 sq.; 1557. 20. April. no. 424. p. 408 sq.
- a Zaschwits, Elisabethae, Balthasari a Zaschwitz nxori, 1558. 19. Dec. no. 449. p. 438 sq.; 1560. 2. Febr. no. 476. p. 466. Zellensky (Zielinsky), Matthiae, 1543. 12. April. no. 238. p. 172.*

II. Class.

Epistolae, quas Melanchthon ex Electoris mandato eiusque nomine ad Carolum V. Imperatorem aut Henricum VIII. Regem Angliae scripsit.

Jeannis Constantia Electoris et Ducis Saron, responsio exhibita Comitibus a Nassau et Nevenar (s. Nuenar), missis Caesaris, ad mandata Caesareas Maiestatis Augustae, 1530. 31. Maii na. 68. p. 52-59. Eiusdem responsio ad postulata Caroli V. Imperatoris Augustae 1539. 18, Julno. 82. p. 63-72.

Jeannes Fridericus Dux Saxon. Elector et Philippus Landgravius Hassiae ad Henricum VIII. Regem Angliae 1538. 1. Sept. no 165. p. 119-122.

Contract to the second

III. Class.

Epistolae, quas Melanchthon coniunctim cum Luthero aliisque

vel ipse scripsit vel tantum subscripsit.

Plurimae earum non ipsae exhibentur, sed lectores ad de Wettii,

delegantur.

Melanchihen et Lutherus ad Joannam Ducom Sanon, Elastorem 1532, 26; Maii no. 110. p. 86.

lidem ad Joannem Fridericutt Duoena Sun. Electorem 1535. 2. Mart. no. 125. p. 94.

Iidem et Bugenhagius ad eundem 1542, ineunte Jun. no. 227. p. 161.,
exeunte anno no. 230. p. 162.; — 1543. 20. Dec. no. 251. p. 189.;
— 1545. 12. Dec. no. 294. p. 229.

Iidem tres ad Senatum et Sacerdotes urbis Cibinei Transsylvaniae 1545. ineunte anno no. 275. p. 210.

Iidem tres ad Senatum Brunsvicensom 1545. 25. Sept. no. 292. p. 227 sq.*
lidem tres et Cruciger de Anabaptistis ad Philippum Landgravium Hassiae
1536. ineunte Des. (potius 5. Jun.) no. 147. p. 107 sq.

lidem quatuor ad Joannem Fridericum Ducem Sax. Electorem 1544. 30. Oct. no. 271. p. 206.

lidem quatuor et Schurssus ad eundem 1544, 19. Sept. no. 208. p. 206.

Melanchthen, Lutherus et Just. Jonas ad Joannem Ducem Sax. Electorem 1530. 8. Nov. no. 101. p. 81.; — 1531. m. Aug. no. 109. p. 85.

lidem tres ad Joannem Fridericum Ducem Sax. Electorem 1537. 19. Dec. no. 158. p. 114.

lidem tres et Bugenhagius ad enndem 1536. 4, April. no. 139. p. 102.

Melanchthon, Lutherus et Cruciger ad aundem 1542. 28. Ost. no. 229. p. 162.

lidem tres, Rugenhagius et Maler ad Philippum Ducem Pomeraniae, 1545. 2. Jul. no. 287. p. 225.

Melanchthon, Lutherus, Bugenhagius et Majer ad Concionatorem, et Senatum Zwickaviae 1545, 6. Sept. no. 291, p. 227.

Melanchthen, Lutherus, Bugenhagius, Cruciger et Camerarius ad Philippum Landgravium Hassiae, 1544. 13. Dec. no. 274. p. 208 sq.

Melanchthan, Lutherus alitique Theologi ad eundam 1539. 10. Dac. no. 139.

Melanchthen et Bugenhagius ad Gatharinam, Ducissam Sazoniae 1551. 12. April. no. 565. p. 559 sq. *

Helanchthen, Camerarius. et Meurer ad Augustum Principam Electerem 1555. 10. Jan. 20.5 70., p. 564: sq. *

Melanehthen. et Higronymus Schung ad Consillarios Electoris Sax. 1527. 10. Sept. no. 43. p. 30. *

B. Epistolae, quas alii ad Melanchthonem scripserunt.

De duabus harum classibus vide Prolegomena.

I. Class.

Epistolae, quas alii ad solum Melanchthonem scripserunt alphabetico ordine scribentium,

addito epistolarum tempore huiusque tomi numero et pagina.

Asteriscus additus in his quoque epistolis indicat, eas hucusque non fuisse editas.

Agricela, Johannes, 1529. 14. Jun. no. 537. p. 515 sq.; — 1531. 21. Sept. uo. 543. p. 521 sq.

Albertus, Dux Prussiae, 1544. 2. Mart. no. 256. p. 191., 8. Maii no. 257. p. 191., 14. Jul. no. 263. p. 201.

Blaurer, Ambrosius, 1522. 6. Aug. no. 23. p. 18 sq.

Blaurer, Thomas, 1556. 1. Oct. no. 415. p. 399 sq.*

Brenilus, Johannes, 1546. 27. Jan. no. 555. p. 537—39.; — 1551. 15. Oct. no. 566. p. 560.; — 1555. 29. Sept. no. 572. p. 567—69., 15. Oct. no. 573. p. 569—72.; — 1558. 1. Febr. no. 442. p. 429 sq.; — 1559. 19. Oct. no. 462. p. 456 sq., eod. anno no. 474. p. 464 sq.

Bucerus, Martinus, 1534. 27. Aug. no. 120. p. 90 sq.*; — 1535. 31. Jan. no. 123. p. 93 sq.*; — 1543. 25. Aug. no. 244. p. 180—84.*

Bullingerus, Henricus, 1536. m. Jun.? no. 143. p. 103.; — 1537. no. 160. p. 114 sq.*; — 1538. 31. Aug. no. 164. p. 117—19.*; — 1543. exeunte Aug. no. 246. p. 185—87.*; — 1544. 22. Jun. no. 261. p. 194—99.*, 3. Dec. no. 273. p. 207 sq.*; — 1546. 1. April. no. 302. p. 230—34.; — 1555. 22. Aug. no. 396. p. 378 sq.*; — 1556. 13. Mart. no. 401. p. 383 sq.*, 1. Nov. no. 418. p. 401—3.*; — 1557. 27. Oct. no. 435. p. 422—25.*; — 1558. 7. Mart. no. 443. p. 430—32.*; — 1559. 30. Mart. no. 455. p. 444—51.*

Calvinus, Johannes, 1543. ante 16. Febr. no. 235. p. 165—69., 16. Febr. no. 236. p. 169—71.; — 1545. 21. Jan. no. 279. p. 214—18., 28. Jun. no. 284. p. 221—23.; — 1550 (vel 1551). 18. Jun. no. 344. p. 310—13.; — 1551. 28. Maii no. 354. p. 319 sq.*; — 1552. 28. Nov. no. 368. p. 381—35.; — 1554. 27. Aug. no. 385. p. 364 sq.; — 1555. 5. Mart. no. 390. p. 372—74., 23. Aug. no. 397. p. 379 sq.; — 1556. 17: Sept. no. 413. p. 396—98.; — 1557. 3. Aug. no. 431. p. 417—19., 8. Sept. no. 434. p. 421.; — 1558. 19. Nov. no. 448. p. 435—38.*

Tatianus III., Rex Daniae, 1553. 30. Nov. no. 376. p. 354 sq.; — 1557. 18. Jun. no. 428. p. 413 sq.

Tistepherus, Dux Wirtembergiae, 1557. 1. Dec. no. 437. p. 426 sq., 20. Dec. no. 438. p. 427.; — 1559. 3. Nov. no. 463. p. 457 sq.

Triaus, Conradus, 1545. 17. Oct. no. 554. p. 536 sq.

Tvinus, Antonius, 1549. 25. Sept. no. 337. p. 292—99.

Tamer, Thomas, Archiepiscopus Cantuariensis, 1549. 10. Febr. no. 334. p. 291.; — 1553. 7. Jun. no. 372. p. 351 sq.

yander, Franciscus, 1548. 10. Aug. no. 324. p. 280 sq.

erus, Panlus, 1549. 19. Nov. no. 338. p. 299 sq.

Netus Illyricus, Matthias, 1548 fere 21. Oct. no. 559. p. 546—48.; — 1549.
8. Jun. no. 560. p. 548—55.; — 1556. 1. Sept. no. (412. et) 573 b. p. (396. et) 572—78.*, 16. Sept. no. 574. p. 578—89.*

Leus, Sigismundus, 1546. 25. Dec. no. 311. p. 268—72. lese, Tidemannus, Episcopus Culmiensis, 1538. no. 167. p. 123. rynaeus, Simon, 1527. 8. Sept. no. 40. p. 28.

ardenbergus, Albertus, 1550. 10. Maii no. 342. p. 307—9.*; — 1551. 26. Jul. no. 357. p. 321 sq.*
ledie, Casp., 1550. 9. Febr. no. 340. p. 304—7.*
legemon (s. Herseg), Peter, 1550. no. 347. p. 314 sq.
lessus, Helius Eobanus, 1539. 2. Jul. no. 179. p. 129 sq.
lessus, Franc., 1557. 21. Jan. no. 423. p. 407 sq.

pnas, Justus, 1543.
4. Jan. no. 234.
p. 164 sq.; — 1552.
30. Jan. no. 363.
p. 327 sq.; — 1553.
2. April. no. 371.
p. 349-51.; — 1555.
1. Jan. no. 388.
p. 369-71.

anguetas, Hubertus, 1560. 26. Mart. no. 480. p. 469, 8. April. no. 483. p. 473-75.

Lasce, Johannes, 1556. 18. Sept. no. 414. p. 398 sq.* incus, Wenceslaus, 1539. 24. Jun. no. 178. p. 127 sq.*

ntherus, Martinus (has Lutheri epistolas non ipsas attuli, sed lectores ad de Wettii earum collectionem a Seidemanno continuatam et Burkhardti delegavi, iis exceptis, quae in illis desunt), 1518. 11. Oct. no. 1. p. 1., — 18. Nov. no. 3. p. 2.; — 1521. 12. Maii no. 13. p. 12., m. Maio no. 14. p. 12., 26. Maii no. 15. p. 12., — 13. Jul. no. 16. p. 12., — 1. Aug. no. 17. p. 12., fere 6. Aug. no. 18. p. 12., — 9. Sept. no. 19. p. 13., — fere m. Nov. no. 20. p. 13.; — 1522. 13. Jan. uo. 21. p. 13., — 29. Jul. no. 22. p. 13.; — 1527. 2. Aug. no. 39. p. 27., — 27. Oct. no. 45. p. 31.; — 1527. fine vel 1528. init. no. 46. p. 31.; — 1528. exeunte Mart. vel ineunte Aprili no. 48. p. 34.; — 30. Nov. no. 52. p. 34.; — 1530. 22. April. no. 64. p. 51., 29. April. no. 65. p. 51., — 12. Maii no. 66. p. 51., 15. Maii no. 67. p. 52., — 2. Jun. no. 69. p. 59., 5. Jun. no. 70. p. 59., 7. Jun. no. 71. p. 60., 27. Jun. no. 74. p. 61., 29. Jun. no. 75. p. 61., 30. Jun. no. 76. p. 61., — 3. Jul. no. 78. p. 62., 5. Jul.

no. 79. p. 62., 9. Jul. no. 589. p. 527 sq. *, 18. Jul. no. 80. p. 68., 19. Jul. no. 83. p. 72., 20. Jul. no. 84. p. 72., 21. Jul. no. 45. p. 73., 31. Jul. no. 86. p. 73., - 1. aut 2. Aug. no. 97. p. 73., 3. Aug. no. 88. p. 73., 3. aut 4. Aug. no. 89. p. 73., 15. Aug. no. 90: p. 78., 20: Aug. no. 91. p. 73., 24: Aug. no. 93. p. 74., 26. Aug. no. 94. p. 74., 28. Aug. no. 95. p. 74., exemite Aug. ? no. 540. p. 518., - 13. Sept. no. 97. p. 80., 15. Sept. no. 98. p. 86., 201 Sept. no. 99. p. 80.; — 1535. 29. Aug. no. 132: p. 98:, - m. Dec. nd. 187: p. 104: ; - 1587: 27: Febri nd; 164. p. 112.; — 1539. 2. Febr. no. 169. p. 139., - 2. Mart. no. 171. p. 124., 14. Mart. no. 172. p. 124.; 26. Mart. no. 174. p. 125.; — 1540. 5. Mart. no. 192. p. 142., — 8. April. no. 198. p. 149., — 18. Jun. no. 201. p. 149., - exeunte Oct. no. 204. p. 150., - 21. Nov. no. 205. p. 150., 24. Nov. no. 206. p. 150., — 7. Dec. no. 207. p. 150.; — 1541. 16. Martno. 209. p. 151., - ante 4. April. no. 210. p. 151., 4. April. no. 211. p. 151., 12. April. no. 212. p. 151., 18. April. no. 213. p. 152., 20. April. no. 214. p. 152., 22. April. no. 215. p. 152., 29. April: no. 210. p. 152., - 17. Jun. no. 218. p. 153., 22. Jun. no. 219. p. 153., 25. Jun. no. 220. p. 153., 29. Jun. no. 221. p. 153.; — 1546. 1. Febr. no. 298. p. 230. 6. Febr. no. 299. p. 230., 14. Febr. no. 300. p. 230.

de Magnis, Carolus, 1546. 7. April. no. 304. p. 235—39.*

Martyr, Petrus, 1554. 26. Jun. no. 383. p. 360.

Maximilianus, Rex Bohemiae, 1559. 14. Maii uo. 459. p. 454 sq.

Munserus, Thomas, 1525. 29. Mart. no. 83. p. 21—23.

Mycenius, Fridericus, 1544. 9. Jun. no. 259. p. 192 sq.*; — 1550. 14. Jun. no. 343. p. 309 sq.*

N. 1546. m. Jan. no. 556. p. 539 sq.*; — 1557. 25. Maii no. 577. p. 591.*

Cocolampadius, Johannes, 1526. 21. Maii no. 35. p. 24 sq.; — 1529. 31. Mart. no. 54. p. 35—37., m. Junio no. 59. p. 41—48.

Cldenburgensis anonymus, 1548? no. 330. p. 286—88.

Osiander ad Melanchthonem (et huius respensio), 1535. m. Aprili aut Mais no. 126. p. 94.

Philippus Magnauimus, Landgravius Hassiae, 1535. 15. Febr. no. 124. p. 94.

Rei, Johannes, 1527. 16. Out. no. 531. p. 510i a Rumlang, Eserardus, 1544. 28. Aug. no. 266. p. 262-5i *

Sahinus, Georg, 1545. 30. Jun. no. 286. p. 223 sq.; — 1551. 10. Mart. no. 348. p. 315 sq., 18. Dec. no. 361. p. 326.; — 1552. 27. Jun. no. 366. p. 329 sq.

Schenlius, Christophorus, 1518. 23. Oct. no. 2. p. 1 sq., 22. Dec. no. 4. p. 2 sq.; — 1519. 10. April. no. 5. p. 3., 11. Maii no. 6. p. 3.—6.; — 1520. 1. April. no. 7. p. 6.—8.

Schlaggenwaldlae, urbis Bohemiae, Senatus 1554. 29. Jan. np. 378. p. 355 sq. Stephanus, Henricus, 1560. 1. April. no. 482. p. 471—73. Sturmlus, Jacobus, 1538. 28. Jul. no. 547. p. 527.*

Theiderus, Vitus; 1546. 17. Jul. no. 306. p. 265 sq. Treds, Sigismundus, 1351. 10. Oct. no. 358. p. 322-24;*

Velsius, Justus, 1546. 5. April. no. 303. p. 234 sq. *

Welphius, Johannes, 1557. 4. Nov. no. 436. p. 425 sq.*

Zanchius, Hieronymus, 1557. 4. Sept. no. 432, p. 419-21.

II. Class.

Epistolae, quas alii ad Melanchthonem et Lutherum aliosque viros coniunctim scripserunt,

alphabetico ordine scribentium.

Plurimae harum epistolarum non ipsae afferuntur, sed lectores delegantur ad de Wettii, Seidemanni et Burkhardti collectiones epistolarum Lutheri.

- Agricola, Johannes, ad Lutherum et Melanchthonem 1528. 23. Oct. no. 534.
  p. 512 sq.
- Albertus, Dux Prussiae, ad Lutherum et Melanchthonem, 1540. 13. Aug. no. 202. p. 150.
  - idem ad Melanchthonem et Camerarium 1545. 30. Jun. no. 285. p. 223.
- Baraimus, Dux Pomeraniae, ad Lutherum, Bugenhagium, Crucigerum, Maiorem et Melanchthonem 1545. med, Jul.? no. 288. p. 225.
- Bugenhagius ad Lutherum et Melanchthonem 1545 incunte anno? no. 276. p. 210—13.
- Christianus III., Rex Daniae, ad Lutherum et Melanchthonem 1544. 29. Jan. no. 255. p. 191.
  - Idem ad Bugenhagium, Lutherum et Melanchthonem 1545. 5. (6.) Jau. no. (277 et) 552b. p. (213. et) 531 sq.
- Coburgensis Senatus ad Lutherum et Melanchthonem 1529. 12. Nov. no. 62. p. 49 sq.
- Erfordiemis Senatus ad Lutherum et Melanchthonem 1525. 10. Maii no. 34. p. 23 sq.
- Jeannes Constans, Dux Sax. Elector, ad Lutherum et Melanchthonem 1528.
  17. Jul. no. 50. p. 34.
  - Idem ad utrumque et centurionem Wittenbergensem 1528. 9. Jun. no. 49. p. 34.
  - Idem ad utrumque, Schurfium et Pauli 1528. 25. Jul. no. 51. p. 34.
  - Idem ad utrumque et Just. Jonam 1530, 14. Nov. no. 102. p. 81.
  - Idem ad utrumque et Bugenhagiam 1532, 28 Jnn. no. 112 p. 86.
  - Idem ad utrumque, Jonam et Pauli 1532. inequte Aug. no. 114. p. 87.

- Joannes Fridericus, Dux Sax. Elector, ad Lutherum et Melanchthonem 1536. 25. Maii no. 142. p. 103.; — 1539. 13. Nov. no. 185. p. 134.; — 1545. 14. Dec. no. 295. p. 229.
  - Idem ad utrumque et Bugenhagium 1536. 31. Dec. no. 149. p. 108.; -1543. 2. Dec. no. 250. p. 189., 30. Dec. no. 252. p. 189.
  - ldem ad utrumque et Jonam 1537. 22. Dec. no. 159. p. 114.
  - Idem ad utrumque, Jonam et Bugenhagium 1536. 25. Mart. no. 138. p. 102., 6. April. no. 140. p. 102.; — 1539. 12. Oct. no. 182. 11 11
  - Idem ad utrumque, Bugenhagium et Crucigerum 1541. exeunte Oct. no. 223 p. 154. Idem ad atrumque, Jonam et Crucigerum 1539. 22. Jun. no. 175. p. 125.

  - Idem ad utrumque, Jonam, Bugenhagrum et Crucigerum 1535. fere medio Julio no. 128. p. 96.
  - Idem ad Lutherum et ceteros Theologos Witeberg. 1536. 11. Dec. uo. 148 p. 108.; — 1538. 6. Jan. no. 161. p. 115.; — 1544. 3. Dec. no. 272. , , , , ,
  - Idem ad Lutherum ceterosque Theologos et Iurisconsultos Witeberg. 1537. 14. April. no. 155. p. 112.
- Jeannis Friderici Electoris Consiliarii ad Lutherum, Melanchthonem, Jonam et Bugenhagium 1540. 21. Maii no. 200. p. 149.
  - Iidem ad Lutherum ceterosque Theologos et Iurisconsultos Witeberg, 1536, 24. Jul. no. 144. p. 103.
- Lutherus, Mart., ad Melanchthonem, Jonam, Spalatinum et Agricolam 1530. 15. Jul. no. 81. p. 63.
  - Idem ad Melanchthonem, Jonam et Bugenhagium 1540. 26: Febr. no. 189. the first of the Australia States p. 138.
- Idem ad eosdem tres et Crucigerum 1540. m. Mart, aut Aprili no. 197.
- Myconius, Os., ad Melanchthonem et Bucerum Bonnae agentes 1543. 25. Jun. no. 240. p. 173-75.*
- Palearius, Aonius, ad Lutherum, Melanchthonem, Bucerum, Calvinum 1542. 1. Jun. no. 226, p. 155-61.
- Philippus Magnanimus, Landgravius Hassiae, ad Lutherum et Melanchthonem, 1529. ineunte Julio no. 60, p. 48 sq.; - 1540. 1. Sept. no. 203. p. 150.; — 1542. 8. April. no. 225. p. 155.
  - Idem ad utrumque et Bugenhagium 1545, 21. Nov. no. 293, p. 229.
  - Idem ad eosdem tres, et Jonam ceterosque Theologos Witeberg. 1536. 24. Maii no. 141. p. 102 sq.
- Spalatinus, Georg., ad Lutherum et Melanchthonem 1528. m. Jan. no. 47. And the second of the second o
- Visitatores circuli Franconiae Coburgi versantes ad Lutherum et Melanchthonem 1529. 19. Febr. no. 53. p. 35.

C. Epistolae aliquot ab aliis non ad Melanchthonem sed ad alios scriptae,

(cuiusmodi multae etiam in Corpore Reformatorum continentur)
alphabetico ordine scribentium.

- Cruciger, Casp., ad Fridericum Myconium, Ecclesiae Gothanae pastorem. 1540.

  10. Mart. no. 195. p. 147 sq.*, 16. Mart. no. 196. p. 148 sq.*
- Frechius, Mart., ad Bullingerum 1544. 29. Oct. (fragm.) no. 270. p. 206.* Idem ad Joach. Vadianum 1545. m. Junio (fragm.) no. 282. p. 220.*, eod. tempore (fragm.) no. 283. p. 220 sq.*
- Joannes Fridericus Dux Sax. Elector ad Lutherum 1540. 23. Jan. no. 188. p. 136-38.
- Lincus, Wenceslaus, ad Lutherum 1539. 24. Jun. no. 177. p. 126 sq. * Lutherus, Mart., ad Joh. Agricolam cum Melanchthonis postscripto 1529. 12. Oct. no. 61. p. 49.
  - Idem ad Augustanum Senatum 1535. 3. Aug. no. 131. p. 97 sq., 5. Oct. no. 134. p. 99 sq.
- Mauritius Princeps Elector ad Carolum V. Imperatorem 1548. 31. Oct. no. 326. p. 282 sq.
- Norimbergenslum Theologorum responsio ad Theologos Wittembergenses 1540. 29. Febr. no. 190. p. 138-41.
- Oslander, Audr., ad Georg. Spalatinum 1539. 24. Oct. no. 183. p. 131-33.*
  Idem ad Joh. Langum 1541. 29. Jun. no. 222. p. 153 sq.*
- Schurff, Hieronymus, ad Gregorium Pontanum 1527. 10. Sept. no. 42. p. 29.*
- Taschlus, Petrus, ad Georg. Schnabel 1538. no. 166. p. 122. Theodorus, Vitus, ad Lutherum 1543. 16. Nov. no. 249. p. 189.

II. Iudicia et Consilia

A. a solo Melanchthone data.

De missa et de utraque specie. 1522. no. 25. p. 15 sq.*
De statuis. 1522. no. 26. p. 16.*
De concionibus ab Imperatore interdictis. 1530. 17. Jun. no. 72. p. 60.

- De falsa accusatione, Nestorii doctrinam ab Evangelicis esse acceptam 1530 20. vel 21. Aug. no. 92. p. 74.
- De lure Principam et praedicatorum evangelicorum suam doctrinam amplectendi et abusus abolendi. 1530. 7. Sept. no. 96. p. 74-80.
- De Campano iudicium ad Bugenhagium Lubecae versantem missum. 1531. m. Jul. vel Aug.? no. 107. p. 84 sq.
- De Concilio. 1536. m. Augusto exeunte no. 145. p. 103-106.*
- De bigamia Philippi Landgravii Hassiae iudicium ad Eberhardum a Thann,
  Consiliarium Electoris missum. 1539. 10. Dec. no. 187. p. 135 sq.
- De eo, quod parochus quidam reliquum in poculo post communionem ebiberat ipse. 1542.? no. 232. p. 163 sq.
- De casu matrimoniali iudicium ad Spalatinum missum s. a. no. 519, p. 501.*

  De eiusmodi casu ad eundem, 1543. m. Dec.? no. 55?. p. 531.
- Recusatio Synodi Fridentinae. 1546. fere m. Aprili no. 305. p. 239-65.
- De schola instituenda. 1547. 10. Jul. no. 558. p. 541-44.
- De colloquio. 1556. fere 4.-7. Jun. no. 406. p. 387-92.
- De actione Trevirensi 1558? no. 451. p. 439-42.

B. a Melanchthone conjunctim cum Luthero aliisque data.

- Plurima horum iudiciorum non ipsa afferuntur, sed lectores delegantur ad de Wettii, Seidemanni et Burkhardti collectiones epistolarum etc. Lutheri.
- Melanchthonis, Lutheri et Bugenhagli consissum de Principis sure fidei civium suorum defendendae. 1532.? no. 116. p. 88.
  - Eorundem indicium de Kirchmeyeri, pastoris Kahlensis, sententia quadum. 1536. no. 150. p. 108.
  - Eorundem, Crucigeri et Maioris iudicium de Matthia Weissmanno Zwickaviensi. 1545. 16. Dec. no. 296. p. 229.
  - Eorundem quinque theologorum iudicium ad Argentoratensium iudicium de Colloquio Ratisbonensi spectans. 1546. post med. Jan. no. 297. p. 229.
- Melanchthonis, Lutheri, Jonae et Spalatini consilium ad Iurisconsultorum Witenbergensium de defensione necessaria instructionem spectans. 1531. 31. Jan. no. 105. p. 83.
  - Eornndem, quatuor theologorum aliorumque iudicium de defensione. 1539. 31. Jan. 7 no. 168. p. 123.

- Melanchthonis, Lutheri et aliorum theologorum Witenbergenstum indicia de defensione licita. 1532. no. 115. p. 88.
  - Eorum iudicium de Comitiis Wormatiensibus indictis Augustam Vindelicorum transferendis. 1544. 23.—24. Oct. no. 269. p. 206.
- Melanchthouls, Jo. Brentli, Jac. Rungli, Jo. Pistorii, Jac. Andreae responsum ad quaestionem: Utrum corpus Christi sumptum in Coena, in ventriculum descendat? 1536. no. 152. p. 109 sq.
- Melanchthonis aliorumque theologorum iudicium de bonis ecclesiasticis. 1540. 9. Mart. no. 193. p. 142-46.*
- Melanchthenis et Joach. Camerarii iudicium de promotionibus in schola Regiomontana. 1545. 1. Aug. no. 289, p. 225 sq.
- Melanchthonis et Georgii Maloris iudicium spectans ad quaestionem Christophori Fischeri de ordinatione et vino residuo in calice post administrationem coenae dominicae. 1555. no. 399. p. 381 sq.*

III. Testimonia.

Pro Simone Leupoldo Pretinensi 1539. 10. Nov. no. 184. p. 133.

Hieronymo Schreibere datum 1543. 1. Oct. no. 248. p. 188.

Testimonium ordinationis Theodori Fabricii d. datum a M. Luthero et collegis 1544. 3. Aug. no. 264. p. 201 sq.

Johanni Wernhere datum 1547. fere m. Sept. no. 319. p. 277 sq.*

Christophoro Euandro datum 1548. 7. Febr. no. (320 et) 558b. p. (278 et) 544-46.

Melchiori Eyrero (Ayrero) datum 1548. die verni aequinoctii. no. 322. p. 279. De Matthaeo Osterhusen, 1553. 8. Sept. no. 375. p. 354.

Literac commendatitiae pro G. Hugonio Anglo 1557. 1. Jun. no. 426. p. 410 sq.

IV. Varia.

Melanchthenis et Johannis Pisterii Niddani actio cum concionatoribus Francofordianis 1543. 7. Aug. no. 241. p. 176 sq.

Praefatio ad Hieronymum Stauden 1554. 1. Aug. no. 384. p. 360-64.

Apocha 1539. 5. Sept. no. 181. p. 131.*

Dicta in libros a Melanehthone scripta 1542. no. 233. p. 164.; — 1552. no. 568. p. 562 sq. (fragm.); — 1554. no. 387. p. 368 sq.

Scheda, Georgii Cracovii iunioris quaestionem et Melanchthonis responsum continens. s. a. no. 505. p. 490.*

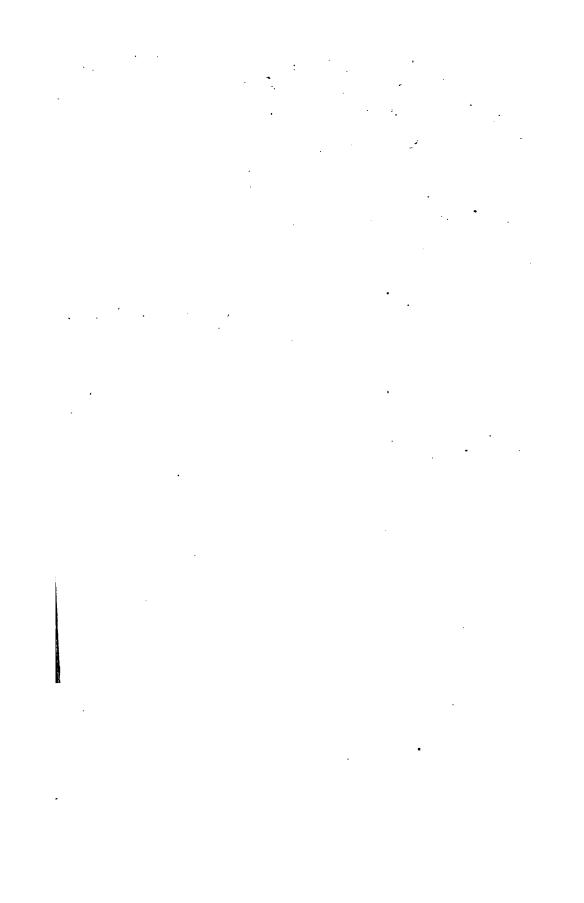
Crucigeri scriptum ipsius manu exaratum 1540. 10. Mart. no. 194. p. 146 sq.*

. , . • . • • · .

• . • •

DATE DUE			

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES
STANFORD, CALIFORNIA 94305-6004

